STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 10335

SHTERN FARTOG

Zalman Shazar

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

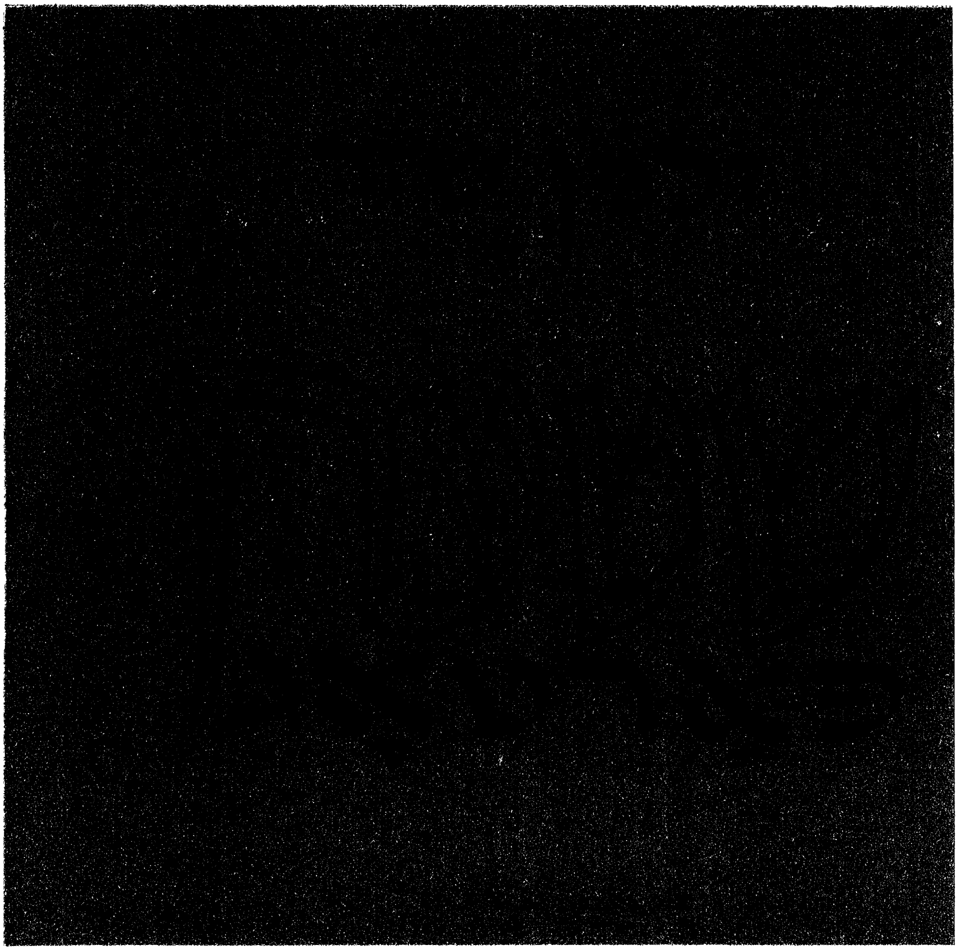

יידיש: **מרדכי שטריגלער**

בהוצאת **האחים שולזינגר** ניו יורק

תשכ״ו

SHTERN FARTOG

Stars at Dawn

by ZALMAN SHAZAR

Copyright 1966 by
SHULSINGER BROS., NEW YORK

הילע און שער פון פנחס שרון

Printed in U.S.A. by
SHULSINGER BROS., INC.
21 East 4th Street, New York, N. Y. 10003

253

אינהאַלט

א וואָרט פון די אַרויסגעבער • VII

∴ • 1

מיין טאַטנס ספרים־אַלמער • 3

א פאַרקילונג • 15

שבתי־צבי אין מיין קינדהייט • 26

דער מינסקער מגיד • 32

דער קוידאַנאָווער פּרוש • 41

דאָס „שטיבל" האָט זיך געשפּאָלטן . . . • 56

יעקב־שלום קאַצענעלבויגן (י. ש. ק.) • 70

אין א „מקום תורה" • 90

א מעשה מיט א מחלוקת • 100

מיין שטעטעלע שטויבץ • 115

ווייראַ יאַקאָווליעוונאַ • 132

די באַשיצער פון דער שטאָט • 144

מיין ערשטע קאָנפערענץ • 155

דאָס מיניסטעריום פאַר גלות־וואַנדערונג • 170

די נקמה פון דער תוכחה . . . • 199

א מלחמה דער מלחמה • 223

מיין זיידנס מתנה • 234

דאָס ליכט, וואָס זי האָט פאַרזייט • 244

מכל מלמדי . . . • 257

די אַקאַדעמיע און אירע לערער • 285

אין בראשית פון מרחביה • 312

אַ וואָרט פון די אַרויסגעבער

דאָס דאָזיקע בוך, וואָס ווערט איצט אונטערגעטראָגן דעם יידיש־לייענער, האָט גאָר אַן אייגנאַרטיקן ווערט — נישט בלויז דערפאַר, וואָס דער מחבר איז אַצינד דער דריטער נשיא פון מדינת ישראל. מיר זאָגן עס, הגם ס׳איז פאַר אונז נאַטירלעך אַ גרויסער כבוד אַרויסצוגעבן אַ ספר פונעם נשיא ישראל, ר׳ שניאור זלמן שזר.

דאָס איז אַ ווערק, וואָס לעבט און שטראַלט אין אייגענעם זכות. עס פאַרמאָגט אַן אינערלעך־גרויסע חשיבות, וואָס נויטיקט זיך נישט אין קיין שום צוגאָבן פון אויסערלעך־עפעקטיוון כאַראַקטער. מהאי טעמא ווילן מיר זיך דאָ בעיקר אָפּשטעלן אויפן אינהאַלט און וואָס־ווייניקער אונטערשטרייכן די פערזענלעך־פּאָליטישע פּאָזיציע פונעם מחבר. נאָך פּשוטער: ס׳איז דאָס ווערק פונעם שרייבער און וואָרט־קינסטלער זלמן שזר, וואָס מען דאַרף נישט אונטערפירן צו דער ווערטפולער ספרים־שראַנק ביי יידן מיט דער הילף פונעם יראת־הכבודיקן אָרעאָל און ציטער פאַר דער מלכותדיקער נשיאות־שטול.

אין העברעאישן אָריגינאַל הייסט דאָס ספר „כוכבי בקר״ און איז צום ערשטן מאָל דערשינען, אין ישראל, אין יאָר תש״י (1950). זינט דאַן האָט עס זוכה־געווען צו אַ ווייטערדיקער צאָל אויפלאַגעס. וואָס שייך דעם נאָמען און זיין באַדייט, ווערט ער שוין מאָטיווירט — אויף זיין פּאָעטישן שטייגער — פונעם מחבר אין זיין קורצן אַריינפיר. אָבער מיר מעגן צוגעבן: „שטערן פאַרטאָג״ — ווי ס׳קלינגט די יידיש־איבערזעצונג, געמאַכט פון מחבר — גיט אונז דעם זין פון דעם ספר׳ס קולטור־געשיכטלעכער שליחות.

„שטערן פאַרטאָג״ האָט נאָכאַמאָל אויפגעוועקט דאָס ליכט פון יענע שטערן, וואָס האָבן באַשיינט דעם באַגין פון אונזער אויפלעבונגס־דור. אין די קאַפּיטלען פון בוך באַזינגט שזר זייער יונגע שטראַליקייט און השפּעה׳דיק־לעבעדיקן צויבער — אָבער גלייכצייטיק דערמיט מאַכט ער דאָ אויך זיין שטיל־געצוימטן הספּד יענעם פאַרטאָג פון יידיש מזרח־אייראָפּע, וואָס איז דערנאָך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין גיהנם־פעכיקער נאַכט דורך די נאַצישע רוצחים.

צום ערשטן מאָל איז „כוכבי בקר״ דערשינען בעת דער מחבר

איז געווען מיניסטער פאַר דערציאונג און קולטור אין מדינת ישראל; און אויך זיין ווערק האָט באַלד לכתחילה געהאַט אַ סך מער ווי סתם־קינסטלערישע און מעמואַריסטישע צילן. ווי נאָר דאָס בוך איז דערשינען, האָט עס באַקומען יענע דערהויבענע שלי־חות פון גרויס־דערציערישן באַדייט פאַר אַלט און יונג: באַווייזן דאָס טעגלעך־יידישע לעבן פון אָפּגעמעקטן עבר אין אַ ניי ליכט.

מיר האָבן געזאָגט „פאַר אַלט און יונג", מיט אַ באַזונדער כוונה. אַ סך פונעם עלטערן דור עברית־לייענער האָבן געהאַט אַ ביטול־באַציאונג צו די דורות אין גלות מחמת נאַציאָנאַל־אידעאַ־ליסטישע טעמים. האָט דער מחבר, ווי ער אַליין שטרייכט עס אונטער, אין שטראָם פון זיינע דערציילונגען, זיי געוואָלט באַווייזן זייער אייגענע סביבה און אָפּגעמעקטע וועלט — פון דער ליכטיקער זייט. א י ם , ווי דעם מעכטיקן טריבון אויף ציוניסטישע טריבו־נעס במשך פון אַ האַלבן יאָרהונדערט, האָבן זיי געגלויבט; אָנגע־נומען זיין עדות־זאָגן. וואָס שייך דעם ייִנגערן דור, האָט ער אַנט־דעקט אויפסניי אין אָט־די קאַפּיטלען דאָס אומגעפעלשטע בילד פון זיינע אבות און עס אויפגענומען מיט באַנייטן דרך־ארץ.

אָן שום מורא פאַר גוזמא דערלויבן מיר זיך צו זאָגן: דאָס בוך „כוכבי בקר" איז געוואָרן פּאָפּולער און באַליבט אין מדינת ישראל. די אָפּטע ניי־אויפלאַגעס האָבן עס אַזויווי פאַרוואַנדלט אין אַ מין פ אָ ל ק ס ־ ס פ ר . דער אינהאַלט האָט תיכף פאַרכאַפּט אַ סך טויזנטער הערצער. ס'איז דאָ אפשר נישט איבעריק צו דער־מאָנען: ערשט די ז ע ק ס ט ע אויפלאַגע איז דערשינען בעת דער מחבר האָט שוין פאַרנומען די נשיאות־שטול. יענע אויסגאַבע — פון יאָר תשכ"א — איז דערשינען לכבוד דעם 50־יאָריקן יובל, זינט דער מחבר האָט עולה־געווען קיין ארץ־ישראל. אין איר זיינען אַריין אַ צאָל נייע קאַפּיטלען, קאָרעקטורן און הוספות — וואָס זיינען נישט געווען אין די פריערדיקע אויפלאַגעס. מיר האָבן זיך דאָ, פאַרשטייט זיך, באַנוצט מיט אָט־דער רעווידירטער אויסגאַבע.

***

אין יידיש איז „שטערן פאַרטאָג" צום ערשטן מאָל דערשינען אין אַרגענטינע (פאַרלאַג פון „דאָס פוילישע יידנטום", בוענאָס איירעס, 1952). אויך די יידיש־אויסגאַבע איז באַלד פּאָפּולער גע־וואָרן. טייל קאַפּיטלען זיינען איבערגעדרוקט געוואָרן — און ווערן נאָך איבערגעדרוקט עד־היום — אומצייליקע מאָל אין יידיש־אויס־

גאַבן בכל תפוצות ישראל. אָבער דער איבערזעצער האָט אַצינד גע־האַלטן פאַר נויטיק אַריינצוברענגען אַ ריי נייקייטן אין סטיל — ווי אויך אַלע צוגאָבן, וואָס דער מחבר האָט געמאַכט אין דער שפּע־טערדיקער אויפלאַגע. מ׳קען אייגנטלעך זאָגן, אַז דאָס איז אַ פרישע איבערזעצונג.

דער איבערזעצער האָט אויך געהאַלטן פאַר נויטיק צוצוגעבן (מיטן מחבר׳ס הסכמה) אין דער איצטיקער אויסגאַבע, אַ געוויסע צאָל באַמערקונגען און אויפקלערונגען — געדרוקט אין פּטיט־שריפט — פאַרן יידיש־לייענער. על־פּי־רוב זיינען עס אויך דערגענ־צונגען, בשייכות מיט געוויסע שינויים וואָס זיינען פאָרגעקומען זינט דאָס בוך איז געשריבן געוואָרן.

אגב: אינעם ערשטן חלק פון אונזער איצטיקער אויפלאַגע האָבן מיר געגעבן די קאַפּיטלען לויטן סדר, ווי זיי דערשיינען אין דער פריערדיקער אויפלאַגע — ווייל אַזוי האָט זיי דער מחבר גופא אויסגעשטעלט, בעת זיין באַזוך אין אַרגענטינע. אין צווייטן חלק האָבן מיר אַריינגעגעבן — צום ערשטן מאָל אין יידיש — צוויי גרויסע אַרבעטן, וואָס זיינען ערשט אַריין אין דער זעקסטער עברית־אויפלאַגע („מכל מלמדי״ און „די אַקאַדעמיע״), ווי אויך די שיל־דערונג פון מ ר ח ב י ה, אין אירע ערשטע טעג. די לעצטע זאַך איז לגמרי נישט אַריין אינעם העברעאישן בוך. אַלע דריי אַרבעטן גיבן אונז די וויכטיקסטע עטאַפּן פונעם מחבר׳ס לעבן: זיינע קינדער־יאָרן; די שטודיום־צייט, וואָס האָט געלייגט דעם טיפסטן חותם אויף זיין שעפערישער פערזענלעכקייט און — די ערשטע וואָכן פון זיין לעבן אין ארץ־ישראל, ווען ער האָט זיך באַהאָפטן מיט איר ערד דורך יסורים און פרייד.

***

זלמן שזר איז זיכער נישט דער ערשטער, וואָס האָט — נאָכן מוראדיקן חורבן־אייראָפּע — אונז געגעבן קינסטלערישע שילדע־רונגען פונעם יידישן עבר, סיי פון שטעטל און סיי פון דער בריי־טערער וועלט. דאָס האָבן געטאָן פ אַ ר אים — און אויך שפּע־טער — אַ ריי באַגאַבטע בעלעטריסטן.

אָבער ז י י ן ווערק האָט באַוויזן מיטצורייסן אויף גאָר אַ באַזונדערן אופן, געמאַכט אויפציטערן יידישע הערצער. וואָס האָט זיך דאָ בעיקר אויסגעווירקט? וועגן דעם וועלן גיכער דאַרפן משפּטן געשולטע ליטעראַטור־קריטיקער און פאָרשער. מיר ווילן בלויז צו־געבן: ס׳האָט זיך דאָ אויסגעווירקט יענער וואַרעמער שטראָם, וואָס

טרעפט גלייך צו די הערצער, הגם ער לאָזט זיך רעכט נישט דעפי־נירן דורך גענויע טערמינען.

די קאַפּיטלען, וואָס דער לייענער האָט פאַר זיך, לאָזן זיך — מעגלעך — נישט אַריינפּאַסן אין קיין באַשטימטע ראַמען. זיינען זיי בלויז זכרונות? בלויז בעלעטריסטיק? בשום אופן נישט. אין יעדן פון זיי שפּירט מען אויך די האַנט און צאַפּלדיקן אָטעם פון דעם פאָרשער און קולטור־היסטאָריקער — און נישט דאָס אַליין. מיר האָבן דאָ מעמוּאַרן פון אַ שעפערישן מענטש, וואָס דערטראָגט אפילו די סאַמע־ממשותדיקסטע פאַקטן צו אַ פאַר־חלומטער וועלט. דאָס זיינען גלייכצייטיק עסייען פון היסטאָ־רישער באַפאַרבונג און אויך די פאַרשניטנקייט פון זייער וועלט גיט זיי צו מעכטיק־געשיכטלעכע דימענסיעס אין וועלכע עס צאַפּלט דאָס לירישע געזאַנג פון אַ פאַרליבטן און צער־באַרוישטן פּאָעט. אַלע שרייבערישע כלים זיינען דאָ איינגעשפּאַנט געוואָרן אין אַן האַרמאָנישן אָרקעסטער. זיי שפּילן בשותּפות, אפילו דאָרט וואו דער אָטעם און טאָן האַקט זיך אָפּ.

און דאָס וויכטיקסטע: דער לייענער דערשפּירט תּיכף־ומיד די עכטע באַוואונדערונג פונעם מחבר פאַרן יידישן מענטש, פאַר יעדן ייד אין אַלע זיינע שאַטירונגען. זלמן שזר האָט שטאַרק ליב יידיש פאָלק און ער טראָגט נישט קיין ברעקל שוּמיקן כעס אויף קיינעם; אפילו נישט אויפן שאַרפסטן קעגנער. פון די שורות גייט אויף צו אונז אַ מילד־פאַרגיביקע פאַרשטענדיקייט — אויך דאָרט, וואו דער מחבר פּרובירט זיך בייזערן אָדער באַדויערן. ס'איז דער נוסח פון אַן אוהב ישראל.

מיר זעען אין „שטערן פאַרטאָג" דאָס בוך פון ליבשאַפט צו יידן; און עס ווירקט אויך אַ סך אמתדיקער דווקא דער־פאַר, וואָס ער באַהאַלט נישט די סאַמע־נעגאַטיוויסטע דערשיי־נונגען. אונזער מחבר האָט אויך אַ באַזונדערן כּח און אַ מין ספּעציפישן חן צו דערציילן וועגן „אַלטע" זאַכן מיט אומגעהייער־יינגער (לאָמיר אפילו זאָגן: קול־יינגלערישער) פרישקייט, אַזוי ווי ער וואָלט זיי נאָך אַלץ באַרירט מיט לייב און אָטעם.

זיין התפּעלות איז עכט, צאַרט און פאַרבענקט; און פון זיין טיפן פּאַטאָס לעבט־אויף יענע בראשית'דיק־קינדישע פאַר־וואונדערונג, צו וועלכער מיר בענקען אָפט און זעלטן־ווער עס קען זי צו אונז אומקערן.

אין דער מוסר־ליטעראַטור איז פאַראַן אַזאַ באַגריף ווי „לער־נען מיט התפּעלות" (ווייט נישט דאָס זעלביקע ווי „לערנען מיט

התלהבות") — און דאָס מיינט: מ'קען נעמען אַ גוט־באַקאַנטן פּסוק, אָדער מאמר און דורך באַגייסטערטער אונטערשטרייכונג געבן זיי פרישן זין און אַנטפּלעקערישן אינהאַלט. זלמן שזר לערנט מיט אונז, אַ נתפּעל'דיקער, די פאַקטן פון יידישן זיין און געווען — און ער באַלעבט מיט זיין התפעלות אפילו די זייטיקסטע קליינינקייטן. דערמיט האָט ער זיי ממש געגעבן נייעם חיות; פרישן כח צו באַגייסטערן נאָנט און וויט. אין זיין דערציילן איז פאַראַן עפּעס פון יענער קוועליקער „נאַאיוואַקייט"; פון יענעם ריינעם שימער, וואָס מען פאַרמאָגט בלויז ביים דערזען זאַכן צום סאַמע־ערשטן מאָל מיט פאַרגאַפט־אויפגעריסענע אויגן. דאָס טראָגט זיך איבער, ווי אויף אַ מאַגישן אופן, צום גוטן און געפיליקן לייענער.

און נישט בלויז מיטן „קליינעם" אַלטאָג פון יידישן שטעטל פאַרנעמט ער זיך. מיר האָבן אין די דאָזיקע קאַפּיטלען אויך אַ ריי גרויסע געשטאַלטער פון דער יידישער אידיי; גאַנצע וועלטן, וואָס האָבן נאָך זיך געלאָזט אַ הערלעכן הימל און געצונדענע שטערן. דאָס ליכט פון מחברס ליבשאַפט רייסט זיי ווידער אַרויס פון דער גזירה'דיקער פאַרשווינדונג; מאַכט זיי אויפסניי יונג, צוקונפטיק און רייצנדיק־פאַרטאָגיק.

***

אונזער האַרציקסטער דאַנק צו ר' זלמן שזר — דעם שרייבער, וויזיאָנער, פּאָליטיקער און דענקער — וואָס האָט אונז געבראַכט אַזאַ מין טרייסט־ניגון אין זיין אייגענעם נוסח. דאָס איז יענער נוסח אין וועלכן אַלע יידישע דורות האָבן פאַרלייגט שיכט נאָך שיכט. באַזונדערס ווילן מיר אים באַדאַנקען פאַרן דערמעגלעכן דאָס אַרויסברענגען אויף יידיש אָט־די פאַרליבט־יידישע געזאַנגען דורך אונזער פאַרלאַג. דאָס איז באמת אַ באַזונדער זכות.

מיר ווילן האָפן, אַז דאָס ווערק וועט דערגיין צו צענדליקער טויזנטער יידן — און טאַקע אַדורכפירן די גאָהעריקע שליחות. מיר האָפן, אַז מיר וועלן אויך האָבן די מעגלעכקייט אונטערצוטראָגן בקרוב דעם יידיש־לייענער אַ באַנד געקליבענע עסייען פון אונזער נשיא־ישראל און אַלזייטיקן תלמיד־חכם; דעם ייד וואָס האָט פריער אַדורכגעאַקערט אַלע שטעגן און וועגן פון דער יידישער געשיכטע — און לבסוף אַליין אין איר פאַרקריצט געוואָרן מיט גילדענע אותיות.

***

עס קומט אַ יישר־כח דעם יידיש־נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פאַרבאַנד — מיט זיין גענעראַל־סעקרעטאַר חבר יעקב קאַצמאַן — פאַר זיין מיטהעלפן יעדער קולטור־טעטיקייט פון ערנסטן פאַרנעם. ער פאַרדינט אַ באַזונדער דאַנק פאַרן דערמוטיקן אונזער פאַרלעגערישע אַרבעט בכלל און די אויסגאַבע פון דאָזיקן בוך בפרט.

מיר האַלטן פאַר אונזער חוב אַרויסצוהייבן — אויף אַ באַזונדער אופן — חבר ש. באָנטשעק, פּרעזידענט פון יידיש־נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פאַרבאַנד. זיין ליבשאַפט צום יידישן בוך און ספר איז אויסנעמלעך און אין אונזער לאַנג־יעריקער צוזאַמענאַרבעט האָט ער גענומען אויף זיך די מי — און דעם זכות — אַרויסצוברענגען פאַרן יידישן לייענער נישט־ווייניק פון די וויכטיקסטע ווערק.

חבר ש. באָנטשעק האָט אונז באַווירקט — מיט זיין ליבשאַפט און גלויבן — אַרויסצוגעבן וואָס־מער וויכטיקע ספרים אין יידיש. מיר ווילן אָפן צוגעבן: די אויסגאַבע פון „שטערן פאַרטאָג" אין יידיש איז ראשית־כל געווען ז י י ן איניציאַטיוו — און ער האָט נישט געקאַרגט קיין מי, ביז ער האָט מיטגעריסן אַנדערע. בלויז אים איז צו פאַרדאַנקען, וואָס דאָס וואונדערלעכע ווערק פון אונזער נשיא ישראל — ר' זלמן שזר — ווערט איצט איבערגעגעבן דעם לייענער אויף יידיש. זאָל עס דאָ פאַרצייכנט ווערן מיט ליבשאַפט און דאַנק.

***

זינט עס האָט צו מיר דערגרייכט די פינסטערע ידיעה, אַז מיין יידיש שטעטל איז אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער וועלט און איז מער נישטאָ — איז עס אַזויווי ווידער אויפגעשטאַנען פאַר מיר, מיט טאָפּלטער פרישקייט און לעבן.

און הגם עס האָט שוין, במשך פון לאַנגע יאָרן, אויפגעהערט צו באַשעפטיקן מיין זכרון, האָט עס זיך מיטאַמאָל פונאַנדערגעבליט אין מיר — צו אַ נייעם פרילינג.

יעדעס מאָל, ווען־נאָר דער גורל שענקט מיר — אָדער צווינגט אַרויף אויף מיר — אַ שעה פון מנוחה, וואַקסן אויס פאַר מיינע גייסטיקע אויגן די אויסגעלאָשענע געשטאַלטן פון מיין נעכטיקער יוגנט און זיי צעלויכטן זיך אויפסניי מיט אַ גליענדיקער שיין.

און זינט ס׳האָט אויפגעוואַכט די גרויסע האָפענונג אויף דער מעכטיקער ברכה, וואָס איז צונויפגעזאַמלט אינעם צונויפקום פון די גערעטעוועטע פאָלקס־טיילן אין זייער פרייער היים, אויף אונזער אַלטער ערד; און יעדעס מאָל, ווען עס יאָגן־אָן בייזע ווינטן — בכדי צו פאַרפלאָנטערן אונזער פאָלק און זייען האַס — וואַקסן אויס אין מיין זכרון די געשטאַלטן, וואָס כ׳האָב באַקענט אין מיין יוגנט. זיי דערשיינען אין זייער פראַכט און מיט די סכנות פון זייערע אַמפּערנישן, בכדי מיך צו וואָרענען און טרייסטן; אָנצואווייזן מיר דעם וועג...

אַט־אַזוי, דוכט זיך, האָב איך אויך געזען דעם אַלטן אברהם אבינו — ווי ער שטייט אַן אַריבערגעבויגענער איבערן פאַרענטש פונעם שמאָלן בריקל, וואָס ציט זיך איבערן נחל־מצרים — ווען ער האָט דערזען, מיט איבעראַשטער דערשיטערונג און גליקלעכקייט, דאָס געשטאַלט פון זיין שרה׳ן, וואָס איר הערלעכקייט האָט פלוצים אַרויסגעשיינט פאַר זיינע אויגן פון די טייך־טיפענישן.

אַ לעבן־לאַנג האָט ער אָדורכגעשפּרייזט, מיט איר ביי זיין זייט. אָבער ערשט איצט, ווען ער האָט זי געפירט איבערן פרעמדן טייך — צו די סכנות, וואָס לויערן אויף איר אינעם הויז פון מלך מצרים — האָט ער זי אַזוי־ווי פלוצים דערזען ווי צום ערשטן מאָל אין דער בלויער טיפקייט פונעם אָדורכגעגאַנגענעם אָפּגרונט...

און פונקט אַזוי פלעג איך זיך, אין מיינע קינדער־יאָרן, ליב האָבן אַרויסצוגנבענען אין די פאַרנאַכטן צום אַלטן און שמאָלן ברונעם, וואָס איז אויסגעגראָבן געוואָרן אין מיטן שול־הויף. אָנגעשפּאַרט אין זיינע שוואַר־צע, נידעריקע ווענטלעך פלעג איך טיף אַריינקוקן — און פון דאָרט אויפכאַפּן די וואונקען פון די שטערן, וואָס זיינען אַרומגעשוואומען איבער די הימלען און זיך געטונקט אין דער ברונעמס באַהעלטענישן.

לאָמיר טיפער אַריינקוקן אינעם שיין פון די בלאַס־ווערנדיקע שטערן — וואָס טונקען זיך אין באַהעלטענישן פון אונזער זכרון — ווייל דער ברונעם איז שוין מער נישטאָ.

ביילינסאָן־שפּיטאָל, כסליו, תש״י

מיין טאַטנס ספרים־אַלמער

ווען האָט זיך אָנגעהויבן וועבן אין מייך האַרץ יענע באַזונדערע באַציאונג צום ספר און צו אַ ביבליאָטעק? זינט עס איז מיר דערלויבט געוואָרן צו העלפן דעם טאַטן ביים „לופטערן" זיינע ספרים ערב פסח און אויסרייניקן זיי פון יעדן חשש חמץ.

איך האָב געלייענט די שיינע און באַלערנדיקע עסיי פון הערמאַן העסע *)

*) שווייצער פּאָעט און עסייאיסט; נאָבל־פּרייז־טרעגער.

וועגן דער ערשטער ביבליאָטעק, וואָס ער האָט אין זיינע קינדער־יאָרן געזען ביי זיך זיידן אין הויז, און פון איר האָט זיך אָנגעהויבן זיין ליבשאַפט צו ביכער. ביים לייענען איז פאַר מיר ווידער אויפגעשטאַנען, ווי לעבעדיק, דעם טאַטנס ספרים־אַלמער — דער יסוד און וואָרצל פון מיין ליבע צום יידישן ספר. וואו איז זי איצט, די דאָזיקע ביבליאָטעק? וואו געפינט זיך היינט אַזאַ הויז, אין וועלכן מען טרעפט אַזאַ ביבליאָטעק?

און מיין פאָטער איז קיין שרייבער נישט געווען. אויך נישט קיין רב. ער איז געווען אַ סוחר — און טיילמאָל, זייער אַ פאַרנומענער סוחר. און דעם טאַטנס ספרים־אַלמער איז ווייט נישט געווען די גרעסטע צווישן די שטאָטישע ביבליאָטעקן. דער שטאָט־רב האָט געהאַט אַ גרעסערן ספרים־אוצר ווי ער. ביים דיין זיינען געווען אַ סך מער הלכה־ספרים און חידושי תורה. דעם טאַטנס ביבליאָטעק איז געווען גאָר אַ געוויינטלעכע, ווי פון אַ לומדישן בעל־הבית. אָבער זיינע ספרים זיינען נישט געווען ביי אים צופעליק און נישט פון שיינקייט־וועגן. זיי זיינען געווען זיינס אַ בויטיק שטיק לעבן. יעדער ספר האָט געהאַט זיך צייט און זיין באַזונדערע ווערט.

פאַרוואָס האָט דער טאַטע מיר דערלויבט אים צו העלפן לופטערן די ספרים? צוליב וואָס האָט ער זיך דערביי נישט געוואָלט באַהעלפן מיט מיינע עלטערע שוועסטערן? ווייל די גאַנצע קונץ איז דער עיקר באַשטאַנען אינעם וויסן, וואוהין זיי שפּעטער אַריינצושטעלן. יעדער ספר דאַרף צוריק שטיין אויף זיין אָרט און מען טאָר נישט צעמישן די יוצרות. ווי אַזוי־זשע זאָלן דאָס וויסן מיינע שוועסטער?

בעתן אַרויסנעמען די ספרים פון די שרענק האָבן, וואָס אַן אמת, אויך זיי צוגעהאָלפן. איבער דער גאַנצער לענג פון הויף האָט מען אָוועקגעלייגט ברעטער, וואָס זיינען אָנגעשפּאַרט געוואָרן אויף שטולן און בענקלעך. אויף די ברעטער האָט מען צעעפנט די ספרים, גרויסע ווי קליינע — און דער ווינט האָט שעהן־לאַנג זיי געבלעטערט ווי אַ שאַרפער למדן, אַהין און אַהער. די מאַמע האָט זיי דערווייל גערייניקט מיט אַ גענזענעם פליגל, אָפּ־געשטויבט די ספרים־טאָוולען און די רוקנס, צוליבן חשש אַז אַ שטויבעלע חמץ האָט זיך דאָרט געקענט אָנקלעפּן. נאָר אַז דער טאָג האָט זיך גענומען אַראָפּלאָזן נידעריקער — און מען האָט געדאַרפט צונויפנעמען די ספרים און זיי אַריינשטעלן אין די אַלמערס — וויאַזוי האָט זיך דען דער טאַטע

געקענט פאַרלאָזן אויף די שוועסטער, אַז יעדער ספר זאָל צוריק אַיינגע־שטעלט ווערן אויפן ריכטיקן אָרט?

געדענק איך נאָך עד־היום דעם סדר, וויאַזוי די ספרים זיינען געשטאַנען. זייער אינהאַלט האָב איך נאָך דאַן נישט ריכטיק פאַרשטאַנען; אָבער דעם סוד, וויאַזוי זיי אויסצושטעלן, האָב איך געכאַפּט פון טאַטנס מויל און אָפּ־געהיטן ביי זיך. קיין געשריבענעם קאַטאַלאָג האָט דער טאַטע נישט געהאַט. עס איז אָבער געווען אַזאַ מין נאַטירלעכקייט, אַוועקצושטעלן יעדן ספר אויף זיין באַשטימט אָרט. האָט דער קאַטאַלאָג עקזיסטירט אַזיווי פון זיך אַליין. עס איז געווען זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז דעם „תניא״*) — הגם ער איז געווען דין און קליין — דאַרף מען שטעלן נעבן דעם ספר „תורה אור״, הגם ער איז געווען פון גרויסן פאָרמאַט און שיין איינגעבונדן אין שוואַרצן ליוונט. נעבן אים איז געשטאַנען דער „ליקוטי תורה״ — די זעלבע גרויס און דער זעלבער איינבאַנד — און דער „צמח צדק״ **). בשכנות פון זיי האָט מען געשטעלט דעם „נועם אלימלך״ (פון ר׳ אלימלך ליזשענסקער), דעם „קדושת לוי״ (פון ר׳ לוי יצחק באַרדיטשעווער) און דעם „אוהב ישראל״ (פון ר׳ אַברהם יהושע העשל, דער אַפּטער רב).

איך האָב שוין דאַן געוואוסט אַז דער „רב״ — דער אַלטער רבי, וואָס האָט מחבר געווען דעם חסידישן „שולחן ערוך״ — איז אויך דער מחבר פון „תניא״. דאָך האָב איך געוואוסט, אַז דעם „רבס שולחן ערוך״ שטעלט מען נישט נעבן „תניא״. זיין אָרט איז געווען אויף דער צווייטער פּאָליצע, ביי דער זייט פון „טור יורה דעה״ מיטן „מגן אַברהם״ און „חיי אָדם״; נעבן די פאַרשידענע אויסגאַבן פון „חושן משפט״ און „אבן העזר״. דעם גרויסן „רבס סידור״, אַ פערטלדיקער, אין צוויי בענדער (וואָס איז פול געווען מיט וויין־פלעקן, אויפן אָרט וואו די פסחדיקע „הגדה״ איז געשטאַנען און מיט טרערנדיקע שפּורן, אויפן אָרט פון דער ראש־השנהדיקער שמונה־עשרה) האָט מען נישט אַוועקגעשטעלט מיט אַנדערע סידורים, וואָס זיינען טאָג־טעגלעך באַנוצט געוואָרן. מיט אים האָט זיך אָנגעהויבן די ביבליאָ־טעק און ער איז געשטאַנען בראש פון דער אויבערשטער פּאָליצע. נעבן אים איז געשטאַנען די גרויסע, פּסחדיקע הגדה מיט אַ סך פּירושים, פון וועלכער דער טאַטע האָט אָפּגעריכט דעם סדר. ביי איר זייט איז געשטאַנען

*) פון ר׳ שניאור זלמן מלאַדי, גערופן קורץ „הרב מלאַדי״, אָדער „דער רב״.
**) דאָס זיינען ספרים פון חב״דער רביים.

דער „קיצור של״ה״, הגם ער איז געווען קלענער אין פאַרמאַט. יעדעס מאָל ווען דער זיידע איז געקומען פון זיין שטעטל צו אונז, האָט ער מיך געבעטן אַז איך זאָל אַרויפקלעטערן אַהין און אַראָפּנעמען פאַר אים דעם דאָזיקן ספר. ער פלעגט אים אַריינלייגן אין טלית־זעקל, צוזאַמען מיטן „חוק לישראל״, וואָס ער האָט זיך מיטגעבראַכט פון דער היים. באַוואָפנט מיט זיי ביידע, האָט ער זיך געלאָזט גיין אין שטיבל אַריין, באַלד אין דער פרי, דאַווענען שחרית. ביי דער זייט פונעם „קיצור של״ה״ האָט זיך אויפגעהויבן דאָס דינע און וואונדערלעכע ספר, וואָס האָט אָנגעוואָרפן אַן אימה צוליב דער מעכטיקער פאַרגלויבטקייט אין זיין ניסימדיקער קראַפט — „ספר רזיאל המלאך״. עס איז געווען אָנגענומען — הגם נישט פעסטגעשטעלט מיט דער גאַנצער זיכערקייט — אַז דאָס ספר קען אָפּראַטעווען פון אַ שריפה. אמת, ביי אונז אין שטעטל זיינען די שריפות נישט געווען קיין זעלטענע דערשיי־נונג — הגם דער „ספר רזיאל״ האָט עס געהיטן. אָבער דער גלויבן אין זיין כח איז דערפון נישט געמינערט געוואָרן (די מאַמע פלעגט זיך טיילמאָל אַפילו ווינצלען: זעסט דאָך, אַז דאָס ספר איז פאַרט געראַטעוועט געוואָרן!). בעת דאָס אָפענע ספר רזיאל המלאך פלעגט ליגן אויף די ברעטער, דער ווינט האָט געמישט די פאַרגעלטע און פאַרצירטע בלעטער און די וואונדער־לעכע געמעלן האָבן פון זיי אַרויסגעשוועבט — האָט עס אויסגעזען, אַזויווי זיי קומען דאָ באַהיטן און באַשירעמען מיט זייער סגולהדיקן כח דעם גאַנצן הויף.

קיין גאַנצן ש״ס האָט דער טאַטע אין זיין ספרים־אַלמער נישט געהאַט. דער גרויסער ווילנער ש״ס, וואָס די אַלמנה והאחים ראָם האָבן אַרויסגעגעבן, איז געשטאַנען אין חסידישן „שטיבל״. דער טאַטע פלעגט פון דאָרט יעדעס מאָל אַהיימנעמען די מסכת, וואָס ער האָט גראַד געלערנט. איך געדענק נאָך גוט דעם טאָג, ווען מען האָט אַריינגעבראַכט דעם ווילנער ש״ס אין „שטיבל״ אַריין. מען האָט יענעם טאָג געמאַכט אַ יום־טוב, פונקט אַזאַ ווי בעת מען ברענגען אַריין אַ ספר־תורה. מ׳האָט געטרונקען בראָנפן און פאַרביסן לעקעך. יעדער איינער פון די שטיבל־מתפללים האָט געטראָגן אַ גמרא אין זיין האַנט, אַזויווי מען טראָגט אַ פאָן. אויך אונז, חדר־יינגלעך, האָט מען דער־לויבט צו באַטייליקן זיך אין דער שמחה און אָפּגיין עטלעכע טריט מיט אַ גמרא אין דער האַנט. אוי, ווי דאָס האַרץ האָט געציטערט, בעת איך האָב הויך אויפגעהויבן די שווערע און בכבודיקע מסכת איבערן גאַנצן שול־הויף!

אָבער ביי מיין טאַטן אין ביבליאָטעק זיינען געווען אַ סך באַזונדערע מסכתות — אַזעלכע וואָס מען לערנט אין חדר און די קלענערע גמרות פון ש״סן. איך דערמאָן זיך נאָך אַ פאַרצייטישע אויסגאַבע פון דער גמרא „גיטין", וואָס פון איר האָבן מיר געלערנט „אמר ר' יוחנן" אין טאָג פון תשעה באב. איך געדענק אויך אַ גמרא „נדרים" מיטן ר״ן און די מסכת „שבת" אין פאַרשידענע אויסגאַבעס. די דאָזיקע גמרות זיינען געשטאַנען נעבן די זאַצן משניות, וואָס זיינען אויסגעשטעלט געווען לויטן סדר און באַצייכנט געווען מיט ליכטיקע אותיות אויפן רוקן. דערנאָך זיינען געשטאַנען די בענדער עין יעקב, מדרש רבה, מדרש תנחומא, תנא דבי אליהו און דער ילקוט שמעוני. דאָס זיינען געווען שטאַרק־באַנוצטע ספרים, ווייל מען האָט אין זיי געלערנט יעדן שבת. אַביסל ווייניקער אָפּגענוצט זיינען געווען די „זוהרס" און אַ טייל דרוש־ספרים, ווי דער „יערות דבש", „כלי יקר" און „ערבי נחל".

אונטער זיי — בכדי אויך די קינדער זאָלן קענען צו זיי דערלאַנגען — זיינען געשטאַנען די חומשים „מקראות גדולות" מיט די ל״ב פירושים, וואָס דער ווילנער ראָם־פאַרלאַג האָט אַרויסגעגעבן, וועלכע האָבן פאַרכאַפּט דאָס אויג. פון זיי האָבן מיר געשעפּט אַ סך פאַרגעניגן. זיי האָבן אונז אָנ־געזאָגט — פון „תרגום שני" אַרויס — די בשורה וועגן די גרויסע פלאַים פון שלמה המלכס מלוכה־טראָן, וואָס מיר האָבן אין קיין אַנדער אָרט נישט באַגעגנט. ביי זייער זייט האָט זיך געפונען דער תנ״ך מיטן „ביאור"*) און עפּעס אַ תנ״ך וואָס איז גאָר אַלט געווען, מיט דיקע, בלויילעכע בלעטער און מיט אַ יידיש־טייטשן פירוש. דאָרט האָבן זיך אויך געפונען איינציקע ספרים פון תנ״ך מיטן „מצודת דוד", „מצודת ציון" און „אבן עזרא". עס פאַרשטייט זיך אַליין, אַז דאָרט איז אויך געשטאַנען דאָס קליינע תנ״כל אין איין באַנד — אַ מתנה פונעם זיידן. שבת אין דער פרי, ווען אַלע בני־בית זיינען נאָך געשלאָפן — און איך אין בעט האָב זיך אויך געמאַכט שלאָפנדיק — איז דער טאַטע אויפגעשטאַנען, אָנגעטאָן אין שלאָפראָק און אָפּגעזאָגט קריאת־שמע ביחידות — בכדי ער זאָל קענען פאַרשפּעטיקן צום דאַווענען — האָט ער אַרויסגענומען אַ גמרא פון שראַנק און גענומען לערנען זיין שיעור, פאַרן גיין דאַווענען אין „שטיבל" אַריין. דאָס האָט ער גע־

*) פונעם „חכם מדעסוי", משה מענדעלסאָן.

לערנט אין דער גרויסער גמרא פון דער חברה־ש״ס, וואָס האָט ליכטיק געמאַכט די אויגן און אַריינגעבראַכט הרחבת־הדעת. נאָכן מיטאָג־שלאָף, ווען דער טאַטע האָט מיך גענומען נעבן זיך און געלערנט מיט מיר — איז עס געווען אַ פּרק „תורה אור״, אָדער „ליקוטי תורה״ פון דער אויבערשטער פּאָליצע. טײלמאָל איז עס אויך געווען אַ פּרשה מדרש — פון דער צווייטער פּאָליצע. פון צייט צו צייט, אין די ווינטערדיקע שבתים, האָט ער אַפילו אַרויסגענומען דעם מתנגדישן „חפץ חיים״ (וועלכער האָט געהאַט זיין אָרט גראָד צווישן די חסידישע ספרים) און ער האָט צוזאַמען מיט מיר פון דאָרט אַרויסגעלערנט.

פון די האַנט־ספרים, וואָס זיינען שטאַרק גענוצט געוואָרן ביים טאַטן אין ביבליאָטעק, דערמאָן איך זיך דעם „ערוך השלם״, „משפט האורים״, „מלין דרבנן״ (אין וועלכן עס זיינען איינגעזאַמלט געוואָרן גמרא־ווערטלעך לויטן אַלף־בית), „זכר רב״ (אין וועלכן עס זיינען צונויפגעזאַמלט די שרשים פון תנ״ך לויטן אלף־בית), עפּעס אַ מליצהדיקער בריוונשטעלער מיטן נאָמען „ניב שפתים״, אַ ספר „אספקלריה המאירה״, וואָס האָט געדאַרפט זיין אַ תלמודישע ענציקלאָפּעדיע — און פאַרשטענדלעך, אַז אויך דער „סדר הדורות״. צו אַט־דעם ספר האָט דער טאַטע אַרויסגעוויזן אַ באַזונדער ליב־שאַפט, ווייל דער מחבר פון סדר הדורות, ר׳ יחיאל האַלפּערן, איז געווען רב — מיט יאָרן צוריק — אין דעם נאָענטן מינסק. עס איז אויך זעלבסט־פאַרשטענדלעך, אַז דאָרט זיינען געווען די ספרים פון ר׳ ליפּעלע מירער, וואָס איז געווען מיין סנדק.

בדרך־כלל, איז באַשטימט געוואָרן אַ ספּעציעלע האַלבע פּאָליצע פאַר די ספרים פון היימישע מחברים, וואָס די באַציאונג צו זיי איז גיכער געווען אַ פּערזענלעכע. דאָ איז אויך געשטאַנען דער פּירוש צום ספר בראשית פון ר׳ אהרן קאַצענעלסאָן, דער אינטימער פריינט פון מיין זיידן. דאָס איז געווען אַ שיין־געשטאַלטיקער סגי־נהור און דער ערשטער מחבר, וועמען איך האָב באַגעגנט אין מיין לעבן. האָב איך אויף אים געקוקט ווי אויף אַ וואונדער: אָט איז אַ מענטש, וואָס זיינס אַ ספר שטייט שוין אין דער ספרים־שראַנק — און דאָך גייט ער אַרום אין גאַס, פּונקט ווי אַלע מענטשן! ער איז געווען פון די מאַסקווער אַרויסגעטריבענע. דאָך האָט ער נישט געפונען קיין צווייטן מענטש, וועמען צו ווידמען זיין חיבור, נאָר... דעם צאַר ניקאָליי דעם צווייטן. דאָ האָבן זיך אויך שטאָלץ אַרויסגעהויבן די ספרים

פון ר׳ ליפּעלען; דאָ זיינען אויך געשטאַנען די חיבורים פון די רבנים אין דער אַרומיקער געגנט, וועלכע פלעגן ברענגען זייערע חיבורים איינ־געהילט אין אַ פּאַטשיילע; דאָ איז געשטאַנען דער יחיד־במינו׳דיקער סידור, וואָס עס האָט צונויפגעשטעלט ר׳ יעקב מאיר מינסקער. ער איז געווען אַ מין מתנגדישער „גוטער ייד״, וואָס האָט געוואָלט פאַרהיטן דעם כבוד פון די הייליקע שמות, וועלכע וואַלגערן זיך איבער די הייזער. דערפאַר האָט ער באַשלאָסן אָפּצודרוקן אַ סידור צום דאַווענען, אין וועלכן די הייליקע שמות זאָלן זיין צעשפּרייט און געדרוקט באַלכסונדיק. ער האָט דערמיט פאַרזאָרגט, אַז טאָמער חלילה ווערט אַרויסגעריסן אַ בלעטל פון סידור — און עס וועט זיך וואַלגערן אויף דער פאָדלאָגע — זאָלן די הייליקע שמות נישט פאַרשעמט ווערן. איך געדענק נאָך, וויאַזוי ר׳ יעקב מאיר איז געקומען צו אונז אין שטעטל אַריין זאַמלען אַבאָנענטן אויף זיין סידור. מיין רבי, ר׳ באָניע דער מלמד, האָט אונז פאַרזיכערט, אַז דער דאָזיקער סידור וועט ראַטעווען די וועלט פון יענעם מוראדיקן חטא וואָס האַלט־אָפּ די גאולה. צוליב דעם האָט ער אונז געבעטן, אַז מיר זאָלן ר׳ יעקב מאירן אַרומפירן אין אַלע נגידישע הייזער פון שטעטל, לויט דער רשימה וואָס מען האָט צוזאַמענגעשטעלט אין בית המדרש. ר׳ יעקב מאיר, אַ הויכער און דאַרער זקן, אַנגעטאָן אין קאַשקעט פון שוואַרצן סאַמעט און אין אַ לאַנגער זשופּיצע ביז צו די שיך־שפּיצן, איז דאַן מיט מיר געגאַנגען און געטאַפּטשעט אין דער בלאָטע, מיט זיין געלער, מאַגערער האַנט האָט ער דערביי געמאַכט אַ דעכעלע איבער די אויגן, כדי ער זאָל נישט דאַרפן קוקן אויף קיין נשים.

אויף דער זעלבער פּאָליצע איז דערנאָך געשטאַנען דער פּירוש צום „מורה נבוכים״, וואָס מיין לערער, ר׳ ירחמיאל גרינבערג, האָט מחבר געווען. דאָס איז געווען אַ מענטש מיט גרויסע פעאיקייטן און אַן אומגעוויינטלעכער אויטאָדידאַקט. ווען ער האָט געוואוינט אין אַ דאָרף — צווישן יערעמיטש און טורעץ — האָט ער מחבר געווען אַ העברעאיש־אַראַבישן ווערטערבוך. אַ גאַנץ לעבן האָט ער געחלומט אים אָפּצודרוקן — און נישט באַוויזן. ער האָט אויך געשריבן אַ גרויסן פּירוש אויפן רמב״ם און בלויז אויסגעזעצט איין העלפט פון אים. אויף דעם קליידער־שראַנק פון זיין צימער זיינען די גאַנצע צייט געבליבן ליגן די מאַטריצן. ער האָט נישט זוכה געווען אָפּ־צודרוקן זיין ספר, אָבער ער האָט זוכה געווען אומצוקומען אויף קידוש־

השם, אין די טעג פון גזירת היטלער, צוזאַמען מיט אַלע קדושים פון זיין שטעטל גאָראָדזשעי... הי״ד!

זיינען אין דער ביבליאָטעק אויך געווען השכלה־ספרים? יאָ, איינצלנע און צופעליקע. אָבער — ווי שטאַרק זיי האָבן פאַרכישופט דאָס האַרץ! איך דערמאָן זיך גוט דאָס זאַמלבוך „לוית חן", וואָס ר׳ זאב יעבץ האָט אַרויס־געגעבן ווי אַ ביילאַגע צו איינער פון זיינע העברעאישע ציטונגען. ווי שיין עס זיינען דאָרט געווען די עמודים, באַצירט מיט רעמלעך! און ווי זיס זיינען עס געווען די וואונדערלעכע מעשה׳ס איבער „די גייסטער וואָס שמועסן זיך אַדורך איבער די קברים" און אַנדערע אגדה־זאַכן! דער ערש־טער ליטעראַרישער זאַמלבוך, וואָס איז אַריינגעקומען צו אונז אין שטוב אַריין, איז געווען דער „ספר השנה" פון נחום סאָקאָלאָוו (פון יאָר תר״ס). איך האָב אין אים געבלעטערט אָן אויפהער און דאָרט געפונען וואָס מיין האַרץ האָט נאָר געוואָלט. אים האָט מען אָפּגעגעבן אַ בכבודיק אָרט, נעבן דעם רוסיש־העברעאישן ווערטערבוך פון יהודה שטיינבערג. נעבן זיי האָט מען געשטעלט דאָס האַרציקע לידער־ביכעלע „כנור ציון", וואָס איז ביי מיר געווען טייערער פונעם טייערסטן. די מערהייט פון זיינע לידער האָב איך געקענט אויסנווייניק. איינמאָל איז צו אונז, אין חדר אַריין, געקומען דער בחור פון מאַלאַסטאָיקע און אונז געלערנט שרייבן מיט קליינע אותיות דעם „הנותן תשועה" (דאָס האָט מען געוואָלט נאָכמאַכן יענעם יינגל וואָס האָט אָנגעשריבן אויף אַן אַרבעס דעם הימן „גאָט היט דעם צאַר" און ער האָט זי געשיקט דעם קיסר אַ מתנה). איך בין נאָכדעם אַוועק אַהיים און אַרויסגעשריבן פונעם „כנור ציון" דאָס ליד „אבה תאבו דעת" אין דער פאָרם פון אַ קליינינקן מגן־דוד. דאָס האָב איך אַוועקגעשיקט אַ מתנה מיין ציוניסטישן פעטער, וועמען איך האָב שטאַרק ליב געהאַט. בשכנות פון „כנור" איז געשטאַנען און געגלעט די נשמה דער קליינער, דיקער באַנד „ספר אגורה" פון בן־אביגדור. אין אים האָבן זיך, מיט קליינע אותיותלעך, צונויפגעדריקט די קליינע דערציילונגען וואָס האָבן געשילדערט גאַנצע וועלטן, ווי „לאה די פיש־פאַרקויפערין" און „דער אויפגעקלערטער סטאָ־ליער". איך האָב די דאָזיקע פשוטע און האַרציקע דערציילונגען געלייענט ביז צום פאַרשיכורט ווערן.

פון דאָרט אָן און ווייטער האָט זיך שוין אָנגעהויבן אָפּצוציכענען מיין אייגענער ווינקל: דער „גן שעשועים" פון אהרן ראָזנפעלד, „מגבורי האומה"

פון בערמאַן, „הריסות ביתר" פון קלמן שולמאַן, „תולדות ישראל" פון אלכסנדר זיסקינד ראַבינאָוויטש, דאָס דקדוק־בוך „מורה הלשון" פון חיים צבי לערנער, מיט די טאַבעלעס פון די „פעלים" און „בנינים", וואָס זיינען געווען איינגעוויקלט אין דעם לערן־בוך. טאַקע פון זיי האָב איך, דאָס ערשטע מאָל, זיך איינגעחזרט צווישן וואַלד־ביימער די שווערע כללים פון דקדוק. אַהין האָט מען אַריינגעשטעלט דעם „מבחר הספרות" פון טאַביובן. אַ צייט לאַנג איז דאָרט אויך געשטאַנען דאָס ספר „דור דור ודורשיו" פון ר' אייזיק הירש ווייס, וואָס דער טאַטע האָט מיר אַמאָל געבראַכט אַ מתנה צום געבורטסטאָג, פון ר' מאיר האַלפּערנס בוך־געשעפט אין מינסק. איז אָבער געקומען דער זיידע, דערזען עס און שווער אַ זיפץ געטאָן. דערנאָך האָט ער אַרויסגענומען דאָס ספר פון אַלמער און עס אויפגערוימט.

קיין פּלפּול־ספרים זיינען ביים טאַטן אין ביבליאָטעק נישט געווען. אַ סימן, אַז ער האָט נישט געקויפט קיין ספרים וואָס ער פערזענלעך האָט זיי נישט געברויכט. איך געדענק: בעת ס'איז געקומען מיין צייט צוצוגרייטן די בר־מצווה־דרשה און אונזערס אַ קרוב, דער סלאָבאָדקער פּרוש ר' אליהו טומאַרקין, האָט „פאַרוואָרפן זיין בעק" אין „שאגת אריה" (סימן ל"ו) און צום „עמודי אור" — האָב איך די דאָזיקע ספרים נישט געקענט באַקומען, נישט ביים טאַטן און נישט אין קיין אַנדערער ביבליאָטעק פון שטאָט. איך האָב זיי געמוזט ברענגען פון דעם זיידנס גרויסער ביבליאָטעק אין דער נאָענטער שטאָט דאַמיר.

אַ באַזונדער ווינקל אין אַלמער, פאַר אירע ספרים, האָט געהאַט די מאַמע. אויך זי האָט זיך באַנוצט מיט העברעאישע ספרים און אַפילו געלייענט פרעמד־שפּראַכיקע ביכער. אָבער אירע ספרי־קודש זיינען געווען אין עברי־טייטש. דאָרט איז געשטאַנען דער „ראשית חכמה" און אַ „צאינה וראינה", וואָס איז געווען געדרוקט מיט יענעם באַזונדערן עברי־טייטש־כתב וואָס האָט דערמאָנט אין רש"י־אותיות, הגם דאָס כתב איז געווען גאַנץ אַנדערש. די דאָזיקע „צאינה וראינה" איז געווען באַצירט מיט אומגעוויינטלעך־מאָדנע אילוסטראַציעס, וואָס האָבן געפּאַנגען דאָס האַרץ. דאָרט איז אויך געווען דער „נופת צופים", דער „קב הישר" און דער „מנורת המאור". אין דער לעצטער צייט זיינען אַהין צוגעקומען די העפטן אויף יידיש „מעשה אַלפס", פונעם באַרימטן ווילנער מגיד ר' בן־ציון אַלפס*) — און הגם דאָס זיינען

*) ר' בן־ציון אלפס האָט אָנגעשריבן גאָר אַ סך דרוש־העפטן — אויך אין בע־

שוין געווען ביי־צייטיקע העפטן, האָבן זיי געפונען זייער אָרט אויף דער פּאָליצע, צווישן די אַלטע און אָנערקענטע מוסר־ספרים. תיכף נאָך זיי זיינען געשטאַנען די ספרים, וואָס מען האָט ממש כסדר באַנוצט: סידורים און חומשים, תהילימלעך און פּרקי־אָבות, תיקוני־קריאה (פּאַרן לערנען זיך לייענען אין דער ספר־תורה), תיקון־חצותן און תיקונס פאַר דער שבועות־נאַכט, תיקונס פאַר הושענא רבא, קינות אויף תשעה באב, סליחות און אילוסטרירטע הגדות של פסח פאַר אַלע שטוב־מענטשן, מגילות אויף פּורים, אַ גורל־וואָרפערל, אַ בריוונשטעלער, אַ לוחל, אַ בענטשער וכדומה. ערשט דערנאָך האָבן זיך אויסגעשטעלט די פרעמד־שפּראַכיקע ביכער. דאָרט זיינען געווען קאָמפּלעטן פונעם רוסיש־יידישן זשורנאַל „וואָסכאָד״, אַן אילוסטריר־טער באַנד פון „אָסט און וועסט״, אַ ראָמאַן פון שפּילהאַגענען, עפּעס אַ גרויסער באַנד פון „הויזפריינט״. אויסער דעם האָבן אָהער פאַרוואָגלט אַלער־ליי צופעליקע ביכער, וואָס האָבן געשטאַמט פון מיין פעטערס ביבליאָטעק, אָדער פון די ביכער־זאַמלונגען וואָס די שוועסטער האָבן געהאַט ביי זיך אין צווייטן צימער. פון די דאָזיקע פרעמד־שפּראַכיקע ביכער זיינען מיר נישט געבליבן אין זכרון נישט די נעמען און אויך די נישט די אָרדענונג, לויט וועלכער זיי זיינען אויסגעשטעלט געוואָרן.

עטוואָס העכער, איבער דער שראַנק, זיינען אויפגעהיטן געוואָרן — אין אַ באַזונדער בינטל — די נישט־איינגעבונדענע העפטן פון „דברי אלקים חיים״. דאָס זיינען געווען אָפּשריפטן פון חסידישע שמועסן — געמאַכט דורך ספּעציעלע איבערשרייבער — וואָס דער זיידע פלעגט ברענגען, ווען־נאָר ער איז צוריקגעקומען פון רבין; אָדער דער „חוזר״ *) פלעגט זיי ברענגען יעדעס יאָר, בעת זיין קומען אויף זיינע טראַדיציאָנעלע באַזוכן. דער זיידע פלעגט זיך נוהג זיין צו לערנען פון זיי מיטן טאַטן, בעת איך פלעג דערביי זיצן און צוהערן. זיינען מיר אין האַרץ שטאַרק איינגעקריצט געוואָרן די געפּערלטע אותיותלעך, וואָס זיינען לויכטנדיק געלאָפן איבער די האַלב־קיילעכדיקע שורות ווי די בויגנס: אתם נצבים היום כולכם... היום אם בקולי תשמעון — — —

לעטריסטישער פאָרם — אויף יידיש. ער האָט געלעבט ביז אין זיינע טיפע ניינציקער און געשטאָרבן, ביים אָנהויב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

*) ספּעציעלע שליחים, וואָס פלעגן אַרומפאָרן און איבערחזרן פאַר די ווייטע חסידים דעם רבינס תורה.

און אין אַ באַזונדערן ווינקל,ביים צווייטן עק פון דער אויבערשטער פּאָליצע, זיינען ספּעציעל אויפגעהיטן געוואָרן די זאַכן, וואָס האָבן אַ שייכות מיט ארץ־ישראל. דאָרט איז געשטאַנען עפּעס אַ קליין ספרל, וואָס האָט געהאַט אַ צוגעקלעפּט „הערצל“ פון פּראָגנט. דעריין איז געווען אַ העברעאישע מאַפּע, וואָס האָט געשילדערט דאָס וואַנדערן פון די יידן קיין ארץ־ישראל, פון מצרים דורך דער מדבר. דאָרט זיינען געווען אויסגעמאָלן די פאַנען פון די שבטים ביי יעדער מחנה. דאָרט איז אויך געשטאַנען דאָס דינע, אָבער צוציענדיקע, ספר „ארץ־ישראל“ פון יהודה גראַזאָווסקי; אַ ספרל „ארץ חמדה“, און סלוצקיס אַ חיבורל וועגן חיבת־ציון. עס זיינען דאָרט אויך אויפגעהיטן געוואָרן אַלע בריוו וואָס זיינען פאַר יעדן יום־טוב געקומען פון טבריה, צפת אָדער חברון, ווי אויך די „קבלות“ וואָס זיינען דערהאַלטן געוואָרן פון ירושלים, מיט די געמעלן פון כותל מערבי און רחלס קבר — מיט איילבירטן־ביימער פוןביידע זייטן קבר...

ביים סוף פון דער דאָזיקער אויבערשטער פּאָליצע, נאָענט צו דער וואַנט, האָט אַ גאַנץ יאָר אויך געפונען זיין אָרט אַ טייערער חפץ, וואָס איז לגמרי קיין ספר נישט געווען, נאָר צוליב זיין דיקער שייד האָט ער געהאַט דעם אָנבליק פון אַ ספר. טאַקע צוליב זיין הייליקייט און חשיבות האָט מען אים צוגעטיילט זיין אָרט, אַזויווי פאַר אַ ספר. דאָס איז געווען דער חנוכה־לאָמפּ, אַ מתנה פון דער באָבעס טאַטן צו מיינע עלטערנס חתונה. די דאָזיקע זילבערנע מנורה איז געווען אויסגעפלאָכטן פון דינינטשקע פעדעם, מיט אַכט קליינע בוימל־קריגלעך, וואָס זיינען צוגעשרויפט געוואָרן מיט אַ ווענטל פון קנאָספּן, קנעפּ און בלומען. אין דער שפּיץ איז געווען אַ כתר־תורה — און צוויי דינע רערלעך, מיט אויסגעשטרעקטע העלזער, זיינען געווען צו־געפליגלט פון ביידע זייטן ווענטל צום שמש. אַ גאַנץ יאָר איז די מנורה געשטאַנען אין איר דיקער שייד, וואָס איז פאַרקנופּט געווען מיט אַ שלייף אין דער הויך און זי האָט אויסגעזען אַזויווי אַ טייער ספר וואָס איז באַהאַלטן אינעם ספרים־אוצר. אין דער דאָזיקער צוגעשלאָסענער שייד האָט דער טאַטע אויך אָפּגעהיטן זיין ציוניסטישן שקל פון יענעם קאָנגרעס־יאָר.

פאַר מיר איז דער דאָזיקער ספרים־אַלמער געווען דאָס גלוסטיקסטע פון אַלץ, וואָס עס האָט זיך געפונען ביים טאַטן אין שטוב... און אויב אַפילו איך האָב נאָך דאַן נישט געוואוסט דעם תוכן פון די ספרים, האָב איך אָבער גוט געפילט זייער טעם. איך האָב אָפּגעהיטן זייער ריח; און כ׳האָב געקענט

טרעפן דאָס ריכטיקע אָרט פון יעדן ספר אַפילו אין דער פינסטער, סיי אין ביבליאָטעק און סיי אין מיין האַרץ.

און דערפאַר — ווען מען האָט מיך גערופן צו העלפן דעם טאַטן „אויס־לופטערן" דעם ספרים־אוצר ערב פסח, איין ספר נאָכן אַנדערן, האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אַז מען רופט מיך צו אַ כהונהדיקער, הייליקער עבודה. פונקט ווי אַ פלייסיקער מייסטער — וואָס צענעמט צייטווייליק עפּעס אַ גרויסע מאַשין, וואָס באַשטייט פון אַ סך קליינע, פאַרשידענע שרייפלעך און דערנאָך שטעלט ער זי ווידער צוזאַמען ווי איין גרויסע און גאַנצע מאַשין — אַזוי האָב איך אַרויסגעצויגן פון די פּאָליצעס איין ספר נאָכן צווייטן, בכדי זיי דערנאָך צוריקצושטעלן יעדן באַזונדער אויף זיין אָרט. עס האָט זיך מיר אויסגעוויזן אַזויווי איך וואָלט ווידער־פאַראייניקט לעבעדיקע אברים צו איין גרויסן און גאַנצן נפש, וואָס אָטעמט און לעבט און איז מיר אַזוי טייער...

אַ פאַרקילונג

װען איז דאָס געװען? גאָר ביים סאַמע אָנהייב. איך בין נאָך דאַן געװען אַ תלמיד אין מיין צװייטן „חדר". אָנדערהאַלבן יאָר נאָך דעם װי איך בין אַרויס פון מיין ערשטן דרדקי־מלמד.

ביי מיין נייעם רבין איז נאָך דער עיקר געװען דער לימוד פון תנ"ך; און גמרא האָבן מיר בלויז געלערנט נאָך מיטאָג. מיר האָבן נאָר־װאָס געהאַט פאַרענדיקט דאָס לערנען אויסנװייניק גאַנץ „משלי" און מיר זיינען אַריין

אינעם תוך פון ישעיהוס לאַבירינטישע וואונדער. גמרא האָבן מיר — אין דעם ערשטן, ווינטערדיקן „זמן" — געלערנט „המניח את הכד"; און אינעם זומערדיקן „זמן" האָבן מיר געלערנט „המפקיד". דערנאָך איז ווידער געקומען דער ווינטער. מיר זיינען געשטאַנען פאַר די טויערן פון „בבא מציעא", ביים פרק „שנים אוחזין" — און פלוצלונג האָט מיך אַ כאַפּ געטאָן דער הוסט: אַ כאַפּ געטאָן — און נישט אָפּגעלאָזט.

אַלע תחבולות פון דער מאַמען, וועלכע איז געווען באַהאַוונט אין קינדער־קראַנקייטן און געוואוסט וויאַזוי מען דאַרף זיי היילן, האָבן נישט געהאָלפן. מיין קליין, דאַר גופל האָט געצאַפּלט אין די הוסט־מאַטערנישן און איך האָב נישט געוואוסט פון קיין רו. ביז דער ליבער, האַרציקער ד"ר לעוויטאַן האָט געפסקנט: בייטן דעם קלימאַט. אמת, אַזאַ זאַך האָט אויסגעזען משונהדיק־פרעמד און כמעט־אומנאַרמאַל. וויאַזוי רייסט מען עס איבער דאָס לערנען אין מיטן ווינטער, ביים סאַמע ברען פונעם „זמן"? אויך פון מיין פאַרזאָרגטער מאַמען איז צופיל פאַרלאַנגט געוואָרן: אַוועקצושיקן אַ קינד, וואָס איז אַזוי פאַרקילט אין מיטן אַזאַ סמאַליענדיקן ווינטער? אָבער דער צוטרוי צום דאָקטאָר איז געווען זייער שטאַרק. פון קיין אַנדער רפואה האָט מען אויך נישט געוואוסט. האָט זיך די מאַמע געמוזט אונטערגעבן. היות ווי מיין פאָטער איז גראָד אַרויסגעפאָרן אויף זיינע וואַלד־נסיעות, איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז ער זאָל מיך מיטנעמען אין וואַלד אַריין. איז דאָס געוואָרן מיין ערשטע באַגעגעניש מיט דער ווינטער־לאַנדשאַפט מחוץ פון אונזער שטעטל. קיין שום „געשעעניש, וואָס איז ווערט צום געדענקען" האָט זיך אויף יענער נסיעה, פון שטוב אין וואַלד אַריין, נישט געטראָפן. קיין שום „שפּאַנענדיקע געשיכטעס" איז נישטאָ וועגן איר צו דערציילן... און דאָך: די שניי־לויטערקייט פון מיין ערשטער רייזע צו דער ווינטערדיקער ממשלה הערט נישט אויף צו האַלטן געשפּאַנט דאָס אויג פון מיין זכרון — מער ווי יעדע געשעעניש און דערציילונג, וואָס וואָלט באַדאַרפט דערציילט ווערן.

מיר זיינען אַרויסגעפאָרן אין מיטן אַ זוניקן טאָג, ווען דער ווינטער האָט זיך צעפלאַקערט מיט זיין גאַנצער קראַפט. דער טאַטע האָט זיך אַרומגעוויקלט מיט איין פוטערנעם פעלץ איבערן צווייטן. דערנאָך האָט ער ערשט אָנגעטאָן אַ וועג־מאַנטל איבער אַלע פוטערס. ער האָט זיך אויך פאַרוויקלט מיט שאַלן פון רויטער וואָל אַרום דעם טונקעלן מאַנטל, אַרום דעם האַלז און אַרום די שענקלעך. דעם הויכן, געלן, פוטערנעם קאָלנער האָט ער אַזוי

אויפגעשטעלט — אַז ער האָט אים צוגעדעקט דאָס גאַנצע פּנים און דאָס הויכע, שוואַרצע קאַראַקול־היטל אויפן קאָפּ. פון דעם אַלעם איז דער טאַטע געוואָרן גרויס און ברייט, ביז ער האָט פאַרנומען אַ העלפט פונעם פאָדערשטן געזעס אין דעם ווינטער־וואָגן. אויך איך בין אין גאַנצן פאַרלוירן־געוואָרן אין דעם באַרג מאַנטלען און כאַלאַטן — נישט אויף מיין מאָס, נאָר לאַנגע און ברייטע — מיט וועלכע מען האָט מיך אַרומגעהילט און אויסבאַהאַלטן פאַר אַלץ אין דער וועלט.

די פעלצענע וואָליקלעך האָבן געהאַלטן אין געפּאַנגענשאַפט מיינע פיס ביז איבער די קניען און דער געלער באַשליק, מיט די באַגילדעטע זוימען, האָט צוגעדעקט מיין גאַנץ פּנים, אַז מען האָט קוים אַרויסגעזען די אויגן. אָבער די צווי אויגן מיינע האָבן זיך דערביי ברייט־ברייט אויפגעריסן און אַריינגעצויגן אין זיך די העלע ווייסקייט פון דער נייער וועלט, וואָס האָט זיך פאַר מיר אויסגעשפּרייט מיטן גאַנצן גלי פון איר מאַכט. זי האָט זיך אָפּגע־דעקט פאַר מיר און מיט איר פאַרפרוירן־בלענדיקן גלאַנץ אַנטקעגן־געזונגען דאָס ליד פון קראַפט, וואָס איך האָב נאָך ביז דאַן קיינמאָל נישט באַוויזן צו קענען.

פונעם שטעטל זיינען מיר אַרויסגעקומען צו יענעם ברייטן אָרט, וואו דער טייך ניעמאַן האָט מיט וואָכן צוריק אַריבערגעפלייצט זיינע ברעגן. אַצינד איז דער טייך פאַרשוואונדן. נישטאָ! נעלם געוואָרן אי ער, אי דער ברום פון זיינע כוואַליעס. ער האָט זיך איצט איינגעטוליעט אונטער אַ דיקער שיכט פון פאַרשוויגענעם אייז. און אויך דאָס אייז האָט זיך איינגעהילט אין אַ ווייסן מאַנטל פון בליצנדיקן שניי. אַזוי־ווי ער — אַזוי אויך מיין טאַטע.... און אַזוי — איך... און אַזוי — דער בעל־עגלה און אַזוי אויך דער גאַנצער וואָגן. דער גאַנצער באַשאַף אַרום אונז האָט זיך איינגעהילט אין ווייסן ליכט, אַזוי־ווי אין אַ קלייד.

אָבער דאָ, אויפן אָרט וואו מיט געציילטע וואָכן צוריק האָט דער ניעמאַן געפלייצט, מוז מען זיך באַציען מיט גרויס געהיטנקייט צום זויבערן אי־בערצוג, וואָס גלאַנצט אַזוי רואיק און פאַרפירעריש. דאָ, אונטער דעם גראָבן שפּענצער פון אייז, ווילדעוועז נאָך די כוואַליעס. זיי געוואָרנט, אַנטרייבער! עס קען טרעפן — און די ריזן אונטער דער דיקער טיפעניש וועלן זיך צע־שטורעמען! דאַן וועט די גאַנצע, ליגנערישע מאַסקע פון כישופדיקער זיכער־קייט זיך צערייסן... דער גאַנצער באָדן דאָ, וואָס זעט־אויס אַזוי פעסט־

אויסגעגאָסן אונטער די פערדישע טריט, וועט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ שלאַכט־פעלד פון קעמפנדיקע קריעס, אויסגעהעמערטע און צעקריגטע, וואָס קריכן איינע אויף דער צווייטער, פאַרשלינגען איינס דאָס אַנדערע — און זיי וועלן שליידערן אין די אָפּגרונטן אַלץ וואָס געפינט זיך אויף זייער רוקן... היט זיך, בן־אָדם איינער!

און דאָ... דאָ זיי טאָפּלט פאַרזיכטיק! דאָ איז פאַרבייגעגאַנגען מיט עטלעכע נעכט צוריק אַ „הייליקע פּראָצעסיע", מיט קרייצן אין דער שפּיץ און מיט קלויסטער־בילדער באַצירט. דער פּראַוואָסלאַוונער גלח האָט דאָ געשפּריצט הייליק וואַסער און די קינדער פון קלויסטער האָבן דאָ געזונגען זייערע כאָראַלע לידער... און פּויערים, באַוואָפנט מיט העק און אייזערנע פּיקעס, האָבן דאָ — ביי האַלבער נאַכט — אויסגעהאַקט פונעם אייז אַ גיי־גאַנטישן צלם, ביי דער שיין פון אויפגעהויבענע לאַמטערנעס און ברענענדיק־פעכיקע שטורקאַצן. אָט שטייט ער, דער פורכטיקער קרייץ — אויסגעהאַקט פון דעם שווייגנדיקן אייז — ווי אַ וואָרענונג איבער דער שטאָט.

אוי, ווי האָט מען אונז, די חדר־קינדער, אָנגעזאָגט און צום וויפלטן מאָל געוואָרנט, אַז מיר זאָלן זיך נישט דערוועגן צו באַווייזן אין דרויסן בעת דער הייליקער פּראָצעסיע, וואָס האָט סיי ווי אָנגעוואָרפן אויף אונז אַן אימה! מען האָט געשמועסט, אַז דאָס בלויזע באַווייזן זיך פון אַ יידיש קינד איז עלול אויפצורייצן די שטאַרק־מסוכנע געמיטער פון די מאַסן פּויערים, וואָס זיינען אויפגעהעצט געוואָרן אין דער נאַכט פון דער קריסטלעכער חגא. מיט איינגעהאַלטענע אָטעמס זיינען מיר געזעסן פאַרבאָרגן אין די שטובן און נאָר דורך די אָראָפּגעלאָזטע לאָדן־שטאָרן האָבן מיר זיך איינגעקוקט אין די גלחים. זיי האָבן געשפּרייזט אין זייערע פּרעכטיקע מלבושים און מיט די הייליקע בילדער, וואָס זיינען געווען וואונדערלעך געמאָלן, באַגלייט פון די כאָר־מיידלעך מיט די פאַרביקע שלייפן. זיי האָבן פול געמאַכט די יידישע געסלעך — און אויך דאָס געסל פון דער אַלטער שול — מיט קלאַנגען פון פרעמדע לידער, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן הילכיק, מאָנאָטאָן און אָנגעוואָרפן אַ שרעק. ס'איז געווען אַ שעה פון שטיל־געשוויגענער איינגעשלאָסנקייט, אַ לאַנגע און אָפּגעפרעמדטע; און אומרואיק איז די דאָזיקע שעה געווען, ביז די קולות זייערע זיינען אָפּגעהאַקט געוואָרן; און די קריסטלעכע דינסט אונזערע האָט זיך אַריינגעריסן אין שטוב, אין גאַנצן אַדורכגעפלאַמט פון פראָסט און צעשטראַלט פון תענוג. טאַקע זי האָט האָפערדיק דערציילט, אַז עס איז דאָרט

געוועז וואונדערלעך־שיין... אַז דער צלם אין טייך איז שוין אויסגעהאַקט און ער שטעקט דאָרט אין איז מיט זיין גאַנצער הייליקער פּראַכט... מיר האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט און דער טאַטע האָט געלאָסן אויפגעעפנט די לאָדן...

נון, שטייט ער דאָרט איצט, דער ריזיקער קרייץ, וואָס גלאַנצט מיט זיין קעלט און וואַרפט־אָן אַ פּחד אויפן גאַנצן שטעטל. און ערגעץ־דאָרט, נאָענט צום גלאַנציקן קרייז, איז באַהאַלטן אין די פאַרבאָרגענישן אַ גרוב וואָס לאָקערט. דאָס איז דער הייליקער גרוב, אויסגעהאַקט אין דער לענג און אין דער ברייט, וואָס פון אים האָט מען עס אַרויסגעגראָבן דעם אייזיקן צלם אין דער פּחדימדיקער נאַכט. ער איז איצט לגמרי אָפּן צום אויפגעפּראַלטן אָפּגרונט... זיי געהיטן, בעל־העגלה!

און פון געבונדענעם, שטומען טייך, האָט זיך איצט דער באַשנייטער וואָגן אַוועקגעגליטשט גלייך צום שיניאָווער וועלדל. ניין, ס'איז איצט נישט מער אָט־דאָס גרינע, חנעוודיקע וועלדל, וואוהין מיר האָבן אַזוי ליב געהאַט צו גיין שפּאַצירן אין זומערדיקע פאַרנאַכטן — און וואָס אַלע חלושים פון שטעטל האָבן זיך דאָרט געוואָלט מחיה זיין אויפן גרינעם גראָז. אַצינד האָבן די וואַלדיקע שטעגלעך אַן אַנדער פּנים. מען דערקענט גאָרנישט אין דיביימער, אַז זיי זיינען אַמאָל געווען גרין און אַז אַזויפיל פייגל האָבן זיך געהאַלטן אין זייערע צווייגן. אַצינד זיינען די פייגל ערגעץ־וואו אַוועקגעפלויגן און זיינען נישטאָ. די ביימער אַליין זיינען בלוילעך־נאַקעט, מיט אומציילעך־אויסגע־שטרעקטע אָרעמס, איינגעהילט אין בלענדנדיקער ווייסקייט, ווי אייביקע מתים אין לויטערע תכריכים. בלויז דאָס געוואַלדיקע ליכט, וואָס איז צעגאָסן איבער אַלץ און וואָס גלאַנצט אַראָפּ פון אַלעמען, טרייסט און דערמוטיקט. און דאָס שנייאיקע געזאַנג, וואָס טראָגט זיך פון אונטער די פערדישע טריט איבער די לאַנגע פאָסן, וואָס דער ווינטער־וואָגן לאָזט נאָך זיך, זאָגט אָן בשורהדיק, מיט פייערלעכער לוסטיקייט, די לויטערקייט פון אייביקן פרילינג אין רעכטן מיטן פאַרגליווערטער, פּראָסטיקער ווייסקייט.

ביסלעכווייז, ביסלעכווייז נעמט מיין אָטעם אַרויסברענגען פון זיך שטוי־ביקע פּאַרע. דעם טאַטנס וואָנסעס ווערן געשטייפט בעתן רעדן, אָבער די ווייסע פריילעכקייט גיסט זיך פון אַלע זייטן. מיין האַרץ יובלט אין מיר, אונטער אַלע מאַנטלען און איינהילענישן — פּונקט ווי עס יובלען די כוואַ־ליעס, וואָס ברויזן אונטער זייער אייזיקן צודעק, צעפלאַטערט און צעזונגען

פון פרילינגדיקן געבליץ, אין רעכטן מיטן גלאַנציקן פראָסט, וואָס איז שטאַרק און שיינענדיק און וועלכער הערט נישט אויף צו פאַרפלייצן מיט לעבנס־קראַפט דעם גאַנצן אַרום.

מיר האָבן זיך אַ קער געטאָן צו אַנופראָווע. דאָס איז געווען אַ וואַלד צווישן די שטעטלעך מאָהילנע און אוזדע. דעם דאָזיקן וואַלד האָט גראָד „געהאַקט" אַ רייכער, יידישער סוחר פון ווילנע. מיין פאָטער איז דעמאָלט געווען זיינס אַ נאמן און אַ שטיקל שותף.

אַנופראָווע איז געווען אַ געדיכטער וואַלד, וואָס האָט זיך געצויגן אויף לאַנגע שעהן גאַנג. די דייטשע „אָפּשאַצער" זיינען אַרומגעגאַנגען אין קורצע קורטקעס און „נביאות געזאָגט", מיט פּינקטלעכער זיכערקייט, וויפל קראַק־ וועס און ברעטער און שוועלן און שפּאַלן און קלעצער מען קען מאַכן פון יעדן בוים. זיי האָבן פאַראויסגעזאָגט און די יידישע וואַלד־שרייבער האָבן עס פאַרצייכנט. דערנאָך האָט זיך מיין פאָטער אַוועקגעזעצט און געמאַכט דעם חשבון. ר' שלמה, דער „באַצייכענער", אַנגעטאָן אין אַ פוטער פון שעפּסן־ פעל, וועמענס האָר עס זיינען געווען פון דרויסן, איז אַרומגעגאַנגען אַ גאַנצן, קיילעכדיקן ווינטער־טאָג מיט אַ האַמער אין האַנט, און אין האַמער איז געווען איינגעקריצט דער שטעמפּל פון די וואַלד־בעלי־בתים. ער פלעגט אַריינשלאָגן דעם שטעמפּל, וואָס האָט געהאַט די איניציאַלן פון די אייגנ־ טימער, אויף די שפּיצן פון די אָפּגעשניטענע קלעצער. אוי, האָב איך דעמאָלט געהאַט אַ תאווה אַרויסצוכאַפּן דעם האַמער פון זיינע הענט און אַליין „אָפּדרוקן" די אותיות, פונקט ווי ער! אָבער איך האָב זיך ביטער אַנטוישט ביים איינזען, אַז הגם איך האָב געקלאַפּט מיטן האַמער מיט מיין גאַנצן יינגלשן כוח — האָבן זיך די אותיות נישט געוואָלט איינקריצן אינעם האָלץ. האָב איך שוין דאַן זיך אויסגעלערנט צו פאַרשטיין, אַז מען דאַרף האָבן אַ סך קראַפט און געשיק, בכדי די אותיות זאָלן זיך וועלן איינקריצן ווי עס געהער צו זיין. און וואַסילי, דער הויף־וועכטער, וואָס איז געווען ממונה אויף דער שטאַל — וויפל נייעסן און וואונדערלעכע זאַכן דער דאָזיקער פיינער שייגעץ האָט עס געהאַט צו אַנטפּלעקן פאַר מיר אין די באַהעלטענישן פונעם וואַלד!

אָבער אין דער דאָזיקער אַנופראָווע אַליין איז נאָר געטאָן געוואָרן די טעגלעכע אַרבעט. די אַכסניה גופא האָט זיך דאָרט נישט געפונען און די וואַלד־אַרבעטער האָבן אַ פּאָר מאָל אין דער וואָך גענעכטיקט אין דעם שטעט־

טעלע מאָהילנע. עטלעכע טעג אין וואָך זיינען זיי אויך איינגעשטאַנען אין אַ גאַסט־הויז אויף יענער זייט טייך, אין דעם שטעטל אוזדע. אויף שבת זיינען זיי אַהיימגעפאָרן צו זיך. אַזוי פלעגן זיי זיך פירן במשך פון גאַנצן סעזאָן וואָס מען האָט געהאַקט דעם וואַלד און אַזוי האָבן אויך מיר געטאָן.

מאָהילנע איז געווען אַ פּיצינקע שטעטעלע, אַפילו לויט די באַגריפן פון אונזערע קליינע שטעטלעך. דער גאַנצער כוח פון מאָהילנע איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס זי איז געווען נאָענט צו פּעיסאָטשנע — פון וואַנען דער ניעמאַן הויבט אָן אַרויסצופליסן. נעבן פּעיסאָטשנע האָט געוואוינט דער פּריץ יאַטקאָ, וואָס איז באַקאַנט געווען איבער דער גאַנצער סביבה מיט זיין גרויס עשירות און מיט זיינע נאָך־גרעסערע משוגעתן. דער ניעמאַן־אַרבל איז נאָך אין פּעיסאָטשנע געווען זייער אַ שמאָלער; און עס איז דאָרט נישט מעגלעך געווען אַרויסצולאָזן די ברייטע, הילצערנע פּליטן. דערפאַר האָבן די סוחרים געמוזט אַרויסשיקן דאָס געהילץ איבערן ניעמאַן פון מאָהילנע. צוליב דעם האָט זיך אַרום דער אַכסניה פון די געהילץ־סוחרים „געדרייט" דאָס גאַנצע שטעטעלע.

ווען איך בין געקומען אין דעם גאַסט־הויז, האָט מיר דער העברעאישער לערער — וועמען איך האָב דאָרט אָנגעטראָפן — דערציילט, אַז דער בעל־הבית איז אַ גרויסער יחסן; און במילא ווערט שוין מיט אים מיוחס דאָס גאַנצע שטעטעלע. דער נאָמען פון בעל־האַכסניה איז געווען ר' שמואל מאָ־הילנער. אָבער די דייטשע „אָפּשאַצער" האָבן אים גערופן „הער גאָלדבערג". טאַקע פון יענעם העברעאישן לערער האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דער דאָזיקער ר' שמואל גאָלדבערג פון מאָהילנע איז אַ ברודער פונעם באַוואוסטן העברעאישן דערציילער אין מינסק, וואָס איז באַקאַנט געווען אונטער זיין ליטעראַרישן פּסיידאָנים „יכנהז". דאָס האָט ער זיך אַזוי אַ נאָמען געגעבן, ווייל די ראשי־תיבות האָבן געמיינט: ישעיהו כהן ניסן הר זהב — וואָס איז די העברעאישע איבערזעצונג פון גאָלדבערג. דאָס איז ביי מיר געווען אַ טאָפּלטער וואונדער: איינמאָל דערפאַר, וואָס דער שאַרפזיניקער העברע־אישער שרייבער האָט פאַרשטאַנען צו נעמען אַזאַ געוויינטלעכן נאָמען ווי „גאָלדבערג" און אים איבערדרייען אויף אַזאַ זעלטענעם נאָמען ווי הר־זהב... צווייטנס, האָט ער גענומען דאָס באַקאַנטע ראשי־תיבות־וואָרט פון סידור „יקנהז" און דערפון געמאַכט, מיט אַ קליינער ענדערונג, אַ ליטעראַ־רישן נאָמען: יכנהז. נאָך מער האָב איך זיך נישט געקענט אָפּוואונדערן פונעם

חידוש, וואָס איך זע מיט מיינע אייגענע אויגן אַ לעבעדיקן ברודער פון אַ באַוואוסטן העברעאישן שריפטשטעלער, וואָס גייט דאָ אַרום און באַדינט די וואַלד־מעקלערס, וועלכע אַרבעטן צוזאַמען מיט אונז אין אַנופּראָווע.

קיין אוזדע זיינען מיר נאָר געקומען אויף איין טאָג. דאָס שטעטל איז געווען גרעסער פאַר מאַהילנע און די אַכסניה, וואו מיר זיינען איינגעשטאַנען, האָט אויסגעזען ווי אַן אמתער האָטעל. איך דערמאָן זיך נאָך די הויכע געביידע מיטן גאַנעק אַרום, וואָס איז געשטאַנען אין ווינקל פון דער לאַנגער, משופּע־דיקער גאַס. איך געדענק אויך די שפע מיט עסנוואַרג, וואָס מען האָט דאָרט אָוועקגעשטעלט פאַר די וואַלד־מעקלער. דאָס עסן איז דאָרט געווען אַנדערש, נישט בלויז פון די מאכלים אין מאַהילנער גאַסט־הויז, נאָר אויך פונעם עסן וואָס מען האָט דערלאַנגט ביי אונז אין דער היים. עס האָט אויסגעזען אַזויווי ביי אַ סעודה, וואָס די מיטה־טרעגער ביי דער „חברה קדישא" האָבן געמאַכט יעדן ט״ו כסליו ביי אונז אין שטעטל. אויך דאָס מגושמדיקע פּנים פון דעם אַכסניה־אייגנטימער — וואָס האָט דיריזשירט מיט דער דאָזיקער שטאָפּ־מלאכה — האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון. דאָס איז געווען אַ פּנים פון אַ מענטש, וואָס האָט באַדינט זיינע קליענטן מיט אַלע רמ״ח אברים. ער האָט זיך אַזוי איינגעשפּאַנט אין דער מלאכה פון שנעל רייך ווערן, אַז ער האָט זיך דערביי געיאָגט צו פאַנגען אַפילו דאָס האַרץ פון דעם קינד, וואָס איז מיטגעקומען. דאָס איז אָבער געווען אומזיסט. ביי מיר האָט ער נישט נושא־חן געווען.

מיט יאָרן שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דאָס דאָזיקע אוזדע האָט אונזער דיכטערין דבורה באַראָן געשילדערט ווי איר „זשוזשוקאָווקע" און זי האָט באַוויזן וואונדערלעך אויפצולעבן אויך ביי מיר דאָס דאָזיקע שטעטל, די הייזער, די גאַסן און די מענטשן אירע — סיי די רשעים און סיי די צדיקים. איך האָב שפּעטער ליב געהאַט „אַריינצוזעצן" אירע העלדן און העלדינס אין דער לאַנגער, קרומער גאַס, וואָס האָט זיך אויסגעשפּרייט אין מיין געדעכעניש דורכן גאַנעק פון דער אַכסניה אויף יענער הוסט־נסיעה מיינער, פון וועלכער די שפּורן זיינען מיר געבליבן אין זכרון עד־היום.

ערשט ביים ענדיקן די נסיעה — ווען מיר האָבן זיך אומגעקערט, סוף־וואָך, אַהיים מיטן ווינטער־וואָגן — האָט פּאַסירט יענע שרעקלעכע זאַך, צוליב וועלכער אָפּנים די גאַנצע נסיעה איז מיר אַזוי איינגעקריצט אין האַרץ.

ביזן שטעטל סוויערזשנע, נעבן אונזער היים, זיינען מיר נאָך געפאָרן מיט

יענער זינגעוודיקער פריילעכקייט, וואָס האָט אַרויסגעשטראָמט פון דער גאַנ־צער פייערלעכער ווינטער־פּראַכט. נאָר אין סוויערזשנע האָבן מיר אָנגעטראָפן אויף יידן, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פון מיין שטעטל שטויבץ און אויף זייערע פּנימער איז געלעגן אַ פאַראומערטקייט פון שוואַרצער אבלות. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז נעכטן איז דאָ פאַרבייגעפאָרן אַ בעל־עגלה מיט אַ פולן וואָגן פּאַסאַזשירן פון פאַרשידענע שטעט. דער בעל־עגלה האָט פאַר־בלאָנדזשעט און איז אַריינגעפאָרן מיטן וואָגן גלייך אין דעם אָפענעם מויל פון יענעם „הייליקן" גרוב, וואָס איז צעפּראַלט געווען אין דער פאָרם פון אַ שתי־וערב נעבן דעם אויפגעשטעלטן, אייזיקן קרייץ... עס זיינען דערנאָך געקומען צו לויפן די פייערלעכער און אַרויסגעשלעפּט די מערהייט פאַר־שווינען פונעם וואַסער. אַצינד זיינען זיי טאַקע אין שפּיטאָל. בלויז דער בעל־עגלה און אַ ייד פון סוויערזשנע זיינען דערטרונקען געוואָרן אין דער שטורעמדיקער טיפעניש. די פייערלעשער האָבן שוין אַרויסגעשלעפּט זייערע טויטע גופים; און די סוויערזשנער יידן, וואָס מיר האָבן אָנגעטראָפן, זיינען עס טאַקע איצט צוריקגעפאָרן פון דער לוויה, אין וועלכער אַלע יידן פון מיין שטעטל האָבן זיך באַטייליקט. זיי האָבן עס אונז דערציילט מיט אַן אָבלדיק קול און איינגעבויגענע, ווען מיר האָבן זיי געטראָפן נעבן זייער שטאָט. די יידן האָבן אונז דערביי אָנגעזאָגט, פאַרן געזעגענען, אַז מיר זאָלן זיך שטאַרק היטן אויפן וועג, ווייל עס איז היינט סוף־חודש און די נעכט זיינען פינצטערע, הגם ס'איז אָנגעפאַלן אַ גרויסער שניי — ווייל דער גרוב איז נאָך אַלץ אָפן...

די דאָזיקע בשורה האָט אונז נידער־געשלאָגן. אונזער בעל־עגלה, וואָס איז געווען אַ גוטער ברודער מיטן דערטרונקענעם בעל־עגלה, איז שטאַרק צערודערט געוואָרן. האָט ער דערפאַר אַ שמיץ געטאָן דעם פערד מיט דער גאַנצער שווערקייט פון זיין זיפּצנדיקן געמיט — און מיר זיינען געפאָרן ווייטער.

פון סוויערזשנע קיין שטויבץ פאָרט מען געוויינטלעך, אויב דער וועג איז אין אָרדענונג, צוואַנציק מינוט. אָבער דאָ האָבן מיר געזען, אַז מיר פאָרן שוין אַ האַלבע שעה, דריי־פערטל שעה און מען זעט נאָך גאָרנישט... קיין סימן נישט פון דער אייזערנער בריק נעבן אונזער שטעטל און אויך נישט פון די קלויסטער־שפּיצן, וואָס הויבן זיך אַרויס פון שטעטלשן באַרג צו באַווייזן זיך פאַר די ווייטקייטן... איז שוין דער בעל־עגלה אַראָפּ פון וואָגן,

געטאַפּט אין דער פינצטער אויף אַלע זייטן און אונז צו וויסן געטאָן, אַז... מיר בלאָנדזשען.

איך ווייס נישט, ווי לאַנג מיר האָבן זיך שפּעטער געדרייט צווישן די ווינטער־קוסטן און שניי־טייכן, נישט ווויסנדיק דעם וועג און די ריכטונג צו וועלכער מיר פאָרן. עס האָט אויסגעזען, אַזויווי מיר דרייען זיך דאָ שוין אַרום אַ גאַנצע אייביקייט. דער פייכטער שניי איז געוואָרן שטעכיק. די טרויעריקייט פון דער בשורה און די פינצטערקייט פון דער נאַכט האָבן אים צוגענומען די גאַנצע שטראַליקייט. האָט ער געשמיסן אָן רחמנות און צע־מישט אַלע וועגן און שטעגן. דער דערפאַרענער בעל־עגלה איז אינגאַנצן צערודערט געוואָרן און האָט מער נישט געוואוסט פון זיינע הענט און פיס. וואוהין איז נעלם געוואָרן דאָס באַקאַנטע וועלדל? און וואו איז די אייזערנע בריק, דורך וועלכער די באַן לויפט אַריבער דעם טייך? און פאַרוואָס זעט מען נישט דעם קלויסטער־שפּיץ, כאָטש דער גאַנצער קלויסטער שטייט אויפן בערגל אינמיטן שטעטל? דער שניי האָט צוגעדעקט די קלאָרסטע סימנים, דאָס חשכות האָט אויסגעמישט אַלע גרענעצן און די שלעכטע בשורה האָט צעמישט די געדאַנקען. דער בעל־עגלה האָט נישט אויפגעהערט צו שמייסן דאָס פערד און דער שניי האָט נישט אויפגעהערט צו שמייסן די פּנימער — און די זיכערע סכנה האָט נישט אויפגעהערט צו לויערן... זי איז נישט וויַיט, די סכנה. איר נעסט שטעקט דאָ ערגעץ אין דער נאָענט, אין דער צעמישעניש. זי טייעט אַרויס פון דעם אויסגעהאַקטן, „הייליקן" גרוב — וואָס פּירט שתי־וערב׳דיק גלייך אין תהום אַריין... ערשט, נישט־לאַנג צוריק, האָט זי איינגעשלונגען אירע קרבנות; און איר פאַרבאָרגן מויל איז נאָך אַלץ צעעפנט, אונז צופּוסנס. האָט דאָס האַרץ נישט אויפגעהערט צו דריקן, איינגעהילט אין טרויער און אין יונגן ציטער... ביז ס׳האָט פּלוצלונג געטאָן אַ פייף פון דער נאָענט. דאָס האָט די ביינאַכטיקע באַן אַ לויכט געטאָן און איז אַריבערגעפלויגן אין געאייל די שינעס, ממש נעבן אונז.

— טפו! האָט דער מיט שווייס־באַגאָסענער בעל־עגלה אַ שפּיי געטאָן — צו אַלדע רוחות! אָט זיינען מיר דאָך הינטער שיניאַווע!

ער האָט מיט איין מאָל אויסגעקירעוועט דאָס פערד מיטן גאַנצן כוח און אין אַ האַלבער שעה אַרום האָט זיך דער וואָגן שוין געטראָגן איבערן באַקאַנטן און ליבן געסל פון אונזער שטאָט. אָט זעט מען שוין דעם גאַנעק פון אונזער

הויז, אויף וועלכן מיין מוטער שטייט און קוקט זיך אויס די אויגן, וואַרטנדיק אויף אונז.

מיט ציטערדיקע הענט האָט די מאַמע אַראָפּגענומען פון מיר דעם גאַרטל פון מאַנטל און דעם מאַנטל פון פוטער און דעם פוטער פון ראָק און דעם ראָק פון די אַנדערע בגדים, ביז זי האָט מיך באַפרייט פונעם גאַנצן באַרג מלבושים. דערנאָך האָט זי אַרויפגעלייגט איר גוטע האַנט אויף מיין שטערן און דערשפּירט, אַז ער ברענט ווי פייער... און אַז מיין גאַנצער גוף איז באַשלאָגן מיט קאַלטע אַנגסטן. האָט מען מיך אויסגעטאָן, געגעבן צו טרינקען הייסע טיי מיט מאַלינע־זאַפט און מען האָט געשיקט מיין שוועסטער, זי זאָל וואָס שנעלער ברענגען דעם דאָקטאָר לעוויטאַן.

שבתי צבי
אין
מיין קינדהייט

זינט איך האָב אָנגעהויבן נאָכצושפּירן דעם סוד פון דער שבתי־צבי־באַוועגונג — און אירע טריט־עכאָס אין דער יידישער געשיכטע — האָב איך נישט איינמאָל זיך אַליין געוואָלט דערמאָנען: וויאַזוי האָט זיך אין מיין שטעטל, נאָך איידער איך האָב אָנגעהויבן לייענען ביכער, צו מיר דערטראָגן דער נאָמען שבתי צבי? ווען איז דאָס פאָרגעקומען און ביי וועלכע אומ־שטענדן? איך האָב נישט געקענט געפינען קיין ענטפער. די לאַסט פון

איינדרוקן, וואָס איך האָב דערנאָך געהאַט פון די געלייענטע ספרים, האָט באַשווערט — און טאַקע צוגעדעקט — די ערשטע שיכט־איינדרוקן פון קינדישע יאָרן. ביז איינמאָל, אין אַ רואיקער מינוט, איז יענע ערשטע שעה אויפגעשוואומען פונדאַסניי אין מיין זכרון און איך האָב זיך דערמאָנט, וויאַזוי דאָס איז געווען.

ווילט זיך מיר נעמען און זי פעסטהאַלטן בכתב.

ביי אונז איז געווען אַן אַלטער ייד, אַ רייכער און אַ פרומער, וואָס איז געווען זייער אָנגעזען אין שטעטל. ער האָט געהייסן מענדל ליפשיץ. ער איז נישט געווען קיין אָרטיקער. ער האָט, זעט אויס, געשטאַמט פון אונזער שטעטל און האָט אויך פאַרמאָגט אַן אייגענע דירה ביי איינעם פון די שטאָט־נגידים אין מיטן מאַרק. אָבער די גרעסטע טייל פון זיין צייט האָט ער אָפּגים פאַרבראַכט אין דער פרעמד, אין די גרויסע שטעט און אַפילו אין קעניגסבערג און אַנדערע שטעט פון אויסלאַנד. אין שטעטל אַריין איז ער געקומען מיט אַ קורצער צייט צוריק. מיט די עסקים האָט ער זיך שוין מער נישט אָפּגעגעבן. זיינע קינדער זיינען שוין געווען אויסגעגעבן און צעשפּרייט אויף דער גרויסער וועלט. ער האָט זיך געלעבט רואיק און בריווח צוזאַמען מיט זיין אַלטער און קרענקלעכער פרוי.

ווען זיין ווייב איז אים געשטאָרבן, האָט מענדל ליפשיץ פאַרטראַכט אַ פּלאַן, וואָס פאַרן שטעטל איז עס געווען אַ חידוש: ער האָט אָנגעהויבן בויען אַ גרויס, געמויערט הויז אויפן שול־הויף פאַר אַ תלמוד־תורה, אויף זיינע הוצאות. מיט דעם האָט ער געוואָלט פאַראייביקן דעם נאָמען פון זיין פאַר־שטאָרבן ווייב. לאַנגע יאָרן האָט געדויערט דאָס בויען. די ווענט, פון רויטע ציגל, האָבן זיך אַלעמאָל אַ הויב געטאָן אַביסל און זיך אָפּגעשטעלט. דערנאָך האָבן זיי ווידער אַ וואַקס געטאָן אַביסל און זיינען אויפסניי שטיין־געבליבן. נישט איינמאָל האָט מען געזען דעם אַלטן אַרומקריכן אויף די רושטאָוואַניעס צוזאַמען מיט עפּעס אַ גלות. ער האָט געהאַלטן אין איין אויסמעסטן און ציילן... און דערנאָך האָט ער ווידער אויסגעמאָסטן. מען האָט געשמועסט אין שטאָט, אַז דער בנין האָט שוין „אויפגעגעסן" אַ צוויי טויזנט רובל און ער וועט נאָך אויפעסן אַ טויזנטער, ביז ער וועט פאַרטיק ווערן. האָב איך דאַן נישט פאַרשטאַנען געננוי, וויאַזוי אַ געביידע קען „אויפעסן" געלט. נאָך מער איז מיר נישט געווען פאַרשטענדלעך דאָס, וואָס מען האָט דערציילט, אַז מענדל ליפשיץ וויל מען זאָל אין זיין תלמוד־תורה אויך לערנען אַ מלאכה.

ס'איז ביי מיר געווען אַ פּלא, וויאַזוי לערנט מען שמידעריי פון אַ ספר אַרויס? און וואָס געהער זיך אָן אַ מלאכה מיט אברהם, דעם תלמוד־תורה־מלמד?

מענדל ליפשיץ איז געווען פון די חשובי־העיר. ער איז אָבער נישט געווען קיין פאַנאַטיקער, הגם ער האָט גאַר־שטרענג אָפּגעהיט אַלע דינים, גרויסע זאַכן ווי קלייניקייטן. ער איז געווען אַ מתנגדישער ייד, וואָס האָט געדאַוונט אויף דער מזרח־וואַנט פון דער אַלטער שול; אַ געלאַסענער אין גאַנג, ריין אָנגעטאָן, געהיטן מיט אַ וואָרט, געהאַט אַן אָפענע האַנט פאַר צדקה, זיך דערווייטערט פון יעדער מחלוקת און ער האָט קיין שום חלק נישט געהאַט אין די שטעטלדיקע גבאותן.

ער איז אָבער געווען פונעם רב'ס מענטשן — און דער רב איז געווען אַן עקשנותדיקער אַנטי־ציוניסט און אַ פאַנאַטישער קעמפער. בעת די ערשטע ציוניסטן אין שטאָט האָבן געעפנט אַ העברעאישע ביבליאָטעק — איז דער רב אין כעס געוואָרן און האָט אַריינגעשיקט אַ „חרם" צום בעל־הבית פון הויז, וואו די ביבליאָטעק איז געווען. דאָס האָט געווירקט. אין מיטן דער נאַכט האָט מען אַרויסגעוואָרפן די ביכער אויף דער גאַס. און אַז מען האָט געמאַכט אַ חנוכה־אָוונט, האָט דער רב געהייסן דעם שמש אויסרופן „בפקודת הרב והגבאים", אַז דאָס קומען אויפן אָוונט איז האַרב פאַרבאָטן בתכלית האיסור. פון זיינס אַ דרשה אום שבת תשובה בין איך דאָס ערשטע מאָל געוואויר געוואָרן, אַז עס עקזיסטירט איינער מיטן נאָמען „אחד העם". דער רב האָט שטאַרק געצאַרנט פון באַלעמער אַראָפּ און געטרייסלט מיט זיין רויטער פאַטשיילע אין דער צונויפגעדריקטער האַנט: „ליליענבלום און אחד העם, ימח שמם וזכרם!..." טאַקע צוליב דעם דאָזיקן האַרבן גראַם, זיינען די רייד אַריינגעפאַלן אינעם קינדישן האַרץ און דאָרט איינגעקריצט געוואָרן.

אויך מענדל ליפשיץ איז צוגערעכנט געוואָרן צו די ציוניסטישע קעגנער. דער ציוניזם האָט זיך נאָר־וואָס געהאַט באַוויזן אין שטעטל און האָט שוין געהאַט איינגענומען די הערצער פון די אינטעליגענטערע אין אונזער משפחה.

הגם אויך מיין פאָטער האָט געהאַט אַ נייגונג צום ציוניזם און האָט זיך באַצויגן צום קנאותדיקן רב אַנדערש ווי מענדל — און ער האָט אויך נישט געדאַוונט אין מתנגדישן בית־המדרש צוזאַמען מיט מענדלען — איז ער פונדעסטוועגן געווען אַ חסיד און געדאַוונט אין „שטיבל". אויסער דעם, איז צווישן זיי ביידע געווען אַ גרויסער אונטערשייד אין יאָרן. מיין טאַטע איז ערשט געווען אַרום די פערציק און מענדל ליפשיץ איז שוין געווען אַ בן־

שבעים. פונדעסטוועגן האָבן זיי געהאַט אַ מנהג אַרויסצוגיין שפּאַצירן צוזאַ־מען, אין די זומערדיקע פאַרנאַכטן, אויסער דער שטאָט. אויך איך, דאָס קינד, האָב מיטשפּאַצירט. ווייל איך זיך מודה זיין: קיין גרויסער אָנהענגער פון די דאָזיקע בשותפותדיקע שפּאַצירן בין איך נישט געווען. עפּעס פלעגן זיי זיך צו לאַנג פאַרהאַלטן אין מיטן וועג. מענדל ליפשיץ איז זיך געגאַנגען געלאַסן, אויסגעמאָסטן. יעדעס מאָל, ווען ער האָט עפּעס געוואָלט באַזונדערס אונטער־שטרייכן אין זיינע רייד — אָדער ער האָט געוואָלט אויפכאַפּן דעם טאַטנס אַ באַמערקונג — האָט ער איבערגעהאַקט דעם גאַנג און זיך אָפּגעשטעלט אין מיטן וועג. אַ קורץ־וואוקסיקער, מיט אַ ברייטער באָרד, דעם גראָבן פינגער אַריינגעשטעקט אין גאַרטל... איז ער אַזוי געשטאַנען אַ פאַרטיפטער אין שמועס.

איך אָבער האָב ליב געהאַט צו מאַרשירן שנעל; בפרט נאָך, ווען מען איז אַרויס אויסער דער שטאָט. דאָרט זיינען געלעגן די באַן־רעלסן און דער וועג צווישן זיי איז געווען אויסגעפּלאַסטערט מיט שוועלן, וואָס זיינען געווען אָפּגערוקט איינע פון דער צווייטער. דער הויפּט־פאַרגעניגן איז געווען אַרי־בערצושפּרינגען פון איין שוועל אויף דער צווייטער און נישט אָנרירן דערביי די ערד. אָבער דער טאַטע האָט מיך נישט געלאָזט אויסן אויג און איך האָב זיך פון אים נישט געקענט צופיל דערווייטערן. האָב איך געמוזט אַריינכאַפּן די שפּרינגערייען אויף דער שנעל און צוריק־קומען, כל־זמן זיי האָבן זיך פאַרהאַלטן ביי זייערע שמועסן. דערפאַר אָבער זיינען מיר זייערע רייד, צווישן איין אָפּשטעל און דעם צווייטן, געווען זייער ליב. דערמאָן איך זיך טאַקע איינעם פון זייערע שמועסן.

דער טאַטע האָט זיך דאַן נאָר־וואָס געהאַט אָנגעשלאָסן צו די ציונים. האָט ער געגעבן צו פאַרשטיין זיין קעגנער, מענדלען, דאָס דערהויבענע און גלייכצייטיק אויך דאָס קאָמישע וואָס שטעקט אין דער פּרעכטיקער באַוועגונג. די דערהויבנקייט — דאָס איז דאָך דער ציוניזם גופא... און די קאָמישקייט: דער פאַרגלייך צווישן דער קלייזלדיקייט פון דעם איצטיקן ציוניזם און דער קלייזלדיקייט פון די אַמאָליקע חסידים, אין דער צייט פון זיין יוגנט. דער עיקר איז קאָמיש דאָס, וואָס זיי — די ציוניסטישע משכילים — ווייסן גאָר־נישט וועגן דער דאָזיקער ענלעכקייט; און זיי זיינען גאָרנישט חושד, אַז עס עקזיסטירט אַזעלכעס.

— גלויבט מיר, ר׳ מענדל, אַז ווען איך הער ווי מיכאל שימי הורוויץ —

וואָס האָט זיך נאָר־וואָס אומגעקערט פון באַזעלער קאָנגרעס — דערציילט וועגן ד״ר הערצלען, מיין איך, אַז איך הער אונזער מורה־הוראה פון דובראָוונע, בעת ער קומט צוריק פון ליובאַוויטש נאָך די ימים־נוראים און ער נעמט דערציילן וועגן רבין, ר׳ שמואלן...

— און איך זאָג אייך, ר׳ לייב — האָט זיך מענדל פאַרהאַלטן אין גאַנג, אויפגעהויבן די האַנט און פילדייטיק אַ וואָרן געטאָן מיטן פינגער — איבער אַזעלכע זאַכן משפט מען ערשט לויטן אויסלאָז. ס׳איז אַ האַרבער ענין. הלוואי זאָל איך נישט זינדיקן מיט מיינע רייד. אָבער דער סוף פונעם ד״ר הערצל קען נאָך חלילה אַמאָל זיין דער זעלבער, וואָס שבתי צבי׳ס...

איז דער טאַטע בלייך געוואָרן, ווי דערשראָקן. ווי ווייט מיין פאָטער איז געווען פון דיספּוטירן און פון זוכן נצחונות אין וויכוחים — האָט ער זיך דאָך אַ טרייסל געטאָן, געבליבן היינטערוויילעכץ און זיך באַשיצט מיטביידע הענט:

— וואָס רעדט איר, ר׳ מענדל? וואָס רעדט איר?! צי הערט איר כאָטש, וואָס איר האָט געזאָגט?!

— אַזוי האָב איך מורא, ר׳ לייב. ארץ־ישראל וועט מען איצט נישט באַקומען, פּונקט ווי מען האָט עס דעמאָלט נישט געקראָגן — און אויך דער סוף וועט חלילה זיין דער זעלבער, ביטערער סוף...

פון גרויס ווייטיק און פאַרשעמטקייט האָט זיך דער טאַטע מער נישט געאָמפּערט. ער האָט זיך נאָר אַ קער געטאָן און מיר זיינען ביידע צוריק־געגאַנגען. נאָך איצט געדענק איך גוט סיי די וואָרענונג מיטן פינגער, וואָס מענדל ליפשיץ האָט געגעבן און סיי דעם טאַטנס פאַרשעמטע בלייכקייט, צוזאַמען מיט זיין פלוצלונגדיקן קער אויף צוריק — בכדי מען זאָל אָפּקירצן דעם שפּאַציר...

ביים סוף פון יענעם שפּאַציר, ווען מיר זיינען שוין געווען אין מיטן שטאָט, האָט מענדל געוואָלט איבערבעטן דעם טאַטן פאַר זיין באַציאונג צו ד״ר הערצל און גלייכצייטיק האָט ער אים פאָרט געוואָלט מסביר זיין די קעגנערשאַפט. האָט ער אים דערפאַר געבראַכט אַזאַ מין משל, וואָס זאָל אים איבערצייגן:

— ר׳ לייב, איר קענט דאָך אונזער דאָקטאָר לעוויטאַן? קיינער קען נישט מסופק זיין אין לעוויטאַנס ערלעכער איבערגעגעבנקייט צום קראַנקן. האָט געטראָפן, אַז ער האָט געהיילט אַ קראַנק קינד. גאַנצע נעכט איז ער

געזעסן ביים קינדס בעטל, געזאָרגט פאַר רעצעפּטן, געבראַכט געלט פון זיין טאַש און זיך אָן אַ שיעור מוסר־נפש געווען פאַרן קינד. די גאַנצע שטאָט האָט דאַן גערעדט און דערציילט מעשה׳ס וועגן דעם דאָקטאָרס איבער־געגעבנקייט און זיינע אָנשטרענגונגען. שטעלט אייך אָבער פאָר, ווען נאָך די אַלע אָנשטרענגונגען וואָלט געווען פּאַסירט דאָס פאַרקערטע: די־אַלע אָנשטרענגונגען זאָלן נישט געווען העלפן און דאָס קינד זאָל חלילה געווען שטאַרבן... צי וואָלט זיך דעמאָלט געפונען כאָטש איין משוגענער אין שטאָט, וואָס זאָל אויך דאַן נעמען דערציילן ווי געטריי דער דאָקטאָר האָט באַהאַנדלט דאָס קינד און וויפל ער האָט זיך דערביי מטריח געווען? אָט־דאָס טאַקע, ר׳ לייב, האָב איך געזאָגט: ביי אַזעלכע זאַכן קען מען גאָרנישט זאָגן, נאָר לויטן סוף — און פאַרן דאָזיקן סוף האָב איך זייער מורא, ר׳ לייב... כ׳האָב זייער, זייער מורא...

און ער האָט זיך געלאָסענערהייט ווידער אָפּגעשטעלט מיט גרויס גע־וואָרנטקייט און מיט אַ האַרבער באַזאָרגטקייט...

דער מינסקער מגיד

קענע באַרימטע מגידים, וואָס אַלע ליטוויש־יידישע שטעטלעך זיינען פול געווען מיט זייער לויב, האָב איך שוין נישט באַוויזן צו קענען.

אויך די וואָס האָבן נאָך געלעבט אין מיין דור, זיינען צו אונז אין שטעטל נישט געקומען. וועגן דעם קעלמער מגיד האָב איך נאָר געהערט פלאַימ׳דיקע מעשה׳ס וואָס די זקנים פון בית־המדרש האָבן דערציילט. אין חסידישן שטיבל האָט מען זיך נישט באַצויגן מיט צופיל דרך־ארץ צו מגידישע דרשות

און אין אַלטן, מתנגדישן בית־המדרש זיינען נאָר געקומען די אומבאַקאַנטע מגידים. מיין רבי, דער קוידענאָווער פרוש, איז אַליין געווען דער פּאַטער פונעם באַרימטן בריסקער שטאָט־מגיד, ר׳ אליקים געצל. ער פלעגט מיר נישט איינמאָל דערציילן וועגן זיין גראַטעוועם זון. אָבער זיינע רייד וועגן אים זיינען געווען אַדורכגעזאַפּט מיט טרויער דערויף, וואָס ר׳ אליקים געצל האָט פאַרלאָזט דעם לומדישן וועג און זיך אַריינגעלאָזט אין דרשנות. מיט זיין דערציילן מיר וועגן זון, האָט ער טאַקע געהאַט אַן אָפּענע כוונה: מיך צו ראַטעווען פון דער דאָזיקער סכנה.

די גרויסע רעדנער, באַהערשער פונעם באַלעמער — וואָס פלעגן קומען פון צייט צו צייט, אויפשטורעמען די געמיטער און איינקריצן אין קינדישן האַרץ שפורן, וואָס לאָזן זיך נישט אָפּווישן — האָבן שוין געהערט צום נייעם שניט. זיי האָבן זיך געהייסן רופן „מטיפים״; און איבער זייערע דרשות פלעגן זיך פירן מחלוקתן צווישן די ציונים און דעם שטאָט־רב. דער נאַציאָנאַלער מטיף אַבראַמזאָן האָט זיך שוין דערלויבט „צו האַלטן״ זיין „פאַרטראַג״ נישט בלויז אין שול, נאָר אויך אינעם פריוואַט־הויז פון שטעטלדיקן דאָקטאָר; דער יונגער יהלל (יהודה לייב לעווין) פון ווילנע האָט שוין געטראָגן עפּעס אַ ספק יאָ־באָרד ספק נישט־באָרד. ער איז געגאַנגען אָנגעטאָן אין אַ גאָלדענער פּענסנע און געפירט זיך אַנדערש, ווי עס איז ביז איצט געווען אָנגענומען: ער האָט גאָר געדרשנט אין נייעם בית־המדרש פּרייטיק צו נאַכטס נאָכן עסן... אָבער זיי ביידע זיינען גיכער געווען די ערשטע ציוניסטישע פּראָפּאַגאַנדיסטן, איידער די לעצטע פונעם דור אָנערקענטע מגידים.

פון די טראַדיציאָנעלע מגידים, די ממשיכים פון דער ליטווישער מגידות, זיינען נאָר אין מיין האַרץ אויפגעהיטן געוואָרן גאָר געציילטע. אַזוי למשל קען איך נישט פאַרגעסן דעם בלינדן מגיד, וואָס פלעגט קומען אין שטעטל בעת די סליחות־טעג און דרשענען אין דער אַלטער שול פאַרטאָג. געוואָלד, וואָס איך פלעג זיך אויסבעטן ביים טאַטן, אַז ער זאָל מיך אויפוועקן באַגינען און מיטנעמען צו דער דרשה! אַ הויכער, אַ דאַרער — איז דער דאָזיקער שוואַרצער יונגערמאַן געשטאַנען מיט פאַרמאַכטע אויגן. זיין קול איז געווען ליריש, אָנגעזאַפּט מיט אייביקן צער. אַזוי איז ער געשטאַנען און ביז צום פרימאָרגן זיך אויסגע׳טענה׳ט מיטן טאַטן אין הימל. איך דערמאָן זיך אויך אין אַ מגיד מיט אַ געדיכטער באָרד, וואָס געהאַט אַ פאַמיליע־נאָמען „העכט״. זיין עיקר־טעמע איז טאַקע באַשטאַנען אין אַ מעשה מיט אַ פיש.

מיט אַ באַזונדער אויספירלעכקייט האָט ער געשילדערט דעם צער פון אַ פיש, וואָס צאַפּלט זיך ערב שבת ביי דער בעל־הביתטע אין האַנט — און זי ווייסט נישט פון קיין רחמים... אַפילו די גרעסטע צדקניות שניידן דעם פיש מיט גרויס הנאה, ווען ער לעבט נאָך. ער האָט דערביי איבערגעגעבן אַ לאַנגן און דראַמאַטישן אויסשמועס צווישן דעם פיש און דער בעל־הביתטע. דער דאָזיקער איבער־רייד איז געווען אַדורכגענומען מיט אגדה־מאמרים און שטראָף־רייד. די גאַנצע דרשה איז, פאַרשטייט זיך, נאָר געווען אַ משל צו דער כנסת ישראל, וואָס אַפילו די בעסטע צווישן די אומות העולם מאַכן האַרט זייערע הערצער ביים אָנבליק פון אונזערע צרות. שפּעטער, ווען איך האָב געלייענט די „קליאַטשע" פון מענדעלע מוכר ספרים, איז מיר אויפגעפאַלן די ענלעכקייט מיט העכט׳ס מגידישן פאַרגלייך. אין מיין זכרון האָט זיך אויך אויפגעהיטן דאָס געשטאַלט פון אַ מגיד, וואָס כ׳האָב נישט געוואוסט זיין נאָמען, פון וועמען איך האָב באַקומען די ערשטע לעקציע אין דער יידישער געשיכטע: אַן אויספירלעכע שילדערונג פון דער שפּאַנישער אינקוויזיציע. דאָס אַלץ וואָס איך האָב שפּעטער געלייענט אין מיין קינדהייט איבער דער יידישער מאַרטירערשאַפט — ווי „עמק הארזים" פון א. ש. פרידבערג, „בימים ההם" פון יהודה שטיינבערג, און „צווישן האַמער און קאָוואַדלע" פון מאַרדאָווצעוון — איז נאָר געווען אַ המשך פון יענער אויפשוידערנדיקער שילדערונג, וואָס ס׳האָט געגעבן יענער וואונדערלעכער מגיד. דאָס האָט ער אָנגעהויבן, דער ערשטער, עפענען דאָס קינדישע האַרץ פאַר די פּיינען פון יידישן פאָלק אין גלות.

און אַוודאי געדענק איך דעם פאָלקס־מגיד, מיין בן־עיר, ר׳ איטשע תנחום׳ס, מיט זיין האַרציקן ניגון און זיינע זיסע משלים. ער איז געווען אַ תנ״ך־מלמד פון די משכילישע קינדער אין שטאָט. אויסער דעם האָט ער געדרשנט „עין יעקב" אין דער בעל־מלאכה׳שער קלויז און „געזאָגט" קאַפּיטלעך איוב אין די הייזער פון אַבלים. ר׳ איטשע תנחום׳ס פלעגט מיך אַלעמאָל אַריינברענגען אין אומבאַשרייבלעכער שטימונג, ביים דערזען זיין וואונדערלעכע פאַרוואַנדלונג, מיטן מאָמענט ווען ער איז אַרויפגעגאַנגען אויפן באַלעמער. דאָס פּנים האָט ביי אים גענומען לויכטן, די אויגן האָבן געפלאַקערט און דאָס קול האָט געזונגען אַזוי־ווי פון זיך אַליין. איז טאַקע נישט געווען צו גלויבן, אַז דאָס איז דער זעלבער איטשע תנחום׳ס, וואָס מיר אַלע האָבן גוט געקענט און אויף וועמען די פרומע לייט פון שטאָט

האָבן נישט ווייניק אונטערגעברומט... אָבער ווי נאָר ער האָט זיך אַוועק־געשטעלט דרשענען פאַרן עולם — האָבן זיי אַלצדינג פאַרגעסן. זיי זיינען געשטאַנען צוגעשמידטע צו די ערטער און דורשטיק געטרונקען די געפּערלטע רייד פון זיין מויל.

צווישן די דאָזיקע געציילטע און באַגאַבטע — די מייסטערס פון שפּראַך און ריזן פון געפיל און פאַנטאַזיע — וועלכע האָבן געשטאַלטיקט דאָס גייסטיקע וועזן פון זייערע צוהערער; וואָס יעדער אויפטריט זייערער איז געוואָרן אַן אומפאַרגעסלעכע פּאַסירונג אין שטעטל, איז אויך ער געווען: דער שטאָט־מגיד פון מינסק. די פּרטים פון יענער צייט באַווייזן זיך איצט צו מיר אַזויווי דורך אַ נעפּל. אָבער דער ניגון פון זיינע רייד לעבט נאָך אין מיין האַרץ, גלייך ווי אינעם טאָג ווען ער איז אויסגעזונגען געוואָרן. ווען־נאָר איך קלער פון אים, גייט ער אויף אין מיר, ברומט, ציטערט און באַלעבט אין מיר אַ גאַנצע וועלט...

איך בין נאָך געווען אַ קינד. ס׳איז דאַן נפטר געוואָרן איינער פון די גאָר־גרויסע רבנים. ס׳האָט געמוזט זיין ר׳ יצחק אלחנן ספּעקטאָר פון קאָוונע אָדער ר׳ יהושע לייב דיסקין פון ירושלים. בכל־אופן האָט דאַן געהערשט גרויס טרויער אין דער אַלטער שול צוליב דער אבידה. עס האָט מספּיד געווען אונזער שטאָט־רב און אויך דער רב פון אַ דערבייאיקן שטעטל. אָבער קהל האָט זיך מיט דעם נישט צופרידנגעשטעלט, ביז מען האָט אַראָפּגעבראַכט דעם מינסקער, אַז ער זאָל מספּיד זיין דעם גרויסן נפטר.

די שול איז געווען פול, איבער די ברעגן. אויפן באַלעמער איז געשטאַנען אַ מענטש פון אַ יאָר פערציק, באַקרוינט מיט אַ טונקעלער באָרד און אַרומ־געהילט מיטן טלית. זיין קול איז געווען ווי פון אַ לייב און זיינע אויגן — ווי טייכן... ער האָט אָנגעהויבן זיך פאַרגיין אויפן קול: „מו־רי ורבו־תי!" — און שוין האָט ער אָנגעוואָרפן אַן אַבלות אויפן עולם. איין סיפור האָט זיך געקייטלט אין צווייטן און איין משל אינעם אַנדערן. זיין שפּראַך איז געווען אַ פאָלקסטימלעכע און אַ בילדערישע, אַדורכגעווירצט מיט רוסישע ווערטלעך און שפּריכווערטער. ער האָט זיך באַנוצט מיט פּאַלעמישע אויס־דרוקן, וואָס האָבן זיך באַלד איינגעקלאַמערט אין לעבן אַריין און די שטאָט־לייט האָבן זיי נישט אויפגעהערט איבערצוחזרן אַ סך יאָרן. דער לייט־פאָדעם פון זיין דרשה איז געווען וועגן דעם נפטר׳ס גרויסע נשמה, וואָס איז געקומען צו גאַסט צו דער דאָזיקער עדה אין איר טרויער ביים הספּד. דאָס איז געווען

אַ רמז אויפן מאמר חז״ל „אחים לי בהספדא דהתם קאימנא״, וואָס באַווייזט, אַז דער נפטר שטייט דערביי, ווען מען איז אים מספיד. מיט אַן איבערצייגנ־דיקער דראַמאַטישקייט האָט ער געפירט, פאַר קהל׳ס אויגן, דעם שטורמישן שמועס צווישן דעם גייסטיקן פירער פון דער עדה און דער פאַרטרויערטער עדה גופא. מיט פאַטערלעכער תקיפות האָט דער מגיד זיך געבעטן ביי דער עדה אין נאָמען פון נפטר׳ס נשמה, אַז זי זאָל מתקן זיין אירע מעשים און רייניקן אירע מחשבות. דערפאַר וועט די נשמה פונעם נפטר קענען מתפלל זיין פאַרן קהל ביים כסא הכבוד. און ווי אַ פאַרשולדיקט קינד האָט ער זיך מתחנן־געווען ביי דער הייליקער נשמה, אין נאָמען פון דער גאַנצער טרויערנ־דיקער עדה, און האָט פאַר איר אויסדערציילט אַלע צרות פון דור, די פגעים פון דער צייט און די תחבולות וואָס דער יצר הרע ווענדט אָן צו פאַנגען הערצער. און פאַרלאַנגט האָט ער פון דער הייליקער נשמה, אַז זי זאָל זיך דערשלאָגן ביז צו די טויערן פון רחמים, פאַלן דעם פאָטער פון הימל צו די פיס, זיך אויסשפרייטן פאַר אים און נישט אָפּלאָזן, ביז ער וועט זיך דערבאַרעמען אויף יידן און שיקן דעם גואל צדק...

אין מיטן פון דעם דאָזיקן אויפטרייסלענדיקן וויכוח איז געקומען אַ וואונדערלעכע שילדערונג וועגן דעם גרויסן ווערט פון דעם ענין וויינען בציבור; וועגן דעם גרויסן כוח צו לייטערן הערצער, וואָס טרערן פאַרמאָגן און איבער דעם גרויסן חסד וואָס ליגט אין רחמנות. אַ שרעקלעכע מעשה האָט ער דערביי דערציילט וועגן אַ געהויבענעם אורח וואָס האָט פאַרבלאָנ־דזשעט אויפן וועג אין אַ שנייאיקער נאַכט, אין מיטן אַ ווינטערדיקער זאַווייע. ביז ער איז געקומען צו אַן אָרעמען יידס שטוב און יענער האָט נישט געהאַט מיט וואָס אים צו דערקוויקן און מכבד זיין. האָט ער פאַר אים אויפגעשטעלט דעם הייסן סאַמאָוואַר און גערעטעוועט פון קעלט... דער נמשל? אָט איז צו אונז געקומען צו גאַסט אַזאַ גדול בישראל פון יענער וועלט — און מיר האָבן גאָרנישט ביי זיך. נישט קיין תורה און נישט קיין מעשים טובים. די בייזע ווינטן ווילדעווען און אַרום איז דער שטורעם, די מגיפה פון שמד בושעוועט... זוכט די גרויסע נשמה ביי אונז אַן אַחיזה, זי זאָל האָבן מיט וואָס מגין צו זיין אויפן כלל ישראל. האָבן מיר נישט מיט וואָס מכבד צו זיין די נשמה, סיידן מיר זאָלן אויפזידן „דעם סאַמאָוואַר״ און אים דערלאַנגען אונזערע הייסע טרערן...

„איך וועל געבן פייער — און איר גיט וואַסער!״ האָט ער דאַן אויס־

גערופן, דער מינסקער מגיד, „און לאָמיר דערמיט דערקוויקן אונזער הייליקן אורח!״... ער האָט טאַקע באַלד אַ שפּרונג געטאָן פון אָרט, אויפגעריסן די טירלעך פונעם ארון־קודש, אַריינגעוואָרפן זיין קאָפּ צווישן די ספרי־תורה און גענומען שרייען מיט אַ ביטערן קול: „רבונו של עולם, עד מתי תסתיר פניך ממני... אתה תקום תרחם ציון... כי עת לחננה... כי בא מועד...״ און דער גאַנצער עולם אין שול, גרויס ווי קליין, סיי די ווייבער־שול און סיי די מאַנסלייט, האָט אויסגעבראָכן אין אַ געוויין, אַז דער בית־מדרש האָט אַזש געציטערט.

...אַ סך יאָרן זיינען זינט דאַן אַוועק. וויניק קינדישע געפילן זיינען געבליבן אומפאַרענדערט, נאָך אַלע איבערקערענישן פון דער צייט. נאָר יענער געוויין איז געבליבן ציטערן אין אויער אויף שטענדיק. און אַזוי איז אויך געבליבן אויף אייביק אין האַרץ די שותפות צום דאָזיקן געוויין.

מיט יאָרן שפּעטער, ווען איך האָב געהערט חנה ראָווינאַ וויינען ביי דער וואַנט אין דער נאַכט פון חורבן — האָט פון איר קלאָג־ליד אַרויסגע־שיינט עטוואָס פון יענעם טרערן־קוואַל, וואָס האָט פאַר מיר געשטראָמט — אינעם געוויין פון יענער נאַכט. און בשעת איך האָב געליינט ביי ביאַליקן „ולבבי סף דמעה״ — איז מיין ערשטע אַסאָציאַציע געווען: דער מינסקער מגיד...

געדענק איך ווי קהל האָט זיך געבעטן ביים מינסקער מגיד, ער זאָל בלייבן אין שטעטל נאָך אַ טאָג. האָט ער מסכים געווען און געדרשנט נאָך אַמאָל, נאָך שחרית. דאַן האָט ער באַוויזן מיט אותות ומופתים, מיט דער זעלביקער בילדלעכקייט און דראַמאַטישקייט, דורך שכל און לאָגיק, אַז די תורה איז מסיני, אַז יידן זיינען דאָס אויסדערוויילטע פאָלק און אַז דער גואל צדק מוז קומען בקרוב... זיינען זיינע רייד געווען קלאָר און זיכער: זיי האָבן געטרייסט און געבראַכט רו אין יעדנס האַרץ.

מער האָב איך דעם מינסקער מגיד נישט געזען און מער גאָרנישט געהערט וועגן זיינע דרשות. זייער ווייט זיינען זיך די וועגן פונאַנדערגע־גאַנגען... ערשט נאָך צענדליקער יאָרן האָט צו מיר דערגרייכט אַ ידיעה, דורך אַ שילדערונג פונעם לעבן אין סאָוועט־רוסלאַנד, אַז דער מינסקער מגיד האָט געהאַט אויסצושטיין פון זיינע יידישע קעגנער ביטערע יסורים. מען האָט מיר אויך דערציילט, אַז מען האָט אים אַרעסטירט און געצוואונגען

צו חתמענען אַ פּאַפּיר אין סאַמע יום־כּיפּור. דורך אַלע ווייטקייטן איז זיין ווייטיק אויך מיין ווייטיק געוואָרן...

מיט אַ צייט צוריק האָב איך באַמערקט אין אַ ציַיטונגס־כראָניק אַ ידיעה, אַז דער מינסקער מגיד דרשנט אויף דער וואָכן־סדרה אין דער גרויסער שול פון תּל־אָביב יעדן שבת. איך האָב זיך נישט פאַרגעשטעלט, אַז ער לעבט דאָ צוזאַמען מיט אונז און אַז עס איז נאָך מעגלעך אים צו הערן. נישט איין מאָל האָב איך אָפּגעמאַכט ביי זיך צו גיין אים זען. עס איז אָבער גאָרנישט געוואָרן פון מיין פּלאַן: פּלוצלונג האָט מיך אָפּגעשטעלט, אין מיטן גאַס פון תּל־אָביב, אַ מודעה אין אַ שוואַרצער ראַם: דער מינסקער מגיד איז געשטאָרבן... אין־דעם־און־אין־דעם טאָג און אין דער שול פּלונית וועלן אים מספּיד זיין די־און־די רבנים — — — —

מיינע פיס האָבן ווייטער נישט געקענט גיין.

יענער טאָג איז גראָד געווען אַ טאָג פון לויטער זיצונגען. די חברים האָבן לאַנג גערעדט וועגן די פּלאָגן פון דער צייט. אָבער אַז עס איז גע־קומען די שעה, ווען דער הספּד האָט געדאַרפט געהאַלטן ווערן, האָב איך זיך מער נישט געקענט באַהערשן. איך בין אויפגעשטאַנען און אַרויסגע־גאַנגען הערן די הספּדים. אויפן וועג האָב איך זיך געשעמט פאַר זיך אַליין, פאַרוואָס איך האָב קיינמאָל נישט אָפּגעריסן קיין ברעקל צייט, בכדי זיך צו דערוויסן: ווי אַזוי האָט דער זקן זיך באַצויגן צו אונז? וואָס האָט ער געטראַכט וועגן אונזערע טעטיקייטן און וועגן אַלץ, וואָס זיינע אויגן האָבן געזען אין אונזער לאַנד, בשעת ער איז אַהער געקומען צום סוף פון זיינע טעג? האָט ער זיך געלאָזט איבערבעטן? האָט ער געבענטשט? אָדער איז ער אַלץ געווען ברוגז און האָט געשאָלטן? איינס האָב איך אָבער געוואוסט אויף זיכער: ער האָט געוויס אַ חלק אין די דערגרייכונגען — סיי ווען ער האָט דאָס יאָ געוואוסט און סיי ווען נישט. אויב עס וועט אַמאָל קומען אַ געטרייער זעער און אויסרעכענען אַלע מקורות, פון וועלכע עס האָבן גע־שעפּט זייער גייסטיקע גבורה און איבערמענטשלעכן ווילן די באַשאַפער פון דעם וואונדער — וועט ער אויך געפינען דעם „וואָס זיין האַרץ איז אַ געפּעס פאַר טרערן" געווען און ער האָט גאַנצע פופציק יאָר, אָן אויפהער, זיך געטראָגן פון איין באַלעמער צום צווייטן איבער אַלע ליטווישע און רוסישע שטעט און שטעטלעך. נישט ווייניק זיינען זיי געווען, די קינדער פון מינסק און פון גאַנץ מינסקער גובערניע און פון אַלע שטעטלעך אין תחום

המושב, וואָס האָבן אין זיך איינגעזאַפּט זיינע רייד פול מיט ליבשאַפט צו ייִדן — אינעם באַגינען פון זייער לעבן. זיין געוויין אויף ייִדישע צרות און זיין גלויבן אין ייִדישע האָפענונגען האָבן זיך אַריינגעגראָבן אין די טיפענישן פון זייערע הערצער. די דאָזיקע רייד זיינען דאָרט געבליבן פאַרשלאָסן, ביז זיי האָבן זיך דערנאָך באַנייט; געגראָבן טיף און באַאומרואיקט, ביז זיי האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין שעפערישע צעלן פון אונזער גרויסן געביי...

צי איז טאַקע די דאָזיקע פעאיקייט אַזוי צו ווירקן דעמאָלט אָפּגעשטאָרבן צוזאַמען מיט אים און זיינס־גלייכן? איז נאָך היינט פאַראַן ביי אונז ערגעץ־וואו אַ מגיד, וואָס זאָל קענען אָנצינדן הערצער מיטן פייער פון זיין וואָרט, וואָס גליט אויף זיינע ליפּן — אַזוי אַז אפילו אַ קינד זאָל די דאָזיקע צע־פייערטקייט מער נישט קענען פאַרגעסן?

איך בין צוגעקומען ביז צו די טויערן פון דער שול וואָס איז אָנגעגעבן געוואָרן אויפן טרויער־פּלאַקאַט. כ׳בין זיך מודה: איך האָב גאָר נישט גע־וואוסט, אַז אויך אין די זייטיקע געסלעך פון תל־אביב האָט מען אויפגע־שטעלט אַזעלכע פּרעכטיקע בנינים צום לערנען און דאַווענען. ס׳איז דאָרט געווען איבערגעפּולט. דאָס בית־המדרש איז געווען געפּאַקט מיט ייִדן אין דער מענער־שול און ס׳איז אויך פול געווען די ווייבערישע שול. יאָ, די מענער... איך באַגעגן אויך זיי אויף די גאַסן פון שטאָט, אָבער אין גאַס ווערן זיי ווי בטל צווישן דער מערהייט יוגנטלעכע און צווישן ייִדן פון נייעם טיפּ. אָבער דאָ, ווען זיי זיינען אַלע צוזאַמען און קיין שום אַנדערער איז מיט זיי נישטאָ; ווען זיי אַלע זיינען דאָ באַוואַקסן מיט בערד און אַ סך פון זיי טראָגן פּאות און לאַנגע קאַפּאָטעס — פאַרגעסטו כמעט, אַז דו געפינסט זיך אין תל־אביב. דער גרויסער דלות, די געלאָקטע האָר, דאָס געקנייטשטע פּנים און דאָס ייִדישע לשון אין זייער מויל — דאָס אַלץ זאָגט דיר קלאָר: ליטע! אַ ליטוויש שטעטעלע... טאַקע מיין שטעטל גופא...

און אויפן באַלעמער — אַ מגיד... מען דערציילט מיר: ער שטאַמט פון דער משפחה פון וואָלאָזשינער ראש־ישיבה, פונעם באַרימטן נצי״ב. און דער ניגון? טאַקע יענער ניגון... בכל־אופן — פון יענער ניגונים־פאַמיליע. אַ געקריילטער ניגון, וואָס שלענגלט זיך אַדורך זיין וועג ביז צום תהום פון דער נשמה; אַ בעטנדיקער און שטראָפנדיקער, אַ התנצלותדיקער און אַ מאָנענדיקער; אַזאַ, וואָס באַהערשט דאָס האַרץ... און די ווערטער? די זעל־בע ווערטער: „אחים לי בהספדא דהתם קאימנא״... און ווידער דער זעל־

בער דראַמאַטישער דיאַלאָג צווישן דעם פאָלק, וואָס טרינקט זיך אין זיינע צרות — און די צרות זיינען היינט נייע, לעבעדיקע און אויפשוידערנדיקע. און דער באַליבטער שליח־נאמן, וואָס ווערט איצט געשיקט צום כסא־הכבוד בעטן ביים פאָטער אין הימל פאַר יידנס וועגן, איז דאָס מאָל שוין ר׳ בנימין, דער מינסקער מגיד... און פלוצים: דער מגיד, וואָס איז מספיד, שפרינגט אויף פון זיין אָרט, רייסט אויף די טירלעך פון ארון־קודש, וואַרפט אַריין דעם קאָפּ צווישן די ספרי־תורה און שרייט מיט אַ ביטער קול: „רבונו של עולם, עד אנה, עד מתי תשכח את צאן מרעיתך?... אתה תקום... תרחם ציון״ — און דאָס גאַנצע בית־המדרש, אויבן און אין דער נידער און פון אַלע זייטן — ברעכט אויס אין אַ געוויין.

דאָס זעלבע געוויין — — —

איך האָב אויסגעדרייט דעם קאָפּ און דערזען:

נעבן מיר, נאָענט ביי דער באַנק, שטייט אַ ייִנגעלע פון אַ יאָר אַכט־ניין. אויפגערעגט און צעפלאַמט... און זיינע צוויי גרויסע, אָנגעצונדענע אויגן זיינען אַזוי ווי צוגעקלעפּט צום מגידס ליפּן.

דער קוידאַנאָווער פּרוש

איך האָב ווידער געלייענט אַ היסטאָרישן ראָמאַן אין אַ פרעמדער שפּראַך. דאָס איז אַ געזאַנג צו אַ גייסטיקן מענטש, וואָס האָט אינגאַנצן געלעבט אויף פּאַרצייטיקע ביכער און אויף די באַגריפן, וואָס ווערן אַרויסגעבראַכט אין יענע ספרים. האָט עס ביי מיר אַרויסגערופן אַן אָפּקלאַנג פון מיינע יוגנט־תהומות. איך האָב דערזען יענע געשטאַלט — און עס איז פּאָרט געווען אַנדערש. דאָס געשטאַלט, אין וועלכן איך האָב זיך דערמאָנט, איז געווען

אַזוי ענלעך — און דאָך אַזוי באַזונדער. מיין געשטאַלט איז געווען יידיש, סיי אין די פאָרמען פון אויסערלעכן לעבן און סיי אין די אינערלעכע נשמה־וואָרצלען. איך האָב אויפסניי דערשפּירט דעם באַריר פון זיינע פינגער, וואָס האָבן געפאָרעמט מיינע יוגנט־איבערלעבונגען און איך האָב ווידער פאַרזוכט די שאַרפקייט פון מיין געראַנגל מיט אים און זיינע השפעות סיי אין יענע יאָרן און סיי שפּעטער. האָט מיך פאַרכאַפּט דער חשק צו שטעלן אים אַ מצבה.

דאָס איז געווען מיין רבי — דער קוידאַנאָווער פּרוש.

פון מיין יוגנט דערמאָן איך זיך אַלערליי „פּרושים", וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין בית־המדרש. זיי האָבן דאָרט געלערנט, פּונקט ווי די אַנדערע ישיבה־בחורים. אָבער די פּרושים האָבן נישט געגעסן קיין „טעג" ביי בעל־הבתישע טישן, ווי יענע. פאַר זיי האָבן די עסקנים אין בית־המדרש צוזאַמענגענומען געלט יעדן ראש־חודש, אויף צו דערנערן זיך און אַהיים־צושיקן אויף פּרנסה פאַר וויב און קינדער, וואָס האָבן אויף זיי געוואַרט אין ווייטע שטעטלעך. טייל פּרושים זיינען נאָר געקומען צו אונז אין שטעטל אַריין, בכדי זיך מתבודד צו זיין אין לערנען ביז זיי וועלן באַקומען סמיכה אויף רבנות. דערנאָך וועלן זיי אַוועקגענומען ווערן מיט כבוד אין איינעם פון די שטעטלעך און דאָרט ווערן די מנהיגים פון דער עדה. עס זיינען אויך געווען אַזעלכע פּרושים, וואָס האָבן זיך נאָר אויפגעהאַלטן ביי אונז אַ שטיקל צייט און דערנאָך זיינען זיי נעלם געוואָרן אויפן זעלבן אופן ווי זיי זיינען געקומען. איך געדענק איינעם אַזעלכן, וואָס איז געווען אַ געוואַלטיקער שווייגער במשך פון אַ לאַנגן ווינטער. געלערנט האָט ער אָן אַ ניגון און ער האָט זיך ניט געגעבן צו דערקענען דעם עולם — סיידן דורך זיין טיף קול, בעת ער האָט געמאַכט די ברכות, מיט פאַרצויגענער דביקות, ביים אויפגערופן־ווערן צו דער ספר־תורה.

נאָר אין אונזער „שטיבל" האָבן זיך באַזעצט בקביעות צוויי פּרושים. איינער איז נאָך געווען גאַר יונג און מ'האָט אים גערופן „דער שוואַרצער פּרוש". ער האָט אָנגעהויבן צו לערנען שחיטה ביי אונז אין שטעטל און איז געווען משונהדיק פרום. ער האָט אויך ליב געהאַט מעיין צו זיין אין דרוש־ספרים און אין חקירה־ספרים, אַביסל צוליב הנאה־וועגן און אַביסל טאַקע צוליבן שפּעטערדיקן נוצן. ער האָט זיך נוהג געווען צו לערנען „חיי אדם" מיט די פּשוטע לייט ביים הינקענדיקן טיש, רעכטס פון דער אַריינגאַנג־טיר.

אָבער דער הויפּט־טיש, וואָס נעבן אויוון, לינקס פון אַריינגאַנג, איז געווען באַשטימט אויף יעדן בין מנחה למעריב פאַר דעם „אַלטן פּרוש״. ער איז דאָס געווען דער עיקרדיקער אין שטיבל, ווייל ער האָט געזאָגט דעם שיעור גמרא פאַר דער חברה ש״ס. ער איז געווען אַ גרויסער למדן, אַ חריף און אַ חכם, אַ פּקח. הגם ער האָט קיין שום אַנדער וועלט ווי די תורה נישט געהאַט — זיינען אָבער אַלע פאַרהוילנקייטן פון דער וועלט אים געווען באַ־קאַנט. ס'איז דאָך נישטאָ קיין שום ענין אין דער וועלט, וואָס ווערט נישט באַלויכטן דורך דער גמרא — און די גמרא איז שטענדיק פאַר אים אָפן געווען, יעדן טאָג און יעדע שעה. ער האָט געקענט אַלע אירע איינגענג און אויסגענג — האָט ער אין זיי געוואַנדערט אַהין און צוריק, פּרימאָרגנס און אין די פאַרנאַכטן. ער איז דאָס געווען מיין רבי.

לכתחילה האָט ער איינגנטלעך בכלל נישט געטראַכט וועגן לערנען מיט קינדער. ער איז געזעסן גאַנצע טעג און געלערנט פאַר זיך און האָט בשום־אופן נישט געוואָלט מבטל זיין פון לערנען. האָט מען אָבער דערציילט, אַז ער קען מער נישט אויסהאַלטן פון די ביטערע בריוו, וואָס זיין ווייב האָט אים געשריבן פון זאַסלאַוו. זי האָט פאַרלאַנגט אירע מזונות, וועלכע ער איז איר מחוייב צו געבן לויטן דין.

איך בין דאַן געווען אַ גמרא־יינגל, פאַר וועלכן ס'האָט זיך מער קיין מלמד אין שטעטל נישט געפונען. דאָס זעלבע איז געווען מיט מאָטלען, דעם שוחט'ס זון. האָבן אונזערע עלטערן באַשלאָסן צו מאַכן פאַרן פּרוש אַ „מעמד״ פאַר אונזביידן. דער סדר דערביי איז געווען אַזוי: איין האַלב יאָר האָט דער רבי געגעסן ביי אונז און דאָס צווייטע האַלבע יאָר — ביי מאָטלס פאָטער, ר׳ אליה שוחט. אויסער דעם עסן האָט ער אויך באַקומען 25 רובל אַ „זמן״ פון יעדן איינעם. דאָס האָט ער געהאַט אַהיימצושיקן דעם ווייב. בכדי נאָך מער מטיב צו זיין מיטן ווייב, האָט ער געגעבן נאָך אַ שיעור — איין שעה אין טאָג, מיטאָג־צייט — צו איינעם פון די גבירישע קינדער, אין גמרא.

אויסער דער דאָזיקער שעה, האָט דער פּרוש נאָך מפסיק געווען דאָס לערנען מיט אונז אין דער צייט צווישן מנחה ומעריב, ווען ער האָט גע־לערנט מיט דער חברה ש״ס. אויך דאַן האָט ער מקפיד געווען, אַז מיר זאָלן זיין צווישן די צוהערער. די אַנדערע שעה'ן, בייטאָג און פאַרנאַכט, זיינען לגמרי באַשטימט געוואָרן פאַר אונזער לערנען. ער אַליין האָט גע־

נעכטיקט אין שטיבל, אויף אַ באַנק. פאַרטאָג איז ער אויפגעשטאַנען און אַליין אויפגעשטעלט דאָס קליינע סאַמאָוואַרל. ער האָט דערביי אַראָפּגע־שלעפּט זיינס אַ שוך און מיטן ווינט פון זיין באַוועג אויפגעבלאָזן די קוילן. ער האָט שנעל אָפּגעזאָגט קריאת־שמע, בכדי נישט צו פאַרשפּעטיקן די צייט פון דאַווענען, און זיך געזעצט לערנען מיט אַ קול „ווי אַ גלאָק", ביז די חסידים זיינען געקומען צום מנין. דאַן האָט ער מפסיק געווען דאָס לערנען אויף אַ ווײַלע, בכדי שנעל אָפּצודאַווענען. די תפילה אַליין איז ביי אים צוגעגאַנגען אַן לאַנגע שהיות („ווער עס טוט אָפּ זיין אויער פון הערן תורה, איז אויך זיין תפילה אַן אומווירדיקייט"). דערנאָך איז ער געקומען עסן אָנ־בייסן צו אונז אָדער צו ר' אליה שוחט אין שטוב אַריין. דער לערן־טאָג פאַר אונז ביידע האָט זיך אָנגעהויבן אַכט אין דער פרי און זיך געצויגן אָן הפסקה ביז איינס. דאַן איז געקומען דאָס גבירישע זונדל און מיר זיינען פטור געוואָרן אַ גאַנצע שעה פון לערנען. צוויי אַזייגער איז דער רבי גע־גאַנגען עסן מיטאָג און אַרום דריי זיינען מיר שוין ווידער געזעסן ביי די גמרות, מיר ביידע און דער רבי, ביז מנחה. נאָך מעריב, ווען ער האָט פאַרענדיקט דעם שיעור מיט דער חברה ש"ס, האָט ער ווידער אַראָפּגע־שלעפּט דעם שוך, נאָכאַמאָל אָנגעשטעלט דאָס סאַמאָוואַרל אויפן טיש און ווידער געעפנט די גמרא. אַזוי האָט ער געלערנט אויפן הויכן קול, ווי אַ גלאָק, שטייענדיק, מיט באַוועגונגען, ביז ער האָט אויסגעטרונקען דעם לעצטן טראָפּן פון סאַמאָוואַר. מען האָט געשמועסט, אַז דער רבי טרינקט אויס 25 גלעזער טיי אַ טאָג. אינעם יאָר, וואָס מיר האָבן ביי אים געלערנט, האָט ער גראָד מסיים געווען ש"ס צום צענטן מאָל... און אַ פּלא: הגם ער האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכן זכרון, האָט יעדע טיפע סוגיה אַלע מאָל אויסגעזען ביי אים ווי ניי און ער האָט פון איר גרויס הנאה געהאַט, גלייך ווי ער וואָלט זי ערשט איצט „איינגעביסן".

ער פלעגט אונז שטענדיק זאָגן: דער עיקר שכל איז, אַז „בתורת השם חפצו", מען זאָל וועלן לערנען. טאָמער איז אָבער דער ווילן נישט שטאַרק — איז גאָרנישט ווערט, אפילו ווען מען איז מקיים די פרומע רייד פון פּסוק: „ובתורתו יהגה יומם ולילה". ביי אים איז אָבער דער חשק צו לערנען געווען בשלימותדיק. ער פלעגט זאָגן: פאַראַן נאַראָנים, וואָס רעדן כסדר וועגן תענוגים פון עולם־הזה. ווען זיי וואָלטן אָבער געהאַט אַן אמתן געלענק צו פאַרשטיין דעם טעם פון עכטן תענוג, וואָלטן זיי אַריינגעשוואומען גלייך מיט

מיר אין דעם קלוגן ים פון מהרש״א — און זיי וואָלטן געוואוסט, וואָס עס מיינט אַזוינס אמתע הנאה... און פונקט ווי ער האָט זיך, צוליב תורה, דער־ווייטערט פון אַלע נאַרישע תענוגי עולם הזה, אַזוי האָט ער זיך נוהג געווען נישט מבטל צו זיין פון דעם אמתן „תענוג של תורה״ אפילו ביים לערנען גופא. מיר האָבן דאָן געלערנט ביי אים מסכת שבת. ווען מיר זיינען שוין מיד געוואָרן פון די ערשטע 29 דפים — וואָס זיינען לויטער הלכה און עס איז אין זיי כמעט נישטאָ קיין אגדה — זיינען מיר צוגעקומען צום דף למ״ד און מיר האָבן זיך אָנגעטראָפן אויף דער וואונדערלעכער דערציילונג וועגן טויט פון דוד המלך. אַזוי איז אויך געווען, בעת מיר זיינען מיטאַמאָל אַרויס פון דער פאַרפלאָנטערטער סוגיה וועגן „ערוגה״ (דף פ״ד) און מיר זיינען אַריין אין דעם גאַנג פון דערציילונגען וועגן משהן, וואָס איז אַרויף אין הימל אַריין נעמען די תורה (דף פ״ח). מיר האָבן זיך ממש מחיה געווען. אָבער דער רבי האָט איבערגעהיפּערט די דאָזיקע בלעטער פון גמרא־מעשיות, ווייל ער האָט געדאַרפט האָבן די צייט פאַר די ווייטערדיקע סוגיהס. איך מיט מאָטלען זיינען צוליב דעם געווען געצוואונגען צו זיצן ביינאַכט און לערנען „פאַר זיך״ די אַלע ציענדיקע אגדתות, וואָס דער רבי האָט זיך געמאַכט נישט־וויסנדיק פון זיי, אָדער איבערגעפלויגן זיי אויבערפלעכלעך.

איך געדענק נאָר איין מאָל, ווען ער האָט זיך מבטל געווען פון לערנען צוליב זיין אייגענער שולד. צו מיין שוועסטער איז געקומען אַ באַקאַנטער סטודענט, אַ שאַרפזיניקער מאַטעמאַטיקער, וועמען ס׳איז באַפאַלן אַ חשק צו פאַרטשעפּען מיטן רבין. האָט ער אים אַ פרעג געטאָן עטלעכע האַרבע, מאַ־טעמאַטישע אויפגאַבן — און דערביי האָט זיך שוין אויך מיין שוועסטער אַריינגעמישט, ווייל אויך זי האָט שטודירט מאַטעמאַטיק. אויך זי האָט גע־פרעגט עטלעכע האַרבע שאלות. היות ווי דעם רבין איז געווען שווער תיכף אָפּצוענטפערן, האָט ער שוין נישט אויפגעהערט צו טראַכטן וועגן דעם אַ גאַנצן טאָג. ווען איך בין געקומען אין חדר אריין, האָט ער מיר אַ זאָג געטאָן:

— דער שנעק אייערער האָט אַ שאַרפן מוח... ער האָט מיך מבלבל געווען פון לערנען!

מיר האָבן טאַקע געזען בחוש, אַז דער גאַנצער טאָג איז שוין ביי אים אַ צעדרייטער. ערשט צומאָרגנס, ווען מיר זיינען געקומען צום לערנען, איז ער אונז אַנטקעגן־געגאַנגען אַ צעשטראַלטער פון פאַרגעניגן און זיך געריבן די הענט פאַר הנאה:

— נו, געלויבט איז גאָט, וואָס איך בין שוין פּטור געוואָרן פון דער אַנשיקעניש...

דאָס האָט געהייסן, אַז ער האָט שוין געפונען אַ לייזונג פאַר די מאַטעמאַטישע אויפגאַבן, וואָס דער גאַסט האָט אים אַריינגעפּלאָנטערט אין זיי. איצט קען ער זיך שוין אומקערן צו די „פאַרגעניגנס פון דער תורה" אָן שטערונגען.

מען האָט אים גערופן „קוידאַנאָווער פּרוש" אויפן נאָמען פון קוידאַנאָווער רבינס הויז, וואו ער איז לאַנגע יאָרן געווען גמרא־מלמד. ער האָט געלערנט גמרא מיטן רבינס קינדער; און צווישן זיי, מיטן יונגן ר׳ יוסף, וואָס איז שפּעטער אַליין געוואָרן רבי. טאַקע ווען זיין תלמיד איז געקרוינט געוואָרן פאַר רבי, האָט ער מער נישט געקענט בלייבן אין קוידאַנאָוו און ער האָט פאַרלאָזט דעם רבינ׳ס הויז.

פון דאָרט האָט ער געבראַכט מיט זיך אַ ביטול־באַציאונג צום גאַנצן ענין רבישאַפט און צו אַלע אויסערלעכקייטן פון חסידות. „וואָס איז דען אַ רבי?" פלעגט ער אונז פרעגן — און געענטפערט האָט ער מיט זיין אייגנטימלעכער בילדערישקייט, פון וועלכער מיר איז נישט גוט געוואָרן, הערנדיק, וואָס ער טראַכט וועגן רביים: „אַ רבי איז אַ פּודעלע, אַ שאַכטל פון טאָוול וואָס האָט אַ צורה און אַ פּאַרנעם — און אויך אַ גלאַנץ האָט עס — נאָר דער תוך איז אַ ליידיקער"... (אין מיין קינדישקייט האָב איך זיך אויך געטרייסט דערמיט, וואָס ער מיינט נאָר דעם „קוידאַנאָווער" — וואָרום וועגן די ליובאַוויטשער רביים קען אַזאַ משל גאָרנישט געמיינט ווערן! ווייל זיי, האָב איך געוואוסט, זיינען אַלע גרויסע למדנים סיי אין נגלה און סיי אין נסתר).

ער פלעגט אין מיר אויך כסדר אַריינ׳טענה׳ן — און הערנדיק דאָס האָב איך געזען בחוש דעם תהום, וואָס צעעפנט זיך צווישן אונז. „פרומקייט־שמומקייט, אַבי קען נאָר אַ בלאַט גמרא!". דאָס האָט געהייסן, אַז קענען לערנען שטייט ביי אים העכער ווי פרום זיין.

אָבער דער עיקר סכסוך צווישן אונז — וואָס איז מיט דער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ תהום, וואָס לאָזט זיך נישט איבערבריקן — איז אויסגעבראָכן צוליב מגידות. וועגן דעם דאָזיקן גרויסן און וואָגיקן ענין האָבן מיר ביידע גראָד געהאַט אַ יסוד פאַר סתירה׳דיקע אויסבליקן און פאַר אַן עקשנותדיקער שטעלונג איינער קעגן צווייטן.

ער, דער רבי, איז געווען דער פאָטער פונעם באַרימטן מגיד — דער

פירער פון די אַנטי־ציוניסטישע פאַנאַטיקער אין רוסלאַנד: ר׳ אליקים־געצל, שטאָט־מגיד פון גראָדנע, ביאַליסטאָק און דערנאָך פון בריסק. אין זיין יוגנט איז דער זון געווען אַ גדול־בתורה און מען האָט פאָראויסגעזאָגט, אַז ער וועט ווערן אַ גאון בישראל. איז ער געוואָרן די גרויסע האָפענונג פון זיין טאַטן. אָבער נאָך אין זיין יוגנט איז דאָס האַרץ זיינס געפאַנגען געוואָרן פון דרשנות; און דער פאָטער האָט געציטערט, אַז דאָס זאָל אים נישט שטערן צום לערנען. האָט ער זיך באַוואָרנט און גענומען ביי אים אַ תקיעת־כף, אַז ער וועט נישט ווערן קיין מגיד. זייענדיק בטוח, אַז ער האַלט אים געבונדן מיט דער שבועה, האָט ער אים דערלויבט צו פאָרן לערנען אין דער פרעמד. אָבער די שטאָט־רבנים — פונעם אָרט, וואו ער איז געקומען לערנען — האָבן דערשפּירט דעם באַהאַלטענעם כוח פון דרשנות, וואָס שטעקט אין דעם יונגנמאַן. האָבן זיי אים געבעטן, ער זאָל אויספירן זיין שליחות און אַרויפגיין אויפן באַלעמער. ר׳ אליקים־געצל איז דאַן אַוועק צום באַרימטן צדיק ר׳ נחומקע גראָדנער און אים דערציילט וועגן דער שבועה, וואָס ער האָט געגעבן דעם פאָטער. היות ווי ר׳ נחומקע האָט געזען, אַז דער דור געפינט זיך אין כסדרדיקער ירידה און יידן נויטיקן זיך אין אַזאַ מוכיח ווי ר׳ אליקים־געצל, האָט ער צונויפגערופן די דיינים — און ביי אַ בית־דין פון דריי האָט מען ר׳ אליקים געצלען מתיר געווען זיין נדר. באַלד איז ער געוואָרן גראָדנער שטאָט־מגיד. שפּעטער איז ער באַרימט געוואָרן מיט זיינע פייערדיקע דרשות קעגן ציוניזם און קעגן העברעאישע שולן. די דרשות זיינע האָבן אָנגעוואָרפן אַ פחד אויף די ציוניסטן אין אַלע אַרומיקע שטעטלעך און אויך די העברעאישע פרעסע איז פול געווען מיט זייערע אָפּקלאַנגען. דאַן האָט אים ביאַליסטאָק איינגעלאַדן צו זיך און שפּעטער — בריסק. די קעמפערישע אָרטאָדאָקסיע פון גאַנץ רוס־לאַנד האָט אין אים געזען איר הויפּט־קאָמאַנדיר; און ער איז געוואָרן אַזוי ווי דער אָפיציעלער לאַנד־מגיד, וואָס האָט מיט זיינע דרשות אויפגערודערט אין שטאָט נאָך דער צווייטער...

ווען די לויב־רייד איבער אים האָבן דערגרייכט ביז צו זיין פאָטערס אויערן, האָט ער ביטער אַ זיפץ געטאָן: לערנען וועט ער שוין נישט קענען!...

אין שעה׳ן פון באַזונדערער אָפּנהאַרציקייט האָט ער נישט אויפגעהערט זיך צו קלאָגן אויף דער גרויסער עוולה, וואָס ר׳ נחומקע איז באַגאַנגען קעגן אים, קעגן זיין זון און קעגן דער גאַנצער תורה:

— מיין זון, אליקים־געצל, איז באַשאַפן געוואָרן צו זיין אַ צווייטער ר׳

עקיבא אייגער — און זיי האָבן פון אים געמאַכט אַ „פיעכאָטנע" מגיד...

פון דעמאָלט אָן איז ער געוואָרן אַ דם־שונא פון אַלערליי דרשנים. ער האָט אין זיי געזען די גרויסע סכנה, וואָס לאָקערט אויף אַלע באַגאַבטע יינגלעך... און איך, מעשה שטן, בין נאָך קינדווייז פאַרכאַפּט געוואָרן פון דער דאָזיקער לויערנדיקער געפאַר.

קיין ספּעציעלן שטאָט־מגיד האָט אונזער שטעטל נישט פאַרמאָגט. פון צייט צו צייט זיינען אָבער געקומען מגידים, הספד־מאַכערס — און צווישן זיי אויך באַרימטע מגידים מיט אַ גרויסן כוח הדיבור, וועמענס דרשות ס'האָבן פאַרכאַפּט די הערצער פון דער יינגער חברה אין שטאָט. אויך איך האָב „מיט דורשט געטרונקען זייערע רייד". דערנאָך האָב איך התלהבותדיק נאָכגעזאָגט זייערע דרשות, מיטן זעלבן ניגון און מיט זעלבע האַנט־באַוועגונגען, פאַרן טאַטן ביים עסן. אין אַ זייער־פריען עלטער האָב איך שוין אפילו אָנגעהויבן אַליין צו „דרשנען". איך האָב זיך אַרומגעהילט מיט אַ ליילעך אַזוי ווי מיט אַ טלית, אַוועקגעשטעלט אין בענקל אויף דעם צווייטן — מכלומרשט אַ שטענדער — אַוועקגעזעצט אַלע משפּחה־לייט אַרום טיש און „געדרשנט". בעיקר האָב איך אָפּעריִרט מיט פּסוקים פון ישעיה און משלי, וואָס איך בין אין זיי קלאָר געווען אויסנווייניק. דערביי האָב איך זיי צו־נויפגעפלאָכטן מיט אגדה־שטעלן (וואָס מיר האָבן געלערנט אין חדר) פון די דריי „בבאס". איך האָב געפרעגט קשיות, פאַרענטפערט זיי מיט סברות און באַצירט מיט משלים.

אָבער זינט דער ציוניזם האָט דערגרייכט אונזער שטאָט — און די נייע „מטיפים" זיינען צו אונז געקומען אויף באַזוכן — איז מיין נייגונג צו מגידים ממש פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַרליבטקייט. יעדער באַזוך אַזעלכער איז פאַר אונז געוואָרן אַ גאַנצע סדרה פון עפנטלעכן געראַנגל, פון דער־אָבערן נייע הערצער און פון אַ גייסטיקן תענוג אויף אַ סך וואָכן דערנאָך... ווי אַזוי קען מען פאַרגעסן דעם באַזוך פון טשעריגאָווער רב ביי אונז? אייגנטלעך איז ער נאָר געקומען פּריוואַט, ווי אַ גאַסט פון זיין ברודער, דעם בעקער יאָשע קושניר. נאָר די שטאָטישע ציונים האָבן שוין געוואוסט פון זיין גרויסן רעדנער־טאַלאַנט און ער איז איינגעלאַדן געוואָרן צו דרשנען אין דער גרויסער שול. מיין פעטער, דער פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אגודה, האָט דורך מיר געשיקט צו אים אַ מתנה ערב שבת — אַ פלאַש וויין. זיין דרשה איז באַשטימט געוואָרן אויף שבת נאָך מנחה. די מיטגלידער

פון דער אגודה „בני ציון", צוזאַמען מיט די קינדער וואָס זיינען געווען מיט מיר אין דער גרופּע „ציון ושפתה", האָבן זיך צעשפּרייט איבער דער גאַנצער שול. דאָס האָבן מיר געדאַרפט אַכטונג־געבן, אַז די קעגנער זאָלן נישט שטערן דעם רעדנער. און טאַקע: ווי נאָר דער גאַסט איז אַרויף אויפן באַ־לעמער און אָנגעהויבן זיין הקדמה צו דער דרשה, האָט זיך אונזער שטאָט־רב גענומען אַרומקוקן אין אַלע זייטן... ער, דער קנאישער קעמפער קעגן ציוניזם, האָט זיך געוואונדערט הלמאי מען האָט ביי אים נישט געבעטן קיין רשות. דערפאַר האָט ער אַראָפּגענומען זיין שטריימל, וואָס האָט געהאָנגען אויף אַ האָק, איינגעטוליעט זיך אינעם פוטער און איז אַרויס פון שול. אָבער קיין איין מענטש איז אים נישט נאָכגעגאַנגען. דער רבנישער גאַסט האָט שוין, כהרף־עין, געהאַט באַוויזן צו פאַרכאַפּן דאָס האַרץ פון די צוהערער מיט זיין זיסן קול און מיט דער האַרבער קשיא וואָס ער האָט געפרעגט. גרויס איז געווען מיין פרייד פון זיינע פּאָלעמישע אויפבליצן. ווי נאָר דער רב איז אַרויס, האָט ער זיך אַ ווענד־געטאָן צום אַדורכגענומענעם קהל מיט אַ גע־שליפענער פראַגע, וואָס איז באַגלייט געווען פון אַ באַגייסטערטן ניגון און מיט אַ באַלדיקן ענטפער, וואָס האָט געטראָפן פונקט אין פינטל אַריין:

— מורי ורבותי, צי ווייסט איר פאַרוואָס אין „פרק" שטייט וועגן אַ מחלוקת וואָס איז לשם שמים, אַז דאָס איז „מחלוקת בית הלל ובית שמאי" — און וועגן אַ מחלוקת וואָס איז נישט לשם שמים, אַז דאָס איז „מחלוקת קורח וכל עדתו?" מען האָט דאָך געדאַרפט דערמאָנען אויך דאָ — פונקט ווי ביי הלל ושמאי — די פירער פון ביידע צדדים, משהן און קורח? פאַרוואָס שטייט עפּעס „קורח וכל עדתו"? נאָר דאָס גופא איז דער סימן צו דערקענען, אויב אַ מחלוקת איז לשם שמים אָדער נישט לשם שמים. ביי אַ מחלוקת לשם שמים — איז דער רבנישער רעדנער זיך פאַרגאַנגען טיף אין זיין ניגון, וואָס האָט געשפּאָלטן דעם רעיון אין צווייען אַז מען האָט בחוש געזען דעם תהום וואָס איז צווישן ביידע העלפטן — שטייט שמאי אויף איין באַלעמער און הלל — אויפן צווייטן; הלל זאָגט זיין מיינונג עפּנטלעך, ווען שמאי הערט — און אויך שמאי ענטפערט אים בשעת הלל הערט. אַזוי אַרום קען מען קלאָר מאַכן דעם אמת, וואָס שווימט תיכף אַרויף אין דער הויך. ווי איז אָבער ביי אַ מחלוקת וואָס איז נישט לשם שמים? דאַן קומט משה פאַרלייגן זיינע טענות. נאָר קורח טוט זיך דעמאָלט אָן דאָס שטריימל, הילט זיך אַרום מיטן פוטער און אַנטלויפט פון שול...

דעם רבס אָנהענגער האָט זייער נישט געשמעקט דער רמז. זיי זיינען אָבער געבליבן שטיין, און ווייטער געהערט. און מיר, ציוניסטן, האָבן זיך געפרעגלט פון שמחה.

היינט, ווי שטאַרק האָט געקלאַפּט דאָס האַרץ ווען דער ציוניסטישער מטיף אַבראַמזאָן האָט געדרשנט! ער האָט גערעדטביים דאָקטאָר אין הויז — און אָן אַ טלית. דאָס איז געווען אַ מין פאַרזאַמלונג פון די ציוניסטישע אגודה־חברים, מאַנסבילן און ווייבער אין איין צימער. אָבער זיין עיקר־פּאַרטראַג איז געווען אַ דרשה, געגנוי ווי פון שול־באַלעמער אַראָפּ. ווען ער האָט אויסגעשפּרייט זיינע צוויי שיינע הענט איבער די קעפּ פון די פאַרזאַמלטע ציוניסטן, האָט זיין אומעטיק קול געזונגען:

— „בראו־תי, כל עיר ועיר על תלה בנוי־יה, ועיר אלה־הים מושפלת עד שאול תח־תי־יה!" — מיט זיין געשמאַקער שפּראַך האָט ער דערביי געשילדערט זיין באַזוך אין דער הויפּט־שטאָט פּעטערבורג, אין דעם מלוכהשן מוזיי, דעם אַרמיטאַזש מיט זיין גאַנצער פּראַכט און די הערלעכע זאַכן וואָס זיינען דאָרט אויסגעשטעלט... היינט, דער קראַנשטאַטער פּלאַץ, די „אַד־מיראַליטייסטוואָ" אויפן ברעג פון דער ניעוואָ און די שיינקייט פון צאַרס ווינטער־פּאַלאַץ; און די פּראַכט פון אַ מיליטערישן מאַרש, בעת דער צאַר פאָרט פון זיין פּאַלאַץ צום קלויסטער מיט זיינע בישאָפן און מיניסטאָרן!... מיטאַמאָל האָט ער געענדערט זיין שטים און זיין ניגון, פאַרגייענדיק זיך אין אַ יאָמער:

„ועיר אלהים מושפלת עד שאול תחתיה!"... מורי ורבותי, מיר האָבן נישט קיין כהן און נישט קיין נביא, נישט קיין האַרן און נישט קיין פליכטן, נישט קיין קעניג און נישט קיין הויפּט־שטאָט, נישט קיין פּלאַץ און נישט קיין אַרמיי, נישט קיין רעכט, און נישט קיין ערע, נישט קיין לייב און נישט קיין לעבן... און מיט אַ צעריסן, קאָכעדיק קול האָט ער אָנגעהויבן צו שילדערן אונזער שפלן מצב צווישן די פעלקער, די גזירות־רעות וואָס קומען אויף יידן, די שנאה וואָס כוואַליעט אויף אונז דווקא פון דער שיינער פּעטערבורג און אונזער מעמד פון אַ הילפלאָז שעפּסעלע צווישן אַ סטאַדע וועלף... דאָס האַרץ האָט אַזש ביי יעדן אַ פּלאַטער געטאָן.

און אַט, קעגן אַזאַ דערהויבענעם פאַרגעניגן, די פריידן פון מיין קינדהייט, האָט עס מיין רבי אַרויסגעטראָגן זיין פאַרבאָט! ער האָט מלחמה־געהאַלטן קעגן דעם מיט גוטן און מיט בייזן, אָפן און פאַרבאָרגן. ווען ער איז

געווען אין אַ מילדער שטימונג — נאָך דעם ווי מיר האָבן צוגעטראָפן אַ קשיא פון תוספות — האָט ער ביים טרינקען די טיי, צווישן איין זופּ און דעם צווייטן, אונז געלאָסן מסביר געווען דאָס גרויסע שלעכטס וואָס ליגט באַהאַלטן אין מגידות. ער האָט אונז אויפגעוויזן די זינד פון אָפּטייטשן אַ פּסוק נישט לויט זיין אמתן פּשט און ווי מוראדיק ס'איז דער שאָדן פון פאַרלירן צייט און ביטול תורה פאַר יעדן ייד. ווער שמועסט נאָך, אַז דאָס טרעפט לומדים און דערצו — אַזעלכע קינדער אין אונזער עלטער...

ווען ער האָט געזען, אַז לאָגישע רייד העלפן נישט, האָט ער גענומען צו הילף דעם רימען. ער האָט אים אַראָפּגענומען פון די מכנסים און אָוועקגעלייגט געלאָסן און מיט אַ סך מייסטערשאַפט אויף דער אָפענער גמרא... דאָס איז געשען גראָד אין זעלבן מאָמענט ווען דער לאַנג־אויסגעקוקטער מגיד איז אַרויפגעגאַנגען אויפן באַלעמער...

צו די שול־גבאים פלעגט ער טאַקע טענהן, וויסנדיק אַז זיי האַלטן מיטן רב, אויף זיין שטייגער: איר ווילט פּטור ווערן פון ציוניזם? טאָ לאָזט נישט אַרויפגיין אויף דער בימה די דאָזיקע „אויסגעפּוצטע קבצנים"! איר וועט זען ווי דער ציוניזם וועט פון זיך אַליין בטל ווערן... און מיינע עלטערן האָט ער געדראָט: זעט, איך האָב אייך געוואָרנט! אייער קינד וועט בלייבן אַן עם־הארץ און אַ גראָבער יונג... אַ „דוכס", אַ באַד־גוי — אויב ער וועט ווייטער נאָכלויפן די מגידים... און איינמאָל האָט ער אפילו פאַרטראַכט אַ מוראדיקן פּלאַן: בעת דער זיידע איז פאַרבייגעפאָרן דאָס שטעטל, אויף צוריקוועגס פון ליאָדי, האָט ער מיך פאַרהערט צוזאַמען מיטן רבין און איך בין אַרויס בשלום. האָט אָבער דער רבי דערביי אַ זאָג געטאָן צום זיידן: וואָס קומט מיר אַרויס פון דעם גאַנצן גוטס, אַז ער האָט זיך צוגעטשעפּעט צו די מגידים און צום מגידות... ווי נאָר עס קומט אַ מגיד אין שטאָט אַריין, לאָזט ער איבער דאָס לערנען און לויפט אין שול אַריין. ווייסט דען עמעצער, מיט וואָס דאָס וועט זיך ענדיקן? דער זיידע איז געווען אַ חסיד — און חסידים האַלטן סיי ווי נישט פון קיין מגידים. האָט דער רבי פאַרגעלייגט דעם זיידן, ער זאָל ביי מיר נעמען אַ תקיעת־כף, אַז איך וועל אויפהערן גיין הערן די מגידים. בין איך געלאָפן צום טאַטן און אים דערציילט וועגן דער סכנה וואָס דערנענטערט זיך צו מיר. האָט זיך מיין גוטער טאַטע אַריינגעמישט אין עסק אַריין און טאַקע ער האָט עס אָפּגעהאַלטן דעם זיידן, ער זאָל נישט אויספירן דעם רבינס שלעכטע מחשבה.

זיינען טאַקע די באַציאונגען צווישן דעם רבין און אונז, זיינע צוויי תּלמידים, געוואָרן אַלץ מער און מער אָנגעצויגן, ביז עס איז געקומען דער אויסברוך:

אין שטעטל איז געקומען דער „גרויסער ציוניסטישער מטיף" יהודה לייב לעווין, וואָס האָט זיך אויף די פּלאַקאַטן באַצייכנט ווי „יהלל פון ווילנע". ער איז נאָך געווען אַ יונגערמאַנטשיק; אָנגעטאָן אין אַ גאָלדענער פּענסנע, אַ קליינער און אַ מאָגערער, האָט ער זיך כמעט נישט אַרויסגעזען. אָבער זיינע ווערטער זיינען געווען פלאַם־פייער. זיינע שילדערונגען — לעבנס־בילדער וואָס האָבן געמאַכט אויפציטערן. ער האָט זיי געשעפּט סיי פון די נביאים און סיי פון דער אַקטועלער ווירקלעכקייט. האָט ער טאַקע פאַרכאַפּט דאָס האַרץ מיט דער נשמה, בעת ער האָט אַוועקגעשטעלט אַזאַ האַרבע פראַגע מיט זיין זינגעוודיקן קול:

„...קול ברמה נשמע, נהי בכי תּמרורים... אַ קול איז געהערט געוואָרן אין די הויכן, אַ ברומען און אַ ביטער געוויין... רחל, די מוטער רחל, מבכּה על בניה... די דאָזיקע רייד זיינען נישט צום פאַרשטיין: ווער עס קען די כּללים פון דקדוק ווייסט, אַז עס האָט געדאַרפט שטיין געשריבן: רחל בוכה על בניה, די מאַמע רחל וויינט אויף אירע קינדער! — טאָ פאַרוואָס האָט דער נביא זיך אויסגעדריקט מבכה, וואָס דאַרף באַדייטן, אַז זי מאַכט גאָר וויינען אַנדערע?..."

און בכדי צו פאַרענטפערן די דאָזיקע האַרבע קשיא, האָט ער אָנגעהויבן דערציילן אַן אויספירלעכע און שרעקלעכע געשיכטע, וואָס האָט אויפגערו־דערט די הערצער אין שול — סיי ביי די מענער און סיי אין דער וייבער־גאַלעריע. אַ מעשה נורא וואָס לאָזט זיך נישט פאַרגעסן:

„איז געווען אַמאָל אַן עלנטע אלמנה, וואָס צוליב איר אָרעמקייט האָט זי געוואוינט אין אַ פאַרוואָרפענעם גויאישן געסל. זי האָט געלעבט אין גרויס נויט, ווייל זי האָט קיין דערוואַקסענעם מאַנסביל נישט געהאַט אין שטוב און זי האָט נישט געהאַט קיין קרוב און נישט קיין גואל. אינעם ווינקל פון איר קליינעם שטיבעלע איז געלעגן איינגעקאָרטשעט אין זיין וויגל איר קליין, צאַרט קינד — דער בן־יחיד אירער. דאָס קינד האָט געפלאַמט פון גרויס היץ, ווייל עס איז געפערלעך קראַנק געווען. גאַנצע טעג האָט דאָס קינד זיך געקראַמפּט אין די יסורים ביז... עס איז פּלוצלונג אַנטשוויגן געוואָרן — — — און דאָס מוטערלעך־אלמנה׳דיקע האַרץ איז אין איר

צעבראָכן געוואָרן פון גרויס אימה, וואָס די סכנה האָט אויף איר אָנגעיאָגט. כל־זמן דאָס קינד האָט נאָך געיאָמערט, האָט די מוטער געוואוסט, אַז איר איינציק קינד לעבט נאָך; און אַז די נשמה איז נאָך פאַראַן, קען זי נאָך האָפן, אַז דאָס קינד וועט צוריק געזונט ווערן... אָבער אַז עס האָט אויפגעהערט צו לאָזן הערן אַ קול פון זיך, און עס שוויגט — ווער ווייסט, ווער ווייסט אויב די נשמה האַלט זיך נאָך אין אים? און ווער קען זאָגן אויב אַלע האָפענונגען זיינען חלילה נישט פאַרלוירן?

„...און אויף דער גאַס ווייעט אַ בייזער שטורעם־ווינט... די שעה איז געווען שפעט ביינאַכט, די אַפטייק איז שוין צוגעשלאָסן, דער רופא וואוינט ווייט, די הינט בילן פון אַלע זייטן, דער ווינט קלאַפט ביי די פענצטער, אין שטוב איז גאָרנישטאָ — און זי האָט נישט אויף וועמענס הענט איבער־צולאָזן איר קראַנק עופה'לע... וואָס־זשע קען טאָן אַזאַ אומגליקלעכע מוטער? איז זי אַרויפגעפאַלן אויפן וויגל פון צעוויטיקטן קינד, וואָס איז איינגעשוויגן געוואָרן... זי האָט געשריגן מיט די לעצטע כוחות, געריסן דאָס קינד, געשליידערט עס, געשלאָגן איבערן קליינעם קערפערל: אפשר וועט עס דערפון אויפוואַכן? אפשר וועט עס זיך צעוויינען צוליב די נייע ווייטיקן וואָס זי טוט עס אָן — און די אומגליקלעכע מאַמע וועט צוליב דעם וויסן, אַז עס לעבט נאָך דאָס קינד... עס לעבט — — —

„און דערפאַר טאַקע — האָט דער מטיף ראַפּטום געביטן זיין קול — באַנוצט זיך דער הייליקער נביא מיטן לשון: רחל מבכה, זי מאַכט וויינען, על בניה, איבער אירע קינדער — ווייל אין געוויין וויל זי דערהערן סימנים פון אירע האָפענונגען...״ און דאָ האָט ער צוגעגעבן זיין נמשל, וואָס איז געוואָרן מער פּרטימ'דיקער און דערפאַר נאָך מער אויפגערודערט:

„...דאָס איז געגליכן, ווי מען פאַרשטייט שוין אַליין, צום פאָלק ישראל. ווער איז דען דאָס קינד, אויב נישט דאָס יידישע פאָלק, איבער וועלכן דער פסוק זאָגט: 'הבן יקיר לי אפרים, אם ילד שעשועים...' און דאָס איז אין געפאַנגענשאַפט! די שונאים זיינען אַזוי פיל, די הינט בילן, דער שטורעם יאָמערט, קיין העלפער זיינען נישטאָ, די קראַנקייט איז אַ געפערלעכע — און דאָס קינד שוויגט שוין... מען הערט נישט מער זיין הילכיק געוויין: נישטאָ קיין תורה און נישטאָ קיין געבעט... מען הערט נישט זיין פּראָטעסט און מען זעט נישט זיין אויפרודערונג — ישראליק שלאָפט — — —

„פאַלט די מוטער אַרויף אויפן וויגל זיינעם, שיקט זי אויף אים אָן

פּאָגראָמען מיט גזירות רעות... קומען די קישענעווער פּאָגראָמען, קומט דער כוליגאַן קרושעוואַן, קומט דער מיניסטער פּלעווע, קומען די רשעות־באַנדעס פון דער ,נאָוואָיע ווריעמיא' און זיי שפּאָטן און קלאַפּן און העצן און רויבן: אפשר וועט זיך פאַרט ישראל אויפכאַפּן? אפשר וועט ער זיך צעוויינען? און אפשר וועט ער אַרויסלאָזן פון זיך אַ קול?... אוי־אוי, מו־רי ורבו־תי! לאָמיר אויפהערן צו שווייגן! לאָמיר זיך באַוואָפענען מיט ,שקלים', לאָמיר זיך פאַרזאַמלען אויף קאָנגרעסן, לאָמיר שרייען הויך, אויפן קול, אַז אַלע זאָלן הערן — און זאָל די מאַמע לכל־הפחות וויסן, אַז איר קינד לעבט נאָך..."

איז די קינדישע נשמה ממש אויסגעגאַנגען, צוהערנדיק אַזעלכע רייד. וואָס קען מען דען נאָך זאָגן, וואָס איז נאָך אַלץ נישט דערזאָגט געוואָרן אין אַזאַ איבערצייגנדיק בילד? וואו איז דען פאַראַן אַ האַרץ וואָס זאָל נישט אויפציטערן? נישט אָפּרופן זיך?...

און ער, דער גוטער מטיף, זאָגט נאָך צו. די מודעות האָבן אָנגעזאָגט, אַז ער וועט נאָךריידן אַ צווייט מאָל, אין נייעם בית־המדרש. אויך די שעה פון דרשענען איז אַ נישט־געוויינטלעכע: פרייטיק צו נאַכטס, נאָך דער וועטשערע... איז אונז טאָפּלט פריילעך געוועזן: איינמאָל, צוליב דעם, וואָס מיר וועלן אים קענען ווידער הערן; און צווייטנס, דערפאַר וואָס די דאָזיקע צייט איז דאָך זיכער אונזערע — און דער רבי האָט איבער אונז, אין יענער שעה, קיין שום שליטה נישט... פרייטיק, שפּעטלעך פאַרנאַכט, ענדיקן מיר דאָס לערנען און דער רבי גייט אין מרחץ אַריין זיך צוגרייטן אויף שבת. דאַן הערט אויף זיין שליטה איבער אונז און מיר זיינען פריי ביז זונטיק אין דער פרי. האָבן מיר זיך ביידע געגרייט, מאָטל און איך, צו גיין נאָכן עסן אין דער נייער שול און הנאה האָבן פון יהלל'ס ליכטיקע רייד.

דער רבי האָט אָבער אַנדערש פאַרטראַכט. ווי נאָר מיר האָבן געענדיקט דאָס עסן, האָט ער אונז מודיע געווען, אַז דאָס מאָל האָבן מיר נישט באַוויזן פאַרנאַכט אָפּצולערנען ביזן סוף די סוגיא אין מסכת חולין. דערפאַר פאָדערט ער, אַז מיר זאָלן מיט אים איצט גיין אין חדר אַריין און פאַרענדיקן דאָס, וואָס מיר האָבן פאַרפעלט... צעטומלטע, מיט אַראָפּגעלאָזענע קעפּ, זיינען מיר געזעסן ביי די גמרות און די איינציקע האָפענונג אונזערע איז געוועזן, אַז דאָס מוז זיין אַ קורץ שטיקל און מיר וועלן נאָך באַוויזן צו קומען צו דער צייט. דער רבי האָט אָבער פאַרקאַשערט די אַרבל, צוגערוקט דאָס גלעזל

טיי נענטער צו זיך — אַזויווי ער וואָלט זיך דאָ געגרייט אַ שטאַרקן שווים צו טאָן אינעם ים פון לערנען און אונז מיטצוציען...

מיר האָבן אָנגעקוקט פאַרצווייפלט איינער דעם צווייטן און אָן איין וואָרט האָבן מיר ביידע באַשלאָסן זיך צו פאַרטיידיקן מיט אַלע כוחות, בכדי צונישט צו מאַכן דעם רבי׳נס ביטערן פּלאַן. מיר האָבן אים קלאָר געזאָגט, אַז מיר האָבן בדעה איבערצורייסן דאָס לערנען און גיין הערן דעם מטיף. דער רבי האָט אָבער דערקלערט מיט פאַרביסענער אַנטשלאָסנקייט: „און איך זאָג אייך, אַז איר וועט נישט גיין!״ דערביי האָט ער אַראָפּגענומען דעם רימען פון די מכנסים, אָנגעהויבן מיט אים צו דראָען און פאָכן אויף רעכטס און אויף לינקס.

דערמאָן איך זיך נאָך, וויאַזוי מאָטל האָט אַ שפּרונג געגעבן פון טיש און באַהאַלטן זיך אונטער דער קאַנאַפּע. ערשט דאָרט האָט ער אַוועקגענומען אַלע צוימען פון צונג און מיטן גאַנצן כוח האָט ער געטאָן אַ געשריי:

— יעקב דוד (אָן צוצוגעבן דאָס וואָרט „רבי״ צו זיין נאָמען...), מיר האָבן מער פאַר אייך קיין מורא נישט!...

דער רבי האָט זיך אַ לאָז געטאָן אויף אים מיטן רימען ווי אַ שטורעם — האָב איך דערווייל אַ שפּרונג געטאָן פון טיש, אויפגעריסן דאָס פענצטער און ויברח. מאָטל נאָך מיר — און שוין. נישטאָ אונז.

מיט די לעצטע כוחות זיינען מיר געלאָפן צום בית־המדרש, וואָס איז שוין פול געווען איבער די ברעגעס. אָן אַן אָטעם זיינען מיר געקומען גראָד דאַן, ווען דער מטיף איז, מיט געלאַסענע טריט, אַרויפגעשטיגן אויף די טרעפּלעך פון באַלעמער בכדי אָנצוהויבן די דרשה...

פון דאַן אָן האָב איך מער נישט געזען מיין רבי׳ן, דעם קוידאַנאָווער פּרוש. דאָס בינטל איז זיך צעפאַלן און ער האָט נאָך יענעם סוף־ווינטער פאַרלאָזט דאָס שטעטל.

דאָס „שטיבל" האָט זיך געשפּאָלטן . . .

אַיצט זעט פאַר מיר די גאַנצע זאַך אויס כמעט ווי געשפּענסטיק. ∘∘∘ עס איז אָבער אַן אמתע מעשה: די ערשטע, געזעלשאַפטלעכע פּאַסירונג וואָס איך געדענק אַרום זיך איז געווען אַ שפּאַלטערישע. איך אַליין, נאָך אַ ייִנגל, בין געווען אַ דירעקטער שותף דערצו און נאָך אַ שטיקל גורם אויך.

די שפּאַלטונג איז, נאַטירלעך, נישט געווען אויף קיין פּאָליטישן באָדן.

קיין פּאָליטישע פּאַרטייען זיינען דעמאָלט, דוכט זיך, בכלל נישט געווען אין מיין שטעטל. בכל־אופן האָב איך נאָך דאַן מיט זיי קיין שייכות נישט געהאַט. איך בין נאָך געווען אַ פרום קינד, אין חסידישן „שטיבל". די שפּאַלטונג איז אָבער אויסגעבראָכן אינעם „שטיבל" גופא, צווישן די קוידאַנאָווער חסידים און די ליובאַוויטשער.

דעם אמת געזאָגט, איז אונזער שטויבץ געווען אַ שטעטל פון הוילע מתנגדים. דאָס גאַנצע אויפשטעלן אַ חסידיש שטיבל איז אין שטויבץ געווען מעשה־נסים. אָנגעהויבן האָט זיך עס מיט אַ קוידאַנאָווער חסיד, וואָס האָט געוואוינט אין לידע. זיינע קינדער האָבן זיך מיט דער צייט אַריבערגעצויגן קיין שטויבץ, אַרענדירט די אַרומיקע וועלדער און דאָרט אויפגעשטעלט פּעך־ברענערייען. דאָס געהילץ האָבן זיי, אין פּליטן, געשיקט דורכן ניעמאַן צו די דייטשע פּאָרטן — און דערפון זיינען זיי נתעשר געוואָרן. זייער אַלטער פאָטער איז די גאַנצע צייט געזעסן אין קעניגסבערג און פאַרמיטלט צווישן די דייטשע קונים און זיינע סוחרישע קינדער. אין קעניגסבערג האָט ער געדאַוונט אין אַ חסידים־שטיבל. מיט דער צייט איז דער אַלטער געוואָרן אָפּגעשוואַכט און טויב. איז זיינס אַ זון געפּאָרן פאַרנעמען זיין אָרט אין קעניגסבערג און ער איז געקומען אין שטעטל אַריין, בכדי אויסצולעבן זיין ביסל יאָרן צוזאַמען מיט זיינע רייכע קינדער. וועלנדיק מהנה־זיין דעם אַלטן טאַטן, האָבן די קינדער פאַר אים אויפגעשטעלט אַ קוידאַנאָווער שטיבל, ביים עק שול־הויף, נעבן דער יאַטקע — אויפן פּלאַץ וואָס איז ביז דעמאָלט געשטאַנען ליידיק. היות ווי ביי חסידים פאַרשפּעטיקט מען מיטן דאַווענען — און אויך דערפאַר ווייל די דאָזיקע גבירים האָבן געהאַט אַרום זיך אַ סך שאַפאַרעס, מעקלער, געהילפן און משרתים — האָט זיך אָנגעקליבן אַ היפּשער מנין. אַזוי אַרום איז אויפגעקומען אַ „קוידאַנאָווער" עדה אין שטעטל. היות ווי קוידאַנאָוו איז געווען זייער נאָענט פון אונז און דער אַלטער איז געווען פון דעם רבי׳נס רייכע מקורבים — האָבן אָנגעהויבן קומען אַלערליי משולחים און אויפמאָנער פון קוידאַנאָווער הויף. איך געדענק אַפילו, אַז איינמאָל איז דער רבי אַליין אַראָפּגעקומען אויף אַ שבת.

אונזער משפחה איז באַשטאַנען פון ליובאַוויטשער חסידים, וואָס האָט פריער געוואוינט אינעם נאָענטן שטעטל מיר. אַזויווי מיר (אָדער ווי מען האָט עס גערופן „דערמיר") איז געוואָרן אָפּגעברענט און די משפחה איז זיך צעפאָרן, זיינען דריי קינדער אירע: מיין טאַטע און צוויי פעטערס —

וואָס זיינען אויך געווען וואַלד־סוחרים ווי דער טאַטע — געקומען וואַרעמען זיך ביים קיין שטויבץ. קיין אייגן חב״ד־שטיבל איז אין שטעטל נישט געווען און אין דער מתנגדישער שול האָט זיך זיי נישט געגלוסט צו גיין דאַוונען. איז במילא געווען נאַטירלעך, אַז אונזער משפּחה האָט אָנגעהויבן דאַוונען ביי די „קוידאַנאָווער״.

איך דערמאָן זיך, אַז די שטיבל־תושבים האָבן די נייע משפּחה אויפגענומען גאָר פריינטלעך. דער רייכער זקן מיט זיינע פיר זין האָבן געדאַוונט אויף דער מזרח־וואַנט, צו דער רעכטער זייט פון ארון־קודש. האָבן זיי געמאַכט אַן אָרט פאַר מיינע צוויי פעטערס ביי דער מזרח־זייט, לינקס פון ארון־קודש. מיין טאַטע, וואָס איז געווען דער עלטסטער — און דער חב״דישסטער — פון זיי, האָט זיך נוהג געווען צו שטיין במשך פונעם גאַנצן דאַוונען. אים האָט מען דערפאַר אָפּגעגעבן דאָס אָרט ביים ארון־קודש גופא. פון אונטער דעם ארון, וואו די ספרי־תורה זיינען געשטאַנען, האָט זיך אַרויסגעצויגן אַזאַ מין ברעטל; און אויפן דאָזיקן ברעטל האָט דער טאַטע אָוועקגעשטעלט דעם „רב׳ס סידור״, איינגעהילט זיך אין טלית און געדאַוונט. איך דערמאָן זיך נאָך יענע יאָרן, ווען איך האָב „שפּאַצירט״ אונטערן ברעטל און געחלומט פון דער צייט, ווען איך וועל עס אַריבערוואַקסן און קענען אַריינקוקן צוזאַמען מיטן טאַטן אין דעם צעעפנטן, חב״דישן סידור.

אין לויף פון די יאָרן האָט זיך אַפילו איינגעבירגערט אין שטיבל אַ חברישע און טאָלעראַנטע באַציאונג צווישןביידע גרופּן. בשעת עס פלעגט קומען אַ קוידאַנאָווער משולח איינמאָנען „מעמדות־געלט״ פאַרן רבין, האָבן אויך די ליובאַוויטשער צושטייער געגעבן זייער חלק... און אַז עס פלעגט קומען דער ליובאַוויטשער „חוזר״ — פלעגן די חשובערע קוידאַנאָווער קומען הערן פון אים די חב״דער „דברי אלקים חיים״. איך בין דערביי שטאַרק צוגעבונדן געוואָרן צו אַלע שטיבל־דאַוונער מיטן גאַנצן הארץ, כמעט אַזויווי צו מיינע משפּחה־לייט. ווען איך בין אַפילו געגאַנגען שפּאַצירן, האָב איך אין גאַס דערקענט ווער עס איז אַ שטיבל־מענטש און ווער — אַ דאַוונער פונעם גרויסן בית־המדרש.

בדרך־כלל האָב איך אַביסל נישט געקענט תופס זיין, וויאַזוי אַ מענטש קען עס הנאה האָבן פונעם דאַוונען אינעם אַלגעמיינעם, גרויסן בית־המדרש, וואָס איז געווען קאַלט און פול מיט פרעמדע מענטשן. דאָרט איז נאָר גוט צו הערן דעם רב, ווען ער זאָגט זיין שבת־תשובה דרשה; אָדער דעם חזן

מיטן כאָר אין יום־טוב טעג, ווען אין שטיבל האָט מען שוין אָפּגעדאַווענט און ער האַלט ערשט ביים סוף מוסף. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָב איך ליב געהאַט אַריינצופאַלן אין בית־המדרש און לערנען דאָרט מיט איינעם פון די לומדישע מתמידים. אָהער האָב איך זיך אויך „אַריינגעכאַפּט" אין אַ מיטן־טאָג אָדער אין אַ משמר־נאַכט צו אַ בלעטל גמרא; נישט דווקא לויט מיינע לימודים, נאָר סתם אַזוי, ווייל דער למדן האָט גראָד דאָרט געהאַלטן. אין מיין קינדהייט האָב איך נישט געוואוסט פון קיין גרעסערן פאַרגעניגן פון פרייקייט און זעלבסטשטענדיקייט, ווי בעת דעם דאָזיקן צופעליקן לערנען, אָן אַ פּלאַן און אָן אַ ציל, אין די ברייטקייטן פון דער גרויסער שול מיט עפּעס אַ פרעמדן ייד — סתם פון הנאה וועגן...

אָבער הנאה האָבן פון תפילה, נישט סתם פון הערן אָן אומבאַקאַנטן חזן — נאָר פון אייגענעם דאַווענען — וואו איז דען דאָס מעגלעך, אויב נישט אין קליינעם, וואַרעם־האַרציקן שטיבל, אין וועלכן עס געפינען זיך בלויז אנשי־שלומנו? עס זיינען געווען אין שטיבל אַזעלכע טייערע רגע׳ס, אויף וועלכע די שכחה וואַגט גאָרנישט אַריפּצולייגן איר שליטה. אַזעלכע זיינען, למשל, געווען די מינוטן פון שלש־סעודות סוף שבת. די דאָזיקע סעודה האָט זיך נאָך אָנגעהויבן מיט דער פאַרנאַכטיקער דעמערונג אין שטוב, אָבער זי האָט דערגרייכט איר העכסטע דערהויבנקייט אין דער צעזונגענער חשכות פון שטיבל. אין דער היים האָט די מאַמע אַרויסגעבראַכט פון קעלער דעם קאַלטן שטשאַוו. דערנאָך האָט זי פאַר אַלעמען אין די אויגן אַראָפּגענומען די טיפע סמעטענע־שיכט פונעם קריגל זויער־מילך, אויסגעמישט דערמיט דעם טעלער מיט גרינעם שטשאַוו און ער איז פּלוצלונג געוואָרן ווייסלעך. דערנאָך האָט זי אַרויפגעשניטן איבער דער זילבערדיקער שיסל קליינע רעדעלעך פון פרישע אוגערקעלעך אָדער ראַזלעך־זאַפטיקע רעטעכלעך. דער טאַטע, שטיל און רואיק, איז שוין געזעסן ביים טיש און נחת׳דיק געברומט דעם „אתקינו סעודתא". דערנאָך איז ער אַריבער צום זינגען מיט מער לעבעדיקייט דעם נייעם ניגון פון „ברוך א־ל עליון", וואָס ער האָט געבראַכט פון קאָוונע. און אַלע שוועסטער, הגם איך האָב געוואוסט, אַז זיי זיינען שוין דערוויטערט פון דעם אַלעם, האָבן זיך צוגעזעצט צום כאָר און מיטגעהאָלפן אויפן קול. דערנאָך איז מען צוגעקומען צו „בני היכלא", וואָס די מאַמע האָט געזונגען, באַכמאַכנדיק אויסגעצייכנט די ליובאַוויטשער זקנים פון איר געבורטס־שטעטל... ביז זי האָט אַרויפגעבראַכט אויפסניי דאָס „שענסטע פון

שענסטן״. דאָס מיינט: יענעם באַזונדערן טאָרט, וואָס איז געווען פלאַטשיק און באַשאָטן מיט אַ בולט־גלאַנציקער צוקער־שיכט. זי האָט זיך גענומען אים צעשניידן אויף גלייכע חלקים פאַר אַלעמען, בעת מיר זיינען שוין מיטגעריסן געוואָרן מיטן אויפשאַלנדיקן ניגון פון „בנאות דשא ירביצני, על מי מנוחות ינהלני״. ערשט דאַן האָב איך גוט פאַרשטאַנען דעם לעבעדיקן באַדייט פון דעם ווייטערן אויסדרוק, וואָס אין חדר איז ער געווען מיר אומפאַרשטענדלעך: נפשי ישובב *).

נאָר די גאַנצע, האַרציקע סעודה אין שטוב איז נישט געווען מער ווי אַן אַריינפיר צו דעם, וואָס עס האָט אונז דערוואַרט אין שטיבל. דאָרט האָבן דערווייל די שאָטנס איבערגענומען די ממשלה. מען האָט געדאַרפט גוט אָנשטרענגען דעם בליק, בכדי צו דערקענען די ווייסע באָרד פון רייכן זקן, וואָס איז געזעסן בראש פונעם טיש הינטערן אויוון, ביי אַן עק פון אַ הערינג. אַרום אים זיינען געזעסן זקנים און יונגעלייט. טייל פון זיי זיינען געווען פון די שטאָטישע אָרעמעלייט און פון די לעצטע אין שטיבל. איצט אָבער איז דאָ נישט געווען קיין אונטערשיד. אַלע האָבן זיך איצט צונויפגעפלאָכטן אין איין הייליקער חבריא, וואָס ווייסט נישט פון קיין מידקייט; ווי נאָר איינער ענדיקט אַ ניגון, הויבט דער צווייטער אָן איינצוזינגען מיטן כאָר אַ צווייטן ניגון — און פון דעם גאַנצן שטיבל, פונעם באַלעמער ביז צו די אָפּגעשטויסענע ווינקלעך, האָט זיך געריסן דאָס געזאַנג...

איינמאָל איז צו אונז אין שטעטל אַראָפּגעקומען אַ בלינדער קוידאַנאָווער „יושב״, אַ מענטש אין די מיטל־יאָרן. ער איז געווען אַ געוואַלטיקער מנגן. איך געדענק נאָך ווי שטיל ס׳איז געוואָרן אין גאַנצן שטיבל, בעת ער האָט אַ הויב געטאָן זיין באָרד און דערנאָך — דאָס קול. ער האָט געעפנט צוויי אַרויסשטייענדיקע, שטומע אויגן און אָנגעהויבן פייערלעך צו קרייזלען דעם „אתה אחד״. דאָס ערשטע מאָל האָב איך דעמאָלט געהערט זינגען „אתה אחד״ מיט אָט־דעם ניגון — וואָס איצט גייט דער ניגון נישט אַראָפּ פון טיש ביי אַלע אונזערע מסיבות, סיי אין לאַנד און סיי אין די גלות־לענדער.

דער זיידע, אַז ער פלעגט קומען צו אונז — בעת זיין נסיעה צום ליאַדיער רבין און אויף צוריקוועגס — האָט, פאַרשטייט זיך, געדאַוונט אין שטיבל. ער האָט חלילה קיינמאָל נישט אַרויסגעזאָגט קיין קרום וואָרט אויף די קוידאַ־

*) ער ווערט דערקוויקן מיין נפש — תהילים כ״ג.

נאָווער חסידים. עס איז אָבער געגנוג געווען, ער זאָל ריידן מיט זיינע מקורבים אויף אַ ברייטלעכן אופן ביי אונז אין שטוב וועגן דער פּראַכט און יחוסדיקייט וואָס איז אויסגעגאָסן אויף זיין רבי׳נס דירות. ער האָט נאָר דערציילט וועגן דער מלכות׳דיקייט פון דאָרט; ווי פּרעכטיק עס זעט אויס, ווען די חסידים גייען נאָך דעם אַלטן רבין ראש־השנה צום „תשליך״. ער האָט פאַרצויגן דעם נייעם תשליך־ניגון, וועלכן מיר האָבן זיך דערנאָך געחזרט אַ גאַנץ יאָר, ביז ער האָט געבראַכט אַ נייעם. איז נאָר געגנוג געווען צו הערן זיינע שמועסן, די ניגונים און די תורה׳ס — אַז דאָס האַרץ זאָל שוין מער נישט מיטגעצויגן ווערן מיט די קוידאַנאָווער פּירעכצן.

חנוכה־צייט פלעגט קומען צו אונז דער חב״דישער „חוזר״. יאָר־יערלעך פלעגט ער י״ט כסליו זיין ביים זיידן אין ד׳מיר — און חנוכה פלעגט ער שוין זיין ביי אונז. ער איז געווען אַ קליינוואוקסיקער, מיט אַ ברייטער באָרד און אַ בכבודיקן גאַנג. אַפילו די שוועסטער האָבן מפסיק געווען זייער שטודיום און זיך מטפל געווען מיטן גאַסט, וואָס פלעגט עסן און נעכטיקן ביי אונז אַ גאַנצע וואָך. איך פלעג אים די גאַנצע צייט באַגלייטן צום קוידאַנאָווער שטיבל, פילנדיק באַשיימפּערלעך די גייסטיקע העכערקייט פון גע־לייטערטער חב״דישקייט. דאָס דאַווענען אין יענע טעג האָט באַקומען אַ באַזונדערן טעם. נאָכן דאַווענען האָט ער געזאָגט, מיושבדיק און געלאַסן, עפּעס אַ חסידישע תורה. דאָס האָט ער אָבער געטאָן אַזויווי צופעליק, נישט פון באַלעמער אַראָפּ און נישט פון נעבן „שולחן״ — נאָר סתם אַזוי, שטייענדיק אויפן אָרט וואו ער האָט געדאַוונט. ער האָט דערביי קוים באַוויזן אַראָפּצו־נעמען דעם טלית און ס׳האָט אויסגעזען, אַז ער גרייט זיך נאָר צו מאַכן „לחיים״, פון דעם וואָס דער טאַטע האָט צוגעגרייט.

אין די אָוונטן פון אַזעלכע טעג זיינען צו אונז אין שטוב געקומען אַלע שטעטלדיקע חסידים, חב״דער ווי קוידאַנאָווער, צו הערן דעם „חוזר״ בענטשן די חנוכה־ליכט. מיט וואָס פאַראַ פייערלעכקייט ער האָט זיי אָנגעצונדן! די חסידים זיינען געווען פאַרזאַמלט אין דער עס־שטוב און די מאַמע האָט אַכטונג געגעבן, מען זאָל נישט דערלאָנגען די טיי פאַרן צינדן די חנוכה־ליכט. דער „חוזר״ איז דערווייל אַרומגעגאַנגען אַהין און צוריק איבערן גרויסן זאַל, אַרומגענומען מיטן ברייטן גאַרטל און זיך געגרייט צום מעריב. דער חידוש אין זיין דאַווענען איז געווען, וואָס ער האָט זיך נוהג געווען צו זאָגן הלל פאַרן בענטשן חנוכה־ליכט. אַזעלכעס האָט מען נאָך אין שטעטל נישט געזען

און נישט געהערט. די קוידאַנאָווער חסידים האָבן נישט מעיז געווען אים צו שטערן דעריין, אָבער זייער האַרץ איז דערביי נישט געווען. מיין טאַטע האָט מיר מסביר געווען, אַז אַזוי פירן זיך די ותיקים פון חב״ד אין זייערע מקומות. איך מוז אָבער מודה זיין, אַז דער דאָזיקער נישט־געוויינטלעכער הלל אין מיטן חנוכה־אָוונט ביי אונז אין זאַל האָט אויך אויף מיר געמאַכט אַ מאָדנעם איינדרוק. זיין תפילה איז געווען זייער פייערלעך, באַגלייט מיט אַ הילכיקן פינגער־קנאַקן, די לינקע האַנט אַריינגעשטעקט אין גאַרטל און מיט אַ שטים וואָס האָט זיך אַלץ העכער און זינגענדיקער אויפגעהויבן:

מקימי מעפר דל, מאשפות ירים אביון

להושיבי עם נדיבים, עם נדיבי עמו

מושיבי עקרת הבית, אם הבנים שמחה, הללוי׳.

און נאָכן הלל איז דער ״חוזר״ צוגעגאַנגען צום חנוכה־לאָמפּ. דאָס איז טאַקע געווען די זילבערנע מנורה מיט אירע רערלעך, לייבעלעך, געדרייטע פלעכטעכצער און די קליינע בוימל־קריגעלעך אויפן באָדן אירן. אַ גאַנץ יאָר איז זי געווען באַהאַלטן אין דער שייד צווישן די ספרים, נאָר איצט האָט מען זי אויפגעהאָנגען אויפן ביישטידל פון דער טיר, צווישן עס־צימער און דעם זאַל. דער טאַטע האָט נאָך בייטאָג אַרויפגעזעצט די בוימל־קנייטלעך און איך בין געשטאַנען מיטן שוועבעלע אין דער האַנט, גרייט צו באַדינען דעם טייערן ״חוזר״. אַלע פאַרזאַמלטע האָבן זיך אויפגעשטעלט, צוזאַמען מיט די בני־בית און די טעכטער, אַזויווי דער זאַל אונזערער וואָלט פּלוצלונג פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ היכל... גלייך ווי דער, וואָס שטייט דאָ, איז גאָר אַ כהן ביי דער עבודה און איך, דאָס קינד, בין איינער פון די פרחי כהונה...

איך האָב אַ בליק געטאָן אויף די קוידאַנאָווער חסידים און געזען אויף זייערע פּנימער אַ מין באַהאַלטענעם פאַרדרוס דערויף, וואָס דער ״חוזר״ דערלויבט זיך אַזאַ אָפּנייגן פונעם מנהג. איך האָב געוואוסט, אַז זיי האָבן אפשר דאָס רעכט צו טראַכטן זייערע מחשבותן — אָבער איך האָב נישט געקענט פאַרשטיין, וויאַזוי זיי באַגרייפן נישט די פּראַכט פון דער גאַנצער הדלקה. אין דער מינוט האָבן זיי ביי מיר אויסגעזען כמעט ווי מתנגדים.

מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז דאָס איז פאַרגעקומען נאָך איידער דער ציוניזם האָט גענומען פאַרוואַנדלען חנוכה אין אַ נאַציאָנאַלן יום־טוב אויף זיין שטייגער. מען האָט נאָך דאַן נישט אַרויסגעהויבן די חנוכה־אָוונטן מיט קיין ספּעציעלע ״נשפים״, אין וועלכע מען האָט דעקלאַמירט פרוג׳ס לידער

און באַצירט די שטובן מיט לעבעדיקע בילדער, וואָס האָבן פאַרגעשטעלט די זייערס און די שניטערס פון ארץ־ישראל. עס זיינען נאָך אַוועק עטלעכע יאָר ביז די דאָזיקע תקופה האָט דערגרייכט מיין שטעטל.

צו דער סאַמע־הויך פון באַליבטקייט האָט אָבער דאָס „שטיבל״ דער־גרייכט אין דער נאַכט פון שמיני עצרת. ווי באַקאַנט, פּראַוועט מען אין די מתנגדישע שולן בלויז צוויי מאָל הקפות: אין דער נאַכט פון שמחת תורה און אין דער פרי. אָבער די חסידים זיינען מוסיף נאָך אַן הקפה און זיי ריכטן אָפּ די הקפות אויך אין דער נאַכט פון שמיני עצרת. ביי די חב״דער זיינען דווקא די דאָזיקע הקפות די עיקר׳דיקע. איז יענע נאַכט געוואָרן „די נאַכט פון חב״ד״ אין אונזער שטעטל. אין שטוב האָט זיך די שמחת־תורה שטימונג נאָך אָנגעהויבן אין דער נאַכט פון הושענא־רבא. אונזער שטוב איז דאַן געווען אין עק פון שטאָט. דער וועג צום שטיבל האָט געפירט דורך דער מינסקער גאַס — און האָט זיך געצויגן איבער דעם גאַנצן מאַרק, ביז צום שול־הויף. מיין טאַטע — שטענדיק אַ געלאַסענער, אַ מיושב׳דיקער און בכבודיקער — האָט פלוצלונג געביטן זיין גאַנצן אויסזען. ער האָט געהאַלטן צוויי פלעשער קאָניאַק אין בידע אויפגעהויבענע הענט און אַזוי מאַרשירט אין דער שפּיץ פון דער גרופּע ליובאַוויטשער. ער האָט געהאַלטן אין איין טאַנצן אויף צוריק איבער דער גאַנצער לענג פון וועג; געטאַנצט, הינטער־טריטלדיק און געזונגען. דערביי האָט ער קאָמאַנדירט מיט דער גאַנצער עדה באַגלייטער, וועלכע האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן איבערן וועג. ווען דער דאָזיקער כאָר איז צוגעקומען צום שטיבל — איז עס שוין פול געווען ביז איבער דער שוועל אַריבער. דאָס גאַנצע שטעטל איז געקומען זען, וויאַזוי די חסידים ריכטן אָפּ הקפות שמיני־עצרת ביינאַכט.

ווען די טירן פון ארון־קודש האָבן זיך צעעפנט, האָט מען אָנגעהויבן איבערגעבן די ספרי־תורה פון איין טאַנצנדיק קרענצל צום צווייטן. דער טאַטע האָט מיטגעטאַנצט מיט אַלע הקפות און דערביי אויסגעזוכט אַ נייעם ניגון פאַר יעדער הקפה באַזונדער. דער עולם איז גיך געוואָרן שטאַרק בגילופין און אַלע גרענעצן זיינען אָפּגעווישט געוואָרן. יעקב מאיר דער מלמד האָט פלוצלונג אָנגעהויבן צו „דוצן״ דעם טאַטן און אים רופן פּראָסט און פּשוט „לייבע״... און יאָסל דער רימער, אַ פלינקער טענצער און גרינג ווי אַ פעדערל, האָט אויסגעטוישט זיין היטל מיטן טאַטנס האַרטן הוט און אים אָנטקעגן־געטאַנצט עפּעס אַ „קאָזאַקל״. דער טאַטע, וואָס איז געווען אַלעמאָל

אַ שוואַכער מענטש, האָט דאָס מאָל גאָרנישט געוואוסט וואָס מען מיינט מיד ווערן. אַדרבה, ער האָט גאָר מיד געמאַכט דאָס גאַנצע קהל מיט זיינע ניגונים און זיינע טענץ. אויך נאָכדעם, ווען דער גאַנצער עולם איז שוין אַוועק אַהיים און די הקפות האָבן זיך שוין לאַנג געענדיקט, האָט נאָך דער האַרציקער טאַטע — וואָס איז געווען „שכור און נישט פון ווייַן" — זיך געלאָזט טאַנצן ביחידות: בלויז מיט זיין אייגענעם צעפייערטן האַרץ...

פון דעמאָלט אָן, ביז שמחת־תורה האָט זיך געענדיקט, איז די גאַנצע גייסטיקע פירונג איבערן שטעטל געלעגן אין חסידישן שטיבל. אַפיציעל האָט עס געהייסן, אַז דאָס גאַנצע שטיבל ריכט אָפּ די שמחות. אַלע דאַוונערס פון שטיבל האָבן אָבער גוט געוואוסט, אַז די גאַנצע השראה פון דער שמחה קומט פונעם חב"דישן קרייזל. האָבן זיך טאָקע די אָנהענגער פון די ליובאַ־וויטשער געמערט אין שטיבל פון איין שמיני־עצרת צום צווייטן, ביז זיי זיינען כמעט געוואָרן אַ העלפט פון אַלע שטיבל־דאַוונער.

אין יענעם ווינטער איז צו אונז אין שטעטל, צופעליק, אַראָפּגעקומען אַן אָרעמער חב"דער זקן פון רייסן. ער איז געווען מלא־וגדוש מיט חסידישער תורה ווי אַ מילגרוים — און אַ בלינדער. אין די ווינטערדיקע פאַרנאַכטן איז ער געזעסן אין שטיבל ביים אויוון. ער האָט געלערנט אויסנווייניק „תניא" מיט אַ קהל צוהערערס, וואָס ער האָט זייער פנים נישט געזען און נישט געוואוסט זייער צאָל. ער האָט געלערנט און מסביר געווען מיט טיפער עמקות. מיט גרויס שווערקייט האָב איך געקענט תופס זיין דעם גאַנצן בנין פון דער לאַנגער „תורה", וואָס איז געווען צוזאַמענגעשטעלט מיט אַ סך וואונדערלעכע באַגריפן. איך האָב אָבער געוואוסט: זי איז דערהויבן, זיין „תורה"... און העל־זעענדיק (סגי־נהור) איז דער דאָזיקער וואונדערלעכער זקן, אויב אין זיין אַלטן — פון ליכט־באַרויבטן — קאָפּ איז איינגעזאַמלט אַזאַ מין געלייטערטע ליכטיקייט. מיין פאַרוואונדערונג איז נאָך גרעסער געוואָרן ביים זען, אַז דער אַלטיטשקער האָט נישט דערציילט אַפילו קיין איין חסידישע מעשה. אַפילו אַ ניגון האָט ער נאָר שטילערהייט אונטערגעברומט, ווען אַנדערע האָבן אים געזונגען. ער האָט בלויז „געזאָגט חסידות". אויף יעדער מסיבה האָט ער נישט צוגעמאַכט דאָס מויל פון לערנען, סיי אין שטיבל און סיי ביי אונז אין הויז. אַלץ בעל־פּה — און נאָר חב"דער תורה. אין יענע וואָכן איז נאָך מער פאַרטיפט געוואָרן דער דרך־ארץ צו די ליובאַוויטשער חסידים אין די הערצער פון זייערע אָנהענגער, די אַלטע ווי די נייע. איך

אַליין בין איבערראַשט געווען צו זען, מיט וועלכן ציטער מיין טאַטע — וואָס איז אַ גאַנצע וואָך געווען זייער באַשעפטיקט — האָט זיך צוגעהערט צום זקנ׳ס תורה. ער האָט אים אָפּגעגעבן גרויס כבוד; און פאַרנאַכט האָט ער, צוליבן כבוד פונעם רייסישן אורח, אים אַליין באַגלייט צום שטיבל. ווען איך בין איינמאָל צוריק־געגאַנגען מיטן טאַטן, נאָכן באַגלייטן דעם אַלטיטשקן אין שטיבל אַריין, האָט ער מיר אַ זאָג געטאָן: זינט די אַלטע חסידים פון מהר״ש׳ס צייטן האָב איך נאָך נישט אָנגעטראָפן אַזאַ חב״דישן מעמיק... איך האָב ערשט דאַן דערשפּירט, וואָס די בענקשאַפט נאָך חב״דער ירושה האָט באַדייט פאַר מיין רייסישן טאַטן אין גלות ליטע.

דערווייל האָט זיך אין שטיבל אָנגערוקט דער ריס פון אַזאַ מין זייט, אויף וועלכער איך האָב זיך גאָרנישט געריכט. אָבער ער האָט אַלץ מער און מער גענומען אונטערגראָבן די מעגלעכקייט פון אחדות אין שטיבל. דער אַלטער גביר און קוידאַנאָווער חסיד האָט געהאַט אייניקלעך, וואָס זיינען אונטערגעוואַקסן. אויך זיי האָבן אָנגעהויבן קומען אין שטיבל אַריין דאַווע־נען צוזאַמען מיט זייערע רייכע עלטערן, וואָס האָבן געהאַט זייערע ער־טער אויף דער רעכטער זייט פון ארון קודש. די אייניקלעך זיינען אַלע גע־ווען שילער פון דער „קאָמערטשעסקאַיע אוטשילישטשע״ (האַנדלס־שול) און דער רוסישער גימנאַזיע. ביים אָנהויב פון שול־יאָר זיינען זיי געפאָרן אין דער גובערניע־שטאָט. נאָר ווען עס איז געקומען יום־טוב, האָבן זיי זיך באַוויזן אין שטיבל; אָנגעטאָן אין זייערע מונדירן מיט די גלאַנציק־גאָלדענע קנעפּ און אין דער „גויישער״ קאָקאָרדע איבער די שוואַרצע און גויישע ברילקעס. אין שטיבל איז ממש נישט מעגלעך געווען צו פאַר־טראָגן די פאַרגויישקייט, וואָס זיי האָבן אַריינגעבראַכט.

דער יינגסטער פון זיי איז געווען אין מיין עלטער. ער איז געווען מיין חדר־חבר, מיט וועלכן מיר איז אויסגעקומען צו ראַנגלען זיך אַלע יאָרן. ער איז געווען דער „גוישסטער״ פון אַלע. ווען מיר זיינען נאָך געזעסן אויף איין באַנק, האָט ער פיינט געהאַט אַלץ וואָס איך האָב נאָר ליב געהאַט. עפּעס אויף אַ משונהדיקן אופן האָבן מיר זיך אַלעמאָל צונויפגעטראָפן און די שנאה איז דערביי נישט אָפּגעטרעטן. איר דערמאָנט זיך אין אליפלטן, ביי מיכה יוסף בערדיטשעווסקי אין זיין דערציילונג „אויבי״? דאָס זעלבע אומ־גליק האָט אויך מיך געטראָפן... יענעם פסח איז אויך ער צוריקגע־קומען. ער האָט געגלאַנצט פון קאָפּ ביז די פיס און זיך שטאַרק גרויס

געהאַלטן מיט די גוישקע קנעפּ און געפלאָכטענע, גאָלדענע שנורן, וואָס זיינען געווען געפרענדזלט אין פירן. זיי זיינען געווען צוגענייט צו די אַרבל, אויפן קאָלנער, אויף די אַקסל־בענדער; און עס זיינען געווען ביי אים אויפשריפטן מיט נישט־יידישע אותיות אויף ביידע זייטן אַקסל. זיין גאַנצער אויסזען האָט געשטראָצט מיט חילול־השם. די ענגשאַפט אין שטיבל, די ערשטע נאָכט פּסח, איז געווען גרויס — און דערפאַר האָט מען אונז ביידע אַוועקגעשטעלט דאַווענען צוזאַמען, פון מיין ניי סידורל אין עלפאַנט־ביינענעם איינבאַנד. דאָס סידורל האָב איך נאָר־וואָס געהאַט באַקומען אַ מתנה פונעם רבס זון, ווען ער איז צוריקגעקומען פון דער גרויסער שטאָט, דערפאַר וואָס איך בין געווען „קוואַטער" ביי זיין בן־יחידל אויפן ברית. האָב איך מיטגעדאַוונט מיטן עולם און ער איז געשטאַנען נעבן מיר, גע־האַלטן דאָס הערלעכע סידורל אַזוי ווי איך — און אפילו דאָס מויל נישט געעפנט. עס האָט אויסגעזען אַזוי ווי דער יום־טוב איז נישט זיינער און דאָס דאַווענען איז אויך נישט זיינס. ווען עס האָט זיך געמאַכט די ערשטע הפסקה, האָט ער זיך צו מיר אַ ווענד געטאָן מיט פאַרבאָרגענעם שפּאָט:

— נו, דו לערנסט נאָך אַלץ ביי די מלמדים? קלערסטו טאַקע צו פאַר־בלייבן אַ באַנק־קוועטשער?

אין יענער מינוט האָב איך אַליין נישט געוואוסט וועמענס בושה ס'איז אַ גרעסערע. איך האָב נאָר געוואוסט אַז די מאָס איז פול געוואָרן...

און דעמאָלט, נאָך פּסח, איז טאַקע פאָרגעקומען אַזוינס וואָס האָט גע־חתמעט דעם גורל פון שטיבל. זינט די ליובאַוויטשער חסידים אין שטיבל האָבן זיך געמערט און זיי האָבן באַקומען מער מוט ביי זיך, האָט מען איינ־געפירט אַ מין נישט־פעסטגעשטעלטן אָפּמאַך צווישן ביידע גרופּן. לויט דעם, איז דאָס שטיבל פאַרבליבן אַ קוידאַנאָווער און דער קוידאַנאָווער רבי האָט ווייטער געהאַט די גאַנצע השפעה אַזוי ווי פריער. אָבער יעדער שטיבל־דאַווענער האָט געהאַט דאָס רעכט, ווען ער שטייט פאַרן עמוד, צו דאַווענען לויט זיין נוסח. דערביי דאַרף מען וויסן, אַז קיין גרויסער חילוק אין נוסח צווישן ביידע גרופּן איז נישט געווען, ווייל ביידע האָבן געדאַוונט לויטן אר״יס נוסח. דערקענט דעם אונטערשיד האָט מען נאָר פּרייטיק־צו־נאַכטס. די קוידאַנאָווער האָבן געזאָגט „ושמרו" הויך אויפן קול. אָבער די ליובאַוויטשער חסידים האָבן נישט געוואָלט מפסיק זיין צווישן דער ברכה פון „הפורס סוכת שלום עלינו..." און דער שמונה עשרה. דערפאַר האָבן

זיי איבערגעהיפּערט דעם „ושמרו״. דאָס איז געווען דער גאַנצער חילוק. אָבער אויך דאָס איז געווען גענוג, בכדי אַרויסצורופן הייסע רייבונגען צווישן די אָנהענגער פון ביידע זייטן. מיט „זיבן אויגן״ האָבן די „קאָמאַנ־דירן״ אַכטונג געגעבן, אַז קיין בעל־תפילה זאָל נישט נכשל ווערן און זאָל נישט ענדערן חלילה דעם נוסח פון דער גרופּע צו וועלכער ער געהערט.

אין יענע יום־טוב־טעג איז גראָד צוריקגעקומען פון אַמעריקע איינער פון די ערשטע עמיגראַנטן, וואָס איז אַוועק פון שטעטל, נאָך איידער דאָס שטיבל האָט עקזיסטירט. וואָס דער ייד איז פריער געווען האָבן מיר נישט געוואוסט. איך געדענק נאָר, אַז ער האָט געטראָגן אַ קאָלירט וועסטל און איז געגאַנגען אָנגעטאָן אַ קאַפּעלוש אין די וואָכן־טעג. האָט ער באַשלאָסן צו דאַווענען אין שטיבל. ווען מיין פעטער האָט אים געפרעגט, פאַרוואָס אים איז געפעלן צו דאַווענען דאָ, האָט ער אים געענטפערט אין מיין ביי־זיין: ער האָט אַ פריינט אויף יענער זייט ים, וואָס איז אַ ליובאַוויטשער חסיד. מער האָט ער וועגן דעם נישט גערעדט. אָבער ביים דאַווענען האָט מען באַמערקט, אַז ער ציקלט זיך און אַז ער קען נוסח; אַ גוטער סימן, אַז ער האָט אויך ליב דאָס „ברעטל״. האָט מען עס דערציילט דעם אַלטן קוידאַנאָווער גביר און ער האָט אים געבעטן צו דאַווענען פאַרן עמוד פרייטיק־צו־נאַכטס, נאָך יום־טוב. יענער האָט זיך נישט אָפּגעזאָגט. קהל האָט טאַקע אויך הנאה געהאַט פון זיין דאַווענען. די קוידאַנאָווער חסידים זיינען זיכער געווען, אַז וויבאַלד דער נייער איז דאָ אַ גאַסט — וועט ער דאַווענען לויטן נוסח פון די גאַסט־געבער און זיי וועלן טאַקע הערן אַ לייטישן „ושמרו״... מיין פעטער ווידער האָט זיך געשראָקן, טאָמער וויסט נישט דער גאַסט, אַז ער האָט דאָס רעכט צו דאַווענען אין זיין אייגענעם נוסח — וועט ער חלילה אַליין געשטרויכלט ווערן און נאָך מכשיל זיין אַנדערע...

איך, אַ קינד נאָך, בין געשטאַנען נאָענט פון טאַטנס ברעטל ביים ארון־קודש, נעבן עמוד — און בין געווען איין שטיק געשפּאַנטקייט. ווען די קריטישע מינוט איז געקומען — און דער בעל־תפילה האָט געענדיקט אויסצוציקלען דעם „ועל ירושלים״ — האָב איך געזען אַ פאַרציטערטער, ווי ער קוקט זיך צעטומלט אַרום אויף אַלע זייטן. אַזוי ווי איינער איילט זיך צו ראַטעווען עמעצן פון אַ שרפה, בין איך אים געקומען צוהילף און איבער־געמישט אין זיין סידור דאָס „סכנותדיקע״ בלעטל... עס האָט געדויערט אַ רגע כמימרא — און שוין האָט ער אַ זאָג געטאָן דעם קורצן קדיש און

קהל האָט זיך געשטעלט שמונה־עשרה. דער „קוידאַנאָווער" זקן איז גע־וואָרן בלייך ווי קאַלך. אין זיין גאַנצער טויבקייט האָט ער גוט דערהערט דאָס אומגליק וואָס האָט דאָ געטראָפן — און ער האָט אָנגעהויבן צו קלאַפּן אויף זיין שטענדער: נו־אָ! ושמרו!... ער האָט שוין אָבער פאַרשפּעטיקט. די דאַוונער האָבן שוין געהאַלטן אין מיטן שמונה־עשרה און מען האָט מער נישט געטאָרט מפסיק זיין...

דאָס דאַווענען איז שוין ווי עס איז געענדיקט געוואָרן. אָבער ביים סוף דאַווענען האָט זיך אָנגעהויבן די קריגעריי. דער זקן האָט אין דעם געזען אַן אָרגאַניזירטע פאַרשווערונג; און זיין גאַנצער, איינגעהאַלטענער כעס קעגן דער פרעמדער חב"דישקייט — וואָס איז אַריינגעדרונגען צו אים אין שטיבל אַריין און איז אַלץ מער געשטאַרקט געוואָרן — האָט אויסגע־בראָכן איבער אַלע גרענעצן. הערשל יענטעס, אַ מענטש פון יושר, וואָס איז ערשט לעצטנס מקורב געוואָרן צו די ליובאַוויטשער — און האָט נישט ליב געהאַט צו נעמען אַ שלאָס פאַרן מויל — האָט דעם אַלטן קורץ און קלאָר אַ פרעג געטאָן, ווען אַלע האָבן געהערט:

— אדרבה, זאָגט אַליין: ווער איז ביי אייך בעסער? אַ קינד וואָס איז פרום און איז געטריי זיין נוסח, אָדער א יינגל וואָס איז שוין וויט פון יידיש־קייט און שטעקט לגמרי אין דער „קאָמערטשעסקי" גימנאַזיסטישקייט?

די קריגעריי איז באַלד אַוועק „ביז צו דער סטעליע". דער ריס האָט אַרומגעכאַפּט דאָס גאַנצע שטיבל און עס האָט געזאָטן ביז נאָך הבדלה. ווען מען האָט שוין אָפּגעמאַכט הבדלה איז געקומען דער פעטער צום טאַטן און דערציילט: מען האָט באַשלאָסן אויפצושטעלן אַן אייגן חב"דסקי שטיבל. דער פּלאַן איז אַ פּשוטער: היות ווי מען האָט געענדיקט דעם בנין פאַר דער תלמוד־תורה און קיין געלט פאַר אַ מלמד איז נישטאָ — וועלן מיר דינגען פאַר אונזער געלט אַ מלמד און זיי וועלן אונז דערפאַר געבן דעם בנין פאַר אַ שטיבל. אַזוי אַרום וועט מען אַרויס פון קוידאַנאָווער „גלות".

אַזוי איז טאַקע געווען. דער בנין פון דער תלמוד־תורה האָט נאָך געהאַלטן ביים פאַרענדיקט ווערן. דער באָדן איז נאָך פול געווען מיט שטויב, ליים־שטיקלעך, ברעטער און וואַפּנע. די רעשטלעך פון די רוש־טאָוואַניעס האָט מען נאָך נישט געהאַט אַוועקגענומען און פאַר די פרויען האָט מען נאָך קיין אָרט נישט געהאַט צוגעגרייט. מען האָט געדאַרפט אויס־רייניקן, אַרויסטראָגן די ציגל און זויבער מאַכן די חדרים. דערביי האָט

מען געמוזט אויפשטעלן וואָס שנעלער אַ ווענטל פאַר די פרויען, מאַכן אַ שראַנק פאַר די ספרים און צונויפברענגען די בענק צום זיצן. די אַר־בעט האָט געדאַרפט געמאַכט ווערן וואָס פריער, בכדי צו קענען אַרויסגיין תיכף־ומיד פון קוידאַנאָווער שטיבל און אויך מיטציען אַ וואָס־גרעסערן עולם — כל־זמן די הערצער זיינען נאָך וואַרעם און דער מוט איז געשטאַרקט. מען האָט „מאָביליזירט" צו דער אַרבעט זין און טעכטער. די טאַטעס האָבן קאָמאַנדעוועט — און מיר, די קינדער, האָבן געפאָלגט. איך געדענק נישט אין מיין יוגנט נאָך אַזאַ מין התלהבות צו דער אַרבעט, פון יונג און אַלט אין מיין שטעטל. עס האָט געהערשט אַן אויסערגעוויינלעכע פרייד פון טאָן אַ פלאַקערדיקע אַרבעט בחברותא, וואָס זאָל תיכף נוצלעך זיין. זיינען נישט אַדורך קיין צוויי וואָכן — און די גאַנצע אַרבעט איז פאַרענדיקט געוואָרן.

דאַן האָט מען אַראָפּגעבראַכט דעם זיידן פון שכנותדיקן מיר, ער זאָל קומען באַנייען דאָס חב"ד־שטיבל ביי אונז אין שטעטל.

יעקב־שלום
קאַצענעלבויגן
(י. ש. ק.)

(דער ערשטער דיכטער, וואָס כ׳האָב באַקענט)

א.

פעם אַמאָל און זיי בודק דיין גייסטיק פאַרמעגן, אָדער דיינע וויכטיקסטע נייגונגען — און דו וועסט זיך איבערצייגן: זייער ערשט קערנדל ליגט באַהאַלטן ערגעץ־וואו, אויפן געבענטשטן פעלד פון דיין קינדהייט. מיר גופא איז נישט מעגלעך צו דערמאָנען זיך אין מיינע ערשטע קינדער־יאָרן — און דערביי נישט אָוועקשטעלן קיין דענקמאָל פון פאַרערונג און דאַנקבאַר־קייט פאַר יענעם שטורמישן, באַחנטן און טראַגישן פלאַנצער; דעם ערשטן

פּאָעט, וועמען איך האָב באַגעגענט און ליב באַקומען אהבת־נפש. אָט־דער וואָס האָט מיך אַזוי באַגייסטערט און פאַרוואונדערט אינעם פרימאָרגן פון מיין לעבן. דאָס האָט ער איינגעפלאַנצט אין מיר די ערשטע שפּראָצן פון ליב־שאַפט צו העברעאיש און צו איר ליטעראַטור; געפלאַנצט זי מיטן גאַנצן שטורעם פון זיין געמיט — און פאַרשוואונדן פון דער וועלט אין זיינע בלוט־יונגע יאָרן.

דער פּאָעטישער שטערן, וואָס האָט אויפגעבליצט אין מיין שטעטל, אויפן ליטעראַרישן הימל, האָט געהייסן יעקב־שלום קאַצענעלנבויגן. זיין לי־טעראַרישער ביינאָמען איז געווען „ישק" און מיר, אין שטעטל, האָבן אים גערופן „דאָדל".

פרעגט היינט יעדן נייעם עולה פון מיין שטעטל, ווער עס איז געווען דער ערשטער העברעאישער לערער אין שטויבץ — און ער וועט אייך זאָגן: דער לערער אלתר... און ס'איז אויך אמת: דער העברעאישער לערער אלתר יאָסעלעוויטש האָט דער ערשטער אָנגעהויבן געבן העברעאישע לעקציעס אין צענדליקער שטובן פון שטעטל. דערנאָך האָט ער, דער ערשטער, אויפגע־שטעלט אַ העברעאישע שול אויף די יסודות פון „עברית בעברית". שפּע־טער האָט ער פאַראייניקט זיין שולע מיט דער גאַנצער נעץ „תרבות"־שולן, דערצויגן אַ דור פון לערער און עברית־לערנער אין גאַנץ שטויבץ. מיט אלתרן האָט בשעתו געפירט אַ קאַמף דער קנאישער רב און זיין סוויטע; מיט אַלתרן האָבן דערנאָך אויך געקעמפט די יידישיסטן מכל המינים און אָרגאַניזאַציעס. איך צווייפל אויב עס געפינט זיך היינט אין עולה — צווישן די פיל צענדליקער וואָס זיינען געקומען אין די לעצטע יאָרן פון אונזער שטעטל קיין ארץ־ישראל — וואָס האָט זיין העברעאישע הכשרה און זיין באַציאונג צו ארץ־ישראל נישט באַקומען פון אלתרס געבענטשטער השפעה און פון זיין „בית ספר עברי". האָט טאַקע דער לערער אלתר זוכה געווען איבערצושיקן אין לאַנד פון זיינע בענקשאַפטן אַ סך צענדליקער תלמידים און תלמידות. ער האָט זוכה געווען מגדל צו זיין אייגענע קינדער, וואָס האָבן שוין גערעדט עברית אין זייערע פריסטע יאָרן און זיי זיינען שפּעטער געוואָרן לערער פון עברית אין די קיבוצים פון ארץ־ישראל. ער האָט אויך זוכה געווען — אויף זיין עלטער — צוזאַמען מיט זיין געליבטער פרוי און די תלמידים פון זיין שולע, עולה צו זיין אויף דער עקדה אין טאָג פון דער גרויסער הריגה, צוזאַמען מיט די טויזנטער קדושים פון שטעטל — —

מיר שמועסן אָבער פון אַ צייט, ווען אלתר איז נאָך אין שטעטל נישט געווען. בעת אלתר איז געקומען צו אונז, בין איך שוין געווען פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער קינדער־גרופּע „ציון ושפתה", וואָס האָט געקעמפט פאַר העברעאיש. איינע פון אונזערע קאַמפּס־אויפגאַבן איז טאַקע געווען צו פאַרהאַלטן אלתרן אין שטעטל און געפינען פאַר אים לעקציעס.

אין די ערשטע יאָרן פון מיין לערנען אין חדרים, איז נאָך קיין העברעאישער לערער אין שטעטל נישט געווען. מען האָט געזאָגט אויף איסרן, יונה דעם וויינערס זון — דעם אַלטן און איינזאַמען בחור — אַז ער איז אַ גרויסער „מליץ". ער איז אָבער נישט געווען גאַנץ מיט זיך אַליין און מען האָט אים נישט געקענט אָנטרויען קיין קינד אין די הענט אַריין. איסרס טאַטע, יונה דער וויינער, איז געווען אַ מין פאַרשטייער פון העברעאישן דקדוק אין „שטיבל". שבת, ביים לייענען, האָט ער ליב געהאַט צו אַנט־דעקן וואונדערלעכע באַמערקונגען אין „אבן עזרא" און זיי באַווייזן מיין יונגן פעטער. זיי האָבן זיך דערביי אַריינגעלאָזן אין אַ טיפן שמועס; און ביידע האָבן דערביי געשעפּט תענוג פון דער דקדוק־שאַרפקייט פונעם ספרדישן „חכם המסכן". אָבער דער טויבער זקן און קוידאַנאָווער חסיד, וואָס איז געווען שטיבל־גבאי, האָט זיי איינגעשטילט מיט גרויס כעס: „נו־אָ! קריאת התורה!"...

איך, דאָס קינד, האָב נאָך גאָרנישט פאַרשטאַנען פון זייער שיחת־חולין, פון וועלכער זיי האָבן געהאַט אַזאַ הנאה און אַזוי שטאַרק נתפּעל געוואָרן. מיינע רביים האָבן מיר נאָך נישט געהאַט געוויזן קיין איין כלל פון דקדוק.

אויף ווי וויט העברעאיש איז אידענטיש מיט תנ"ך, האָט זי געהאַט אין שטעטל נאָך אַ גאָר־טאַלענטירטן און מער־לעגיטימען פאַרשטייער. דאָס איז געווען דער מגיד און מלמד ר' איטשע תנחומס, וואָס האָט געלערנט תנ"ך אין שטעטל — און איז געווען אַ וואָנדערבדיקער מגיד, אויך אין דער סביבה. דאָס האַרץ איז מיר אויסגעגאַנגען, ווען איך האָב געהערט מיינע חברים — און זיינע תלמידים — דערציילן, מיט וואָס פאַר אַ ניגונדיקער מתיקות ער האָט זיי געטייטשט די פסוקים: „יונתי בחגוי הסלע, בסתר המדרגה" אָדער „איכה היתה לזונה קריה נאמנה" — אוי, ווי און ווינד איז מיר — „מלאתי משפט, צדק ילין בה — ועתה מרצחים!"... די האָר האָבן זיך געשטעלט קאַפּויער, איך האָב זיך אויך נישט געקענט אָפּרייסן פון די אבלים־הייזער, ווען ר' איטשע תנחומס האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף אַ שטול

אַנטקעגן די טרויעריקע יתומים, וואָס זיינען געזעסן געבויגענע אויף זייערע פיס־בענקעלעך. ער האָט געעפנט דאָס ספר „איוב" און האָט זיך אָוועקגע־לאָזט מיט זיין טרויעריקן ניגון: „יאבד יום אולד בו, ולילה אמר הורה גבר"... נאָר ר' איטשע איז געווען להוט נאָכן ביטערן טראָפּן; און מען האָט געמורמלט צווישן זיך אַז ער איז נישט איבעריק זהיר אין מצוות. האָט דער זיידע, פון דער ווייטנס, אַכטונג געגעבן מיט זיבן אויגן, אַז איך זאָל חלילה נישט אַריינפאַלן אין זיין נעץ... און כ'בין טאַקע נישט אַריינגעפאַלן. איז שוין געבליבן מייַן דערציאונג — צו מיין טאַטנס האַרץ־ווייטיק — נאָר אויף תורה און גמרא. קיין דקדוק האָב איך נישט געלערנט.

ביז ער האָט זיך באַוויזן אין שטעטל, „דאָדל"; דער שרייבער און פּאָעט יעקב־שלום קאַצענעלנבויגן, וואָס האָט דערנאָך זוכה געווען אָפּצודרוקן זיינע לידער אין פּראָזע ביי פרישמאַנען אין „הדור", אונטערן נאָמען י. ש. ק. ער האָט אויך פאַרעפנטלעכט זיינע דערציילונגען און מאמרים אינעם לאָנ־דאָנער „הדגל"; מפורסם געוואָרן דורך זיין לאָנדאָנער דערציילונג „ליל חורף" — וואָס יוסף־חיים ברענער האָט נאָכדעם אַרויסגעגעבן אינעם פאַר־לאַג פון דער אגודה „דוברי עברית" — און האָט, ווי אַ שוואַלב, אָנגעזאָגט דאָס קומען פון דער מאָדערנער, העברעאישער נאָוועלע.

צו אונז איז קאַצענעלנבויגן געקומען ווייל ער איז געווען דער יינגסטער זון פון אַלטן רב אינעם דערבייאיקן סוויערזשנע. ער האָט דאָן אָרגאַניזירט און זיך באַטייליקט אין אַ בונט — וואָס רופט זיך אויפן ישיבה־לשון „שאָ" — אינעם „קיבוץ" *) פון די מוסרניקעס, אונטער דער פירערשאַפט פון אַס־קעטישן ראש־ישיבה ר' יוסף־יוזל הורוויץ אין נאָוואַרדאָק (נאָוואָגרודעק). דערפאַר איז ער אַוועק פון ישיבה און געקומען אַהיים.

קעגן מיין לערנען ביי י. ש. קאַצענעלנבויגן האָט אויך דער זיידע גאָר־נישט געהאַט אויסצוזעצן. ער איז חלילה נישט געווען קיין ארחי־פרחי. זיין עלטערער ברודער, ר' חייפע, איז געווען אַן עילוי און געהאַט סמיכה אויף רבנות (ער איז, נאָכן פאָטערס פטירה, געוואָרן רב אין סוויערזשנע. דערנאָך האָט מען אים אויפגענומען פאַר רב אין אַ צווייט שטעטל, וואו ס'איז פריער געווען רב ר' לייזער, דער אידעם און ממלא־מקום פון „מינסקער גדול"). דער גאָר־עלטערער ברודער זיינער איז געוואָרן משגיח אין דער

*) „קיבוץ" איז געווען אַ באַצייכענונג פאַר אַ קרייז דערוואַקסענע בחורים ביי די „מוסרניקעס", וואָס האָבן געלערנט פאַר זיך; און נישט מיט קיין רבין, אין די כיתות.

מירער ישיבה. דער עיקר אָבער: זיין פאָטער, דער אַלטער סוויערזשנער רב, איז געווען פון די אָנגעזעענסטע רבנים אין דער סביבה. ער האָט גע־שמט פאַר אַן איידעלן ייד און איז געווען דעם זיידנס אַ ידיד. די מאַמע מיינע האָט פון אים געהאַלטן אַ וועלט. אויך ער, דאָדל — הגם ער האָט געהאַט שגעונות און אַפּנויגן — איז געווען דאָס ליבלינג־קינד פון אַלטן רב. ער האָט געשמט ווי אַ וואונדער־קינד און אַן אָנגעלערנטער אין תורה און אין השכלה. ס'איז על כן גאָרנישט געווען, וואָס אים פאַרצוואָרפן.

פאַרשטייט זיך, אַז ס'האָט נישט געקענט זיין קיין רייד וועגן אַרויס־נעמען מיך פון מיין מלמד, דעם פּרוש, און מיך איבערגעבן אין די הענט פונעם יונגן קאַצענעלנבויגן. עס זיינען אָבער געקומען די זומער־חדשים. די מאַמע מיט די שוועסטער פלעגן אַרויספאָרן אויף די הייסע חדשים אין דער זומער־וואוינונג קיין אַטאַליז. דאָס איז געווען אַ גרויסער, געדיכטער וואַלד וואָס איז געבענטשט געווען מיט פיכטנביימער, טאַנענביימער און ניס־ביימער, יאַגדעס און שוואָמען. דער דאָזיקער וואַלד האָט געהערט צו מיין רייכן פעטער און האָט געדינט ווי אַ דאַטשע־אָרט פאַר אַלע משפחה־צווייגן. עס איז שוין געוואָרן אַ מנהג, אַז זומער־צייט איז נאָר די מאַמע מיט די שוועסטער אַרויסגעפאָרן אַהין. היות ווי איך האָב געלערנט אין חדר — בין איך געבליבן אין שטאָט מיטן טאַטן. אָבער אין יענעם יאָר האָבן מיינע שוועסטער מסכים געווען צו נעמען אויף זיך דעם יאָך פון לערנען העברע־איש. ווי אַ לערער פאַר זיי האָט מען מיטגענומען קאַצענעלנבויגענען. היות ווי אין יענעם זומער האָב איך זיך געפילט שוואַך אין געזונט — און סיווי איז שוין געווען אין שטוב אַזאַ עילוישער לערער — האָט מען אויך מיך באַשלאָסן צו באַפרייען אויף אַ גאַנצן חודש פון שטאָטישן חדר־יאָך, לאָזן אויך מיך געניסן פון דער געזונטער וואַלד־לופט, און דערביי לערנען ביי אים.

דער שטאָטישער רב, ר' שלמה־מרדכי בראָדני, איז נישט געווען צו־פרידן דערפון, וואָס איך וועל אָנהויבן לערנען דקדוק ביי אַ ישיבה־בחור, וועלכער האַלט ביים „קאַליע" ווערן; זאָל עס אפילו זיין „דאָדל" אַליין. דער־פאַר האָט ער געפּרוּווט משפּיע זיין אויף מיין מאַמען און זי אָפּהאַלטן פון דעם געפערלעכן פּלאַן. דאָס מאָל איז עס אים אָבער נישט געלונגען. די מאַמע האָט עס שוין געהאַט צוגעזאָגט דעם סוויערזשנער רב און האָט נישט געקענט חרטה האָבן. דאַן האָט דער רב כאָטש געוואָלט, מיט עפּעס־וואָס,

אָפּשוואַכן די סכנה וואָס לויערט אויף מיר. האָט ער זי געבעטן, אַז איך זאָל קומען זיך געזעגענען מיט אים פאַרן אַרויספאָרן אין וואַלד אַריין. געדענק איך נאָך דעם אינהאַלט פון שמועס וואָס האָט זיך געפירט צווישן דעם זי־בעציק־יאָריקן רב — דעם מחבר פון ספר שאלות־ותשובות „אוהל שם" — און דעם צען־יאָריקן ייִנגל. דער אַלטער רב איז געלעגן אויף זיין סאָפע, און זיינע רייד האָבן געקלונגען אומגעפער אַזוי:

— זשאַמקע, וואָס מיינסטו: גאָרדאָנקע (געמיינט י. ל. גאָרדאָן) האָט געקענט לשון־קודש?

— רבי, איך האָב נאָך גאָרנישט געלייענט פון יל״גס לידער.

— הער־זשע, מיין קינד: איך האָב יאָ געלייענט. דערפאַר זאָג איך דיר: ער האָט געקענט לשון־קודש, אַזוי ווי איינער פון די גרויסע פּייטנים... און פונדעסטוועגן, ווי לאַנג קרענקט ער, גאָרדאָנקע, ביז ער וועט זוכה זיין מען זאָל אַריינגעמען איין שיר זיינס אין הייליקן סידור! ווייסטו פאַרוואָס? ווייל דאָס בלויזע קענען לשון־קודש איז נאָך נישט גענוג. צומערשט דאַרף מען זיין א ירא־שמים און אַ שומר־מצוות — און ערשט דאַן איז גוט צו קענען דקדוק... אוודאי איז גוט און עס איז אַפילו אַ מצווה צו קענען דקדוק כהלכה; אָבער גאָר ווען מען לערנט דקדוק פון אַ ירא־שמים און ווען מען בלייבט אַליין פרום — אויך נאָכן קענען דקדוק. האָסט פאַרשטאַנען?

און מיט דעם האָט ער מיך אַוועקגעשיקט פון זיך, אַריבערצוגיין פון זיין רשות אינעם רשות פון סוויערזשנער רבס זון, וואָס איז אַנטלאָפן פון ר' יוזלס מוסר־ישיבה — פאַרכאַפּט פונעם שטורעם, וואָס דער רעוואָלטירנ־דיקער דור האָט געטראָגן מיט זיך; וואָס איז געוואָרן אַ העברעאיִשער לערער און אַ פּאָעט אין די העברעאישע זשורנאַלן.

ב.

וועגן אַטאַליזער וואַלד וואָלט זיך געלוינט צו דערציילן באַזונדער. האָט ער דאָך פּלוצלינג אַ פּלייץ־געטאָן אויף אַ יידיש קינד — וואָס איז תמיד געווען געפאַנגען פון חדר און פון שטעטל — מיט אַזוי פיל נייעם גליק אין שויס פון דער פרייער נאַטור! עס איז אַ באַזונדער קאַפּיטל, ווי אַזוי ער האָט אַ וועק־געטאָן פרישע פאַרלאַנגען און אַ בליץ־געטאָן מיט צויבערן און יוגנט־פריינטשאַפט. אָבער איצט וויל איך נאָר דערציילן וועגן דעם כישוף

פון דער ערשטער, קינדישער באַגעגעניש מיט אַ לעבעדיקן העברעאישן פּאָעט.

צו דעם עצם־דערשיינונג פון אַ פּאָעט, איז נישט געווען קיין שום אַנ־האַלט אין דער שטעטל־ווירקלעכקייט, וואָס איך האָב געקענט. דער העברע־אישער נביא פון תנ״ך איז געווען געטלעך און פּאַרצייטיש. די לידער, וועלכע מיינע דערוואַקסענע שוועסטער האָבן דעקלאַמירט מיט התפּעלות, זיינען גע־ווען רוסישע און זיי האָבן לגמרי גאָרנישט געזאָגט צו מיין האַרץ. וואָס שייך דער ניי־העברעאישער פּאָעזיע, האָט זיך נאָך קיין שום עכאָ נישט דערשלאָגן צו מיין טאַטנס שטוב.

נאָר י. ש. ק. איז געווען אַ נייער פּאָעט. זיין גערזאַנג איז געווען העברע־איש, אַ שפּראַך וואָס קיינער אַרום מיר האָט נישט גערעדט. זיין ליד איז געווען פול מיט בילדער פון עקזאַלטירטער שטימונג און ער פלעגט אויסזען ווי אַ שיכור, ווען דער שאַפונגס־דראַנג האָט אים אָנגעכאַפּט. איך קען נישט פאַרגעסן מיין דערשטוינונג, ווען איך בין מיט אים געגאַנגען אין טיפן וואַלד; אויפן גרינעם שטעג, וואָס האָט געפירט פונעם בערגל אין שטוב אַריין. פּלוצלונג האָבן זיך זיינע צוויי אויגן פייערדיק אָנגעצונדן; מיט אַ ברען, וואָס איך האָב נאָך קיינמאָל נישט געזען אין אַלע אויגן וואָס איך האָב ביז דאַן געקענט. און ממש פאַר מיינע אויגן האָט ער אָנגעהויבן אַרויסצוואַרפן פון זיך פערז נאָך פערז; נייע און פלאַמיקע שורות, וואָס זיינען נאָר־וואָס געשאַפן געוואָרן. זיי זיינען אַזויווי באַהאַפטן געוואָרן איינס צום אַנדערן, ריטמיש און זינגעוודיק... און וואונדער איבער וואונדער: זיי האָבן זיך אויך געגראַמט צום סוף, אַזויווי זיי וואָלטן געוואָלט עדות־זאָגן איינע אויף דער צווייטער און באַשטעטיקן איינס דאָס אַנדערע. פּלאי־פּלאים!

ער איז געווען אַ הויכער, שיינער בחור, מיט אַ שאַרפן פּראָפיל און שטאַרקן בליק, וואָס האָט אויסגעדריקט עקשנות׳דיקן ווילן און גרויסן פאַנטאַזיע־כוח. פון קינדוויז אויף איז ער דערצויגן געוואָרן ווי אַ בן־זקונים ביי זיינע אַלטע עלטערן און פאַררעכנט געווען ווי אַ מפונק. זיינע וואָנצעס האָבן קוים אָנגעהויבן צו שפּראָצן און איבער זיינע ברוינע, וואַרעמע אויגן האָט זיך אויסגעשפּרייט אַ הויכער שטערן, עילוייש אַרויפגעצויגן. בלויז דערפאַר, וואָס ער האָט זיך געקאַמט מיט אַ שרונט אויף דער לינקער זייט קאָפּ, האָבן זיינע האָר צוגעדעקט דעם אויבערשטן טייל פון דער רעכטער זייט. צווישן די שטאָטישע מיידלעך האָט מען אים באַטראַכט פאַר „זייער אַן

אָריגינעלן און אינטערעסאַנטן קאָפּ". דאָס רובֿ פֿון זיין צייט ביי אונז, האָט ער פאַרבראַכט מיט די מיידלעך; הגם די לייטישע טעכטער פֿון שטאָט האָבן זיך בדרך־כלל נישט געחברט מיט קיין ציוניסטן און העברעאישע משכּילים.

עס האָט זיך שוין דאַן אָנגעהויבן אויסצוקריסטאַליזירן די שיידונגס־ליניע צווישן די ציוניסטן און נישט־ציוניסטן. די געבילדעטע מיידלעך פֿון שטאָט, וואָס האָבן גערעדט רוסיש און זיך געגרייט צו עקזאַמענס, זיינען כמעט אַלע געווען פֿון „יענער זייט ליניע" — צוזאַמען מיטן סטודענט און דעם לערער־עקסטערן, וואָס זיינען געקומען צוגאַסט, און די „בונדישע" אַרבעטער. נאָר ישׂ"ק האָט אַזויוי אָפּגעשאַפֿט די גרענעצן. ער איז געווען כּולו העברעאיסט. די העברעאישע ליטעראַטור — סיי די, וואָס ער האָט מיט זיך געבראַכט באַהאַלטן אין ישיבֿה־קעסטל און סיי די וואָס ער אַליין האָט געשאַפֿן אין שלאָפֿלאָזע נעכט — איז געווען זיין לעבנס־תּמצית. פֿאַרן ציוניזם איז ער ממש גרייט געווען אָפּצוגעבן דאָס לעבן; און דאָך האָט ער געהאַט פריינדינס דווקא צווישן די געבילדעטע מיידלעך, וואָס האָבן גערעדט רוסיש און זיך געגרייט צו די עקזאַמענס.

אין יענעם זומער האָבן מיינע שוועסטער, וואָס זיינען שוין געווען זייער ווייט פֿון ציוניזם און עבֿרית, געלערנט ביי אים קאַפּיטלעך תּנ"ך און העברע־אישע פּאָעזיע. איך האָב דאַן אָנגעהויבן לערנען ביי אים די דקדוק־כּללים לויט ח. צ. לערנער. בין איך אַרומגעגאַנגען איבער דער גאַנצער לענג פֿון די פּיכטן־אַלייען אין וואַלד און האָבן געחזרט: כּתב, נכתב, כּותב, הכתיב, הכתב, התכתב... אַזוי הין און צוריק.

אין יענעם זומער טאַקע האָט ער מיר דערציילט, בפּרטיות און באַגייס־טערט, וועגן די גרויסע געשעענישן וואָס קומען פֿאָר אין דער ייִדישער וועלט. וועגן הערצל'ס דערשיינונג און וועגן דעם אויפֿקום פֿון ציוניסטישע קאָנגרעסן. ער האָט מיט מיר גערעדט ווי אַ גלייכער מיט אַ גלייכן. אַזעלכע שמועסן האָבן מיר געפֿירט אין די פֿרייטיקן, נאָך מיטאָג. ער האָט זיך דאַן געדאַרפֿט שערן די באָרד מיט אַ מאַשינקע און ער האָט עס נישט געוואָלט צו טאָן אין שטוב, מיין מאַמען אויף די אויגן. האָט ער די מלאכה געטאָן אין וואַלד, אונטער אַ בוים. טאַקע איך האָב אים געבראַכט די מאַשינקע מיט אַ שפּיגעלע, און געהאַלטן דאָס שפּיגעלע פֿאַר זיינע אויגן, בשעת ער איז אַרומגעפֿאָרן מיט דער מאַשינקע איבערן פּנים. בשעת־מעשׂה האָט ער נישט אויפֿגעהערט אַרומצורייִדן דעם גורל פֿון ייִדישן פֿאָלק און זיין צוקונפֿט אין ציון. ער

האָט מיר דערביי דערציילט וועגן די גרויסע פּערזענלעכקייטן וואָס דער ציוניזם פאַרמאָגט און וועגן די געשטאַלטן וואָס זיינען צוגעקומען צו דער העברעאישער פּאָעזיע און צו דער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור. דאָס ערשטע מאָל האָב איך געהערט פון זיין מויל, מיט באַגייסטערטער פאַרערונג, די נעמען פון מיכה יוסף בערדיטשעווסקי און שאול טשערניכאָווסקי.

ער האָט מיר אויך דערציילט וועגן „בונט" אין דער מוסר־ישיבה פון נאָוואַרדאָק, אין וועלכן ער האָט זיך באַטייליקט. זיי האָבן דאַן געמאַכט אַ „שאַ" ר׳ יוזלען — דעם „בעל החורים" *). דאָס איז געווען אַן אַסקעטישער ראש־ישיבה, וואָס האָט גערודפט די ציוניסטישע בחורים. זיינע משגיחים האָבן גענישטערט אין די צימערן פון די בחורים, ווען זיי האָבן חושד געווען אין האַלטן השכלה־ליטעראַטור אין די קעסטלעך. זיינע רייד זיינען שטורעמדיק געוואָרן בעת ער האָט געשילדערט דעם גרויסן כוח, פאַרן גאַנצן יידישן פאָלק, וואָס ליגט באַהאַלטן אין די טאַלאַנטן פון די באַגאַבטע ישיבה־בחורים. ער האָט אויך געצאָרנט אויף די פאַרפירטע דערציער, וואָס לאָזן נישט אַנטוויקלען זייער גייסט און פּענטען זייערע פליגל. זיין קלאָגן אויף די פאַרפאַלענע כשרונות האָט דערמאָנט אין ביאַליקס אויסגעשריי: „מה צחיחה החלקה ומה מקוללה, אם פרודות כאלו תעבשנה בתוכה"... אַ נייע וועלט מיט פּראָבלעמען האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר מיין גייסטיק אויג און כ׳בין אויפגערודערט געוואָרן.

ר׳ יוזלען אַליין האָב איך טאַקע נישט געקענט; און אין קיין „קיבוץ" פון מוסרניקעס האָב איך קיינמאָל נישט געלערנט. אָבער דעם שטורעם פון רעוואָלט, וואָס מיין פאַרהערלעכטער לערער האָט מיט זיך געבראַכט, האָב איך געפילט מיט מיין גאַנצער נשמה. אַזויווי לעבעדיק האָב איך פאַר מיר געזען דאָדלען צווישן אַ פאַרזאַמלונג אויפגעשטורעמטע בחורים, וואָס שרייען איין לאַנגן, מעכטיקן און צעצויגענעם „ש ש ש אַ אַ"... דער געשריי הילכט אָפּ אין ישיבה־חלל, אין מיטן פון אַ הייס־אַדורכגעוואַכטער משמר־נאַכט; און דער „שאַ" הערט נישט אויף — ביז דער קעמפערישער בזיר מיט זיינע שטרענגע משגיחים אַנטלויפן פאַר שרעק... אינעם דאָזיקן „שאַ" האָב איך

*) ר׳ יוסף יוזל הורוויץ, דער באַגרינדער פון „נאָוואַרדאָקער מוסר", איז געווען אָפּגעזונדערט צוועלף יאָר אין אַ וואַלד־שטיבל. דורך צוויי לעכער האָט מען אים אַריינדערלאַנגט עסן, מילכיקס און פליישיקס. דערפאַר האָט מען אים גערופן „בעל החורים", אַ רמז אויף די לעכער אין זיין בדידות־שטיבל.

געזען עפּעס פון אַ מאַניפעסט; און כ׳האָב זיך געפילט ווי אַ פאַרבונדענער מיט אָט־דער ווייטער און צוזאָגנדיקער פרילינג־בשורה.

ווען איך בין עלטער געוואָרן, זיינען צו מיר געקומען אין האַנט אַריין די דינע און הייסע העפטלעך פון מיכה יוסף בערדיטשעווסקיס כתבים, וואָס „צעירים״ האָט אַרויסגעגעבן. איך האָב געשלונגען די שניידיקע רייד וועגן „ריסן אין האַרץ״ און „דעם דורשט צום לעבן״; און וועגן דעם, אַז עס איז פאַראַן „אַ תהום צווישן דעם ספר און דעם לעבן״. האָט זיך מיר דאַן אויסגעוויזן, אַזויווי איך וואָלט דערביי געהערט דעם המשך פון יש״ק׳ס אָרגאַניזירטן „שאַ״ קעגן דעם אַסקעטיש־צעפּייניקטן ר׳ יוזל, דעם ראש פון די מוסרניקעס אין נאָוואַרדאָק. איז דער נאָוואַרדאָקער „שאַ״, צוזאַמען מיט יש״ק׳ס פּערזן און בערדיטשעווסקיס העפטן, געוואָרן פאַר מיר איין גאַנצקייט, וואָס זאָגט אָן דעם אויפבלי.

ווען דער זומער האָט זיך גענענדיקט, איז דאָדל אָוועקגעפאָרן — אויפן ווינטער — קיין פּינסק, צו זיין מוטערס משפּחה. אָנהויב פון צווייטן זומער איז ער אַהיימגעקומען צו זיינע עלטערן; און דאָס רוב פון זיין צייט האָט ער ווידער פאַרבראַכט ביי אונדז. איצט איז ער געווען נאָך מער ציוניסטיש, באַגייסטערט; און אין זיין שרייבן איז ער געוואָרן נאָך מער פאַרוואָרצלט. ווען ער איז געקומען צו אונדז נעכטיקן, האָט ער מיט זיך געבראַכט אַ קליינע וואַליזע. איך האָב געוואוסט: אין דער מיסטישער וואַליזע היט ער זיינע כתב־ידן, וואָס זיינען ביי אים און ביי מיר אַזוי טייער. פאַר אים בין איך דאַן געווען בלויז אַ תּלמיד. מיינע דערוואַקסענע שוועסטער זיינען אים געווען נענטער. מיט זיי האָט ער פאַרבראַכט דאָס רוב צייט. אָבער איך האָב שוין דאַן געפילט, אַז זיינע כתבים און שירים — וואָס זיינען אים טייערער פון אַלץ — קען ער זיי נישט פאַרלייענען, ווייל זיי לייענען נישט קיין העברעאיש. שוין דאַן האָב איך פאַרשטאַנען דעם שאַרפן ווייטיק פון זיין דאָזיקער איינזאַמקייט. איך האָב אָנגעהויבן באַגרייפן, אַז גייסטיקער עלנט צווישן פריינדינס איז שוין אָפּנים דער „נאַטירלעכער״ גורל פון אַ העברעאישן דיכטער אין אַ פרעמדן לאַנד...

ביי אים טאָקע האָב איך דאָס ערשטע מאָל געזען אַ נומער „השלח״. נאָך איידער איך האָב אים געוואוסט אָפּצושאַצן, האָב איך שוין תּופס געווען ווי טייער אַזאַ זשורנאַל איז ביי מיין ליבן לערער. איך האָב געפילט ווי שטאַרק זיין גאַנץ וועזן איז פאַרבונדן מיט ביאַליקס ליד, וואָס איז געדרוקט

געווען אין יענעם נומער; אָדער מיט דער נאָטיץ פון אחד העם אין „ילקוט קטן", ווי אויך מיט די „מחשבות און מעשים" פון רבי קרוב (מ. טשעמע־רינסקי). איז דאָס דאַרע העפטל מיט דער גרינער הילע, וואָס האָט געציטערט ביי יש"ק'ן אין דער האַנט, געוואָרן פאַר מיר אַ קעגן־וואָג צו דעם שווערן רוסישן חודשניק „אָבראַזאָוואַניע", וואָס איז געלעגן אַזוי פרעמד און קאַלט, מיט זעלבסט־זיכערקייט, אונטער מיין שוועסטערס אָרעם. איך האָב שוין דאַן געוואוסט קלאָר, אויף וועלכער פון די צוויי וואָגשאָלן איך וועל אַוועקלייגן מיין נשמה.

די געבליבענע פון מיין שטעטל געדענקען נאָך גוט, ווי היציק י. ש. ק. האָט זיך אַ וואָרף געטאָן אין שלאַכט בעתן פאַרקויפן די אַקציעס פון דער קאָלאָניאַל־באַנק, ווען אַרום דעם פאַרקויף האָט זיך צעשפּילט ביי אונז אין שטעטל אַ שטורמישער קאַמף. ווי אַ „מטיף", צום פאַרקויפן די אַקציעס, איז געקומען צו אונז דער באַקאַנטער ציוניסטישער רעדנער פון מינסק י. ל. בערגער, וועלכער האָט געשטאַמט פון זייער אַן אָנגעזעענער משפּחה. דער רב האָט אים אָבער נישט דערלויבט צו דרשענען אין דער אַלטער שול. אים איז אַפילו נישט בייגעשטאַנען דער זכות, וואָס ער איז געווען אַ זון פונעם פרומען ר' אַברהם־גרשונען — דעם רב'ס אַ גרויסער ידיד. האָט זיך די פּאָזיציע אַריבערגעטראָגן אין דער נייער שול, וואו די ציוניסטן האָבן געהאַט די אויבערהאַנט. נאָר דעם רב'ס נאמנים (מען האָט זיי גערופן „גאָטס קאָזאַקן") האָבן אויך דאָרט באַשלאָסן צו ווייזן זייער כוח. ווי נאָר בערגער איז אַרויף אויפן באַלעמער, האָבן זיי גענומען קלאַפּן אויף די שטענדערס און אים נישט געלאָזט ריידן. בכדי צו ראַטעווען די סיטואַציע, איז דאָדל אַרויפגעשפּרונגען אויפן באַלעמער און מיט זיין שטאַרקער שטים האָט ער זיי געגעבן צו פאַרשטיין, ווער דער רעדנער איז און וואָס אַזוינס די באַנק איז... עס האָט כמעט דערמאָנט אינעם פסוק „ויהס... את העם"*). אָבער אין מיטן פון זיין היציקן ריידן האָט אים געטראָפן אַ מכשול. ער האָט אַ וואָרף געטאָן דאָס וואָרט „אָרטאָדאָקסן" — און דאָס האָט אויפגעקאָכט שאולן דעם בעדער, איינעם פון די אָנפירער ביים רב'ס צד. איז ער אַרויף אויפן צווייטן באַלעמער און גענומען שרייען: איר הערט כאָטש, וואָס דער שקאָץ

*) נאָכן צוריקקומען פון די מרגלים, ווען דאָס פאָלק האָט אויפגעברויזט און כלב בן יפונה האָט עס איינגעשטילט.

דערלויבט זיך צו זאָגן אויף אונז? אָקשן האָט ער אונז אַ נאָמען געגעבן! יאָ, מיר ווייסן שוין פון לאַנג, אַז ער איז נתפקר געוואָרן...

מער האָט מען נישט באַדאַרפט. קיינער האָט שוין דערנאָך נישט געהערט יש״ק׳ס דערקלערונגען און זיינע אַלע געשרייען האָבן שוין אַנגעטראָפן אויף אַ תוהו בוהו — — —

דערווייל איז זיין פאָטער, דער סווערזשנער רב, נפטר געוואָרן. זיין מוטער האָט חתונה־געהאַט מיט יענעם רייכן זקן, וואָס האָט אָנגעפירט מיט די קוידאַנאָווער חסידים ביי אונז אין שטעטל. זינט דעמאָלט איז ער געוואָרן אַ שטויבצער. היות ער האָט שוין כמעט נישט געהאַט קיין היים, איז ער ביי אונז געוואָרן אַ שטוביקער. אַפילו ווען ער איז געוועזן אויף זיינע נסיעות, על פי רוב אין פינסק, האָט זיין מוטער — די אַלטיטשקע, האַרציקע סווערזשנער רביצין — פאַרבראַכט אַ סך שעה׳ן ביי מיין מאַמען; און איך האָב ליב־געהאַט אויסצוהערן, וואָס זי דערציילט וועגן זיין קינדהייט. זי האָט געמאָלט זיין גרויסע ווילדקייט קליינערהייט און זיין שטאַרקן ווילן און עקשנות, וואָס האָט אים נאָך קינדוויז געמאַכט פאַר אַ הערשער אין איר שטוב. אייני־מאָל, האָט זי דערציילט, איז ער אַהיימגעקומען פון חדר און מודיע געווען: פון היינט אָן זאָל מען אים מער נישט רופן יעקב שלום. וואָס איז? ער האָט געזען אין חדר אַ ייִנגל פון דער פרעמד, וואָס הייסט דאָדל — געפעלט אים דער נאָמען און אויך ער וויל אַזוי הייסן! היות ווי ביים רב אין שטוב איז מען דערויף נישט באַשטאַנען — איז ער אַריין אין קיך, געכאַפּט אַ קאָטשלקע פון דער וואַנט, גענומען קלאַפּן מיט איר אויפן טיש און שרייען: „איר זאָלט מיך רופן דאָדל! אויב נישט — וועל איך נישט אויפהערן צו קלאַפּן״. איז נישט געווען קיין עצה — און סיי אין חדר, סיי צווישן באַקאַנטע, האָט מען אים אָנגעהויבן אַזוי צו רופן.

אויך זיין ליטעראַרישע טעטיקייט האָט ער אָנגעהויבן ווי אַ שטיפעריי־שער פּאָלעמיקער. די ערשטע זאַכן, וואָס איך האָב פון אים געלייענט, זיינען געווען סאַטירעס אויף די שטעטלדיקע תקיפים. צוליב זיין קונדיסישקייט האָט ער זיך נישט געחתמעט מיטן גאַנצן נאָמען און אַפילו נישט מיט זיין פסיידאָנים יש״ק (ווי ער פלעגט זיך דערנאָך אונטערשרייבן אין „הדור״), נאָר מיט די ראשי־תיבות יעקב שלום קאַצענעלנבויגן נרו יאיר, וואָס האָבן מרמז געווען אויפן אָנהויב פונעם צווייטן פסוק אין שיר השירים... אָבער שוין אין יענע יאָרן איז ער אויך געווען אַ ראָמאַנטיקער. איך דערמאָן

זיך אַן אָוונט אין אַטאַליז, ווען אין שטוב האָבן זיך פאַרזאַמלט אַביסל העברעיִש־קענער. ער האָט דאַן אַרויסגענומען פון זיין קעסטל אַ דערציילונג מיטן נאָמען „מים שלנו״ *). דאָס זיינען געווען דערציילערישע זכרונות פון זיין קינדהייט, וויאַזוי ער האָט, איינמאָל ביינאַכט, באַגלייט זיין פאָטער ווען יענער איז געגאַנגען שעפּן וואַסער צום מצות־באַקן. די דערציילונג איז געווען אַדורכגעזאַפּט מיט יום־טובדיקער קדושה, קינדער־בענקשאַפט און זקנים־ליבשאַפט. ער איז שוין דאָרט געווען שלימותדיק אין דער פאָרעם, ניי אין אויסדרוק און אַריינגעדרונגען אין האַרץ.

איינמאָל, ווען ער איז צוריקגעקומען פון זיינס אַ לאַנגער נסיעה — און ער האָט געמאַכט אָפטע נסיעות — האָט ער אויף מיר אַרויפגעלייגט אַ מאָדנע שליחות. ווי שטאַרק מיין ווילן איז נישט געווען צו טאָן וואָס ער האָט פאַרלאַנגט — האָב איך בשום־אופן נישט געקענט קלאָר תופס זיין איר זין. ער האָט מיך געבעטן איינצולאָדן פּריוואַטיק צו נאַכטס, צו איינער פון די ציוניסטישע מיידלעך אין שטוב אַריין, די שטעטלדיקע נייטאָרינס. ער האָט פאַר זיי געוואָלט רעפערירן וועגן „דעם נייעם וועג אין ציוניזם״, וואָס ער האָט געבראַכט פון פּינסק. איך בין שוין דאַן געווען אַ ציוניסטיש יינגל „מיט באַוואוסטזיין״, וואָס האָט שוין אַליין רעפערירט יעדן שבת וועגן קאַפּיטלעך פון דער יידישער געשיכטע (לויטן ספר פון א. ז. ראַבינאָוויטש און לויט בערמאַנס „מגיבורי האומה״ — מיט מיינע צוגאָבן) אין דער קינדער־גרופּע „ציון ושפתה״. אויסער דעם האָב איך געהאַלטן רעדעס אין יוגנט־קרייז „שואפות ציונה״ און בין געווען גערעכנט אין שטאָט פאַר אַן אינטעליגענט בחורל. דאָך האָב איך נישט געקענט פאַרשטיין, וואָס פאַר אַ שייכות עס קען זיין צווישן ציוניזם און די נייטאָרינס דווקא. איך האָב נישט געקענט זיך דערטראַכטן, וויאַזוי מען קען ברענגען אַ נייעם וועג פאַרן ציוניזם, וואָס זאָל זיין צוגעפּאַסט נאָר פאַר נייטאָרינס און נישט פאַר אַלע ציוניסטן.

שפּעטער האָט מיר דערציילט דער (איצט־פאַרשטאָרבענער) פּאָעט יהודה קרני, יש״ק׳ס פריינט פון פּינסק, אַז קאַצענעלנבויגן איז געווען פון די ראשונים אין דער „פּועלי ציון״־באַוועגונג, וואָס האָט אַרויסגעשפּראָצט פון דעם קרייז „התחיה״, וועלכן זעליק טיר האָט געגרינדעט אין פּינסק. אויך ד״ר אהרן סינגאַלאָווסקי, דער אַמאָליקער טוער פון ס. ס. און היינטיקער פאָרזיצער

*) וואַסער צום פאַרקנעטן די מצות, וואָס „נעכטיקט איבער״ אין שטוב.

פון „אָרט״ *), האָט מיר דערציילט, אַז אין יענע יאָרן האָט מען אין פּינסק אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ ביולעטין וואָס האָט געפּרעדיקט אַרבעטער־ציוניזם. די דריי רעדאַקטאָרן זיינען געווען: אהרן סינגאַלאָווסקי, יהודה וואָלאָווסקי (י. קרני) און טאַקע יעקב שלום קאַצענעלנבויגן.

זיין דאָזיקן „נייעם וועג אין ציוניזם״ — פון פאַראייניקן דעם ציוניזם מיטן סאָציאַליזם — צוליב וועלכן ס׳איז נויטיק געווען צו אָרגאַניזירן ציוניס־טיש־געשטימטע אַרבעטער, האָט ער אונז נישט באַוויזן מסביר צו זיין. (קיין אַנדערע אָרגאַניזירטע אַרבעטער, אויסער די נייטאָרינס, זיינען ביי אונז נישט געווען. די וויניקע שניידער, שמידן, און שוסטער זיינען שוין געווען אָרגאַ־ניזירט אין „בונד״ — דערפאַר האָט ער געוואָלט פּרואוון צוזיפּנעמען די שניידער־מיידלעך). ער האָט עס נישט באַוויזן צו טאָן, ווייל באַלד איז אונטער־געקומען אַ נייע צרה: מיליטער־דינסט. אין יענעם יאָר איז יש״ק געשטאַנען צום פּריזיוו, „צוגענומען״ געוואָרן אין מיליטער און ער איז אַריין אין די סאָלדאַטסקע בגדים... געדענק איך, ווי טרויעריק עס איז געוואָרן ביי אונז אין שטוב — אַזויווי אין גאַנצן שטעטל — ווען ער איז אַוועק צו דער אַרמיי. יעדער איינער האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז נישט פאַר זיינעט־וועגן. ער אַליין, האָט עס אַוודאי גוט געוואוסט; און טאַקע באַלד נאָכן פאַרזוכן די ערשטע צוויי וואָכן אין דער צאַרישער קאַזאַרמע, האָט ער געמאַכט ויברח. (מען דאַרף דערביי געדענקען די שילדערונגען פונעם רוסישן קאַזאַרמע־לעבן און דאָס געפיל פון אַ יידישן זעלנער, ביי אַזעלכע באַדינגונגען, אין די דערציילונגען פון ג. שאָפּמאַן און י. ח. ברענער. זעט אויס, אַז אַלע יונגע העברעאישע שרייבער פון יענעם דור, הגם איינער האָט דעם צווייטן פּער־זענלעך נישט געקענט, האָבן אויסגעזען ווי פון איין משפחה און געהאַט דעם זעלבן גורל). ער האָט דערביי דעזערטירט אין זיינע יוונישע בגדים גלייך צו אונז אין שטעטל אַריין — און טאַקע צו אונז אין שטוב — ניט אַרייג־קלערנדיק, וואָס אים דראָט פאַר דעזערציע. ווען מיר האָבן דערהערט, אַז ער האָט נישט קיין אורלויב־צעטל און אַז ער איז צופוס אַדורכגעגאַנגען דאָס גאַנצע שטעטל, בעת אַלע — אַפילו די שטעטלדיקע פּאָליציי־לייט — האָב אים געזען, האָבן מיר פאַרשטאַנען אין וועלכער סכנה ער איז פאַרקראָכן. די שטוב־מענטשן האָבן טאַקע נישט באַוויזן אויסצוטראַכטן אַן עצה, וויאַזוי

*) ד״ר אהרן סינגאַלאָווסקי איז, מיט עטלעכע יאָר צוריק, געשטאָרבן אין דער שווייץ. אין זיינע שפּעטערדיקע יאָרן איז ער געווען ווייטלעך פון ציוניזם.

אים אויסצובאַהאַלטן, ביז ס׳איז אָנגעקומען די פּאָליציי. די צוויי גויאישע מיליציאַנטן מיט זייער יידישן געהילף, האָבן אָבער נישט באַוויזן אַריבער־צושפּרייזן די שוועל, ווי קאַצענעלנבויגן איז אַרויסגעשפּרונגען פונעם פענצטער און איז אַנטלאָפן. די פּאָליציאַנטן האָבן אים נאָכגעיאָגט און דאָס גאַנצע שטעטל האָט מיט שווידער זיך צוגעקוקט צום בילד: דער שטאָטישער ליבלינג — דאָס וואונדער־קינד פון תורה, השכלה, יחוס, ציוניזם און העברעאישער פּאָעזיע — לויפט מיטן גאַנצן כוח זיך ראַטעווען. נאָך אים לויפן צוויי מגושמדיקע אוריאַדניקעס, באַוואָפנט מיט רעוואָלווערן, וואָס האָבן געפּייפט מיט זייערע פייפלעך: „כאַפּט אים! פאַרהאַלט אים!". נאָך זיי האָט זיך נאָכגעשלעפּט דער יידישער מיליציאַנט, מיטן בלעכענעם שילדל אויף דער ברוסט. אויך ער איז נאָכגעשפּרונגען און זיך געשטרויכלט. עס האָט אויסגעזען, אַז ער וויל שאַפן דעם איינדרוק, אַז אויך ער יאָגט אים; אַז אויך ער שרייט...

...דער פאַרנעפּלט־וויטער באַגריף פון „אַנטלויפן פון מיליטער" האָט זיך איצט פּלוצלונג באַוויזן פאַר אַלעמענס אויגן מיט דער שרעקנדיקער רעאַלקייט. אָט אַזוי אַנטלויפט אַ הירש פון זיינע יעגער אין די וואַלדיקע טיפעגישן. פאַרשטייט זיך, אַז קיינער פון די שטעטלדיקע יידן האָט זיך נישט גערירט פון אָרט אים צו פאַרהאַלטן; אָבער קיינער האָט אויך נישט געוואָגט אים אויסצושטרעקן אַ העלפנדיקע האַנט. די אימה פאַר מלכות האָט גובר געווען. ווי פאַרשטיינערט האָט יעדער זיך צוגעקוקט צום שרעק־בילד. בלויז דער יידישער מיליציאַנט האָט זיך אָוועקגעגנבעט אויף אַ רגע צו אונז אין שטוב אַריין. ער האָט עפּעס אַ וואונק געטאָן צו מיין שוועסטער און איז נעלם געוואָרן. אין עטלעכע מינוט אַרום האָט זי מיר דערלאַנגט איר קליינע וואַליזע, אין וועלכער עס זיינען געלעגן פרויען־קליידער. דאָס האָט זי מיך געהייסן אָוועקטראָגן אין שפּייכלער, וואָס געפינט זיך אין גביר׳ס הויף. דערוויל איז קאַצענעלנבויגן געלאָפן ווי אַ פייל פון בויגן איבער דער שול־גאַס צום מאַרק — און די פּאָליציי נאָך אים. אין מאַרק איז ער אַרויפגעשפּרונגען צום פּעטער יואל אויפן גאַנעק, פונעם גאַנעק אין הויף אַריין און פונעם הויף אין גאָרטן אַריין. די פּייפנדיקע און שרייענדיקע פּאָליציי איז אים נאָכגעלאָפן — אָבער ער האָט אַ קלעטער געטאָן אויפן פּלויט, אַרויף אויף אַ בוים און פון איינעם אויפן צווייטן... ביז ר׳איז נעלם געוואָרן.

אין אַ האַלבער שעה אַרום האָט דאָס שטעטל געזען די קאַרעטע פון

ראובלע דעם בעל־עגלה, ווי זי איז געפאָרן געלאָסן איבער די געסלעך. אין איר זיינען געזעסן דריי מיידלעך: פון איין זייט מיין שוועסטער און פון דער צווייטער זייט די טאָכטער פון שטעטלדיקן גביר — אַן אייניקל פון קאַצענעלנבויגנס שטיף־טאַטן. צווישן זיי איז געזעסן אַ שטאַרק־געפּודערטע דאַמע, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ פּריצישע טאָכטער, מיט אַ הוט אויפן קאָפּ און אַ זאָנטיק איבער אים. די קאַרעטע איז פאַרבייגעפאָרן דעם זעלבן וועג פון דער שול־גאַס — ביי דער ניעמאַן־זייט — אַזוי ווי אין דער ריכטונג, וואָס פירט צום גביר'ס פעך־ברענעריי. טאַקע פון יענע פעך־ברענערייען האָט קאַצענעלנבויגן, אויפן צווייטן טאָג, געמאַכט זיין ווייטערדיקן וועג צו דער גרענעץ; און פון דאָרט קיין לעמבערג. פון לעמבערג איז ער אַוועק קיין לאָנדאָן, און מער האָבן מיר אים שוין נישט געזען.

פון לאָנדאָן האָט אָנגעהויבן קומען צו אונדז, פון צייט צו צייט, אַ נומער „הדגל" מיט זיינס אַ הויפּט־אַרטיקל וועגן ציוניזם. מיר פלעגן אויך באַקומען אַ נומער פון פוקס' „השבוע" מיט זיינס אַ דערציילונג. די שטאָטישע ציוניסטן האָבן זיך דאַן פאַרזאַמלט, ביי זייער פירער מהרש"ק אין שטוב, געטרונקען טיי און געלייענט מיט גרויס הנאה די שאַפונגען פון זייער בן־עיר, וואָס איז פאַרפלויגן אין די מרחקים. די וועטעראַנען פון סניף האָבן זיך געפרייט צו זען, וויאַזוי זייער ליבלינג יש"ק זאָגט דעות אין אַ לייט־אַרטיקל פון „הדגל" וועגן ציוניסטישן קאָנגרעס, קריטיקירט די לאָנדאָנער עקזעקוטיווע און רעדט אַזוי ווי איינער פון די וויכטיקסטע ציוניסטישע פּובליציסטן.

פאַר אונדז, זיינע אַמאָליקע תלמידים, וואָס זיינען דערווייל אַביסל אונטער־געוואַקסן, איז געווען אַ פייערלעכע געשעעניש דאָס זען זיינס אַ נייע דער־ציילונג, אָדער אַ דיכטערישע נאָטיץ, אין יענע אויסגאַבן. דאַן איז געדרוקט געוואָרן זיין „מים שלנו". ער האָט דאַן אויך פאַרעפנטלעכט — אין המשכים — זיין דערציילונג „ליל חורף", וואָס האָט איבערראַשט מיט איר נייקייט. די קריטיק האָט זיך וועגן איר זייער גוט אָפּגערופן און זי איז באַרימט געוואָרן. די נייע העברעאישע ליטעראַטור האָט נאָך ביז דאַן נישט געהאַט אַזאַ מין שאַרף־רעאַליסטישע, גרויזאַם־טרייע שילדערונג פון גרויס־שטאָטישן לעבן, וואָס צעטומלט און דערשרעקט.

באַלד האָט ער ווידער זוניק אויפגעבליצט אינעם צווייטן „הדור" פון פרישמאַנען. די לידער אין פּראָזע, וואָס פרישמאַן האָט פאַרעפנטלעכט, האָבן געהייסן „נצנים" און „אַנחות". זיי זיינען געקומען פון דער שווייץ. אַ נייער

ווינט האָט אַ בלאָז געטאָן פון זיי. זיי האָבן פאַרמאָגט אַ געלייטערטע פאַר־שטענדיקייט; אַ ריינקייט פון איינגעהאַלטענע געפילן, צוזאַמען מיט דער־פרישנדיקער בילדערישקייט. דאָס זיינען געווען פּאָעטישע מיניאַטורן אין אַ לויכטנדיקן העברעאיש. מיר האָבן געטראָגן טיף אין האַרץ די טייערע פּערל פון אונזער דערפרישטער ליטעראַטור און איך האָב געקענט אויסנווייניק די אַלע פרקים, פון וועלכע עס האָט געאָטעמט מיט געדאַנקען־רייכקייט און שעפערישער שטימונג.

ביז עס איז געקומען נאָך אַ המשך צו „נצנים" און אונטער זיי איז געווען אַ טרויעריקע באַמערקונג, אָנגעזאַפּט מיט ווייטיק, פונעם רעדאַקטאָר פרישמאַן. זי האָט דערציילט, אַז דער יונגער, טאַלאַנטירטער און צוזאָגנדיקער פּאָעט איז דערטרונקען געוואָרן אין אַ שווייצער אָזערע — — —

שפּעטער האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז ער האָט זיך דאָרט געשפּילט מיט זיינער אַ באַקאַנטער. אַ כוואַליע האָט זיך אַ הויב געטאָן, איינצושלינגען דאָס שיפל. יש"ק האָט איינגעשטעלט דאָס לעבן, אַריינגעשפּרונגען אין וואַסער און גערעטעוועט זיין באַגלייטערין. נאָר ער אַליין איז דערביי אַראָפּגעזונקען אין תהום. ווער איז זי געווען? און וואו איז די דאָזיקע באַקאַנטע, וואָס האָט אים געזען אין די לעצטע מינוטן און פאַר וועלכער ער האָט מקריב געווען זיין לעבן? האָט מען דערנאָך געפונען זיין קערפּער? האָט מען אים געבראַכט צו קבר ישראל? איז דאָ אַ צייכן אויף זיין קבר? ביז איצט האָב איך נישט באַוויזן צו דערוויסן זיך וועגן דעם...

אויך זיין טויט האָב איך נישט זוכה געווען צו באַוויינען ווי געהעריק. ער איז פּונקט אומגעקומען עטלעכע טעג נאָך הערצל'ס פּטירה. איך בין נאָך געווען דערשלאָגן פון מיין טרויער איבער הערצלען — און די נשמה האָט אַזוי שנעל נישט געקענט אויפנעמען אין זיך נאָך אַן אומגליק. מיינע שוועסטערן אָבער — ווען דער הערצל־טרויער האָט ווייניקער באַרירט — האָבן שטאַרק און טיף געליטן דעם ווייטיק פון זיין פריצייטיקן אַוועקגיין. מיין צווייטע שוועסטער, די עלטערע און זייער־באַוואוסטזיניקע, האָט זיך באַהערשט און געטראָגן איר געצוימטן צער מיט שטאָלץ. אָבער מיין דריטע שוועסטער, וואָס איז געווען אָפענער מיט אירע געפילן (זי איז שפּעטער געוואָרן אַסיסטענטין אין לענינגראַדער פּסיכאָ־נעווראָלאָגישן אינסטיטוט און איז אומגעקומען אין לענינגראַד בעת די באַלאַגערונגס־יאָרן), האָט גאָרנישט געקענט זיך צוימען. לאַנגע יאָרן האָט מען איר נישט געקענט אויסריידן פון

האָרץ דעם גלויבן, אַז קאַצענעלנבויגן לעבט נאָך. זי האָט געגלויבט באמונה שלימה, אַז ער האָט זיך ספּעציעל געלאָזט דערקלערן פאַר טויט צוליב געהיימע פּאָליטישע צילן... יאָרן־לאַנג האָט זיך איר אויסגעוויזן, אַז יעדער מינוט קען זיך עפענען די טיר און ער וועט אַריינקומען.

ג.

די דערציילונג „ליל חורף" — אין וועלכער ער האָט מיט גרויס מייסטערשאַפט און אָפּן־אויגיקייט געמאָלן די פיינלעכקייט פון דער ריזן־שטאָט, דאָס רוישנדיקע לאָנדאָן — איז געווען געשריבן מיט אַ לויטערער שפּראַך און פּאָעטישן רעאַליזם. זי איז איינע פון די בעסטע נאָוועלן אין אונזער נייער פּראָזע בכלל. לויטן פאַרשלאַג פון י. ח. ברענער, איז זי שפּעטער אַרויסגעגעבן געוואָרן אין אַ באַזונדערן העפט דורך דער העברע־איסטן־גרופּע אין לאָנדאָן. ווי אַן אַריינפיר, קומט דאָרט אַ נעקראָלאָג פון א. ל. ביסקאָ, וועלכער האָט געקענט יש"קן פון זיינע לאָנדאָנער צייטן.

פון דער דאָזיקער הקדמה דערוויסן מיר זיך, אַז יש"ק האָט אין לאָנדאָן געפירט אַ הונגער־לעבן. פון פאַרצווייפלונג האָט ער זיך אומגעקערט צוריק קיין רוסלאַנד „גרייט צום פאַרשקלאַפט ווערן און דאָרט אַרעסטירט געוואָרן ווי אַ דעזערטיר". פון תפיסה איז ער ווידער אַנטלאָפן קיין דייטשלאַנד. צוליב פּרנסה־וועגן „האָט ער געפירט אַ בלינדן תלמיד־חכם איבער די בער־לינער גאַסן פאַר אַ קליינעם לוין". פון בערלין איז ער אַוועק קיין ציריך. פון דאָרט טאָקע האָט ער צוגעשיקט פרישמאַנען זיינע לידער אין פּראָזע.

ביסקאָ האָט צוגעזאָגט אַרויסצוגעבן יש"ק'ס אַלע כתבים און אויך שרייבן אויספירלעך וועגן זיין ליטעראַרישן גאַנג. ער האָט אָבער זיין פּלאַן נישט פאַרווירקלעכט. ער אַליין איז מיט עטלעכע יאָר שפּעטער געשטאָרבן.

אין יאָרן אַרום האָט די רעדאַקציע „דבר" געמאַכט אַ פּרואוו אַוועקצו־זעצן אַ ספּעציעלן מענטש, בכדי ער זאָל צונויפנעמען יש"ק'ס אַלע זאַכן, וואָס זיינען צעשפּרייט איבער פאַרשידענע זשורנאַלן (הדגל, השבוע, הדור און אַנדערע) און זיי צוגרייטן אַרויסצוגעבן אין אַ באַזונדער באַנד. אָבער דאָס האָט זיך דאַן נישט געלאָזט רעאַליזירן און איז נאָך ביז איצט נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן. אויך זיין פריינט, דער פּאָעט יהודה קרני, האָט

עטלעכע מאָל וועגן דעם שטאַרק אַפּעלירט אויף די שפּאַלטן פון דער צייטונג „הארץ". דאָס לעצטע מאָל האָט ער עס געטאָן אין זיינע לעצטע טעג — ווען ס'איז געוואָרן 40 יאָר, זינט יש"ק'ס טראַגישן טויט. אָבער אויך דאָס האָט קיין פּרוכטן נישט געבראַכט. זאָל־זשע דער דאָזיקער צייכן פון ליבע, אין מיין זכרונות־בינטל, זיין אַ קליינער אָנדענק־אויסדרוק פון מיין טיפער פאַרערונג און האַרציקער דאַנקבאַרקייט.

***

איינמאָל, ס'איז געווען אָנהויב 1930, בין איך געזעסן מיט דער דיכטערין רחל *) אויף אַ שטול ביים ברעג פון תל־אָביבער ים. איך האָב איר דערציילט וועגן יש"קן, זיין דיכטונג און זיין השפּעה אויף אונז אין דער יוגנט. האָט מיך די דיכטערין געבעטן, אַז איך זאָל איר איבערגעבן דעם אינהאַלט פון זיינע „בצנים" — וועגן וועלכע איך האָב איר אַזויפיל דערציילט (זי האָט זיי נישט געהאַט געלייענט און אַפילו נישט געהערט וועגן זיי). האָב איך פאַר איר ציטירט לויטן זכרון דעם אינהאַלט פון איין „בצן" (שפּראָצונג), וואָס איז וואונדערלעך און טרויעריק־פילאָזאָפיש. ער ענדיקט זיך מיט אַן אומע־טיקער און קלוגער שורה:

— נאָר די טויטע שטאַרבן נישט, די לעבעדיקע וועלן אייביק שטאַרבן...

איך האָב דאַן נישט געוואוסט, וואָס פאַר אַן איינדרוק מיין דערציילן האָט אויף איר געמאַכט. עס איז אַריבער העכער אַ יאָר — און אין יענעם ביטערן טאָג פון ניסן תרצ"א, ווען מיר האָבן זיך אומגעקערט פון רחל'ס לוויה, פונעם אָרט ביים ים כנרת, וואָס זי האָט זיך אויסגעקליבן פאַר איר אייביקער רו, זיינען מיר אַריין אין איר לײדיק צימער אויפן דריטן שטאָק פון באָגראַטשאָוו גאַס נומער 5 אין תל־אָביב („הידד, מיין נייער צימער!"). אינעם שופלעדל פון איר טיש, האָבן מיר דעמאָלט געפונען אַ שטיקל פּאַפּיר מיט אַן אָנגעשריבן ליד „מיינע טויטע". און אונטערן נאָמען פון שיר איז, אין קלאַמערן, געווען צוגעגעבן דער מאָטאָ, וואָס איז באַשטאַנען פון יענעם פערז:

„רק המתים לא ימותו — י. ש. ק."

*) רחל בלוישטיין, פרי־פאַרשטאָרבענע און לעגענדאַר־געוואָרענע, העברעאישע פּאָע־טעסע. אירע לידער זיינען אויך דערשינען אין יידיש — איבערגעזעצט פון זלמן רובאַשאָוו (שזר).

דאָס איז איר לעצט ליד, וואָס פאַרענדיקט דעם ציקל „נבו“ און מיט וועלכן עס שליסן זיך, זינט דאַן, „רחל׳ס לידער“, אין אַלע אויפלאַגעס.

אַזוי אַרום האָט זיך אַריינגעוועבט אַ פאַר׳יתומ׳טער קלאַנג — פון דער סיום־פּאָעזיע ביים ערשטן פּאָעט, וואָס האָט געעפנט מיין קינדיש האַרץ פאַר דער העברעאישער ליטעראַטור — אין דעם לעצטן ליד פון דער ערשטער דיכטערין אונזערער, וואָס האָט צוזאַמען מיט אירע חברים געעפנט דעם טויער פון דער נייער העברעאישער פּאָעזיע אין אונזער לאַנד.

אין אַ
„מקום תורה"

בלויז איין חודש האָב איך פֿאַרבראַכט אין קליינטשיקן שטעטעלע טורעץ, אינעם הויז פֿון מיין מושלמ׳דיקן און וואונדערלעכן לערער, וואָס דער טאַטע האָט פֿאַר מיר אויסגעזוכט. דאָס איז אָבער געווען דער ערשטער חודש אין מיין לעבן, וואָס איך האָב פֿאַרבראַכט אויסער מיינע עלטערנס הויז. דאָס איז אויך געווען דער איינציקער חודש, בעת וועלכן איך האָב געוואוינט אין אַן אַלקער צוזאַמען מיט נאָך ייִנגלעך, וואָס זיינען געווען עלטער פֿאַר מיר.

עס זעט ביי מיר אויס, אַז אין יענעם חודש האָב איך זיך געזעגנט מיט מיין קינדערישקייט און עס האָט זיך אָנגעהויבן מיין רייפקייטס־צייט. ס׳איז געווען דער לעצטער חודש פאַר מיין ווערן בר־מצווה (איך האָב אָנגעהויבן לייגן תפילין אין ראש־חודש כסלו און קיין טורעץ בין איך אַרויסגעפאָרן אַ טאָג נאָך אסרו־חג פון סוכות).

די בר־מצווה־דרשה האָט מיט מיר, נאָך פריער, צוגעגרייט אונזערס אַ משפחה־מיטגליד פון באָריסאָוו — אַ געוועזענער פרוש אין סלאָבאָדקער ישיבה — ר׳ אליהו טומאַרקין. ער האָט געהאַט סמיכה אויף רבנות, איז געווען אַ געוואָלטיקער חריף און אַ דערפינדער אויפן געביט פון פיזיק. די משכילים אין דער משפחה האָבן סיי באַוואונדערט און סיי אַביסל חוזק געמאַכט פון זיינע גאונישע איינפאַלן. אַלע מאָל האָט זיך ביי זיי שוין אָפּגע־זוכט עפּעס אַ קליינער טעכנישער חסרון — און ער האָט צונישט געמאַכט זייער גאַנצע, ממשות׳דיקע פּראַקטישקייט.

צוליב דער דאָזיקער דרשה זיינען מיר אַרומגעשוואומען אין לאַבירינט פון שאלות־ותשובות און פלפול־ספרים. מיר האָבן זיך געראַנגלט מיטן „שאגת אריה״, אַוועקגעשוואומען מיטן „עמודי אור״ און מיר האָבן „אַדורכ־געפירט העלפאַנטן דורך די נאָדל־לעכער״. מיטן דאָזיקן לערנען האָבן מיר פאַרבראַכט די זומער־חדשים אויף דער דאַטשע, אינעם אַטאַליזער וואַלד. דאָס איז פאַר מיר געווען אַ נייער מין לערנען, פול מיט שאַרפזיניקייט.

ביים סוף פון יענעם זומער, האָב איך נאָך באַוויזן צו שעפּן פאַרגעניגן פון לערנען „פאַר־זיך״ אינעם אַלטן בית־המדרש; אַזוי ווי איינער פון די דערוואַקסענע. קיין עול פון אַ רבין איז אויף מיר נישט געלעגן און איך האָב געקענט אַרומשוועבן איבער די גמרות פון דער ספרים־שראַנק, ווי איך וויל נאָר, איבער דער גאַנצער לענג פון די אָונטן. דאָס איז געווען אַ געמיט פון לערנען תורה לשמה, צוזאַמען מיט דער זעלבסטשטענדיקייט פון אַ פרייען מענטש. מיין חבר מאָטל, מיט וועלכן כ׳האָב אָנגעהויבן לערנען צוזאַמען אין חדר און געהאַלטן זיך מיט אים אַלע יאָרן, האָט זיך אָפּגעטיילט פון מיר און איז אַוועק לערנען אין אַ ישיבה. מיין טאַטע האָט אין מיר אָבער געוואָלט פאַראייניקן תורה מיט בילדונג — האָט ער אַזאַ מלמד פאַר ביידע זאַכן נישט געקענט געפינען, נישט צווישן די שטעטלדיקע מלמדים און נישט אין די נאָענטע ישיבות. אַ גאַנץ יאָר האָט געדויערט די הויפּט־

דאגה פון געפינען פאַר מיר אַ פּאַסיקן רבין. ביז ער האָט ענדלעך געפונען וואָס ער האָט געזוכט.

אין איינעם פון די וועלדער, נעבן שטעטל יערמיטש, האָט געוואוינט אַ רייכער אַרענדאַר. יענער האָט אָפּגעזוכט אַ גרויסן עילוי, ווי אַ לערער פאַר זיינע קינדער. דאָס איז ממש געווען אַ לעבעדיקע ספרים־שראַנק. מען האָט געשמועסט, אַז ער איז בקי אין ש״ס ופוסקים. אָבער צוזאַמען דערמיט איז ער אויך קלאָר געווען אינעם רמב״ם, אין שפּינאָזען און קאַנטן. דעם „מורה נבוכים״ האָט ער געלייענט אין אַראַבישן אָריגינאַל. בעת זיין זיצן אינעם אַרענדאַרס הויז — אין די יערמיטשער וועלדער — האָט ער מחבר געווען אַן אַראַביש־העברעאישן ווערטערבוך. דאָרט האָט ער אויך באַוויזן אַ סך טעותים, וואָס אבן תבון האָט געמאַכט ביים איבערזעצן דעם „מורה נבוכים״ אויף העברעאיש. ער אַליין האָט מחבר געווען זיינס אַ פּירוש אויפן „מורה נבוכים״ און אים שוין אַפילו אָנגעהויבן צו דרוקן. ער האָט באַהערשט עטלעכע שפּראַכן: העברעאיש, רוסיש, דייטש, פראַנצויזיש און אַראַביש. פאַר זיין מלמדות־געלט האָט ער זיך איינגעקויפט אַ ביבליאָטעק, וואָס האָט פאַרכאַפּט דאָס אויג ביי אַלע וואָס זיינען געקומען אין יענעם גוט אַריין. מיין טאַטע — וואָס פלעגט, צוליב זיינע וואַלד־עסקים, עפּטערס קומען אַהין — האָט געזען דעם דאָזיקן וואונדערלעכן יונגנמאַן; אַ כליל־השלימות פון תורה, פרומקייט און בילדונג. האָט ער, נאַטירלעך, באַקומען אַ חשק צו מאַכן אים פאַר מיין לערער.

צו מיין טאַטנס מזל, האָט מיטן דאָזיקן לערער דעמאָלט געטראָפן אַ מאָדנער פאַל. שדכנים האָבן ביי אים אָפּגעקלאַפּט די טירן און אים פאָר־געלייגט די בעסטע שידוכים, מיט רבנישע און גבירישע טעכטער, ווייל זיין שם איז ווייט דערגאַנגען. מען האָט דערציילט, אַז זיי האָבן אים פאָרגעלייגט טויזנטער רובל נדן, מיט לאַנגע יאָרן קעסט, אינעם הויז פון אַ רייכן סוחר. אָבער ער, דער לערער, האָט אָפּגעטאָן אַ מעשה, וואָס קיין שום שדכן וואָלט זיך גאָרנישט געריכט אויף דעם. ער האָט זיך פאַרליבט אין דער שיינער דינסט פונעם אַרענדאַר — און באַשלאָסן חתונה צו האָבן מיט איר אָן אַ פּרוטה. ווען מען האָט דאָס געהערט אין דער געגנט, האָט מען אים אויפגע־הערט צו רופן מיטן טיטול „המשכיל המופלג״, נאָר אים אָנגעהויבן באַציי־כענען ווי דעם „משוגענעם משכיל״... מיין גוטער טאַטע האָט אים אָבער מוחל געווען אויך זיין דאָזיקן שגעון. נאָך מער: ווען דער לערער האָט

באַשלאָסן צו פאַרנעמען זיין כלה און זיך אויפשטעלן אַ הויז אין באָענטן טורעץ — האָט אים דער טאַטע געהאָלפן דינגען די דירה און שאַפן פאַר אים תלמידים. בין איך טאַקע געווען פון די ערשטע תלמידים, וואָס האָבן זיך אָנגעדונגען ביי אים צו וואוינען און צו לערנען פון אים תורה.

אמת, ס'איז נישט לייכט אָנגעקומען דעם טאַטן, אויסצופירן דעם דאָזיקן באַשלוס. קודם־כל האָט דער נייער, אומגעוויינלעכער לערער געדאַרפט אַדורכגיין אַ פאַרהער ביים זיידן, בכדי צו זען, אויב ער איז אַ ירא־שמים; און אויב זיין בילדונג האָט אים חלילה נישט קאַליע געמאַכט. האָט דער לערער געמוזט פאָרן צום זיידן קיין מיר. ערשט ווען דער זיידע האָט מיט דער אייגענער האַנט געשריבן אַ בריוו — אין וועלכן ער האָט באַגריסט דעם טאַטן צו זיין גוטן אויסוואַל — איז דער לערער געקומען אויף אַ שבת צו אונז אין שטוב. אויך דאָס איז געווען אויסגערעכנט. די באַהאַלטענע כוונה פון דאָזיקן באַזוך איז געווען: מיין עלטערע און געבילדעטע שוועסטער זאָל אים קענען אויספּרובירן, צי ער איז באמת אַזאַ קענער. מיין שוועסטער איז טאַקע נישט געווען צופרידן פון דעם דערציאונגס־שטייגער, וואָס דער טאַטע האָט פאַר מיר באַשטימט. דאָך האָט זי נישט געקענט באַהאַלטן איר באַוואונדערונג פאַר דעם לערערס גרויס וויסן אין מאַטעמאַטיק און פילאָזאָפיע.

איך געדענק נאָך יענעם שבתדיקן שמועס ביי אונזער טיש, וואָס איז פאַר מיר געווען אויסערגעוויינלעך ניי צוליב זיינע טעמעס. מיין שוועסטער האָט געהאַט איינגעלאַדן אויך אירע חברים; און דער לערער האָט אויף זיי אַלע געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק. באַלד אויף צומאָרגנס פון אסרו־חג סוכות, האָט מען אונז איינגעהילט אין פוטערס, אַוועקגעזעצט אויף אַ ווינטער־וואָגן און דער טאַטע האָט מיך געבראַכט קיין טורעץ — זיין אַ „גולה למקום תורה" אויף אַ ניי אָרט.

דאָס הויז, וואָס דער רבי האָט געדונגען — פאַר זיך און פאַר די תלמידים פון דער פרעמד — איז געווען אַ לאַנגס און אַ נידעריקס. איך געדענק, אַז דער סופיט איז ממש געלעגן אויף די אויבער־שוועלן פון די פענצטער, וואָס אויך זיי זיינען געווען קליין און נידעריק. דאָס הויז איז געווען געטיילט אויף צוויי „העלפטן". אין איין העלפט האָט געוואוינט דער רבי מיט זיין שיינער פרוי — און אין דער אַנדערער העלפט האָבן געוואוינט מיר, זיינע תלמידים. צווישן ביידע העלפטן איז געווען אַ לאַנגער קאָרידאָר, וואָס האָט אויך געדינט פאַר אַן עס־צימער.

אויך דעם רבי׳נס העלפט איז געווען צעטיילט אין צווייען, אין דער לענג. אין איין צימער, דעם גרויסן, האָט זיך געפונען זיין רייכע ביבליאָטעק. דאָרט, אויף די שרענק, זיינען געלעגן אויפגעהיט די ערשטע מאַטריצן פון זיין פירוש צום „מורה נבוכים״, וואָס האָבן לאַנגע יאָרן געוואַרט אויף אַ המשך. דאָרט, נעבן גרויסן טיש אין מיטן צימער, האָט די כיתה געלערנט. דאָס צווייטע און קלענערע צימער איז געווען די שלאָף־שטוב פון רבין מיט זיין יונג ווייב. און אַרום דעם דאָזיקן באַהאַלטענעם צימערל האָבן זיך געדרייט אַלע טראַכטענישן פון די ייִנגלעך אין דער כיתה...

עס איז געווען אַ גרויסער חילוק צווישן דעם לערן־שטייגער פון רבין און דעם דרך־הלימוד ביי די אַנדערע מלמדים, וואָס מיר האָבן געקענט. דאָס איז געווען סיי אין לימודי קודש און סיי אין לימודי חול. דער דאָזיקער אויטאָדידאַקט האָט געהאַט אויסגעטראָטן זיינע אייגענע וועגן אויך אין ענין דערציִאונג. די פרימאָרגן־שעה, נאָך פאַרן דאַווענען — ווען דער קאָפּ איז לויטער — האָבן מיר אָפּגעגעבן אויף לערנען חשבון; און אויך דאָס האָט ער געלערנט לויט אַ באַזונדערן סיסטעם. די באַזונדערקייט איז באַשטאַנען נישט נאָר דערין, וואָס דעם סימן פון חיבור האָט דער רבי נישט באַצייכנט מיט קיין „פּלוס״ ווי געוויינטלעך, נאָר מיט אַ בלויזן קמץ (עס זאָל חלילה נישט אויסזען אַ צלם). און אויך נישט דערפאַר, ווייל דאָס חילוק־ווינקל האָבן מיר נישט געמאַכט לויטן אָנגענומענעם שטייגער, אויף רעכטס פון דער געטיילטער ציפער, נאָר אויף דער לינקער זייט (ווייל ייִדן לייענען פון רעכטס אויף לינקס). דער גאַנצער געביי בכלל פון לערנען חשבון איז געווען אַנדערש ווי געוויינטלעך — און אַלץ „על טהרת הקודש״.

די איבונגס־אויפגאַבן, למשל, וואָס ער האָט אונז געגעבן אין חשבון, זיינען באַשטאַנען אין אויסרעכענען, ווען עס פאַלט אויס דער מולד. ער אַליין האָט מחבר געווען אַ לוח פאַר אַלע יאָרן פון אלף השישי, פון אָנהויב ביזן סוף. אינעם דאָזיקן לוח זיינען געווען נישט בלויז אַלע קליינע און גרויסע ימים־טובים, סיי לויט דער ייִדישער צייט־רעכענונג און סיי לויט דער ביר־גערלעכער. אין אים האָבן זיך אויך געפונען די מולדן פון די חדשים לויט דער שעה, מינוט און חלק פון יעדן חודש. לויט די כללים פון זיין לוח האָבן מיר, למשל, געדאַרפט פעסטשטעלן: דער מולד פון חודש אלול אין יאָר ה׳רצ״א — ווען איז ער אויסגעפאַלן? און ווען וועט אויספאַלן דער מולד פון חודש כסליו פון יאָר ה׳תשצ״א? בכדי דאָס לערנען זאָל באַקומען נאָך

מער קאָליר און די תלמידים זאָלן האָבן אינטערעס אַליין צו זוכן אויך אין די יידיש־היסטאָרישע ווערק אויף די פּאַליצעס און אין די געאָגראַפישע אַטלאַסן זיינע — האָט ער אונז, למשל, געפרעגט אַזוי: אין וועלכער שעה, פּינקטלעך, איז אויסגעפאַלן די צייט פון ערב־שבת׳דיקן ליכט־צינדן אין שפּאַניש־קאָרדאָווא — אין דער וואָך ווען דער רמב״ם איז געבוירן געוואָרן? און ווען איז אויסגעפאַלן דער מולד, אינעם חודש פון גירוש ספרד? ערשט נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך געשלייפט דעם מוח ווי עס באַדאַרף צו זיין אין דער חכמה פון „עיבור" (ווען ער האָט וועגן דעם גערעדט, האָט ער ציטירט די דרשה פון דער גמרא אויפן פסוק „ווייל זי איז אייער חכמה און פאַר־שטאַנד פאַר די אויגן פון די פעלקער" — וואָס דאָס מיינט די חכמה פון אויסרעכענען ווען דער חודש איז מעובר) און נאָכדעם ווי מיר האָבן אַריינ־געפלאָכטן אין וואונדערלעכן חשבון־לערנען אויך דאָס לערנען פון געשיכטע און געאָגראַפיע במשך פון אַ גאַנצער שעה, האָבן מיר זיך געשטעלט דאַוונען. שפּעטער האָבן מיר זיך געזעצט עסן פרישטיק. נאָכן אָנבייסן האָבן מיר אָנגעהויבן לערנען גמרא.

אויך ביים לערנען גמרא איז פאַר אונז זיין סיסטעם געווען אַ גרויסער חידוש. מיר האָבן דאַן געלערנט „כתובות". דער עיקר איז אָבער באַשטאַנען נישט אינעם לערנען לויט די דפים, נאָר לויט די שיטות. היות ווי די ענינים, וואָס ווערן באַרירט אויף אַ געוויסן בלאַט גמרא, זיינען אינהאַלטלעך צעוואָרפן איבער אַ סך בלעטער גמרא פון אַנדערע מסכתות — זיינען די פונאַנדער־געשפּרייטע שיטות בלויז נאָענט איינע צו דער אַנדערער לויט דער בקיאות און דעם כוח־הפלפול פונעם רבין. איך דערמאָן זיך, אַז איינמאָל האָבן מיר געלערנט אַ גאַנצע וואָך — און פאַרט נישט אַרויסגעגאַנגען פון די גרענעצן פון איין בלאַט; ווייל די ענינים פון יענעם בלאַט גמרא האָבן זיך אויסגע־ברייטערט און פאַרצווייגן אויף צענדליקער מסכתות.

ווען מיר פלעגן קומען צו אגדה־שטעלן, האָבן זיך באַוויזן אויפן טיש ביכער אין פרעמדע שפּראַכן. דער רבי האָט אין זיי אַריינגעקוקט און איבער־געזעצט פון דאָרט, מיט גרויס געפיל און באריכות, אַלערליי הסברים. ווי־באַלד מיר האָבן זיך אָנגעטראָפן אויף שווערע אַראַמעאישע ווערטער, האָבן זיך באַלד באַוויזן אויפן טיש אַלערליי ווערטער־ביכער, העברעאישע און נישט העברעאישע. ער איז, מיט גרויס הנאה, אַרומגעשוואומען אין זיי ווי

אַ געניטער טויכער — און האָט אויך אונז געלערנט, אַז מיר זאָלן אים נאָכשווימען.

אָבער נאָכמער, ווי ער האָט אונז איבערראַשט מיט זיין באַזונדערן לערן־שטייגער, האָט ער אונז געבראַכט אין שטוינען מיט זיין בייעם לעבנס־שטייגער. מיר האָבן באַוואונדערט דעם רבי׳נס שטאַרקע ליבע צו זיין שיינער פרוי. אַזאַ מין אָפענע, גאַנצע און בולטע ליבע האָט, דאַכט זיך, קיין ייִנגל פון אונזער גרופּע נישט געזען אין קיין שום הויז, וואָס מיר האָבן געקענט אין אונזערע שטעטלעך.

דער רביצינס שיינקייט איז געווען אַביסל אַ דאָרפישע, אין פאַרגלייך מיט די שיינע פרויען פון אונזער שטעטל. אויך איר מאָס אינטעליגענץ איז געווען באַגרענעצטער פאַר זייערער. איר נאַטירלעכקייט האָט אָבער געהאַט אַ סך חן און געפיל. מיטן גאַנצן ברען פון אירע 25 יאָר — און מיט דער גאַנצער פולקייט פון איר ערלעכער נשמה — האָט זי ליב געהאַט איר 35־יעריקן מאַן, דעם אָנערקענטן געלערנטן. ער איז טאַקע געווען אַביסל אָפּגעלאָזט; אָבער ער האָט זי דערפירט צו אַ זעלבסטשטענדיק, גליקלעך לעבן. פאַר אים, דעם אַלטן בחור — וואָס איז קיינמאָל נישט אַרויס פון דער וועלט פון ביכער און מאַנוסקריפּטן — האָט זיך געעפנט אַ נייער, זיל־בערנער פרילינג; פול לעבנס־פרייד, מיט זיין שיינער פרוי, וואָס איז מיט־געגאַנגען צוזאַמען מיט אים אויפצובויען זיין הויז. זייער ליבשאַפט איז געווען אַ פולע, אַ תמימות׳דיקע און אַ שעמעוודיקע. די רויטקייט פונעם חופּה־ווייַן איז גאָרנישט אַראָפּ פון ביידנס פנימער און זי האָט אויך געפלאַ־טערט איבער זייער באַזונדער העלפט הויז.

דאָס דאָזיקע משפחה־גליק — אָפן און פשוט, ביז צום אַריבערגיסן זיך איבער אַלע ברעגן — איז געווען ניי פאַר די אָרנטלעך־בנימוסדיקע, בעל־הבתישע קינדער, וואָס זיינען דאָ צונויפגעבראַכט געוואָרן. צוזאַמען מיטן געפיל פון נייקייט איז אויך געוואָקסן די נייגעריקייט, וואָס האָט געררייצט און פאַרשיכורט די אונטערגעוואָקסענע בחורימלעך. זיינען זיי דאָך אָקאָרשט קוים רייף געוואָרן, אָדער זיך געהאַלטן ביים דערנענטערן צו דער רייפקייט־עלטער! דערפאַר האָט אויך געקענט געשען, אַז די גאַנצע תמימות פון ליב־שאַפט און גליקלעכע ריינקייט — וואָס האָט אויסגעפולט דעם רבי׳נס העלפט הויז — איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מקור פון עקלדיקן ניבול־פה, אין דער צווייטער העלפט פון שטוב.

עס איז געשאַפן געוואָרן עפּעס אַ באַזונדער מין „אַנטפּלעקערישקייט", פול מיט גראָבער רכילות אָן דער מינדסטער צוים. יעדן אָוונט, ווי־נאָר די רביצין האָט אויסגעלאָשן דאָס ליכט און די בחורים האָבן זיך אַריינגעלייגט צו צווייען אין זייערע בעטלעך, האָבן זיי נישט געקענט איינשלאָפן. די לייצעס, פון אָנפירן מיטן שמועס, זיינען אַריבער אין די הענט פונעם דאָרפס־בחור — וואָס איז געווען דער וואוקסיקסטער און דער מגושמ׳דיקסטער פון אַלעמען. דאָרט, אין יענער העלפט, ביים רבין אין חדר, איז ער געווען דער ערגסטער תלמיד; און דער רבי, ווען דער כעס האָט אים גובר געווען, האָט אים גערופן „בייבאַק". אָבער דאָ, אין דער צווייטער העלפט, האָט „בייבאַק" אָנגעפירט מיט אַלעמען. די נאָר־וואָס יינגלעך, צווישן זיי 14 און 15־יעריקע (אויך דאָ בין איך געווען דער יינגסטער), זיינען גאָרנישט זאַט געוואָרן אויסצוהערן זיינע מעשה׳ס און פאַרפירטע דמיונות.

דער שמועס האָט זיך שטענדיק אָנגעהויבן פון דער שיינער רביצין, אין וועלכער אַלע זיינען געווען פאַרליבט. דאָס האַרץ האָט ווי געטאָן צו הערן, וויאַזוי ער האָט זי באַשמוצט און געגריבלט זיך אין די פאַרבאָרגענישן פון איר אינטימען לעבן. אָבער דאָס געפיל פון האָבן פאַרגעניגן פון זיינע מעשה׳ס האָט גובר געווען; און די אויגן פונעם גאַנצן טוץ יינגלעך זיינען אָנגעצונדן געוואָרן מיט אַ פרעמדע, אומהיימלעך פייערל. ס׳איז דאַן שווער געווען צו דערקענען, אַז דאָ האָט מען פאַר זיך אַ גרופּע אויסגעקליבענע תלמידים, וואָס זיינען אַ גאַנצן טאָג אַרומגעשוואומען אין די סוגיא׳ס פון דער גמרא. סיידן דורך דעם, וואָס אויך דאָס לערנען האָט געלאָזט אַ געוויסן שפּור אויף די דאָזיקע שמועסן.

מיר האָבן דאַן געלערנט מסכת כתובות; און אירע הלכות און אגדות — צוזאַמען מיט די סוגיא׳ס, וואָס זיינען פאַרבונדן געווען מיט די שיטות — האָבן אַ סך געניצט דעם „בייבאַק" — וועלכער האָט אָנגעפירט מיט די יינגלעכס צעפלאַקערטער פאַנטאַזיע — ווי אַ קוואַל פאַר זיינע פאַרדאָרבענע רייד. ווען ביים „בייבאַק" האָט זיך אויסגעשעפּט דאָס „מאַטעריאַל", האָט מיט אים גענומען קאָנקורירן אַ צווייטער דאָרפישער בחור. יענער האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ גרויסן בקי אין די באַהאַלטענע סודות פון אַלע דאָרפישע ווייבער און אין די סודות פון אַלע מינים שיקסעס. באָקאַטשיאָ און קאַזאַנאָוואָ האָבן זיך געמעגט קומען אַהין לערנען.

דאָס שטעטל טורעץ גופא האָבן מיר כמעט נישט געקענט. אין חודש

חשוון האָט שוין דער ווינטער באַהערשט די גאַס און מען האָט נישט געקענט חלומען פון מאַכן שפּאַצירן. בלויז אין די שבתים זיינען מיר געגאַנגען דאַווענען אין דער גרויסער, מתנגדישער שול. געדענק איך דעם אַלטיטשקן רב: אַ קליינער מיט אַ לאַנגער און ווייסער באָרד און אַ מילד־פריינטלעך פּנים. ער פלעגט נאָכן דאַווענען צוגיין שמועסן מיטן רבין, דערביי פלעגט ער קנייפּן דאָס בעקל פון אַ תלמיד און אויפן אָרט פרעגן אַ קשיא אין דער סוגיא, ביי וועלכער מיר האָבן גראָד געהאַלטן. האָבן מיר, אַלע אויפאַמאָל, זיך אַריינגעוואָרפן מיט אים אין דער שקלאַ־וטריא.

קיין באַקאַנטע מיידלעך האָבן מיר נישט געהאַט. די איינציקע, ווי אַן אויסנאַם, איז געווען דעם אייז־קרעמערס טאָכטער. זי פלעגט קומען יעדן אָוונט, איינגעהילט אין אַ דיך, פוטערן קעלנערל אויף איר קורצן מאַנטעלע. אויף די הענט האָט זי געטראָגן אַ שוואַרצע און ווייכע מופטע. דאָס איז זי געקומען נעמען אַ לעקציע ביי אונדז רבין. נאָכן אָפּלערנען, פלעגט זי אַריינקומען אין אונזער העלפט, בכדי זיך צו טוישן מיט די לערן־ביכער. ווי נאָר זי איז אַריין צו אונדז אין אַלקער, האָט זיך אַלץ אַזוי געענדערט. עס איז נאָר געווען גענוג, אַז זי זאָל אַריבערשטעלן איר פוס איבער דער שוועל — און די גאַנצע לופט איז דאָרט אויסגערייניקט און געלייטערט געוואָרן... אַפילו דאָס מויל פונעם „בייבאַק" איז פאַרמאַכט געוואָרן; און מען האָט נישט געשפּירט, אַז אַזעלכעס איז דאָ פאַראַן. האָבן מיר טאַקע שטאַרק מקנא געווען אייזיק שעליובער — דעם עלטסטן און געלערנטסטן צווישן אונדז — דערפאַר וואָס ער פלעגט זי באַגלייטן, נאָך דער לעקציע, אַהיים דורך דעם ווייסן שניי איבער די שטעטלדיקע גאַסן...

איך האָב זייער ליב געהאַט די שיינע רביצין, וואָס איז געווען אַזוי פּשטות׳דיק און מוטערלעך. איך האָב אויך שטאַרק רעספּעקטירט דעם קענעריש־עילויישן רבין, כאָטש איך האָב זיך שוין דאַן באַצויגן קריטיש צו זיין שטייגער לערנען. איך האָב אָבער נישט געקענט פאַרטראָגן די כנופיא יינגלעך, וואָס האָט זיך אַזוי לוסטיק געמאַכט, אין דער צווייטער העלפט פון הויז. ערגער פון אַלע האָב איך פיינט געהאַט דעם „בייבאַק" פאַר דער גראָבקייט פון זיינע וויצן און פאַר דער אויסגעלאַסנקייט פון זיינע סודות. יעדן אָוונט האָב איך זיך טאַקע גערן געלאָזט מיטשלעפּן פון זייערע לוסטיקע און אויפרייצנדיקע שמועסן. אָבער זייער שפּור האָט מיך דערנאָך שטאַרק באַטריבט און נידערגעשלאָגן.

ביים סוף חודש איז די מאַמע מיך געקומען נעמען, צוזאַמען מיטן רבין, צו מיין בר־מצווה פייערונג. זי האָט זיך אָבער אַרומגעזען, אַז דער סופיט פון הויז איז צו־נידעריק, ממש אויפן פענצטער. האָט זי דערפאַר באַשלאָסן, אַז אַזאַ דירה איז פאַר מיר אַ סכנה: איך קען נאָך ווידער אָנהויבן ליידן פון קאָפּ־ווייטיק, ווי אין מיין קינדהייט. צוליב דעם האָט זי מודיע געווען, אַז איך וועל נישט צוריק־קומען לערנען קיין טורעץ; סיידן דער רבי וועט קריגן אַ צווייטע דירה. האָב איך פון מיינע האַרץ־טיפעניש געדאַנקט דער מאַמען, וואָס האָט אין איר זאָרגעוודיקייט אָנגענומען אַזאַ קלוגן באַשלוס...

דערמיט האָט זיך געענדיקט מיין ערשט פאַרוואָגלט ווערן צו אַ מקום תורה אין אַ פרעמדן שטעטל. דאָס דאָזיקע טורעצער הויז איז ביי מיר געבליבן אין זכרון ווי אַ נעסט פון ריינער ליבע, ווי אַ היכל פון וואונדער־לעכער תורה — און צוזאַמען דערמיט, אויך ווי אַ הייל פאַר ווילדער, צעבור־שעוועטער אויסגעלאַסנקייט.

אַ מעשה
מיט
אַ מחלוקת

איצט וויל איך דערציילן וועגן אַ שטורעם, וואָס האָט זיך פאַרבייגעטראָגן איבער מיין שטעטל. דער שטורעם האָט לאַנג נישט געדויערט, אָבער ער האָט אָנגעמאַכט אַ גרויסע איבערקערעניש. ווען־נאָר איך דערמאָן זיך דערין, ציטערט אין מיר דאָס האַרץ, געגנוי ווי עס האָט דעמאָלט געציטערט דאָס גאַנצע שטעטל.

צוליב וואָס איז דער שטורעם אויסגעבראָכן? צוליב אַ מחלוקת וועגן דער שטעטלדיקער רבנות...

דאָס שטעטל האָט געהאַט אַן אייגענעם צוגאַנג צום ענין שטאָט־רב. שטויבץ גופא האָט זיך, וואָס אַן אמת, נישט אויסגעצייכנט מיט קיין גרויס לומדישקייט. מען האָט זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון, אַז די אַרומיקע שטעטלעך שטייגן אונז דערמיט איבער. די גרויסע און באַרימטע ישיבה פון דער געגנט האָט זיך נישט געפונען ביי אונז, נאָר אין דער נאָענטער מיר. דער נאָענטסטער חסידישער רבי האָט געוואוינט נישט ביי אונז, נאָר אין קוידאַ־נאָוו. דערצו פלעגט אונזער שטעטל ווערן פאַרפּלייצט פונעם ניעמאַן, וואָס אויף זיינע ברעגן איז זי געשטאַנען. שטויבץ איז געווען פאַרנומען מיט אירע מאַרק־טעג און מיט דער אייגענער באַן־סטאַנציע. דאָס שטעטל האָט אָבער מכבד געווען די תורה און ס׳איז בטל געוואָרן פאַר לומדים.

די הויפּט־קרוין פון שטעטל זיינען געווען — אירע רבנים. פאַר זיך אַליין, אין די אייגענע הערצער, האָבן שטויבצער יידן גופא נישט געוואוסט, מיט וואָס זיי האָבן זוכה געווען דערצו. עס האָט זיך שוין אָבער אַזוי געפירט, אַז שטויבצער רבנים האָט מען דערנאָך אויסגעכאַפּט אין די באַרימטסטע קהי־לות. און אַז עס האָט זיך שוין אַזוי געמאַכט — האָט קהל שטאָלצירט דערמיט. צוליב עניוות און גלייכצייטיקער באַרימערייַ האָבן זיי דערמאָנט אַמאָליקע רבנים פון שטויבץ לויטן נאָמען פון זייערע שפּעטערע קהילות: דער מאָסקווער רב (אָדער „דער ווילנער שטאָט־מגיד״), ר׳ טעוועלע מינס־קער, ר׳ בנימין פון ירושלים... אָט־די אַלע האָבן זוכה געווען צו זייערע גרויסע קהילות, נאָכדעם ווי זיי זיינען פריער געווען רבנים אין שטויבץ. די זקנים פון דער שטאָט האָבן ליב געהאַט צו דערציילן, מיט גאווה און אַ סודות׳דיקער מינע: דאָס אַלטע בית־הקברות פון שטאָט, אויפן שול־הויף, איז שוין אַלט העכער פיר הונדערט יאָר. אָבער דאָרט — פונקט ווי אויפן נייעם בית־הקברות וואָס איז אויסער דער שטאָט — ליגט נישט באַהאַלטן קיין איין שטאָטישער רב... ווייל איינס באיינס האָט מען זיי דערנאָך „אויס־געכאַפּט״, ביי זייער לעבן, אין אַנדערע שטעט.

אָבער דער אַלטער רב, וואָס האָט געפירט די עדה אין מיינע קינדער־יאָרן, האָט זיך נישט געיאָגט נאָך קיין כבוד און האָט נישט געוואָלט זוכן קיין גדולות. דערפאַר איז ער געזעסן אויפן שטויבצער כסא־הרבנות גאַנצע פינף און דרייסיק יאָר. ער איז געווען אַ באַרימטער למדן. דערצו איז ער געווען אַ גוטער דרשן, אַ מחבר פון אַ ספר און אַ גרויסער קנאי. דער ראש־ישיבה פון מיר פלעגט צו אים שיקן די דאָרטיקע ישיבה־יונגעלייט, זיי זאָלן

אויך פון אים באַקומען סמיכה. די שטאָטישע בעלי־בתים זיינען אָבער נישט געווען צופרידן פון אים. די סיבות זיינען געווען פאַרשידענע און אַלעמאָל האָבן זיי זיך געביטן. טייל האָבן געזאָגט: ער איז אַ כעסן און ער פאַרשעמט די נגידים... אַ צווייטער טייל האָט גע׳טענה׳ט: ער איז אַ פאַנאַטיקער און ער איז נישט מקרב די יונגעלייט... אָבער אַלע צוזאַמען האָבן געזאָגט: זיין ווייב איז אַ קרענקלעכע און אַ קאַרגע — איז נישטאָ וואוהין אַריינצוגיין אַ שמועס טאָן וועגן כלל־זאַכן.

ער אַליין — אַזוי האָט מען זיך דערציילט בסוד — האָט לגמרי אויפגע־הערט הנאה צו האָבן פון דער רבנות־שטול. ער האָט אָנגעהויבן בענקען נאָך יענע טעג, ווען ער איז געווען אַ סוחר און נישט אָפּהענגיק געווען פון קיין אַנדערע. דערווייל האָט דאָס שטעטל גענומען וואַקסן. אין די אַרומיקע שטעטלעך זיינען אויסגעבראָכן שריפות און שטויבץ איז אויסגעבויט געוואָרן פון זייער חורבן. זיינען אָנגעקומען חסידים אין שטעטל — און דער רב איז אַ מתנגד... זיינען אויפגעקומען ציוניסטן — און דער רב איז קעגן... בקיצור: ס׳איז צעשטערט געוואָרן דער שלום־בית אין שטעטל.

איך דערמאָן זיך די ערשטע קהלישע שמועסן אין שול בין מנחה למעריב, וואָס האָבן זיך אַלץ געדרייט אַרום דעם ענין. דאָס זעלבע איז געווען מיט די שמועסן, וואָס האָבן זיך געפירט שבת אין „שטיבל", בעת קריאת־התורה. אַזוי אויך פּריוואַט, ווען די שמשים זיינען געקומען אין די בעל־הבתישע הייזער מיט צדקה־פּושקעס אין די הענט. אַלע רייד האָבן זיך געדרייט אַרום דער אומצופרידנקייט פון דער שטאָט מיטן רב און דעם רב׳ס אומצופרידנקייט מיט דער שטאָט... ס׳האָבן זיך אויך געמערט די פלאָטקע־מאַכער, יעדער לויט זיין שניט און לויט זיינע מידות.

ביז עס האָט געטראָפן, אַז דער אַלטער רב איז געפאָרן צו־גאַסט צו זיינע רייכע קינדער קיין סמאַרגאָן. דאָרט האָט ער באַשלאָסן מער נישט צוריקצופאָרן אין שטעטל אַריין. ער האָט איבערגעלאָזט דאָס רבנות און זיך געזעצט פאַרענדיקן דעם חיבור, וואָס זיינע קינדער האָבן, נאָך זיין טויט, אַרויסגעגעבן מיט גרויס פּראַכט. איז דאָס שטעטל געבליבן פריי, פאַר אַלע וואָס האָבן געגלוסט צו איר רבנות־שטול.

אַ גאַנץ יאָר איז דאָס שטעטל געווען פאַר׳עסק׳ט מיט די „שידוכים" וואָס מען האָט איר גערעדט. פון אַלע זייטן האָבן זיך אַ לאָז געטאָן אויפן שטעטל רבנים, שדכנים און שווער׳ס פון אויסגעקלונגענע איידעמס. איינער

האָט זיך באַזעצט אין דער אַכסניה און דער צווייטער — אין דער אַנדערער. איינער האָט געזאָגט אַ דרשה אין דער אַלטער שול — האָט דער צווייטער געזאָגט אין דער נייער... און אַ דריטער האָט זיך גאָר באַפעסטיקט אין דעם בעל־מלאכה'שן בית־המדרש, אויף דער פֿאַרשטאָט יורזדיקע.

חשובע בעלי־בתים האָבן זיך מיטאַמאָל דערמאָנט, אַז זיי האָבן לומדישע קרובים מיט סמיכה — און אויך זיי האָבן געוואָלט האָבן אַביסל כבוד אין דער אייגענער שטאָט. ביי רבנים פֿון די אַרומיקע שטעט האָט מען אַנטדעקט אײדעמס, וואָס זיינען געווען גדולים — איינע אין דער וועלט. דער ראש־הישיבה אַליין האָט געשיקט זיינעם אַ משולח, אַז ער זאָל „באַאַרבעטן" דאָס שטעטל פֿאַר אַן עילוי פֿון זיין ישיבה... און פּלוצלונג האָט זיך גאָר באַוויזן אַ שאַרפֿער דרשן, וואָס האָט איינגענומען די הערצער פֿון די בעלי־מלאכות. האָבן זיי באַשלאָסן צו קרוינען אים פֿאַר רבֿ, צו־להכעיס די שטאָטישע גבירים און עלטערע בעלי־בתים. האָבן זיך די בעלי־בתים געשטעלט קעגן — און ס'איז אויסגעבראָכן אַ קריגעריי צווישן בתי־מדרשים, צווישן משפּחות און צווישן אַלערליי בעלי־בתים, לויט זייער אָפּשטאַם און נוסח. טייל האָבן געוואָלט אַ למדן און אַ זקן — האָבן אַנדערע דווקא געוואָלט אַ דרשן און אַ יונגן... די האָבן געוואָלט אַ חסיד — און יענע האָבן געוואָלט אַ ציוניסט; און אַ טייל האָבן גלאַט הנאה געהאַט פֿונעם גאַנצן טומל און קאָנקורענץ, וואָס האָט אַריינגעבראַכט מער הכנסה, אַ סך גוטע דרשות און אינטערע־סאַנטקייטן אין שטעטל אַריין...

דאָס האָט אַזוי לאַנג געדויערט, ביז עס האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג: דער באַרימטער רבֿ פֿון אַ ווייטער גובערניע האָט מסכים געווען איבערצו־נעמען דאָס רבנות ביי אונז. פֿון וואַנעט די דאָזיקע פֿריילעכע נייעס איז געקומען — און ווער האָט די בשורה געבראַכט — האָב איך נישט געוווּסט. איך געדענק נאָר, אַז זי האָט מיט איין מאָל איינגעשטילט די ווילדע און נישט־בכבודיקע מהומה. מען האָט דערציילט אויף גרשון דעם שמיד, איינער פֿון די שטאָטישע אינטריגאַנטן, אַז ער האָט נאָך געפּרוּווט — צום לעצטן מאָל — אָפּהאַלטן די זאַך. ער האָט צונויפֿגערופֿן די שטאָטישע בעלי־מלאכות אין קליינעם בית־המדרש און געוואָלט, אַז זיי זאָלן חתמענען דאָס כתב־רבנות פֿאַר זיין באַליבטן דרשן. האָט זיך אָבער קיינער נישט געוואָלט אונטער־חתמענען. חברה האָט זיך געוואָלט רייצן מיט גרשונען און האָבן אומיסטן געשריגן:

— גרשון, חתמע!

אָבער אויך ער האָט מער נישט געהאַט די העזה אויפצוהויבן די האַנט און אונטערשרייבן. זינט דעם, איז דער ענין מיטן קאָנקורענט — דעם דרשן — בטל געוואָרן. בלויז גרשון דער שמיד איז געבליבן אין שטעטל ביים צונאָמען „גרשון חתמע", וואָס האָט זיך אויך צוגעקלעפּט צו זיינע קינדער. זיינען די שטאָטישע בעלי־בתים אַוועקגעפאָרן מיט אַ כתב־רבנות, געחתמעט פון אַלע שול־גבאים אויף פּאַרמעט, פאַרן דערוואַרטן רב. דערנאָך זיינען די שליחים צוריק־געקומען און אָנגעזאָגט מיט גרויס פרייד די בשורה, אַז דער רב וועט נאָך פאַר פּסח קומען אין שטעטל אַריין.

געדענק איך דעם רב'ס אָנקומען, אַזויווי עס וואָלט ערשט נעכטן געשען. ס'איז געווען ווינטער און דער שניי האָט פאַרשאָטן אַלע וועגן. דער צוג איז אָנגעקומען אויף דער סטאַציע פאַרנאַכט און פון דער סטאַציע צו דער שטאָט האָט געדויערט אַ האַלבע שעה גאַנג. האָבן די קרעמער פאַרמאַכט די קראָמען, ווען עס איז נאָך געווען טאָג און די בעלי־בתים זיינען אַנטקעגן־געגאַנגען זייער רב. מ'איז געגאַנגען מאַסנוויז: רייך און אָרעם, חסידים און מתנגדים, די מאַרק־לייט מיט די מענטשן פון שול־הויף און יורזדיקער תושבים... עס זיינען געגאַנגען די שטאָט־זקנים, די שוחטים, מלמדים, דיינים און די „שבעה טובי העיר" — און נאָך זיי האָט זיך אַוועקגעלאָזט די גאַנצע שטאָט, מיט זייערע ווייבער און קינדער.

די שטאָטישע בעלי־עגלות האָבן זיך געקריגט צווישן זיך, ווער פון זיי עס זאָל זוכה זיין צו פירן דעם רב מיט זיין וואָגן. ווען די גאַנצע פּראָצעסיע איז אָבער צוגעקומען צו דער מיל — וואָס איז געשטאַנען אין מיטן, צווישן דער סטאַציע און דעם שטעטל — האָבן זיך טייל היציקע בעלי־מלאכות צעקאָכט, געוואָלט אויסשפּאַנען די פערד און שלעפּן דעם שליטן מיט די הענט. האָט דער רב נישט געוואָלט, מען זאָל זיך מיט אים פירן אַזויווי מיט אַ שררה. איז ער אַראָפּ פון שליטן און געגאַנגען צופוס אין דער שפּיץ פון דער מחנה. בראש איז געגאַנגען ער, דער אַלטער רב — און מיט אים איז געווען זיין איידעם, דער יונגער עילוי, זיין רביצין, די זין און טעכטער — און נאָך זיי איז געגאַנגען די גאַנצע שטאָט, יונג און אַלט, ווייבער און קינדער... אַזוי האָט זיך עס געצויגן פון דער מיל ביז צו דער מינסקער גאַס — און פון דער מינסקער גאַס, איבערן גאַנצן מאַרק, גלייך צו דעם אַלטן בית־המדרש.

צי האָט מען שוין פריער געוואוסט, אָדער מען האָט פאַרשטאַנען פון זיך אַליין, אַז דאָס ערשטע וועט מען דעם רב ברענגען אין שול אַריין? סיום: ווען מיר זיינען געקומען צום שול־הויף, איז ער שוין געווען איבער־געפולט. מען איז געקומען פון די אַרומיקע ישובים און פון די נאָענטע שטעטלעך. עס האָבן זיך געפליסט צו קומען די אַלטע און קראַנקע, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין כוח צו גיין ביז צו דער סטאַציע. מען האָט געמוזט אַרויסנעמען פון שול, דורך די פענצטער, אַלע שטענדערס, בכדי צו מאַכן מער פּלאַץ. ווען דער רב איז אַריינגעקומען, האָט די שול אַ ציטער געטאָן פון די קולות: ברוך־הבא!... אַזויווי פון זיך אַליין האָט זיך געשאַפן אַ שפּאַליער צווישן דעם צונויפגעדריקטן קהל. דער זקן האָט געשפּרייזט מיט זיכערע טריט, אַזוי ווי אַ גענעראַל בראש פון זיין מיליטער, צום באַלעמער. ער איז אַרויף די טרעפּלעך און גענומען דעם טלית פונעם אַלטן שמש'ס ציטערדיקע הענט. ער האָט פּורכטיק אַ קוש געטאָן דעם פּרוכת און אויס־געדרייט זיין פּנים, באַגאָסן מיט ליכט־שטראַלן, צו דער וואַרטנדיקער און אויפגעבראָזטער עדה. דערנאָך האָט ער מיט אַ יונג, לויטער קול אָנגעהויבן צו זאָגן די פּסוקים פון דער וואָכן־סדרה:

„ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל, יראי אלקים, אנשי אמת, שונאי בצע... ושפטו את העם". אַזויווי די גאַנצע פּרשה וואָלט ערשט געשריבן געוואָרן לכבוד דער איצטיקער געשעעניש, האָט ער אָנגעהויבן אָפּטייטשן מיט ליכטיק־פייערלעכער קלאָרקייט יעדע מידה באַזונדער, וואָס איז דער־מאָנט אין דער פּרשה; און זיי אַלע ווערן געפּאָדערט דווקא פון אַ היינטיקן רב ביי יידן! ער האָט געשילדערט, וויאַזוי אַלעמענס הצלחה צוזאַמען הענגט אָפּ דערפון, אויב אויך די עדה וועט באַוויליקן צו זיין אַן עם סגולה, ווי עס שטייט טאַקע געשריבן ווייטער אין דער זעלבער פּרשה:

— ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש...

די צונויפגעדריקטע, גליקלעכע עדה האָט עס אויסגעהערט דורכן מויל פון איר אויסדערוויילטן פּאַסטוך; און זי האָט זיך געפילט גרייט צום זכות פון נעמען אויף זיך דעם שווערן און טייערן יאָך...

און דאַן האָט פּלוצלונג פּאַסירט עפּעס שרעקלעכס: פון הינטערן באַלע־מער, דאָרט וואו די ענגשאַפט איז גאָר גרויס געווען, איז אַראָפּגעפאַלן אַ ברענענדיקער הענג־לייכטער פון סופיט — און עס האָט אויסגעבראָכן אַ פייער. איז כהרף־עין געוואָרן אַ מהומה און אַן אַנטלויפעניש — און דער

רב האָט נישט באַוויזן צו ענדיקן זיין דרשה. דער עולם האָט זיך געריסן צו די טירן און צו די פענצטער, געבראָכן שויבן און איז, אין געציילטע סעקונדן, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צעשראָקענער סטאַדע. דאָס פייער האָט מען איינגעלאָשן און קיין אומגליקן האָבן חלילה נישט פּאַסירט. אָבער די פייערונג איז צעשטערט געוואָרן. איז דאָס געוואָרן ווי אַ דראָענדיקער צייכן.

פון דעמאָלט אָן איז אויפן דאָזיקן רב געלעגן אויסגעשפּרייט אַ מין באַזונדערער שטריך פון איידעלער פייערלעכקייט, געמישט מיט אַ באַהאַל־טענער ציטערניש. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געוואוסט, אַז דאָס מאָל האָבן זיי דערגרייכט אַלץ וואָס זיי האָבן געוואָלט און געבראַכט צו זיך אַ מנהיג, פון וועלכן זיי האָבן שטענדיק געחלומט. אָבער ווער קען ערב זיין דערפאַר, אַז זיי זיינען טאַקע ראוי צו אַזאַ כבוד? פון וואַנעט ווייסן זיי, אַז עס איז נישטאָ אַזעלכער, וואָס איז זיי מקנא — און ער וועט זיך אפשר נוקם זיין צוליב דעם, וואָס זיי האָבן געוואַגט צו קלעטערן אַזוי הויך און דערלאַנגען אַזוי נאָענט צו דער קדושה?

אין יענעם שטיקל צייט, וואָס דער רב איז געזעסן אויפן כסא־הרבנות ביי אונז, האָט יעדער מענטש פון שטעטל געשפּירט וואָס עס מיינט כבוד התורה. אין דער קורצער צייט האָט דאָס שטעטל נישט געוואוסט, וואָס עס איז אַזוינס מחלוקת. אַפילו די גרעסטע מחוצפים און אינטריגאַנטן צווישן די אַרומרייסערס האָבן זיך געלייגט צום נייעם רב׳ס פיס. די גבאים פון מעות־חטים האָבן דאָס יאָר געזאַמלט טאָפּלט געלט ווי אין אַן אַנדער יאָר. די ישובניקעס זיינען געקומען פון ווי ווייט פרעגן זייערע „שאלות" ביים באַליבטן רב. דער ענין מיטן גבאות אין דער נייער שול — וואָס האָט אָנגעמאַכט צרות זינט מען האָט זי אויפגעשטעלט — איז אויסגעגליכן געוואָרן ווי פון זיך אַליין.

שבת־פאַרנאַכט, נאָך מנחה, איז דער אַלטער רב געגאַנגען שפּאַצירן צום טייך. אַ הויכער און אַ דאַרער, מיטן סאַמעטענעם מאַנטל אויף די אַקסל און מיט דער ווייסער, לאַנגער באָרד ביז צום זיידענעם גאַרטל — האָט ער פאַרלויכטן דעם וועג. מיט אים איז געגאַנגען זיין שוואַרץ־האָריקער איידעם מיטן שטאַרקן בליק. נאָך זיי זיינען געגאַנגען די עלטסטע בעלי־בתים. דער רב האָט געשפּרייזט פּאַרויס, מיט געמאָסטענע טריט, איינגעהילט אין פּראַכט און אין חסד, געזאָגט עפּעס און זיך אַביסל פאַרהאַלטן. בעת אַזעלכע שפּאַצירן, ווען ער האָט געשמייכלט דאָ צו דעם און דאָ צו יענעם,

פלעגן די פשוטע בעלי־בתים און זייערע ווייבער איינהאַלטן דעם אָטעם. זיי האָבן זיך אַליין געוואונדערט, פאַרוואָס זיי האָבן דערצו זוכה געווען.

צוליב זיין שוואַכקייט, האָט — אויפן רב׳ס אָרט — געדרשנט אין שול זיין יונגער איידעם, וואָס איז ביי אים געווען אויף קעסט. דער איידעם האָט אויך געזאָגט דעם שיעור אין בית־המדרש פאַר די שטאָטישע לומדים. דער רב האָט נאָר געדרשנט צוויי מאָל אין יאָר; און אויך דאַן זיינען זיינע דרשות געווען קורץ און געלאַסן. דאָך האָט מען זיך שטאַרק צוגעהערט און זיי האָבן אָנגעוואָרפן אַן אימה אויף די עבירות־טוער און מוסרים פון שטעטל. די גבאים פון דער קהילה האָבן זיך איינמאָל דערוואוסט, אַז דעם רב׳ס אַלטע דירה שאַדט אים צום שוואַכן געזונט. האָבן זיי זיך „פאַרבאָדן אין חובות" און אויפגעשטעלט אַ הויז פאַרן רב, וואָס אַזעלכעס האָט נאָך אונזער קהילה קיינמאָל נישט געהאַט. ווען די גבאים פון שטאָט האָבן געהערט, אַז די רביצין קלאָגט זיך אויף דער קליינער שכירות — האָבן זיי געהעכערט די „קאַראָבקע" (אָפּצאָל פון פלייש) און אים דערלייגט. דאָס שטעטל האָט דער־פאַר געקענט זיצן אין שלווה און הנאה האָבן פון כבוד התורה. אָבער די רו איז צוגענומען געוואָרן פון גאַנצן לאַנד; און דאָס שלעכטס האָט דערגרייכט ביז צו אונזער שטאָט.

די גוטע טעג האָבן לאַנג נישט געדויערט און פלוצלונג האָט זיך פאַר־שפּרייט אַ בשורה, פון מויל צו מויל, אַז עס ברעכט אויס אַ מלחמה צווישן רוסלאַנד און יאַפּאַן. אַלע רעזערוויסטן וועט מען נעמען אויפן פראָנט. די רוסישע יידן — און צוזאַמען מיט זיי אַלע פרייהייטס־זוכער — האָבן גוט געוואוסט, אַז ס׳איז נישטאָ קיין האָפענונג צו באַפרייען זיך פונעם צאַר׳ס יאָך, סיידן ווען ער זאָל ליידן אַ מפּלה אויפן שלאַכט־פעלד. דאָס איז געווען נאָך די פאָגראָמען אין האָמעל און זשיטאָמיר. האָבן זיך אויפגעהויבן אַ צענדליק יונגעלייט, פון די אָנגעזעענסטע אין שטעטל — וועלכע האָבן גע־דאַרפט גיין דינען אין מיליטער — און עוקר געווען קיין אַמעריקע.

טאָקע אין יענער נאַכט האָט זיך עס אָנגעהויבן די גרויסע, יידישע עמיגראַציע פון מיין שטעטל אויף יענער זייט ים. ביז דאַן האָט די עמיגראַציע נאָר אָוועקגעצויגן פון שטויבץ איינצלנע מענטשן. ערשט פון יענער נאַכט אָן, ביז צום אָנהויב פון דער וועלט־מלחמה, האָט זי געראַטעוועט טויזנטער נפשות. אין אַמעריקע איז דערנאָך אויפגעשטאַנען אַ „לאַנדסמאַנשאַפט" פון מיין שטעטל, וואָס ציילט היינט מער מיטגלידער ווי די צאָל יידן, וועלכע

זיינען געבליבן אין שטעטל און זיינען באַגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט אין טאָג פון דער גרויסער הריגה — אויף מאָרגן נאָך יום־כיפור פון יאָר תש״ג.

אין יענער נאַכט אָבער, האָט קיינער נישט געוואוסט וועגן זייער אַנטלויפן. נאָר וויאַזוי זאָלן זיי פועלן ביי זיך אויסצובאַהאַלטן דעם סוד פון זייער באַליבטן רבין? און וויאַזוי זאָלן זיי זיך לאָזן אין אַזאַ מסוכנעם וועג און נישט באַקומען קיין ברכה פון זיין מויל? האָט מען דערנאָך דערציילט אין שטאָט, אַז די יונגעלייט האָבן אויפגעוועקט דעם רב שפּעט ביינאַכט פון שלאָף. ער האָט אַ סך געזיפצט און זיי געגעבן זיין האַרציקע ברכה אויף זייער שווערן וועג.

צומאָרגנס אין דער פרי — ס'איז געווען זונטיק פרשת חיי שרה — האָט זיך געטראָפן אַ בר־מינן אין שטעטל. דאָס איז געווען דער אַלטער וועלקע, אַ פּשוטער ייד פון ניינציק יאָר, וואָס פלעגט שטענדיק זיצן אין שול און זאָגן תהילים. האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז דער רב אַליין וועט אים מספיד זיין און אַז דער הספד וועט פאַרקומען אין מיטן שול־הויף. האָט זיך די שטאָט געשראָקן און געוואונדערט: צוליב וואָס האָט דער רב באַשלאָסן מזכה צו זיין דעם דאָזיקן נפטר מיט אַזוינס, וואָס קיין שום נפטר — זינט דער רב איז געקומען — האָט נאָך דערצו נישט זוכה געווען? האָט דאָס גאַנצע שטעטל געצויגן צו וועלקעס לוויה; פונקט ווי אַמאָל, בעת מען איז געגאַנגען מקבל־פּנים זיין דעם רב. דער גאַנצער שול־הויף איז געווען פול, איבער די ברעגן. די „נושאים" האָבן אַראָפּגעלאָזט דעם טויטנס גוף אין מיטן הויף, צווישן דער שול און דעם רב'ס נייעם הויז. דער רב האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביי דער מיטה, אין זיין גאַנצער הויך. זיין שוואַרצער, לאַנגער מאַנטל איז אַדורכגעטיילט געווען מיטן גאַרטל און זיין ווייסע, לויכטנדיקע באָרד האָט דערגרייכט ביזן גאַרטל. בכדי ער זאָל זיך נישט פאַרקילן, האָט האָט אים די רביצין אַרומגעוויקלט דעם האַלז מיט אַ רויטער שאַל פון דיקער וואָל. האָט ער בכן אויסגעזען יום־טובדיק אין זיין אבלות — און באַשווערט מיט טרויער איז ער געשטאַנען אין מיטן פון זיין עדה. משכמו ומעלה העכער פאַר אַלעמען. ער האָט ביטער אַ זיפץ געטאָן און האָט אָנגעהויבן (ממש נעבן אים בין איך, דאָס ייִנגל, געשטאַנען און געשלונגען זיין יעדעס וואָרט. זיינען זיינע רייד ביי מיר איינגעקריצט אין זכרון, אַזויווי כ'וואָלט זיי ערשט נעכטן געהערט) אומגעפער מיט די דאָזיקע ווערטער זיין הספד:

„...די הייליקע תורה דערציילט אין דער היינטיקער סדרה: ויהיו חיי שרה מאת שנה ועשרים שנה ושבע שנים... ותמת שרה... ויבא אברהם

לספוד לשרה ולבכותה... איז דאָך די קשיא: וואָס האָט אברהם געדאַרפט אַזויפיל טרויערן, סיי מספיד צו זיין און סיי צו וויינען? איז דען שרה געווען אַזוי יונג? האָט זי דען נישט זוכה געווען צו אַ גוטער עלטער? איז דען נישט די גזירה אויף יעדן לעבעדיקן, אַז פונקט ווי ער קומט פון דער ערד דאַרף ער זיך אומקערן צו איר? וואָס איז דאָ אַזוינס געשען? נאָר בכדי איך מסביר צו זיין, רבותי, דאָס דאָזיקע רעטעניש וועל איך אייך זאָגן אַ משל..."

מיט אַ יאָמערדיק קול און מיט אַ האַרציקן ניגון, וואָס איז אַריין אין די הערצער פון די צוהערער, האָט דער רב אויפגעהויבן זיין רעכטע האַנט צו דער עדה, וואָס האָט געשלונגען זיין יעדעס וואָרט:

"...אַ משל, צו וואָס איז דאָס געגליכן? צו אַ רייכן ייד, אַ למדן און אַ יחסן, וואָס דאָס רעדעלע האָט זיך ביי אים איבערגעדרייט. ער איז געוואָרן אַ יורד. האָט ער געהאַט אַ בת יחידה, וואָס איז געווען שיין און איידל, אָבער זי האָט געוואָלט ראַטעווען אירע עלטערן פון הונגער און פון באַנקראָט, רחמנא ליצלן... וואָס האָט זי געטאָן? זי האָט מסכים געווען חתונה צו האָבן, לויטן פאָטערס ווילן, מיט אַ רייכן דאָרפס־ייד; אַ גראָבהויטיקן ישובניק, וואָס איז עולה לגדולה געוואָרן. איז זי געזעסן אין דאָרף ביי איר שווער צווישן די דאָרפס־גוים, אַזויווי מען זיצט צווישן עקדישן. זי האָט נישט געוואָלט שרייבן צו איר פאָטער וועגן אירע צרות און אויסגיסן פאַר אים איר ביטער האַרץ — ווייל זי האָט אים נישט געוואָלט מצער זיין. דער גאַנצער, ביטערער גלות אירער איז דאָך נאָר געקומען צוליב זיין אָרעמקייט. זי האָט זיך אויך נישט געקענט באַקלאָגן פאַר איר מאַן און פאַר דער שוויגער — ווייל זיי וואָלטן זיך נאָך מער איזדעקעוועט איבער איר. האָט זי איינגעהאַלטן אירע טרערן און געטראָגן איר וויטיק שווייגנדיק. איינמאָל איז דורך איר אָרט פאַרבייגעגאַנגען אַן אורח, וואָס האָט נאָך געקענט איר פאָטער אין זיינע גדולה־צייטן. האָט ער באַקומען גרויס רחמנות אויף איר, צוזעענדיק אירע ליידן און שטומע וויטיקן. איז ער אַוועק און האָט איר געקויפט אַ תהילימל. דערביי האָט ער זיך געטראַכט: זאָל דאָס זיין דער צודעק פאַר איר טרויער. זאָל די אומגליקלעכע זאָגן דוד המלכ׳ס מזמורים און איבער זיי פאַרגיסן אירע טרערן. אויב אַפילו עס וועט טרעפן און מענטשן וועלן זי זען וויינען — זאָלן זיי זאָגן: דאָס האָט דער תהילים ביי איר אַרויסגערופן

די טרערן! און זי וועט דערביי קענען וויינען אויף איר גרויסער בראָך — וועט איר אפשר לייכטער ווערן — — —

„— — — דו, טייערער און אַלטיטשקער נפטר, האָסט זוכה געווען צו אַ גוטער עלטער, צו 'מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים' — און אויף דיין טויט איז נישטאָ וואָס צו וויינען. אָבער, טייערע און ליבע ברידער! אונזער בראָך איז גרויס ווי דער ים — און אונזער מויל איז פאַרשלאָסן... מיר טאָרן נישט וויינען. דו, טייערער נפטר, וואָס ביסט אַלט געוואָרן אויפן זאָגן תהילים — וואויל איז דיר, וואָס דו נוצסט אונז היינט ווי אַזאַ תהילימל, איבער וועלכן מען קען פאַרגיסן די באַהאַלטענע טרערן. זאָל דיין טויט זיין דער צודעק פאַר אונזער אבלות. לאָמיר וויינען, ברידער! לאָמיר פאַרגיסן טרערן צוזאַמען... זאָל דער, וואָס דאַרף, טראַכטן, אַז דאָס טרויערן מיר אויף דייך טויט; און מיר וועלן וויינען און שרייען צו גאָט, צוליב דער אימה וואָס קומט אָן — אפשר וועט ער זיך דערבאַרעמען און אונז העלפן...“

ווען ער האָט דאָס אָפּגעזאָגט, האָט ער געטאָן אַ זיפץ מיט אַ ביטערן יידישן קרעכץ — וואָס האָט זיך געצויגן לאַנג און טיף — און צעבראָכן לייב און לעבן. ער איז בלאַס געוועןֹ. נאָך די רייד האָט ער אַראָפּגענומען די וואָלענע שאַל פון זיין פאַרשוויצטן האַלז און געלאַסענערהייט זיך אַראָפּגעלאָזט אויפן באָדן פון שול־הויף. מיר, די אַלע וואָס זיינען געשטאַנען נאָענט צו אים, האָבן געטראַכט: דאָס וויל ער מקיים־זיין דעם מנהג פון זיצן אבלות לכבוד דעם מת. האָבן מיר זיך דערויף זייער געוואונדערט, ווייל עס האָט אויסגעזען אַביסל איבערגעטריבן — אין פאַרגלייך מיט דער פשוט־קייט פונעם געשטאָרבענעם. אָבער דער טרויער אין רב'ס אויגן און זיין טיפער זיפץ האָבן נישט געלאָזט קיין ספק, אַז די אבלות איז ביי אים זייער גרויס. מיר האָבן געוואָלט מיטהאַלטן דעם מנהג און זיך געפּרוּאווט אַראָפּבויגן נאָך אים. אָבער ער איז לגמרי בלייך געוואָרן, אַ פאַל געטאָן מיטן גאַנץ גוף און איז מער נישט אויפגעשטאַנען — — —

— וואָס איז דאָס?!

— ראַטעוועט!

— ברענגט שנעל אַ דאָקטאָר!

— דער רב חלשט!

אַזוי ווי אַ סטאַדע מוטערס, וואָס בויגן זיך אַראָפּ איבער אַ קינד — וואָס גייט אויס אין שמאַך פאַר זייערע אויגן — האָט די עדה געגעבן אַ שפּרונג

בכדי צו ראַטעווען דעם וואונדערלעכן רב, וואָס האָט זיך נאַר־וואָס צונויפ־געגאָסן מיט איר אין אַ גרויסן זיפץ. מען האָט אים געהויבן אויף די הענט, געטראָגן איבער אַלעמענס קעפּ, אַזויווי מען האָט אַמאָל געטראָגן דעם ארון מיט די לוחות. מיט הייליקן שוויגן האָט מען אים אַריינגעבראַכט אין בייעם הויז, וואָס קהל האָט ערשט נישט לאַנג באַניִיט מיט אַזויפיל פרייד און שטאָלץ, פאַר זיינעטוועגן. מען האָט תיכף גערופןביידע דאָקטוירים, דעם יידישן און דעם פּוילישן. מיט ציטערדיקער דערוואַרטונג האָט דער צעטומלטער עולם זיך שווייגנדיק צונויפגעדריקט נעבן זיין גאַנעק... עס זיינען פאַרביי גע־צײלטע מינוטן און פון רב׳ס הויז האָט זיך גענומען טראָגן אַ יללה. דאָס האָט אַזוי געיאָמערט די פאַר׳אלמנה׳טע רביצין מיט די פאַריתומטע קינ־דער — — —

זינט איך קען מיין שטעטל, האָב איך עס נאָך נישט געזען אַזוי הייליק־לויטער אין טרויער. נאָך קיינמאָל איז עס נישט געווען אַזוי צוזאַמען־געשלאָסן דורך ריינקייט און בשותפות׳דיקער ליבשאַפט, אַזויווי אין יענעם טאָג פון אומגליק — וואָס האָט דערהויבן, געאיידלט און פאַראייניקט.

אַזויווי אַן עדה יתומים איז דאָס שטעטל געשטאַנען; ווי אויסגעוואַקסן אין דער טיפער דערשיטערונג. אין יענעם טאָג האָט יעדער איינער פאַרגעסן זיינע אייגענע צרות. נישט קיין האַנדל און נישט קיין שטוב. די קראָמען האָט מען נישט געעפנט און די אויוונס האָט מען נישט געהייצט. אַפילו דער בית־המדרש איז געשטאַנען ליידיק, אָן תורה און אָן תפילה. אינעם שול־הויף און נעבן רב׳ס הויז האָט זיך צונויפגעדריקט די גאַנצע עדה, וואָס איז אַרומגעכאַפּט געוואָרן מיט דער דערהויבנקייט פון פאַריתומט זיין — און זי איז געוואָרן איין שטיק כמורעדיקער אומעט. איך אַליין האָב געזען דעם אַלטן יאָסל־משה — אַ ייד פון זיבעציק יאָר, דער געוועזענער שטעטלדיקער בעדער — זיך אָנכאַפּן מיט ביידע הענט ביי זיינע צוויי פּיאות און זיך קלאַפּן דעם קאָפּ אָן דער שול־וואַנט. איך האָב געזען אָרע דעם בעל־עגלה — וואָס האָט תמיד געהאַט אַ מויל פול מיט קללות — ווי ער איז געשטאַנען אַ לויטערער פון צער און געשלונגען די טרערן ווי אַ קינד... און מיין רבי — דער שטענדיקער כעסן און אַ רויטער אין גאַנצן — ר׳ בוניע דער מלמד, איז געשטאַנען ווייס ווי קרייד, אָן אַ סימן פון לעבן אין זיך. אַפילו שמואל טוניק, דער גבר פון שטעטל און דער פּרעזעס פון דער פייערלעשער־קאָמאַנדע,

האָט זיך אָוועקגעזעצט אויף די טרעפּ פונעם רב׳ס גאַנעק, ווי איינער וואָס אַלע שיפן זיינען אים אונטערגעגאַנגען...

ס׳איז אויך וואָר געווען: די גאַנצע פּראַכט און דער אָנלען פון שטעטל האָט אַראָפּגעזונקען אין תהום אַריין. דאַן האָט די גאַנצע שטאָט קלאָר געוואוסט, ווער און וואָס דער רב איז געווען פאַר איר. אַפילו אַ בור דאורייתא האָט געשפּירט וואָס עס הייסט אַזעלכעס כבוד התורה. און יעדעס קינד האָט פּלוצלונג בולט באַגריפן צו וואָס עס דאַרף שטרעבן, אויב עס וויל באמת געניסן די ליבע פון זיין פאָלק.

די לוויה איז באַשטימט געוואָרן אויף מאָרגן. פון אַלע ישובים און אַרומיקע שטעטלעך האָבן זיך גענומען ציען המונים, אָפּצוגעבן דעם לעצטן כבוד דעם געאַכפּערטן רבין. און אַז דער טאָג האָט זיך גענומען פאַרנויגן, האָט מען דערהערט דאָס קול פון די תהילים־זאָגער אין בית־המדרש. עס האָט אויסגעזען, אַז עמעצער האָט זיך סוף־כל־סוף דערמאָנט, וויאַזוי פאָרט מען קען לייכטער מאַכן די שווערע משא פון הייליקן טרויער. אַ גאַנצע נאַכט האָט מען נישט אויפגעהערט צו זאָגן תהילים אין שול — ברוב עם, אַדורכ־געגומען פון ווייטיק.

ערשט אין דער פרי האָט מען זיך איבערגעגעבן פון מויל צו אויער די שרעקלעכע נייעס, אַז דעם רב׳ס אלמנה לאָזט נישט מאַכן די לוויה. באשר־ובכן: זי פאַרלאַנגט, אַז דאָס שטעטל זאָל תיכף איבערגעבן אַ כתב־רבנות צו איר יונגן איידעם, וואָס עסט ביי איר קעסט. אויב נישט — זאָגט זי — וועט זי נישט לאָזן אַדורכפירן די קבורה. דער איידעם איז טאַקע געווען אַן עילוי, אָבער קיין רבנות האָט ער נאָך קיינמאָל נישט געפירט — און דאָס שטעטל האָט זיך שוין אויסגעצייכנט מיט דער פריערדיקער קייט חשובע רבנים... וויאַזוי־זשע זאָל מען דערלאָזן, אַז אַזאַ שטעטל זאָל גאָר ווערן דאָס פוס־בענקעלע פון אָנהויבער?

אַזויווי אַ גיפטיקע שלאַנג האָט זיך די דאָזיקע בייזע בשורה געשלייכט צווישן די שפּאַלטן פון די פאַרזאַמלטע קרייזלעך און זיך שנעל אויסגעשנורט איבער אַלע געסלעך און הייזער. דאָס שטעטל איז אויפגעברויזט געוואָרן פון דער חרפּה, וואָס מען וויל עס דאָ אָנטאָן. איז די באַליידיקונג שטאַרקער געוואָרן פונעם טרויער און אים לגמרי פאַרטריבן... „איז געקומען דאָס וואַסער און אויסגעלאָשן דאָס פייער״:

— וואָס?! קלערט טאַקע די רביצין אויף אונז צו געוועלטיקן? מיר

האָבן זיך עפּעס פאַרקויפט צו איר פאַר קנעכט? האָבן מיר דען נישט אַראָפּ־געצויגן די הויט פון זיך, בכדי איר צוצושטעלן פון כל טוב?

און אַז די דאָזיקע גיפטיקע און גרינגע שלאַנג האָט זיך אַרויסגעלאָזט און פריי אַרומגעשלייכט — האָט קיין האַרץ קעגן איר נישט געקענט ביישטיין. דאָס פייער פון גאווה און נצחון איז פלוצלונג אָנגעצונדן געוואָרן אין יעדנס אויג. דער שטן פון צעווילדעוועטער מחלוקת איז אַראָפּגעקומען זיך נוקם־זיין פאַר דעם גאַנצן טאָג קדושה און שטילן טרויער — און אַכזריותדיק איז געווען זיין נקמה: ער האָט פאַר אַלעם אויפגעמאָנט טאָפּלט... דער זעלבער אַלטער בעדער, וואָס איז נעכטן אַרומגעהילט געווען אין לויטערער אבלות, איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ווילדער חיה; און מיין כעס׳דיקער רבי, וואָס איז נעכטן בלייך געווען ווי די וואַנט, האָט פלוצלונג באַקומען אַ פּנים — רויט ווי אַ בוראַק:

— וואָס? אַט־די פּיאַווקע וויל רייך ווערן? וואָס האָבן מיר פאַר אַ געשעפטן מיט איר? זאָל זי גיין פון וואַנעט זי איז געקומען! מיר וועלן נעמען אַ רב, וועלכער פּאַסט פאַר אונזער כבוד...

— וואָס? זי לאָזט נישט אַרויסנעמען דעם מת? זאָל זי נישט לאָזן... זי וועט אים אפשר איינזאַלצן?

האָבן די קראָמען זיך ווידער אָן עפן געטאָן... און די וואָכעדיקייט האָט זיך אומגעקערט. האָבן זיך חשובע בעלי־בתים ווידער דערמאָנט אָן זייערע רבנישע קרובים, וואָס האָבן נאָך פאַראַיאָרן געוואָלט איבערנעמען דאָס שטעטלשע רבנות און עס איז זיי נישט געלונגען. האָבן זיך די בעלי־אכסניה דערמאָנט אָן די גוטע חשבונות פון וואַל־סעזאָן. זיינען אַרויס פון באַהעל־טעניש אַלע אַלטע צדדים; און נאָך אין זעלבן טאָג זיינען אויפגעשטאַנען גענעראַלן איבער די פאַרשידענע מחנות... און אין די אויגן פון דעם רבנים־שדכן האָט אויפגעבליצט אַ גרויסער פּלאַן...

— ניין! מיר וועלן קיין כתב־רבנות נישט געבן!...

זיינען אומזיסט געלאָפן די רודף־שלום׳ניקעס פון דער רביצין צו די גבאים און די שבעה טובי העיר... האָט מען אומזיסט געזאָגט מוסר, געמאָנט דעם בזיון פון כבוד־התורה — די אויערן זיינען פאַרשטאָפּט געוואָרן! גאַנצע צוויי טעג האָט געדויערט דער לאַנגער שוידער. דעם רב׳ס טויטער גוף איז געלעגן ביי דער אלמנה אין הויז — גלייך ווי עס וואָלט גאָרנישט געווען דער זעלבער און פאַרהייליקטער, וואָס די עדה פון ציטערדיקע פאַרערער

האָט דאָ אייערנעכטן געטראָגן אויף די הענט... די מחלוקת איז געקומען און אַלץ אַוועקגעקערט מיט אַ בעזעם. דער יצר־הרע פון מחלוקת האָט זיך אַרויסגעוויזן שטאַרקער פאַרן טיפן געפיל פון ירושה און דרך־ארץ.

ערשט אויפן דריטן טאָג האָט מען געבערענגט אין שטעטל די גייסטיקע פירער פון ווייטן. זיבן רבנים זיינען געקומען אַרויסשלעפן דאָס שטעטל פון דער צעווילדעוועטקייט. עס איז געקומען ר׳ אליהו ברוך — דער אַלטער ראש־ישיבה פון דער נאָענטער מירער ישיבה; עס איז געקומען פון מינסק ר׳ לייזער — דער יונגער רב, וואָס האָט ממלא־מקום געווען זיין פאַרשטאָר־בענעם שווער, דעם באַרימטן „מינסקער גדול״. עס איז געקומען ר׳ יהושעלע דער ניעשוויעזשער, וואָס איז באַרימט געווען ווי דער מחבר פון ספרים; עס איז געקומען דער רב און דרשן פון סוויערזשנע און עס איז אויך אַראָפּ־געקומען מיין רייכער פעטער, ר׳ שמואל שלמה הורוויטש, וועלכער האָט געהאַט סמיכה אויף רבנות. זיינע וועלדער האָבן אַרומגערינגלט אונזער שטעטל און מען האָט געוואוסט, אַז ער האָט השפּעה אויף די היגע בעלי־בתים. פון אַלע זייטן האָט מען אַלאַרמירט, בכדי צו ראַטעווען דעם פאַר־שוועכטן כבוד־התורה און דעם שלום, וואָס איז פאַרצוקט געוואָרן. האָבן אַלע געהאַלטן פאַר אַ מצווה צו קומען ראַטעווען דאָס צעשטורעמטע שטעטל און אַריינפירן עס צוריק אין אירע פריערדיקע ברעגן...

און פאַרנאַכט — פונעם דריטן טאָג, זינט דעם רב׳ס פטירה — איז באַקאַנט געוואָרן: ס׳איז געלונגען צו מאַכן אַ פּשרה. די רבנים האָבן גע־פּסקנט זייערס — און אַלע צדדים האָבן זיך אונטערגענומען מקיים צו זיין דעם פּסק־דין. דאָס כתב־רבנות איז טאַקע געגעבן געוואָרן פאַר דער לוויה; דאָס האָט אָבער נישט באַקומען דער יונגער איידעם, וועלכער האָט נאָך קיינמאָל נישט משמש געווען אין רבנות. מען האָט דעם כתב גאָר אויסגע־שטעלט אויפן נאָמען פונעם רב׳ס עלטערן איידעם, וואָס איז שוין לאַנג געזעסן אויפן כסא־הרבנות אין אַ ווייטער שטאָט. אויף אים האָבן אַלע זיבן רבנים עדות־געזאָגט, אַז ער איז אַ גדול בישראל.

און ווען די זון האָט זיך געהאַלטן ביים זעצן, האָבן אַלע זיבן רבנים געזאָגט זייערע הספּדים אויפן בית־הקברות, נאָכן גובר־זיין אַ שווערע מלחמה. פון אַלע פּיר עקן האָט מען זיי גערופן, צו פירן די שלאַכט מיטן שטן פון מחלוקת — וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט איבערן שטעטל און געמאַכט עס צו שפּאָט. האָבן זיי מלחמה געהאַלטן, ביז זיי זיינען אים בייגעקומען.

מיין שטעטעלע שטויבץ

יונגע שפּראָצן, פרילינגס־בלומען —
ווער קען זיי פון האַרצן טרייבן ?
וואָס מען ליבט אין יונגע טעג —
וועט שוין אייביק לעבן בלייבן...

א.

איז דען שטויבץ געווען אַזאַ מיוחסדיקע אָדער אויסגעצייכנטע שטאָט, צוליב וואָס איר ליכטיקער אָנדענק לעשט זיך נישט אויס אין מיין האַרץ? האָבן דאָך שוין, זינט דאַן, פּאַסירט אַזויפיל געשעענישן! אָדער האָב איך דען געלעבט דאָרט אַזויפיל יאָרן — און זיינען זיי דען געווען אַזוי חשוב — אַז צוליב דעם זאָל זייער אָפּקלאַנג בלייבן אין מיר ביז היינט?

ביים אַלט זיין דריי יאָר בין איך אַוועקגענומען געוואָרן פון מיין געבורט־

שטעטל מיר („דער מיר״), וואָס איז געווען אַזוי באַרימט. דאָס שטעטל איז דאַן אַוועק מיטן פייער; און מיינע עלטערן זיינען אַרויסגעפאָרן אין דעם נאָענטן שטויבץ. אָבער בערך אַ יאָר נאָך מיין בר־מצווה איז מיר שוין דאָרט ענג געוואָרן. איך האָב זיך אָנגעהויבן „מאַכן פליגל״, בכדי אַוועקצו־וואַנדערן אין ווייטע ערטער פון תורה און בילדונג. בסך־הכל האָב איך געלעבט אין שטויבץ נישט מער ווי עלף ייִנגלשע יאָרן.

אָבער דאָס וואָס מיין נשמה האָט איינגעזאַפּט אין דער דאָזיקער קינדישער תקופה, איז אין מיר איינגעחתמעט מיט פייערדיקער ליבע אויף אייביק; און שכחה קען, דאַכט זיך, גאָר קיין שליטה נישט האָבן אויף יענע יאָרן. זייער חותם הערט נישט אויף משפּיע צו זיין אויף מיין ווייטערדיקן גאַנג. זינט דאַן האָב איך אַ סך געוואַנדערט. כ׳בין זאַט געוואָרן מיט שטעט און שטעטלעך. אַ סך פון זיי זיינען זיכער געווען אַ סך חשובער פון מיין יוגנט־שטעטל. זיי זיינען געבענטשט געוואָרן מיט אַ סך מער תורה און וויסן, און רייכקייט און וועלט־וואונדער. אָבער מיין שטעטל איז ביי מיר געבליבן איין־און־איינציק — און קיין אַנדערע שטאָט קען עס נישט פאַרבייטן.

שטויבץ איז אייגנטלעך געווען גאָר אַ געוויינטלעך שטעטל; און זיכער זיינען געווען גאָר אַ סך ענלעכע שטעטלעך. זי האָט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט איר תורה און נישט מיט איר צדקות און נישט מיט איר אינטעליגענץ. עס איז ביי מיר אַ גרויסער ספק, אויב אין שטויבץ איז בכלל געווען אַזאַ ייד, וואָס האָט אַ גרויסן נאָמען מחוץ פון אירע גרענעצן. אויך אירע גבירים זיינען געווען מיטל־מעסיקע; און קיין גרויסע בעלי־תורה האָבן זיך נישט געדרייט אויף אירע גאַסן.

איך געדענק, אַז אין גאַנץ שטויבץ זיינען בסך־הכל נאָר געווען פיר יידן, וואָס מען האָט זיי גערופן „רבי״ אַפילו הינטער די אויגן. דאָס זיינען געווען: ר׳ אלינקע, אַ צדיק ותמים, אַ קליינטשיקער און אַ דאַרער ווי די לעגענדאַרע פייג פון ר׳ צדוקן. יעדן פרימאָרגן האָב איך אים געזען שפּרייזן געלאַסן, פון זיין קליין הייזל — העט אויף יורזדיקע — צו דער אַלטער שול. ער איז געווען איינגעטוליעט אין זיין אויסגעקראָכענעם טוליפּל און איינגע־הילט מיט אַ וואָלענעם שאַליק דעם האַלז. איך האָב געוואוסט: דאָס שפּרייזט די קדושה אַליין מיט עניוותדיקע טריט. עס איז אויך געווען איינער, ר׳ יהושע, דער שטעטלדיקער דיין און גמרא־מלמד. דאָס איז געווען אַ געזעצ־טער, ברייט־ביינערדיקער ייד, אַ שוואַרץ־באָרדיקער, מיט בייזע אויגן. מען

האָט געזאָגט, אַז ער געוועלטיקט איבער זיינע דערוואַקסענע תלמידים מיט שטרענגקייט און רוגזה. מען האָט אָבער צוגעגעבן: אַ דאַנק דעם, ווייסן אַלע זיינע תלמידים צו פאַרענטפערן יעדן „ואם תאמר" פון תוספות... עס איז אויך געווען איינער אַ ר' אָרע — אַ כשרער ייד, וואָס האָט געלערנט „חיי אדם" מיט די בעלי־מלאכות פון שול. ער אַליין איז געווען אַ ביטערער אָרעמאַן; און ער פלעגט אַרומגיין אַלע פרייטיק, זאַמלען געלט פאַר אַנדערע אָרעמעלייט. דער לעצטער פון די פיר איז געווען דער בלינדער ר' אברהם, דער מאַן פון דאַברוליע די דזשעגעכץ־הענדלערין. ער איז געווען אַ סגי־נהור פון קינדווייז אויף און האָט זיין גאַנץ לעבן געלערנט תורה. די שול איז געווען זיין היים און דאָס שטעטל האָט געזאָרגט פאַר זיין פרנסה. אָט־דאָס זיינען געווען די פיר למדנישע יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין באַזונדערע טיילן שטאָט. זיי האָבן געטראָגן סאַמעטענע היטלען אויך אין די וואָכן־טעג און מען האָט זיי גערופן „רב", סיי ווען זיי זיינען געווען דערביי און סיי ווען נישט. אַלע פיר זיינען געווען גרויסע אביונים און זיך נישט געהאַלטן גרויס איבער קיינעם. דאָך האָט דאָס גאַנצע שטעטל מיט זיי שטאָלצירט. די שטעטלדיקע בעלי־מלאכות האָבן אויף זיי געקוקט ווי אויף אומגעוויינטלעך־זעלטענע מענטשן, וואָס שטאַמען פון אַ העכערער גזע.

ניין, שטויבץ איז קיין שטעטל פון תורה נישט געווען! דאָס איז אָבער געווען אַ שטעטל פון אַרבעט, ממש פון עבודה; פון מענטשן מיט הענט און מוסקולן. אין נאָענטן קוידאַנאָוו איז געווען דער חסידישער רבי — אָבער קיין טייך איז דאָרט נישט געווען! אין נאָענטן מיר איז געווען אַ פרעכטיקע ישיבה — אָבער ס'איז דאָרט נישט געווען קיין באַן. שטויבץ אָבער איז געלעגן ביים ברעג פון ניעמאַן, וואָס איז אַרויסגעגעפלאָסן פון נאָענטן פיעסאָטשנע; און די געהילצן איבער אים זיינען דערגאַנגען אַזש ביז קעניגסבערג. דורך שטויבץ איז פאַרבייגעגאַנגען דער צוג פון בריסק ביז מאָסקווע.

אויפן שטויבצער „רום" (דער ברעג ביים טייך) זיינען געלעגן אָנגעלייגט קלעצער און מאַטעריאַלן פאַר שיף־בוי. עס זיינען דאָרט אויך געווען אָנגע־לייגט גאַנצע שטיקער פון פליטן, וואָס מען האָט צוגעגרייט אָפּצושיקן מיטן טייך. דאָרט זיינען געלעגן בערג מיט כלערליי שפּאַלן און שוועלן און קראָקוועס און נאָך אַזעלכע האָלץ־טיילן. אויסער דעם האָבן זיך דאָרט געפונען גרויסע קופּעס מיט יונגע, בייגעוודיקע גאָרדזשעליעס, מיט וועלכע מען האָט

צונויפגעבונדן די האַלץ־טראַטוועס אַזויווי מיט שטריק. אויפן רום איז שטענ־דיק געווען טומלדיק און ער האָט זיך געצויגן פון דער אײַזערנער בריק ביז צום פּאַראָם. אויפן דאָזיקן „רום" האָבן יידן געאַרבעט ממשותדיקע אַרבעט, פון פרי באַגינען ביז טיף אין דער נאַכט אַריין.

ווען איך האָב געלייענט וואָס מיינע חברים שרייבן וועגן דעם פּאַראַ־זיטיזם פון די גלות־יידן — און וועגן דעם, אַז זיי זיינען אַלע לויטער מעק־לערס און מנחם־מענדלס — אוי, ווי איך האָב דאַן געבעטן מחילה אין האַרץ, ביי אייך, מיינע טייערע יידן פון די יוגנט־יאָרן! איך האָב זיך דערמאָנט אין אייך, אַרבעטער פון שטויבצער „רום", איר „קאַנאַפּאַטניקעס", לעכער־פאַרשטאָפּער אין די שיפלעך־ווענט מיט פלאַקס און מיט שטריק... איך געדענק, וויאַזוי איר פלעגט ליגן אויסגעצויגן אויפן רוקן — אונטערן דעק פון די גרויסע שיפן ביים ברעג פונעם דאָזיקן ניעמאַן. אייער פּנים איז געווען געווענדעט אַרויף, די שיף איז געווען איבער אייך; און אין אייערע הענט האָט איר געהאַלטן גרויסע, הילצערנע האַמערס און לאַנגע, אײַזערנע דלאָטעס. איר האָט נישט אויפגעהערט אַריינצושלאָגן די פלאַקס־שטריקעלעך אינעם שיף־שפּאַלט, פון פאַרטאָג ביז שפּעט פאַרנאַכט, קלאַפּנדיק און זינ־גענדיק צוזאַמען מיט די ווינטן פונעם ברויזיקן טייך...

נישט אַלע זענט איר יונג געווען; עס זיינען צווישן אייך אויך געווען עלטערע יידן מיט בערד און פּיאות, טאַטעס פון צעצווייגטע משפּחות. טייל־מאָל האָבן דאָרט געאַרבעט טאַטעס מיט זייערע זין — און אַמאָל אויך גאַנצע דריי דורות צוזאַמען! איך דערמאָן זיך נאָך, וויאַזוי דאָס שטעטל איז פאַר־ציטערט געוואָרן אין יענער שרעקלעכער נאַכט, ווען די רושטאָוואַניעס אונ־טער דער שיף זיינען צעבראָכן געוואָרן; און אַ שיף איז איינגעפאַלן אויף די קעפּ פון אירע בויער. מען האָט דאַן אַרויסגעשלעפּט בערל כאַשע־ברײַנעס, אַ צעקוועטשטן אויף טויט — און די דלאָטע האָט ער נאָך אַלץ געהאַלטן אין דער האַנט! און איר, די סטאָליאַרעס, טשעשלאַרעס, מולאַרעס, ברעטער־הובלער און טראַטווע־בינדער.

און איר בעלי־עגלות! איר האָט דאָך געשלעפּט, צוזאַמען מיט אייערע פערד, די הילצערנע קלעצער פון די נאָענטע וועלדער, בכדי זיי אַריינצו־וואַרפן אינעם ניעמאַן. און איר, די וועלכע האָבן געפירט די פעסער מיט פעך פון די סמאָליאַרנעס, בכדי זיי אָנצולאָדן אויף די טראַטוועס... און איר, אַראָפּשלעפּער און אַרויפלאָדער, משא־טרעגער און טוער פון אַלערליי

שווערע האָרעוואַניעס... איר, איינוואוינער פון יורזדיקע ביינאַכט און אַרבעטער אויפן רום במשך פון די לאַנגע, שווערע טעג — אַדורכגעווייקטע פון רעגן און שטורעמס און טייך־ווינטן — ווער האָט דאָס געמאַכט אויף אייך דעם בלבול, אַז איר זענט געווען לײדיקגייער און פּאַראַזיטן?!

טייערע שאָטנס פון מיין יוגנט! זייט מוחל מיינע חברים, וואָס מחמת זייער גרויסן אייפער, בכדי אונז געזינטער צו מאַכן, האָבן זיי איבערגעטריבן און געפעלשט... איר, שאָטנס פון שטויבצער אַרבעטער! זאָלן קומען אָט־די זכרונות וועגן אייער לעבן און זאָלן זיי אויף אייך עדות־זאָגן... און זאָלן די ריינע כוונות פון די טרייע מוסר־זאָגער מכפּר זיין אויף זייערע גוזמאות.

ב.

די איינוואוינער פון די אַרומיקע שטעטלעך, וואָס האָבן קיין טייך נישט געהאַט און קיין וואַלד נישט געקענט; וואָס זיינען געווען אויסגעמאָגערט, מיט איינגעשרענקטע מאָגנס, האָבן טאַקע אָפּט חוזק־געמאַכט פון אייער קערפּערלעכער געזונטקייט. איר, קינדער פון מיין שטויבץ! היות ווי מען האָט שוין געהאַט אַ מנהג צו געבן אַ צונאָמען פאַר יעדן שטעטל — וואָס זאָל אויסדריקן די באַציאונג פון דער סביבה צו איר — האָט מען אייך אַ נאָמען געגעבן „שטויבצער קישקעס". דאָס האָט אַזוי איבערראַשט אייער געזונטער אַפּעטיט צום עסן. ישיבה־בחורים און באַנק־זיצער — בלייך־פּנימדיקע און שטוביקע, אָן לופט און אָן ליכט — זיינען דערשטוינט געוואָרן ביים זען די קרעפטיקע בעלי־מלאכות, אָנגעזאָפּטע מיט זון, רעגן און טייכיקע ווינטן, וויאַזוי זיי קומען אַהיים נאָך דער האָרעוואַניע און זעצן זיך אַוועק מיט חשק ביי די טישן... אָבער — ווי כשר איז געווען אייער געזונטקייט! און ווי ערלעך איז געווען אייער אַרבעט! גרויס איז געווען דער פּחד פאַר דיינע בעלי־עגלות און קצבים, וואָס איז דאַן געפאַלן אויף די פּויערים פון דער געגנט. ווי שטאַרק זיי האָבן געציטערט, די העצער, צו מאַכן פּאָגראָמען אין אונזער שטעטל! מיט וועלכער התלהבות איר האָט זיך עס געוואָרפן צום באַשיצן אונזערע אַרומיקע יידישע שטעטלעך — הגם זיי האָבן טיילמאָל פון אייך אַזוי גוטמוטיק געלאַכט...

און ווי שטאַרק און טיף די דאָזיקע פּשוטע יידן — אַליין נישט קיין לערנער — האָבן ליב געהאַט תורה און אָפּגעגעבן כבוד די לומדים!... די

ישיבה, ווי געזאָגט, איז געווען אין מיר. אָבער פון די ברעקלעך, וואָס זיינען אַראָפּגעפאַלן פונעם דאָזיקן רייכן טיש, האָבן זיך געשפּייזט אַלע אַרומיקע שטעטלעך. אַ בחור איז געפאָרן אין די ישיבה׳שע מרחקים און פאַרשפּעטיקט; אַ ישיבה־בחור איז „קאַליע" געוואָרן און געמוזט אַוועק פון דאָרט; אַן עלטע־רער בחור האָט געדאַרפט באַקומען סמיכה און געמוזט לערנען אַ יאָר ביחידות, אָן שטערונגען; אַ יונגער מקובל האָט געזוכט התבודדות, אָן דעם אויג פון אַ משגיח — די אַלע האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין שטויבץ און האָבן זיך באַזעצט אין איינעם פון די בתי־מדרשים.

די בעלי־מלאכות פון שטאָט האָבן שוין געזאָרגט, אַז אַזעלכער זאָל האָבן „טעג" און וואו צו שלאָפן — אָן אַ ישיבה און אָן מעמדות־געלט. עס איז נישט געווען קיין בית־המדרש אין שטויבץ, וואו אַזעלכע ישיבה־לייט האָבן נישט געלערנט. דער קול התורה האָט נישט אויפגעהערט סיי בייטאָג און סיי אין דער שפּעטסטער שעה פונעם אָוונט. אויב אין דער אַלטער און אין דער נייער שול האָבן זיך באַפעסטיקט די „בחורים" — האָבן זיך אין חסידישן שטיבל היימיש געמאַכט די „פּרושים"; אויב פאַר אַ „בחור" איז געגנוג געווען וואָס ער האָט געגעסן „טעג" אין בעל־הבתישע הייזער — האָט דער „פּרוש" נאָך געדאַרפט מזומן־געלט, אויף אַהיימצושיקן זיין ווייב, וואָס איז געבליבן אין אַ ווייטער שטאָט. דערפאַר איז יעדער פּרוש אויך געוואָרן אַ האַלבער מלמד. ער האָט געלערנט גמרא מיט אַ חשובן בעל־הבית, אָדער מיט אַן עילוייש ייִנגל, וואָס קען שוין מער נישט גערעכנט ווערן פאַר אַ חדר־ייִנגל — אָבער צו דער מדרגה פון אַ ישיבה־בחורל איז ער נאָך נישט דערגאַנגען. אַזאַ ייִנגל האָט געלערנט „פאַר זיך" אין בית־המדרש און דער פּרוש האָט אויף אים אַכטונג געגעבן; אים צוגעוויזן אויף זיין ניט־אויסגעטראָטענעם וועג.

צווישן מנחה און מעריב האָט דער פּרוש מרביץ־תורה געווען פאַר די שטאָטישע בעלי־בתים, נעבן הילצערנעם טיש הינטערן אויוון. איין פּרוש האָט געלערנט „חיי אדם" אינעם בנין פון דער תלמוד־תורה און אַ צווייטער האָט געלערנט „עין יעקב" אין חסידישן שטיבל. אין דער אַלטער שול האָט געזאָגט אַ שיעור גמרא דעם רב׳ס יונגער איידעם; אין דער נייער שול האָט מען זיך צופרידן־געשטעלט מיטן שיעור פון שלמה דעם שוחט, און אינעם בעל־מלאכה׳שן שולעכל האָבן די יורזדיקער צוהערער געלעקט די פינגער פון אַ קאַפּיטל תנ״ך, וואָס דער מגיד ר׳ איטשע תנחום׳ס האָט געלערנט פאַר זיי מיט אַ זיסן קול. ער האָט געלערנט מיט אַ ניגון, וואָס האָט געצויגן

ביים האָרץ; און דערביי צוגעגעבן זיסע און שאַרף־קלוגע משלים. דאָס איז פאָרגעקומען אין יעדער נאַכט — סיידן עס האָט זיך רחמנא לצלן געמאַכט אַן אָבל אין שטעטל; און ר׳ איטשע תנחום׳ס איז געווען פאַרנומען ביים זאָגן „איוב״ אינעם הויז פון די שבעה־זיצערס.

די ישיבה־בחורים און פרושים האָבן זייער גאַנצן טאָג און די פאַרנאַכטן אָפּגעגעבן דער תורה; אָבער אויך אַ סך פּשוטע בעלי־בתּים און בעלי־מלאכות האָבן געהאַט באַשטימטע שעה׳ן אויף אַריינצוקוקן אין אַ ספר, ביים זיצן אין בית־המדרש. דער גרעסטער רוב פון שטעטל איז געקומען אין בית־המדרש נאָר אין די דאַוון־שעה׳ן, פרימאָרגנס און פאַרנאַכט. זיי האָבן געדאַוונט מיט מנינים; ווער צווישן די פריסטע און ווער ערשט אין די שפּעטערע שעה׳ן. עס זיינען אָבער געווען נישט־וויניק, וואָס האָבן זיך פאַרהאַלטן אין בית־המדרש אויך נאָכן דאַוונען, טראָץ דעם גאַסן־טומל, די מאַרק־דאגות און די מידיקייט פון דער אַרבעט אויפן „רום״. זיי האָבן זיך צוגעפּעסטיקט צו די שטענדערס, יעדער ביי זיין ספר און זיך אַריינגעטאָן אין לערנען.

אָט איז, אין רעכטן מיטן טאָג, אַריינגעפאַלן אין בית־המדרש אַריין ר׳ שמואל־יהושע דער קרעמער. ביי אים אין קראָם איז שטענדיק אַ גרויסער יריד פון קונים. ער קען זיך אָבער פאַרלאָזן אויף זיין ווייב: זי וועט זיך אַוודאי געבן אַן עצה מיט די געשעפטן אויך אָן אים. נעמט ער טאַקע אַ גרויסע גמרא, צעעפנט זי אויפן טיש הינטערן אויוון און באַמיט זיך אויפ־צופרישן זיין לערנען, וואָס ער האָט געבראַכט מיט זיך פון דער וואָלאָזשינער ישיבה... און אָט איז דער בלינדער ר׳ אברהם. ער שפּרייט אויס זיין קאָלירט טיכל אויף דער צעעפנטער גמרא, וואָס ער לערנט אויסנווייניק פון איר. דאָס זוכט ער אַרום אַ יונגן למדן פון שול, וואָס זאָל אים טאָן אַ טובה און פאַר אים מעיין זיין אין אַ „קצות החושן״ — ווייל ער האָט פּונקט צו טאָן מיטן דף, וואָס ר׳ אברהם לערנט. באַלד איז אויך אַריינגעקומען יאָשע פּראַדעס, אַ הויכער ייד און אַ קרעמער פון אַ גאַנץ יאָר. ער עפנט אַ משניות און לערנט אַ גאַנצע שעה אויפן הויכן קול. ער טראַכט אַפילו נישט וועגן דעם, וואָס זיינע קעגנער מורמלען: „דאָס מאַטערט ער זיך נאָר, בכדי צו האָבן דערנאָך אַ גוטן הספד״. מילא, זאָלן זיי זאָגן וואָס זיי ווילן! ער לערנט דערווייל מיט אַ קול ווי אַ גלאָק...

איך בין געווען אַ קינד פון „שטיבל״ און דאָס גרויסע בית־מדרש האָב איך דאַן נאָר געקענט פון דערווייטנס. אין גרויסן בית־מדרש — וואָס איז

געווען נאָענט פון אונזער חסידישן שטיבל — בין איך טיילמאָל געגאַנגען, שבת פאַרנאַכט, מיטן טאַטן הערן די דרשה פון אַ באַרימטן מגיד, וואָס איז גראָד געקומען פון ווייט. נאָך זעלטענער איז מיר אויסגעקומען צו גיין הערן אַ באַקאַנטן חזן, וואָס מען האָט פריער מודיע געווען וועגן זיין קומען אין באַזונדערע צעטלען אויף דער שטיבל־וואַנט. דערמאָלט האָבן נגינה־ליב־האָבער זיך אַרויסגעלאָזט פון שטיבל פאַר חזרת־הש״ץ פון דער מוסף'דיקער שמונה־עשרה. מיט די טליתים אויפן אַקסל זיינען זיי אַוועקגעגאַנגען צו דער גרויסער שול — וואָס איז שוין געווען איבערגעפולט — און האָבן געלעקט די פינגער פונעם חזנ'ס „קדושה״, שטייענדיק אינעם פאָליש. אַהין פלעגן מיר זיך אויך צונויפקומען הערן די האַרץ־רייסנדיקע הספדים אויפן טויט פון גדולי ישראל אין יענער צייט. די הספדים פלעגן אַרויסרייסן דאָס שטעטל פון דער צופעליקער אָפגעזונדערטקייט — און עס דערהויבן צו דער מדרגה פון אַ קהילה קדושה, וואָס איז מקושר צום גאַנצן כלל ישראל; איז מיט אים צוזאַמען דערהויבן אין טרויער און באַוויינט דעם בשותפות'דיקן מנהיג.

צו דעם גרויסן בית־מדרש האָבן מיר כמעט ווי געפילט אַ שטיקל דער־ווייטערונג. די בריק צו אים איז נאָר געלייגט געוואָרן אין דערהויבענע מינוטן פון אַ פייערלעכער תפילה, אָדער אַ וויכטיקער דרשה, צי ביי אַ גרויסער מחלוקת, ביי עיכוב הקריאה — און ביי אַ גרויסער אסיפה, ווען מען האָט געקליבן די שטאָט־דאַזאָרעס אָדער געוויילט אַ רב.

צו דעם נייעם בית־מדרש, וואָס איז אַגב קיינמאָל נישט געענדיקט געוואָרן, האָב איך געהאַט נאָך ווייניקער אינטימע באַציאונג. ער איז געווען אַזוי מתנגדיש ווי דער „גרויסער״ — נאָר אין אים איז געווען נאָך ווינציקער ריח התורה. אין אים האָט דער שטאָט־רב נישט געדאַוונט, חשובע בעלי־בתים פלעגן אַהער קומען זעלטענער און די מחלוקת־בייגונגען האָבן דאָ מער גובר געווען. די איינגעפונדעוועטע נגידים האָבן ס'רוב געדאַוונט אין „שטיבל״ אָדער אין מזרח־וואַנט פונעם אַלטן בית־מדרש; און אינעם „נייעם״ האָבן זיך אָנגעהויבן צונויפנעמען אַלע, וואָס האָבן באַקומען געלט פון אַמעריקע און פון אַפריקע.

אַנדערש איז אָבער געווען מיין באַציאונג צום שטיבל. דאָס איז ביי מיר געווען ווי אַן אייגענע היים און די דאָרטיקע דאַוונער — ווי מיינע אמתע משפחה־מענטשן. ווען איך בין נאָך געווען אַ קינד, האָב איך זיי שוין אַלעמען

געקענט, מיט זייערע תנועות און שוואַכקייטן, דאגות און וויטיקן. עס איז ביי מיר דערביי נישט געווען קיין חילוק צווישן אַזעלכע, וואָס זיינען חסידים פון זייער געבוירן אָן — און האָבן אַליין אויפגעשטעלט דאָס שטיבל — און צווישן אַזעלכע שטאָט־מענטשן, וואָס האָבן זיך ערשט שפּעטער צו אים מצרף געווען. ביי מיר איז געווען אַ גרויס פּלא, פאַרוואָס די אַנדערע חדר־קינדער שפּירן גאָרנישט, אַזוי ווי איך, דעם חילוק צווישן אַ שטיבל־ייד און די אַנדערע שטעטלדיקע יידן... ס'איז אויך אויסגעקומען אַזוי, אַז אַלע שטיבל־דאַוונער זיינען טאַקע געווען איינגייער צו אונז אין שטוב. זיי פלעגן קומען צום טאַטן נאָך אַן עצה, ווען זיי האָבן געליטן אין געשעפט; און פאַר זיי האָט די מאַמע געזאָרגט, ווען זיי זיינען געוואָרן קראַנק. טייל פון זיי זיינען געקומען שבת־צו־נאַכטס טרינקען ביי אונז טיי; און מיט זיי האָט מען שמיני־עצרת ביינאַכט געטאַנצט ביז פאַרטאָג אין שטוב, אויף דער גאַס, אין מאַרק און אין שטיבל. ווי פאַרשידנאַרטיק זיי זיינען נישט געווען צווישן זיך, זיינען זיי ביי מיר אַלע באַליבט געווען.

ג.

ר' אלינקע און ר' יהושע דער מלמד, זיינען אויך געווען דיינים. זיי פלעגן זיצן מיטן שטאָט־רב בעת אַ פאַרפּלאָנטערטער דין־תורה; און באַזונדערס בעתן געבן אַ גט. שטויבק, ווי עס איז שוין דערציילט געוואָרן, איז געווען „אַ שטאָט וואָס זיצט אויף אַ טייך״. פלעגט מען קומען אַהין שרייבן גיטין אויך פון די אַרומיקע שטעטלעך. אין אַזאַ טאָג איז ר' אלינקע געווען טרויעריק און פאַראומערט. ער פלעגט ביטער זיפצן ביים געלאָסענעם גיין פון זיין שטיבל אויף יורזדיקע ביז צום רב'ס הויז, וואו דאָס בית־דין איז געזעסן. מען האָט ממש געזען אויף זיין פנים, אַז „דער מזבח אַפילו גיסט מיט טרערן״. די גמרא־ייִנגלעך, וואָס האָבן געלערנט ביי ר' יהושע, האָבן אין אַ טאָג פון גט אין שטעטל אַראָפּגעוואָרפן פון זיך זיין בייזן יאָך און געלערנט, מיט גרויס הנאה, „פאַר זיך״ אין די שולן, וואָס זייער האַרץ האָט נאָר געגלוסט.

דער בלינדער ר' אברהם האָט אין יענעם טאָג שטאַרק הנאה געהאַט. ער האָט פלוצלונג געקראָגן אַזויפיל קלוגע און שאַרף־קעפּלדיקע קינדער, וואָס האָבן אים געקענט אַרויסהעלפן אין די ספרים. זיי האָבן זיך אַרומ־

געדרייט בטל און געשטאַנען צו זיין רשות. האָבן זיי פאַר אים אַריינגעקוקט אין יעדן „קצות החושן" אָדער „שיטה מקובצת", וואָס האָט אים געדאַרפט פאַרענטפערן אַלע שווערע ערטער — וואָס האָבן זיך אָנגעזאַמלט אין זיין זכרון — צוליב זיין לערנען כסדר אויסנווייניק...

די צווייטע קאַטעגאָריע חשובים אין רעליגיעזן לעבן — נאָך די דיינים — זיינען געווען די שוחטים. אויך זיי האָבן געהאַט צוויי הייזער אין שטעטל: דאָס הויז פון ר' אליהו דעם שוחט און דאָס הויז פון ר' שליאָמע דעם שוחט. דיביידע האָבן טאַקע „פאַרגאָסן ריין בלוט" יעדן פרימאָרגן, אין שעכט־הויז אויסער דער שטאָט און אויף זייערע אייגענע הייף. זיי האָבן געשאָכטן בהמות פאַר די יאַטקעס — און עופות פאַר די בעל־הביתטעס. צענדליקער יאָרן האָבן די בהמות ביטער געמעקעט פאַר זייערע אויגן און די הענער האָבן געצאַפּלט זיי צופוסנס, באַגאָסענע מיט בלוט. דער חלף, וואָס איז געווען געשאַרפט לויטן דין, האָט געבליצט צווישן זייערע ציין; און די ברעגן פון זייערע קאַפּאָטעס זיינען אַ סך שעה'ן אין טאָג געווען באַפּלעקט מיט בלוט־טראָפּנס...

אָבער דאָך — זעט ס'אַראַ וואונדער! — זיינען ביידע געווען מאָדנע מילדע און גוטמוטיקע מענטשן. זיי האָבן נישט געקענט אָנרירן קיין פליג. אַפילו איבער דער לייכטער מחלוקת צווישן די צוויי שוחטים־הייזער — וואָס האָט קוים געשוועבט אין דער לופט — האָט געווייעט עפּעס אַזאַ לינד, גוט־מוטיק ווינטל. אַ פרעמד אויג האָט בכלל נישט געקענט שפּירן די געשפּאַנט־קייט וואָס הערשט צווישן ביידע הייזער. אליהו דער שוחט האָט זיך באַפעס־טיקט אין איין שול, ווי דער דאָרטיקער ראש ראשון — און שליאָמע האָט זיך באַזעצט אין דער צווייטער שול, ביז די געשפּאַנטע רואיקייט איז כמעט נישט געשטערט געוואָרן.

ר' אליהו שוחט — הגם ער איז געווען דער עלטערער — איז נישט געווען בלויז שוחט. די לצים פון שטאָט האָבן זיך געוויצלט, אַז לויט דער צאָל פון זיינע „פּרנסות" וואָלט ער אַליין געקענט אויסהאַלטן אַ גאַנץ שטעטל. ער איז געווען אי שוחט און בודק, אי דער בעל־קריאה פון דער גרויסער שול, אי דער בעל־תקיעה אין די ימים־נוראים, אי דער הויפּט־מוהל פון שטעטל און דערצו נאָך אַ באַקאַנטער שדכן, וואָס האָט גערעדט שידוכים פאַר אַלע נגידישע הייזער פון שטעטל מיט דער סביבה און האָט געהאַט פאַרבינ־דונגען מיט אַלע לאַנד־שדכנים. ער איז אויך געווען דער פאַרטרעטער פון

דעם „קאַזיאָננעם" רב. דערפאַר האָט ער געפירט די רשימה פון אַלע געבוירענע קינדער און אַרויסגעגעבן די מעטריקעס.

בכדי צו האָבן נאָך אַ פרנסה אין דער האַנט, האָט ער עטלעכע שעה אין טאָג געהאַקט שטיינער אויף מצבות און זיי באַצירט מיט אַלערליי באַצי־רונגען. ער האָט אויסגעקריצט אויפגעהויבענע הענט, ווי צום דוכנען, ביי אַ געשטאָרבענעם כהן; קריגלעך מיט גיסנדיקן וואַסער פאַר אַ לוי און אַן אָפּגעהאַקטן בוים פאַר אַ יונג־געשטאָרבענעם. אינעם שטיין האָט ער אויך אויסגעקריצט דעם לויב פון די געשטאָרבענע אין העברעאישע שירים. זיי האָבן זיך מליצה'דיק געגראַמט צום סוף; און ביים אָנהויב האָבן זיי צונויפ־געשטעלט דעם נאָמען פון נפטר. אויסער די אַלע זאַכן, האָט ער געהאַט נאָך אַ באַזונדער מין פרנסה, וואָס איז אין שטעטל לגמרי נישט געווען בנמצא: ער איז געווען אַ שדכן פון רבנים! ער האָט תיכף געוואוסט פון יעדן שטעטל — ווי ווייט עס זאָל נישט זיין — וואו דאָס כסא הרבנות איז ליידיק געוואָרן.

עס האָט געטראָפן, אַז אַ רב איז „פאַרבעטן געוואָרן צו דער ישיבה של מעלה", אָדער סתם בעלי־בתים האָבן אים מער נישט געוואָלט — האָט זיי ר' אליה באַלד געהאַט פאָרצולייגן אַ קאַנדידאַט לויט זייער ווערט. אַמאָל איז עס געווען אַ פרוש, וואָס האָט דערגרייכט אין זיין לערנען צו סמיכה אויף רבנות; אָדער אַ רב פון אַ צווייטער שטאָט, וועמען עס איז שווער געוואָרן צו בלייבן אויף זיין פריערדיק אָרט. צוליב דעם פלעגן רבנים ביי אים אָפּשלאָגן די טירן. עס זיינען אויך געקומען שווערס, וואָס האָבן געהאַט לומדישע איידעמס; אָדער בעל־הבתישע עסקנים, וואָס האָבן געהעצט צו קריגערייען, אָדער גאָר געוואָלט מאַכן שלום. האָט ער זיך אָפּגעגעבן אויך מיט דעם, צוזאַמען מיט זיין גאַנצן טוץ אַנדערע פרנסות. ער פלעגט זאָגן: פונקט ווי מען רופט אויס אין הימל פערציק טעג פאַרן געבוירן ווערן, אַז פלוני'ס זון וועט חתונה האָבן מיט פלוני'ס טאָכטער — אַזוי רופט מען דאָרט אויס, אַז דער רב פלוני געהערט צו דער שטאָט פלונית. נאָר צוליב כבוד התורה רופט מען דאָס אויס בחדרי חדרים. דערפאַר איז אַזוי שווער צו געפינען פאַר אַ גאַנצער שטאָט איר זיווג. אויב ביי אַ שידוך איז עס שווערער פון שפּאַלטן דעם ים — איז דאָס צופּאַסן אַ רב צו אַ שטאָט טאָפּלט שווערער פאַר קריעת ים סוף. פון אַלע זיינע פרנסות, לייכטע ווי שווערע, געווינטלעכע ווי זעלטענע — האָט ער קוים געקענט מפרנס זיין דאָס ווייב מיט די זין, טעכטער, איידעמס און אייניקלעך. איז ער זיין גאַנץ לעבן געבליבן אַן אָרעמאַן.

ער איז אָבער געווען אַ זייער־בכבודיקער אָרעמאַן. ער איז געווען רואיק, קלוג און ווייכהאַרציק. איך בין געווען אַן איינגייער ביי אים אין שטוב, ווייל זיין בן־זקונים — מאָטל — איז געווען מיין חבר צום לערנען ביי אַלע מלמדים; זינט איך האָב אָנגעהויבן צו גיין אין חדר ביז מאָטלס אַוועקפאָרן אין דער מאַלצער ישיבה. איך האָב אים קיינמאָל נישט געזען אָנוואָרפן אַ מורא אויף זיין הויז־געזינט. מיט אַ מילדן שמייכל האָט ער געשאָכטן אַ הון און מל געווען אַ קינד. אַזוי האָט ער אויך געפירט די מעטריקאַציע, געציקלט אַ ניגונדל און געהאַקט מיטן האַמער איבערן שטיין, בשעת ער איז געזעסן רייטנדיק איבער דער מצבה אויף זיין הויף. אַזוי האָט ער זיך אויך געזעצט נאָך מעריב ביי אונז אין שטוב ביים טיש, מיושבדיק געטרונקען די טיי, אויסגעהערט און אַליין געשמועסט וועגן פאָרלעך און קהילות, נאָענטע און וויטע... און ער האָט געמישט אין זייערע גורלות, פונקט ווי ער האָט געלאַסן־פאַמעלעך געמישט דאָס גלאָז טיי, וואָס די מאַמע האָט אים דער־לאַנגט — — —

זיס און געלאַסן האָט ער געקרייזלט דאָס קול בעתן לייענען די תורה אָדער ווען ער האָט געדאַווענט פאַרן עמוד אין יום־טוב־טעג. קיין חזן, ווי עס איז אָנגענומען, איז ער נישט געווען. קיין חכמת־השיר האָט ער נישט געקענט. ער איז אָבער געווען דער אמתער בעל־תפילה און דער „נוסח" האָט אַרויסגעזונגען פון זיין מויל מיט אַלע פּרטים און מיט אַ סך האַרציקער ווייכקייט. מיין מאַמע פלעגט זאָגן: אַ פידעלע שטעקט ביי אים אין האַלז. דאָס רוב האָט ער מהנה געווען מיט זיין דאַווענען די מתפללים פון דעם גרויסן בית־המדרש. היות ווי ער איז אָבער געווען דער שוחט פאַרן גאַנצן שטעטל, האָט ער זיך נוהג געווען מהנה צו זיין פון צייט צו צייט אויך די מתפללים פון אַנדערע שולן. מיר, אין חסידישן שטיבל, האָבן געהאַט די זכיה אים צו הערן יעדן יום־כיפור דאַווענען מוסף פאַרן עמוד.

ווי נאָר ער האָט געענדיקט די יום־כיפורדיקע „קריאה" אין דער גרויסער שול, האָט ער זיך אָנגעטאָן דעם ווינטערדיקן מאַנטל איבערן קיטל און טלית — צוליב מורא פאַר פאַרקילונג — און ער האָט זיך אַרויסגעלאָזט אין די קאַלאָשן, געלאַסן אַזוי, טריט ביי טריט, דורכן גאַנצן שול־הויף. דאָס איז ער געגאַנגען פון דעם אַלטן בית־המדרש צו אונז אין שטיבל אַריין דאַווענען מוסף. היות ווי אין שטיבל האָט מען געזאָגט ווייניקער פיוט, האָט מען שוין לאַנג געוואַרט אויף אים. ווי נאָר ער איז אַריינגעקומען איז די גאַנצע

שטימונג געוואָרן אַן אַנדערע. מידערהייט, האָט זיך יעדער נאָך מער איינגע־הילט אינעם טלית, טיפער אַריינגעזיפּצט אין שטענדער אַריין און זיך געגרייט אויסצוהערן זיין האַרציק דאַווענען. ער אַליין, ר׳ אליהו, איז געווען איינ־געהילט אין טלית איבערן קאָפּ, אַרומגעוויקלט מיטן ווייסן קיטל און ווייסע זאָקן — און לגמרי אַן אויסגעלייטערטער און פאַרטיפטער אין זיך. ער האָט געלאָזן צוגעשפּרייזט צום עמוד און אַרויסגערוקט פון דאָרט דאָס ספּעציעלע ברעטל, בכדי ער זאָל עס דערנאָך קענען צוריק־רוקן און בלייבן אויף זיין אָרט. דאָס האָט ער געוואָלט שאַפן אָרט, צווישן זיך און דעם עמוד, ער זאָל קענען פאַלן כורעים און נישט דאַרפן מאַכן קיין טריט. דערנאָך האָט ער אַביסל אַרויסגעהויבן, פון דער טלית־פאַרבאָרגעניש, זיין געלע באָרד, וואָס איז שוין גרוילעך געוואָרן און איז זיך פאַרגאַנגען אין אַ צעוויטיקטן און בעטנדיקן געקרייזל:

— איי, הנני העני ממעש — — —

דערנאָך איז ער שטילער געוואָרן, איבערגעגאַנגען צו אַ געלאַסענעם, איינגעטייעטן מורמלען, בעת קהל האָט טיף איינגעהאַלטן דעם אָטעם. ער האָט געהעכערט דאָס קול און עס ווידער אַראָפּגעלאָזט, ביז ער האָט פּלוצלונג אויסגעבראָכן מיט אַ ווילדן געשריי:

— ותגער בש—טן לבל ישטיננו...

דערנאָך האָט ער ווידער אָנגעהויבן זיך צו בעטן שטילערהייט, באַוועגן מיטן קול שטיל־שטיל און נאָך שטילער — אַזויווי איינער שווימט אַוועק אין פאַרפלאָנטערטע טיפעניש, גרונטעוועט און דערגרונטעוועט, ביז ער באַהערשט די פאַרזינקעניש און שווימט ווידער אַרויף אויפן גלייכן וועג פון חזרת הש״ץ... ווי שטאַרק דאָס קינדערישע האַרץ האָט זיך געצויגן נאָך זיין גאָטספאָרכטיקער תפילה!

ווען מיר זיינען צוגעקומען צום „על חטא״ — האָט דער גאַנצער קהל זיך געטאָן אַ טרייסל און געטרוישט, אַזויווי עס רוישן די וואַלד־ביימער, בעת עס גייט איבער זיי דער שטורעם. רעש און ווידער רו. און בשעת דער רואיקער הפסקה אויף אַ רגע, צווישן איין שטורעם און דעם צווייטן, האָט זיך געקרייזלט דאָס האַרציקע קול פון ר׳ אליה דעם שוחט:

וע־ע־ע־ל כו—לם אל־ו־ה סליחות
סלא־א־אח ל—נו

מח־א־א־אל ל—נו
כאַ־אַ־אַפר ל־נו.

איך האָב געפילט בחוש די דינע סטרונעס פון יענעם פידעלע, וואָס די מאַמע האָט געזען שטעקן ביי אים אין האַלז. זיי זיינען אָנגעצויגן־געשפּאַנט, ציטערן קוים און זיינען אינגאַנצן איין נשמה׳דיקער באַוועג, וואָס ציט און צופּט דאָס גאַנצע האַרץ.

אין יענער שעה האָב איך בשום־אופן נישט געקענט גלויבן, אַז דאָס איז דער זעלבער אליה דער שוחט, וואָס זיצט מיט אונז אין שטוב, טרינקט טיי און רעדט מיט דער מאַמען וועגן שידוכים פאַר מיין יונגן פעטער... איז דאָס דער זעלבער, וואָס דעקט־צו דאָס בלוט פון די כפרות אין אונזער פאָדערהויז ערב יום־כיפור? און דער זעלבער, וואָס בייזערט זיך אויף מיין חבר מאָטל, הלמאי ער וויל נישט גיין אין חדר אַריין? איך וואָלט אים איצט גיכער פאַרגליכן צו איינעם פון דער פמליא של מעלה, וואָס קומט זיך אויס־טענה׳ן מיט זיין הימלישן פאָטער אין דעם אויבערשטן בית־הדין...

און אָט איז דאָס גאַנצע קהל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין איין כאָר — אונטער דער אָנפירערשאַפט פון ר׳ אליהן — און זיך צעזונגען פון אַלע שטענדערס:

וה־כ־ה־נים, אוי־אוי־אוי־אוי —
אַי־אַי־אַי, אַי־אַי־אַי — — — —

און פּאַוואָליע האָט דער טאַטע פאַרלאָזט זיין אָרט און געשטעלט זיך פון ר׳ אליה׳ס רעכטער זייט — צוזאַמען מיטן רבי׳ן, וואָס האָט זיך געשטעלט אין זיין לינקער זייט — און ביידע האָבן זיך אויפגעשטעלט פון זייער „כורעים״ אַביסל פריער, בכדי צו העלפן אויפצושטעלן ר׳ אליהן פון זיינע השתחוויות — אָן דעם ער זאָל דאַרפן אַ רוק טאָן מיט אַ פוס. „פונקט ווי די מלאכי השרת אין הימל״. אין יענע מינוטן האָט אָט־דער דמיונ׳דיקער פאַרגלייך אויסגעזען גאָרנישט אַזוי משונה׳דיק און גאָרנישט אָפּגעפרעגט...

ד.

דעם קאָנפליקט, וואָס האָט זיך יאָ־געפירט און נישט־געפירט צווישן אליה דעם שוחט און דעם צווייטן, שליאָמען — וועלכער איז געווען יינגער פון אים — האָבן מיר, אין מיין יוגנט, גאָר ווייניק געפילט. אויסערלעך האָט זיך

די מחלוקת כמעט נישט אָנגעזען. דאָס איז געווען, זעט אויס, אַן ענין פון „חזקה" און ס'האָט זיך געהאַנדלט אין דעם חלק פון דער „קאַראָבקע" — אַן אידעלער ענין, נישט פאַר דער עפנטלעכקייט. עפּעס דערפון האָבן מיר אַרויסגעשפּירט פון די באַציאונגען צווישן ביידנס ווייבער, וואָס האָבן טאַקע געוואוינט בשכנות, נאָר זיי האָבן זיך געהאַלטן דערווייטערט. אָבער די שוחטים אַליין האָבן יעדן פרימאָרגן געשפּרייזט צוזאַמען, מיט די טלית־ותפילין־זעקלעך אונטערן אָרעם, פון יורזדיקע ביזן שול־הויף, אַזויווי אַ צווילינג. נאָר ער, דער הויך־דאַרער און פאַרקלערט־צעטראָגענער ר' שליאָמע, האָט זיך אָפּגעטיילט און איז אַריינגעגאַנגען אין דעם אַלטן בית־המדרש. דערפאַר איז דער נידעריקער, דער מער־עלטערער און פּראַקטישער ר' אליהו אין וועמענס באָרד מען האָט נאָך דערקענט די סימנים פון אַמאָליקער געלקייט — געגאַנגען ווייטער, מיט געלאַסענע טריט, ביז צום נייעם בית־המדרש. דאָרט האָט מען נישט אָנגעהויבן צו דאַווענען ביז ער איז געקומען.

ערשט ווען דער ציוניזם האָט זיך באַוויזן אין שטעטל, האָט זיך געשאַפן אַ לעגיטימע און גוזעלשאַפטלעכע באַזע פאַר דער אַלטער תרעומת צווישן ביידע שוחטישע הייזער — הגם פריער האָט זי נישט געקענט באַקומען קיין ריכטיקן אויסדרוק. ר' אליה שוחט איז טאַקע קיין ציוניסט נישט געוואָרן — אָבער ער איז נישט מיטגעגאַנגען מיט זיינע פאַנאַטישע באַקעמפער. ער האָט געוואוסט, אַז זיין זון אהרע — וועלכער איז דערנאָך געוואָרן שוחט, „קאַזיאָנבע" פאַרטרעטער און מצבה־קריצער אויף זיין אָרט — קויפט אַ שקל און פאַר־קויפט אויך שקלים צו אַנדערע יידן. ער האָט אים דאָס אָבער נישט פאַרוועדט. צוליב זיינע פאַרבינדונגען מיט די וועלט־שדכנים האָט ער געוואוסט, אַז דאָס איז היינט געוואָרן אַזאַ מאָדע און מען דאַרף זיך עס נישט נעמען צום האַרץ...

אָבער ר' שליאָמע איז געווען איינער פון די עקסטרעמסטע קנאים און — צוזאַמען מיט שאול דעם בעדער און דעם רב'ס אָנהענגער — איז ער גרייט געווען „להרוג ולאבד" די ציוניסטן. ערשט דאַן האָט דאָס מחלוקת צווישן די שוחטים אויסגעבראָכן אָפענער. ר' אליה'ס בכור, אהרע, איז געוואָרן אַן עסקן אין שטעטלדיקן ציוניסטישן סניף; און זיין בן־זקונים, מיין חבר מאָטל מאַכטיי, איז דערנאָך געוואָרן דער מנהיג פון דער פּועלי־ציוניסטישער גרופּע אין אונזער שטעטל. דערפאַר אָבער איז ר' שליאָמעס בכור, ר'

יהושע, אַוועק קיין סלאָבאָדקע און געוואָרן איינער פון די הייסע „מוסרניקעס״. ער איז באַרימט געוואָרן אין די ישיבות ווי אַ גרויסער למדן. ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן און אונזער רב איז אַוועק פון שטעטל, איז ר׳ יהושע אַהיימגעקומען און אויסגעקליבן געוואָרן פאַר שטויבצער רב.

ערשט ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט — און דער פריערדיקער רב איז אַהיימגעקומען — האָט זיך דאָס שטעטל געשפּאָלטן אין צווייען: טייל האָבן געהאַלטן מיטן אַלטן רב און אַנדערע מיטן בן־עיר, ר׳ יהושען. די מחלוקת האָט זיך מוראָדיק צעפלאַקערט און זיך נישט געקענט איינשטילן לאַנגע יאָרן. אין שפּיץ פון דער מחלוקת איז, פון איין זייט, געשטאַנען ר׳ אליה מיט זיין הויז־געזינט — און פון דער צווייטער זייט איז געשטאַנען ר׳ שליאָמע מיט זיין משפחה. ערשט דאַן האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי זיינען זיך אָפּענע קעגנער פון שטענדיק אָן.

ביז עס איז געקומען די גרויסע בראָך און האָט „שלום געמאַכט״ אויך צווישן די ביידע צדדים. ר׳ אליה און ר׳ שליאָמע זיינען נפטר געוואָרן זייער אַלט, נאָך איידער עס איז געקומען דאָס אומגליק. אָבער זייערע קינדער האָבן זיך געהאַלטן אין איין אַרומרייסן, ביז צום ביטערן טאָג. ווען עס איז געקומען יענער טאָג פון גרויסן צאָרן, ערב יום־כּיפּור פון יאָר תש״ג, האָבן ביידע געפונען זייער אייביקע רו אינעם „ברודער־קבר״, וואָס שטויבצער יידן האָבן געמוזט אויסגראָבן פאַר זיך מיט זייערע אייגענע הענט — — —

אהרע, דער זון פון ר׳ אליה — וואָס איז אויך געווען אַ שוחט — האָט נאָך זוכה געווען אַוועקצושיקן זיינס אַ זון קיין ארץ־ישראל. ער איז דאָ געווען אַ פּאָליציאַנט און האָט דערצויגן אַן אייניקל, וואָס איז געפאַלן ביים באַשיצן דאָס לאַנד. אהרע אַליין האָט נאָך באַזוכט ארץ־ישראל אַ האַלב יאָר פאַר דער קאַטאַסטראָפע. ער האָט אַפילו געזאָלט אָננעמען דעם פּאָסטן פון אַ שוחט אין איינער פון תל־אָביב׳ס פאָרשטעט. ער האָט זיך אָבער געאיילט אַהיימצופאָרן קיין שטויבץ, בכדי דאָרט צו „פאַרזיכערן״ זיך מיטן זכות פון „חזקה״ פאַר זיינס אַן אײדעם... איז ער שוין מער נישט צוריק־געקומען.

און ר׳ יהושע, דער זון פון ר׳ שליאָמען, איז דערנאָך טאַקע געזעסן אויפן כּסא־הרבנות פון שטעטל. דער אַלטער רב איז, במשך פון דער צייט, נפטר געוואָרן; און ר׳ יהושע איז געבליבן דער איינציקער רב פון שטויבץ. ער האָט דאָרט אַפילו געשאַפן אַן אייגענע ישיבה, מיט וועלכער ער האָט אָנגעפירט. איך האָב געהערט דערציילן, אַז ווען עס איז געקומען דער טאָג

פון חורבן, האָט ער זיך אָנגעטאָן טלית און תפילין און געזאָגט ווידוי מיט דער גאַנצער שטאָט. ער האָט זיך געשטעלט אין שפּיץ פון דער עדה און זאָגנדיק תהילים איז ער אַנטקעגן־געגאַנגען דעם טויט.

אַלע געראַטעוועטע פון אונזער שטעטל דערמאָנען מיט אַ הייליקן ציטער דעם דאָזיקן, לעצטן גאַנג פון שטויבצער לעצטן רב אַנטקעגן דעם סוף...

ווירעראַ יאַקאָווליעווגאַ

צי האָט אונזער שטעטל אויך געהאַט אַ נטיה צו שיינקייט? קען איך זיך דערמאָנען אַ פּיעטעט צו קונסט אין מיין יוגנט? האָט מען אויך דאָרט געוואוסט וואָס עס איז אַזוינס ליבע?

נו, אויב עס זאָל מיר נאָר געלינגען צו דערציילן עפּעס וועגן ווירעראַ יאַקאָווליעווגאַ — וועל איך שוין האָבן דערציילט וועגן דעם אַלעם; און אפשר נאָך עפּעס מער ווי דאָס. איך וועל האָבן דערציילט וועגן דעם גרויסן

יום־טוב, פול מיט פּראַכט און זון, וואָס האָט פאַרפליצט איר גאַנצע סביבה — זינט דעם טאָג וואָס זי האָט זיך באַוויזן אין אונזער שטעטל, ביז דעם טאָג ווען זי איז נעלם געוואָרן.

ווירעראַ יאַקאָווליעוונאַ איז געווען די שענסטע פון אַלע פרויען, וואָס איך האָב באַקענט אין מיין יוגנט. און אַזאַ שיינע ווי זי האָבן אויך נישט געקענט — לויט זייערע אייגענע ווערטער — אַלע דערוואַקסענע פון שטעטל; און ווי גרויס ס׳איז געווען איר שיינקייט, אַזוי האָט געשיינט איר קלוגשאַפט; און אַזויווי בײַדע צוזאַמען איז געווען דער צויבער פון איר זינגען; און נאָך העכער פון אַלע דריי — דער חן פון איר אומגאַנג און פירונג.

זי איז געווען די פרוי פון נייעם דאָקטאָר, וואָס מ׳האָט אַראָפּגעבראַכט אין שטעטל אַריין. אַ סך צרות האָט זיך דאָס שטעטל אָנגעליטן פון די פרעמדע און דערווייטערטע דאָקטוירים. ביז דער יונגער דור האָט זיך אַ נעם געטאָן און אַראָפּגעבראַכט אין שטאָט אַריין אַ נייעם דאָקטאָר — און טאַקע אַ ייד פון יידנלאַנד — מאַיסעי אַבראַמאָוויטש. די שטאָט־לייט האָבן אים נאָך געקענט פון זיינע סטודענטישע יאָרן. ער פלעגט דעמאָלט קומען פון כאַרקאָוו, זומער־צייט, אויף באַזוך צו זיין פעטער — אַ באַקאַנטן דאָקטאָר אין אַ נאָענטן שטעטל — און צוזאַמען מיט יענעם פלעגט ער אַראָפּקומען אויף גאַסט צו אונז.

לאַנגע יאָרן דערנאָך האָט דאָס שטעטל געהאַט צו שמועסן וועגן זיין גוט האַרץ, זיין הויכער אינטעליגענץ, זיין צוגעבונדנקייט צו יידישקייט, זיינע גרויסע פעאיקייטן און איבער זיין שטודירן אין אַרעמקייט. אין אַ צייט אַרום האָט דער פעטער זיינער, וואָס האָט אים געשטיצט, דערציילט וועגן אים אַ גאַנצע געשיכטע: נאָך איידער דער האַרציקער יונג האָט געענדיקט דעם שטודיום אין אוניווערזיטעט, האָט ער זיך גאָר פאַרליבט אין אַ יידישער אַקטריסע, וואָס האָט געשפּילט אין דער כאַרקאָווער רוסישער אָפּערע. ער האָט זי געזען שפּילן „קאַרמען". האָט זי צוליב אים פאַרלאָזט די בינע־ברעטער, חתונה געהאַט מיט אים — הגם ער איז נאָך געווען אַן אָרעמער סטודענט — און האָט זיך אַוועקגעלאָזט וואַנדערן מיט אים איבער די שטעט וואו ער האָט שטודירט.

ווען די שטעטלדיקע יידן האָבן שוין מער נישט געהאַט קיין געדולד אויסצוהאַלטן די נגישות און גרויס־האַלטערייען פון די אַסימילירטע און גויאישע דאָקטוירים — האָט מען זיך דערוואוסט, אַז דער דאָזיקער וואוילער

סטודענט האָט שוין פאַרענדיקט זיין לערנען. ער האָט שוין געהאַט אַדורכ־געמאַכט זיין פּראַקטיק אין די שפּיטעלער און זוכט אַ שטעטל וואו זיך צו באַזעצן. האָט קהל באַשלאָסן אים איינצולאַדן צו אונז. מען האָט אים צוגע־זאָגט דריי הונדערט רובל אַ יאָר, אויסער זיין האָנאָראַר פון די חולאים. מען האָט פאַר אים אויך געדונגען אַ שיינע דירה אינעם צענטער פון שטאָט.

און אין איין שיינעם, זומערדיקן פרימאָרגן — פול מיט ליכטיקייט און זון — האָט זיך טאַקע באַוויזן אַברמקע דעם בעל־עגלה׳ס בריטשקע נעבן דעם דאָזיקן הויז. די פרויען פון „דאַמסקי קאָמיטעט" האָבן שוין געהאַט צוגעגרייט און אויסגעפּוצט די נייע דירה — און פון דער קאָטש איז אַרויס־געשפּרונגען דער דאָקטאָר מאָיסעי אַבראַמאָוויטש (ער האָט שוין געהאַט באַוויזן צו פאַרלאָזן אַ געשניצט בערדל מיט בלאָנדע וואָנצעס) און געהאָלפן אויסשטייגן פון דער קאַרעטע אַ שלאַנקער פרוי. זי האָט אויפגעהויבן דעם קליינעם וואואַל, וואָס האָט זיך חנעוודיק אַראָפּגעלאָזט איבער איר ברייט־ראַנדיקן, פאַרביקן הוט און זיך געגומען אַרומקוקן איבערן נייעם שטעטל. דערנאָך האָט זי שנעל אַ כאַפּ געטאָן ביי די הענטלעך אירע צוויי אויסגע־פּוצטע קינדערלעך — וואָס האָבן פריילעך געפּלאַפּלט אויף רוסיש — און איז מיט זיי און מיט זייער „ניאַניע" פאַרשוואונדן אין שטוב אַריין.

מען האָט זי גערופן וויערא יאַקאָווליעוונאַ. און הגם דער נאָמען האָט געקלונגען אין שטעטל ניי און אויסטערליש, איז ער שנעל באַקאַנט געוואָרן צווישן אַלע שיכטן. זי איז באַלד געוואָרן די פרייד פון אַלע מבינים אין שטעטל און אַריינגעבערענגט עפּעס אַ מאָדנע יום־טובדיקייט אינעם שטאַרק־וואָכעדיקן לעבן. מען האָט איר שנעל מוחל געווען דעם קלינגענדיקן רוסיש, וואָס האָט פול געמאַכט די גאַס. מען האָט אָנגעקוקט פון איר קליידונג, וואָס איז נישט געווען לגמרי אין הסכם מיט דער אָנגענומענער צניעות׳דיקער הנהגה אין שטעטל. מען האָט זיך אַפילו גוטמוטיק געוויצלט וועגן איר שוואַכער באַהאַוונטקייט אין יידישע זאַכן; און אַוודאי האָט מען נישט מתרעם געווען דערויף, וואָס זי חברט זיך מיט דער רוסישער באַאַמטנשאַפט פון שטעטל. עפּעס האָט מען איר מוחל געווען אַלע אירע קאַפּריזן און אַפילו הנאה געהאַט פון זיי. מען האָט געצויגן נאָך איר, יעדער לויט זיין סטיל און מערכה, לויט זיין עלטער און שטאַנד.

דער דאָקטאָר גופא איז געווען דער פריינט און דער אָנלען פון אַלע קראַנקע אין שטעטל. אָבער זי איז געווען דער טרוים און דאָס געזאַנג פון

אַלע, וואָס האָבן זיך אַרום איר געזאַמלט. אירע לידער זיינען בעיקר געווען פרעמדע און רוסישע. קיין קלאַוויר, וואָס זאָל באַגלייטן איר זינגען, איז נאָך אין שטעטל נישט געווען. נאָר פאַרנאַכט, בעת אירע פריינט האָבן געטרונקען טיי ביי איר אין שטוב, האָט זיך איר געזאַנג אַרויסגעריסן פון פענצטער אַליץ העכער און העכער. דאַן האָבן זיך צעעפנט אַלע טירן אין דער גאַנצער גאַס; און ווער עס האָט נאָר געהאַט אַ געפיל אין האַרצן, האָט זיך נישט געקענט אָפּרייסן פון גאַנעק. צווישן די יידישע ווערטן, וואָס זי האָט פאַר זיך שנעל צוגעאייגנט — און טאַקע תיכף פאַרטיפט און באַרייכערט — איז געווען אויך דער חסידישער ניגון. צי האָט זי דערצו געהאַט אַן איינגעוואָרצלט־באַהאַלטענע ירושה־נייגונג? אָדער צי איז דאָס געווען דערפאַר, ווייל יעדער שיינער גייסט ווערט אינסטינקטיוו צוגעצויגן צו דעם? אַפילו די סאַמע־מקורות׳דיקסטע יידן אין שטעטל האָבן געפונען אין דעם נייעם חסידישן ניגון, וואָס זי האָט געזונגען, דאָס בעסטע וואָס זייער האַרץ האָט געפילט און זיי זיינען פון אים מיטגעריסן געוואָרן.

איך געדענק איינעם פון אירע ערשטע באַזוכן — צוזאַמען מיט איר מאַן — ביי אונז אין שטוב. ס׳איז געווען אַ שבת. דער טאַטע אַליין האָט איר געהאָלפן אויסטאָן דעם מאַנטל און האָט זיך מטריח געווען אויפצוהענגען אים אויפן האָק. אין פאָדערהויז, פאַרן קליינעם שפיגל, האָט זי שנעל גלייך־געמאַכט אויף זיך דאָס שמאָלע, באַצויבערנדיקע וועסטעלע. איך, דאָס קינד, האָב זוכה געווען צו נעמען פון איר האַנט דעם הוט און דעם שלייער — צוזאַמען מיט איר דאַנקעוודיק שמייכעלע און העלן קאָפּ־שאָקל — און כ׳האָב נישט געוואוסט וואָס צו טאָן מיט זיך, פון אומדערהערטן פאַרגעניגן. בכדי מהנה צו זיין מיין טאַטן, האָט זי מסכים געווען צו זינגען אַ חסידישן ניגון, וואָס זי האָט געקענט. מיט פאַרמאַכטע אויגן און יידישער דביקות, אָנגעלענט אויפן טיש — האָט זי געזונגען און האָט דערביי צוגעקנאַקט מיט אַ פינגער; גלייך ווי זי וואָלט געווען אַ חסידית׳טע, מבטן ומלידה. דער ניגון אַליין איז ביי איר אַרויסגעקומען אַזוי שטאַרק פאַרבענקט, אַזוי רופנדיק און צוזאָגנדיק — אַז די נשמה איז אויסגעגאַנגען ביים הערן. לאַנגע יאָרן דערנאָך האָבן מיר דעם ניגון געזונגען ביים שבת׳דיקן טיש און האָבן אים גערופן „דער דאָקטאָרשעס ניגון״.

איך געדענק, ווי איינמאָל האָב איך געהערט דעם ניגון פונעם מאָלאָס־טאָיקער ישיבה־בחור — וואָס האָט געגעסן שבת ביי אונז. ער האָט אים

קונציק אַריינגעפּאַסט אין די ווערטער פֿון תהילים: צמאה לך נפשי, כמה לך בשרי... בין איך נשתומם געוואָרן דערפֿון, וויאַזוי דער דאָזיקער ישיבה־מתבודד האָט עס אַזוי וואונדערלעך פֿאַרשטאַנען צונויפֿצופּלעכטן דעם ניגון מיט אָט־די הייליקע ווערטער. זיי האָבן זיך אַזוי־אמת׳דיק אַריינגעפּאַסט, גלייך ווי זיי וואָלטן לכתחילה נאָר געשאַפֿן געוואָרן בכדי מזווג צו זיין זיך מיטן איינציקן און טייערן ניגון פֿון וויערא יאַקאָווליעוונאַ...

איך דערמאָן זיך אויך אין איינעם אַ שבת, פֿול מיט שניי און פֿראָסט, אין וועלכן איר בין געשטאַנען לאַנגע שעה׳ן אין דרויסן — און געפֿרוירן פֿון קעלט. דאָס האָב איך אויסגעקוקט (אין אַ ראָג, צווישן מאַרק און דער פּאָסט־גאַס) אויף דער מינוט, ווען די דאָקטאָרשע וועט דאָ פֿאַרבייגיין, אויפֿן וועג אירן צום אַפּטייקער אין שטוב אַריין, בכדי צו שפּילן אין קאָרטן — כדי איך זאָל קענען פֿאַר איר אַראָפּנעמען דאָס היטל און איר זאָגן: זדראַסטוואויטיע!...

און נאָך געדענק איך: מיכאל שימי הורוויץ, דער דעלעגאַט צו די ציוניס־טישע קאָנגרעסן, איז אַראָפּגעקומען אין שטעטל אַריין. ס׳איז געווען נאָך דעם ציוניסטישן צוזאַמענפֿאָר אין מינסק. די אַקציעס פֿונעם ציוניזם אין אונזער שטעטל האָבן זיך גענומען הויבן אַלץ העכער און העכער. מיכאל־שימי איז דערביי געווען דער ליבלינג פֿון אונזער משפּחה; אַ שיין־רעדנער, וואָס איז געווען זייער אָנגענומען ביי אַלעמען אין שטאָט, איז ער נאָר־וואָס צוריקגעקומען פֿון דער וויכטיקער קאָנפֿערענץ, פֿול מיט באַגייסטערונג און אינפֿאָרמאַציעס. אויף מיר האָט מען אַרויפֿגעלייגט דעם חוב, אַז איך זאָל פֿאַרבעטן צו מיין פֿעטער אין שטוב אַריין די אָנגעזעענסטע ציוניסטן פֿון שטעטל, לויט אַ באַזונדער ליסטע. האָבן זיך אַלע פֿאַרזאַמלט. אויבנאָן איז געזעסן מיכאל־שימי, יום־טובדיק אָנגעטאָן, די שיינע, שוואַרצע באָרד זיינע פֿונאַנדערגעטיילט אין צווייען, אַזויווי די באָרד פֿון נאָרדוי אַליין — און פֿון זיין מויל „שיטן זיך פּערל". אַך, וואָס פֿאַר אַ צויבער דער מענטש האָט עס פֿאַרמאָגט אין זיין ריידן! וואָס פֿאַר אַ שאַרפֿקייט אין זיין וויכוח! וואָס פֿאַר אַ בילדערישקייט אין זיינע שילדערונגען — און וואָס פֿאַר אַ איבערצייגונגס־כוח אין זיינע שניידנדיקע ראיות! מען האָט אים געדאַרפֿט אויסקושן דערפֿאַר.

ער האָט גערעדט וועגן דעם קאָלאָניאַל־באַנק, וועגן הערצל׳ס פּראָיעקטן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל; און וועגן די אַראַבער אין ארץ־ישראל, וואָס אויך זיי גלויבן שוין, אַז די יידן וועלן זיך אומקערן קיין ציון. ער האָט אַליין

געהערט דערפון: בשעת די אַראַבער שרייבן דאָרט אונטער אַ פּאַרקויפס־קאָנטראַקט צווישן זיך, באַמערקן זיי, אַז דער קאָנטראַקט איז גילטיק ביז צו דער צייט ווען די יידן וועלן זיך אומקערן אין זייער לאַנד אַריין. ער האָט דערציילט אויסטערלישע זאַכן וועגן אַסימילירטע סטודענטן אין דייטשלאַנד, וואָס האָבן זיך צוריק דערנענטערט צו יידישקייט און זיי דועלירן זיך פאַרן יידישן כבוד. ער איז, אין יענער נאַכט, געווען ווי אַ שפּרודלדיקער קוואַל. וועגן וואָס האָט ער דען נישט גערעדט? וועגן דעם קאָנגרעס און זיין שיינקייט; וועגן הערצל און זיין פּראַכט... און אין מיטן רעפעראַט האָט ער אַריינגעפלאָכטן אַ דערציילונג איבער זיין וואונדערלעכער באַגעגעניש מיט מאַרקאָ באַרוך אין באַזעל; אַריינגעוואָרפן אַ פּאַטעטישן פּערז פון פרוגן און אַ שאַרף ווערטל פונעם אָדעסער ראַבינער ד״ר אַווינאָוויעצקי... ער האָט געשאָסן פיילן אין דער זייט פון עפּעס אַ ראַדיקאַלן אַסימילאַטאָר אין מינסק, וואָס איך האָב נישט געקענט — און האָט שאַרף אָנגעגריפן די אַנטי־ציוניסטישע אָרטאָדאָקסיע, וועלכע כ׳האָב שוין גרייליך געקענט פון דער נאָענט. זיינען מיר אַלע געווען בלויז געהער און איבערפולט מיט אַ דערהויבענער הנאה.

אַז איך זאָג „מיר אַלע״ — מיין איך דערמיט: דעם אַפּטייק־קרעמער, מהרש״ק, דער פירער פון די שטעטלדיקע ציוניסטן און דער „אַנאָנימער״ קאָרעספּאָנדענט פון „המליץ״; דעם פעטער הירשל, דער אָפיציעלער פאַרזיצער פון דער ציוניסטישער אגודה; דעם טאַטן, וואָס האָט זיך נאָר־וואָס געהאַט איינגעשריבן ווי אַ מיטגליד אין ציוניסטישן פאַראיין; דעם העברעאישן לערער אלתר יאָסעלעוויטש, דער מנהיג פון פאַראיין „בנות ציון״; דעם גבירס איידעם, לוסטערמאַן, וועלכער איז געווען אַבאָנירט אויפן דייטשן אילוסטרירן זשורנאַל „אָסט און וועסט״; נח׳ן, דער אָנפירער פון דער יוגנט; דעם אַרבעטער־טוער פיניע קושניר; אהרע, אליה דעם שוחט׳ס זון — און אויך ר׳ חיים־איטשע דער מלמד, וועלכער האָט זיך גערעכנט צווישן די עלטסטע חובבי ציון. אויסער זיי זיינען דאָרט געווען אַ סך יוגנטלעכע און פרויען, אַלץ דאָס שענסטע און בעסטע פון דער גאַנצער ציוניסטישער משפּחה אין שטעטל...

פּלוצלונג האָב איך זיך אומגעקוקט און דערזען: די גאַנצע צייט האָט מיכאל־שימי הורוויץ געוואָרפן זיינע אויגן אין יענעם ווינקל אַריין, ביים עק טיש, פון וואַנען עס האָט זיך צו אים געצויגן דער געשפּאַנטער בליק

פון דער דאָקטאָרשע ווירעראַ יאַקאָווליעוונאַ... זי איז געזעסן אַזויווי אַ צוגעשמידטע. איר דרייעקיק, כישופדיק פּנים איז געווען אַנגעשפּאַרט אויף איר אָפענער האַנט. זי איז געווען איינגאַנצן אויג, אויער און רייצנדיקע פאַרשטענדעניש — און ווי אַ דורשטיקע האָט זי געשלונגען זיין יעדעס וואָרט. דאַן האָב איך פאַרשטאַנען, פון וואַנען מיכאל האָט עס היינט געשעפּט אַזוי־פיל צוויבער פאַר זיין רעפעראַט און פאַר וועמען ער שפּרייט דאָ איצט אויס, פאַר אַלעמענס אויגן, זיין געבענטשטע שפע.

איך האָב געזען — און בין צעטומלט געוואָרן... כ׳האָב מוחל געווען — און האָב זייער גוט פאַרשטאַנען...

באַלד נאָך דעם איז אויסגעבראָכן די רוסיש־יאַפּאַנישע מלחמה. ווירעראַ יאַקאָווליעוונאַס מאַן, ד״ר מאָיסעי אַבראַמאָוויטש, איז מאָביליזירט געוואָרן. די חשובסטע לייט פון שטעטל האָבן זיך דאַן פאַרזאַמלט אויפן גרויסן הויף פון אַ שטאָטישן גביר — און מען האָט זיך פאָטאָגראַפירט פאַרן געזעגענען, צום אייביקן אָנדענק. דאָס דאָזיקע בילד — פון אַלע פּני פון שטעטל מיט מאָיסעי אַבראַמאָוויטש און ווירעראַ יאַקאָווליעוונאַ אין מיטן — איז טאַקע געבליבן ווי דער איינציקער קאָלעקטיווער זכר נאָך דער אומגעבראַכטער היים. נאָך היינט קען מען דאָס דאָזיקע בילד אָנטרעפן אין הייזער פון אונזערע שטעטלדיקע, וואָס זיינען פאַרוואָגלט געוואָרן אין ווייטע לענדער.

ווירעראַ יאַקאָווליעוונאַ איז געבליבן אַליין אין שטעטל, ווי אַ לעבעדיקע, טרויעריקע אַלמנה. זי איז עפּעס אַזויווי נאָך שענער געוואָרן; אָבער איר צויבער האָט זי געהאַלטן ווייט און אָפּגעשלאָסן אין אירע פאַראייננזאַמטע צימערן. זי האָט באַשעפטיקט די פאַנטאַזיע פון אַ סך, בעת זי אַליין איז געווען אַריינגעטאָן אין איר דערווייטערטער וועלט.

שפּעטער האָט מען זיך דערציילט וועגן אַ רוסישן אָפיציר, אַן אַלטער באַקאַנטער פון כאַרקאָוו, וואָס איז אַראָפּגעקומען אין שטעטל אַריין, האָט געוואוינט אינעם האָטעל ביים וואָקזאַל און פלעגט זי קומען באַזוכן. דערנאָך איז ער באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. האָט מען געזאָגט, אַז דאָס האָט ער געטאָן צוליב איר. פאַר קיינעם איז דאָס קיין וואונדער נישט געווען; אָבער מען האָט ווייניק געשמועסט דערפון.

אין יענע יאָרן פון דער יאַפּאַנישער מלחמה, ערב דער ערשטער רעוואָ־לוציע אין רוסלאַנד, האָבן אויפגעשפּראָצט די ערשטע אַרבעטער־פּאַרטייען

ביי אונז אין שטעטל — און ס׳האָט זיך צעשפּילט אַ קאַמף צווישן די צדדים. די הויפּט־מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן צווישן אונז און דעם „בונד״. דאָס שלאַכט־פעלד איז געווען דער ענין ביבליאָטעק. ווען די קריגערייען זיינען שוין גאָר שטאַרק געוואָרן — האָט מען געשפּאָלטן די ביבליאָטעק. די רוסישע ביכער זיינען אַריבער צו „זיי״ און די העברעאישע זיינען געבליבן „אונזערע״.

אין שפּיץ פון דער רוסישער ביבליאָטעק האָבן זיך געשטעלט מיינע עלטערע שוועסטערן. זיי האָבן געהאַט צוהילף דעם רוסישן לערער, דעם סטודענט און דעם לאַנג־יעריקן עקסטערן, אָדער די סטודענטין פון באָב־רויסק. נעבן די הויפּט־עסקנים פון דער העברעאישער ביבליאָטעק האָט זיך געק׳קהל׳ט דער העברעאישער לערער — און איך האָב אים צוגעהאָלפן. אָבער קיין „אייגענעם״ סטודענט האָבן מיר נישט פאַרמאָגט. ערשט ווען די מחלוקת איז גאָר שטאַרק געוואָרן און ס׳איז געקומען די צייט צו גרינדן די פּאַרטיי „פּועלי ציון״ — האָבן מיר אַראָפּגעבראַכט אונזערס אַ רוסישן לערער. דאָס איז געווען אַן עילוישער עקסטערן — אַ יונגער טעאָרעטיקער און גלענצנדי־קער רעדנער — וואָס איז געוואָרן דער מורה־הוראה פון ציוניסטישן סאָציאַליזם. נאָך בעת ער האָט געלעבט ביי אונז, איז ער שוין באַקאַנט געווען אין דער גאַנצער באַוועגונג מיט זיינע שווערע מאמרים „וועגן דער סטאַטיק און דער דינאַמיק פון דער יידישערווירקלעכקייט״, „וועגן דער סטאַטיק און דינאַמיק פונעם יידישן פּראָלעטאַריאַט״ — וועלכע ער האָט געדרוקט אינעם ערנסטן ציוניסטישן חודש־זשורנאַל „יעווריעסקאַיאַ זשיזן״, וואָס איז דער־שינען אין פּעטערבורג.

דער דאָזיקער לערער און רעדנער, מיט דער שוואַרצער טשופּרינע און שיינע מאַניערן, איז אויך געווען אַ קרוב פונעם שטעטלדיקן נגיד. טאָקע דערפאַר האָבן מיר אים געקענט אַראָפּברענגען צו אונז. ער האָט פאַר אונז אויסגעטראָטן אַ וועג צו די רייכע הייזער און צו דער ראַדיקאַלער אינטע־ליגענץ. ער האָט אַפילו באַוויזן אַריינצודרינגען ביז אינעם איינגעשלאָסענעם הויז פון וויעראַ יאַקאָווליעוונאַ.

דאָס איז געווען אַ גרויסער אידעאַליסט און אויסגעצייכנטער בעל־מידות. זיין עקסטרעמע וועגעטאַרישקייט איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ער האָט אונז נישט געלאָזט אָנהענגען קיין פּאַפּירן וואָס כאַפּן פליגן אין אונזער לאָקאַל, צוליב צער־בעלי־חיים. ער איז געווען קלאָר אין מיכיילאָווסקין און נישט

מסכים־געווען מיט מאַרקסן. דאָס איז געווען אַ באַליבטער רעדנער און אַ גרויסער מבין אויף רוסישער פּאָעזיע און בעלעטריסטיק.

אַליין אַ געבוירענער אין סמאַרגאָן, האָט ער אָבער באַהערשט אַלע ניואַנסן פון דער רוסישער שפּראַך ווי אַן אייגענער. זיין שפּראַך, סיי אין פּריוואַטן באַנוץ און סיי ביי רעפעראַטן, איז געווען רוסיש. העברעאיש האָט ער נישט געקענט. אידלסאָן, דער רעדאַקטאָר פון „יעווריעיסקאַיאַ זשיזן״, האָט אים פון דערוויטנס צוגעגעבן מוט. ער אַליין האָט געחלומט וועגן פאַרמעסטן זיך מיט זשאַבאָטינסקין, ווען שטערן ס׳האָט דאַן אָנגעהויבן אויפצוגיין.

ביי טאָג האָט ער געגעבן לעקציעס די עקסטערנס און אין די אָוונטן האָט ער געקנעלט מיט אונז די טעאָריע פון דער יונגער פּאַרטיי, אָדער געשריבן זיינע אַרטיקלען און אָפּהאַנדלונגען. זיינע איבעריקע, פרייע שעה׳ן האָט ער פאַרבראַכט ביי וויעראַ יאַקאָווליעוונאַ אין הויז, אָדער מיט ווייטע שפּאַצירן אין די אַרומיקע וועלדער.

ער האָט דאַן געגרינדעט ביי אונז די גרופּע „פּועלי ציון״ און ער האָט איר דערביי געברענגט אַ גאַר־גרויסע מתנה: די מיטהילף פון וויעראַ יאַקאָווליעוונאַ. איר ערשטע אַקציע פאַר אונז איז געווען געווידמעט דער ביבליאָטעק. זי האָט אָרגאַניזירט אַ טעאַטער־פאָרשטעלונג אין יידיש און אויסגעקליבן האָט זי גאָלדפאַדנס „שולמית״. די רעפּעטיציעס האָבן געדויערט אַ גאַנצן ווינטער. מיט זייער נייקייט און שיינקייט, האָבן זיי פאַרכאַפּט דאָס האַרץ פון אַלע מקורבים צווישן דער יוגנט, וועלכע האָבן געהאַט די זכיה צו זיין אינעם רעפּעטיציע־זאַל, אָדער נאָענט צו אים.

בעתן איינשטודירן די ראָלן האָט מען נישט געטאָרט אַריינגיין אין אונזער לאָקאַל. אַזוי האָט וויעראַ יאַקאָווליעוונאַ באַפוילן. די שפּילער האָט זי אויסגעקליבן צווישן אונזערע מיטגלידער און סימפּאַטיקער. זי אַליין האָט געשפּילט די ראָל פון „שולמית״. ביז היינט זינגט נאָך אין מיין זכרון דער פרעכטיקער צאָרן פון דער שיינער שולמית, וואָס איז איינגעהילט אין פאַר־בענקטן טרויער נאָך איר יוגנט־פריינט, וואָס איז פון איר אַוועק... און זי טרייבט דערפאַר פון זיך איינציקוויז די אַלע וואָס קומען בעטן איר פאַר־וואונדעט האַרץ:

— אַוועק, אַוועק, אַוועק, אַוועק, אַ־ווע־־ק!...

איר קינסטלערישע אונטערנעמונג האָט אונז דאַן טאַקע אַרויסגעפירט פון ענגן ווינקל און קאָנצענטרירט אַרום אונז אַלע יוגנטלעכע, וואָס האָבן

געבענקט נאָך שיינקייט. אָבער דאָס איז נאָר געווען אַ פאַרשפּיל צו יענער גרויסער און אומגעריכטער הילף, וואָס זי האָט אונז צוגעטראָגן מיט איר טאַלאַנט און חן בעת דער דעמאָלטיקער גרויסער אָנטשיידונג...

דאָס איז געווען אין די שבועות־טעג. אונזער פּאַרטיי האָט איינגעאָרדנט אַ געהיימע פאַרזאַמלונג אינעם זאַדוואָריער וועלדל, הינטער דער שטאָט. מען האָט אויסגעשטעלט „פּאַטרולן" איבער דער גאַנצער לענג פונעם וואַלד און זיי האָבן געדאַרפט ווייזן דעם וועג פאַר די אָנטיילנעמער. מיר האָבן דאַן, דאָס ערשטע מאָל, דאָרט איינגעאָרדנט אַ קינסטלעכע „דיסקוסיע", בכדי איינצואיבן אונזערע חברים אין פּאַרטייאישן קאַמף — זיי זאָלן וויסן „וואָס צו ענטפערן די קעגנער", וואָס האָבן זיך געמערט פון טאָג צו טאָג. דער אינסצעניזאַטאָר דערפון איז געווען דער לערער. די ראָל פון אַ „בונדישן רעדנער" האָט ער מיר איבערגעגעבן. פאַר זיך האָט ער גענומען די ראָל פונעם אָפּענטפערער. איך האָב אָנגעזאַמלט די שטאַרקסטע אַנטי־ציוניסטישע אַרגומענטן. דאָס מאַטעריאַל האָב איך געשעפּט אין שטוב ביי מיינע שוועס־טער, ביי זייערע חברטעס, לערער און געסט און אין דער בונדישער ליטע־ראַטור מיט וואָס איך האָב זיך אָנגעלייענט. פון דעם אַלעם האָב איך מיר אויסגעבויט אַ גאַנצן טעאָרעטישן בנין. אָבער ווי גרויס איז געווען דערנאָך מיין נצחון, ווען דער קלוגער לערער האָט — מיט אַ געבילדעטער שפּראַך — חרוב געמאַכט אַלע מיינע געביידעס, איינס אין איינס — און עס איז פון זיי גאָרנישט געוואָרן. מיין גאַנצער טורעם איז פונאַנדערגעפאַלן ווי אַ זייפן־בלאָז.

ביז גאָר דערמוטיקט פון אונזער גערעכטן וועג — און זיכער אין אונזער אמת — האָבן מיר באַשלאָסן אַרויסצוגיין, אַלע צוזאַמען, אין דער ערשטער דעמאָנסטראַציע; און זאָל דאָס גאַנצע שטעטל אונז זען, מיט אונזער גאַנצן כוח! האָבן מיר גענומען שפּרייזן מיט דער פאָן פאָרויס און מיט פולע הערצער געזאַנג. אָבער ווען מיר זיינען צוגעקומען צום קליינעם בריקל איבערן קאַנאַל, האָבן אונז די „פּאַטרולן" אָנגעזאָגט די בשורה, אַז אויף דער צווייטער זייט וועלדל זיינען אויך די „בונדישע" קעגנער אַרויס מיט אַ דעמאָנסטראַציע. אויך זיי דערנעענטערן זיך איצט צום שטעטל — און זיי זיינען געווען פיל מער פון אונז, ווייל זיי האָבן מיט זיך געהאַט די אַרבעטער, די רייכע קינדער און די בעסטע אינטעליגענץ. מיר האָבן קעגן זיי אויסגעזען ווי אַ קליין הייפל — און דערצו נאָך אין דער מערהייט יונגטלעכע. האָבן מיר זיך געשראָקן, אַז

עס וועט אונז קיין כבוד נישט צוקומען פונעם ערשטן באַווייזן זיך אין דער עפנטלעכקייט. אַפּנים אַז די בונדיסטן האָבן זיך דערוואוסט פונעם פּלאַן, וואָס מיר גרייטן זיך צו טאָן — און דערפאַר האָבן זיי בכיוון איינגעאָרדנט דווקא איצט אַ קעגן־דעמאָנסטראַציע. דאָס ווילן זיי אונז צונישט מאַכן דעם גאַנצן יום־טוב און באַווייזן פאַר אַלעמען ווי לעכערלעך־שוואַך מיר זיינען...

קיין עצה, וויאַזוי אויסצומיידן די מפּלה, איז אָבער שוין מער נישט געווען. מיר זיינען אין רעכטן מיטן מאַרשירן. מיר האָבן שוין דערהערט פון דערווייטנס דעם אָפּהילך פון אונזערע קעגנערס טריט און זייער הילכיק געזאַנג. איז אומזיסט די מי: אונזער בושה איז אַ זיכערע... נאָר פּלוצלונג האָט זיך אַרויסגעטיילט פון דער שורה וויערע יאַקאָווליעוונאַ. זי האָט אַ נעם געטאָן די פאָן פונעם יונגן חבר'ס הענט און מיט איר געשוּלטער און לויטערער שטים — וואָס האָט איינגענומען הערצער — האָט זי אָנגעהויבן זינגען די „שבועה". און מיר נאָך איר.

ווען די דעמאָנסטראַציעס האָבן זיך דערנענטערט פון ביידע זייטן, האָט זיך איר קול געשטאַרקט איבער די קעגנערס. און ווען זי איז נעבן זיי פאַרבייגעגאַנגען, האָט זי אויפסניי אָנגעהויבן איר ליד. זי אין דער שפּיץ — און מיר נאָך איר. און דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך אַ לאָז געטאָן נאָך אונז, איבער דער גאַנצער לענג פון גאַס, ביז צו אונזער לאָקאַל. דערנאָך האָט מען געשמועסט אין דער פּאַרטיי: די וואָגשאָל האָט זיך איבערגעוואויגן לטובת אונז... מיר האָבן מנצח געווען.

ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט, איז מאַיסעי אַבראַמאָוויטש צוריק־געקומען. ער האָט גענומען וויערע יאַקאָווליעוונאַ מיט די צוויי קינדער — וואָס האָבן שוין באַוויזן אונטערצוואַקסן און באַליבט ווערן ביי אַלע פאַר־ערער פון זייער מוטער — און איז מיט זיי אַוועק גאָר ווייט; אַזש קיין טשיטאַ, אין סיביר. דאַן האָט ער אַוועקגענומען פון אונזער שטעטל די פרייד, איר פּראַכט און דעם גלאַנץ פון איר יוגנט.

עס זאָגט זיך נאָר אַזוי: אַוועקגענומען... ס'איז אָבער נישט אינגאַנצן אַזוי: דאָס ליכטיקייט, ביים דערמאָנען זיך אָן איר, לעבט ווייטער אין די הערצער פון אַלע אירע פאַרערער. און אינעם געשטאַלט פון יעדער שיינער פרוי — וואָס עס איז זיי ווען־עס־איז באַשערט געווען צו טרעפן אויף זייער לעבנס־וועג — וועלן זיי נישט אויפהערן צו זוכן די שפּורן פון יענעם שטראַלן־

ליכט, וואָס אויף זיי אַראָפּגעשיינט פון וויערא יאַקאָווליעוונאַן אינעם פריליגג פון זייער יוגנט.

...מיט גאַנצע פערציק יאָר שפּעטער האָב איך געטראָפן אין ארץ־ישראל אַן עלטערן ציוניסטישן פאַבריקאַנט, וואָס איז געקומען פון יענעם ווייטן טשיטאַ. האָט אין מיר אויפגעבליצט דער חשק אים צו פרעגן אויף וויערא יאַקאָווליעוונאַ. ווי נאָר איך האָב מיין פראַגע אַרויסגעבראַכט אויף די ליפּן — האָט זיך זיין פּנים צעלויכטן. און פּלוצלונג האָט פון זיינע אַלטע אויגן צו מיר אַ שטראַל געטאָן עפּעס פון יענער ליכטיקייט, וואָס האָט אויף אונז אַרויפגעשיינט דעמאָלט; אין יענע יאָרן, ווען דער פרימאָרגן פון אונזער יוגנט האָט נאָר־וואָס אָנגעהויבן אויפגיין.

די באַשיצער
פון
דער שטאָט

שטויבץ, שטאָט פון מיין יוגנט! איך בין נישט געווען מיט דיר אינעם טאָג פונעם גרויסן אומגליק... און מיין אויער האָט נישט פאַרנומען דעם געשריי פון דיינע פאַרפייניקטע, די טייערסטע מיינע, זינט מיין יוגנט־צייט. אין יענעם טאָג, פון י״ב תשרי ה׳תש״ג, זיינען באַגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט טויזנט פינף הונדערט פון דיינע זין און טעכטער, זקנים און קינדער. טייל פון זיי זיינען געווען מיינע פריינט אין פאַרטיי. ווען מען

האָט זיי אַריינגעוואָרפן מיט זייערע פרויען און קינדער, אין איין ברודער־קבר, וואָס זייערע אייגענע הענט האָבן אויסגעגראָבן... אין יענעם שוואַרצן טאָג איז מיין האַרץ נישט צעבראָכן געוואָרן, ביים געשריי פון זייערע קללות! פון דערוויטנס האָב איך מיטגעלעבט די בראָך פון מיין גאַנץ פאָלק; און איך האָב דאָן נאָכנישט תופס געווען, אַז אויך אייער פערזענלעכע בראָך איז איינגעוויקלט אין דעם שטורעם־חורבן פון מיין גאַנץ פאָלק. די איינגעלאָשענע שטעטלשע עכאָס האָבן זיך צו אונז דערטראָגן פון דערוויטנס און זיינען אָנגעקומען פאַרשפּעטיקטע; אָן ווערטער און אָן פּרטים, בלויז געטראָגן זיך אויף די כוואַליעס פון ברידערלעכן אומרו אין האַרץ...

שטויבץ, שטאָט פון מיין קינדהייט! שטאָלץ פון מיינע יוגנט־יאָרן! איך גלויב נאָך אַלץ נישט, אַז אויך דיך האָט מען געפירט ווי שאָף צו דער שחיטה... איך האָב דאָך געקענט דיינע יונגע גיבורים, די דערצויגענע אויפן ברעג פון ניעמאָן און די בריות ביי די גרענעץ־געשלעגן... איך געדענק דאָך נאָך דיינע העלדישע קצבים און בעלי־עגלות, די קאָנאָפּאָטניקעס פון די באָטן און די פליטן־בינדער אויפן רום... די קאַראַבעלניקעס, וואָס פלעגן זיך פאַרמעסטן מיט די שיכורע פּויערים און יורזדיקער יידן, דער־צויגענע אויף שווערער פראַצע און אויך די בחורים פון מאַרק — וואָס האָבן געוואוסט, וויאַזוי מען באַגייט זיך מיט געווער... וויאַזוי־זשע האָט איך אַלעמען פאַרלאָזט אייער גבורה?

יאָ, די איינצלנע פאַרטיזאַנער דיינע — וואָס זיינען געקומען קיין ארץ־ישראל דורך שבעה מדורי גראַנגל — פון די פאַליעסער וועלדער ביז דורך די גרענעצן פון רומעניע און איטאַליע, זיי זיינען דיינע עדות: אויך אין דעם טאָג פון בראָך און צאָרן האָט זיך נישט אינגאַנצן אָפּגעטאָן פון דיר דער גייסט פון גבורה. אַפּנים, אַז דער שונא האָט געמוזט זיין זייער שטאַרק און זייער אַכזריותדיק — אויב ער האָט דיך אַזוי געפּאַנגען!

איך האָב דיין סוף נאָר איבערגעוויטיקט פון דערוויטנס — און פאַר־שפּעטיקט. איך בין אָבער געווען אַן עדות ביים אָנהויב, ווען ס׳האָט צוערשט אַ פלאַקער געטאָן אין דיר דער גייסט פון ווידערשטאַנד און פאַרטיידיקונג. איך געדענק נאָך גוט, ווען עס איז צום ערשטן מאָל אַריינגעפאַלן צווישן דיינע יוגנטלעכע רייען דאָס שטאַרקע, צינדנדיקע וואָרט „זעלבסטשוץ״; ווען דאָס אָרגאַניזירן די סאַמאָ־אָבאָראָנאַ האָט זיך קוים אָנגעהויבן. וועל איך דערציילן דאָס, וואָס עס לעבט נאָך ווי אַ ליכטיקער זכר אין האַרצן.

די פאַרטיידיקונג אַליין איז עלטער געווען פאַר דער אָרגאַניזאַציע. דאָס שטעטל האָט געלעבט פון מסחר און מלאכה און עס האָט געהאַט אַרום זיך דערפער. יעדער זונטיק, ווען דער מאַרק־טאָג איז פאָרגעקומען, איז געווען אַ טאָג פון פורעניותן. נעבן דער שטאָטישער קרעטשמע — און ביי די הייזער פון יונה דעם ווײַנער און מרדכי אייזיק דעם ווײַנער — פלעגט יעדן מאַרק־טאָג זיך זאַמלען אַ מין געזעמל, וואָס האָט אַנגעוואָרפן אַ פחד. יונה און מרדכי אייזיק זיינען ביידע געווען כשרע, לומדישע יידן. יעדן פרייטיק האָבן זיי צוגעגרייט ראָזשינקע־ווײַן אויף קידוש און הבדלה פאַר די שטאָטישע בעלי־בתים און יעדן זונטיק פלעגן זיי פאַרקויפן בראָנפן פאַר די דאָרפס־פויערים. זינט דער שנאַפּס איז איבערגעגאַנגען אין די הענט פון רעגירונגס־מאָנאָפּאָל, פלעגן די פויערים יעדן זונטיק פאַרנאַכט זיך אויסשטעלן אויפן מאַרק, ביי דער מאָנאָפּאָלקע אין לאַנגע רייען. זיי האָבן שוין דאָרט איבער־געלאָזט דעם גאַנצן פדיון פאַר די פּראָדוקטן, וואָס זיי האָבן געבראַכט אין שטאָט אַריין. מיט אויסערגעוויינטלעכער קונציקייט פלעגן זיי אַרויסקלאַפּן אין דער לופט אַריין די קאָרקעס פון די פלעשער און אַריינציען אין מויל אַריין איין פלעשל שנאַפּס נאָכן אַנדערן... און פון דאָרט האָט אַלעמאָל געלויערט די סכנה.

ווען עס האָט זיך דערנענטערט די „פּאַסכע" אָדער ערב דעם „ניתל"־טאָג — ווען דער קלויסטער־גלח האָט באַוויזן אויפצורייצן די פויערימס פאַנטאַזיע, נאָך דער לאַנגער פּראָצעסיע, וואָס האָט זיך אַרומגעדרייט אַרום דער שטאָט און איבער די טירן פון דער „מאָנאָפּאָלקע" — האָבן די צעפלאַמטע פויערים אויסגעלאָזט זייער פרומקייט און זייער שנאה צום רעגירונגס־שנאַפּס... אַן אימה איז דאַן אָנגעפאַלן אויף יידישע הייזער! חדר־ייִנגלעך האָבן זיך דאַן דערציילט, אַז אין אַזעלכע טעג פאַרשטעקט ראובלע בעל־עגלה דעם אייזערנעם לאָם אין די שטיוול־כאַלעוועס אַריין — על כל צרה שלא תבוא...

ראובלע דער בעל־עגלה איז געווען דער בכור פון משה׳קע דעם בעל־עגלה. משה׳קע אַליין פלעגט אין זיינע יונגע יאָרן אַנציען מיט זיין בויד אַזש ביז סמאָלענסק און ניזשני־נאָווגאָראָד, וואוהין ער האָט געפירט די שטאָטישע סוחרים אויף ירידים. אים האָב איך נאָך באַוויזן צו באַקענען אויף זיינע עלטערע יאָרן. יעדעס יאָר האָט ער אונז געפירט — די מאַמען מיט אונז קינדער — צום אַלטן פוילישן דאָקטאָר מאַלקעוויטש אין דאָרף מאַליאָווע, פינף שעה פאָרן פון שטויבץ. אויפן וועג האָט ער געהאַלטן אין איין זאָגן

תהילים — מיט אַ זיס קול און מיט אַ וואונדערלעכער אַקצענטירונג — ביז ער האָט אויף דער נסיעה, אויסנווייניק, פאַרענדיקט דעם גאַנצן תהילים, זיצנדיק אויף דער קעלניע. צווישן איין ספר און דעם אַנדערן, האָט ער מיר דערווייל געגעבן אַ לעקציע, וויאַזוי מען דאַרף שרייבן אַ זייער־מליצה׳דיקן, העברעאישן בריוו.

איז זיין בכור, ראובעלע, געווען דער ערשטער פון די שטעטלדיקע באַשיצער. ער האָט קיינמאָל נישט געוואָלט אָננעמען קיין באַפעלן פון אַן אָרגאַניזאַציע. ער האָט זיך אויסגעלאָכט פון זיינע חברימס הילף און איז זיכער געווען, אַז ער אַליין קען פאַרטרייבן אַלע שונאים פון דער גאַנצער שטאָט. אויפן ערשטן בליק האָט מען אין אים לגמרי נישט געקענט דערזען קיין גבורה. ער איז געווען מאָגער און נישט הויך. ער איז אָבער געווען אומדערשראָקן; און אַלע דערפער האָבן געקלונגען מיט זיין גבורה. איין מאָל — האָט מען דערציילט — זיינען אים, אויפן וועג, באַפאַלן זיבן פויערים און ער איז געווען איינער אַליין. האָט ער זיי אַלע גובר געווען און אַוועקגעלייגט אַלע זיבן. דערנאָך איז ער געקומען צולויפן אין שטאָט אַריין מיט אַן אַריינגעזעצטן מעסער אין בויך...

אָן שום אָרגאַניזאַציעס און אָן אַ ספּעציעלן אויסוואַל, האָט דאָס שטעטל געוואוסט, אַז ראובעלע איז איר באַשיצער. האָט מען אים דערפאַר מוחל געווען אַלע משוגעתן, סיי ווען דאָס האָט געהאַט צו טאָן מיט פרומקייט־ענינים און סיי, ווען דאָס איז שייך געווען צו זיין מאָדנער אויפפירונג מיטן אייגענעם ווייב.

דער צווייטער פון די גיבורים אין שטעטל איז געווען שמואל טוניק. אין זיין אויסערלעכקייט איז ער געווען דאָס פּונקט־פאַרקערטע פון ראובעלען. משכמו ומעלה איז ער געווען העכער פאַר אַלע יידן און גויים פון שטעטל. ער איז געווען אַ ריז פון געשטאַלט און אַ בילד־שיינער מאַנסביל. זיינע בלאָנדע, דיקע וואָנצעס זיינען געווען צוגעשפּיצט ווי די שפּיזן. אַז ער האָט געשפּרייזט אין שפּיץ פון דער גרופּע פייערלעשער — איבער וועלכע ער איז געווען דער קאָמענדאַנט — מיטן קופּערנעם העלם אויפן קאָפּ און מיטן גלאַנציקן טרומייטער אין מויל, האָט די ערד אונטער אים געציטערט. איך קען זיך נישט דערמאָנען, אויב ער האָט זיך באמת אַמאָל געשלאָגן מיט אַ גוי. אָבער פאַר זיין קוק אַליין האָט יעדער שיכור געציטערט. שוין זיין

בלויז אַרומדרייען זיך אויפן מאַרק איז געווען אַ גאַראַנטיע, אַז עס וועט די שטעטלדיקע יידן קיין בייז נישט געשען.

די דאָזיקע צוויי באַשיצער זיינען אָבער נאָר געווען גענוג, כל־זמן עס זיינען געווען נאָרמאַלע יאָרן. באַלד זיינען אָבער אָנגעקומען די טעג פון דער ערשטער רעוואָלוציע — און די שוואַרץ־מאָה׳ניקעס האָבן זיך אָרגאַניזירט. ס׳איז אויסגעפּאַלן די שחיטה פון קעשענעוו, די פּאָגראָמען אין האָמעל; און די כמורנע וואָלקנס האָבן זיך אויך אַראָפּגעלאָזט אויף דער שטויבצער סביבה.

זינט דעם ניינטן יאַנואַר פון 1905, האָט די כוואַליע פון העצע נישט נאָכגעלאָזט. די צייטונגען זיינען פול געווען מיט ידיעות וועגן פּאָגראָמען. אין שטעטל האָבן זיך באַוויזן פּאַרדעכטיקע פּאַרשוינען, וואָס האָבן גאָרנישט געקויפט אָדער פּאַרקויפט, נאָר זיי האָבן זיך אַרומגעדרייט צווישן די פּויערים און זיי אויפגערייצט. די פּויערים זיינען אַרויסגעגאַנגען פון קלויסטער און זייערע פּנימער זיינען געווען פייער און פלאַם. די אָרנטלעכע און היימישע צווישן זיי האָבן דערציילט: אין די דערפער קומען אַראָפּ פייערדיקע רעדנער און זיי האָבן שוין אַפילו באַשטימט דעם טאָג און די שעה...

אין שטעטל איז שוין געווען אַן אָנהויב פון אַ געהיימער, יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. דער „בונד״ האָט שוין געהאַט עקזיסטירט עטלעכע יאָר. אין יענעם יאָר האָט מען אויך אָרגאַניזירט די גרופּע „פּועלי ציון״, וואָס האָט דעמאָלט געהערט צום מינסקער „טאָלק״. פון האַנט צו האַנט האָט צירקולירט דאָס דינע, סודות׳דיקע ביכעלע אויף זייד־פּאַפּיר — „די פּאַמיליע צבי״ פון דוד פּינסקי. אינעם הויז פון מ. מהרש״ק, דער פירער פון די שטעטלדיקע ציוניסטן, האָט מען געלייענט מיט געפיל דאָס העפט „הזמן״, וואו ביאַליקס „משא נמירוב״ איז געדרוקט געוואָרן. אויף דער גרויסער ציוניסטישער אַסיפה האָט דער לערער פון רוסיש, ז. א. ראַבינאָוויטש (דער שפּעטערדיקער טעאָרעטיקער פון „פּועלי ציון״, יצחק זאַר), געשילדערט דאָס קאַפּיטל טראַיאַנאָוו:

אַ גרופּע יוגנטלעכע פון טשודנאָוו האָט זיך געלאָזט אין וועג אַריין העלפן די זשיטאָמירער יידן, וואָס זיינען געווען אין סכנה. זיינען זיי פאַרבייגעגאַנגען דאָס שטעטל טראַיאַנאָוו. אָבער די דאָרטיקע יידן האָבן מורא געהאַט צו געבן הילף די טשודנאָווער יונגעלייט און זיבן פון זיי זיינען, צוליב דעם, דער־

הרגעט געוואָרן אויפן וועג. האָט מען אויסגערופן אַ חרם אויף די טראָיאַ־נאָווער יידן...

מיר, אין יוגנטלעכן צאָרן, האָבן רעציטירט אויף די טראָיאַנאָווער דעם אַלטן פסוק: אורו מרוז, אמר מלאך ה׳, אורו ארור יושביה כי לא באו לעזרת ה׳, לעזרת ה׳ בגבורים... (איר זאָלט שעלטן מרוז, האָט געזאָגט גאָטס שליח, שעלט: פאַרשאָלטן זאָלן זיין אירע איינוואוינער, ווייל זיי זיינען גאָט נישט געקומען צו הילף, צו גאָטס הילף פאַר די גבורים).

איז צייטיק געוואָרן דער געדאַנק אין דער פועלי־ציון־גרופע, אַז מען דאַרף אויך אין שטויבץ אָרגאַניזירן אַ זעלבסטשוץ. דער דאָזיקער באַשלוס איז אָנגענומען געוואָרן אויף אַ זיצונג פון דער „סכאָדקע״. דאָס הייסט: פון סניף־קאָמיטעט, וואָס האָט געציילט פינף חברים. אָבער בכדי איינצוקויפן „כלים״ האָט מען געדאַרפט געלט; און מען האָט געמוזט אָנקומען צו די שטעטלדיקע בעלי־בתים. האָט מען באַשלאָסן צו מאַכן אַן אַסיפה אין שול. אָרגאַניזירן די פאַרזאַמלונג האָט געדאַרפט אונזער חבר פיניע קושניר, אַ זון פון דער באַקאַנטער קיכלעך־בעקערין אין שטעטל — סלאַווע, יאַשקע־בערקע הענעס — און אַ פלימעניק פון טשעריקאָווער רב (פון די ערשטע מזרחי־רבנים, וואָס איך האָב געהערט רײדן אין שטעטל לטובת ציוניזם).

דאָס האַלטן אַ דרשה אין שול, האָט מען אַרויפגעלייגט אויף מיר. איך בין נאָך געווען אַ ייִנגל און בסך־הכל דעם ערשטן חודש אין דער פאַרטיי. יענעם פחד, וואָס איז דעמאָלט אָנגעפאַלן אויף מיר, פאַרן אַרויפגיין רײדן (ס׳איז געווען מיין ערשטע, פאָליטישע רעדע אויף אַן עפנטלעכער פאַר־זאַמלונג), האָבן נישט געקענט אָפּשוואַכן אַל־די שרעקן מיינע, וואָס איך האָב זינט דעמאָלט תמיד ערב אַ רעדע אין דער עפנטלעכקייט. די אַסיפה איז פאָרגעקומען אין אַלטן בית־מדרש, ביינאַכט, נאָך מעריב. מיין חבר פיניע איז אַרויף אויפן באַלעמער, אַ קלאַפּ געטאָן אין „שולחן״ און מודיע געווען, אַז קיינער זאָל זיך נישט דערוועגן אַרויסצוגיין פון שול. די חברים האָבן אַריינגעשטעלט אַ שטיק האָלץ אונטער דער קלאַמקע, בכדי מען זאָל נישט קענען עפענען די טיר.

ליתר־תוקף האָט מען נאָך אָוועקגעשטעלט צוויי חברים, זיי זאָלן היטן דעם אַרויסגאַנג. אַרומגערינגלט פון מיינע שומרים, בין איך אַרויף אויפן באַלעמער און אָנגעהויבן צו רײדן. כ׳האָב אָנגעהויבן מיט אַ מאמר חז״ל, גערופן די יוגנט, אַז זיי זאָלן זיך מאָביליזירן אין דער זעלבסטשוץ און

געבעטן די בעלי־בתים, זיי זאָלן אונז באַזאָרגן מיט געלט. פיניע, וואָס איז געשטאַנען נעבן מיר אויפן באַלעמער, האָט באַלד נאָך מיין ריידן אָנגעהויבן אויסצורופן די סומעס געלט, וואָס מען האָט בייגעשטייערט.

אין אַ וואָך אַרום האָבן מיר באַקומען אַן אָנווייז פון פאַרטייאישן ראַיאָן־קאָמיטעט אין מינסק, אַז אונזער סניף דאַרף אָרגאַניזירן די זעלבסטשוץ אין די אַרומיקע שטעטלעך. אויף פיניען און מיר איז אַרויפגעלייגט געוואָרן דאָס דאָזיקע שליחות. מיר האָבן דאַן באַזוכט די נאָענטע שטעטלעך ווי: סוויערזשנע, גאָראָדזשעי, באַראַנאָוויטש, מוש און לעכעוויטש. פאַר אונז ביידן איז דאָס געווען אונזער ערשטע פּראָפּאַגאַנדע־טורנע אין לעבן.

קודם־כל האָבן מיר זיך געווענדט צו די אָרטיקע פּועלי־ציון־חברים. אָבער די אַסיפה איז שטענדיק געווען אַן אַלגעמיינע, אין שול. די זעלבסט־שוץ אַליין איז תמיד געווען אומפּאַרטייאיש. דאָרט וואו עס איז נאָר מעגלעך געווען, האָבן מיר זיך באַמיט, אַז עמעצער פון די אָרטיקע באַוועגונגס־טוער — אַ ציוניסט אָדער בונדיסט — זאָל ריידן מיט אונז צוזאַמען. אונזער נסיעה איז באַלד באַקאַנט געוואָרן דער פּאָליציי און די בעלי־בתים האָבן מורא געהאַט צו קומען אין שול אַריין. אַפילו פיניעס סטראַשונקעס — און דאָס שטיק האָלץ אין דער טיר — האָבן נישט אַלעמאָל געהאָלפן... עס האָבן זיך שוין געפונען אַזעלכע מוטיקע יידן, וואָס זיינען — פון גרויס שרעק פאַר דער אומלעגאַלער אַסיפה — אַרויסגעשפּרונגען דורכן פענצטער און אַנטלאָפן. אָבער ווען מיר זיינען דערנאָך געגאַנגען צו די יידן אין די הייזער אַריין — האָבן זיי אונז אַנדערש אויפגענומען.

איך געדענק ספּעציעל די גוטע מיטהילף, וואָס מיר האָבן געהאַט פון דעם לעכעוויטשער ציוניסט געלער. ער איז געווען דעלעגאַט צו ציוניסטישע קאָנגרעסן, אַן איידעם פון שטאָטישן גביר, מיט אַ שוואַרצער הערצל־באָרד. ער האָט, מיט אונז צוזאַמען, נישט געוואָלט ריידן פון באַלעמער אַראָפּ. דער־פאַר איז ער אָבער געגאַנגען מיט אונז אין די רייכע הייזער, געזאָגט שאַרפע ווערטער די בעלי־בתים און פון זיי באַקומען ליטישע סומעס געלט. די יוגנט האָבן מיר פאַרזאַמלט באַזונדער, אין דער ווייבער־שול. פיניע האָט איינגעטיילט די פאַרשריבענע אין „צענטלעך" און נאָמינירט איבער זיי קאָמענדאַנטן.

ווען מיר זיינען צוריקגעקומען קיין שטויבץ, האָבן מיר זי געטראָפן אַרומגעכאַפּט פון שרעק. ביטערע קלאַנגען זיינען דערגאַנגען פון אַלע זייטן.

האָבן מיר באַשלאָסן צו רופן אַן אַסיפה אין דער אַלטער שול, שבת הגדול נאָכן רב׳ס דרשה. מיט מיר צוזאַמען האָט צוגעזאָגט אַרויסצוטרעטן דער פירער פון שטעטלדיקן „בונד״ — מיין חבר פון חדר און מיין קאָנקורענט אויף דער פּאַרטייאישער „בירזשע״ — דער האַרציקער הירשל בייפּעלד (הירשל שימקעס). דער פּאָרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג איז געווען דער זעלבער פּיניע. דאַן האָבן מיר געהאַט אַ גרויסע איבעררעשונג: נאָך דעם ווי מיר בײדע האָבן אָפּגערעדט, איז אַרויף אויפן באַלעמער מיין פעטער — דער שטאָט־גביר און גבאי פון דער חברה־קדישא, ר׳ יואל גינזבורג. איך האָב מורא געהאַט, אַז ער וועט אונז אויסמוסרן דערפאַר, וואָס מיר האָבן געהאַט די העזה זיך אַריינצורייסן אין שול אַריין. דערצו נאָך אין שבת הגדול! דערמיט אַליין וועט ער אַ תל מאַכן פון אונזערע אָנשטרענגונגען. אָבער ער האָט אונז איבעררעשט מיט זיינע ווערטער:

— איך בין נישט קיין מגיד און נישט קיין בן־מגיד. איך האָב נישט צו טאָן מיט די פאַרשידענע פּאַרטייען. אָבער דאָס מאָל זיינען די ייִנגלעך גערעכט און עס איז אַ מצווה זיי צו העלפן מיט געלט און מיטן גוף, ווייל די לאַגע איז טאַקע ביטער...

באַלד מוצאי־שבת האָבן די שענסטע בעלי־בתים פון שטאָט געבראַכט דאָס געלט צום פעטער אויפן גאַנעק; און זונטיק אין דער פרי איז פּיניע געפאָרן קיין מינסק ברענגען די „שפּייערס״ (אַזוי האָבן מיר גערופן די רעוואָלווערן)... אויף דער צווייטער אַסיפה, וואָס מיר האָבן דערנאָך אָפּגע־האַלטן שפּעט ביינאַכט אין חסידים־שטיבל, האָט שוין אונזער אָרגאַניזאַציע געציילט ביי אַ הונדערט רעגיסטרירטע און באַוואָפנטע מיטגלידער.

צוויי מאָל האָבן מיר, אין יענער צייט, זיך באַנוצט מיט אונזער אָרגאַ־ניזירטן כוח: דאָס ערשטע מאָל האָט מען אונז אַלאַרמירט, אַז מיר זאָלן קומען צו הילף דעם נאָענטן שטעטל סוויערזשנע, אויף יענער זייט ניעמאַן. דאָס שטעטל איז געווען קלענער פון אונזערן. עס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע סאַדאָווניקעס. דאָס זיינען געווען יידן, וואָס האָבן אָפּגעדונגען די אויבסט־סעדער ביי די אַרומיקע פּריצים. זיי פּלעגן דערנאָך אַרויספאָרן אַהין אויף אַ גאַנצער וואָך, בכדי אָפּצוהיטן דיביימער מיט די פּרוכטן. דער־נאָך האָבן זיי פאַרקויפט די עפּל און די באַרנעס אויף די אַרומיקע מערק. דאָס זיינען, בכן, נישט געווען קיין בית־המדרש־יידן. זיי זיינען אויסגעוואַקסן אויף דער נאַטור, שטענדיק געהאַט צו טאָן מיט שקצים און האָבן דערפאַר

געדאַרפט קענען די מלאכה פון פאַרטיידיקן זיך. אָבער אין יענער צייט איז אָנגעפאַלן די אימה פון פּאָגראָמען אויף אַלעמען; און די שרעק האָט צערודערט אויך די העלדישסטע יידן.

באַלד אין דער פרי האָבן מיר באַקומען די ידיעה, אַז אין סוויערזשנע האָט זיך „עס״ אָנגעהויבן... פריינטלעכע פויערים זיינען געקומען דערציילן קיין שטויבץ, אַז זייער יוגנט האָט זיך אַוועקגעלאָזט קיין סוויערזשנע רויבן און רצחענען.

מיר האָבן פאַרזאַמלט אונזער זעלבסטשוץ און זיינען אַוועק העלפן סוויערזשנע. עס איז גראָד געווען די צייט, ווען די שנייען צעלאָזן זיך און דער ניעמאַן הויבט זיך. אין אַ נאָרמאַלער צייט האָט דער וועג פון סוויערדזשנע קיין שטויבץ געדויערט צוואַנציק מינוט. נאָר איצט איז דער ניעמאַן „אַרויס פון די ברעגעס״. מיר האָבן דערפאַר געמוזט גיין אויף זייטיקע וועגן און אַדורכגיין איבער זומפּיקע טייכלעך. דער וואָגן, אין וועלכן מיר האָבן געהאַט אַלערליי כלים — ווי אייזערנע שטעקנס מיט קיילעכיק־בלייענע הענטלעך און אייזערנע שטאַבעס, וואָס מיר האָבן אַרויסגעשלעפּט פון אייזן־קראָמען — האָט נישט געקענט אַריבערפאָרן די זומפּן. האָבן מיר געמוזט אָנלאָדן אויף זיך אונזער געווער און אַריבערקריכן די זומפּן צופוס. זעקס שעה האָט דאָן געדויערט דער מאַרש פון די שטויבצער באַשיצער קיין סוויערזשנע. ווען מיר זיינען אַהין געקומען פאַרנאַכט — מיד און צעבראָכן, אָבער גרייט צום קאַמף — האָבן מיר אָנגעטראָפן אַן אויסגעשטאָרבן שטעטל. די קראָמען זיינען געווען צוגעהאַקט, די גאַסן — שטום און ליידיק און אין די הייזער האָט מען קיין לעבעדיקן נפש נישט געזען.

מיר האָבן זיך דערוואוסט, אַז די יידן האָבן זיך דערשראָקן פאַר די אָנקומענדיקע פויערים. האָבן זיי בכן צוגעשלאָסן די הייזער מיט די קראָמען און זיך אויסבאַהאַלטן אין די קעלערס. מיר האָבן טאַקע געמוזט אַרומגיין — מיט אונזער קאָמענדאַנט פיניע בראש — פון איין קעלער אינעם אַנדערן, אָנצוזאָגן די באַהאַלטענע יידן, אַז די סכנה איז אַריבער: די פאַרטיידיקער זיינען געקומען! די יידן פון סוויערזשנע האָבן אויף אונז געקוקט ווי אויף מלאכים פון הימל, נאָך דעם ווי זיי זיינען אַ גאַנצן טאָג אָפּגעלעגן אין די פינסטערע קעלערס — פון גרויס שרעק פאַר די רויבער. איך געדענק, ווי־אַזוי דער יונגער רב פון שטעטל, ר׳ חייפע קאַצענעלנבויגן (דער עלטערער ברודער פון מיין טייערן לערער יש״ק), האָט פון גרויס גערירטקייט אַ קוש

געטאָן פּיניען אין שטערן... די סוויערזשנער ווייבער האָבן אַרויפֿגעבראַכט פֿון די קעלערס לאַדעשקעלעך מיט זויערמילך און איינגעשטעלטע אוגערקעס, בכדי מיר זאָלן האָבן מיט וואָס זיך צו דערכאַפּן דאָס האַרץ. דערנאָך האָבן מיר געהערט: אָט־דאָס צעגיין פֿון די שנייען און דער מסוכנער וועג — וואָס האָבן נישט אָפּגעשראָקן די שטויבצער באַשיצער — האָבן צונישט געמאַכט דעם חשק פֿון די דאָרפֿישע פּאָגראָמשטשיקעס. אין מיטן וועג האָבן זיי חרטה געקראָגן און זיך אומגעקערט אַהיים מיט גאָרנישט.

אין עטלעכע טעג אַרום האָבן מיר געהערט, אַז דעם קומענדיקן זונטיק וועט „דאָס" פּאַרקומען אין שטויבץ גופא. דאָס מאָל זיינען מיר געווען גרייט. מיר האָבן געוואוסט, אַז עס זיינען אַראָפּגעקומען, פֿון ווייט, ספּעציעלע אויפֿרייצער. מיר האָבן געזען גויעס, וואָס זיינען געקומען אין שטאָט אַריין מיט ליידיקע וועגענער און מיר האָבן געוואוסט: דאָס קומען זיי רויבן און ווילן האָבן מיט וואָס אַהיימצופֿירן די אָנגערויבטע זאַכן. באַלד אין דער פֿרי זיינען שוין אונזערע הברים געווען אין גאַס — באַוואָפֿנטע מיט שטעקנס, בלייענע שטאַבעס און בייטשן, וואָס האָבן געהאַט קיילעכדיקע שטיקער בליי ביים עק און מען האָט זיי געהאַלטן גרייט אין די טאַשן. די קאָמענדאַנטן פֿון די „צענטלעך", באַוואָפֿנט מיט רעוואָלווערן, האָבן צווישן זיך איינגעטיילט דעם מאַרק. מיטאָג־צייט, ווען די מאַסע האָט זיך אַרויסגעלאָזט פֿון ווייסן קלויסטער אין שפּיץ מאַרק — צעפּלאַמט, אויפֿגערייצט און גרייט צום שטורעם אויף די יידן — איז געגעבן געוואָרן דער צייכן.

איינער פֿון די פֿאַרדעכטיקע „געסט" האָט זיך געשטעלט בראש פֿון דער מחנה און געשלעפּט נאָך זיך די פּויערים פֿון די וועגענער, זיי זאָלן זיך אַריינרייסן אין די קראָמען. דאַן האָבן זיך מיטאַמאָל צעדונערט אַלע רעוואָלווערן ביי די צענטלעך־קאָמענדאַנטן אין די הענט. די שאָסן זיינען געקומען פֿון אַלע מאַרק־זייטן. פֿאַרשטייט זיך, אַז מען האָט געשאָסן אין דער הויך און זיי האָבן קיינעם נישט געשעדיקט. זיי האָבן אָבער באַוויזן אָנצוואַרפֿן אַן אימה און עס איז געוואָרן אַ צעמישעניש אין דער מחנה אָנגרייפֿער. די פֿערד האָבן זיך צעווילדעוועט און די פּויערטעס האָבן גענומען שרייען ווי געקוילעטע. איין וואָגן איז אַרויף אויפֿן אַנדערן. די גויים האָבן, מיטן לעצטן אָטעם, זיך באַמיט צו אַנטלויפֿן פֿון שרעק פֿאַר די באַוואָפֿנטע יידן. אָבער יענע זיינען געווען צעוואָרפֿן איבערן גאַנצן מאַרק און נישט אויפֿגעהערט

צו שיסן. בלויז געציילטע מינוטן זיינען פאַרביי און דער גאַנצער מאַרק איז אָפּגעליידיקט געוואָרן פון די אויפגערייצטע פּאָגראָמשטשיקעס...

יאָ, פון 1905 ביז 1942 האָט זיך די וועלט שטאַרק אַנטוויקלט. זי איז אַוועק פאָרויס. איצט איז עס שוין נישט דער זעלבער פייער און אויך נישט דער זעלבער האַס. אויך די אויפרייצער און די אויפגערייצטע זיינען געוואָרן אַנדערש. אונזער פאַר'יתום'טקייט צווישן די גוים האָט אַ שפּריז געטאָן פאָרויס, פאָרויס... און אונזער פעאיקייט צו פאַרטיידיקן זיך? האָט אונזער דאָזיקער כוח לגמרי נישט מיטגעמאַכט דעם פּראָגרעס?

מיינע חברים פון דער זעלבסטשוץ אין 1905 זיינען טאַקע, ביז 1942, אַ סך עלטער געוואָרן; אָבער אויך זייער צייט איז דאָך נאָך נישט לגמרי פאָראיבער! און דערווייל האָבן זיי דאָך אויך געבוירן קינדער... און איבער דער צייט האָבן זיי מיטגעמאַכט די רעוואָלוציע־יאָרן, די יאָרן פון זעלבסט־שטענדיקן פּוילן, יאָרן מיטן ראַטנפאַרבאַנד און יאָרן־לאַנגע צוויי וועלט־מלחמות! האָט מען מיר טאַקע איבערגעגעבן: דיינע קינדער, שטויבץ, האָבן זיך אויסגעצייכנט אויף אַ סך פראָנטן! וויאַזוי־זשע ביסטו אַזוי מאַכטלאָז געוועזן אין טאָג פון צאָרן און פאַרדאַרבונג? איך קען זיך נישט גלויבן, שטויבץ, שטאָלץ פון מיין יוגנט, אַז דו ביסט געפירט געוואָרן ווי שאָף צו דער שחיטה!

דערלויב־זשע מיר, שטויבץ מיינע, אויפן קבר פון דיינע איצטיקע פאַר־פייניקטע צו שטעלן אַ זכר פאַר דיינע אַמאָליקע פאַרטיידיקער.

מיין ערשטע קאָנפערענץ

אַז וויִדער נאָך איין קאָנפערענץ פאַר אַן אַלטן חבר פון דער באַוועגונג — וואָס פאַר אַ באַטרעף האָט עס היינט? אַ רגילות, נישט מער. אַנדערש זיינען אָבער געווען די קאָנפערענצן פון אַמאָל. און די ערשטע קאָנפערענץ מיינע, וואָס איך געדענק זי זייער גוט, האָט באמת פאַרמאָגט עפּעס פון דער ערשטער, קוים־געצייטיקטער תבואה.

געדענק איך זי טאַקע זייער גוט? דאָס איז אַ שטיקל גוזמא. זי הויבט

שוין אָן פאַרבלאַסט ווערן אין מיין זכרון. אויב מיין שאַרפזיניקער חבר איז גערעכט מיט זיין ווערטל, אַז אַ מענטש נעמט זיך ערשט צום „געדענקען", ווען ער הויבט אָן צו פאַרגעסן — איז טאַקע געקומען די רעכטע צייט, אַז אַט־די ערשטע קאָנפערענץ זאָל דערמאָנט ווערן ווי געהעריק.

אויב איך האָב קיין טעות נישט, זיינען פון איר נישט געבליבן קיין שום שפּורן; נישט אין די דאָקומענטן פון דער באַוועגונג און נישט אין די קנאַפּע מעמואַרן פון די זכרונות־שרייבער. איז עס אַ צוגאָב־אַרגומענט, פאַרוואָס עס איז כדאי זיך צוצואיילן און שטעלן איר אַן אָנדענק.

***

דאָס איז געווען אַ קרייז־קאָנפערענץ; די ערשטע ראַיאָן־קאָנפערענץ פון „פּועלי ציון" אין ליטע און ווייסרוסלאַנד („צפון־מערב געגנט" האָט עס דעמאָלט געהייסן). און צונויפגעקומען איז זיך די קאָנפערענץ בסוד־סודות, יוני 1905, אין מינסק.

ס'איז געווען דאָס ערשטע יאָר פון מיין געהערן אין דער פּאַרטיי. אויך מיין אַריינטריט אין איר איז געווען אַ געהיימער ענין; נישט בלויז בכדי די פּאָליציי זאָל זיך וועגן דעם נישט דערוויסן, נאָר אויך בכדי קיין „גוט אויג" זאָל נישט שאַטן דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „שואפות ציונה". דער העבּ־רעאישער לערער פון מיין שטעטל, אַלטער יאָסעלעוויטש — דער פירער פון די דערוואַקסענע חברטעס „בנות ציון" — האָט זי נאָר־וואָס אויפגעשטעלט, ווי אַ דערציערישע רעזערוו־אָרגאַניזאַציע פאַר זיין פאַרבאַנד און האָט מיך אויסגעוויילט פאַר איר „אָנפירער".

אָנהויב 1905, ווען די יאַנואַר־רעוואָלוציע און די פּאָגראָמען האָבן אויסגעבראָכן, איז דער הויפּט־אידעאָלאָג פון די אַלגעמיינע ציוניסטן און ראש פון די שטעטלדיקע ציונים — דער פּראָוויזאָר מרדכי מהרש"ק — שטילער־הייט אַריבער אין דער נייער פּאַרטיי. דאָס איז פאָרגעקומען באַלד נאָכדעם ווי רובענטשיקס שליחים פון מינסק האָבן ביי אונז געשאַפן אַ סניף „פּועלי ציון". די ערשטע אַרבעט, ווי איך האָב שוין איבערגעגעבן, פון אונזער יונגער פּאַרטיי איז געווען דאָס אָרגאַניזירן די „סאַמאָ־אָבאָראָנאַ" (זעלבסט־שוץ) אין שטעטל.

די ערשטע אויפגאַבע פון פּאַרטייאישן כאַראַקטער, וואָס איז אויף מיר אַרויפגעלייגט געוואָרן — איז טאַקע געווען דאָס אָרגאַניזירן, צוזאַמען מיטן חבר פיניע דער בעקער, די זעלבסטשוץ אין די אַרומיקע שטעטלעך. שוין

אין דעם ערשטן האַניק־יאַר האָט דער פּאַרטיי געדראָט אַ טאָפּלטע סכנה פון שפּאַלטן זיך. ראשית, איז געווען דער קאָנפליקט צווישן די „טעריטאָ־ריאַליסטן" און די „פּאַלעסטינצעס". צווייטנס האָבן געהערשט חילוקי־דעות צווישן די וואָס האָבן געהאַלטן פון אַ שותפות מיט די רוסישע רעוואָלוציאָנערן און די, וואָס זיינען געווען קעגן דעם. דער דאָזיקער קאָנפליקט איז פאַרגע־קומען סיי אין די רייען פון די פּאַלעסטינצעס און סיי ביי די טעריטאָריאַליסטן.

דער דאָזיקער וויכוח האָט זיך נאָך געפירט אויף דער פּועלי־ציוניסטישער קאָנפערענץ אין מינסק, אָנהויב 1905, ווען רובענטשיק איז געשטאַנען אין איר שפּיץ. דער לערער און טעאָרעטיקער יצחק זאַר איז דאַן געפאָרן, פון אונזער שטעטל, אויף דער קאָנפערענץ און דאָרט געפירט אַ קאַמף פאַר ציון און אויך פאַר דער רעוואָלוציע. די דאָזיקע איינשטעלונג איז געווען נישט־טעריטאָריאַ־ליסטיש און פּאָליטיש־קעמפעריש. אירע אָנהענגער האָט מען דאַן טאַקע גערופן „פּאַלעסטינצעס־פּאָליטישע קעמפער".

דעם ערשטן טאָג פון יענעם יאָר האָט מען ביי אונז, צום ערשטן מאָל, פאַרשפּרייט אַ העקטאָגראַפישע פּראָקלאַמאַציע, וואָס איך האָב אָנגעשריבן. איר אויפגאַבע איז געווען צו באַגרינדן די דערמאָנטע שטעלונג. ווען אין פּאָלטאַווע איז געגרינדעט געוואָרן די „יעווריעיסקאַיאַ ראַבאָטשאַיאַ כראָניקאַ" (יידישע אַרבעטער־כראָניק) האָבן דאָרט, מיט גרויסע הפסקות, אָנגעהויבן דערשיינען לאַנגע, אָבער אויפקלערנדיקע מאמרים פון בער באָראָכאָוו (אונ־טערן פסיידאָנים „פּאָסטאָיאַני") אונטערן אַלגעמיינעם נאָמען „נאַשאַ פּלאַט־פאָרמאַ". איך האָב באַלד איבערגעזעצט זיין אַרטיקלען־סעריע אין יידיש — מיט מיין גאַנצן, יוגנטלעכן ברען און גרויסע שפּראַך־ראַנגלענישן.

איך האָב די איבערזעצונג אַוועקגעשיקט קיין לאָדזש, צום צענטראַל־קאָמיטעט „פּועלי ציון ס. ד.", וואָס איז נאָר־וואָס געשאַפן געוואָרן. דער דאָזיקער צענטראַל־קאָמיטעט האָט דעמאָלט אַרויסגעשיקט דעלעגאַטן, וואָס זאָלן צונויפזאַמלען אַלע געטרייע ציוניסטן אין דער באַוועגונג, וועלכע האָבן זיך נישט געלאָזט מיטרייסן מיטן טעריטאָריאַליזם פון די ס. ס. (ציוניסטן־סאָציאַליסטן); זיך נישט נאָכגעשלעפּט דער אַפּאָליטישקייט פון „די מינסקער" (י.ט.א.פּ.) און זיי זיינען אויך נישט געגאַנגען נאָכן אָפּטימיזם פון די „סיימיסטן" (י.ס.א.פּ.). טאַקע אין מינסק האָט מען איינגעאָרדנט די ערשטע קרייז־קאָנ־פערענץ פון דער נייער פּאַרטיי „פּועלי ציון ס. ד.". צו מיין אייגענער

פאַרוואונדערונג, בין איך אַרויסגעשטעלט געוואָרן אין מיין שטעטל־סניף ווי אַ קאַנדידאַט — און בין אויסגעוויילט געוואָרן פאַר דעלעגאַט.

געדענק איך נאָך די אימה מיינע פאַר דער קאָנפערענץ — און וויאַזוי איך בין בטל געוואָרן ביי זיך אין אָנבליק פון מיין גרויסער אויפגאַבע. אין מיין יוגנטלעכער תמימות בין איך געווען זיכער, אַז אויף דער געהיימער קאָנפערענץ וועט אַנטשלאָסן ווערן דער גורל פון יידישן פאָלק. דערפאַר קענען נאָר יחידי־סגולה זוכה זיין צו באַטייליקן זיך אין אירע באַראַטונגען. דער טעאָרעטיקער, זאַר, איז שוין טאַקע געהאַט אַוועק פון שטעטל; עס איז אָבער געבליבן דער מיושב׳דיקער דענקער און עלטסטער פון אונז, מהרש״ק. האָט זיך געלייגט אויפן שכל, אַז ער זאָל פאָרן אין אונזער נאָמען און דאָרט פאַרטיידיקן אונזער שטעלונג. אָבער דווקא מהרש״ק האָט גאָר פאָרגעלייגט מיין קאַנדידאַטור און ער האָט זיין פאָרשלאַג פאַרטיידיקט מיט אַ סך ברען. און נאָך דער אָפּשטימונג, האָט מען שוין גאָרנישט געקענט ענדערן. דערפאַר האָב איך, אין מיינע האַרץ־טיפענישן, בלויז געבעטן אַ שטילע תפילה — אַ פרעמד אויער זאָל נישט הערן: רבונו של עולם, הלוואי זאָל איך נישט פאַרשעמען די קאָנפערענץ — — —

איך דערמאָן זיך גאַנץ באַזונדער אַ היימישן פּרט, וואָס איז געווען קאָמיש, אָבער אויך קאָמפּליצירט: וויאַזוי דערציילט מען אַזאַ געהיימען באַשלוס ביי מיר אין דער היים? וויאַזוי קען איך ראַפּטום זיך אויפהויבן און אַוועקפאָרן קיין מינסק אויף אַ וואָך צייט, אָן אַ שום סיבה? און וואו וואו נעמט מען עפּעס אַ לייטישן תירוץ? דאָנערשטיק איז אָנגענומען געוואָרן דער באַשלוס און זונטיק האָט זיך שוין די קאָנפערענץ אָנגעהויבן. נאָך זונטיק פאַר מיטאָג האָב איך געמוזט זיין אין מינסק. ווער קען מיר דאָ געבן אַן עצה? בין איך אַהיימגעגאַנגען אַ פאַרצווייפלטער.

פרייטיק אין דער פרי בין איך אויפגעשטאַנען און דערציילט דער מאַמען, אַז... די אויגן טוען מיר ווי. און זיי האָבן מיר שוין נישט אויפגעהערט „וויי״ צו טאָן דעם גאַנצן פרייטיק און אויך דעם שבת׳דיקן טאָג. איז געוואָרן אַ גאַנצע מהומה אין שטוב, ווייל קיין ספּעציעלער אויגן־דאָקטאָר איז ביי אונז אין שטעטל נישט געווען. האָט דער באַזאָרגטער טאַטע אַ זאָג געטאָן מוצאי־שבת צו דער מאַמען: דו ווייסט, שרה׳קע? ס׳איז נישטאָ קיין עצה... מיר מוזן שיקן דאָס קינד קיין מינסק, צום דאָקטאָר קאַמינסקי... דער טאַטע אַליין האָט מיר אויפגעשריבן דעם דאָקטאָרס אַדרעס, געגעבן מיר אויף

הוצאות, צוגעלייגט אַ באַזונדערן האַלבן רובל פאַרן דאָקטאָרס האָנאָראַר — און מיר געגעבן זיין ברכה אויפן וועג. טאַקע אַ דאַנק מייך גוטן טאַטנס עצה בין איך אָנגעקומען פּינקטלעך צו דער קאָנפערענץ.

די קאָנפערענץ אַליין איז געווען אַ געהיימע און נישט געהאַט קיין באַ־שטימט אָרט. איך דערמאָן זיך פיר פאַרשידענע דירות, וואו די זיצונגען זיינען אָפּגעהאַלטן געוואָרן במשך פון דער איינער וואָך. אַלע פיר אַדרעסן זיינען געווען פון נגידישע הייזער. זייערע בעלי־בתים זיינען געפאָרן אויף זומער־וואוינונג און איבערגעלאָזט די שיינע סאַליעס אין די הענט פון אַ געטרייען משרת, אָדער אַן אָרעמען קרוב. די דאָזיקע „שומרים" זיינען צוגעשטאַנען צו דער פאַרטיי, ריזיקירט מיט די בעלי־בתימס צוטרוי און געשטעלט די געררוימע זאַלן אין רשות פון די קאָנפערענץ־אָרגאַניזאַטאָרן.

געדענק איך: איינמאָל זיינען מיר געזעסן אין אַ גרויס הויז, אויפן „אויבערשטן מאַרק". מיטאַמאָל האָט עמעצער סיגנאַליזירט פון דרויסן: „מען גייט". האָבן מיר אויסגעלאָשן די ליכט — און דער רעפערענט האָט ממשיך־געווען זיין רעפעראַט אין דער פינסטער. בלויז אַ גרויסע גמרא איז געווען צעעפנט און פאַרשטעלט דאָס איינציקע ליכטל, וואָס האָט אַביסל באַלויכטן דעם קליינעם טיש און שטוב־ווינקל. ביי יענעם טישל זיינען מיר, די דריי סעקרעטאַרן פון דער קאָנפערענץ, געזעסן איינגעבויגענע — און יעדער איינער האָט פאַרשריבן דעם רעפערענטס רייד אויף אַ באַזונדערער שפּראַך: העב־רעאיש, יידיש און רוסיש.

מיר זיינען דאָרט געווען אַ דרייסיק־פערציק דעלעגאַטן. מחוץ אַ צוויי־דריי אויסנאַמען, זיינען מיר נאָך אַלע געווען יוגנטלעכע, צווישן 16 און 20 יאָר. אַלע זיינען געקומען פון ווילנער, קאָוונער, גראָדנער און מינסקער גובערניעס. קיין איין מיידל איז נישט געווען צווישן די דעלעגאַטן.

דער אָרגאַניזאַטאָר — און פאַראַנטוואָרטלעכער פאַרן סדר פון דער קאָנפערענץ — איז געווען אַ מינסקער, מאָטל בויגן. דערנאָך האָט ער גע־ענדערט זיין נאָמען און געוואָרן איינער פון די פּאַרטייאישע הויפּט־עסקנים אין אַמעריקע. צוזאַמען מיט אים, ביים פּרעזידיום־טיש, איז געזעסן משה לייב פון ווילנע, וועלכער איז דערנאָך געוואָרן אַ סוחר און זיך דערווייטערט פון דער באַוועגונג. דאָרט איז אויך געווען אברהם זיידשנור, וואָס האָט שוין געלאָזט זיך וואַקסן אַ קליין, שיין בערדל. ער האָט דערנאָך חתונה געהאַט מיט דער האַרציקסטער פון אַלע ווילנער חברטעס, שרה לוריע. ביידע זיינען

דערנאָך אומגעקומען דורך די נאַציס. ער — אין פּאָנאַר, ביי ווילנע און זי — אין גלות אוזבעקיסטאַן...

אין נאָמען פון צענטראַל־קאָמיטעט — וואָס האָט זיך פֿאַרבאָרגן אין „דער פּראַכט פון זיין פֿאַרהוילנקייט" — איז געקומען ל. בערלינרויט פון מאָסקווע. דאָס איז געווען אַ סטודענט „פֿאַרשוויצט און פֿאַרהאָוועט" — אַ באַברילטער און גלאַט־ראַזירטער. ער האָט מיך דערמאָנט אין „אַ טאַטנס אַ קינד", וואָס איז אַריינגעפֿאַלן צווישן אַ כאַליאַסטרע. ער האָט געהאַלטן זיין רעפֿעראַט אין אַ ריינעם רוסיש.

ביים סעקרעטאַרן־טיש זיינען מיר געזעסן אין דרייען. דער ערשטער איז געווען חייקל מאָגילעוויטש, אַ יונגער דעלעגאַט פון בערעזין. ער האָט פּראָטאָקאָלירט אין רוסיש און איז אַליין געווען אַ שאַרפֿער רעדנער. שפּעטער האָט מען מיר דערציילט וועגן זיין וויטערדיק לעבן: ער איז דערנאָך געוואָרן אַ מיטגליד אין אַ ציוניסטישער סטודענטן־קאָרפּאָראַציע פון דער שווייץ. ער פלעגט זיך אַרומדרייען מיט אַ קאָרפּאָראַנטיש היטל אויפֿן קאָפּ, אָנגעטאָן אין פֿאַרביקע לענטעס איבער דער ברוסט און געפֿירט אַ שאַרפֿן קאַמף פֿאַר העברעאיש מיט די יידישיסטן פון דער סטודענטישער קאָלאָניע. נאָך דער רעוואָלוציע איז ער געוואָרן — אַזוי האָט מען מיר איבערגעגעבן — אַ יעווסעקישער קאָמיסאַר אין סאַראַטאָוו און ער האָט שטאַרק געפּייניקט ציוניסטן... דערנאָך איז ער פֿאַרשוואונדן געוואָרן אָן אַ שפּור.

דער צווייטער סעקרעטאַר איז געווען אַ נישט־יונגער דעלעגאַט פון שאַדאָווע. אַליין אַ לערער פון אַ פֿאָלקס־שול, האָט ער געקענט אַ סך יידישע לידער און ער איז געווען דער קאָנפֿערענץ־סעקרעטאַר אויף יידיש. דער סעקרעטאַר אויף העברעאיש בין איך געווען.

איינער פון די דעלעגאַטן — אין וועלכן איך דערמאָן זיך זייער גוט; און זיין סילועט שטייט מיר נאָך פֿאַר די אויגן — איז געווען וועלוול, דער ברודער פון אַלעקסאַנדער כאַשין (דאַן האָט זיך נאָך כאַשין גערופֿן מיטן נאָמען וויטעבסקי און ער איז געווען באַרימט ווי דער עילוי פון דער באַוועגונג). וועלוול האָט זיך דערנאָך געביטן דעם נאָמען אויף „חיים" און ער איז שוין געבליבן ביי דעם פּאַרטיי־נאָמען, כל־זמן ער איז געווען טריי דער באַוועגונג. שפּעטער האָט ער געטוישט זיין הויט און איז פּאָפּולער געוואָרן אין רוסלאַנד ווי אַ שאַרפֿער באַקעמפֿער פון דער באַוועגונג. דאַן האָט ער זיך אויך געביטן זיין נאָמען אויף אַבוזשאַמע און אָנגעטאָן ביטערע צרות דער

גאַנצער פּאַרטיי. זיין גורל איז דערנאָך געווען אַזוי ביטער ווי זיין ברודערס, אַלעקסאַנדער כאַשינס — וועלכער איז געווען באַגאַבטער און מער־רעספּעקטירט פאַר וועלוולען אַלע יאָרן און אין אַלע זיינע גלגולים.ביידע זיינען פאַרלוירן־געגאַנגען אין די קעלערן פון דער געפּעאו...

פון סמאַרגאָן איז געקומען אַ באַיאָרטער, העברעאישער לערער. מחמת גרויס איבערגענומענקייט האָט ער אַזש געשטאַמלט; און עס האָט אים פאַרדראָסן אויף זיך אַליין, פאַרוואָס אים געלינגט נישט אַרויסצוזאָגן קלאָר וואָס ער וויל פאַר זיינע אומגעדולדיקע חברים. ער האָט דערנאָך עולה געווען קיין ארץ־ישראל און, דאַכט זיך, געאַרבעט אין ירושלים.

פון שטעטל מיר איז געקומען שייקע טיקטינסקי, אַ זון פון ראש־ישיבה ר׳ אברהם דער בלינדער און אַן אייניקל פון ראש־ישיבה ר׳ חיים־לייב. ער האָט דערנאָך עולה געווען מיט דער דריטער עליה און געאַרבעט ווי אַ באַאַמטער אין דער סוכנות (אין דער עליה־אָפּטיילונג). ער איז געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק. דעם פאָטערס אָפּשטייענדיקע אויגן האָט מען שוין דערקענט אין אים, ווען ער איז נאָך געקומען ווי אַ יונגער דעלעגאַט צו דער קאָנפערענץ.

פון ביאַליסטאָק איז געקומען דער חבר ליפּאַ. איצט איז ער פּראָפעסאָר פון אַרכעאָלאָגיע אויף דער העברעאישער אוניווערזיטעט, אליעזר־ליפּמאַן סוקעניק (דער פאָטער פון דעם ישראל׳דיקן גענעראַל־שטאַב־שעף יגאַל ידין *). פון באָברויסק איז געקומען, שוין אין מיטן דער קאָנפערענץ, נאָך אַ ליפּאַ. דאָס איז ליפּמאַן לעווינסאָן, וואָס איז געווען דעלעגאַט פונעם קליינעם באָברויסקער סניף פּועלי־ציון.

די צוויי צענטראַלע געשטאַלטן, וואָס האָבן באַהערשט די גייסטער אויף דער קאָנפערענץ, זיינען אויך געווען די הויפּט־רעפערענטן. איבער זייערע פּאָרטראַגן האָט מען שטאַרק דיסקוטירט. דער איינדרוק פון זייער פּערזענלעכקייט און די אָפּקלאַנגען פון זייערע רעפעראַטן האָבן געלייגט אַ שטאַרקן חותם אויף דער באַוועגונג, אַפילו אויף אַ צייט שפּעטער נאָך דער קאָנפערענץ. דאָס זיינען געווען עובדיה (שפּעטער „אבנר״ און היינט — יצחק בן־צבי **)

*) פּראָפעסאָר ליפּאַ סוקעניק איז געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק, אין ישראל. זיין זון, גענעראַל יגאַל ידין, איז שוין לאַנג אַוועק פון דער אַרמיי און איז פּראָפעסאָר פון אַרכעאָלאָגיע, ווי זיין פאָטער.

**) דער צווייטער נשיא פון מדינת ישראל. די זכרונות אין עברית זיינען נאָך דערשינען ביי זיין לעבן.

און יוסף אייזנשטאַט ז״ל (פאָטער פון ד״ר שמואל אייזנשטאַט, וועלכער געפינט זיך אין ישראל).

עובדיה (זאָל מיר בן־צבי מוחל זיין, וואָס איך דערצייל דאָס אין זיין אָנוועזנהייט. איך בין דאָך איצט אַן אַנדערער און אויך ער איז איצט אַן אַנדערער... דאָ דערצייל איך נאָר פון געשטאַלטן וואָס לעבן אין זכרון; עפּעס אַזויוי אינעם ערשטן גלגול) איז דאַן געווען אַ העראָאישע און לעגענדאַרע געשטאַלט אין דער באַוועגונג. מען האָט געוואוסט, אַז ער האָט ערשט נישט־לאַנג אָנגעפירט מיט דער זעלבסטשוץ אויפן דרום — און אַרעסטירט געוואָרן. מען האָט אויך געוואוסט, אַז דער פלייסיקער און איבערגעגעבענער חבר אברהם מאַכטיי (מען האָט אים דערוואַרט אויף דער קאָנפערענץ, נאָר ער האָט נישט געקענט קומען) האָט אָרגאַניזירט אַ גרופּע וואָס האָט באַפרייט עובדיה׳ן מיט כוח. זיי האָבן פּשוט איינגעשטעלט דאָס לעבן און אים „אַוועק־געגנבעט״ פון אונטער דעם קאָנוואָיס נאָז. מען האָט אויך געוואוסט, אַז ער איז דער איינציקער אין צ. ק. וואָס איז שוין געווען אין ארץ־ישראל און אַז ער גרייט זיך צוריק עולה צו זיין אַהין. אין דער גאַנצער גרופּע איז נישט געווען נאָך איינער, וואָס זאָל אַזוי בקי זיין אין די ארץ־ישראל־ענינים אַזוי ווי ער. יודעי־חן האָבן אויך געוואוסט, אַז אין דער „נאַשאַ פּלאַטפאָרמאַ״ — וואָס איז דאַן געווען דער הויפּט־פּראָגראַם בכתב פון דער נייער פּאַרטיי — זיינען די קאַפּיטלעך, וועלכע פאַרנעמען זיך אויף אַ פּראַקטישן אופן מיט ארץ־ישראל, אָנגעשריבן געוואָרן אונטער זיין השפּעה.

מען האָט זיך דערציילט אויפן אויער, אַז אין פּאָלטאַווע האָט מען אויס־געקליבן אַ קאָמיסיע פון דריי, וואָס זיי זאָלן אָנשרייבן די פּאַרטייאישע פּלאַט־פאָרם: באָראָכאָוו, וויטעבסקי און אבנר (בן־צבי). באָראָכאָוו איז דער פאָטער פון דעם גאַנצן טעאָרעטישן טייל אין דער פּלאַטפאָרם; וויטעבסקי (אַלעקסאַנ־דער כאַשין) האָט באַווירקט די פּאָלעמישע קאַפּיטלען און ער, בן־צבי, האָט זיך פאַרנומען מיט דער „רעאַליזאַציע״... דאָס הייסט: מיט די קאַפּיטלען, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיטן פאַרווירקלעכן דעם פּראָגראַם אין ארץ־ישראל. און טאַקע וועגן דער דאָזיקער „רעאַליזאַציע״ האָט ער רעפערירט אויף דער קאָנפערענץ.

ער האָט אָנגעהויבן מיטן אַנאַליזירן די אַראַבער־פראַגע און באַוויזן, אַז עס איז בכלל נישטאָ קיין געאייניקט־אַראַביש פאָלק אין ארץ־ישראל. עס זיינען בלויז דאָ פאַרשידענע ראַסן, אַלערליי סעקטעס און שבטים, וואָס זיינען

אַ שטיקל פאַרשטעלונג פון אַט־דער וואונדערלעך־אייגנטימלעכער, היסטאָ־רישער דערשיינונג.

איך וויל מיר אויסמאָלן אַ קאָנקרעטן רמז (אויפן יסוד פון מיין אייגענער דערפאַרונג) אויף דעם אַבסטראַקטן באַגריף פון יידישן אויטאָנאָמיזם אין די גלות־לענדער; וויבאַלד איך וויל דערפילן, וויאַזוי מיר האָבן מקיים געווען למעשה די פאַרשאָלטענע ברכה פון חומש: „און אַפילו ווען זיי וועלן זיין אין די לענדער פון זייערע פיינט, וועל איך זיי נישט פאַרמיאוסן און נישט פאַרמשפטן צו פאַרלענדונג"; וויל איך אָנטאַפּן, וויאַזוי מיר האָבן מצליח געווען אויפצושטעלן אויך דאָרטן, מיט אַ סך טרייקייט און עקשנות'דיקער גלות־חכמה, אַ קליינעם אָפּשיין פון אַ כמו־זעלבסטשטענדיקייט אין מיניאַטור — מאַך איך צו די אויגן און הויב אַרויס פון מיינע זכרונות דאָס גרויסע, שיינע, דריי־שטאָקיקע הויז אויפן ראָג לערמאָנטאָווער און אָפּיצערסקע גאַס אין פּעטערבורג, הויפּט־שטאָט פון צאַרישן רוסלאַנד. ס'איז געווען געציילטע יאָרן פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אויפן הויף פונעם דאָזיקן הויז איז געווען די גרויסע כאָר־שול, וואָס איר בילד איז אָפּגעדרוקט אין אַלע גרויסע יידישע ענציקלאָפּעדיעס און מיט איר געבויי האָט זיך פאַרנומען דער „בצלאל בן אורי בן חור" פון רוסישן יידנטום — מרדכי־מאַרק אַנטאָקאָלסקי אַליין. ביים באַשטימען די אָרנאַמענטן האָט זיך אַפילו באַטייליקט וו. סטאַסאָוו, וועלכער האָט געהערט צו די חסידי אומות העולם פון דער פּראָגרעסיוו־רוסישער אינטעליגענץ און האָט זיך אינטערעסירט מיט דער מזרחדיקער און יידישער קונסט.

דאָס דאָזיקע הויז האָט נאָך געהאַט אויפגענומען גאַסטפריינטלעך די פאַרוואַלטונג פון דער „חברה מפיצי השכלה". איידער די געזעלשאַפט האָט באַקומען אירס אַן אייגענע דירה, איז זי דאָרט געווען צוגאַסט מיט אירע גבירים און משכילים. דאָרט איז איינגעשטאַנען איר מוסטער־שולע, צוזאַמען מיט די לערער און תלמידים. אין יענעם הויז איז אויך געזעסן די אָנפירער־שאַפט פון דער פּעטערבורגער יידישער קהילה, וואָס האָט זיך באַטראַכט ווי „די קהילה איבער אַלע קהילות" אין גלות רוסלאַנד, מיט זיינע מיליאָנען יידן. אַהין האָבן זיך געצויגן די פעדעם פון אַלע שטעטלעך, די געשרייען פון גרויסן רוסישן יידנטום, אָפּקלאַנגען פון זיינע צרות און רדיפות, בלבולים און גזירות, וואָס זיינען באַנייט געוואָרן יעדן פרימאָרגן... טאָג־טעגלעך האָט מען זיך געמוזט ראַנגלען בכדי זיי מבטל צו מאַכן, אָדער צו פאַרלייכטערן

מיט די אַלטע יידישע מיטלען פון „דורון, תפילה אָדער מלחמה" — און אַמאָל מיט אַלע צוזאַמען, אָן אַ סוף און אָן אַ גרענעץ...

אין איינעם פון די ברייטע זאַלן אין יענעם הויז, אויפן העכסטן שטאָק, איז זיך אַרומגעגאַנגען, הין און צוריק, אין סאַמעטענע סאַנדאַלן אויפן קאַלירטן טעפּיך, דער גרייז־גראָער בחור מיט די וואויל־דערצויגענע פראַנצויזישע מאַנירן, דוד פאַדעיעוויטש פיינבערג. ער איז געווען דער אַמבאַסאַדאָר פון דער פּאַריזער ייק"א און איר פּאַקטישער אויפזעער איבער אַלע יידן פון דער גאַנצער רוסישער אימפעריע. ער האָט זיך אַרומגעדרייט מיט אַ סך דאגות: פאַרוואָס די אָדער יענע קהילה דאַרף האָבן אַ נייעם ראַבינער — און זי האָט אים נישט; פאַרוואָס די שולע פלונית דאַרף האָבן אַ בעסערן דירעקטאָר — און מען קען אַזעלכן נישט געפינען... ער האָט געזאָרגט וועגן עפּעס אַ דערלויבעניש פון אַ „סטאָלאָ־נאַטשאַלניק", וואָס מ'קען אים נישט „איינבייסן"; וועגן אַ געוויסער הלוואה, וועלכע איז צוגעזאָגט געוואָרן אין פּאַריז — און מ'זעט זי נישט. טאַקע פון דאָזיקן הויז איז דעמאָלט געוואָרפן געוואָרן דער געדאַנק איבער אַלע יידישע קהילות אין תחום המושב צו שאַפן אַ פאַרצווייגטע נעץ פון „ייק"אַ־בענקלעך און לייַ־ און שפּאָר־קאַסעס". צו זיי זיינען צוגעקומען אַנדערע אינסטיטוציעס, וואָס די ייק"אַ האָט געשאַפן, ווי: די ייק"אַ־ביוראָ פאַר עמיגראַציע, ייק"אַ־פאָנדן פאַר קאָלאָניזאַציע, ייק"אַ־בענק פאַר קאָאָפּעראַציע, ייק"אַ־קאָאָפּעראַטיוון פאַר מלאכה א"אַ. פון דאָרט האָט מען אַרויסגעשיקט דערציער און אינסטרוקטאָרן, אינספּעקטאָרן און אַגראָנאָמען פאַר די „בענקלעך" פון פּוילן און ליטע און פאַר די יידישע קאָלאָניעס אין כערסאָנער גובערניע, טאַווריע און קרים; און פאַר די הונדערטער ייק"אַ־קאָמיטעטן, וואָס האָבן דאַן באַדעקט אַלע שטעט און שטעטלעך, גרויסע און קלייניקע איבערן גאַנצן תחום המושב.

ס'האָט לאַנג נישט געדויערט, ביז דאָס הויז איז צו־קליין געוואָרן פאַר דער געוואַלטיקער ייק"אַ־טעטיקייט אין גרויסן רוסלאַנד. די ייק"אַ־ביוראָס מיט דער גרעסטער צאָל אָפּטיילונגען — פאַר לאַנדווירטשאַפט, קרעדיט־קאָאָפּעראַציעס, עמיגראַציע, מלאכה, פאַך־אויסבילדונג, קעגנזייטיקער הילף און אַנדערע — זיינען אַריבער אויף אַ צווייטן אַדרעס. דאָס איז געווען אַ נאָענט הויז, אויף דער אָפּיצערסקע גאַס נומער 60, וואָס די ייק"אַ האָט אָפּגעקויפט. אין דעם דאָזיקן הויז האָט זיך, ביים אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג, באַזעצט אַן אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט מיט איר רירעוודיקער

צו איינעם פון זיי האָט ער אויך אָנגעשריבן אַן הקדמה. ער איז אויך געווען אַ מענטש מיט הומאָר. הגם דער עלטסטער אויף דער קאָנפערענץ, איז ער געווען דער פריילעכסטער; און זיך געוויצלט מער פון אַלעמען. ער איז געווען דער לעבנס־נערוו אויף אַלע זיצונגען.

איך דערמאָן זיך ווי איינמאָל, אין מיטן דער קאָנפערענץ, איז ער אַריינ־געפאַלן אין זאַל מיט אַ טרויעריק פּנים און אַ זאָג געטאָן: חברים, טיילט זיך מיט מיין צער! ס'האָט מיך געטראָפן אַ „זשעלעזנאָדאָראָזשנאַיאַ קאַ־טאַסטראָפאַ" (אַ באַן־אומגליק)... מיר האָבן זיך דערשראָקן:

— וואָס האָט פּאַסירט, חבר אייזנשטאַט?

— מיין ווייב איז געקומען מיטן צוג...

זיין פּאָליטישער פּאַרטראַג איז געווען אַ מין קאָ־רעפעראַט אין נאָמען פון דער אָפּאָזיציע. זיין ריידן איז געווען פול מיט טעמפּעראַמענט, אַדורכ־געפלאָכטן מיט פאָלקס־ווערטלעך און ציטאַטן פון די חכמים. דערמיט האָט ער געוואָלט באַווייזן, אַז עס איז דאָ אַ גרויסער חילוק צווישן אונזער „דאָאיקן" קאַמף און דעם „דאָרטיקן". דאָ, אין רוסלאַנד, מוזן מיר באַקעמפן דעם „בונד" עד־חרמה. די מפּלה פון צאַר ניקאָליי וועט אונז גאַרנישט העלפן און מיר פאַרלירן בלויז צייט ביים דאָזיקן קאַמף. דערפאַר אָבער ד אָ ר ט, אין ארץ־ישראל, דאַרפן מיר אַליין פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ „בונד". נישט מער און נישט ווייניקער! דאָרט דאַרפן מיר קעמפן פאַרן אַראָפּוואַרפן דעם סולטאַן און פאַר דער דעמאָקראַטיזירונג פון טערקיי. מער גאַרנישט. דאָס אַנדערע וועט שוין קומען פון זיך אַליין און מען דאַרף נישט קיין ווייטערדיקע פּונקטן פאַר אַ פּראָגראַם. די דעמאָקראַטיזאַציע וועט ברענגען מיט זיך די עמיגראַציע, די עמיגראַציע וועט ברענגען צו קאָלאָניזאַציע — און די קאָלאָ־ניזאַציע וועט ברענגען צו דער רעאַליזאַציע פונעם טעריטאָריאַליזם. דער ציל וועט במילא דערגרייכט ווערן. בכדי אַראָפּצוואַרפן דעם סולטאַן דאַרפן מיר זיך פאַראייניקן מיט דער אַראַבישער יוגנט און מיט די יינג־טערקן — און מיט יעדן איינעם, וואָס קען אונז נאָר העלפן ביים ענדערן דעם טערקישן רעזשים — — —

קומט טאַקע אַ דאַנק אברהם זיידשנור — דעם פּראַקטישן אָרגאַניזאַטאָר — וואָס ער האָט פאָרגעלייגט, אַז די קאָנפערענץ זאָל אויסוויילן דעם ראַיאָן־קאָמיטעט נאָך דאָנערשטיק אין דער פרי, פאַר אייזנשטאַטס רעפעראַט. אין שטאָט איז זייער אומרואיק און מען קען נישט וויסן, אויב און וויאַזוי די

קאָנפערענץ וועט זיך ענדיקן. ס'איז טאַקע אַזוי געווען: יענעם אווגוסט, נאָכן רעפעראַט, האָבן זיך די געמיטער צעקאָכט און אַלע דעלעגאַטן האָבן זיך פאַרשריבן צו דער דיסקוסיע, וואָס האָט אויסגעזעזן צו ווערן זייער הייס. נאָר פלוצים זיינען אָריינגעקומען די „סיגנאַל־געבער" און מודיע געווען, אַז אין גאַס איז נישט רואיק. די זיצונג איז טאַקע באַלד איבערגעריסן געוואָרן און מען האָט זי שוין מער נישט באַנייט. דער וויכוח איבער אייזנשטאַטס רעפעראַט איז נישט פאַרגעקומען; און די קאָנפערענץ איז בכלל נישט גע־שלאָסן געוואָרן.

צומאָרגנס, פרייטיק אין דער פרי, האָט מען מיר מודיע געווען אין האָטעל אַריין, אויף דער יוריוווסקאַיאַ, אַז דער ראַיאָן־קאָמיטעט — וועלכן מען האָט באַוויזן נעכטן אויסצואוויילן — קומט זיך צונויף אין ר׳ מאיר האַלפערינס העברעאישער בוכהאַנדלונג. דאַרף איך דאָרט קומען, ווייל מען וויל באַטראַכטן וואָס פאַר אַן אויפגאַבע מען זאָל מיר אָנפאַרטרויען. עס איז ערשט פאַרביי אַ יאָר זינט איך האָב געהערט צו דער פאַרטיי; אָבער איך האָב זיך שוין אויסגעלערנט אָנצונעמען חברים־באַשלוסן. נאָך מיין אומקער פון דער „טורניי" איבער די אַרומיקע שטעטלעך — ביים אָרגאַניזירן די זעלבסטשוץ — האָב איך מער נישט געטראַכט צו בלייבן אין מיין שטעטל. דאָס לערנען גמרא מיט פוסקים האָב איך אָוועקגעלייגט — און קיין גוטן לערער פאַר אַלגעמיינע לימודים האָט דאָס שטעטל נישט געהאַט. האָב איך אָנגעהויבן טראַכטן וועגן פאָרן אין אַן אָרט וואו מען קען באַקומען בילדונג. מיין טאַטע האָט געזען, וויאַזוי איך פייניק זיך און ער האָט באַשלאָסן צו שיקן מיך צו מיין פעטער — דער מאַמעס ברודער, וועלכן מיר אַלע האָבן שטאַרק ליב געהאַט — קיין באַראַנאָוויטש. ער איז אויך געווען אַ באַגייסטערטער ציוניסט.

אין באַראַנאָוויטש איז געווען אַ קריסטלעכער סטודענט, ביי וועלכן כ'האָב אָנגעהויבן צו לערנען רוסיש און אַנדערע „שבע חכמות", וואָס זיינען פאַרבונדן מיט עקזאַמענס פון אַן עקסטערן. דאָרט איז פונקט געווען אַ באַן־שטרייק. געדענק איך, וויאַזוי כ'בין איינמאָל געגאַנגען מיט דער מומע און דעם פעטער צום וואָקזאַל דערוויסן זיך, אויב און ווען דער איבערגעריסענער קאָנטאַקט מיט דער וועלט וועט באַנייט ווערן.

אין באַראַנאָוויטש בין איך אויך פאַרוויקלט געוואָרן אין שאַרפע דיס־קוסיעס מיט מענטשן פון ס. ס., וועלכע זיינען געווען „שטאַרק" אין שטעטל.

צווישן זיך צעטיילט אויף צעקריגטע משפחות. ס'איז גאָרנישט מעגלעך, אַז די אַלע לאַגערן זאָלן זיך — אין אונזערע צייטן — פאַראייניקן אין איין נאַציע; אויב מ'יר זאָלן זיי נישט פאַראייניקן, דורך אונזער נישט־ריכטיקער הנהגה. בשעת זיין אַנאַליזירן די לאַגע, האָט ער פאַר אונז אַרויסגעוויזן אַ שפע מיט ידיעות, פון וועלכע קיינער פון אונז האָט ביז איצט קיין באַגריף נישט געהאַט. דערנאָך האָט ער באַוויזן: די אַלע, וואָס פּרעטענדירן איצט צו ריידן אין נאָמען פון די אַראַבער, זיינען בלויז רעאַקציאָנערע עפענדיס. זיי פאַרשקלאַפן זייערע אייגענע פעלקער און מען טאָר מיט זיי נישט קומען אין קאָנטאַקט. אַנדערש איז מיט די אַראַבישע אַרבעטער. אויב זיי וועלן זיך אַמאָל אָרגאַניזירן, זיינען מיר דאַן גרייט צו מאַכן זיי פאַר אונזערע פאַרטנערס. ער האָט דאַן אויך באַוויזן, אַז די ארץ־ישראלדיקע עקאָנאָמיק וואַרט אויף אייראָפּעאישע אַרבעטער; ווייל די אַראַבישע אַרבעטער ווייסן נישט דערווייל, וויאַזוי אויסצופירן די נויטיקע פונקציעס. דערפאַר אָבער זיינען אויך פאַראַן אַזעלכע פונקציעס אין דער ארץ־ישראלדיקערווירטשאַפט, וואָס צוליב זייער מהות וועלן זיי בלייבן דער מאָנאָפּאָל פון די אָרטיקע אַראַבער. דער אייראָפּעאישער אַרבעטער וועט זיך צו זיי נישט קענען צופּאַסן. ס'איז זיכער, אַז די פאַרטיילונג פון די ראָלן צווישן דעם אַראַבישן און יידישן אַרבעטער איז אַ „נאַטירלעכע". מען דאַרף נאָר וויסן וויאַזוי דאָס איינצואָרדענען — און עס וועט נישט זיין צווישן זיי קיין קאָנקורענץ.

דאָס דאָזיקע און נאָך אַזעלכע אויספירן זיינע, האָבן ביי אונז אַוועקגענומען אַ סך דאגות פון האַרץ. אַלץ וואָס ער האָט געזאָגט איז געווען באַגלייט פון צאָלרייכע פאַקטן; מיט אומבאַקאַנטע פאַר אונז אַראַבישע און טערקישע נעמען און מיט דער סטאַטיסטיק, אויף וועלכער מיר האָבן געוואַרט. מיר האָבן דערזען ממש אויף דער האַנט, אַז אַלץ פון אונזער פּראָגראַם איז טאַקע מעגלעך און קען פאַרווירקלעכט ווערן אין דער צוקונפט.

דאָס וויכטיקסטע פאַר אַלץ איז געווען דער גרויסער, מאָראַלישער צוטרוי, וואָס ער האָט דערוועקט צו זיך, ווי נאָר ער האָט זיך באַוויזן. ער איז געווען אַ הויכער, אַ דאַרער; מיט אַ שוואַרץ בערדעלע, וואָס האָט קוים אָנגעהויבן צו שפּראָצן אויפן שפּיץ קין. זיינע אויגן האָבן דערציילט וועגן זיין יושרדיק האַרץ און זיינע מלבושים האָבן אויסגעדריקט עניוות און מאַטעריעלע באַשיידנקייט. אַלע לעגענדעס וועגן זיין געוואַלטיקער איבערגעגעבנקייט זיינען פון זיך אַליין באַשטעטיקט געוואָרן ווי אמתע פאַקטן, ווי

נאָר מען האָט אַ בליק געטאָן אין זיין לענגלעך־לויטער פּנים. איך האָב געוואוסט, אַז ער איז אַ סטודענט אויפֿן קיעווער אוניווערזיטעט. דערויף האָט אויך עדות־געזאָגט זיין גוטער רוסיש. אָבער מיר האָט זיך פֿאַרט אויסגעוויזן, אַז ער איז אַ משולח; אַ מין נייע אויפֿלאַגע פֿון יענע משולחים, וואָס פֿלעגן יעדעס יאָר קומען צו אונדז אין שטוב פֿון טבריה אָדער צפֿת...

איינמאָל, אין אַ קאָנפֿערענץ־אָוונט, האָבן מיר אים געבעטן, אַז ער זאָל פֿאַר אונדז זינגען עפּעס „מזמרת הארץ״*) און ער איז באַשטאַנען. מיט זיין טיפֿער באַס־שטימע, וועלכע איז ביי אים געבליבן ביז היינט, האָט ער פֿאַר אונדז געזונגען „עצי שטים עומדים״. האָט זיך מיר דערביי אויסגעוויזן, אַז אויך ער אַליין איז איינער פֿון יענע שלאַנקע און וואונדערלעכע טענענבוימער, וואָס שטייען אויף דער וואַך זינט אַלע פֿאַרצייטנס.

אויב „עובדיה״־„בן־צבי איז געווען דער פֿאַרשטייער פֿון דער „מאַכט״ אין דער פּאַרטיי — איז יוסף איינזנשטאַט געווען כּולו אָפּאָזיציע. אויך אים איז פֿאַרויסגעגאַנגען אַ לעגענדע: מען האָט אים אַרעסטירט אין פּאָלטאַווע צוזאַמען מיט באָראָכאָוון. די בשורה וועגן זיין באַפֿרייט־ווערן איז אָנגעזאָגט געוואָרן אין דער „כראָניקאַ״ אַ שטיקל צייט פֿאַר דער קאָנפֿערענץ. מען האָט אויך געוואוסט: ער אַליין איז אַ באַנקיר אין באָריסאָוו, פֿירט גרויסע עסקים, אין וועלכע ער לייגט אַריין אַ סך איינפֿאַלן.

זיינס אַ פֿריינט און פּאָליטישער קעגנער — מיינס אַ באַקאַנטער בונדיסט פֿון באָריסאָוו — האָט מיר דערנאָך אַזוי אַרום כאַראַקטעריזירט איינזנשטאַטן: ווען מען זאָל, למשל, פֿאַרלייגן דעם באַנקיר יוסף איינזנשטאַט צוויי מסחרים — איינעם, ביי וועלכן מען דאַרף זיך זייער־ווייניק באַשעפֿטיקן און דערביי האָבן אַ זיכערן ריווח... און אַ צווייטן, ביי וועלכן מען דאַרף זיך פּלאָנטערן אַ לאַנגע צייט, אָבער עס איז אַ גרויסער ספֿק, אויב מען קען דערביי פֿאַרדינען — וואָלט ער זיכער אויסגעקליבן דעם צווייטן... פֿאַרוואָס? ווייל עס איז אַ סך „אינטערעסאַנטער״!

איך האָב געוואוסט נאָך עפּעס, וואָס מיין בונדישער חבר האָט נישט געוואוסט: איינזנשטאַט האָט דערמעגלעכט, מיט געלט, אַ פֿריינט זיינעם, דעם באַברויסקער געלערנטן ר׳ שמואל אַלעקסאַנדראָוו (דעם מחבר פֿון „מכתבי מחקר ובקורת״) אָפּצודרוקן זיינע ספֿרים „פּך השמן״ און „מסכת נגעים״.

*) אַ וואָרט־שפּיל, וואָס דאַרף באַדייטן: אַ ליד פֿון ארץ־ישראל.

כ׳דערמאָן זיך, וויאַזוי איך בין איינמאָל צעטומלט געוואָרן: שפּעט ביינאַכט בין איך געשטאַנען אין דער „טשיטעלניע" (לייען־זאַל) און געדערט אויף אַ געהיימער פאַרזאַמלונג, וואָס איז דאָרט איינגעאָרדנט געוואָרן. פּלוצים האָב איך דערזען ווי אויך מיין פעטער איז צווישן די צוהערער. כ׳האָב זיך נישט פאַרגעשטעלט, אַז ער וועט קומען ביינאַכט אויף אַ געהיימער פאַר־זאַמלונג, וואָס די ס. ס. האָט גערופן... איז ער געשטאַנען און זיך נישט געקענט צוגלויבן, אַז דאָס רעדט טאַקע מיין מויל צו די פאַרזאַמלטע. עס האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט און די פּאָליציי האָט זיך דערוואוסט, אַז מיין סטודענטישער לערער איז אַ מיטגליד פון די ס. ר. און אַז ער אַגיטירט די באַן־אַרבעטער. האָט מען אים אַרעסטירט און איך בין ווידער געבליבן אָן אַ לערער.

האָט מיך דער טאַטע אַוועקגעשיקט צו אַ צווייטן פעטער, זיין עלטערער ברודער פון דובראָוונע, וואו דער טאַטע איז געבוירן געוואָרן. דער פעטער — צוזאַמען מיט זיין אַלטן שווער — האָבן געהאַט אַ טליתים־פאַבריק, וואָס איז באַרימט געווען „אין גאַנצן לאַנד". איבער אַלע יידישע שטעטלעך פונעם תחום־המושב זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן געניטע משולחים, צו פאַר־שפּרייטן די גרויסע טליתים, ברייטע און וואָלענע, וואָס זיינען געוועבט געוואָרן ביים פעטער אין פאַבריק. זיי האָבן אויך פאַרקויפט די זיידענע טליתים, וואָס זיינען געוועבט געוואָרן ביים פעטערס זון אין פאַבריק. דאָרט האָב איך געזען די יידישע נויט אין אַלע אירע גרוילן. איך בין געגאַנגען פון איין וועבערס הויז צום צווייטנס, איבער דער גאַנצער „קליינער זייט" פון דניעפּער, וואו עס האָט געהערשט דער פעטער מיט זיין פאַבריק; און איבער דער „גרויסער", צווייטער זייט דניעפּער, וואו די ייק"א האָט אויפגע־שטעלט אַ נייע און מאָדערנע וועבער־פאַבריק. דאָס האַרץ איז צעגאַנגען אין אָנבליק פונעם דלות וואָס האָט געהערשט אין די וועבערישע היימען, אַפילו פון די „פּריוואַטע" וואָס האָבן געהאַט אייגענע „בולן", געוועבט ביי זיך און געבערענגט דערנאָך די פאַרטיקע טליתים צו פאַרקויפן אין פאַבריק.

זיי זיינען געווען כשרע, פרומע יידן, די דאָזיקע אַרבעטער און מטופל מיט אַ סך קינדער. זיי האָבן געאַרבעט פון איין פרימאָרגן צום צווייטן — און נאָך אַלעמען געשטאָרבן זיבן מאָל אין טאָג פון הונגער, צוזאַמען מיט די ווייבער און מיט די אומצייטיקע, קראַנקע קינדער — וואָס זיינען געווען בלייך ווי קרייד. איז מיין קאָפּ נישט געלעגן ביי די לעקציעס, וואָס דער בייער

סטודענט פון אָרשע האָט מיר געגעבן. אין געציילטע וואָכן אַרום בין איך שוין געווען אינעם קאָמיטעט פון אָרטיקן סניף פועלי ציון. איך האָב אַפילו אָרגאַניזירט אַ וועבער־שטרייק קעגן מיין פעטער און גאַסט־געבער, הגם איך האָב אים אַזוי ליב געהאַט. איך קען נישט פאַרגעסן די שווערע נויט, וואָס האָט אַ תל געמאַכט פון די פאָלקסטימלעך־יידישע אַרבעטער — וועלכע האָט זיך פאַר מיר אַנטפּלעקט אין דובראָווגע מיט אַלע אירע תהומיקע שרעקלעכ־קייטן... אַז דער שטרייק האָט אויסגעבראָכן און מען האָט דערקענט, אַז מיין האַנט שטעקט דערין — האָב איך נישט געהאַט קיין אַנדער עצה, ווי צו פאַרלאָזן דעם פעטערס שטוב און זיין שטעטל.

איך געדענק נאָך דעם רעפּעראַט, וואָס איך האָב געהאַלטן נאָכן צוריק־קומען אַהיים, פאַר מיינע חברים אין ווענדל. כ׳האָב זיי דערציילט וועגן מיין צונויפטרעף מיט אמתע יידישע אַרבעטער, וואָס זייער יידישקייט איז ערלעך און זייערע ליידן זיינען ערלעכע. דאַן האָב איך געשלאָסן אַ בונד מיט פועלי ציון. איך בין געקומען צום אויספיר, אַז אויך מיין דורשט צו תורה און וויסן וועל איך נישט קענען שטילן — סיידן איך וועל גלייכצייטיק דינען די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג, וואָס לייזט אויס און ווערט אויסגעלייזט. איך בין גרייט געווען אויסצופירן אַלע אויפגאַבן, וואָס מ׳וועט אויף מיר אַרויפלייגן.

צוליב דעם האָב איך אויך געוואוסט — מיט אַ צייט שפּעטער, ביים גיין צו האַלפּערנען אין געשעפט אַריין הערן וואָס דער נייער קרייז־קאָמיטעט וועט פאַר מיר באַשטימען — אַז וואָס מען וועט אויף מיר אַרויפלייגן, וועל איך מקיים זיין. איך האָב נאָר געטאָן אַ נדר אין האַרץ: איך וועל זיך באַשטי־מען צייטן צום לערנען, אַפילו ווען איך וועל אויספירן די באַפעלן און זיין טעטיק אין דער פּאַרטיי.

ווען איך בין געקומען אין דער ספרים־קראָם פון ר׳ מאיר האַלפּערן (דער מחבר פון „ספר נוטריקון״, וואָס אונזער מיכל ראַבינאָוויטש, דער שפּעטערדיקער אַרויסגעבער פון „הדרום״ אין ירושלים, איז געווען זיין איידעם), האָב איך געטראָפן אונזער קרייז־קאָמיטעט באַהאַלטן אינעם קליינעם צימערל, הינטערן קראָם־טישל, צוליב קאָנספּיראַציע. מאָטל בויגן און אברהם זיידשנור זיינען אַרויסגעקומען צו מיר און מודיע געווען, אַז דער קרייז־קאָמיטעט האָט באַשלאָסן צו שאַפן אַ פאַרלאַג „האַמער״ און אַרויסצוגעבן דעם פּאַרטיי־אָרגאַן אין ווילנע. מיין אויפגאַבע וועט זיין — בעת מען וועט

מיך אַרויסרופן — צו ווערן דער איבערזעצער, ווייל די מנהיגים פון דער באַוועגונג שרייבן רוסיש און די צייטונג וועט אַרויסקומען אין יידיש.

איך האָב נאָך אין יענער מינוט נישט געוואוסט, וויאַזוי איך זאָל וועגן דעם דאָזיקן באַפעל דערציילן אין שטוב; וויאַזוי איך וועל דערויף באַקומען מיינע עלטערנס דערלויבעניש און וויאַזוי איך וועל דאָס קענען צונויפפּאָרן מיט מיין באַשלוס צו שטודירן... כ׳האָב אָבער געוואוסט: דעם דאָזיקן באַשלוס וועל איך אויספירן. און ס׳איז טאַקע אַזוי געשען: כ׳האָב אים אויסגעפירט...

אויפן וועג האָב איך זיך פּלוצים דערמאָנט, אַז די גאַנצע וואָך איז שוין פאַרביי און איך בין נאָך אַלץ נישט געווען ביים אויגן־דאָקטאָר — הגם דער טאַטע האָט מיר אַליין פאַרשריבן זיין אַדרעס און אין טאַש האָב איך נאָך דעם האַלבן רובל פאַר זיינעטוועגן. האָב איך אַוועקגעאיילט צום ד״ר קאַמינסקי, וואָס האָט גראָד געוואוינט אויף דער נאָענטסטער גאַס. יענער האָט מיר באַטראַכט די אויגן און — צו מיין גרויסער פאַרוואונדערונג האָט ער מיר פאַרשריבן ברילן.

פון דאַן אָן טראָג איך ברילן, ביזן היינטיקן טאָג.

דאָס מיניסטעריום פאַר גלות־וואַנדערונג

א.

דעם וועד ארבע הארצות האָב איך, פאַרשטייט זיך, נישט געקענט. דער כראָנאָלאָגישער מהלך צווישן אים און מיין צייט איז זייער גרויס. אויך דאָס יידישע מיניסטעריום אין אוקראַינע און אין ליטע האָב איך נישט געהאַט די זכיה צו קענען. ס'איז געווען אַ ווייטער, געאָגראַפישער מרחק צווישן זייער אָרט און מיינעם. פונדעסטוועגן קען איך נישט זאָגן, אַז אויך איך — אין מיין צייט און אָרט — האָב נישט קיין שום מעגלעכקייט צו האָבן

טעטיקייט געשטעלט אין שאָטן אַפילו די ייק״אַ־ביוראָס אַליין. ס׳איז דאָן געגאַנגען אַ כוואַליע פון יידן־גירושים און פליטים־מחנות. דער גרויסער הילפס־קאָמיטעט, וואָס האָט זיך דאָרט באַזעצט, האָט געטראָגן דעם נאָמען „יעקאָפּאָ״. אָבער אַפילו דאָן איז דער טומל נישט אַוועק פונעם ערשטן, פריערדיקן הויז. אַדרבה, עס האָט זיך נאָר אַזויווי מער אויסגעלייטערט.

ווי נאָר דער גאַנצער רעש אַרום גשמיותדיקע ענינים האָט זיך פון דאָרט אַרויסגעצויגן, איז עס אַזויווי לגמרי געווידמעט געוואָרן גייסטיקע ענינים. אַהער האָבן זיך פאַרזאַמלט די מיטגלידער פון דער „וויסנשאַפטלעכער געזעל־שאַפט פאַר יידישער געשיכטע און עטנאָגראַפיע״, בכדי צו האַלטן דאָ זייערע אַקאַדעמישע רעפעראַטן. דער ערן־פאָרזיצער פון דער דאָזיקער געזעלשאַפט איז געווען מ. ווינאַווער, אָבער איר פאַקטישער אָנפירער איז געווען איר וויצע־פאָרזיצער און היסטאָריקער, אונזער לערער שמעון דובנאָוו. ער פלעגט דאָ פאָרלייענען זיינע בעסטע, אַלגעמיינע פאָרשונגען, וואָס זיינען דאָן פאַר־עפנטלעכט געוואָרן אין דער היסטאָרישער פערטל־יאָר־שריפט „יעווריעיסקאַיאַ סטאַרינאַ״ (יידישע אַלטערטימלעכקייט). טייל פון זיי האָט ער שפּעטער אויך אַריינגענומען אין זיין גרויסער „געשיכטע״. דאָ זיינען פאָרגעקומען שטור־מישע דעבאַטן אויף די אַסיפות פון דער „ליטעראַרישער געזעלשאַפט״ — בראש פון וועלכער ס׳איז ווידער געשטאַנען דער זעלבער ר׳ שמעון דובנאָוו — אָבער דער פאַקטישער פירער איז געווען דער רעדאַקטאָר פון „פריינד״ ש. מ. גינזבורג. זיין רעכטע האַנט איז געווען דער באַגאַבטער ווירטואָז חיים טשעמערינסקי (ר׳ מרדכילע).

די דאָזיקע ליטעראַרישע געזעלשאַפט האָט דאָן געגרינדעט אַ סך אָפּ־טיילונגען איבער אַלע שטעט פון דעם תחום און אויסער אים. בעת די ערשטע רעוואָלוציע־יאָרן האָבן זיי טאַקע געדינט ווי זיכערע אַנטרינונג־ווינקעלעך פאַר די רעשטלעך פון דער אויפגעשטורעמטער יידישער געזעל־שאַפטלעכקייט. אין זיי האָט זיך עס געפירט דער שפּראַכן־קאַמף, מיט זיין גאַנצער זיסקייט און האַרבקייט. דאָ טאַקע האָט דער מאַרקסיסטישער דיאַ־לעקטיקער און טעאָרעטיקער פון דער „איסקראַ״ — ברוך סטאַלפּנער — אַזוי שטאַרק איבעראַשט די מיטגלידער פון דער „פילאָזאָפיש־רעליגיעזער געזעל־שאַפט״ מיט זיין ראַפּטומדיק־התלהבותדיקן אויסגעשריי: שמע ישראל, ה׳ אלקינו ה׳ אחד... אַהער איז עס אַמאָל אַראָפּגעקומען רעפערירן, אין זיינע דעמערונגס־שעה׳ן — בעת ער האָט זיך אַביסל אויסגערוט פון זיין „סיימיס־

טישער״ תקופה ביז זיין אַריבערגיין צום יעווסעקיזם — ירמיהו נאָוואַקאָווסקי. זיין רעפעראַט איז דווקא געווען אויף דער טעמע: „די פּראָגרעסיווע יסודות אין תלמוד״.

דאָ פלעגט זיך אויך צונויפקומען דאָס קליינע הייפל פעטערבורגער נכבדים, וואָס האָבן געהערט צו די „חובבי שפת עבר״, מיטן באַראָן גינצבורג בראש און מיט ד״ר בוקי בן יגלי ווי פּרעזידענט. דאָ האָבן איינגעאָרדנט זייערע פאַרזאַמלונגס-קאָנצערטן די ערשטע מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט פאַר יידישער פאָלקס-מוזיק. עס זיינען דאָרט געווען זשיטאָמירסקי, שאַליט, קריין, לבוב, סאַמינסקי און אַנדערע — וואָס האָבן אויפגעלעבט יידישע ניגונים „פון טאַטנס שטוב״, וועלכע האָבן אָנגעהויבן פאַרגעסן צו ווערן ביי די ברעגן פון דער פרעמדער ניעוואַ. דאָ האָט עס געשטורעמט די פּאָזיציעס פונעם פעטראָגראַדער ציוניזם וולאַדימיר זשאַבאָטינסקי. דאָ האָט מען גע־פייערט דאָס קומען פון חיים-נחמן ביאַליקן און דאָ האָבן מיר באַוויינט אונזער לערער באַראָן דוד גינצבורג, זיבן טעג נאָך זיין פּטירה.

אָבער אין יענע טעג, ווינטער 1909, האָט דאָס הויז נאָך געדינט פאַר ענינים פון חומר און גייסט צוזאַמען. די רעאַלע הילפס-טעטיקייט האָט נאָך בכבודיק געוואוינט בשכנות מיט דער השכלה. אַלע אָפּטיילונגען פון דער ייק״א — וואָס זיינען פאַרצווייגט געוואָרן און געוואַקסן ווי אויף הייוון, ביז עס האָט אויסגעזען, אַז יעדע וועט ווערן אַ גאַנצע מלוכה פאַר זיך — האָבן זיך נאָך געהאַלטן אין דעם מוטער-הויז, וואָס האָט זיי אויסגעטראָגן. זיי האָבן אויסגעזען ווי אויסגעגעבענע טעכטער, וואָס זיינען נאָך נישט אַריבער וואוינען „פאַר זיך״. און איין אָפּטיילונג איז דאָרט געווען, וועלכע איז באַזונ־דערס גרויס געוואָרן, זיך אויסגעשפּרייט איבער אַלע יידישע שטעטלעך פון תחום און האָט זיך זאַט-געוויקט אין ביטערע צרות. דאָס איז געווען די אָפּטיילונג פאַר יידישער עמיגראַציע. די דאָזיקע אָפּטיילונג האָט זיך עס פאַרנומען צו צעשפּרייטן יידן פון איין גרויסן איינגעוואָרצלטן גלות, אין אַ סך נייע, ווייטע און פאַרשידענע גלותן. מיט איר האָט עס אָנגעפירט דער באַקאַנטער ציוניסטישער עסקן, שמואל בן יעקב יאַנאָווסקי.

ב.

אין יענעם הויז אַריין — און צום דירעקטאָר פון יענער אָפּטיילונג — האָט מיך אַריינגעפירט די זאָרגעוודיקע האַנט פון מיין לערער, דער פּרינץ

פון די יידן, באַראָן דוד בן האַראָץ גינצבורג. דאָס איז געווען סוף ווינטער 1908. עס האָט זיך דאַן געענדיקט דער ערשטער סעמעסטער אין זיין ליבלינגס־אינסטיטוט, וואָס זיין אָפיציעלער נאָמען איז געווען „העכערע קורסן פאַר מזרח־לימודים" — און זיין אָנגענומענער נאָמען איז געווען „אַקאַדעמיע פאַר חכמת ישראל". באַראָן דוד גינצבורג איז דאַן — ביים ערשטן סעמעסטער — געווען דער גרינדער, לעקטאָר, דירעקטאָר, פאַטער און פאַרזאָרגער פון הייפל ערשטע תלמידים. די סטודענטן זיינען זיך צונויפ־געקומען פון אַלע תחום־שטעט; יעדער איינער מיט אַ קליינעם באַגאַזש קענטעניש און מיט אַ גרויסן דורשט נאָך וויסן. דער גרעסטער טייל פון זיי האָט נישט געהאַט קיין וואוין־רעכט אין פעטערבורג — און כמעט אַלע האָבן געהאַט ליידיקע טאַשן.

די לערער פון דער אַקאַדעמיע, בעת אירע ערשטע סעמעסטערס, זיינען געווען: דער רעקטאָר און גרינדער גופא, באַראָן דוד גינצבורג. מיט אים איז אויך געווען זיין שפעטערדיקער פאַרטרעטער — נאָך זיין טויט — ד"ר י. ל. קאַצענעלסאָן (בוקי בן יגלי), וועלכער איז דאַן צוגעטראָטן צום רעדאַגירן די יידיש־רוסישע ענציקלאָפּעדיע און האָט אַרום זיך קאָנצענטרירט אַלטע געלערנטע און יונגע מיטהעלפער. צווישן די לערערס איז אויך געווען דער היסטאָריקער שמעון דובנאָוו, וועמענס נאָמען ס'איז געווען באַרימט איבערן גאַנצן תחום — און ער איז טאַקע געווען דער צויבער פאַר אַלע יידישע יוגנטלעכע, וואָס האָבן געזוכט שליסלען צום פאַרשטיין דעם גורל פון יידן צווישן פעלקער. ס'האָט אויך געהאַלטן פאַרלעזונגען דער אַלטיטשקער פּראָ־פעסאָר דניאל כוואָלסאָן*). ער איז אָפיציעל, שוין צענדליקער יאָרן, גע־שטאַנען מחוץ דער יידישער געזעלשאַפט. ביז דעמאָלט האָט ער שוין באַוויזן אויפצושטעלן אַ גאַנצן דור פון גלחים פאַר דער פּראַוואָסלאַווער קירכע. אָבער אין זיינע לעקציעס, וואָס ער האָט אונז געגעבן אין זיין פּריוואַטער דירה — זיצנדיק אין אַ באַוועגלעכער ליג־שטול, פון וועלכער ער האָט זיך מער נישט געקענט רירן — האָט ער נאָך גערעדט וועגן העברעאיש ווי וועגן „אונזער שפּראַך" און וועגן יידישן פאָלק מיטן לשון „אונזער פאָלק"... מיט זיי זיינען געווען אַ ריי יידישע געלערנטע, יינגערע און עלטערע, ווי: י. ד.

*) אַ באַקאַנטער געלערנטער און משומד, וואָס האָט זיך אָבער כסדר משתדל געווען פאַר יידן.

מאַרקאָן, ד״ר א. זאַראָווסקי, י. א. גינצבורג און וו. אַשכנזי. דערנאָך זיינען צוגעשטאַנען: ה. ב. סליאָזבערג, ס. מ. גאָלדשטיין און זיי צו לאַנגע יאָר — א. קאַרלין, ד״ר מאַרק ל. ווישניצער *) א״אַ. אָבער דאַן, ביי די ערשטע טריט, איז די עיקר־משא געלעגן אויפן גרינדער, באַראָן גינצבורגס פּלייצעס. ער איז געווען דער רבי און דער פּאַטער. זיין גוט אויג האָט אַכטונג געגעבן אויף די גענג פון יעדן תלמיד וואָס איז אים געפעלן געוואָרן — און ווען ער האָט דערנענטערט צו דער דאָזיקער, מערבדיקער חכמת ישראל, וואָס איז נאָך געווען אַ נייעס אינעם צענטער פון מזרח־יידנטום.

איך בין געווען איינער פון די תלמידים; אַ יונג בחורל, וואָס איז אָנגעקומען פון ליטע. איך האָב הינטער זיך געהאַט נישט בלויז וויניק יאָרן פון לערנען — נאָר אויך עטלעכע יאָר פון נישט לערנען. איך האָב אָבער שוין געהאַט באַשלאָסן ביי זיך נישט צו אורטיילן וועגן דער צוקונפט פון יידישן גורל, איידער כ׳וועל ערנסטער שטודירן די יידישע פאַרגאַנגענהייט. דאָס האָב איך באַשטימט נאָך דעם ווי די גרויסע שיף פון דער רוסישער רעוואָלוציע האָט שוין באַוויזן צעשלאָגן צו ווערן — און דאָס שטורמישע שיפעלע פון דער יידישער באַנייאונג, אינערהאַלב דער גרויסער רוסישער רעוואָלוציע, האָט זיך שוין איבערגעקערט מיטן קאָפּ אַראָפּ.

דעם בריוו צו די גרינדער פון דער אַקאַדעמיע — וועגן מיין פאַרלאַנג צו ווערן דאָרט אַ סטודענט — האָב איך אָנגעשריבן ליגנדיק אויף דער אויבערשטער באַנק פון דער פּאָליטישער אַרעסטאַנטן־קאַמער, אין דער ווילנער תפיסה. ביים סוף פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע איז יענע תפיסה געווען איבערגעפולט מיט יונגע אַרעסטאַנטן. די אַנדערע חברים מיינע אין דער אַקאַדעמיע — אַ האַלבער טוץ געקומענע פון די פּראָווינץ־שטעט און נאָך אַ האַלבער טוץ סטודענטן פון דער פּעטערבורגער אוניווער־זיטעט גופא — זיינען געווען דער גאַנצער קרייז פון דעם ערשטן סעמעסטער. דאָס רוב פון זיי זיינען געווען שנו־ופירש׳ניקעס **). טייל פון זיי זיינען מיטגעריסן געוואָרן פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג; טייל פון זיי זיינען געווען טרייע ציוניסטן און אַנדערע האָבן צונויפגעפּאָרט ביידע אידייען צוזאַמען. אַלע האָבן שוין באַוויזן צו זען פאַר זייערע אויגן די שקיעה פון

*) אַצינד געפינען זיך שוין אויך זיי אויפן עולם־האמת.
**) אַוועקגעגאַנגענע פון לערנען תורה.

זייערע באַוועגונגען און זייגען קוים מיטן חיות אַנטלאָפן צו דער דאָזיקער נייער היים פון יידישער וויסנשאַפט. אַלע זיינען זיי געווען „גרינע" אין דער וויסנשאַפטלעכער וועלט און פרעמד אין דער מלוכה־שטאָט. איז זייער דער־הויבענער רבי אויך געוואָרן זייער מחנך און וואויל־טוער.

באַראָן גינצבורג האָט פאַרמאָגט אַ זעלטענע ביבליאָטעק, איינע פון די אויסגעצייכנטסטע אין גאַנץ רוסלאַנד, סיי לויט איר רייכקייט און סיי מיט איר צוזאַמענשטעל. זי האָט פאַרנומען אַ ריי צימערן, פאַרמאָגט אַ סך צענדלי־קער־טויזנטער בענדער — און גאַנצע קאָלעקציעס פון טייער־ווערטיקע ספרים און כתבי־יד. די דאָזיקע ביבליאָטעק האָט די ערשטע צייטן אויך געדינט ווי אַן אָרט פאַר די פאַרטראַגן. דערנאָך איז געפונען געוואָרן אַ באַזונדערע דירה פאַר דער אַקאַדעמיע. צוערשט איז עס געווען אויף דער ערשטער ליניע נומער 4, דערנאָך אויפן נאָענטן אַקאַדעמישן געסל נומער 6 און צום סוף אין אַ סטאַבילער דירה אויף ליניע 8 נומער 33 — וואו אויפן זעלבן הויף האָט אויך געוואוינט שמעון דובנאָוו. אָבער אויך נאָך דעם האָט די ביבליאָטעק פון באַראָן גינצבורג געדינט פאַר אונז ווי אַ מקום תורה. אונזער רבי האָט אונז איינגעלאַדן יעדן זונטיק, זיבן אַזייגער אין דער פרי, צו קומען „שפּאַצירן צווישן די ספרים".

שעה'ן־לאַנג פלעגן מיר פאַרברענגען צווישן די ביכער, אָן אַ פאַרויס־באַשטימטן פּראָגראַם. די ביכער־שראַנק פלעגן דעמאָלט זיין צעעפנט, די לייטערס אַרויפצוקלעטערן זיינען געשטאַנען דאַנעבן און די לאָמפּן זיינען אָנגעצונדן געוואָרן. אַלץ איז גרייט געווען פאַר אונז און מיר האָבן דאָרט געקענט זוכן און נישטערן וויפל אונזער האַרץ האָט נאָר געגלוסט, בכדי זיך „אָנצושמעקן מיטן ריח פון די ספרים". אין אַ שעה אַרום פלעגט אַריינקומען דער באַראָן און באַגלייטן זיינע תלמידים בעת זייערע זוכענישן. ער פלעגט אָנהויבן אַ שמועס מיט אַ זוכנדיקן תלמיד, איבער דעם ענין וואָס האָט יענעם גראָד אינטערעסירט און געהאָלפן אים געפינען אין דער ביבליאָטעק אַנדערע מאַטעריאַלן און מקורות וועגן דער פראַגע. ער האָט זיי אויסגעזוכט אין יעדן חדר באַזונדער, וואו נאָר ער איז דאַן גראָד צופעליק געווען. ער איז געגאַנגען פון איין שראַנק צו דער צווייטער און פון איין תלמיד צום אַנדערן — און בשעת זיין שמועס האָט ער זיך אַריבערגעטראָגן פון איין טעמע צו דער צווייטער, באַלעבנדיק זיי אַלע מיט זיין אָנטייל.

— די דאָזיקע שפּאַצירן צווישן די ספרים־רייען זיינען געווען פאַר אונז

אין יענעם ערשטן שטודיום־יאָר — דאָס טייערסטע פֿון אַלע לעקציעס. פֿאַר מיר פּערזענלעך איז די דאָזיקע ביבליאָטעק, אין יענעם יאָר, געווען נישט בלויז אַ שטודיר־אָרט, נאָר אויך מיין ערשטער אַרבעטס־פּלאַץ. דאָרט האָט דער באַראָן גינצבורג מיך אַוועקגעזעצט נעבן זיך און מיך אויסגעלערנט לייענען פּאַרצייטיש־העברעאישע כתבי־ידן: אין ספרדישן קורסיוו, אין איטאַ־ליענישן קורסיוו, ווי אויך אין קורסיוו פֿון חצי קולמס.

אין אַ פּאָר חדשים אַרום האָב איך זיך שוין געקענט פֿאַרדינען מיין ברויט דורך איבערשרייבן אַלטע כתב־ידן אין דער ביבליאָטעק. איך האָב איבערגעשריבן, צום דרוקן, קאַפּיטלען פֿון אבן־עזראַ׳ס „תרשיש״ און דעם ספר „יסוד עולם״ פֿון ר׳ יצחק הישראלי, וואָס האָט זיך געפֿונען אין דער ביבליאָטעק און איז געשריבן געווען מיט אַן אַלטן כתב פֿון אייגנאַרטיקן שטייגער. דערנאָך האָב איך אויך איבערגעשריבן אַ רוסישן מאַנוסקריפּט פֿון באַראָן גינצבורג גופֿא וועגן די ריטמישע געזעצן פֿון דער פּאָעזיע. ער האָט דאָרט געבראַכט אַ שפּע ביישפּילן פֿון לערמאָנטאָווס „מצירי״ און פֿון ר׳ יהודה הלוי׳ס ים־לידער (וואו זיינען היינט די דאָזיקע טייערע כתב־ידן? וואו איז בכלל דער דאָזיקער זעלטן־הערלעכער אוצר?).

ווען מיין אַרבעט אין ביבליאָטעק האָט זיך געענדיקט, האָט מיך דער באַראָן — אין אַ פֿאַרוואָלקנטן טאָג — גענומען און אַוועקגעפֿירט אין יענעם גרויסן הויז אויף דער אָפּיצירן־גאַס. איך האָב געדאַרפֿט אַרבעטן יעדן פֿרי־מאָרגן — איידער די לימודים הייבן זיך אָן — אין דער אָפּטיילונג פֿאַר דער יידישער עמיגראַציע צוזאַמען מיט ש. י. יאַנאָווסקי.

ג.

ס׳איז געווען סוף ווינטער, ווען אין פּעטערבורג צעלאָזן זיך די שנייען. דער באַראָן איז מיט מיר געגאַנגען צופֿוס פֿון זיין ביבליאָטעק אויף דער ערשטער ליניע נומער 4, אויפֿן וואַסילער אינדזל, ביז צום הויז פֿון ייק״אַ. מיר האָבן געדאַרפֿט אַדורכגיין די ניקאָלאַיעווער בריק, איבער דער ניעוואַ, ביז צו יענעם הויז אויף אָפּיצערסקאַ נומער 42. אויפֿן וועג האָט ער מיר דערציילט וועגן יענעם הויז, זיין געשיכטע, ראָל און אָרדענונג. אויף דעם שפּאַציר־גאַנג האָט ער מיך צוגעגרייט צו מיין אַרבעט. פֿון יענעם שמועס האָב איך זיך דערוואוסט, אַז אויך יאַנאָווסקין האָט דער באַראָן דאָס ערשטע מאָל אַריינגעפֿירט אין דאָזיקן הויז אַריין. איצט איז יאַנאָווסקי געווען דער

מושל־בכיפה איבער די הונדערטער עמיגראַציע־קאָמיטעטן, וואָס זיינען געווען צעוואָרפן איבער אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך. ער האָט אויך געהאַט די דעה איבער אַלע זייערע פאָנדן, לייטער, דעלעגאַטן, עסקנים — אַ בודזשעט פון צענדליקער טויזנטער רובל. ביים אָנהויב איז אָבער דער זעלבער יאַנאָווסקי געווען אַ יונגער סטודענט, וואָס איז געקומען פון גראָדנע אין דער פעטערבורגער אוניווערזיטעט. ער האָט געבראַכט מיט זיך אַ געוואַלטיקע ליבע צו די יידישע מאַסן, אַ גרויסן אינטערעס פאַר זייערע באַדערפעענישן — און ערשטע פּרוּוון פון געשריבענע אַרבעטן איבער זייער עקאָנאָמיק און הילפס־אינסטיטוציעס. דערצו האָט ער דעמאָלט געבראַכט אַ יוגנטלעכע גרייטקייט צו אַרבעטן פאַר יידישע מאַסן.

ייק״אַ האָט גראָד אָנגעהויבן אירע ערשטע טעטיקייטן אין רוסלאַנד. ס'איז דאַן געווען עטלעכע יאָר נאָכן גירוש־מאָסקווע און דער אַנטיסעמיטיזם האָט אָפּעריִרט מיט הויכע פּראַזן. לויטן באַראָן האָט רוסלאַנד געהאַט דריי גרויסע זינד, וועלכע זיינען געווען דער יסוד פון אַלע אומגליקן: „סאַמאָ־דיערזשאַוויע״ (אַליין־הערשאַפט), „פּראַוואָסלאַוויע״ (קירכלעכער פאַנאַטיזם) און „נאַראָדנאָסט״ (ראַסן־נאַציאָנאַליזם) . . . די אַלע דריי האָבן זיך צונויפּ־געשמאָלצן בכדי צו פאַרגיפטן די רוסישע ברונעמער און פאַרביטערן דאָס יידישע לעבן אין דער רוסישער אימפּעריע.

די פעטערבורגער עסקנים זיינען געשטאַנען ביים אָנהויב פון אַ פּראָגראַם פאַר אַ ברייט־פאַרצווייגטער הילפס־טעטיקייט. זיי האָבן זיך שוין נישט צופרידן־געשטעלט מיטן בלויזן פאַרשפּרייטן בילדונג — אַזוי ווי זיי האָבן עס געטאָן מיט ווייניק דערפאָלג און מיט אַ סך אַנטוישונגען במשך פון אַ גאַנצן דור — נאָר זיי האָבן אויך באַשלאָסן צו העלפן ענדערן די יידישע עקאָנאָמיק: געזונטער מאַכן די יידישע פּרנסה־קוואַלן, פאַרשפּרייטן מלאכה, אַנטוויקלען לאַנדווירטשאַפט, אויפשטעלן קאָלאָניעס אין דרום־רוסלאַנד און אויפבויען אינסטיטוציעס פאַר קעגנזייטיקער הילף. זיי האָבן אויך אָנגעהויבן באַקומען מוט נישט צו שרעקן זיך אַזוי שטאַרק פאַרן אַוועקפאָרן פון רוסלאַנד. פריער האָבן זיי מורא געהאַט, אַז די שונאי ישראל וועלן אויס־טייטשן די יידישע עמיגראַציע ווי אַ מאַנגל אין טרייקייט צו רוסלאַנד — און דאָס וועט חלילה שאַדן די עמאַנציפּאַציע־שטרעבונגען.

די ייק״אַ־עסקנים האָבן געהאַלטן פאַרקערט: מען דאַרף זוכן אַן אויס־וועג, וויאַזוי אַריינצוברענגען סדר און ליכט אין דער בהלה פון דער מאַסן־

עמיגראַציע, זוכן ערטער וואוהין אויסצואוואַנדערן און אַביסל צוגרייטן די עמיגראַנטן צו זייערע נייע היימען. דערמיט האָבן זיי אויך געוואָלט גרינגער מאַכן די מאַטערנישן פון די אויסוואַנדערער און זיי באַשיצן פאַר דער „אַפּיטרופּסות" פון פאַרפירערישע „בעלי־טובות", וואָס זיינען רייך געוואָרן אויף זייער חשבון. די פּעטערבורגער עסקנים איז דאָן געלונגען צו געווינען פאַר דער דאָזיקער אַרבעט די פירער פונעם בערלינער „הילפס־פאַראיין", קאָנצענטרירן אַרום דעם די יונגע אינטעליגענץ — וואָס האָט זיך צונויפגע־קליבן אין פּעטערבורג — און זיי זיינען צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. דאָס ערשטע וואָס זיי האָבן אָנגעהויבן איז געווען: אַ גענויע סטאַטיסטיק איבערן עקאָנאָמישן מצב פון די יידן אין די רוסישע שטעט און שטעטלעך, בכדי צו שאַפן אַ וויסנשאַפטלעכע באַזע פאַר טעטיקייטס־פּראָגראַמען און וויסן וואָס מען דאַרף דערנענטערן, וואָס אָפּוואַרפן — און אין וואָס מען דאַרף זיך אָנהאַלטן.

די ביכער וואָס זיינען דערשינען אויפן יסוד פון יענער באַרימטער אָנקעטע האָבן מיר דעמאָלט גוט געקענט. דאָס זעלבע זיינען די זאַמל־ביכער „מאַטעריאַלן וועגן עקאָנאָמישן מצב פון די רוסישע יידן" (פּעטערבורג, 1904), וועלכע האָבן דערנאָך געשאַפן דעם יסוד פאַר יעדער שטודיע איבער דער אַנאָמאַליע פון דער יידישער עקאָנאָמיק אין רוסלאַנד. אויף זיי האָט זיך אויך געשטיצט דער אָנהויב פונעם גאַנצן ציוניסטיש־סאָציאַליסטישן טעאָריע־בנין. מיר, אין אונזער יוגנט, האָבן זיי געהאַלטן אין איין שטודירן. איבער 1,400 שטעט און שטעטלעך איז פאַרשפּרייט געווען די נעץ פון אָנ־קעטע־בויגנס און 1,200 יידישע קהילות האָבן געגעבן אויספירלעכע תשובות איבער יעדער עקאָנאָמישער איינהייט ביי זיך. אומגעפער צוויי יאָר האָט מען באַאַרבעט די מאַטעריאַלן (די יאָרן 1898־1899); און פיר יאָר האָט מען באַאַרבעט די מאַטעריאַלן, ביז זיי זיינען איבערגעגעבן געוואָרן צום דרוק. עס האָבן דערויף געאַרבעט אַ גרופּע יונגע מענטשן, וואָס זיינען דערנאָך באַרימט געוואָרן אויף זייערע געביטן און מיט זייער ערלעכער עסקנות. דאָס זיינען: אַגראָנאָם ב. ד. ברוצקוס, עקיבא עטינגער, ל. מ. בראַמסאָן, מ. פויזנער, ס. א. שטערנבערג, ב. פרומקין און ג. בעלקאָווסקי. אין דער דאָזיקער אַרבעט האָט דער יונגער ש. יאַנאָווסקי פון גראָדנע אַריינגעלייגט דאָס בעסטע פון זיין גייסטיקן פאַרמעגן.

ער האָט געפאָרשט דעם מצב פון די מייסטערס און יידישע בעלי־מלאכות

פון ווייס־רוסלאַנד און פוילן. אויסער דעם האָט ער געזאַמלט דאָס גאַנצע מאַטעריאַל פון די פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס און צדקה־חברה׳ס, וואָס זיינען געווען פאַרשפּרייט איבערן גאַנצן תחום. ער האָט צונויפגעשטעלט זייער צאָל, אויסגערעכנט זייערע בודזשעטן און דעפיציטן; דערנאָך האָט ער אָנגעשריבן אַ באַזונדער קאַפּיטל אינעם בוך וועגן זיי און געפּרואווט, אויף דעם יסוד, פאָרלייגן אַ קלאָרן פּראָגראַם, וויאַזוי צו אָרגאַניזירן די סאָציאַלע אַרבעט צווישן רוסישן יידנטום. אָבער די דאָזיקע הילף — אַפילו ווען זי זאָל געמאַכט ווערן אויפן בעסטן אופן — האָט נישט געקענט באַזייטיקן דאָס שלעכטס, וואָס האָט אַ תל געמאַכט פון רוסישן יידנטום (יאַנאָווסקי איז געווען אַ ציוניסט און האָט שוין געהאַט אַ פּעסימיסטישן קוק אויף דער צוקונפט פון די יידישע מאַסן אין דער „טשערטאַ״). דערפאַר האָט ער געהאַלטן, אַז עס איז נויטיק צו זוכן אויסוואַנדערונגס־ערטער און מען מוז העלפן די יידישע עמיגראַנטן ביים פאַרלאָזן רוסלאַנד.

דאָס לויפן פון די המונים אויף יענער זייט אָקעאַן איז דעמאָלט פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ קאַטאַסטראָפע. אַלערליי מינים אַגענטן האָבן געוועל־טיקט איבערן יידישן אומגליק, אויסגעזויגן דעם לעצטן טראָפּן בלוט פון די וואַנדערער און זיי פאַרפירט אויף געפערלעכע וועגן. די יידישע פּליטים זיינען צעוואָרפן געוואָרן איבער אַלע „טרערן־אינדזלען״; און די רייכע יידן פון יענער זייט ים זיינען געווען באַזאָרגט, אַז די אומבאַרעכנטע יידישע עמיגראַציע — אָן אַ ציל — זאָל חלילה נישט ברענגען אויף אירע פליגל דעם אַנטיסעמיטיזם אויך אין די אימיגראַציע־לענדער. דערפאַר האָבן די פּעטערבורגער עסקנים באַשלאָסן צו צוימען דעם כאַאָס און קאָנטראָלירן די יידישע מאַסן־עמיגראַציע פון רוסלאַנד אין די לענדער מעבר לים.

נישט אין איינגעבירגערטן און שאַבלאָנעם באַגריף וועגן יידישע באַראָנען האָב איך ביז דאַן אָנגענומען און אים אויך איבערגעחזרט פאַר אַנדערע. אָבער איך האָב זיי אַלע געמוזט רעווידירן אין ליכט פון מיין איידעלן, געלערנטן, ריינעם און טייערן לערער. זיי זיינען ווי צערונען געוואָרן אין דער היץ פון דער שאַרפער ליבשאַפט צו יידן, וואָס האָט געשלאָגן אין דעם דאָזיקן שמועס זיינעם אויף די פּעטערבורגער גאַסן. פּונקט אַזוי האָבן גע־אָטעמט מיט ליבשאַפט און פאַרערונג צום יידישן גייסט אַלע זיינע שמועסן און לעקציעס, צווישן די ווענט פון זיין אַקאַדעמיע און צווישן די פּראַקטיקע

ספרים־שרענק פון זיין ביבליאָטעק, בעת ער האָט געהאַט פאַר זיך דאָס קליינע הייפל דורשטיקע צוהערער און תלמידים.

אין מיין זכרון זיינען נאָך אויפגעהיטן די עכאָס ביים ענדיקן יענעם שמועס, בעת ער האָט מיך געוואָלט דערמוטיקן פאַר מיין אַריינגיין אינעם פרעמדן, פראַקטישן לעבן אַריין. ווען מיר זיינען שוין געשטאַנען אויף די ברייטע טרעפּ פון אַריינגאַנג צום הויז־קאָרידאָר, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אַ ווײַלע, אַן איינגעהילטער אין זיין פוטער. שטייענדיק אויף אַן אויבערשט טרעפּל, האָט ער אָנגעשפּאַרט זיין שטעקן אויפן אונטערשטן, אָנגעלענט זיך מיטן גאַנצן גוף אויפן שטעקן און אַ זאָג געטאָן:

— אויב עמעצער אין דער אַקאַדעמיע וועט אייך אַמאָל פרעגן, צי איר קענט דעם רמב״ם און איר וועט שנעל אָפּענטפערן „יאָ״ — וועל איך עס זייער באַדויערן. וואָס מער אַ מענטש איז מסופק אין זיין תורה־קענטשאַפט, אַלץ מער באַגערט ער צו וויסן; טאָמער אָבער וועט אייך שמואל יאַקאָוו־לעוויטש יאַנאָווסקי אַ פרעג טאָן, בעתן פאָרלייגן אַן אַרבעט אין דאָזיקן הויז, אויב איר קענט זי מאַכן און איר וועט זיך אײַלן צו ענטפערן „יאָ״ — וועל איך עס ווידער זייער באַדויערן... אינעם דאָזיקן פּראַקטישן לעבן איז אַזוי: וואָס מער אַ מענטש איז זיכער אין זיינע כוחות — אַלץ מער האָט ער דערפאָלג. זייט־זשע וויסן, אַז איר ברענגט אינעם דאָזיקן הויז אַריין אַלע נויטיקע אייגנשאַפטן אויף צו מאַכן זיך דאָ נוצלעך...

דערמיט האָט ער זיך מיט מיר געזעגנט און מיך צוגעפירט ביז צו דער שוועל פון ייק״אַ־הויז, אין וועלכן עס האָט שוין אויף מיר געוואַרט זיין רעקאָמענדאַציע־בריוו.

ד.

זינט דאַן זיינען די צימערן פון יענעם הויז געוואָרן מיינע אַרבעטס־חדרים במשך פון דריי יאָר צייט. פינף שעה טעגלעך האָב איך דאָרט געאַרבעט, פאַרן גיין לערנען אין דער אַקאַדעמיע. דאָרט האָט זיך פאַר מיר אַנטפּלעקט, אויף אַ קאָנצענטרירטן אופן, די פּיין פון מיין פאָלק, וואָס איז פאַרשפּרייט געוועזן איבער די פּיל־צאָליקע שטעטלעך אין ברייטן גלות־רוסלאַנד. דאָ האָט דער יידישער ווייטיק אַרויסגעצאַפּלט פון טויזנטער אָפענע און פאַרמאַכטע בריוו, וואָס זיינען טאָג־טעגלעך אָנגעקומען פון אַלע עקן תחום — — —

דער יידישער תחום־המושב אין גרויסן רוסלאַנד איז דאָ איינגעטיילט געוואָרן אין דריי הויפּט־באַצירקן. בראש פון יעדן איינעם איז געשטאַנען אַ באַזונדערער הויפּט־סעקרעטאַר, וואָס איז געווען בקי אין די עמיגראַציע־ענינים און וויאַזוי מען קען איינאָרדענען די אויסוואַנדערונג אין יענעם קרייז. איינער איז געווען באַשטימט פאַר קאָנגרעס־פּוילן (אָדער, ווי מען האָט עס דאַן גערופן „דער ווייסל־באַצירק"); אַ צווייטער איז געווען באַשטימט פאַר ווייסרוסלאַנד און ליטע (דאַן האָט מען יענעם קרייז גערופן „צפון־מערב־דיקער באַצירק"); און אַ דריטער האָט אַרומגענומען דעם גאַנצן דרום — איינשליסנדיק וואָלין, פּאָדאָליע און בעסאַראַביע. די דאָזיקע הויפּט־סעקרעטאַרן (וועלכע מען האָט אין שפּאַס גערופן „גענעראַל־גובערנאַטאָרן") זיינען געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט די שטאָטישע און קרייז־קאָמיטעטן פאַר עמיגראַציע. זיי זיינען אויך געווען פאַרבונדן מיט די צענטראַלע שיפס־געזעלשאַפטן און מיט זייערע פאָרשטייער אין די גובערניאַלע און קרייז־שטעט; יעדער איינער מיט זיין באַצירק. עס זיינען אָבער אויך אָנגעקומען יחידישע בריוו: פון יידן, וואָס האָבן געוואָלט עמיגרירן און נישט געוואוסט, צו וועמען מען ווענדט זיך; פון עמיגראַנטן, וואָס זיינען אָפּגענאַרט געוואָרן דורך אויסנוצע־רישע אַגענטן און זיי האָבן נישט געהאַט קיין באַשיצער; אַ רב פון אַן עדה, וואָס האָט צוגעזען די נויט פון די בעלי־מלאכות אין זיין שטאָט, ווייל זיי זיינען געבליבן אָן לייזונג און אָן קונים — און ער האָט נישט געוואוסט וויאַזוי זיי צו העלפן; אַ שטעטלדיקער משכיל, וואָס זיין האַרץ האָט אים וויי־געטאָן אויף יידישע צרות און ער האָט געוואָלט אונטערשטעלן אַן אַקסל פאַר די, וואָס מיען זיך צו העלפן דעם פאָלק; אַן אָרעמע עגונה, וואָס דער מאַן האָט זי איבערגעלאָזט און איז אַוועק מעבר לים, פאַרגעסנדיק זי מיט אירע קינדערלעך.

זיי אַלע האָבן זיך געווענדט מיט בריוו — אין העברעאיש, יידיש אָדער רוסיש — צו דער פּעטערבורגער ייק"אַ. אויף מיר האָט מען אַרויפגעלייגט די עובדה צו פאַרנעמען זיך מיט די יחידים־בריוו. פלעג איך יעדן טאָג, פון אַכט אַזייגער אין דער פרי ביז איינס בייטאָג, שווימען ביזן האַלדז אין יידישע צרות. איך האָב געלייענט, געזוכט, געענטפערט, געבראַכט זיי אין אָרדענונג און איבערגעשיקט מיינע תשובות צו די סעקרעטאַרן, זיי זאָלן חתמענען. ס'איז נישט פאַרביי קיין גאַנץ יאָר, ביז איך בין געוואָרן אַ בקי אין דער גאַנצער, פאַרשידנאַרטיקער מסכת פון יידישע יסורים, וואָס האָט

שוין געטראָגן אין זיך אַלע קערנדלעך פון דער נאָענטער קאַטאַסטראָפע. איך געדענק נאָך ביז היינט די מאַפּע פון די קליינע שטעטלעך אין פוילן און ליטע, אינעם צפון־מערבדיקן באַצירק און וואָלין לויט די נעמען פון זייערע פאַרזאָרגער, די עסקנים פון ייק״א אויף זייערע ערטער. די דאָזיקע טוער זיינען געווען ענויות׳דיק און אומבאַקאַנט, הגם זיי האָבן אַ סך אויפגע־טאָן. פון דערוויטנס האָבן זיי ביי מיר אויסגעזען ווי דרייסטע, טרייע שווימער, וואָס האָבן דעם מוט אַרונטערצוטונקען זיך אינעם ים פון יידישע צרות — נישט האָבנדיק אין האַנט קיין שום רודער... ווען די אויגן זייערע זעען נישט קיין ברעג און די בייזע כוואַליעס שטורעמען אָן רחמנות — — —

דערמאָן איך זיך איינעם פון די ערשטע שמועסן, דורך וועלכע מיין שעף — ש. יאַנאָווסקי — האָט מיך דערצויגן, וויאַזוי זיך צו באַשעפטיקן מיט דיליידנדיקע יידן. אינעם דאָזיקן שמועס האָט ער אַנטוויקלט אַ גאַנצע תורה, וויאַזוי עס איז נויטיק צו רעדאַגירן די ענטפערס אויף די בריוו פון די איינצלנע פּרעזאָנען. דער הויפּט־פּונקט פון זיינע שמועסן איז געווען, אַז מען דאַרף זיך נישט פאַרלאָזן אויף רעקאָמענדיר־בריוו פון קרובים, וואָס רופן מען זאָל קומען דווקא אויף זייערע אַרבעטס־פּלעצער; מען דאַרף זיך נישט לאָזן שלעפּן מיטן שטראָם דווקא אין די גרויסע און שיינע שטעט אויף יענער זייט אָקעאַן, וואוהין די עמיגראַציע לויפט פון זיך אַליין; מען טאָר זיך נישט לאָזן אַרייננאַרן אין די נעצן פון אַגענטן, וואָס זאָגן־צו גאָלדענע בערג; מען דאַרף נישט לאָזן זיך אין וועג אַריין, איידער מען באַראָט זיך מיט אַן אויגן־דאָקטאָר; מען זאָל נישט אַרויפגיין אויפן צוג, איידער מען וויזט דעם ייק״א־באַפולמעכטיקטן אַלע נויטיקע פּאַפּירן; מען דאַרף נישט מיטשלעפּן קיין אַמעריקע די קליידונג און חפצים, אין וועלכע מען נויטיקט זיך נישט; מען זאָל זיך נישט ווענדן צו קיין שום קאָמיטעט אָדער פילאַנטראָפּ, נישט פאַרן אַרויספאָרן און נישט אין די טראַנזיט־לענדער, נאָר צו די באַ־פולמעכטיקטע פון ייק״א־קאָמיטעט; און געדענקען די נעמען פון אַזעלכע קאָמיטעטן און אויף וועלכע ערטער זיי געפינען זיך, סיי אין די אויסוואַנדע־רונגס־שטעט און סיי אויף טראַנזיט־ערטער, ביי גרענעץ־פּונקטן און אַריינפאָר־מקומות.

אין די אַלע פּרינציפּן איז זיכער געווען אַ סך אהבת־ישראל, געטרייע זאָרג פאַר יעדן יידישן פּרט; אַ ווילן אים לייכטער צו מאַכן די ליידן, אַ שטאַרקע תשוקה צו העלפן און באַזייטיקן שווערע מכשולים און היילן וואונדן.

דאָ איז אויך געווען אַ ליבע צו פעדאַנטישער אָרדענונג, אַ קאַמף קעגן גענעל־שאַפטלעכער און פּריוואַטער פאַרנאַכלעסיקונג, וואָס איז פאַרשפּרייט געווען צווישן די יידישע מאַסן. דערמיט האָט מען אויך געוועקט די פליכט זיך צו שטאַרקן איבער דער אויסזיכטלאָזיקייט, וואָס האָט אונז אויפגעגעסן. אַלע וואָס האָבן דערביי געאַרבעט, האָבן געהאַט דאָס געפיל, אַז זיי טוען אַ „מלוכה־שע" אַרבעט אינעם „מיניסטעריום פאַר וואַנדערונג". זייער שליחות איז אַריינצוברענגען סיסטעמאַטישקייט אין דעם דאָזיקן פּאַטאַלן תוהו־ובוהו; זיי דאַרפן באַשאַפן אַ סדר אין אַן עמיגראַציע, וואָס איז פאַקטיש אַ פאַניש אַנטלויפן פון הונדערטער טויזנטער, בלינדע און אָפּגעריסענע. די נויט טרייבט זיי אַרויס פון זייערע אַלטע נעסטן און די פּינצטערניש נעמט זיי אַרום אויף אַלע זייערע וועגן... מען האָט געדאַרפט וואָרענען קעגן דער פּראָפּאַגאַנדע, וואָס איז פול געווען מיט סכנות, האָט געלויערט אויך ביים ציל און האָט אויסגעשפּרייט נעצן פון אַלע זייטן...

איך האָב אַרויסגעהערט פון די אַלע רייד — וואָס יאַנאָווסקי האָט אין מיר אַריינגערעדט — אַ פּעסימיסטישן און כמעט־ציוניסטישן טאָן. ער האָט געוואוסט — און האָט עס נישט געלייקנט — אַז נאָך אַלעמען שטייען מיר מאַכטלאָז אין מיטן דער דאָזיקער סטיכיע פון אַ גלותדיקער וואַנדערונג. בלויז מיטן געבן עצות קען מען דעם קריזיס נישט באַזיגן. מיר האָבן פאַר זיך אַ מעכטיקן ים פון צרות און מיר האַלטן נאָר אין די הענט קליינע, ערדענע קריגלעך, מיט וועלכע מיר ווילן אויסשעפּן דעם דאָזיקן ים. עס איז אָבער אַ גרונטיקער חוב צו ראַטעווען וואָס נאָר עס לאָזט זיך. דער נאַציאָ־נאַלער, ציוניסטישער חוב איז צו ראַטעווען אויף אַן אָרגאַניזירטן אופן, מיט טרייע פאָלקס־כוחות און מיטן אינסטרומענט פון דער גאַנצער אומה.

קיין אָנזעעוודיקע פאַרבינדונג צווישן דער גרויסער עמיגראַציע קיין אַמעריקע און דער קליינער עליה פון ווייניקע קיין ארץ־ישראל, האָט מען נישט געקענט באַמערקן אין די אַלע אָנווייזונגען. ארץ־ישראל ווי אַן עמיגראַציע־לאַנד האָט כמעט נישט עקזיסטירט אין דעם באַוואוסטזיין פון די עמיגראַציע־עסקנים. אויך די ציוניסטן — וואָס איך האָב אָנגעטראָפן אין די ייק"א־אַמטן — האָבן זיך שטאַרק געהיט, אַז זייער ציוניסטישע „ליבע" זאָל נישט שטערן זייער עסקנישע „אָביעקטיוויטעט" און „איין מין זאָל זיך נישט אויסמישן מיטן צווייטן". די הויפּט־ליניע פון דער עמיגראַציע־אַרבעט איז פעסטגעשטעלט געוואָרן אין פּאַריז און איז אָנגעוויזן געוואָרן דורכן צ. ק.

פון די פעטערבורגער ייק״אַ־פירער. דער דאָזיקער פּראָגראַם איז געווען: אַמעריקע און נישט ארץ־ישׂראל! אויך פאַר אַמעריקע האָבן זיי געהאַט אַ פּונקט: צעשפּרייטונג און נישט קיין קאָנצענטרירטקייט. עס האָט זיי אָפּגע־שראָקן דאָס קאָנצענטרירן זיך פון המוגים יידן אַפילו אין די איינוואַנדערונגס־לענדער, דווקא אין ניו־יאָרק, פילאַדעלפיע און בוענאָס־איירעס. די דאָזיקע צענטראַליזאַציע האָט געדראָט מיט אַנטיסעמיטיזם און מיטן פאַרערגערן אויך דאָרט די לאַגע פון די פריערדיקע עמיגראַנטן. עס איז דערפאַר נויטיק וואָס מער זיך צו צעוואָרפן, איבער אַ סך נייע שטעט אין דער טיפעניש פון דער מדינה; אויף ערטער וואו אַ יידישער פוס האָט נאָך נישט געטראָטן. די יידן — לויטן דאָזיקן פּראָגראַם — האָבן זיך געדאַרפט אַריינשלייכן אויף די נייע ערטער אין קליינע בינטלעך, טראָפּנווייז; דאָרט אויפשטעלן קהילות, גרינדן שולן און שפּעטער זאָלן זיי מקרב זיין נייע עמיגראַנטן. זיי טאָרן אָבער נישט קומען מאַסנווייז — און עמיגראַנטן קיין ארץ־ישׂראל איז נאָך פּריצייטיק צו שיקן...

איך האָב געוואוסט, אַז יאַנאָווסקי איז שוין דאַן געווען אַן אַקטיווער ציוני־סט; אַז ער איז אַ מיטגליד פון ציוניסטישן צענטראַל־קאָמיטעט אין רוסלאַנד צוזאַמען מיט אידלסאָנען, ראָזאָוון און זשאַבאָטינסקין. פון דער ציוניסטישער רעדאַקציע „יעווריעיסקאַיאַ זשיזן״ האָבן צו אים אָפט געקלונגען טעלעפאָניש ד. ס. פּאַסמאַניק, אַלעקסאַנדער גאָלדשטיין, געפּשטיין און מ. סאָלאָווייטשיק. אין זיין אַרבעטס־צימער פון דער ייק״אַ פלעגן זיין שטענדיקע איינגייער די יונגע סטודענטן: י. קליבאַנאָוו, סאַמונאָוו און באַנפילד. איך האָב אויך גוט געוואוסט, אַז דאָס קומען זיי צו אים אין ציוניסטישע ענינים. אין דער צייט פון דער פּאָלעמיק מיט דער „סוואָבאָדאַ אי ראַוויענסטוואָ״, אָדער ביי די וואַלן אין ציוניסטישן סניף פון פעטערבורג, פלעגן זיך טראָגן שטורמישע קולות אויך פון זיין רואיקן צימער אין דער בנעימות'דיקער ייק״אַ. אין די ניט־ציוניסטישע קרייזן האָט מען אַפילו געמורמלט, אַז דער ציוניסט יאַנאָווסקי פּאַוואָריזירט ציוניסטן אין דער ייק״אַ־אַרבעט — און זיינע מיטאַרבעטער קלייבט ער אויס צוליב זייער ציוניסטישן יחוס. אויך וועגן מיר האָבן זיך צו אים דערטראָגן קלאַנגען, אַז איך בין אַ פּועלי־ציוניסט און אַז ביי זיין שוועגערין טויבע כאַסניקאַ טרעף איך זיך מיט אָסיאַ טרומפּעלדאָר*). דאָס

*) יוסף טרומפּעלדאָר — שפּעטער דער לעגענדאַרער העלד, וואָס איז — 1921 — געפאַלן אין תל־חי.

זיינען אָבער געווען רייד אָן אַ האַפט. דער גאַנצער ענין ציוניזם איז ביי אים געווען אַזויווי אַ „פּריוואַט־זאַך", אַנטקעגן דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט וואָס ווערט געטאָן אונטער זיין אָנפירונג צווישן די ווענט פון די ייק"אַ־ביוראָס. זיין ציוניזם איז דאָ געווען אין דער בחינה פון אַ „הלכה, וואָס מען פּסקנט נישט לויט איר". דאָ האָבן געהערשט אַנדערע כּללים און אַן אַנדערע טראַדיציע.

עס איז איבעריק צו דערציילן, אַז די שפּראַך וואָס האָט געהערשט אין אַלע זיינע ביוראָען — איז געווען רוסיש. די נעמען פון אַלע מענטשן, וואָס האָבן דאָ געאַרבעט, זיינען געווען רוסישע ווי ביים עכטסטן רוס. נאָך היינט קלינגען מיר אין די אויערן די נעמען, אַזויווי זיי זיינען אַרויסגעקומען פון סאַמואיל יאַקאָוולעוויטשס מויל, בעת ער האָט גערופן צו זיך פון זיין אַרבעטס־טיש זיינע הויכע באַאַמטע איבער אַלע צימערן:

— מיכאַאיל פּיאָדאָראָוויטש!... יעסוס כאַריטאָנאָוויטש!... ליעוו מי־ראָניטש!... וולאַדימיר איליטש!... פּיאָטר פּאַוולאָוויטש!...

די נעמען וואָס האָבן געקלונגען אַביסל פאַרשעמט זיינען געווען: „יעקב", „יוסף", „נאַאום", „דוד" און ענלעכע — ווייל מען האָט געקענט ספקן אין זייער עכטער רוסישקייט... עס איז אַפילו געווען אַ מעשה מיט אַ יונגן באַאַמטן, וואָס זיין נאָמען און זיין פאָטערס נאָמען זיינען געווען ספּעציפיש־יידישע; האָט ער נישט געוואָלט ענדערן קיין האָר פון זייער קלאַנג און זיך געלאָזט רופן פונקט, ווי זיי זיינען אים אַמאָל געגעבן געוואָרן. צוליב דעם איז ער פאַרמשפּט געוואָרן צו זיצן יאָרן אויפן זעלבן אָרט. ער האָט נישט געקענט אַוואַנסירן אויף אַ העכערן אַמט, בכדי זיין ריין־אידישער נאָמען זאָל נישט דאַרפן געהערט ווערן איבער אַלע צימערן פון דאַזיקן הויז — — —

דאָ, אין אַלע אָפּטיילונגען, האָבן זיך גלייכצייטיק קאָנצענטרירט די בעסטע צווישן דער יידישער עסקנים־אינטעליגענץ. ביי אַ סך פון זיי זיינען די יוגנט־יאָרן געווען פאַרבונדן מיט דער רעוואָלוציאָנערער טראַדיציע. אין געציילטע יאָרן אַרום האָבן זיך זייערע נעמען אַרויסגעהויבן פונדאַסניי ביי דער הילפס־אַרבעט, וואָס איז שטאַרק פאַרצווייגט געוואָרן אין די מלחמה־יאָרן און בעת דער קערענסקי־איבערקערעניש. צווישן זיי זיינען אויך געווען פּערזענלעכקייטן וואָס האָבן געשמט אין דער יידיש־ליטעראַרישער וועלט. זיי האָבן זיך דאָ געשאַפן אַזויווי אַ באַזונדער־וואַרעם ווינקל צווישן דער דאַזיקער קאַלטער ייק"אַ־סביבה.

אָט שפּאַצירט איבערן הויז דער העברעאיש-יידישער שרייבער און קלוג-האַרציקער ייד, ר׳ חיים דוב הורוויץ. ער האָט דאָס געהאַלטן דעם באַרימטן רעפעראַט, אויף דעם מינסקער ציוניסטן-צוזאַמענפאָר, וועגן דער עקאָנאָמישער באַזע אין ציוניזם (1902). ער איז אויך געווען דער מחבר פון נאַציאָנאַל-עקאָנאָמישן ספר „געלט״ אין „תושיה״. דעמאָלט האָט ער געשריבן יעדע וואָך עקאָנאָמישע אַרטיקלען אין דער טעגלעכער יידישער צייטונג „פריינד״ (געחתמעט „אַ סוחר״) און ער איז געווען באַליבט ביי די צענדליקער טויזנטער יידיש-לייענער. אין דעם דאָזיקן הויז איז ער געווען דער אָנפירער פון די ליי- און שפּאָר-קאַסעס, וואָס ייק״אַ האָט אָרגאַניזירט אין הונדערטער שטעט און שטעטלעך. פון אים האָט געלויכטן מיט יידישער פּקחות און מענטש-לעכער וואַרעמקייט, וואָס איז דאָ געווען אַזוי זעלטן. אַז ער פלעגט דיך טרעפן אין מיטן קאָרידאָר, האָט ער דיר דערלאַנגט אַ שלום-עליכם מיטביידע וואַרעמע הענט — און דווקא אין אַ זאַפטיקן יידיש און דווקא מיט אַ „גוט שבת!״ אין מיטן אַ וואָכן-טאָג... ער פלעגט באַלד אָנהויבן אַן אויספירלעכן שמועס אויף אַ ציוניסטישער אָדער ליטעראַרישער טעמע — און דווקא אין מיטן די אַרבעטס-שעה׳ן, גלייך ווי עס וואָלט געווען הפקר אַ וועלט...

צוזאַמען מיט אים אין דער אָפּטיילונג האָט געאַרבעט דער יונגער עקאָנאָמיקער יעפּרויקין (היינט דער רעדאַקטאָר פון „קיום״ אין פּאַריז) *), אַ מאָגערער און פלינקער, אַ פּקח און מיט זייער אַ סך ענערגיע. ערשט נישט לאַנג צוריק פלעגן מיר לייענען זיינע טעאָרעטישע אַרטיקלען אין דער סיימיס-טישער „פאָלקסשטימע״ און דערנאָך אין ד״ר זשיטלאָווסקיס „דאָס נייע לעבן״ — וועלכע ער האָט געחתמעט מיטן דעק-נאָמען „עפרון״. ער איז דאָ געווען דער אינספּעקטאָר איבער אַ סך גובערניעס, וואוהין ער פלעגט אַלעמאָל פאָרן און קומען, קריטיקירן און מאַכן אויספירן. דערביי איז ער אַלעמאָל געווען פול מיט פּראָיעקטן ווי אַ מילגרוים מיט קערנער. דאָ האָט אויך געאַרבעט וולאַדימיר איליטש גראָסמאַן (אַ ברודער פון ציוניסטישן טוער מאיר גראָסמאַן), דער הויפּט-שרייבער פונעם „דער יידישער עמיגראַנט״ **).

*) ישראל עפּרויקין, מחבר פון אַ צאָל עסייאיסטישע ביכער און פירער פון פּועלי-ציון אין פראַנקרייך. געשטאָרבן מיט אַ צאָל יאָרן צוריק.

**) מאיר גראָסמאַן, עקזעקוטיוו-מיטגליד פון דער יידישער אַגענץ, איז געשטאָרבן מיט אַ צייט צוריק. זיין עלטערער ברודער, וולאַדימיר, איז נאָך טעטיק פּובליציסטיש עד-היום.

ער איז געווען בקי אין אַלע איינאָרדענונגס־סדרים פון אַרגענטינע, בראַזיליע, אורוגוויי, פּאַראַגוויי און די ווייטסטע, פאַרוואָפנסטע אינדזלען. ער פלעגט פון צייט צו צייט אויפדעקן געזעלשאַפטלעכע סודות אויף די שפּאַלטן פון דער יידישער און יידיש־רוסישער פּרעסע אויף אַן אַנאָנימען אופן. פון דאַנעט האָט ער אָנגעפירט מיט דער עמיגראַציע פון קאָנגרעס־פּוילן, אָדער ווי עס האָט דאַן געהייסן: דער ווייסל־קרייז. מיט אים צוזאַמען אין איין צימער האָט געאַרבעט ל. מ. ראַגאָווין, אַ מומחה פון עמיגראַציע־געזעצן, פון אַלע מינים גובערנאַטאָרישע גזירות און אַ ראַטגעבער פאַר אַלע עסקים מיט פּאַספּאָרטן און וויזעס, אַפידייוויטס און מעטריקעס. ער איז געווען פאַר־אַנטוואָרטלעך פאַר די עמיגראַציע־ענינים פון צפון־מערבדיקן קרייז און דער רעדאַקטאָר פון יאָר־לוח פאַר עמיגראַנטן — וועלכן איך האָב איבערגעזעצט אויף יידיש. און אָט איז געווען דער דריטער פון די „גענעראַל־גובערנאַטאָרן" אין דרום; דאָס איז דער רואיקער, העברעאישער שרייבער און אידעלער עסקן — דער טייערער יעקב נאַומאָוויטש טעפּליצקי ז"ל פון פּאָלטאַווע. ער האָט איבערגעזעצט, מיט יאָרן צוריק, אין העברעאיש דאָס בוך „די יסודות פון דער סאָציאָלאָגיע" פון געדינגסן און דערמיט אַריינגעבראַכט — דער ערשטער אין אונזער ליטעראַטור — אַ מאָדערן־סאָציאָלאָגיש בוך. שפּעטער־צו האָט ער פון צייט צו צייט פאַרעפנטלעכט אין „השלח" טיפזיניקע עסייען איבער דער פאָרשונג פון סאָציאָלאָגישע באַגריפן. ער האָט אויך צוגעגרייט בכתב אַ גרינטלעך בוך איבער די פראַגן פון יידישער געזעצגעבונג. ער איז געווען זייער פלייסיק אין זיין אַרבעט, געטרי ביים פאָרשן דעם באַהאַנדלטן אָביעקט, אַ פיין־פילנדיקער אין זיין גאַנצן אומגאַנג, מיט אַ ריינעם העברע־אישן סטיל. ער איז ממש מסירת־נפשדיק געווען איבערגעגעבן דעם געדאַנק פון אויפלעבן די יידישע געזעצגעבונג אין ארץ־ישראל. וואָס איז מיט אים געשען זינט דעמאָלט? וואָס איז געוואָרן פון זיינע שיינע, ליטעראַרישע חלומות? נאָך דער רעוואָלוציע איז ער געבליבן אַ ריכטער אין מאָסקווע. דאָרט איז ער פאַרשטומט געוואָרן און מען האָט פון אים מער גאָרנישט געהערט אין אונזער ליטעראַרישער וועלט.

דאָרט איז אויך געווען זיין שוועסטער רבקה נאַומאָוונאַ, פלייסיק און צאַרט ווי דער ברודער. אַלע שליסלען פון דער ביוראָ זיינען געווען אין אירע הענט. לויט איר באַפעל האָט זיך געפירט די גאַנצע אָפּטיילונג און פון איר האָט זיך געטראָגן אַ געמיט פון ליבלעכער היימישקייט איבער דער

גאַנצער ביוראָ, וואָס האָט זיך בכלל געהאַלטן קאַלט און אָפּיציעל. אַצינד האָט זי שוין באַוויזן צו ווערן די אלמנה פון היסטאָריקער טשעריקאָווער ז״ל, און די היטערין פון זיין ירושה צווישן די ווענט פון ייוואָ אין ניו־יאָרק *)...

און אָט פאַלט אַריין אין ביוראָ מיט גרויס היץ דער יונגער יוסף חיימאָוויטש יאַשונסקי (וועלכער האָט געשריבן אין „פריינד״ מיטן נאָמען „בן־חיים״), גלייך פון דער וועכנטלעכער באַראַטונג פון ציוניסטישע זשורנאַ־ליסטן אין דער רעדאַקציע פון „יעווריעיסקאַיאַ זשיזן״. ער איז פול מיט לעבעדיקע איינדרוקן. נאָר־וואָס האָט ער געבראַכט אַן אַרטיקל פאַר דעם „יידישער עמיגראַנט״ — און ער האָט זיך לאַנג מתייעץ געווען מיט יאַנאָווסקין וועגן אינהאַלט פון קומענדיקן נומער. ווער האָט זיך דען געקענט פאָרשטעלן, אַז אָט־דער יאַשונסקי וועט אין וואַרשע ענדיקן זיין לעבן אויף קידוש־השם, ווי דער בונדיסטישער פאָרזיצער פון „אָרט״ אין פוילן און וויצע־פאָרזיצער פון דער קהילה, צוזאַמען מיטן פּרעזידענט אַדאַם טשערניאַקאָוו?

טאָג־טעגלעך פלעגט צו אונז אויך אַראָפּגעקומען פון אויבערשטן שטאָק דער אַלטער דוד פאַדעיעוויטש פיינבערג בכבודו ובעצמו. ער איז געגאַנגען אָנגעטאָן אַ שוואַרצע קעטווע; און אין זיינע ווייכע שיך האָט ער אַדורכ־שפּאַצירט, מיט זיינע סאַמעטענע טריט, איבער אַלע צימערן פון הויז, דער־לאַנגענדיק אַ יונגן באַאַמטן נאָר איין פינגער און אַן עלטערן — צוויי פינגער צום באַגריסן... עס האָט אויסגעזען, אַז ער קוקט זיך דאַכט זיך בישט איין אין גאָרנישט — און דאָך האָט ער געזען אַלצדינג. ער האָט זיך פאַרהאַלטן אין צימער פונעם אויפזעער איבערן גאַנצן הויז, בלום; געשטאַנען אַ ווייל מיטן דירעקטאָר פון די קאָאָפּעראַציע־ענינים, זאַק; געטרונקען געמיטלעך און לאַנג טיי ביי יאַנאָווסקין אין צימער — און אַזוי אַרום אַדורכגעפירט אַ געניע אינספּעקציע איבער אַלע אָפּטיילן פון דער יידישער וואַנדערונג, פון דער גרויסער רוסלאַנד צו די נייע און צעוואָרפענע גלותן.

ה.

די סתירה צווישן יאַנאָווסקיס ציוניסטישער שטרעבונג צו יידישער קאָנצענטראַציע און זיין אַרבעט אין דער ייק״א־ביוראָ פאַר אידישער צע־

*) רבקה טשעריקאָווער איז געשטאָרבן, מיט אַ קורצער צייט צוריק, אין ניו־יאָרק.

שפּרייטונג, איז נישט געווען די איינציקע, וואָס האָט מיר אַזוי וויי־געטאָן. די דאָזיקע סתירה האָט געהאַט נאָך אַ זיווג ביי אים. אין זיינע אַלגעמיין־יידישע און פּאָליטישע אָנשויאונגען איז ער געווען אַן אָנהענגער פון די דעמאָקראַטישע ווינטן, וואָס האָבן דאַן געבלאָזן אין רוסלאַנד. אָבער אין די ייק״אַ־ביוראָען, וואו ער איז געווען איינער פון די זיילן, האָט שטענדיק געהערשט אַ שטייפע ביוראָקראַטיע. אין דער גאַנצער יידישער געזעלשאַפט־לעכקייט האָט דעמאָלט געהערשט אַ שטימונג פון „טוישן די וואָכן״. איבער־הויפּט האָט מען עס געשפּירט צווישן די פּעטערבורגער עסקנים. פון איין זייט איז געווען דער עסקנים־קרייז פון באַראָן גינצבורג און זיינע פריינט. זיי זיינען געווען וועלט־מאַגנאַטן און געהאַט פּערזענלעכע קאָנטאַקטן מיט די קרייזן פון דער העכסטער, צאַרישער באַאַמטנשאַפט. זיי זיינען געווען עסקנים פון זיך אַליין „פון גאָטס גענאַד״, מיטן כוח פון זייער אייגענעם און זייערע עלטערנס זכות; אַ דאַנק זייערע פינאַנסיעלע באַציאונגען און פּערזענלעכער איבערגעגעבנקייט. פון דער צווייטער זייט ווידער איז געווען דאָס „הויז ווינאַווער און סליאָזבערג״, אַדוואָקאַטן וואָס זיינען ערשט נישט לאַנג געקומען אין דער הויפּט־שטאָט. טייל פון זיי זיינען געווען אויסגעוויילטע דעפּוטאַטן אין דער רוסישער דומע. זיי האָבן שוין געהאַט פאַרבינדונגען מיט דעמאָ־קראַטישע פּאַרטיי־פירער און מיט די ביוראָען פון דער פּאָליטישער רעוואָ־לוציע. זיי אַליין האָבן שוין אָנגעפירט מיט יידישע פּאַרטייען, אָדער מיט יידישע סעקציעס אין די נישט־יידישע פּאַרטייען. זיי האָבן געהערשט מיטן כוח פון זייער זיין אויסגעוויילטע; און זיי זיינען אַלעמאָל געווען פאַרנומען מיט וואַל־קאַמפּן. אומעטום האָבן זיי פאַרטראָטן די דעמאָקראַטישע געזעל־שאַפטלעכקייט.

דעם טעם פון „נייער ווענדונג אין דער געזעלשאַפט״ האָבןביידע קרייזן געשפּירט דורך דער נייער צייט; און הגם ביידע צדדים האָבן זיך טיילמאָל כּאַאָטיש אויסגעמישט אין זייער טעטיקייט, איז דער תהום צווישן ביידע קיינמאָל נישט פאַרשוואונדן.

די דירעקציע פון דער ייק״אַ האָט אָנגעהערט צום ערשטן, אַליין־געוויילטן קרייז. אָבער יאַנאָווסקי האָט זיך גערעכנט פאַר אַן אָנהענגער פון צווייטן, דעמאָקראַטישן צד. צוליב זיין יידיש־נאַציאָנאַלער אָנשויאונג, האָט ער אַפילו געהערט צו דער פרישער גוואַרדיע, וואָס איז געקומען ירשענען אויך דאָס אָרט פון דעם צווייטן צד. נאָר דאַן, אין פּעטערבורג, איז יאַנאָווסקי

באַקאַנט געווען ווי אַ מענטש פון מיטן; אַ פאַראייניקער פון די עקסטרעמען, וואָס שאַפט אַרום זיך שלום־שטימונג, געלאַסנקייט, פריינטלעכקייט — און דער וואָס זוכט צו וואַרפן אַ בריק איבערן תהום. ער האָט געהאַלטן אַן עולם־ומלואו פון די דירעקציע־זיצונגען, וואו עס האָט געהערשט דער גייסט פון די „ערשטע״. אָבער די רעדאַקציע פון „דער יידישער עמיגראַנט״ — וואו ער איז געווען דער שעף־רעדאַקטאָר — האָט ער איבערגעגעבן אין די הענט פון די „לעצטע״ און די סאַמע־יונגע.

ער אַליין האָט פאַרמיטלט און געמאַכט שלום צווישן ביידע. ער האָט אַפילו געשאַפן נייע, אָרגאַניזאַציאָנעלע ראַמען, אין וועלכע ביידע וועלטן האָבן צוזאַמען־געאַרבעט; און ער גופא האָט אַזויווי סימבאָליזירט די נייע ווענדונג. די דאָזיקע נייע ראַמען האָבן זיך אויסגעדריקט אין דער „געזעל־שאַפטלעכער קאָמיסיע ביי דער „ייק״א״. אויפן אויבערשטן גאָרן, נאָענט פון ד. פ. פיינבערגס ביוראָ — אינעם פייערלעכן זיצונגס־זאַל, וואָס איז געווען באַלייגט מיט דיוואַנען און אויסגעצירט לויטן מוסטער פון די צימערן אין רעגירונגס־מיניסטעריומס — אַרום דעם גרויסן טיש, האָבן זיך איינמאָל אין חודש צונויפגעקליבן די אָנגעזעענסטע פאָרשטייער פון ביידע דורות. פון איין זייט איז געווען דער באַראָן גינצבורג, אַ פרעזידענט בן פרעזידענט; דער באַנקיר וואַרשאַווסקי, זיין וויצע־פרעזידענט; אַ כמעט־דירעקטאָר פון יוסטיץ־מיניסטעריום, י. האַלפּערן; ד. פ. פיינבערג; ד״ר ל. ס. קאַצענעלסאָן (בוקי בן יגלי)... אַלע זיינען זיי געווען עלטערע מענטשן און פון די חשובסטע נאָטאַבלען פון רוסישן יידנטום אין דער הויפּט־שטאָט.

און פון דער צווייטער זייט: דער קאַ־דע־מיטגליד סליאָזבערג, דער פאָלקס־סאָציאַליסט ל. מ. בראַמסאָן, דער רעדאַקטאָר פון „וואָסכאָד״ מ. ב. סירקין, דער ציוניסט ד״ר אייגער, דער דובנאָוויסט פאָרטוגאַלאָוו... און יאַנאָווסקי — דער פירער פון די זיצונגען און רעפערענט פון די פראַגן, וואָס זיינען געשטאַנען אויף דער טאָג־אָרדענונג פון דער ביוראָ־אַרבעט ביי דער עמיגראַציע־אָפּטיילונג. ער פלעגט ברענגען פאַרן פאָרום די אַלע ענינים, וועלכע מען האָט געדאַרפט באַהאַנדלען און אויך אָפּשטימען איבער זיי. מיר, די סעקרעטאַרן פון די אָפּטיילונגען און די סעקרעטאַרן פון זייערע סעקרעטאַרן, האָבן צוגעגרייט דעם מאַטעריאַל פאַר די זיצונגען און טייל־מאָל האָבן אויך מיר זיך באַטייליקט אין זיי. דערמאָן איך זיך זייער גוט דעם גייסט, וואָס האָט געהערשט אויף אַזעלכע זיצונגען. ס׳איז געווען אַ

שטימונג פון רויִקער געלאַסנקייט און דער טאָן איז ביי אַלעמען געווען זייער אַ געצוימטער און איינגעהאַלטענער. דאָך האָט ער פאַרויסגעזאָגט אַ גרויסן ריס צווישן די מחנות.

די גאַנצע בכבודיקע קאָמיסיע האָט נאָר געהאַט די פונקציע פון אַ ראַטגעבערישער אינסטאַנץ. זי איז בלויז געווען אַ מין שטייער־אָפּצאָל פאַרן „גייסט פון דער נייער צייט" און יעדער פון די אָנטיילנעמער האָט דערין נאָר געזען אַ שעטנז־באַשעפעניש. ווי נאָר עמעצער פון די אָנטיילנעמער האָט געהאַט אַרויסצורוקן אַ קריטיק — האָט ער עס צוגעשריבן דער שעדלעכער טראַדיציע פון זיין קעגנער־קרייז. ער אָבער — דער שעפער פון דער דאָזיקער קאָמיסיע, יאַנאָווסקי — האָט אין איר אָנגעהאָנגען אַלע זיינע האָפענונגען. ער האָט פאַר דער דאָזיקער קאָמיסיע רעפערירט, געמאַכט פאָרשלאָגן, געשטעלט צו אָפּשטימונג, געמאַכט סך־הכלען און געפירט דאָס צונויפגעשטוקעוועטע שיפל געלאַסן און רויִק, אַזוי ווי אויף מנוחה׳דיקע וואַסערן — — —

ו.

די דאָזיקע אַרבעט — אַריינצובריינגען סדר אין דער יידישער אויסוואַנדערונג פון איין צענטראַליזירטן גלות אין אַ סך צעוואָרפענע גלותן — האָט יאַנאָווסקי דערהויבן צו דער מדרגה פון אַ וויסנשאַפט. ער האָט אָנגעפירט מיט דער דאָזיקער פאַרצווייגטער אַרבעט אַקוראַט ווי איינער פירט אָן מיט אַ מלוכה.

בערך פיר הונדערט קאָמיטעטן און אינספּעקטאָרן האָט די עמיגראַציע־אָפּטיילונג געהאַט איבער גאַנץ רוסלאַנד. איבערן יאָר פלעגן אַרויסגעשיקט ווערן אַ סך טויזנטער בריוו. יעדעס יאָר האָבן זיך געוואָנדן צו די ייק"אַ־באַפולמעכטיקטע בערך פערציק טויזנט עמיגראַנטן און דאָרט באַקומען זייערע רעכטלעכע און אינפאָרמאַטיווע הילף. די קאָמיטעטן אין די גרענעץ־שטעט פון ביידע זייטן — אין וואָלאָטשיסק, פּאָדוואָלאָטשיסק, ווערזשבלאָווע, אייד־טקאַנען, ראַדזיווילאָוו א״אַ — זיינען געווען די אָנגעווייטיקטסטע פונקטן. אין ליבאַווע פלעגן זיך אָנזאַמלען המונים, וואָס האָבן געוואַרט אין דער ריי אויף שיפן. דער קאַמף מיט די אַגענטן האָט פאַרלאַנגט קאָנקורענץ און אימיטאַציע. די פראַגע פון איינאָרדענען די דערלויבעניש־פּאַפּירן — סיי פון די אַרויס־פאַר־אַמטן און סיי די דאָקומענטן וואָס מען האָט געדאַרפט האָבן פון די

אַריינפאָר־אינסטאַנצן — איז אין יענע באַדינגונגען (וועלכע זיינען געווען אַנדערש אין יעדער לאַנד און אין יעדער גובערניע) ממש געווען אַ חכמה פאַר זיך.

איבער אַלע אַריינפאָר־לענדער, אָדער פון אַזעלכע לענדער וואָס האָבן עס געקענט ווערן מיט דער צייט, איז געווען אויסגעשפּרייט אַ נעץ פון קאָרעספּאָנדענטן. זיי האָבן געשילדערט די לעבנס־באַדינגונגען אויף זייערע ערטער און פאַרויסגעזאָגט די מעגלעכקייטן פון איינאָרדענען זיך. די קאָרעס־פּאָנדענטן האָבן אָנגעשלאָגן אין גאַלוועסטאָן, מעקסיקע, קובאַ, אויסטראַליע — און פאַרשטייט זיך, אַז עס זיינען געווען שטענדיקע קאָרעספּאָנדענטן אין אַרגענטינע, בראַזיל, קאַנאַדע און אַפריקע. יעדער נומער „דער יידישער עמיגראַנט" האָט געהאַט אַן אויספירלעכן באַריכט וועגן איינעם פון די דאָזיקע לענדער, מיט גענויע שילדערונגען פון די אַריינפאָר־באַדינגונגען און די דאָרטיקע ווירטשאַפטלעכע פּראָבלעמען. וועגן די וויכטיקסטע לענדער זיינען דערשינען ספּעציעלע בראָשורן אין רוסיש און אין יידיש. אויך ארץ־ישראל האָט זוכה געווען צו אַזאַ בראָשור. עס זיינען אויך דערשינען באַזונדערע העפטן, וועלכע זיינען פאַרשפּרייט געוואָרן אין טויזנטער עקזעמפּלאַרן — איבער די אַרויספאָר־באַדינגונגען, אויסלענדישע פּאַספּאָרטן, אַפּידייוויטס און די געזעצן פון אַ שיפס־קאַרטע.

ווען די באַוועגונג פון יידישער מאַסן־עמיגראַציע אין רוסלאַנד האָט זיך שוין דערנענטערט צו איר סוף — האָט נאָך יאַנאָווסקי באַוויזן צו פאַראייביקן פאַר דער געשיכטע אירע דערגרייכונגען, פּראָבלעמען, וועגן און פּרטים. דאָס האָט ער צונויפגענומען אין איין גרויס ווערק — אין וועלכן ער האָט אַריינגעצויגן אַלע זיינע נאָענטע און וייטע מיטאַרבעטער — און עס איז דערשינען אויף דער שוועל פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאָס בוך האָט געטראָגן דעם לאַנגן נאָמען „ספּראַוואָטשנאַיאַ קניגאַ פּאָ וואָפּראָסאָם יעוור־רעיסקאָי עמיגראַציאי" און איז געווען אַ מין האַנט־ענציקלאָפּעדיע פאַר אַלע, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט דער אַרבעט פון גרינגער מאַכן און איינ־אָרדענען דאָס אַנטלויפן פון רוסישע יידן מעבר־לים.

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — און מיטן איינפירן נייע עמיגראַציע־קוואָטעס — איז איבערגעריסן געוואָרן דער דאָזיקער אויס־וואַנדערונגס־שטראָם, מיט אַלע זיינע צרות און ברכות. מאַסן פון יידן האָבן געמוזט בלייבן אויף זייערע ערטער און וואַרטן אויף זייער גורל. אויך דער

געטרייער עסקן, וואָס האָט געאײלט צו הילף, איז דאָ געוואָרן מאַכטלאָז און געמוזט אָוועקגעבן זײַן געדאַנק אויף זײַטיקע זאַכן. דאָס דאָזיקע גרויסע ספר, וואָס איז באַשטימט געווען צו זײַן אַ האַנט־בוך פאַר עסקנים — בכדי צו דינען פּראַקטישע צוועקן אין צײַטן פון מאַסן־עמיגראַציע — האָט דעם ציל מער נישט געקענט דערגרייכן. איז עס גאָר געוואָרן אַ היסטאָרישער דענקמאָל פאַר די, וואָס ווילן פאַרשן דעם פּראָצעס, וויאַזוי יעקבֿ׳ס צעלטן האָבן זיך אַריבערגעוואָרפן פון אייראָפּע אויף יענער זײַט ים. עס איז אַ מין קאַנאַניזירונגס־דאָקומענט פון דער גאַנצער ליטעראַטור וועגן דער גרויסער יידישער וואַנדערונג, נאָך דעם ווי זי האָט זיך פאַרענדיקט — — —

ז.

צוליב „געזעלשאַפטלעכער היגיענע״ האָט זיך ש. י. יאַנאָווסקי געהיטן, ער זאָל נישט „אויסמישן״ זײַן „פּערזענלעכן״ ציוניזם מיט זײַן אָביעקטיווער ייק״אַ־טעטיקייט. איז ער געבליבן אַ ציוניסט אין דער צײַטונג „ראַזסוויעט״ — און אַן אַלגעמיינער ייד אין „דער יידישער עמיגראַנט״. ער האָט אַפילו שטאַרק אַכטונג געגעבן, אַז אויך זײַנע מיטאַרבעטער זאָלן זיך האַלטן ביי דער דאָזיקער גענעראַל־ליניע. דאָך איז ער זיכער געווען, אַז אויך אין זײַן ייק״אַ־אַרבעט שטעקט אַ גרויסע, ציוניסטישע שליחות. ער האָט צוגעשריבן אַ דערציִעריש־ציוניסטישע חשיבות דער עצם־סיסטעמאַטישער און „מלוכהשער״ אַרבעט, וואָס ער מיט זײַנע עסקנים האָבן געמאַכט. אַרום דעם ענין דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן אַ שטורמישער און באַלערנדיקער שמועס מיט אים, נאָך מײַן ערשטן באַזוך אין ארץ־ישׂראל — אין יאָר 1911.

מײַן וואַקאַנס־צײַט פון אַלע דריי יאָר, וואָס איך האָב געאַרבעט אין ייק״אַ, האָב איך מיר געזאַמלט צוזאַמען, בכדי איך זאָל קענען פאָרן קיין ארץ־ישׂראל. אין חודש תמוז פון תרע״א בין איך, דורך אָדעס, אַרויסגעפאָרן אַהין. מײַן אַרבעטס־אָרט אין ארץ־ישׂראל איז געווען מרחביה; אָבער איך האָב אויך באַוויזן צו באַזוכן יפו, ירושלים, חיפה, די קאָלאָניעס פון יהודה און גליל, ווי אויך די ערשטע קבוצות. מיט מײַן גאַנצן, יונג־פרישן דורשט האָב איך געטרונקען דעם ווײַן „ארץ־ישׂראל״ ביז צום שיכור ווערן; געטרונקען און נישט געשטילט געוואָרן. עס זײַנען דאַן געווען טעג פון קליינער עליה. די צאָל עולים אין יענעם יאָר האָט דערגרייכט 1,200, בעת די עמיגראַציע

קיין אַמעריקע האָט דאַן דערגרייכט פּונקט הונדערט מאָל אַזויפיל. די אַרבע־טער אין ארץ־ישראל האָבן אָבער געהאַט אַ טיפע איבערצייגונג, אַז מען קען פאַרגרעסערן די עליה. די אַרבעטער־פּאַרטייען — „פּועלי ציון" און „הפּועל הצעיר" — האָבן אַפילו געשאַפן פאַר דעם צוועק ספּעציעלע ביוראָען. דער פאַרבאַנד פון „פּועלי ציון" האָט באַשטימט פאַר אַן אינפאָרמאַציע־ביוראָ די סומע פון פינף טויזנט פראַנק. אינפאָרמאַציע־אַגענטורן פון די חובבי־ציון האָבן דאַן עקזיסטירט אין ביירוט, חיפה, יפו און ירושלים אונטער דער פירונג פון מ. שיינקין.

איך האָב באַזוכט די ביוראָען און עס האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אַז אויך די טאָפּלטע דערוויטערונג פון די ביוראָען — (טאָפּלטע, ווייל זיי זיינען געווען אָפּגעריסן פון די ערטער, וואו עס האָבן זיך געפונען די מענטשלעכע רעזערוואוּאַרן פון דער גרויסער, יידישער מאַסן־עמיגראַציע און פון די קלענערע אַרבעטס־פּונקטן ביי די אַרבעטער־קאָמיטעטן אין לאַנד גופא) איז אַ סך גורם צו דער פאַרקלענערונג פון עליה. כ'ווייס נישט, אויב דאָס איז געווען ביי מיר אַ ירושה פון דער באָראָכאָוויסטישער טעאָריע — אַז עס וועט מוזן קומען צו אַ סטיכישער עמיגראַציע — אָדער דאָס איז געווען אַ רעזולטאַט פון מיינע דערפאַרונגען אין דער עמיגראַציע־ביוראָ פון ייק"אַ; עס איז מיר אָבער קלאָר געווען, אַז די ציוניסטישע אויפגאַבע ליגט דווקא אינעם „אויס־מישן די גרענעצן". כ'האָב געהאַלטן, אַז עס איז נויטיק אַרויפצושטעלן ארץ־ישראל — ווי אַן עמיגראַציע־לאַנד — אויף דער רשימה פון די לענדער מיט וועלכע די עמיגראַציע־עסקנים פאַרנעמען זיך. צווישן די עמיגראַנטן, וואָס ווענדן זיך צו די דאָזיקע אַלגעמיינע עסקנים, דאַרף מען אויך אויסזוכן אַזעלכע עולים, וואָס זיינען צוגעפּאַסט פאַר ארץ־ישראל. נאָכן קומען צו אַזעלכע אויספירן, האָב איך — אין מיין יוגנטלעכן ברען — אָנגעשריבן וועגן דעם אַן אַרטיקל פאַרן ציוניסטישן צענטראַל־אָרגאַן („עבודה נחוצה", „אַ נויטיקע אַרבעט", „העולם", נומער 43, פון 1911; ו' כסליו, תרע"ב). איך האָב געציילט און אויסגעפונען, אַז צווישן די פיר הונדערט פאַרשטייער פון די ייק"אַ־אַמטן אין רוסלאַנד זיינען פאַראַן אַ זיבעציק וואָס זיינען אויך „מורשים" פון די אָדעסער חובבי־ציון. האָב איך זיך געווענדט גאַנץ באַזונדער צו די, וועלכע באַניצן זיך „מיטביידע קרוינען" — און אויף זיי אַרויפגע־לייגט די דאָזיקע אויפגאַבעס: אַריינצונעמען ארץ־ישראל אין דער רשימה פון די עמיגראַציע־לענדער און דערציילן די עמיגראַנטן, וואָס זוכן אַ היים

פאַר זיך, וועגן די מעגלעכקייטן, וועלכע ס'זיינען פאַראַן אין ארץ־ישראל. דערנאָך האָב איך באַקומען מיין כשרן לוין פון ביידע זייטן...

מ. מ. שיינקין — וואָס איז דאַן געווען אין אָדעס אויפן וועג צום ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל — האָט אין מיינע ווערטער געזען „אַן אונטערגראָבונגס־אַרבעט" קעגן דער אינפאָרמאַציע־ביוראָ פון די חובבי־ציון, מיט וועלכע ער האָט אָנגעפירט. האָט ער דערפאַר אָנגעשריבן קעגן מיר אַ פּאָלעמיש אַרטיקל („נחוצה עבודה", „העולם", נומער 46), וואו ער האָט מיר געפּרואווט באַווייזן, אַז „ארץ־ישראל איז נאָך נישט מסוגל פאַר קיין מאַסן־עמיגראַציע" און אַז „די פועלי ציון דאַרפן נישט פאַרשווענדן קיין פינף טויזנט פראַנק אויף אינפאָרמאַציע"... אָבער אויך אין די ייק"אַ־קרייזן האָב איך באַקומען דאָס מייניקע. ווי נאָר איך בין צוריק־געקומען, בין איך גערופן געוואָרן צו מיין דירעקטאָר יאַנאָווסקי. אויף זיין טיש האָב איך אָנגעטראָפן מיין אַרטיקל און שיינקינס ענטפער. מיט זיין געוויינטלעכער העפלעכקייט האָט ער מיר באַמערקט, אַז עס איז נישט געוואונטשן „אויסצומישן אַ מין מיט דעם וואָס עס איז נישט פון זיין מין"; אַז עס איז אונזער חוב גובר צו זיין דעם „סוביעקטיוון יצר" פון ציוניזם און אַז מען דאַרף נישט „דוחק זיין דעם קץ"...

צוזאַמען דערמיט האָט ער זיך און מיך אָבער געוואָלט טרייסטן מיטן געדאַנק, אַז אויך אַן דער בולטער ארץ־ישראלדיקער אַרבעט — וואָס איך פאַרלאַנג און ער שטעלט זיך קעגן איר — ליגט באַהאַלטן אַ גרויסע ברכה פאַרן ציוניזם אין דער עצם עמיגראַציע־אַרבעט פון די ייק"אַ־עסקנים. די גאַנצע ייק"אַ־אַרבעט, האָט ער געהאַלטן, איז פאַקטיש און היסטאָריש גענומען נאָר אַ „גרויסע לאַבאָראַטאָריע, צוצוגרייטן די מלוכהשע אָרדענונג" פאַר דער מאַסן־עליה קיין ארץ־ישראל, וועלכע וועט זיין אין דער צוקונפט.

די ערשטע מלחמה האָט אויסגעבראָכן און די איינוואַנדערונגס־לענדער זיינען געשלאָסן געוואָרן. איז געקומען דער סוף פאַר דער גאַנצער פאַרצווייג־טער עמיגראַציע־אַרבעט: עס איז געוואָרן אויס הילף און אויס העלפער. די מעכטיקע באַוועגונג איז געוואָרן איבעריק און די ייק"אַ אין רוסלאַנד איז אַריבער צו דער פאַרגאַנגענהייט. די מאַסן־עליה קיין ארץ־ישראל — וואָס אין 1911 האָט זי אויסגעזען ביי די ייק"אַ־לייטער פון עמיגראַציע און פון די עליה־ביוראָען אין ארץ־ישראל ווי אַן אוטאָפּישער ענין — איז געקומען. ס'האָט זיך אָנגעהויבן די כוואַליע פון דער דריטער עליה. ס'איז געגרינדעט

געוואָרן דער אַלוועלטלעכער „החלוץ", ס'האָבן זיך געעפֿנט עליה־ביוראָען און עס זיינען געשאַפֿן געוואָרן די ארץ־ישראל־אַמטן... כ'האָב דאַן אומזיסט אַרומגעזוכט אין ארץ־ישראל, אָדער אין די צוגרייטונגס־ערטער צו עליה, די שפּורן פֿון דעם גרויסן ייק"א־אַפּאַראַט. זיי זיינען נעלם געוואָרן און מען האָט זיי נישט אָנגעזען. אין דעם גרויסן רעש פֿון לאַנד איז כמעט פֿאַרגעסן געוואָרן דאָס גאַנצע קאַפּיטל פֿון דאָזיקן „מיניסטעריום" — צוזאַמען מיט זיינע זוכונגען און דערגרייכונגען און צוזאַמען מיט דער גרויסער דערפֿאַרונג, וואָס האָט זיך אין אים אָנגעזאַמלט.

ביז... אין איינעם אַ כאַמסין־טאָג האָב איך געטראָפֿן אין די תל־אָביבער גאַסן אים אַליין, שמואל יאַקאָוולעוויטשן! כ'האָב נישט געוואָלט גלויבן די אייגענע אויגן: אַזוי אַנדערש זיינען געווען די באַדינגונגען און אַנדערש די גאַנצע דערשיינונג...

ער האָט נאָך געהאַט אין זיך אַ שטאַרקע אמונה, אַז ער האָט ווייטער פֿאַר זיך ברייטע פּערספּעקטיוון אין לאַנד, ביים אָרגאַניזירן דאָס שעפֿערישע לעבן; אַפֿילו ווען ער שטייט אַליין און האָט נישט מער פֿאַרצולייגן ווי זיין גרויסע, פּערזענלעכע פּראַקטיק; זיין אויפֿריכטיקן ווילן און זיינע פּאַרטיזאַנישע אָנשטרענגונגען, וואָס האָבן נישט געוואוסט פֿון קיין מידקייט. ער האָט געהאַט אַ סך סיבות, פֿאַרוואָס ער זאָל מעגן אַזוי טראַכטן. אָבער נישט יעדע גוטע מחשבה קען אַזוי לייכט פֿאַרוואַנדלט ווערן אין מעשים. איך האָב אים אָפֿט געזען, פֿון דער ווייטנס, ווי ער ראַנגלט זיך, צאַרנט, בויט, צעשטערט — איינמאָל אין דער הסתדרות עברית, אַמאָל אין „קיבוץ גלויות" און אַמאָל אַרום דער סטאַטיסטישער אָפּטיילונג פֿון דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג פֿון תל־אביב און אַרום ביוראָ פֿון דער ציוניסטישער אינספּעקציע. אַלעמאָל האָט ער געטאָן זיינס מיט שטורמישן געפֿיל, מיט דער גרייטקייט צום דינען, מיטן שטאָלץ פֿון אַן איינזאַמען קעמפֿער — אָבער שטענדיק: נישט מיט די רעזולטאַטן וואָס זיינען פֿאַר אים פּאַסיק... איך האָב געוואוסט: נישט אַנדערש, נאָר צוויי מאָל אין איין יאָר קען קיין פֿרילינג נישט זיין — — —

און ער האָט זיין פֿרילינג אָפּגעפּייערט אין „מיניסטעריום פֿאַר גלות־וואַנדערונגען", אין גרויסן רוסישן יידנטום פֿאַרן אונטערגאַנג. דאַן האָבן זיך אַלע זיינע כוחות אַנטפּלעקט אין זייער געבענטשטער פֿולקייט — און מער האָט זיך צו אים דער פֿרילינג נישט אומגעקערט.

די נקמה

פון

דער תוכחה...

א. מאנקת אביונים

אָט דאַכט זיך מיר, אַז איך געדענק נאָך, ווען אונזער „אויפשטאַנד־באַוועגונג" האָט אָנגעהויבן אויפצוקומען און וויאַזוי אירע ערשטע שפּראָצונגס־צייכנס האָבן זיך אַנטפּלעקט פאַר מיין קינדהייט — אָנזאָגנדיק דערביי אַ נאָענטן, געזעלשאַפטלעכן שטורעם. דער ערשטער סימן, איבער־ראַשנדיק און בולט, האָט אַזויווי געצייכנט דעם אָנקום פון אַ נייער ווענדונג אין אונזער לעבן. ער האָט זיך אויסגעדריקט אין דעם אופן וויאַזוי מען האָט

אויפגענומען אין „שטיבל" — אַרום דעם הינקעדיקן טיש ביים וואַרעמען אויוון — די אומגעהייערע ידיעה, וואָס דער אַלטער ציון־בער האָט דער־ציילט פאַר אַלע, וואָס האָבן זיך אַרום אים פאַרזאַמלט. פּשוט אַ מעשה נורא: איסר דער וואַסער־טרעגער האָט זיך, אין גרויסן בית־המדרש, נישט געלאָזט אויפרופן צו דער „תוכחה" — ווי עס האָט זיך געפירט זינט לאַנגע יאָרן... נאָך איידער מען האָט גענומען לייענען די תורה, האָט ער זיך פּראָסט און פּשוט אויפגעשטעלט פון זיין אָרט און איז אַרויסגעגאַנגען פון בית־המדרש! דאָס אַרומזוכן אים איבער אַלע באַהעלטענישן פונעם שול־הויף האָט גאָר־נישט געהאָלפן. מען האָט אים נישט געקענט אויסגעפינען...

— וואָס הייסט? ער האָט סתם אַזוי גענומען און אַוועקגעגאַנגען?!

— יאָ... פּשוט גענומען און אַוועקגעגאַנגען...

יענע פאַרגאַפונג, וואָס האָט אַרויסגעקוקט פון די זיצנדיקע זקנים׳ס אויגן; די בייזקייט וואָס האָט אַרומגענומען אַפילו די מיושב׳דיקע פון דעם עולם — און דער עיקר: די לוסטיקייט, וואָס האָט זיך באַהאַלטן הינטער די וואַנצעס פון די יונגעלייט — דאָס אַלץ האָט קלאָר פאַרויסגעזאָגט אַ גאַנצן שטורעם.

אויך מיר, קינדער — וואָס האָבן נאָך נישט תופס געווען דעם באַדייט פון דער דאָזיקער מורדישער ידיעה אין איר גאַנצער טיפקייט — האָבן זייער גוט געפילט: איסר וואַסער־טרעגערס אַנטלויפן פון בית־המדרש איז נישט אומזיסט. און דאָס יונגע האַרץ האָט זיך געשטעלט אויף איסר׳ס זייט — — — ווייל דאָס יונגע האַרץ איז שוין לאַנג פאַרכאַפּט געווען פון אימה, ביים הערן וויאַזוי ר׳ אליה בעל־קורא ברענגט פון זיך אַרויס די מוראַדיקע רייד:

„ארור אתה בבואך וארור אתה בצאתך... פאַרשאָלטן זאָלסטו זיין ביי דיין אַרויסגיין און פאַרשאָלטן ביי דיין קומען, פאַרשאָלטן ביסטו אין שטאָט און פאַרשאָלטן אין פעלד... גאָט וועט דיך שלאָגן מיט שווינדזוכט און פיבער, מיט אַנטצינדונג און פיבער, מיט שווערד און מיט אויסקלאַפּונג..."

אַ פּחד און אַ גרויל! אַזוויי שטיקער האָגל וואָס פאַלן אין אַ צעשטור־רעמטער נאַכט אויף די דאַך־ציגל, אַזוי האָבן געהאַמערט די קללה־ווערטער איבערן קאָפּ... און איסר דער וואַסער־טרעגער פלעגט שטיין איינגעקורטשעט, געציטערט, הכנעה׳דיק זיך געבויגן אונטער דער שווערקייט פון די קלעפּ, אַזוויי אַ זינדיקער קרבן פון גאַנצן ציבור... איז גוט וואָס ער האָט זיך

כאָטש איינמאָל צעבונטעוועט און אַראָפּגעוואָרפן דעם יאָך — גאַנץ קהל׳ס זינד — פון זיינע מאָגערע אַקסלען!

...צוויי אַזעלכע זיינען זיי געווען, וואָס פון שטענדיק אָן האָט מען זיך נוהג געווען זיי אויפצורופן צו דער פרשה פון דער תוכחה — און ביידע זיינען זיי געווען וואַסער־טרעגער... איינער, דער תוכחה־ייד פון דער קליינער שול אויף יורזדיקע, איז געווען ידידיה. דער צווייטער איז געווען דער שטענדיקער „עולה לתורה" צו דער תוכחה אין דער גרויסער שול, איסר. ער האָט געהאַט נאָך צוויי יינגערע ברידער. אַלע דריי זיינען געווען וואַסער־טרעגער און האָבן געוואוינט אין שכנות, נעבן טייך. איך ווייס נישט, וואָס פאַר אַ ספּעציעלע פאַרבינדונג די פרשה פון דער תוכחה האָט געהאַט מיט דער פּרנסה פון וואַסער־טראָגן; און אויב עס איז בכלל געווען אַמאָל אַזאַ מין תקנה, וואָס האָט געהייסן געבן די דאָזיקע האַרבע „עליה" גראָד אַ וואַסער־טרעגער. ס׳איז אָבער געווען אַ פאַקט, אַז ביידע שטענדיקע תוכחה־יידן אין שטעטל האָבן געהאַט אָט־די פּרנסה און ביידע האָבן געשטאַמט פון די אָרעמסטע און אומגליקלעכסטע משפחות.

בדרך־כלל איז דאָס וואַסער־טראָגן געווען פון די אָרעמסטע און ערגסטע פּרנסות אין שטאָט. דעם אמת געזאָגט, איז עס אויך געווען אַ גויישע באַשעפטיקונג. אין די אַרומיקע שטעטלעך פלעגן די דאָרפס־פּויערים קומען אין שטאָט אַריין און אָנשעפּן טייך־וואַסער אין די פעסלעך, וואָס זיינען געשטאַנען גרייט אין די פאָדער־הייזלעך און אין די אַריינגענג. אויך ביי אונז אין שטויבץ האָבן זיך אַ סך נוהג געווען צו טרינקען וואַסער, וואָס פאַביאַן דער שבת־גוי האָט אָנגעשעפּט. דער דאָזיקער הויך־וואוקסיקער ערל פלעגט אַלע פרייטיק־צו־נאַכטס קומען אַראָפּנעמען די לייכטער פון יידישע טישן און דערפאַר באַקומען אַ שטיק ווייסע חלה. ערב פּסח איז ער אויך געווען אַ גאַנצער מאַכער אין רב׳ס בית־דין שטוב, בעת מ׳האָט פאַרקויפט דאָס חמץ. בשעת־הדחק האָבן די שטעטלדיקע ווייבער זיך אויך באַנוצט מיט דער הילף פון האַפקע דער וועשערין, וואָס האָט ליב געהאַט זיך אָנצושיכורן אין יעדן מאַרק־טאָג, זידלען און שעלטן אויף דער גאַס אַלע יידן און דערביי זיך קושן מיט די דאָרפס־שקצים פאַר אַלעמענס אויגן... אָבער דאָס שטעטל האָט זיך אויך אַזוי־ווי פאַרזאָרגט, אַז די חשובסטע בעלי־בתים זאָלן טרינקען וואַסער וואָס איז געשעפּט געוואָרן דורך יידן — וועלכע זיינען אַליין פרום און דערצו לאַנגאָניקע תושבים.

אין געוויסע פּרטים זיינען די וואַסער־טרעגער אַפילו געוואָרן צוגערעכנט צו די שטעטלדיקע כלי־קודש, וועמען קהל איז מחויב מפרנס צו זיין — אָבער דערפאַר האָבן אויך זיי געוויסע חובות צו קהל. אַזוי, למשל, פלעגן די שטעטלדיקע חופּות טיילמאָל געשטעלט ווערן אויפן שול־הויף. חתן־כלה האָבן זיך דערנאָך אומגעקערט פון דער חופּה צו זייערע עלטערן אין הויז, אין דער באַגלייטונג פון אונטערפירער און מחותנים. פאָרויס איז געגאַנגען די קאַפּעליע קלעזמער און אַ טשאַטע ייִנגלעך מיט מיידלעך זיינען זיי נאָכגעלאָפן. דאַן איז זיי אַנטקעגנגעקומען אַ וואַסער־טרעגער מיט די קאָראָמיסלעס און פּאָר זיי אָוועקגעשטעלט, ווי אַ סימן מזל, אַ פולן עמער אויפן וועג. אַלע אָנגעזעענע מחותנים האָבן דאַן אַריינגעוואָרפן קופּערנע מטבעות אין דעם עמער און דער אַרומיקער עולם האָט זיך אָפּגעגעבן „מזל־טוב“...

אַז עס איז געקומען אַ רייכער גאַסט אין שטעטל אויף שבת — און ביים אויפגערופן ווערן צו דער תורה האָט ער מנדר געווען מיט אַ ברייטער האַנט — איז שוין דערנאָך אַרויס אַ קול, אַז אַ נגיד געפינט זיך אין שטאָט. האָט מען אויך געוואוסט: מאָרגן, ווען דער גאַסט וועט האַלטן ביים פאַרלאָזן דאָס שטעטל, וועט אַ וואַסער־טרעגער שוין שטיין ביי זיין וואָגן, אויסשטרעקן צו אים די האַנט מיט זיכערקייט און וואַרטן — ביז ער וועט באַקומען דאָס זייניקע. נישט אַנדערש ווי יעדער חשובער כלי־קודש. איז שוין אויך געוואָרן דער מנהג זינט צייטן און צייטן, אַז די עלטסטע פון ביידע משפּחות, ידידיה און איסר, זאָלן איטלעכס יאָר אויפגערופן ווערן צו דער תורה און זיי זאָלן ווערן דעם ציבור׳ס עדות, בעת דער בעל־קורא לאָזט הערן פון באַלעמער די רייד פון גאָטס כעס...

און עס האָט טאַקע אויסגעזען, אַז גאָטס קללה האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף ביידע משפּחות. זיי זיינען געווען די אָרעמסטע און נידערשלאָגנסטע פון שטעטל. ידידיה פלעגט שטיין אין דער יורזדיקער שול ביים עק פון הינטערשטן ווינקל, ממש ביי דער טיר פון אַריינגאַנג. עפּעס אַזאַ שווערער ריח האָט זיך פון אים געטראָגן און מיר קינדער האָבן מורא געהאַט צו שטיין נאָענט פון אים. געהאַט האָט ער אַ בן־יחיד, אָבער יענער איז געווען נאָך מער קאַליקע און מער אָפּגעלאָזן — מיט זיין „עפּעס נישט קיין מענטש“־זיין — ווי דער פאָטער. גערופן האָט מען אים אבא ידידיה׳ס. אַ פּנים האָט ער געהאַט אַ פאַר׳תמ׳טס, אַ חסר־דעה׳דיקס און אָן דעם מינדסטן אויסדרוק. אין מיטן דאַווענען פלעגן זיך די קינדער רייצן מיט אים און אַלעמאָל אים

פרעגן: אבא, וואו האַלט מען? און אבא האָט זיך פאַרלוירן, אַנווייזנדיק אויפן סידור, וועלכן ער האָט געהאַלטן מיטן קאָפּ אַראָפּ...

איסר'ס משפחה איז באַשטאַנען פון דריי ברידער. אַלע דריי האָבן געוואוינט באָענט איינס פון דאָס אַנדערע, האַרט ביים טייך. אברהמל, איסר'ס יינגערער ברודער, איז געווען אַ האַרבאַטער און קאַרליקעוואַטע. זיין נידעריק שטיבל האָט זיך באַהאַלטן צווישן די אַרומיקע הייזער אין הויף און איז פול געווען מיט קליינע קינדער, וואָס האָבן זיך כמעט־נאַקעטע אַרומגעוואַלגערט אויף דער פּאָדלאָגע. אין שטוב זיינען קיין בעטן נישט געווען. איך בין שטאַרק מסופק, אויב די דינסטן פון רייכע הייזער האָבן זיך אַמאָל דערני־דעריקט און אַריינגעגאַנגען אינעווייניק. זיי האָבן זיך נאָר אַריינגעבויגן צום נידעריקן פענצטערל, וואָס איז קוים געווען עטלעכע טפחים העכער פון דער ערד, און האָבן אַריינגעפּויקט אין די שייבלעך אַריין:

— אברהמל... מאָרגן — צוויי פון ברונעם און איינעם פון ניעמען...

דאָס האָט געמיינט צו זאָגן: צוויי עמערס וואַסער זאָל ער מאָרגן אין דער פרי ברענגען פון דעם ברונעם, ס'זאָל זיין מיט וואָס צו וואַשן וועש און צו קאָכן — און איין עמער פריש וואַסער זאָל ער ברענגען פונעם טייך, אויף צו מאַכן טיי...

און טעוועלע, דער דריטער און יינגסטער ברודער פון דער משפחה, איז געווען אַ טויב־שטומער פון קינדוויז אויף. ער איז געווען זייער קליין און האָט געהאַט אַן אייגענע שטומע „שפּראַך". אַז מיר האָבן געלערנט אין חדר אַ משנה וואָס דערציילט וועגן אַ „חרש שוטה וקטן", האָבן מיר זיך באַלד אַליין איינגעטייטשט: אָט אַזאַ שטיגער ווי טעוועלע... אַ גאַנצן טאָג איז ער אַרומגעגאַנגען, מיט דער קאַראָמיסלע אויפן דאַרן אַקסל, פונעם טייך צו די בעלי־בתישע הייזער און צוריק. ער האָט זיך דערביי אונטערגעברומט עפּעס אַזאַ מין משונה'דיק געזאַנג, וואָס נאָר די אַלטע לייט פון שטעטל האָבן געוואוסט פּשט דערפון. לאַנגע יאָרן איז טעוועלע געווען אַן אַלטער בחור, ביז די שטעטלדיקע נשים צדקניות האָבן זיך אויף אים מרחם געווען און האָבן אים פאַרשדכנט מיט אַן עלטערער יתומה, הינדע די קויל. זי איז געווען דיק, תמיד לאַכעדיק און האָט זיך אויפגעהאַלטן אין הקדש. נאָך דער חתונה האָט אברהמל אויפגעשטעלט פאַרן יינגערן ברודער אַ קלייןביידל נעבן זיין נידעריק שטיבל און ער האָט דאָרט באַזעצט דאָס נייע פּאָרל. דאָס דאָזיקע ביידל איז געווען נאָך נידעריקער פאַר אברהמל'ס הייזקע; און טעווע־

לעס קאַראַמיסלע האָט גאָרנישט געקענט אַריינקריכן אַהין. דערפאַר האָט ער זי געמוזט לאָזן נעכטיקן אין דרויסן, ווייל די טיר איז געווען אַ סך קלענער.

דער מענטשלעכסטער און געזונטסטער צווישן אַלע דריי ברידער איז געווען איסר. זיין ווייב איז טאַקע געווען שווינדזיכטיק און אויך זיינע קינדער האָבן געהאַט אַלערליי חולאתן; אָבער ער גופא איז געווען אַ הויכער און אַ פלינק־רירעוודיקער. אַליין איז ער געווען אַ שוויגער, אַריינגעטאָן אין זיך און אין זיין מאָגערן גוף. איבער די קנייטשן פון זיין נזיריש, אויסגעמאָגערט פּנים איז געלעגן אויסגעגאָסן אַן עקשנות׳דיקע און בייזע האַרט־נעקיקייט פון אַן איינגעשלאָסענעם. אַ פאַרביטערטער מענטש איז דער איסר געווען און ביטער איז אויך געווען זיין האַרבע פרומקייט און זיין שטרענגע אָפּגע־היטנקייט אין אַ מצווה.

אַזויווי לעבעדיק זע איך נאָך היינט איסרן, ווי ער שטייט אָנגעלענט אַן דעם פענצטער־ברעטל פון דער מערב־וואַנט אין אַלטן בית־מדרש — מיט אַ קליין, פאַרדריפּעט תהילימל אין זיין דאַרער האַנט — און זאָגט תהילים פאַר זיך. אייגנטלעך איז עס די צייט, ווען קהל זאָגט תהילים בציבור; און זיינע מזמורים טיילן זיך חלילה נישט אויס פון די מזמורים, וואָס גאַנץ קהל זאָגט. אפשר זאָגט ער טאַקע די זעלבע קאַפּיטלעך... נאָר טיף אין זיך האַלט איסר נישט מיט דעם זאָגן בציבור, גלייך מיט אַלעמען. ער מאַכט נישט קיין שותפות מיט קהל, ביים זאָגן תהילים. ער האָט נאָך אַ חשבון מיט קהל! און זיין שטילע דין־תורה ציט זיך שוין לאַנג. זי איז האַרב און טיף. טאָ זאָלן זיי דערווייל זאָגן תהילים באַזונדער — און ער, ער וועט זיך אויך זאָגן זיינס ביחידות, צווישן אַלעמען... און זיין מאָגער, אַסקעטיש פּנים איז ברוגז — גלייך ווי עס וואָלט זיך דאָ געמשפּט מיטן גאַנצן ציבור, וואָס זאָגט דעם זעלבן תהילים, ממש נעבן אים...

נאָך יענער מעשה, ווען איסר האָט אָנגעוואָרפן אַזאַ צעטומלעניש אין שטיבל, האָט מען זיך דערציילט: ר׳ אליה דער בעל־קריאה האָט שוין לאַנג געפילט, אַז איסר וויל מורד זיין קעגן מנהג מ׳זאָל דווקא אים אויפרופן צו דער תוכחה. נאָך פאַראַיאָרן — ווען ר׳ אליה האָט געלייענט איבער איסר׳ס קאָפּ דאָס לאַנגע צעטל „אָרור׳ס״ און „יככה׳ס״ — האָט ער פלוצלונג געהערט, וויאַזוי איסר ברומט זיך אונטער שטיל און שאַרף: אויף דיין קאָפּ! אויף דיין קאָפּ! דאָס האָט געדאַרפט הייסן, אַז ער וואַרפט אָפּ די אַלע קללות, וואָס

ווערן איבער אים געלייענט. ער שיקט זיי אָפּ צו אַנדערע... נאָר דאָס יאָר האָט ער זיך מיט דעם טריק פון שטילן פּראָטעסט נישט צופרידן־געשטעלט. ער האָט פּשוט איינגעשטעלט זיין גאַנצע פּרנסה און אַרויס פון שול, צו דער איבערראַשונג פון אַלע מתפּללים.

נאָר צו דער פּרנסה האָט דאָס אים נישט געשאַדט.

ווייל ביני־לביני האָט אָנגעהויבן שיינען דער שטערן פון איסר׳ס בכור, בנימין־לייב, אין דער שטעטלדיקער תלמוד־תורה. דאָס ייִנגל האָט באַקומען אַ שם, ווי איינער פון די בעסטע קעפּלעך אין שטעטל. האָט זיך איסר גענומען בויען שלעסער פון האָפענונג אויף זיין געראָטענעם און באַליבטן קינד. ער, בנימין־לייב, וועט נאָך אַמאָל ברענגען אין שטוינען אַלעמען. ער וועט נאָך באַווייזן אַלע גראָבע פּעמפּיקעס, וועמען גאָט האָט געבענטשט מיט אַ גוטן קאָפּ און ער וועט נאָך אַלעמען לערנען דרך־ארץ... זיי וועלן נאָך אַלע מוזן קומען נאָשן פון אים. און מיטן כוח פון זיין תורה וועט ער אויך דעם טאַטן זיינעם אַרויסהויבן פון די מיסטן... ער וועט נאָך ווייזן די נגידים!

וואָס מער בנימין־לייב האָט מצליח געווען אין לערנען, אַלץ מער האָט זיך איסר׳ס געשטאַלט אויסגעגלייכט נעבן פּענצטער אויף דער מערב־וואַנט פון דער שול, ביים זאָגן תהילים אין די פאַרנאַכטן. קיין חסיד איז איסר נישט געווען און ער האָט נישט געקענט אויסדריקן זיינע געפילן דורך קנאַקן מיט די פינגער אָדער דורכן פאַטשן מיט די הענט. בלויז זיין קליינע, דאַרע פויסט האָט זיך געהויבן אין דער לופט — אַזויווי פון זיך אַליין — צום טאַקט פון די תהילימדיקע פּסוקים:

— משוד עניים... מאנקת אביונים... עתה אקום... יאמר השם...

און עס איז שווער געווען צו וויסן, צי דאָס קלאָגט ער זיך נאָר מיט אַ ביטער האַרץ, אָדער ער סטראַשעט עס עמעצן מיט זיין גרימצאָרן — אָדער ער טוטביידע צוזאַמען.

ב. דער אויסלייזער פון פאַרשוועכטן כבוד

ס׳האָט טאַקע לאַנג נישט געדויערט. איינמאָל איז דער מלמד פון תלמוד־תורה — יאָשע בכבודו ובעצמו — צוגעגאַנגען צום ווינקל פון דער מערב־וואַנט אין שול און אַ פרעג געטאָן דעם וואַסער־טרעגער, אויב ער איז מסכים

צו שיקן זיין בנימין־לייבן קיין מיר, בכדי ער זאָל דאָרטן לערנען ביי ר׳ זשאַמען אין תלמוד־תורה. ר׳ זשאַמעס תלמוד־תורה אין מיר איז נישט געווען קיין געוויינטלעכע. דאָס איז געווען אַ מין פּרוזדור צו דער גרויסער ישיבה. ר׳ זשאַמע אַליין האָט געהאַט אַ שם אויף ווי ווייט ווי אַ גאָר־גוטער מלמד. בלויז די בעסטע יינגלעך האָט מען דאָרט אָנגענומען. פון די שטעטלעך אַרום מיר האָט מען נאָר געקענט שיקן אַ קליינע צאָל פון די בעסטע תלמידים צו ר׳ זשאַמעס „טיש״. דאָס מאָל האָט ר׳ יאָשע מלמד אויסגעקליבן דווקא בנימין־לייבן... האָט איסר אויסגעהערט די פרייליכע בשורה און זיין פאַר־כמורעט פּנים האָט אויפגעלויכטן:

— ס׳הייסט, אויב ער איז מסכים? אַוודאי באַשטייט ער דערויף! וואָס איז דאָס פאַר אַ שאלה?! אַלץ וואָס ער האָט, וועט ער פאַרמשכונען; דאָס לעצטע שטיקל ברויט וועט ער אָפּשפּאָרן פון מויל — און זאָל טאַקע בנימין־לייב פאָרן צו ר׳ זשאַמעס טיש, אַט פונקט ווי מען האָט אַהינגעשיקט דעם שוחט׳ס זון! אדרבה, זאָלן טאַקע די שיינע יידן אין שטאָט זען, אַז נישט בלויז פאַר זיי האָט מען די תורה געגעבן...

און פון דעמאָלט אָן האָט איסר גענומען זאַמלען אַ קאָפּיקע צו אַ קאָפּיקע, בכדי דער זון זאָל קענען פאָרן לערנען תורה קיין מיר. און פונקט ווי ער האָט געזאַמלט געלט, אַזוי האָט ער זיך אויך אָנגעשטרענגט צו זאַמלען מצוות און צו ווערן נאָך פרימער ווי פריער. צו האָבן אַ זון אַ למדן, דאַרף מען זוכה זיין... און דערצו טאָר זיך דער זון נישט שעמען מיטן טאַטן, ווען ער וועט גרויס ווערן. ווען ר׳ אַרע האָט פרייטיק־צו־נאַכטס געוואָלט באַ־זאָרגן אַן אורח צו אַ בעל־הבית — וואָס זיין ריי איז געקומען און יענער איז גראָד נישט געווען אין שול — האָט איסר זיך מתנדב געווען צו העלפן ר׳ אַרען. ער אַליין האָט אַוועקגעפירט דעם אורח צום בעל־הבית אין שטוב אַריין...

איינמאָל, דאָנערשטיק נאָך מעריב, בין איך אַריינגעגאַנגען אין דעם גרויסן בית־מדרש, צו זען ווי די בחורים זיצן־אויף די משמור־נאַכט און לערנען. האָב איך דערזען, ווי איסר שאַרט זיך אַריין שטילערהייט אין שול מיט זיינע עמערס וואַסער. ער האָט אַוועקגעשטעלט די קאָראַמיסלע אין פּאָליש און אַליין איז ער אַרומגעגאַנגען צווישן די בענק מיט אַ קענדל וואַסער: דערלאַנגען אַ פרישן טרונק פון טייך פאַר די לומדים. ער האָט זיך דערביי פרום איינ־

געהערט אין דער ברכה, וואָס זיי מאַכן איבערן וואַסער און אָפּגעענטפערט „אמן" מיט צוגעמאַכט־פאַר׳דבקה׳טע אויגן...

און מער פון אַלץ האָט ער ליב געהאַט צו הערן, וויאַזוי די לומדישע בחורים לויבן זיין בנימין־לייבן. וואָס אַן אמת, האָט טאַקע דער שם פון זיין זון געהאַלטן אין איין וואַקסן. דאָס יינגל איז געווען אַ גרויסער ידען אין תנ"ך און האָט געקענט אָפּטייטשן דעם שווערסטן פסוק פון איוב אָדער יחזקאל. ער פלעגט אונז אַלעמען ברענגען אין התפעלות מיט זיינע פשטלעך און דרשות. הגם ער איז געווען גרעסער פאַר די יינגלעך אין אונזער כיתה (מיר זיינען געווען ניין אָדער צען־יעריקע און ער איז שוין אַלט געווען אַ יאָר פופצן), האָט ער ליב געהאַט צווישן מנחה ומעריב אַריינצוקומען צו אונז אין חדר אַריין און אונז פאַרטומלען מיט זיינע קשיות און תירוצים. מיר האָבן געוואוסט: ס׳וואַקסט פון אים אַ דרשן!...

מיר האָבן אויך געפילט, אַז ער שעמט זיך מיט זיין משפחה און האָבן צווישן זיך באַשלאָסן: נישט דערמאָנען, בעת ער איז דערביי, אברהמלען און טעוועלען — וואָס זיינען געווען זיינע לייבלעכע פעטערס. אויך זיי אַליין, ווען זיי האָבן אים געטראָפן אויף דער גאַס, זיינען צו אים נישט צוגעגאַנגען. אויך ער צו זיי איז נישט צוגעגאַנגען. בלויז איסר אַליין איז געווען זיין געהיימער פאַרבינדעטער. בנימין־לייב האָט גאָר גוט געוואוסט וועגן דעם חוב, וואָס דער טאַטע האָט אויף אים אַרויפגעלייגט: מיטן כוח פון זיין תורה זאָל ער אַראָפּנעמען דעם שאַנד־צייכן פון דער משפחה; זיך נוקם זיין אין די גאַסן־יינגלעך, דורך אויפהויבן זיך העכער פון זיי און דורכן גלייך ווערן מיט די בעסטע קינדער פון שטעטל. האָט ער זיך, מיטן גאַנצן האַרץ, איבער־געגעבן דער דאָזיקער שליחות.

זיינע ער׳שטע דרשות, ווי איך געדענק זיי, האָבן נישט געהאַט קיין שום געזעלשאַפטלעכן אָדער גייסטיקן תוכן. דאָס איז געווען סתם אַ געפּלעכט פון קשיות און תירוצים. זייער גאַנצע געזעלשאַפטלעכע חשיבות איז נאָר באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער, בנימין־לייב, דער זון פון איסר דעם וואַסער־טרעגער — אַ פּלימעניק פון אברהמעלע קאַרליק און טעוועלע חרש שוטה וקטן — האַלט אַזעלכע דרשות; און זיי, די קינדער פון די שענסטע בעלי־בתים, הערן אויס, האָבן הנאה און לויבן אַזוי שטאַרק זיין נאָמען... איך געדענק די דרשה וואָס ער האָט פאַר אונז געהאַלטן ערב פּורים ביינאַכט

נאָך דער מגילה, ווען מיר זיינען — צוזאַמען מיטן רבין — געגאַנגען אויפן שול־הויף:

— וואָס איז דער טייטש אין פסוק „ויספר המן לזרש אשתו את כבוד עשרו ורוב בניו״? מילא, וועגן זיין רייכקייט איז פאַרשטענדלעך. אָמאָל ווייסט נישט דאָס אייגענע ווייב, ווי רייך איר מאַן איז — און ער דאַרף עס איר דערציילן. נאָר וואָס האָט ער איר געדאַרפט דערציילן, אַז ער האָט אַ סך קינדער? צי האָט דען זיין ווייב זרש אַליין נישט געוואוסט וויפל קינדער זי האָט? נאָר — און דאָ האָט בנימין־לייב גענומען אונטערזינגען ווי אַן אַלטער, אויסגעפּרואוועטער מגיד — „רוב בניו״ איז דער טייטשט די גרויס־קייט פון זיינע קינדער. אַז „רוב״ מיינט מען „שטאַרק״ קען מען אויך זען פון דער תורה: „וירבו ויעצמו במאד מאד״...

זיין דאָזיקע דרשה האָט שטאַרק נושא־חן געווען ביי אונז קליינוואַרג; און איך, דער יינגסטער פון אַלע, האָב אים אַפילו צוגעהאָלפן מיטן זעלבן מגידישן ניגון:

— בנימין־לייב, כ׳האָב אַ שטאַרקע ראיה פאַר דיין דרשה. מיר זאָגן אין תהילים: מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו. ה׳ מה רבו צרי, רבים קמים עלי... איז דאָך די קשיא: צי איז דען די מחנה פון דוד׳ס שונאים געווען אַזוי צאָלרייך? ער איז דאָך נאָר אַנטלאָפן פאַר אַבשלומען און זיין בינטל חברים — טאָ פאַרוואָס האָט ער געקלאָגט, אַז זיינע שונאים זיינען „רבו״ און אַז די אויפשטייער קעגן אים זיינען „רבים״? נאָר דאָס באַווייזט, אַז „רבים״ קענען זיין ווייניק אויך, וויבאַלד זיי זיינען שטאַרק...

האָט בנימין־לייב געלויבט מיין צוהעלפן אים און איך האָב זיך שטאַרק געפרייט מיט זיינע קאָמפּלימענטן — כאָטש דער רבי האָט, דאַכט זיך, גאָר־נישט צוגעהערט זיך צו אונזביידע. ערשט מאָרגן, נאָך דער מגילה — ווען קהל האָט זיך צונויפגעדריקט אַרום דעם טיש — האָט דער רבי זיי דער־ציילט די חידושים פון אונז ביידע, אין אונזער נאָמען... געדענק איך ביז היינט איסר׳ס פּנים־אויפגעלויכטנקייט דערביי. ער איז געשטאַנען ביים שול־פענצטער, מיטן עלנבויגן אויף דעם אָנלען און מיטן גראָבן פינגער צווישן די ציין און איז געווען אין שטיק געהער, איין שטיק אָנגעזאָפּטער נחת — אויסגעשטרעקט צו דער לויב פון זיין בנימין־לייבן, זיין זון און גואל.

און עפּעס אַ וואַרעם, גוט געפיל האָט זיך גענומען וועבן צווישן מיר און איסרן. ווי נאָר ער האָט, פון דאַן אָן, אַ בליק געטאָן אויף מיר, איז די

גאַנצע פאַרכמורעטקייט נעלם געוואָרן פון זיין פּנים. איינמאָל האָב איך אַפילו זוכה געווען צו אַ קלאָרערן אויסדרוק פון דער דאָזיקער ווייכער צערטלעכקייט. ביי אונז אין שטוב איז געווען אויפגעהיטן אַ סלוי מיט אייַנגעמאַכטס פון רויטע מאַלינעס, אין דער ווינטער־שראַנק. זומער ווען די מאַמע איז געווען אויף זומער־וואוינונג, האָט זי צוגעגרייט דאָס איינגעמאַכטס פאַר די אָרעמע קראַנקע — ווען זיי וועלן עס דאַרפן צו רפואה. זי פלעגט צעטיילן גלעזלעכווייז דאָס זיסע איינגעמאַכטס, בעת אַ קינד איז קראַנק געוואָרן און געדאַרפט שוויצן; אָדער פאַר אַ קראַנקער, וואָס האָט געליטן אויף די לונגען און האָט שטאַרק געהוסט. ווי נאָר אַ צרה, איז מען געקומען צו דער מאַמען, בעטן פון דעם זיס־רויטן וואָס דערקוויקט דאָס האַרץ. מען האָט עס גערופן „לאָבונג" (און ווען איך האָב שפּעטער געלערנט ירמיה און געקומען צום פּסוק „הצרי אין בגלעד, אם רופא אין שם, מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי?" האָב איך מיר דאָס שווערע וואָרט „צרי" אָפּגעטייטשט „לאָבונג" און אַלץ איז מיר געוואָרן קלאָר און פאַרשטענדלעך...).

איז איינמאָל בנימין־לייב׳ס מאַמע קראַנק געוואָרן און ווען דער רופא האָט איר אָפּגעזאָגט דאָס לעבן. היות די מאַמע האָט געוואוסט, ווי גוט איך בין מיט בנימין־לייבן, האָט זי דורך מיר געשיקט אַהין אַ גלעזל מאַלינעסאָק. איך האָב דאַן דערזען גאָר פון דער נאָענט די אָרעמקייט אין איר יאָמערלעכער געשטאַלט. בדרך־כלל האָט איסר נישט ליב געהאַט קיין טובות־טוער; און ער איז גאָרנישט צופרידן געווען, ווען זיין אָרעמקייט האָט זיך אַרויסגעזען פאַר פרעמדע אויגן. נאָר צוליבן זכות פון מיין חברן זיך מיט בנימין־לייבן האָט ער מיר געוויזן אַ פריינטלעך פּנים און מיך אַהיים באַגלייט אין שטוב אַריין מיט אַ סך צערטלעכקייט.

ביז ס׳איז געקומען דער ציוניזם און האָט איבערגעריסן דעם דאָזיקן חסד־פאָדעם. ער, איסר, האָט זיך שטאַרק געהאַלטן ביי דעם שטרענגן מלמד פון תלמוד־תורה, וועלכער איז געווען בנימין־לייב׳ס רבי. אָבער דער מלמד איז געווען איינער פונעם רב׳ס „קאָזאַקן" און אַ פאַנאַטישער שונא פון ציוניזם און ציוניסטן. דאַקעגן איך מיט מיינע חברים, מיטגלידער פון פאַראיין „ציון ושפתה", זיינען געווען שטאַרק איבערגעגעבן דער ציוניסטישער אגודה. דער ציוניסטישער פאַראיין האָט איינמאָל באַשלאָסן צו גרינדן אַ העברעאישע ביבליאָטעק — און מיר, די ציוניסטישע קינדער, זיינען אַרומגעגאַנגען פון שטוב צו שטוב זאַמלען ביכער. דערנאָך האָבן מיר אַריינגעפירט מיט גרויס

פאַראַד די ביכער־שראַנק אינעם נייעם הויז פון יאָשקע דעם סטאָלער. מיט גרויס באַגייסטערונג האָבן מיר זיך געגרייט צום חנוכה־אָוונט, דורך וועלכן מיר זאָלן קענען שטאַרקן און אויסברייטערן די העברעאישע ביבליאָטעק, וואָס האָט געזאָלט ווערן אַ פעסטונג פון ציוניזם אין שטעטל. נאָר דער רב האָט געלאָזט אויסרופן אַ חרם אויפן חנוכה־אָוונט. דערנאָך זיינען מיר אויפגעשטאַנען אין אַ שיינעם פרימאָרגן און האָבן געטראָפן אונזער ביכער־שראַנק ליגן אין מיטן גאַס... און די העברעאישע ביכער, דאָס שוואַרצאַפּל פון אונזערע אויגן, זיינען געלעגן צעוואָרפן אין אַלע זייטן.

מ׳האָט געשמועסט, אַז דער תלמוד־תורה מלמד און שואל דער בעדער האָבן צוגערעדט דעם רב, אַז ער זאָל אויסרופן דעם חרם און אַז מען זאָל אויסרוימען די ביבליאָטעק... און יודעי־דבר האָבן דערציילט, אַז אויך איסר האָט אַ חלק אינעם דאָזיקן פאַרברעכן... געווען אַפילו אַזעלכע, וואָס האָבן עדות געזאָגט: אויך בנימין־לייב, איסר׳ס זון און יאָשעס תלמיד, האָט צוגעלייגט אַ האַנט צום שטיקל אַרבעט.

סייווי: די פאַרבינדונג צווישן איסר דעם וואַסער־טרעגער און די יונגע־לייט, וואָס זיינען מקורב געווען צום רב, איז שטאַרקער געוואָרן פון יאָר צו יאָר. ווען ס׳איז געקומען צו דער סדרה „תבוא" — בעת מען לייענט די תוכחה — האָבן זיך גענומען הערן קולות אין בית־המדרש, אַז מען זאָל אויפהערן צאַפּן ס׳בלוט ביי איסרן. זאָל מען מער נישט פאַרלאַנגען פון אים, אַז ער זאָל עולה זיין צו דער עליה! ביז אליה דער שוחט, דער בעל־קורא פון בית־המדרש, האָט איינמאָל אָפּגעטאָן אַ מעשה: ער האָט זיך אַליין אויפגערופן צו דער דאָזיקער שרעקלעכער פרשה... דאָס האָט אויסגעזען ווי אַ נס; און אַ לאַנגע צייט האָבן אַלע נישט אויפגעהערט צו ריידן דערפון...

נאָך די „ימים־נוראים" האָט יאָשע מלמד מודיע געווען, אַז ער האָט איינגעאָרדנט בנימין־לייבן אין ר׳ זשאַמעס מירער תלמוד־תורה. איסר דער וואַסער־טרעגער האָט איינגעפּאַקט דאָס פּעקל און אַוועקגעשיקט זיין בכור און זיין שטאָלצע האָפענונג צו אַ מקום תורה. זאָל ער דאָרט, מיטן כוח פון זיין לערנען, ליכטיקער מאַכן זיין וועלט און אַראָפּקוילערן פון דער משפּחה די גאַנצע לאַסט פון בזיונות, וואָס זיי האָבן זיך אַנגעליטן אין זייער צעבראָכנקייט, אָרעמקייט און שמאַך.

ג. די „חברה יושר"

פיר „זמנים" האָט בנימין־לייב געלערנט אין דער תורה־שטאָט מיר. דערנאָך, ווען ער איז צוריקגעקומען אַהיים, האָט ער נישט דערקענט זיין שטויבץ; און אויך דאָס שטעטל האָט אים קוים דערקענט. במשך די צוויי יאָר האָט גענומען אויפשפּראָצן די ערשטע רוסישע רעוואָלוציע און עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס קאַפּיטל פּאַרטייען, ציוניסטישע און אַנטי־ציוניסטישע, אויך אין אונזער שטעטל. דער פאַראיין „בני ציון" האָט באַשלאָסן צו פאַר־האַלטן דעם העברעאישן לערער אַלטער יאַסעלעוויטש; און מיר, די יוגנט־לעכע פון „ציון ושפתה", האָבן זיך באַמיט צו געפינען פאַר אים תלמידים צווישן די בעסטע יינגלעך. האָט אַלטער געגרינדעט נאָך אַ פאַראיין פאַר די פרויען „בנות ציון" און ער פלעגט פאָרלייענען פאַר די ווייבער און מיידלעך „רעפעראַטן" אָדער קאַפּיטלען ליטעראַטור פון דער צייטונג „דער יוד" יעדן פרייטיק־צו־נאַכטס. שבת פאַרנאַכט האָט ער געמאַכט פאַרזאַמ־לונגען אין איינעם פון די זייטיקע בתי־מדרשים — אויף וועלכע דער רב האָט נישט געהאַט קיין שליטה — און מען האָט דאָרט געגעבן לעקציעס אין תנ"ך. אויף די פאַרזאַמלונגען האָט ער מכבד געווען די אָנגעזעענע משכילים פון שטעטל: זאָלן זיי אויסטייטשן די טרייסט־קאַפּיטלען פון ישעיה אָדער די חורבן־קאַפּיטלען פון איכה פאַר די בעלי־בתים און לומדים, לויטן דקדוק און מיט אַקטועלע אַקצענטן.

די יוגנט פון שטעטל פלעגט לעקן די פינגער פון אַזעלכע אָוונטן און דעם „רב'ס קאָזאַקן" האָבן די ערשטע דערקלערט אַ פייערדיקע מלחמה אַלטערן און זיינע פאַרזאַמלונגען. אין דעם גרויסן בית־המדרש האָט מען געשמועסט, אַז אויף די תנ"ך־לעקציעס פאַרשפּרייט מען אַפּיקורסות און מען לאַכט דאָרט אָפּ פון די מפורשים. דעם רב'ס מקורבים האָבן באַשלאָסן צו וואַרפן זיך אין קאַמף און נישט לאָזן די יוגנטלעכע קומען צו די לעקציעס.

פּלוצלונג האָט זיך אויך באַוויזן אַ נייער קעגנער פון אַלטערס תנ"ך אָוונטן. צווישן די אַרבעטער און געזעלן האָט זיך גענומען פאַרשפּרייטן אַ מאָדנער קלאַנג, אַז אַלטער „פאַרפינצטערט דעם קלאַסן־באַוואוסטזיין" און אַז ער פאַרשפּרייט מיט זיינע לעקציעס דעם „גיפט פון שאָוויניסטישן קלע־ריקאַליזם". אויב די דאָזיקע קלאַנגען האָבן צום ערשט נישט געהאַט גענוג כוח זיך אַליין אויסצוטראָגן, זיינען אָבער געווען גענוג ווינטן, וואָס האָבן

זיי געגעבן פליגל. אין איינער פון די לאַנגע ווינטער־נעכט — ווען אַלטער איז אַהיימגעקומען פון זיין ציוניסטישן פריינט, דעם אַפטייק־קרעמער מהרש״ק צו זיך אין זיין איינזאַמען צימער — זיינען אויף אים אָנגעפאַלן פון הינטן צוויי געזונטע פויערים. איינער האָט פאַרוואָרפן אַ זאַק אויף אַלטערס קאָפּ און דער צווייטער האָט אים גענומען שלאָגן מיט אַ שטעקן. אַלטער האָט גענומען פרעגן מיט די לעצטע כוחות:

— זאַ שטאָ? (פאַרוואָס?).

און ער האָט באַקומען אַן ענטפער, וואָס איז געווען קורץ, אָבער ער האָט אַלץ אויפגעקלערט:

— זאַ תנ״ך! (פאַרן תנ״ך!)...

אַ לאַנגע צייט דערנאָך האָבן מיר נישט געקענט דערגיין, ווער האָט עס אָרגאַניזירט דעם דאָזיקן ווילדן אָנפאַל אויף אונזער באַליבטן לערער. זיינען עס געווען די פאַנאַטיקער פון רב׳ס קרייז? אָדער אפשר זיינען עס געווען די בונדיסטן — וואָס האָבן אָנגעהויבן שטעלן זייערע ערשטע, געמאָס־טענע און קאָנספּיראַטיווע טריט — און דער קאַמף מיט אַלטערן איז געוואָרן די ערשטע אַקציע, וואָס האָט אונז אָנגעזאָגט פון זייער עקזיסטענץ?

צי זיינען זיי געווען די ערשטע? ניין. אין שטעטל זיינען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן נאָך מקדים געווען די בונדיסטן. ס׳האָט זיך נאָך פאַר זיי געפעדערט דער וואונדערלעכער לערער, וואָס האָט געלערנט מיט די קינדער פונעם סמאָלאַרניק אינעם נאָענטן וואַלד. דאָס איז געווען אַ פייערדיקער סלאָנימער חסיד אין דער יוגנט און אַ גרויסער למדן. ער האָט געלערנט אין ישיבה און דערנאָך איז ער אַנדערש געוואָרן. האָט ער געפלאַקערט מיט אַפּיקורסישן צו־להכעיס און מיט רעוואָלוציאָנערן צאָרן. מיט דער זעלבער התלהבות, מיט וועלכער ער האָט אַמאָל געזונגען „י־ה אכסוף נועם שבת״, האָט ער איצט געזונגען מיטן גאַנצן כוח ביז כלות הנפש:

איך ברענג וואָפן
פאַר דעם שלאָפן
אום צו באַפרייען אַרבייטס־שקלאָפן
און איך מאַך זיי פריי — — —

און אַז ער האָט אויסגעשריגן דאָס וואָרט „פריי״ זיינען אים פייער־פונקען געפלויגן פון מויל. נאָר ער אַליין האָט זיך אָנגערופן „אַנאַרכיסט״. און ער האָט נישט צוגעגעבן קיין באַזונדער באַדייט דעם אָרגאַניזירן לערנ־

יינגלעך. אָבער איידער ער האָט נאָך באַוויזן צו פאַרכאַפּן דאָס האַרץ פון די אַרומיקע משכּילים, האָט אים די שיף אַוועקגעטראָגן אויף יענער זייט אָקעאַן...

און פריער, פאַר די בונדיסטן, איז נאָך אויך געווען אין שטעטל מיכאל רובין. ער איז געווען אַ קינד פון אַ פאַרמעגלעכער משפּחה. ווען ער איז צוריקגעקומען אין שטעטל נאָכן אָפּדינען אין מיליטער, האָט ער געהאַט שטייפע וואָנצעס און גערעדט טיף־רוסיש. זיין פּנים איז ענלעך געווען צו גאָרקי׳ס און די אויפגעקלערטע מיידלעך — וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט דער שטעטלדיקער רוסישער ביבליאָטעק — האָבן זיך אָנגעהויבן צו זאַמלען אַרום אים. אָבער ער איז גאָר געווען אַ „סאָציאַל־רעוואָלוציאָנער" און געזוכט אַ וועג צו די קריסטלעכע באַן־אַרבעטער, וואָס האָבן געהאַלטן ערב אַ שטרייק. ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט ביז מען האָט מיכאל רובינען אַרעסטירט...

די יונגע יידישע אַרבעטער, שניידער־געזעלן, שוסטערס, בלעכערס, סטאָלערס און די וואָס האָבן געאַרבעט ביי די טייך־ברעגן — פּונקט ווי די נייטאָרינס און שייטל־מאַכערינס, צו וועלכע די שמועה פון דער סאָציאַליס־טישער באַוועגונג האָט דערגרייכט — זיי אַלע האָבן אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך געוואַרט מיטן גאַנצן האַרץ־צאַפּל, אַז עס זאָל קומען אַ באַגלויבטער מנהיג, וואָס זאָל זיי אָרגאַניזירן, פירן...

אין יענער צייט איז בנימין־לייב, איסר דעם וואַסער־טרעגערס זון, צוריקגעקומען פון מיר צו אונז אין שטעטל. צי ער איז קאַליע געוואָרן און מ׳האָט אים פון דאָרט אַרויסגעטריבן? איז ער אַליין אַוועק? בכל־אופן: ער איז צוריקגעקומען אַן איבערגעקערטער. אין בית־המדרש האָט מען אים מער נישט געזען. שוין זיין שוואַרצע רובאַשקע אַליין האָט עדות־געזאָגט, אַז ער האָט זיך שטאַרק געענדערט. די וואָס וויסן אַלע סודות, האָבן שוין אויך דערציילט: די פּאָליציי לאָזט אים נישט אויסן אויג. אין דער זעלבער צייט איז אויך צוריקגעקומען, פון דער גובערניע־שטאָט, דער סטודענט פון לעצטן יאָר „קאָמערטשעסקאַיע אוטשילישטשע" (האַנדלס־שול) באַריס. ער איז געווען אַ זון פון דעם שטעטלדיקן גביר. מען האָט וועגן אים דערציילט, אַז אין דער גובערניע־שטאָט איז ער געווען פאַרמישט אין אַ שטרייק וואָס די סטודענטן האָבן אָרגאַניזירט. ער אַליין האָט זיך גערעכנט פאַר אַן „אַלגעמיינעם" סאָציאַל־דעמאָקראַט, נאָר אונטערן איינפלוס פון זיין עלטערן

קוזין (באָריס קלעצקין, דער שפּעטערדיקער באַרימטער יידישער פאַרלעגער פון ווילנע) האָט ער זיך אויך דערלויבט צו פּרעדיקן סאָציאַל־דעמאָקראַטיע צווישן די יידישע אַרבעטער אויף יידיש. ער האָט זיך בלויז זייער געהיטן דערביי, אַז זיין אַגיטאַציע זאָל זיין אויסגערייניקט פון „יידישע עלעמענטן" און ריין פון נאַציאָנאַלע „איבערטרייבונגען", פון וועלכע יעדער גוטער סאָציאַ־ליסט מוז אַנטלויפן וואו דער פעפער וואַקסט.

ווי נאָר די כוואַליעס פון ציוניזם האָבן זיך אויפגעהויבן אין שטעטל, האָט זיך אָנגעהויבן די עפּאָכע פון דיסקוסיעס. אויף איינעם אַ שבת האָט מען צו אונז אַראָפּגעשיקט אַ באַרימטן בונדישן רעדנער פון דער גובערניע. דאָס האָט ער געדאַרפט אַדורכפירן אַן עפנטלעכע דיסקוסיע מיטן לערער אַלטער יאָסעלעוויטש, וועלכע איז פאָרגעקומען אין דער ווייבער־שול פון דעם גרויסן בית־מדרש. נאָכן אַדורכפירן די עפנטלעכע שלאַכט, האָט דער גאַסט־רעדנער אַרויפגעלייגט אויף בנימין־לייבן און אויף באָריסן די אויפגאַבע צו אָרגאַניזירן די בונדישע גרופּע פון שטעטל. צו זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן אויפגעקלערטע מיידלעך פון דער „רוסישער ביבליאָטעק", די בעל־מלאכהשע לערן־ייִנגלעך און יונגע אַרבעטער. דערפון איז אויפגעשטעלט געוואָרן די בונדישע אָרגאַניזאַציע.

פון דעמאָלט אָן האָט בנימין־לייב מער נישט געוואוינט ביים טאַטן אין שטוב. ער האָט זיך געדונגען אַ צימערל אין צווייטן עק שטאָט, אַרום וועלכן עס האָבן זיך געקרייזלט אַלערליי סודות. אין יענעם יאָר האָט דאָס גאַנצע פּנים פון שטעטל זיך געענדערט, נישט צום דערקענען. פּלוצלונג זיינען אויסגעבראָכן אַ סך שטרייקן: ביי חייקע דער שניידערין, ביי יאָשקע דעם סטאָלער, ביים „אָדעסער שוסטער" און ביי גרשון דעם בלעכער... אויף איין אָרט האָבן געשטרייקט דריי אַרבעטער און אויפן צווייטן — פיר. נאָך איידער איין שטרייק האָט זיך געענדיקט, האָט זיך אַ צווייטער אָנגעהויבן. קיינער האָט רעכט נישט געוואוסט, וואר עס לייגט אונטער דאָס פייער, אָבער אַלע האָבן געזען, אַז עס ברענט שוין אַרום און אַרום.

און אַ סך האָבן געוואוסט שטילערהייט: ס'איז בנימין־לייב'ס אַרבעט... נאָך די שטרייקן איז געקומען די ריי אויף אויסגלייכן סתם קריגערייען צווישן אונטערנעמער, וואָס האָבן געפירט קאָנקורענץ, צווישן מחלוקת־פירנדיקע קרעמער, צווישן צעקריגטע יורשים און צווישן מאַן און ווייב... מ'האָט שוין געוואוסט: „חברה יושר" וועט פסקענען... און אַז זי טראָגט אַרויס אַ פּסק־

דין — טאָר מען זיך נישט אַנטקעגנשטעלן! און פון מויל צום אויער האָט מען זיך דערציילט וועגן אַ ווידערשפּעניקן, וואָס האָט נישט געוואָלט מקיים זיין דעם אַרויסגעטראָגענעם פּסק פון דער „חברה יושר“ — האָט מען ביי אים, אין מיטן נאַכט, געמאַכט אַ חורבן; און ס׳איז געווען אַ נס מן השמים וואָס ער האָט געראַטעוועט ס׳לעבן... איז דער פּחד פון דער „חברה יושר“ געפאַלן אויפן גאַנצן שטעטל.

ס׳האָבן זיך געפונען אַזעלכע, וואָס האָבן געזוכט אַ וועג צו איסר דעם וואַסער־טרעגערס האַרץ. דאָס האָבן זיי געוואָלט, אַז ער זאָל משפּיע זיין אויפן בכור זיינעם און יענער זאָל נישט האַלטן אַזוי שטרענג פאַרן צוים. נאָר איסר האָט אויסגעהערט, הנאה געהאַט וואָס אַזעלכע שיינע יידן ווענדן זיך צו אים נאָך אַזאַ טובה. נאָר ער האָט זיך ווייטער געהאַלטן גאָר האַרט; אָפּגעטרייסלט זיך פון אַלץ און אַלעמען... און די „בונדישע בירזשע“ — ס׳הייסט דעם גלח׳ס געסל, נעבן דעם וויסן קלויסטער — האָט ממש געראַנשט פון יוגנט. אַהין זיינען געקומען די אַרבעטער, וואָס האָבן שוין געשטרייקט און אַרבעטער, וואָס האָבן זיך ערשט געגרייט צו שטרייקן. עס זיינען געקומען „באַוואוסטזיניקע“, וועלכע זיינען גרייט געווען צו אַגיטירן אַנדערע — און עס זיינען געקומען רעקרוטן, וואָס האָבן געזוכט ווער עס זאָל זיי אַגיטירן... עס זיינען געקומען רייכע טעכטער, וועלכע האָבן זיך געגרייט צו די עקזאַמענס ביים עקסטערן־לערער און עס איז געקומען אַ ישיבה־בחור, וואָס האָט גע־חלומט צו ווערן אַ געהילפס־פּראָוויזאָר אין אַפּטייק... ס׳איז געקומען די דענטיסטין, וואָס האָט געוואָלט זיך באַזעצן אין שטעטל און עס איז געקומען די באַברויסקער קורסיסטין, וואָס האָט דאָ געגעבן אוראָקעס. עס זיינען אויך געקומען אַהער די שיינע קצבישע טעכטער יעדן פאַרנאַכט — באַגלייט פון זייערע פאַרערער — און זיי האָבן נישט אויפגעהערט צו זינגען די לידער פון עדעלשטאַטן און רייזענען... און אין דער געסל־פינצטערניש, הינטער דעם קלויסטער, האָט דאָס אויג געקענט באַמערקן דאָס גלאַנציקע היטל פון רייכן האָלץ־הענדלערס זון, באָריס און דאָס שוואַרצע העמדל פון בנימין־לייבן. דאָס האָבן זיי, צוזאַמען, דיריגירט מיטן גאַנצן יונגן רויש אויף דער בונדישער בירזשע.

אין יענעם זומער האָט זיך אויך האַלב־אויסבאַהאַלטן און האַלב געקומען צו גאַסט אויף עטלעכע וואָכן דאַטשע צו אונז אַ וואַנדערנדיקער סטודענט. דאָס איז געווען מיינע שוועסטערס אַ ידיד, וועלכער איז געקומען פון דער

עמיגראַציע אין שווייץ און פּאַריז. ער איז געווען איינער פון די געהיימע, בונדישע פירער און מ׳האָט אים גערופן סאַלאָמאָן. ער האָט געהאַט אַ שיין קול און פיינע מאַניערן.

דער דאָזיקער בונדישער אינטעליגענט איז געווען אַ מאָגערער, מיט בלויע אויגן און העלע וואָנצעס. ער האָט געבראַכט אין אונזער שטוב אַריין אַ טייערע מתנה: אַ גרויסן אוצר פון יידישע פאָלקס־לידער, וואָס אַ טייל פון זיי זיינען נאָך ביי אונז נישט געהערט געוואָרן. יעדן אָוונט האָט זיין האַרציק, ווייך קול זיך געטראָגן איבער די וואָלדיקע שטעגלעך און דערמיט האָט ער געפאַנגען הערצער. ייִנגלעך און מיידלעך האָבן זיך צו אים געצויגן פון אונזער שטעטל און פון די אַרומיקע ערטער אויף אַלערליי וועגן און מיט אַלערליי אויסריידענישן. סיי פאַרן זינגען און סיי נאָך דעם האָט ער געשאָטן מיט הייסע קוילן אויף די קעפּ פון די „קליינבירגערלעכע סאָציאַליסטן״ — און געמיינט האָט ער דערביי אַלע מינים פּועלי־ציוניסטן — וועלכע האָבן שוין גענומען אויסשפּרייטן זייערע שטילע נעצן איבער די אַרומיקע שטעט־לעך... און אויך מיין האַנט און מיין האַרץ האָבן געהערט צו די דאָזיקע נעץ־פאַרשפּרייטער.

אין איינעם פון יענע טעג האָט דער גאַסט, סאַלאָמאָן, פאַרשפּעטיקט אַהיימצוקומען פון זיין פאַר־מיטאָגדיקן שפּאַציר. צוזאַמען מיט אים האָבן אויך פאַרשפּעטיקט מיינע שוועסטער. דערפאַר האָט די באַזאָרגטע מאַמע מיך געשיקט, כ׳זאָל זיי אַרומזוכן אין וואַלד און ברענגען צום עסן. איך בין געגאַנגען איבער די הויפּט־וועגן פון וואַלד. דערנאָך בין איך אַוועק צו די שאָטן־ווינקלען, וואו מיינע שוועסטער פלעגן זיצן מיט זייערע חברטעס און פריינט, אונטער די ניסן־ביימער. ביז איך האָב פון וויטנס דערהערט סאַלאָמאָנס זיסע, האַרציקע שטים פון יענער זייט בערגל. בין איך נאָכגע־גאַנגען דעם קול און אַנטדעקט אין דער געדיכטעניש פונעם וועלדל אַ גרויסע פאַרזאַמלונג פון ייִנגלעך מיט מיידלעך. דאָס זיינען געווען אַזעלכע, וואָס זיינען דאָ געקומען אויף דאַטשע און אויך געסט פון די אַרומיקע שטעטלעך. אויך מיינע שוועסטער זיינען געווען צווישן זיי. סאַלאָמאָן איז געשטאַנען אָנגעלענט אָן אַ בוים און געהאַלטן אַ רעדע פאַר דער חברה, וואָס איז געווען צעוואָרפן צווישן די קוסטן. נעבן אים, אויף אַן אָפּגעשני־טענעם שטאַם, איז געזעסן דער פאַרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג: מיין חבר און קעגנער, בנימין־לייב, דער זון פון איסר דעם וואַסער־טרעגער...

ד. איין פּראָקלאַמאַציע קעגן דער צווייטער...

זינט דאַן האָב איך זיך מער נישט געטראָפן פּערזענלעך מיט בנימין־לייבן. דער פּאַרטייאישער באַרג, וואָס איז אויסגעוואָקסן צווישן אונז ביידן, האָט אויך געשפּאָלטן די גאַנצע יוגנט פון שטעטל. אַזוי ווי ראַפּטום איז אַוועקגענומען געוואָרן די בייסיקע שאַרפקייט פון דער שפּאַלטונג צווישן איין חסידישער גרופּע און דער צווייטער; ווער שמועסט נאָך וועגן דער רייסעריי פון לאַנגע צייטן, צווישן חסידים און מתנגדים. אַפילו די נייע קריגעריי צווישן די ציוניסטן און דעם רב׳ס גרופּע האָט פאַרלוירן איר גלאַנץ.

דער יצר־הרע פון שפּאַלטונג האָט זיך איצט אַריבערגעטראָגן מיט דער גאַנצער קראַפט אין דער נייער מלחמה. זי האָט זיך אויסגעשפּרייט צווישן ביידע געהיימע „בירזשעס", וואָס זיינען איבער־נאַכט אויסגעוואָקסן אין די שטעטלדיקע הינטער־געסלעך. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף צווישן דער בונדישער בירזשע — וואָס בנימין־לייב האָט מיט איר אָנגעפירט אין קלויסטער־געסל — און דער נייער, פּועלי־ציוניסטישער בירזשע, וואָס האָט זיך איינגעפּעסטיקט אויף דער מינסקער גאַס. מיט דער נייער בירזשע האָט אָנגעפירט מיין חבר און באַגייסטערטער פּיניע, דער זון פון סלאַווע בערקע הענעס, די באַקאַנטע בעקערין פון שטעטל.

פּיניע איז געווען עלטער פאַר מיר מיט צוויי יאָר און ייִנגער מיט צוויי יאָר פון בנימין־לייבן. ער האָט געאַרבעט אין זיין פאָטערס בעקעריי און דערפאַר באַטראַכט געוואָרן פאַר אַ כשרן פּראָלעטאַריער. ער האָט אויך געהאַט אָנהענגער צווישן די אַרבעטער־געזעלן און דער אינטעליגענץ פון דער שטעטלדיקער אַרבעטערשאַפט. ער האָט זיך שוין באַוויזן אויסצולערנען העברעאיש ביי אַלטערן.

זיין פעטער, דעם פאָטערס ברודער, איז געווען דער טשעריקאָווער רב, הרב קאָקס — פון די ערשטע מזרחיסטישע רבנים און מטיפים. ווען זיין פעטער איז געקומען אין שטעטל אַריין, האָט ער אויפגעשטורעמט די הערצער מיט זיינע קלוגע און שאַרפזיניקע דרשות. מען האָט זיי געדענקט אַ לאַנגע צייט, נאָך זיין אַוועקפאָרן. טאַקע פּיניע האָט דאָס צונויפגענומען די יונגע אַרבעטער, וואָס האָבן געקענט העברעאיש און עס האָט זיי צום „בונד" נישט געצויגן. פון זיי האָט ער אויפגעשטעלט די ערשטע געהיימע „סכאָדקע" פון פּועלי ציון ביי אונז אין שטויבץ. פון אבא רובענטשיקס קרייזן אין מינסק

האָט מען אים צוגעשיקט די ערשטע ליטעראַטור — וועלכע איז נויטיק געווען צו גרינדן אַ סניף. דערנאָך האָט פּיניע געבומען אַרויספאָדערן פון מינסק, אָדער קוידאַנאָוו, פּועלי־ציוניסטישע רעדנער, וועלכע קענען זיך פאַרמעסטן אין עפנטלעכע דיסקוסיעס מיט אַ בונדישן קעגנער. האָט זיך צעפלאַקערט אַ שלאַכט איבער דער נשמה פון דער שטעטלדיקער יוגנט. פּיניע איז געשטאַנען בראש פון איין אַרמיי, בנימין־לייב בראש פון דער צווייטער — און איך בין געווען מיט פּיניען. היות ווי דאָס לעבן האָט גענומען ברויזן אויך אויף אונזער בירזשע — און פּיניע האָט גענומען ברענגען אַהין אַלץ מער יוגנטלעכע — איז אויף מיר אַרויפגעלייגט געוואָרן די אויפגאַבע זיי צו „געבן אַגיטאַציע". דער פאַראיין „שואפות ציונה", וואָס אַלטער האָט געגרינדעט פאַר די מיידלעך פון שטעטל ווי אַ צוגרייטונג צום קרייז „בנות ציון", איז ביסלעכווייז געוואָרן פאַרוואַנדלט אין אַ רעזערוו פאַרן נייעם סניף פון פּועלי ציון. אינעם הויז פון דער פאַרזיצערין, שיינקע שאַפּיראָ, איז אויפגעהאַנגען געוואָרן אַ געהיים פּאָסט־קעסטל. אַהין האָבן די מיידלעך פון קרייז „שואפות ציונה" געקענט אַריינוואַרפן צעטעלעך וועגן פראַגן וואָס האָבן זיי צעטומלט. די צעטעלעך זיינען געווען געשריבן אויף געקעסטלט פּאַפּיר, אַרויסגעריסן פון שול־העפטן, אויף וועלכע מען לערנט חשבון. יעדן טאָג האָט די פלייסיקע און חנעוודיקע שיינקע אַרויסגענומען די קוויטלעך פון קעסטל און זיי געבראַכט צו מיר. איך האָב זיי איבערגעלייענט, קלאָסירט און צוגעגרייט מיינע תשובות. מיינע ענטפערס פלעג איך געבן אויף די פאַרזאַמלונגען, שבת־צו־נאַכטס, מיט גרויס אויספירלעכקייט — ביים האַלטן די רעפעראַטן פאַר די „שואפות ציונה".

אַז מיר האָבן זיך אַנגעטראָפן אויף אַ צעטל, אָנגעפּראָפּט מיט פרעמד־ווערטער און געפעפערטן אַנטי־ציוניזם, פלעגט שיינקע צוגעבן: אַהאַ, דאָס מוז שוין זיין אַ צעטל פון איינער, וואָס הערט זיך איין צו די העץ־רעדעס פון בנימין־לייבן! איך פלעג זיך דאַן אָפּשטעלן אויספירלעכער אויף אַזעלכע רייד און שיסן מיינע פיילן אַ סך ווייטער. כ'האָב געוואוסט, אַז די רייד וועלן דערגיין ביז צו מיין גרויסן קעגנער, וואָס באַהאַלט זיך הינטער דער פרע־גערין. מען האָט אויף מיר אויך אַרויפגעלייגט די אויפגאַבע צו לייענען פאַר די חברטעס יעדן שבת פאַרנאַכט קאַפּיטלען פון „פּאַ פּאַוואָדו" (אַזוי האָט געהייסן די רוסישע בראָשור וואָס די „מינסקער" פּועלי ציון האָט אַנאָנים אַרויסגעגעבן, בשייכות מיטן בונדישן אַריינטרעטן אין דער רוסישער

סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי). די טעמע פון דער בראַשור איז געווען אַ קריטישער אַנאַליז פון דער בונדישער שטעלונג אין דער יידיש־נאַציאָנאַלער פראַגע און אַ פּאָלעמישע באַשולדיקונג קעגן דעם, וואָס דער „בונד" זעט נישט די ספּעציפישקייט פון יידישן פּראָבלעם אין גלות. איבער דעם האָט מען אָנגעדרשנט גאַנצע בערג.

מיר האָבן געוואוסט, אַז אויך אין אונזער שטעטלדיקן „בונד" הערשן מיינונגס־פאַרשידנקייטן. פאַראַן די „ווייכע" — וואָס זיינען גרייט מוותר צו זיין אויף דער מינדסטער אַרויסהויבונג פון יידיש־נאַציאָנאַלן פּראָבלעם, בעת זייערע דיסקוסיעס מיט דער רוסישער ס. ד. — אָבער עס זיינען אויך דאָ „האַרטע", וואָס פאַרלאַנגען מען זאָל מער אונטערשטרייכן זייער יידישע זעלבסטשטענדיקייט. מיר האָבן אויך געוואוסט, אַז באַריס מיט דער באָב־רויסקער רוסישער לערערין געהערן צו די „ווייכע". דאַקעגן בנימין־לייב געהערט צו די „האַרטע". פּיניע האָט שוין געהאַט האָפענונגען, אַז מיר וועלן נאָך פאַרדינען פון דער אינערלעכער מחלוקת אין „בונד". אָבער אין גיכן האָבן די „ווייכע" געזיגט און בנימין־לייב האָט זיך אונטערגעגעבן. „די גאַנצקייט פון בונד" — האָט בנימין־לייב געגומען טענהן — „איז וויכטיקער פון אַלץ". האָט ער מקבל געווען אויף זיך די גזירה.

נישט בלויז האָט ער זיך אונטערגעגעבן, נאָר ער האָט נאָך געוואָלט אויסמיידן פאַרשידענע ריידענישן אויף דער בונדישער בירזשע. מען האָט געקענט זאָגן, אַז צוליב זיין פריערדיקער העברעאישער דערציאונג איז ער קעגן באַריסן; אַז דאָס רופט זיך אין אים אָפּ דער פריערדיקער ישיבה־בחור. ער האָט אויך געוואָלט אָנהאַלטן די השפּעה אויף די קעגנער אין דער פּאַרטיי און זיי פאַרהיטן פון אַסימילאַטאָרישן דאַרן. צוליב די אַלע זאַכן האָט ער זיך גענומען וואַרפן אויפן ציוניזם און פּועלי־ציוניזם מיט נאָך מער פאַר־ביסנקייט — און די שנאה האָט זיך צעפלאַקערט אויף ביידע זייטן.

אין יענער צייט איז געשען עפּעס, ערגעץ וויט, אין צאַרישן רוסלאַנד: מען האָט שווער באַשטראָפט פּאָליטישע אַרעסטירטע אין אַ געוויסער תפיסה, אָדער אַ גובערנאַטאָר איז דערהרגעט געוואָרן פון אַן אַטענטאַט. בכל־אופן: עפּעס איז פאָרגעקומען — און דער „בונד" אין שטעטל האָט געהאַלטן, אַז ער דאַרף זיך אָנכאַפּן דעריין. האָט ער זיך טאַקע נישט געפוילט און אָפּגעטאָן אַ גרויסע זאַך: ער האָט אַרויסגעלאָזט אַ פּראָקלאַמאַציע אין נאָמען פון דער בונדישער אָפּטיילונג ביי אונז אין שטאָט, אויף אַ שטאַרק־„פּאָליטישן" יידיש.

לויט די אויסדרוקן ווי „דער קאַפּיטאַליסטישער וואַמפּיר", אָדער „דער וויל־קיר פון דער סאַלדאַטעסקע" און „דער יום הדין וואָס קומט שוין אָן" — האָט מען באַלד דערקענט: דאָס איז בנימין־לייב׳ס לשון! איך האָב גאָר באַזונדער דערקענט זיין נוסח, צוליב די „נידער"־אויסרופן, וואָס זיינען געווען אַזוי פיל אין דער פּראָקלאַמאַציע: נידער מיטן בירגערלעכן נאַציאָנאַליזם... נידער מיטן קליינבירגערלעכן סאָציאַליזם... נידער מיטן שאָוויניסטישן קלעריקאַליזם... נידער מיטן ציוניזם.

יעדער „נידער" זיינער באַזונדער האָט געהאַגלט אויף אונזער קאָפּ — פּונקט ווי יעדער „ארור" און „יככה" פון דער תוכחה האָט געקלאַפּט אויפן קאָפּ פון איסרן, זיין טאַטן, בעת ר׳ אליה האָט אַזוי בפירוש אַרויסגעלייענט די קללות.

ווען דער ערשטער מאַי האָט זיך גענומען דערנענטערן, האָט פּיניע באַשלאָסן: דאָס יאָר מוז אויך דער סניף פון פּועלי ציון פאַרעפנטלעכן אַן אייגענע פּראָקלאַמאַציע. זי דאַרף ענטפערן דער בונדישער און דערביי אויך האָבן אַ טעאָרעטישן אינהאַלט. עס מוזן אויך זיין אין איר די גרונט־פּרינציפּן פון אונזער פּראָגראַם: דעם סאָציאַליסטישן, דעם רעוואָלוציאָנערן און דעם ציוניסטישן...

גאָר שפּעט ביינאַכט האָט מיך פּיניע אַרויסגענומען הינטער דער שטאָט, אויפן וועג צום שיניאַווער וועלדל. דאָרט, אין וועלדל, האָבן אונז שוין אָפּגעוואַרט נאָך צוויי: אליקים דער שערער — וואָס איז געווען דער קאַסירער פון סניף — און די גימנאַזיסטין ליזאַ הרכבי; אַן אינטעליגענט מיידל, וואָס איז יענעם זומער געקומען צו אונז פון סלוצק און איז געווען די באַוואוסט־זיניקסטע פונעם סניף. פּיניע האָט אַוועקגעלייגט פאַר ליזען דעם נייעם העקטאָגראַף, וואָס ער האָט נאָר־וואָס געבראַכט פון מינסק, ספּעציעל פאַר דער פּראָקלאַמאַציע; און אליקים האָט צוגעלויכטן מיט אַ גרויסן לאַמטערן. דאָס איז טאַקע געווען דער לאַמטערן פון סלאַווען, פּיניעס מוטער, מיט וועלכן זי פלעגט יעדע נאַכט גיין אַרויסטראָגן אירע קיכלעך צום פאַרקויפן. איצט האָט ליזע, ביי זיין ליכט, גענומען אויסקריצן די ווערטער פון מיין מויל פאַר דער פּראָקלאַמאַציע... דאָס איז געווען די ערשטע פּראָקלאַמאַציע, וואָס איך האָב מחבר געווען.

דערנאָך האָט דאָס האַרץ אַזוי שטאַרק געהעמערט: איך בין יענעם ערשטן מאַי פאַרבייגעגאַנגען דעם שול־הויף און געזען, ווי גרופּקעס יונגוואַרג

זיינען געשטאַנען צונויפגעדריקט. איינער האָט, פון איבערן צוויטנס רוקן, געשלונגען די פאַרבאָטענע ווערטער, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן מיט בלויער טינט אויף העל פּאַפּיר... איך האָב געמוזט צונויפנעמען אַלע מיינע גייסטיקע כוחות, בכדי קיינער זאָל אין מיין פּנים נישט דערקענען פון וועמענס מויל עס שטאַמען אָט־די שטורעמדיקע ווערטער...

ה. דעם יחיד'ס טרויער

אָבער דער מענטש, וואָס איז מיר כסדר געשטאַנען פאַר די אויגן, בעתן דיקטירן די פּראָקלאַמאַציע — ער האָט זי שוין נישט געלייענט... צוויי טעג פאַרן ערשטן מאַי האָט זיך איבערן שטעטל אַראָפּגעלאָזט די עפּידעמיע פון שוואַרצע פּאָקן; און ער, דער פירער פון שטעטלדיקן „בונד", בנימין־לייב, איז געווען פון אירע ערשטע קרבנות. אַלע אָנשטרענגונגען פון דאָקטאָר אים אויסצוהיילן האָבן נישט געהאָלפן. ס'האָט נישט געדויערט קיין גאַנצע זיבן טעג און בנימין־לייב איז געשטאָרבן — — — אויף יענעם טאָג איז, אַזויווי פון זיך אַליין, אָפּגעשאַפט געוואָרן די קאָנספּיראַציע. דער גאַנצער „בונד" פון שטעטל, מיט אַלע זיינע חברים און חברטעס, אָנהענגער און סימ־פּאַטיקער — אַלע האָבן זיך אבילות'דיק געצויגן צו דער קאָנספּיראַטיווער דירה פון זייער יונגן פירער, וואָס איז אַזוי פרי פאַרשניטן געוואָרן.

דאָס ערשטע מאָל אין דער געשיכטע פון אונזער שטעטל האָבן די געסלעך געזען טראָגן אַ יידישן בר־מינן, וואָס איז נישט געווען איינגעהילט אין קיין טלית, נאָר אין אַ רויטער פאָן... נאָך אים זיינען נישט געגאַנגען קיין שמשים פון דער חברה־קדישא, מיט צדקה־פּושקעס אין די הענט; און נישט קיין תלמוד־תורה־קינדער, מיט תהילים־פּסוקים אין מויל, נאָר אַ גרופּע אַנטבלויזטע קעפּ און מיידלעך מיט אויפגעדעקטע האָר. זיי האָבן מאַרשירט אין דער ריי מיט רויטע פענער פאָרויס און רעוואָלוציאָנערע לידער אין מויל. אָט האָט זיך אַרויסגערוקט פון דער ריי די שיינע דבורה — די טאָכטער פון לייזשע דעם קצב — און אָנגעהויבן זינגען מיט אַ דערשטיקט קול:

עס טרעפט דיך אַ קויל, מיין געטרייער,
אַ קויל פונעם שונא, דעם הונט;
איך נעם דיך אַרויס פונעם פייער
און הייל דיר מיט קושן דיין וואונד — — —

אַלע באַגלייטער האָבן איר אָפּגעענטפערט מיט אַ הויך קול, איבער דער גאַנצער גאַס, וואָס איז אָפּגעליידיקט געוואָרן פון יעדן פרעמדן:

איך נעם דיך אַרויס פונעם פייער

און הייל דיר מיט קושן דיין וואונד — — —

בלויז איינער, איסר דער וואַסער־טרעגער, האָט זיך געשפּרייזט באַזונדער; איינזאַם און אויסגעלאָשן, צווישן אַלע מאַרשירנדיקע. עס האָט אויסגעזען, אַז ער איז דאָ אַ פרעמדער צווישן דער מחנה זינגער אויף אָט־דער יאָ־לוויה און נישט־לוויה. אַזיווי מען וואָלט דאָ גאַרנישט געבראַכט צו אייביקער רו זיין זון, זיין בנימין־לייבן — דעם ערשטן פון זיין קראַפט און דעם לעצטן פון אַלע זיינע האָפענונגען... איבערן גאַנצן וויטיק פון זיין אבילות האָט גובר געווען די שאַנד פון זיין עלנט. אַזוי איז ער נאָך קיינמאָל נישט פאַר־שעמט געוואָרן אין משך פון אַלע זיינע יאָרן, הגם זיי זיינען געווען אָנגעזאַפּט מיט צער און פאַרשעמונג. אָט האָט ער דאָך שוין זוכה געווען — און אַלדאָס גרויסע, וואָס ער האָט געחלומט וועגן בנימין־לייבן, איז דאָך טאַקע געקומען... דער צייכן פון שפלות איז לגמרי אָפּגעמעקט געוואָרן פון בנימין־לייבן. אָט איז דאָך געקומען די שענסטע יוגנט פון שטאָט אים אָפּגעבן כבוד, זיין בנימין־לייבן! אָבער פאַרוואָס, רבונו של עולם? פאַרוואָס איז אַזוי געשען? פאַרוואָס זעט ער נישט, איסר, נאָך אַזאַ ייד ווי ער ביי דער לוויה? און פאַרוואָס לאָזט מען אים נישט זאָגן קיין קדיש ביים קבר פון זיין איינציקן זון? און פאַרוואָס איז גאָר קיינעם אויפן זינען נישט געקומען, אַז דאָ דאַרף מען מאַכן אַן „א־ל מלא רחמים״?!

און ווען די פּראָצעסיע איז געקומען צום שול־הויף און איז געגאַנגען ווייטער — גלייך ווי עס וואָלט דאָ חלילה קיין שול נישט געווען, אָדער גלייך ווי דער מת וואָלט גאָר קיינמאָל קיין שייכות נישט געהאַט מיטן דאָזיקן מקום־קדוש — האָט שוין דאָס מעסטל פון איסר׳ס יסורים זיך אויסגעפולט. זיינע קנעכלען האָבן זיך אויפגעהערט צו באַוועגן... אַ שווייגעוודיקער האָט ער זיך אַדורכגעשלייכט צווישן די שרענגעס פון פרעמדע באַגלייטער און מיט די לעצטע כוחות איז ער אַריינגעפאַלן אין דער ליידיקער שול. ער האָט אָנגעלענט זיינע צוויי עלנבויגנס אין דעם פענצטער־ביישטיבל פון דער מערב־וואַנט און אויסגעבראָכן אין אַ געוויין.

ס׳איז דאָס ערשטע מאָל, וואָס מ׳האָט געזען איסר דעם וואַסער־טרעגער וויינען אויפן קול אין סאַמע מיטן בית־המדרש...

אַ מלחמה
דער מלחמה

(מיין ערשטער סאָציאַליסטישער קאָנגרעס)

דער ערשטער קאָנגרעס פון סאָציאַליסטישן אינטערנאַציאָנאַל, אויף וועלכן איך בין געווען אַן עד־ראיה — איז פאַקטיש געווען דער לעצטער קאָנגרעס, וואָס די אינטערנאַציאָנאַלע סאָציאַליסטישע באַוועגונג האָט אויף אים באַוויזן צו פאַראייניקן די פאָרשטייער פון אַלע אירע גייסטיקע שטרע־מונגען און שיטות אָן אויסנאַם. אַלע סאָציאַליסטישע און קאָמוניסטישע ווי אויך „צוויי און אַ האַלב"־קאָנגרעסן, וואָס די באַוועגונג האָט אָפּגעהאַלטן פון

דעמאָלט ביז היינט, זיינען שוין געווען קאָנגרעסן פֿון איין אָרעם אין דער באַוועגונג וואָס איז צעשפּאָלטן געוואָרן — מיטן אויסנאָם פֿון איין בערלינער באַראַטונג, פֿון אַלע דריי אינטערנאַציאָנאַלן צוזאַמען. אָבער זי האָט, אַגב, מער אונטערגעשטראָכן די צעטיילונג ווי זי האָט דעמאָנסטרירט די פֿאַר־אייניקטקייט. יענער קאָנגרעס איז געווען דער לעצטער קאָנגרעס פֿונעם אינטערנאַציאָנאַל, וואָס האָט אים פֿאַרגעשטעלט אין זיין גאַנצקייט. נאָך אים האָט זיך צעבערעקלט דער פּעלז, אויף וועלכן עס האָט זיך געזאָלט אויפֿהויבן דער „צוקונפֿטס־היכל" פֿון דער אויסגעלייזטער מענטשהייט.

ס'איז געווען אין דעצעמבער־יאַנואַר פֿון יאָר 1912־1913. די וועלט האָט זיך שוין געהאַט אָנגעצונדן אינעם מלחמה־פֿייער, וואָס האָט זיך קוים איינגע־שטילט — אויפֿן באַלקאַן — און האָט געדראָט צו באַנייען זיך פֿון אַלע זייטן. די שנאה־פֿאַרשפּרייטער זיינען שוין געזעסן ביי דער געבורטס־שטול. די קערנדלעך פֿון דער העץ־אידעאָלאָגיע זיינען שוין געזייט געוואָרן דורך געניטע הענט אין פֿאַרשידענע לענדער. די מומחים איבער די קריגס־כּלים אין די גענעראַל־שטאַבן, אָדער אין די וואָפֿן־פֿאַבריקן, האָבן שוין פֿאַרלוירן דאָס געדולד און דאָס שפּיל מיט הרוגים האָט גערייצט זייער געמיט. די צייכנס פֿון דער נאָענטער וועלט־שׂרפֿה — וואָס האָט באַלד דערנאָך אויסגעבראָכן אין אויגוסט 1914 און פֿאַרברענט מיליאָנען נפֿשות גאַנצע פֿיר יאָר נאָכאַנאַנד — זיינען שוין באַמערקט געוואָרן פֿון יעדן זעעוודיקנס אויגן. די אינטער־נאַציאָנאַלע, סאָציאַליסטישע באַוועגונג האָט דערפֿאַר באַשלאָסן זיך צו שטעלן אויף דער וואַך און אַ סוף מאַכן צו די בייזע כּוונות פֿון די מלחמה־צוגרייטער.

דער „אינטערנאַציאָנאַליזם", וואָס האָט אַריינגענומען אַלע לענדער, איז דאַן באַטראַכט געוואָרן ביי די פֿירער פֿון אינטערנאַציאָנאַל און זיינע אָנהענגער ווי אַן אייזערנער פּרינציפּ — גענוי ווי דער סאָציאַליזם גופֿא. עס איז גאָר־נישט מעגלעך געווען זיך פֿאַרצושטעלן, סיי אין דער טעאָריע און סיי אין דער פּראָפּאַגאַנדע, אַז מען קען אָפּטיילן איינס פֿון דאָס צווייטע. ווער עס רופֿט צו בלוטיקע מלחמות צווישן פֿעלקער איז גענוי אַזוי, ווי דער וואָס רופֿט צו פֿאַרגעסן דעם קאַמף צווישן קלאַסן; און ביידע צוזאַמען זיינען די ערגסטע שונאים פֿונעם אינטערנאַציאָנאַלן סאָציאַליזם. דער אינטערנאַציאָנאַל האָט דערפֿאַר געהאַלטן פֿאַר זיין צענטראַלער אויפֿגאַבע תּיכף צו דערקלערן זיי אַן עפֿנטלעכן קאַמף.

איז טאַקע געשען: ווי נאָר די סכּנה האָט זיך גאָר שטאַרק דערנענטערט

און די שונאים האָבן זיך באַוויזן ביי די טויערן — האָט דער סאָציאַליסטישער אינטערנאַציאָנאַל צונויפגערופן אַ ספּעציעלן אינטערנאַציאָנאַלן קאָנגרעס אין באַזעל. דער דאָזיקער קאָנגרעס האָט זיך געדאַרפט פאַרנעמען מיט איין הויפּט־אויפגאַבע, וועלכע ער האָט געזען אין דער דאָזיקער שטורעמדיקער שעה ווי דעם חוב איבער אַלע חובות: אָנצוזאָגן אַ קריג דעם קריג. דאָס איז געווען די לאָזונג וואָס האָט געפלאַטערט איבערן באַזעלער „מינסטער" (קירכע), וואו דער קאָנגרעס איז פאָרגעקומען. אַלע באַראַטונגען און רעדעס אויפן קאָנגרעס זיינען געווידמעט געוואָרן דער דאָזיקער אויפגאַבע. אַהין זיינען איילעוודיק צונויפגעקומען די דעלעגאַטן פון אַלע לענדער, מיט די ניואַנסירטע גרופּירונגען פון יעדן לאַנד באַזונדער, צוזאַמען מיט זייערע שענסטע פּערזענלעכקייטן און רעדנערס. עס זיינען צווישן זיי געווען וועטע־ראַנען פון דער באַוועגונג, וועלכע זיינען הויך געשעצט געוואָרן אין די פּאַרטייען פון אַלע לענדער; און עס האָבן נישט געפעלט אויך יונגע, באַגאַבטע פירער, וואָס האָבן נאָר־וואָס אָנגעהויבן אויסצופירן זייער ראָל. מ'האָט באַ־שלאָסן צו קעמפן דורך אָרגאַניזירן אַן אַלגעמיינעם שטרייק, דורך אויפ־רודערן די עפנטלעכע מיינונג און אויב מ'וועט דאַרפן — אויך מיטן באַנוצן געווער...

איך בין דאַן געווען אַן אָנפאַנגער־סטודענט אין דער דייטשער אוניווער־זיטעט פון פרייבורג און ברייזגאַו, אין דער באַדענער פּראָווינץ — צוויי שעה רייזע פון באַזעל, וואו דער דאָזיקער געוואַגטער און רוישיקער קאָנגרעס איז פאָרגעקומען. אמת, עס זיינען ערשט אַריבער דריי חדשים זינט איך בין געקומען אין דער פרעמדער שטאָט; און דאָס געלט־קניפּל, וואָס כ'האָב זיך צוגעגרייט (פון שרייבן היסטאָרישע אַרטיקלען אין דער יידיש־רוסישער ענציקלאָפּעדיע), איז שוין אַ היפּש ביסל אויסגעליידיקט געוואָרן. דערצו איז אונזער פּאַרטיי „פּועלי ציון" דעמאָלט נישט געווען איינגעגלידערט אינעם אינטערנאַציאָנאַל — און איך האָב נישט געהאַט קיין שום האָפענונג צו באַ־קומען אַן אַריינגאַנגס־קאַרטע ווי אַ מיטגליד. דאָך בין איך געפאָרן קיין באַזעל. אין דער לעצטער מינוט האָט מיך אַן אוניווערזיטעט־סטודענט גע־שטעלט אין קאָנטאַקט מיט אַ וואַרשעווער יידישער צייטונג. האָב איך פון איר באַקומען אַ טעלעגראַפישע באַפולמעכטיקונג ווי איר קאָרעספּאָנדענט — און איך בין באַשטעטיקט געוואָרן.

דער פּאַקטישער אָרגאַניזאַטאָר פונעם קאָנגרעס איז געווען וויקטאָר

אַדלער, דער פירער און פּאַטראָן פון דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי אין עסטרייך. ער האָט עס טאַקע געפירט דערצו, אַז זיין פּאַרטיי זאָל ווערן אַזוי שטאַרק, אייניק, גאַנץ, גרויס און געוואַגט. ער האָט געלענקט מיט איר גורל, דערצויגן אירע פירער און דינער צווישן דער אינטעליגענץ אַרום אים (על פי רוב: יידישע אינטעליגענץ), זיי אָנגעצייכנט פּאַרויס — יעדן פון זיי — זייערע לעבנס־אויפגאַבן, לויט זייערע פעאיקייטן און לויט די באַדער־פעניש פון אַזאַ פּאַרטיי, וואָס גרייט זיך אָנצופירן מיט מאַסן און איבער־צונעמען די מאַכט. צווישן זיינע תלמידים איז נישט בלויז געווען זיין זון פרידריך — וועלכן ער האָט דערצויגן פאַר דער באַוועגונג. צווישן זיי איז אויך געווען זיין זונס חבר אָטטאָ באַוער און זיין שפּעטערדיקער קעגנער קאַרל רענער; דער פּאַרטיי־זשורנאַליסט און פּראַקטישער אָרגאַניזאַטאָר עלנבויגן; דער מאַרקסיסטישער עקאָנאָמיסט הילפערדינג (וואָס ער האָט אים דערנאָך געראָטן אַריבערצופאָרן קיין דייטשלאַנד) און דער פילאָזאָף מאַקס אַדלער, וועלכן ער האָט באַשטימט פאַר פּראָפעסאָר אין דער אוני־ווערזיטעט.

שוין זינט לאַנגע יאָרן האָט ער זיך אויסגעצייכנט ווי דער דיריגענט פון דער פּאַרטיי אין עסטרייך און פון די פּאַרטייען אין די נאָענטע דייטש־ריידנדיקע לענדער. ער איז אויך געווען דער, וואָס זוכט אויס די באַגאַבטסטע פון דער באַוועגונג און טיילט זיי צו דאָס פּירנדיקע אָרט, וואָס איז פאַר זיי פּאַסיק. איצט, ווען ער האָט שוין געהאַלטן ביים אָוונט פון זיין לעבן, האָט ער איבערגענומען די רעזשי פונעם פאַרביק־פאַרשידנאַרטיקן קאָנגרעס, וואָס זיין דערציערישע ראָל כלפּי פּנים איז געווען נישט ווייניקער וויכטיק ווי דאָס דעמאָנסטראַטיווע כלפּי חוץ — און זיין גאַנצער כוח איז געווען אָפּ־הענגיק פון זיין דערפאָלגרייכער אָרגאַניזירונג.

איז טאַקע געקומען אַהין דאָס בעסטע פונעם בעסטן. יעדער נאָמען, וואָס איז אויפגעטראָטן, האָט פאַר אונז פאַרגעשטעלט אַ רייכע טראַדיציע פון מחשבה און מעשים. פאַר מיר, דעם יונגן, זיינען אַלע צוזאַמען געווען די העכסטע געזעלשאַפטלעכע הויך, צו וועלכער מ׳קען זיך נאָר אַרויפרייסן.

צוויי עלטערע וועטעראַנען האָבן — מיט זייער בלויזן באַווייזן־זיך — דערמאָנט די פּראַכט פון „ערשטן אינטערנאַציאָנאַל". זיי האָבן נאָך גע־גלאַנצט מיט דער טראַדיציע פון קאַרל מאַרקס׳ צייטן איבערן קאָנגרעס; און אַלע דעלעגאַטן האָבן געפונען פאַר זייער חוב אויסצודריקן ליבשאַפטס־

געפילן צו זיי. דאָס זיינען געווען ביידע אַלטע קעגנער, קאַרל קאַאוטסקי און עדוואַרד בערנשטיין. די אָפּקלאַנגען פון דער מחלוקה צווישן זיי — צווישן דעם אָרטאָדאָקסישן מאַרקסיזם און דעם סאָציאַליסטישן רעוויזיאָניזם — האָבן געשוועבט אין דער לופט זינט 1898. די פּאָלעמיק צווישן זיי האָט זיך נאָך איצט געצויגן אויף די שפּאַלטן פון די פּאַרטיי־אָרגאַנען — די „נייע צייט" פון קאַאוטסקין און די „סאָציאַליסטישע מאָנאַטסהעפטע" פון בערנשטיין־בלאָק. אָבער דאָ, אויפן קאָנגרעס, איז אַדלער געווען גליקלעך אָוועקצוזעצן ביידע ביי איין פּרעזידיום־טיש. ער האָט געשטראַלט פון צופרידנקייט, וואָס אים איז דאָס געלונגען; און ביידע זאָלן דאָ דעמאָנסטרירן זייער בשותפותדיקן צאָרן קעגן די פייער־צינדער; אַז זיי זאָלן דאָ אויסדריקן זייער תביעה פון דער אַרבעטערשאַפט אין דער גאַנצער וועלט, נישט צו דערלאָזן, אַז „דאָס פאַרברעכן זאָל געשען".

קאַאוטסקי איז געווען עלטער פאַר בערנשטיינען. זיין קול איז געווען שוואַכער, זיין געשטאַלט איז געווען איינגעבויגן און זיין קורץ בערדל איז שוין גרוי געווען. זיין פרוי און טייערע העלפערין, עלזאַ קאַאוטסקי, האָט זיך פון אים נישט אָוועקגערירט אויף אַ טריט; און ער אַליין האָט, מיט זיין אויספירלעכער אַנאַליטישקייט, גערעדט באַהאַוונט וועגן אַלע ענינים פון יעדן לאַנד באַזונדער, אַזוי ווי איינער רעדט וועגן די ענינים פון זיין אייגן לאַנד. עדוואַרד בערנשטיינס פּנים האָט מיר אויסגעזען אַזוי ווי פון אַ ליטווישן רב, רייך אין געדאַנק און באַלאָדן מיט אַ סך יחוס. זיין גאָר־לאַנגע באָרד איז נאָך נישט געווען לגמרי ווייס. ער האָט גערעדט געלאַסן, מיט אַ שמייכל, ווי איינער וואָס פאַרשטייט אויך זיין קעגנער. זיין צוגאַנג איז געווען פון אַ היסטאָריקער, וואָס האָט ליב צו פאַרגלייכן איין זאַך צו דער צווייטער, אויס־געפינען דעם צד־השווה צווישן זיי און דאָס וואָס עס טיילט זיי פונאַנדער. ערשט ווען ער איז צוגעקומען צום שילדערן דאָס צוקונפטיקע אומגליק — וואָס קען אַרויסקומען פון קריג און וויאַזוי דאָס וועט מוזן ווערן דער חורבן פון דער מענטשלעכער קולטור — האָט זיין קול געקלונגען דונערן ווי די שטים פון אַ יונגן פּרעדיקער.

שפּעטער, ביים סוף פון דער וועלט־מלחמה, ווען ס'איז מיר אויסגעקומען צו טרעפן זיך מיט אים אָפטער אין דייטשלאַנד, האָט ער שוין אָנגעהויבן אויפטרעטן אויך אויף אונזערע ציוניסטישע אַרבעטער־טריבונעס ווי אַ גע־

טרייער פריינט פון אונזער ווערק און שטרעבונגען. בין איך נאָך טיפער באַאיינדרוקט געוואָרן פון זיין אָריגינעל־יידישער געשטאַלט.

ווי דער שטאַרקסטער דייטשער רעדנער, האָט זיך איינגעקריצט אין זכרון אויגוסט בעבעל. ער האָט געווירקט זייער פשוט מיט זיין איבערצייגנ־דיקער לאָגיק און מיט זיינע אידעלע מאַניערן. אויף זיינע בראָשורן, אין רוסישער איבערזעצונג, איז דערצויגן געוואָרן די גאַנצע סאָציאַליסטישע באַ־וועגונג אין רוסלאַנד. ערשט מיט צוויי יאָר צוריק האָב איך געהאַט איבער־געזעצט זיינס אַ בראָשור אין יידיש (וועגן אַלגעמיינעם שטרייק). זיין ווערטל וועגן אַנטיסעמיטיזם, ווי אַ „טפשות פון דייטשן מיכעל, וואָס כאַפּט זיך אָן ביים אַנטיסעמיטיזם ווי אין אַן ערזאַץ פון סאָציאַליזם" — איז שוין לאַנג געוואָרן אַ באַפליגלטע מליצה אין אונזער מחנה. נישט איינמאָל האָבן מיר זי באַנוצט בעת אונזערע דיסקוסיעס מיטן „בונד". מיט גרויס הנאה האָב איך געזוכט אַריינצודרינגען אינעם באַדייט פון זיינע רייד און אין די טיפע כוונות וואָס שטעקן אין יעדן אויפטריט זיינעם. ס'איז דאָרט אויך געווען זיינס אַ יינגערער חבר, וועלכער האָט נאָך דאַן געהאַט די גאַנצע צוקונפט פאַר זיך: הוגאָ האַאַזע, דער מאַן פון הייסן טעמפעראַמענט, צוזאַמען מיט שאַרפער לאָגיק. אין דער צייט פון דער וועלט־מלחמה, ווען די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי אין דייטשלאַנד איז געווען רעפּרעזענטירט דורך נאָסקע, וועלס און פ. שיידעמאַן (און אַפילו עבערט און ליבע), האָט דאָס האַרץ געזוכט אומזיסט די יורשים פון די, וואָס האָבן פאַרטראָטן די דייטשע פּאַרטיי אין באַזעל; געזוכט און זיי נישט געקענט געפינען...

פון רוסלאַנד איז געקומען דער גאַנצער סאָציאַליסטישער רעגנבויגן, מיט אַלע זיינע פאַרבן. ס'איז געקומען פּלעכאַנאָוו, וואָס זיינע רייד (בעלטאָווס רייד וועגן „דער מאָניסטישער בליק אויף דער היסטאָריע") זיינען פאַר אונז געווען תורת־אמת. ס'איז געקומען אַלעקסינסקי, וואָס זיינע רעדעס אין דער דומע — קעגן דער צאַרישער טיראַניי — האָבן מיר געשלונגען ווי דורשטיקע. ס'איז געקומען מאַרטאָוו־צעדערבוים, וועלכער איז באַטראַכט געוואָרן ווי דער פאָרשטייער פון דער לינקער שטרעמונג אין דער באַוועגונג. פון די עס־ערן זיינען געקומען רובאַנאָוויטש און וויקטאָר טשערנאָוו, וועלכער האָט נאָך גע־האַט אַ שוואַרצע באָרד און איז געווען אין זיינע בעסטע יאָרן. מיט זיי איז געקומען גאָר אַן אַלטיטשקער, יעגאָר יעגאָראָוויטש לאַזאַריוו, וואָס האָט מיט זיין פקחות'דיקער פאָלקסטימלעכקייט דערמאָנט דעם „וואונדער־חכם" פון

גאָרקיס „נאָ דניע". פון די פוילישע סאָציאַליסטן זיינען געקומען: דאַשינסקי און דיאַמאַנט פון דער „פּע־פּע־עס" און ראָזאַ לוקסעמבורג פון דער „פּע־עס־דע". איז עמעצער געווען פון „בונד"? דאַכט זיך אַז אַבראַמאָוויטש, וועלכער איז געקומען אין נאָמען פון דער רוסישער פּאַרטיי. די גרוזינער האָבן געשיקט אַ גאַנצע דעלעגאַציע.

די רוסן זיינען געווען שטאַרק פאַרנומען מיט די זיצונגען פון זייערע פראַקציעס, געאייניקטע און שותפותדיקע. אָבער פון דער טריבונע האָט מען זיי כמעט נישט געהערט. אויפן אינטערנאַציאָנאַל האָט מען דאַן נאָך קיין רוסיש נישט גערעדט. דערפאַר האָט שוין אַ סך געלאָזט פון זיך הערן אויף דער טריבונע — און זיינע רייד האָט מען אויסגעהערט מיט אַ סך דרך־ארץ און אַלגעמיינער אויפמערקזאַמקייט — דער ענגלישער זקן קיר האַרדי, וועלכער האָט באַצירט יעדע פייערלעכע זיצונג. יעדער אַרויסטריט זיינער — און ער האָט גערעדט אַ סך מאָל — איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ געשעע־ניש פאַר די דעלעגאַטן און קאָרעספּאָנדענטן, פון וועלכער מען האָט געשמועסט אין די קולואַרן. מען האָט אים באַטראַכט פאַר אַ געוויסנס־מענטש און דיפּלאָמאַטישן חכם. אַזוי ווי שפּינוועבס האָט ער צעריסן פאַר אַלעמענס אויגן די ליגנס, וואָס ווערן פאַרשפּרייט אין דער עפנטלעכקייט און זיי דאַרפן דאָס שאַפן דעם איינדרוק, אַז די פעלקער־מאַסן זיינען אינטערעסירט אין אַ וועלט־שחיטה.

ווי זיין עדות און עכאָ איז געוואָרן דער צווייטער גרויסער רעדנער אין ענגליש, דער אַמעריקאַנער מאָריס הילקוויט. ער האָט גערעדט ווי אַ קלוגער אַדוואָקאַט; און הגם ער האָט אויסערלעך אויסגעזען גאָר אַנדערש — האָט ער מיך זייער שטאַרק דערמאָנט אין דעם פּעטערבורגער מ. ווינאַווער. עס איז דאָרט אויך געווען אַן עס־דעק פון פּראָג, וואָס זיין נאָמען איז דווקא געווען נעמעץ; און אַ דייטשער עס־דעק פון טשעכן, וואָס זיין נאָמען איז אַזויווי צו־להכעיס געווען טשעך...

זייערע אַלעמענס רעדעס — וועלכע כ'האָב, פּונקט ווי אַ סך אַנדערע, נישט פאַרשטאַנען אין אָריגינאַל — האָב איך אויפגענומען פון דער איבער־זעצונג. אָבער די צווייטע כלי, פון וועלכער מיר האָבן זיי באַקומען, איז געווען אַזוי פולקאָם און טאַלאַנטפול, אַזוי חנעוודיק און באַצויבערנדיק־וואונדערלעך — אַז מיר האָבן קיין צער נישט געהאַט, הלמאי מיר הערן נישט די רעפּעראַטן אין אָריגינאַל. די אויסערגעוויינטלעך־פולקאָמע איבער־

זעצונג איז דעמאָלט געמאַכט געוואָרן דורך אַנדזשעליקע באַלאַבאַנאָוואַ *). די דאָזיקע קליינע, ברענענדיקע פרוי איז געוואָרן דער ליבלינג פון גאַנצן קאָנגרעס. זי איז נאָך נישט אַלט געווען און זי האָט באַהערשט אַלע שפּראַכן פּונקט ווי איר מוטער־שפּראַך. זי האָט איבערגעזעצט פון איטאַליעניש אויף פראַנצויזיש, פון פראַנצויזיש אויף ענגליש און פון אַלע דריי שפּראַכן אויף דייטש — אַזויווי אַ כישוף־מאַכערין. זי האָט דערביי געמאַכט איר אַרבעט מיט אַ יוגנטלעכן ברען, וואָס קען גאָרנישט מיד ווערן; און מיט אַזאַ שפּראַכ־לעכער רייכקייט, וואָס ווייסט נישט פון קיין גרענעצן.

עס זיינען דאָרט געווען נאָך צוויי שטאַרק־פּאָפּולערע פרויען; און זייער פּראָטעסט, אין נאָמען פון אַלע מאַמעס אין דער וועלט, האָט נישט געלאָזט רוען: לילי בראַאון און קלאַראַ צעטקין.

אָבער די אַלע רעדעס און דעקלאַראַציעס, פון די קאָנגרעס־אָנטייל־נעמער צוזאַמען, האָבן זיך נישט געקענט פאַרגלייכן מיטן רושם וואָס האָט זיך נישט געלאָזט אָפּמעקן צוליב דער איינמאָליקער אָנטפּלעקערישקייט, וואָס האָט אויפגעברויזט און דערהויבן. דאָס איז געווען דער אַרויסטריט פון זשאַן זשאָרעס, וועלכער האָט גאָר קיין גלייכן צו זיך נישט געהאַט...

איך האָבן נישט פאַרשטאַנען זיין פראַנצויזישע שפּראַך. אָבער דאָס מאָל האָב איך נישט געדאַרפט וואַרטן אויף דער באַלאַבאַנאָוואַס איבערזעצונג, ווייל איך האָב ממש געשפּירט דעם זין פונעם געזאָגטן. ער האָט נישט בלויז גערעדט מיטן מויל, נאָר אויך מיט ביידע הענט און פיס, מיט זיינע עלנבויגנס און מיט זיינע קני; מיט זיין גאַנצן קערפּער, וואָס האָט זיך געהויבן און געבויגן, געוואָרפן און געשפּרונגען — פול־מאַכנדיק מיט זיך דעם גאַנצן חלל פון דער טריבונע. „אַלע זיינע ביינער האָבן גערעדט"... גערעדט האָבן זיי? געשריגן, געצאָרנט, געוואָרנט, געדראָט, באַשוואוירן. זיי האָבן געקריגט גאָטס קריג. כ'האָב דאַן דערשפּירט, אַז איך זע דעם נביא פונעם סאָציאַליזם ביים ריידן.

ווען די באַלאַבאַנאָוואַ איז צוגעטראָטן צו דער איבערזעצונג, איז זי געווען אויפגערודערט. זי האָט זיך שטאַרק פאַרענטפערט, הלמאי זי פאַר־מעסט זיך איבערצוזעצן — מיט איר אָרעמער, מענטשלעכער שפּראַך — אַזאַ

*) מיט אַ צייט צוריק האָט די באַלאַבאַנאָוואַ — אין גאָר־גאָר הויכן עלטער — באַזוכט מדינת ישראל.

מין וויזיאָנערישן פאָרטראַג. מיט אַ רייכן, בילדלעכן דייטש האָט זי אויסגע־טייטשט דעם אינהאַלט פון זשאָרעסעס רעדע. האָב איך טאָקע געהערט פון איר דעם „פשט"; אָבער דעם „סוד" האָב איך שוין לאַנג אַרויסגעפילט פונעם צויבערערס מויל אַליין. אָבער צוליב איר איבערזעצונג האָב איך נאָך בעסער פאַרשטאַנען, פאַרוואָס ער האָט מיך אַזוי אויפגעטרייסלט.

ער האָט גערעדט וועגן דער אַלטער קריסטלעכער קירכע — אין וועלכער דער קאָנגרעס איז פאָרגעקומען — וואָס לכבוד דעם קאָנגרעס האָט מען פון איר אַרויסגענומען אַלע הייליקע בילדער און אויף זייער אָרט אַריינגעבראַכט די רויטע פענער; וועגן דער גרויסער הבטחה, וואָס דאָס קריסטנטום האָט אַמאָל צוגעזאָגט דער ליידנדיקער מענטשהייט; וועגן דער ביטערער אַנטוי־שונג, וואָס די קריסטלעכע הערשער האָבן געבראַכט זינט אַלע צייטן ביז היינט; וועגן די הייליקייטן פון מענטשלעכער אויסלייזונג, וואָס אין זייער נאָמען האָט קריסטנטום דעראָבערט זיין אָרט אין די הערצער פון די מאַסן — און איצט גייען זיי ווערן פאַרניכטעט דורך די, וואָס טראָגן דאָס קריסטנטום אויף זייערע ליפּן; וועגן דער מאָראַלישער רעכט פונעם אינטערנאַציאָנאַלן סאָציאַליזם, וואָס קעמפט פאַר פעלקער־פרידן, צו פאַרנעמען מיט זיינע פאָנען דאָס אָרט פון די הייליקע קריסטלעכע בילדער — ווייל יענע האָבן צוגעזאָגט און אַנטוישט; וועגן דער היסטאָרישער התחייבות, וואָס אַזאַ מאָראַליש רעכט לייגט אַרויף אויף דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג... זשאָרעס האָט געוואָרנט די וועלט, געשילדערט די גרויזאַמקייט פון דער קאַטאַסטראָפע, אַלאַרמירט די געטרייע פון סאָציאַליזם זיך אַוועקצושטעלן, ווי אַ געפּאַנצערטע מויער, קעגן דעם חורבן און די חרוב־מאַכער: „זאָל אונזער בלוט זיין אַ גאַראַנטיע, אַז נאָר איבער אונזערע קערפּערס וועלן די וועלט־רשעים אַריבערשפּרייזן צו דער פאַרברעכערישער שחיטה!"...

דער גאַנצער קאָנגרעס איז אָנגעצונדן געוואָרן מיט זיין פלאַם. ספּאָנטאַן איז דער קאָנגרעס אויפגעשפּרונגען און זיך געגעבן אַ נדר מקיים צו זיין דאָס אַלץ, וואָס ער האָט געפאָדערט. עס איז פאָרגעלייגט געוואָרן, אַז מען זאָל זיך פאַרפליכטן נישט צו שטימען פאַר מלחמה־בודזשעטן — און ס'איז אָנגענומען געוואָרן; ס'איז פאָרגעלייגט געוואָרן צו פּראָקלאַמירן אַן אַלגע־מיינעם שטרייק אויף דער גאַנצער וועלט, אויב ס'וועט אויסברעכן די מלחמה — און אויך דער פאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרן. דאָס מעכטיקע געזאַנג

פונעם „אינטערנאַציאָנאַל״ האָט אָנגעפולט דעם רוים פון אַלטן, דערהויבענעם „מינסטער״.

... צום דאָזיקן קאָנגרעס בין איך געפאָרן צוזאַמען מיט משה ביילינסאָנען. אויך ער האָט דאַן שטודירט אין דער אוניווערזיטעט־שטאָט פרייבורג. דאָס זיינען געווען די ערשטע חדשים, וואָס מיר האָבן זיך באַקענט. איך האָב נאָר־וואָס אָנגעהויבן צו שטודירן געשיכטע און ער האָט שוין געהאַלטן ביים ענדיקן שטודירן מעדיצין. אונזער בשותּפותדיקע נסיעה קיין באַזעל איז אפשר געווען דער ערשטער שריט פון אונזער שפּעטערדיקער שוין בשותּפותדיקער אַרבעט. ער האָט, גלייך מיט מיר, געהערט זשאָרעסן און זייער שטאַרק געלויבט זיין אַרויסטריט. נאָר עפּעס אַ באַהאַלטענע כמאַרע איז געלעגן אויף ביילינסאָנס שיינעם פּנים; און כ׳האָב נישט געוואוסט די סיבה. ווען מיר זיינען צוריק־געפאָרן אין צוג קיין פרייבורג, האָט מיר ביילינסאָן געזאָגט אומגעפער אַזוי:

— און דו גלויבסט זיי טאַקע? גלויב זיי נישט! זיי וועלן פאַרגעסן זייער אָפּגעגעבענעם נדר, אַזויווי עס טוען אַלע פאַרעטער. זאָל מען נאָר פּראָקלאַמירן די מלחמה — וועלן זיי אַלע קריכן צו דער שחיטה. ס׳איז היינט נישטאָ קיין שום אמתע גאַראַנטיע — און די אומגלויביקע מענטשהייט איז געבליבן אָן אַ זיכערן אָנשפּאַר. מיר זיינען געוואָרן הפקר. אויב מען וויל שאַפן אַן אמתן אָנלען, איז נויטיק אָנצוהויבן אַלץ פונדאַסניי...

אויף יענער צוריק־רייזע האָט מיר ביילינסאָן אָנגעהויבן דערציילן דאָס, וואָס ער האָט שפּעטער ממשיך געווען אין מיין צימער — אויפן בוידעם־שטיבל פון גרינצינגשטראַסע: וועגן זיין אַמאָליקער ליבע צו די מענטשן פון דער רוסישער רעוואָלוציע; וועגן זיין שטאַרקן גלויבן אין זיי און אין זייער ערנסטקייט צו וועלן מקיים זיין זייער שטרעבן; און וויאַזוי ער האָט זיך שפּעטער איבערגעצייגט, אַז די פּאַרטיי וויל גאַרנישט דינען ווי אַ כלי פאַר די דאָזיקע ווערטן, צו וועלכע די גאַנצע וויזיע איז געווידמעט. ס׳האָט נישט געהאָט קיין זין מיט אים צו דיסקוטירן, ווייל זיין יאוש׳דיקער ווייטיק איז אַדורכגעדרונגען ביזן תהום. שוין דאַן האָט זיך געלאָזט אַרויספילן, ווי גרויס די ברכה וועט זיין, אויב עס וועט פאַר אים געעפנט ווערן דער וועג „אָנצוהויבן אַלץ פונדאַסניי״ ביי אונזער ווערק אין ארץ־ישראל...

ס׳זיינען נישט אַוועק קיין צוואַנציק חדשים — און דער נדר, וועלכער איז אַזוי פייערלעך אָפּגעגעבן געוואָרן דורך די דעלעגאַטן אויפן באַזעלער

סאָציאַליסטישן קאָנגרעס, איז צערונען געוואָרן... כמעט דורך אַלעמענס הענט איז ער צעשטערט געוואָרן, ווי פאַרגעסן. אָבער זשאַן זשאָרעס האָט נישט פאַרגעסן און נישט אַנטוישט. די בלוט־דורשטיקע וועלט האָט גוט געוואוסט, אַז אַזאַ מענטש ווי ער — וועט נישט פעלשן. האָט זי נישט געקענט אַריבער־גיין צו דער בלוטיקער שחיטה, סיידן זי זאָל מיט אַ טאָג פריער פאַרגיסן דאָס ריינע בלוט זיינס.

און אויך ביילינסאָן האָט נישט פאַרגעסן. ער איז געקומען קיין ארץ־ישראל און האָט „אָנגעהויבן אַלצדינג פונדאָסניי“.

מײַן זיידנס מתנה

ווער איז נאָך געווען אַזאַ שאַרפער קעגנער מײַנער — אַלע יאָרן פון מײַן יוגנט — ווי מײַן פרומער זיידע? דער הײסער חב״דנער חסיד און קנאי, האָט נישט אָפּגעטאָן זײַן שטרענגע השגחה פון מיר און פון אַלע מײַנע ניִיע און פאַרפלאָנטערטע וועגן — הגם ער האָט געוואוינט אין אַ שטעטל, וואָס איז געווען פופצן וויאָרסט ווייט פון אונז. אַפילו נאָך דעם ווי ער האָט זיך אויסגעלערנט מוחל זײַן די אייניקלעך אַ סך זאַכן — האָט ער מיר נישט

געוואָלט פאַרגעבן מיין נייגונג צום ציוניזם, מיין חברן זיך מיט פאַרשידענע מענטשן און מיין מישן זיך אין היינטיקע ענינים. האָט ער נישט אויפגעהערט מאַכן אַלץ־נייע פּרואוון בכדי מיך מחזיר־למוטב צו זיין. אָבער דאָך: וועך איז מיר, שוין דעמאָלט, געווען אַזוי נאָענט און טייער ווי אָט־דער האַרציקער זיידע מיינער? די לויכטנדיקע רוחניות — וואָס האָט אַראָפּגעשיינט פון זיין הויכן שטערן, בשעת ער איז געזעסן ביי אונזער טיש אויבנאָן — האָט שוין דעמאָלט אָנגעפילט מיין האַרץ מיט טיפער באַוואונדערונג. זיין תורה האָט דאָס אויסגעפילט מיין גייסט. זיינע ניגונים האָבן זיך שטענדיק געטראָגן אין חלל פון אונזער שטוב און זיין התלהבות׳דיק פייער האָט זיך נישט אָפּגעטאָן פון מיר אַלע יאָרן, אויף אַלע מיינע שטעגן און וועגן.

כל־זמן איך בין נאָך געזעסן אין מיין יוגנט־שטעטל — און דער זיידע האָט געוואוינט ווייט פון מיר בערך אַ מהלך פון צוויי שעה פאָרן מיט אַ גוטן בעל־עגלה — פלעגט זיך סיי די מחלוקת צווישן אונז און סיי די פאַר־ליבטקייט שטענדיק דערנענרן פון די באַזוכן וואָס מיר פלעגן אָפט מאַכן איינער ביים אַנדערן.

צוויי מאָל אַ יאָר פלעגט ער פאָרן צום רבין קיין ליאַדי — אויף שבועות און אויף ראש־השנה. אונטערוועגנס פלעגט ער זיך שטענדיק אָפּשטעלן ביי אונז, אַהין און אויף צוריק. אויסער דעם פלעגט ער אויך קומען זומער־צייט, זיך אויסצורוען מיט אונז אויף דער דאַטשע. טיילמאָל פלעגט ער סתם־קומען, צוליב אַ פּאַסירונג אין דער משפּחה. אויך מיר פלעגן פון צייט צו צייט אַרויספאָרן צו אים אין שטעטל. דאָס האָט על־פּי־רוב געטראָפן אין די טעג פון חול־המועד, סוכות און פּסח; אין דעם יאָרטאָג פון דער באָבען, אָדער צום י״ט כסליו — דעם טאָג, ווען דער ליובאַוויטשער חסידים פראַווען דעם אָנדענק פונעם אַלטן רבינס באַפרייאונג פון תפיסה. פון יעדן באַזוך זיינעם פלעגן זיך אַלץ מער שפּייזן און צעוואַקסן סיי אונזער כסדרדיקע פאַר־ליבטקייט און סיי די אַלץ־שטייגנדיקע קעגנערשאַפט.

אָבער זינט איך בין רייפער געוואָרן און אַוועק פון מיין היימישער נעסט אין מיינע ווייטע און נייע תורה־ערטער, איז דער זיידע פון מיר שטאַרק דערווייטערט געוואָרן. ס׳איז כמעט ווי געבליבן אַ בלאַסלעכער אָנדענק אין

האַרץ. זיין קנאות האָט מיך שוין מער נישט געשראָקן, אָבער אויך זיין ליכט האָט מיך אויפגעהערט צו וואַרעמען. איך האָב אַפילו נישט געוואוסט גענוי, אויב ער אינטערעסירט זיך נאָך באמת מיט מיינע לימודים און מעשים. מיין מאַמע, די עלטסטע טאָכטער זיינע, האָט מיר דערציילט: די פּטירה פון זיין רבין האָט אים זייער נידערגעשלאָגן. ער וואָלט שטאַרק וועלן פאָרן קיין חברון, וואו ס׳איז פאַראַן די אַלטע עדה פון חב״דניקעס אין ארץ־ישראל. אַהין זיינען, מיט יאָרן צוריק, אויך אַוועקגעפאָרן זיינע צוויי ברידער אויף די עלטערע יאָרן — דער רייכער פעטער ר׳ הערשע פון האָמליע און דער פעטער בערע פון דערמיר. דערפאַר האָט עס אויך אים אַזוי שטאַרק געצויגן אַהין. איז מיין זיידנס פּלאַן געוואָרן די הויפּט־טעמע פאַר דער קאָרעספּאָנדענץ צווישן מיין מאַמען און איר יינגערן ברודער, מיין ציוניסטישן פעטער.

דעריבער טאַקע: ווען עס איז מיר געלונגען צו דערגרייכן מיין עליה — אין תמוז תרע״א, 1911 — האָט איך געמאַכט מיין וועג פון פעטערבורג קיין ארץ־ישראל דורך מיין יוגנט־שטעטל. אויפן לעצטן שבת בין איך געפאָרן צום זיידן קיין מיר, בכדי זיך צו געזעגענען מיט אים פאַרן אַוועקפאָרן. דאָס איז טאַקע געווען דער לעצטער שבת, אין וועלכן דער זיידע האָט פאַרבראַכט מיט איינעם פון אונזער משפחה. אין אַ האַלב יאָר אַרום האָט מיך דערשלאָגן די ידיעה, אַז ער איז שוין מער נישטאָ...

אין יענעם שבת האָט מיך שטאַרק באַאומרואיקט דעם זיידנס איינזאַמ־קייט. ער האָט זיך טאַקע געפונען אין די גרענעצן פון זיין אייגן שטעטל, וואו ער איז געבוירן געוואָרן און דאָרט אָפּגעלעבט זיין גאַנץ לעבן. אָבער דאָס שטעטל אַליין איז אַזויווי אַוועק פון אירע אַלטע גרענעצן, אַזויווי אָפּגע־רוקט זיך פון אָרט — און דער זיידע איז געבליבן אין זיין אייגענער שטאָט עלנט ווי אַ בוים אין דער וויסטע; ווי דער לעצטער מאָהיקאַנער פון אַ דור מיט ריזן, ווי אַ לויכטנדיקער שפּור פון אַן אויסגייענדיקער לעגענדע...

דערביי איז דעם זיידנס שטאָט געווען די אַלטע, מיוחסדיקע, איינגע־וואָרצלטע דערמיר. דאָס שטעטל איז געווען באַרימט, איבער דער יידישער וועלט, מיט איר גרויסער ישיבה. זי איז אַמאָל געווען איינע פון די שטאַרקסטע פעסטונגען פון ליטווישער לומדות. זי האָט געהאַט אַ שם ווי דאָס צווייטע וואָלאָזשין און די לייבלעכע שוועסטער פון איישישאָק. מיט קיין רייכע פרנסה־מקורות האָט זיך טאַקע די שטאָט קיינמאָל נישט אויסגעצייכנט. אָבער דער תורה־קוואַל איז דאָרט נישט פאַרשטאָפּט געוואָרן אויך אין די ירידה־יאָרן. איך

האָב נאָך אָנגעטראָפן די ישיבה, ווען עס האָט דאָרט געקלונגען דאָס קול פון תורה בייטאָג און ביינאַכט. עס האָבן זיך נאָך געצויגן אַהין בחורים, צווישן זיי עילויים און מתמידים, פון ווי ווייט — אַפילו פון די נייסטע און ווייטסטע גלותן. אָבער דאָס שטעטל אַליין, אויסער די ישיבה־ווענט, איז שוין געווען פוסט און וויסט. מיט יעדער נייער שריפה, וואָס איז אויסגעבראָכן אין שטעטל, פלעגן יונגע מענטשן פון די אײַנגעפּעסטיקטע משפחות אַוועק אין די גרעסערע און נייערע שטעט פון דער געגנט. געבליבן זיינען בלויז די עלטערע, וואָס זיינען עפּעס ווי מיט איינמאָל געוואָרן גרייזע זקנים.

פון אונזער משפחה איז שוין געהאַט אַוועק יעדער פאַרמעגלעכער און יינגערער מענטש. ווי שטילע עדות צו דער דאָזיקער טרויעריקער פאַרוויס־טונג זיינען געלעגן אונזערע לאַנגע און לײדיקע פאַמיליע־פּלעצער, נעבן דער ישיבה. אָבער אויך די, וואָס זיינען געבליבן טריי דעם שטעטל, האָבן זיך — איינציקווייז — אויסגעגומען, זינט מיין לעצטן באַזוך דאָרט אין מיינע קינדער־יאָרן. דעם זיידנס עלטערער ברודער, דער האַמליער גביר און מחותן פון לאַדיער רבין (דאָס איז דער, וועגן וועלכן מען האָט זיך דערציילט, אַז שבת טראָגט ער אַ זיידענע שייד אויף דער באָרד, בכדי קיין האָר זאָל נישט אַראָפּפאַלן און ער זאָל אַזוי אַרום נישט עובר זיין אויף טראָגן אום שבת; און אַז בעת זיין זונס טאָכטער, שפּעטער די פרוי פון ד״ר זאַלקינד, איז אַוועק אין גימנאַזיע, האָט ער געהייסן זיך זעצן שבעה) האָט געהאַט אַוועק־געשיקט זיין רייכע ספרים־ביבליאָטעק קיין חברון. איצט איז ער שוין נישט געווען צווישן די לעבעדיקע... דעם זיידנס יינגערער ברודער פלעגט פאָרן, צוליב מסחר, קיין קעניגסבערג און האָט זיך דערפאַר גערעכנט אין דער משפּחה פאַר אַ „דייטש". ער האָט זיך מתיר געווען צו דאַווענען, אַפילו ימים־נוראים, נישט אין קיין זיידענער קאַפּאָטע, נאָר אין אַ לאַנגן ראָק פון שוואַרצן טוך. שבת האָט ער שוין געטראָגן אַ צילינדער און פלעגט זאָגן דעם דייטשן „יאַ" אַנשטאָט דעם ליטווישן „יע"... אָבער אַצינד איז אויך ער שוין נישט געווען צווישן די לעבעדיקע. דעם זיידנס עלטערער פלימעניק — אַ ייד אין זיינע יאָרן און אַזאַ הייסער חב״דניק ווי ער — איז געווען טויב און הייזעריק. אָבער ער פלעגט זינגען „בני היכלא" מיט מוראדיקער התפּעלות און פריילעך געמאַכט דעם אַרום. נאָר אויך אים האָב איך שוין מער נישט אָנגעטראָפן... עלנט און אַליין, פון דער גאַנצער משפּחה, איז דער זיידע געבליבן אין שטעטל.

אַזויווי אַן איינזאַמער פעלז ביים ראַנד פון אַ טייך, וואָס ווערט אויסגעטריקנט אים צופוסנס.

און פונקט ווי עס האָבן זיך אויסגענומען די משפּחה־קרובים פונעם זיידן — אַזוי האָבן זיך אויך אויסגעלאָזט די מענטשן, וואָס האָבן אויסגעמאַכט די סביבה אין וועלכער ער איז אויפגעוואַקסן, מיט איר זיך מתווכח געווען און פון איר אַרויסגעשפּראָצט. ועל כולם האָט זיך דער ראָש־ישיבה נאָך גענומען פאַר אַן איידעם דעם זון פון אַ באַרימטן „מוסרניקעס"־מנהיג. דערפאַר איז דאָס לערנען פון סלאָבאָדקער „מוסר" אַריינגעדרונגען אין די ווענט פון דער אַלטער, באַרימטער ישיבה. צוליב דעם איז נאָך גרעסער געוואָרן די אַלטע דערווייטערונג צווישן דער ישיבה און דעם הייפל חסידים אין שטאָט. איז דעם זיידנס עלנט נאָך בולטער געוואָרן.

אויך דאָס חסידישע קרייזל גופא איז געוואָרן פאַרקלענערט; זיך געביטן, ביז נישט צום דערקענען. וואו איז אַהינגעקומען ר׳ ברוך כאַשעס, דער הויכער און דאַרער בעל־תפילה, וועלכער פלעגט צו די ימים־נוראים אַרויספאָרן דאַווענען פאַרן עמוד אין די נאָענטע ישובים — און האָט אויפגעשטורעמט, מיט זיין לייבן־קול, די וועלדער אַרום? אויף אים פלעגן זיינע ברויטגעבער, די ישובניקעס, דערציילן מיט שטאָלץ: ווען ר׳ ברוך גיט אַ זאָג „ועוז בידך" — שפּירט מען ממש, וויאַזוי ער נעמט אָן די ציג פאַר די הערנער *)... און וואו איז דער ניעסוויעזשער דיין, דער אַלטיטשקער סגי־נהור, וואָס איז געווען סיי אַ הייסער חסיד און סיי אַ טיפער, ליטווישער למדן? אַמאָל איז ער באַקאַנט געווען ווי אַ געוואַלטיקער בורר אין פאַרפּלאָנטערטע עסקים — וואו איז ער? און וואוהין איז עס נעלם געוואָרן יאָשע דער עסיק־מאַכער, דער ברודער פון מיין רבין, ר׳ יעקב מאיר דער משולח? דאָס איז יענער סלאָנימער חסיד, וועלכן כ׳האָב איינמאָל געזען אַריינשפּרינגען אין זיידנס סוכה דורכן פענצטער... ווען איך האָב אים געפרעגט מיט פאַרוואונדערונג: ר׳ יאָשע, פאַרוואָס גייט איר נישט אַריין דורך דער אָפענער טיר? האָט ער מיר בייז אָפּגעענטפערט: וואָס בין איך עפּעס — אַ מתנגד, אַז איך זאָל גיין דורך דער טיר? — — — און וואו איז ערגעץ וועלוול דער

*) אַן עם־הארצות׳דיקער וואָרט־שפּיל, צוליב דער ליטוויש־יידישער פאָנעטיק: אין יענער געגנט זאָגט מען דעם חולם ווי אין אַנדערע ערטער אַ צירי. עס קומט דערפאַר אויס פאַרן צוהערער, ביים זאָגן די תפילה „עוז בידך וגבורה בימינך" אַזויווי דער בעל־תפילה וואָלט געזאָגט עז — די ציג...

שמש און דער בעל־שחרית, שמערל דעם מלמד׳ס ברודער, וואָס פלעגט מיר יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק צערייסן דאָס האַרץ מיט זיין טרויעריקן תפילה־זיפץ: אחינו כל בית ישראל, הנתונים בצרה ובשביה, העומדים בין בים ובין ביבשה (אונזערע ברידער, דאָס גאַנצע הויז פון ישראל, וואָס זיינען איבער־געגעבן געוואָרן דער נויט, אין דער געפאַנגענשאַפט; סיי אויפן ים און סיי אויף דער יבשה...) — — — וואו איז ער היינט? וואו זיינען זיי אַלע? וויאַזוי זיינען זיי דאָס נעלם געוואָרן אין משך פון געציילטע יאָרן?

אַז ס׳איז געקומען פאַרנאַכט בין איך געגאַנגען מיטן זיידן מקבל־שבת זיין אין שטיבל אַריין. דאָרט האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דאָס שטיבל אַליין איז שוין אויך נישטאָ; ס׳איז אַוועק מיטן פייער בעת דער לעצטער שרפה. אַצינד האָבן די געבליבענע חב״דער חסידים געדאַוונט אין נישט־פאַרענדיקטן הויז פון אַן אָרעמען סטאָלער און געטרייען חסיד. פון דעם דאָזיקן יאָ־הויז און נישט־הויז האָט מען נאָך אַפילו נישט געהאַט אַוועקגענומען די רושטאָ־וואַניעס. עס האָבן זיך נאָך דאָרט געוואַלגערט שפענער און סטרוזשקעס; און אַ וואָכעדיקע אָרעמקייט האָט געיאָגט פון אַלע זייטן. די מתפללים האָבן אויסגעזען אַזויווי צופעליק־איבערגעבליבענע, נאָך עפּעס אַ מהומה... נישט צוגעפּאַסט איינער צום אַנדערן און אַן שום אייגענעם סטיל. בלויז דעם זיידנס געשטאַלט האָט זיך אַרויסגעהויבן מיט נאָך מער וואונדערלעכער יום־טובדיקייט און מיט פייערלעכער עקשנות, וואָס איז איינציק אין איר מין.

ביז מיין לעצטן אָטעם־צוג וועל איך געדענקען דעם זיידנס קבלת־שבת, יענעם פרייטיק־צו־נאַכט. דער זיידע איז געשטאַנען אַ הויכער און אַ דאַרער; און דער דינער גאַרטל איבער דער לאַנגער, זיידענער, שוואַרצער קאַפּאָטע האָט צוגעגעבן נאָך מער אויסגעצויגנקייט זיין גראָדער געשטאַלט, וואָס האָט זיך איינגאַנצן געשטרעקט צו די הייכן. אַזויווי אויף די שפּיץ־פינגער איז דער געוויקסיקער זיידע געשטאַנען — און זיינע באַוועגונג, ווי זיינע צעזונגענע ווערטער, האָבן זיך געריסן אַלץ העכער און העכער; אַפילו זיין גרויע, שפּי־ציקע באָרד, האָט העל אַרויפגעשיינט און אינגאַנצן האָט ער אויסגעזען ווי אַ גרויס אָנגעצונדן, וואַקסן ליכט ערב יום־כיפור... אין דער דאָזיקער גליענ־דיקער תפילה, וואָס איז געווען אין שטיק איינגעהאַלטן פייער — און האָט זיך געטראָגן פון די נפש־טיפענישן גלייך צום מקור פון אַלדער טרייסט — איז פאַר אונזערע אַלעמענס אויגן און קודם־כל פאַר מיינע דורשטיקע אויגן, וואָס האָבן זיך נישט געקענט אָפּרייסן פון אים, פאַרגעקומען די איבערבעטונג

פון שטרענגן זיידן מיט מיר, זיין ייִנגלשער קעגנער פון אַלע יאָרן. און פאַר־געקומען איז דאָס איבערבעטן־זיך אָן קיין שום דיבורים, בלויז מיטן כוח פון זיין געהויבענער תפילה און מיט דער מאַכט פון מיין אינערלעכער שותפות צו אים — אָן רייד און אָן וויכוחים.

מעשה־שטן זיינען די באַדינגונגען פון מיין באַזוך געווען אַזעלכע, אַז זיי האָבן געקענט שווערער מאַכן און פאַרפּלאָנטערן אונזערע באַציאונגען. מיינע חברים אין שטעטל האָבן זיך דערוואוסט: איך בין דאָ און איך פאָר קיין ארץ־ישראל. האָבן זיי איינגעאָרדנט אָן עפנטלעכע פאַרזאַמלונג לכבוד מיר, מודיע געווען וועגן דעם דורך פּלאַקאַטן און מיין נאָמען האָט זיך אַראָפּ־געזען פון אַלע ווענט. דאָס האָט נישט געקענט בלייבן קיין סוד פאַר מיין זיידנס אויגן און פאַר די אויגן פון זיינע גוטע פריינט. האָב איך געציטערט, אַז מיין באַזוך זאָל חלילה נישט פאַרשאַרפן נאָך מער די דערווייטערונג צווישן אונז. אָבער די דאָזיקע טיפע תפילה — און מיין שטיל איינהערן זיך אין איר — האָט אַזויווי אָפּגעשטויסן יעטווידן תהום. איך האָב פון איר אַרויסגעהערט דעם זיידנס ווײ־געשריי איבער זיין גרויזאַמער עלנט; איבער דער טייערער וועלט, וואָס גייט אומברחמנותדיק אונטער און זיין טיפן ווייטיק, וואָס אַזעלכע נאָענט־צונויפגעהעפטע קרובים זיינען צווישן זיך אַזוי דער־ווייטערט... איך האָב אָבער אויך אַרויסגעהערט פון איר זיין שטאָלץ קלאָמערן זיך אין דער לויטערקייט, וואָס קען נישט אויסגעטוישט ווערן; אויף דער בשותפותדיקייט וואָס לאָזט זיך נישט צעטיילן און ער האָט מיט איר אויך אָפּגעגעבן זיין ברויזיקן דאַנק פאַרן גרויסן גליק, וואָס איז פאַר אים אויפגע־היטן געוואָרן מיטן דירעקטן קשר צווישן זיין נשמה און דעם מקור פון ברכה... זיין גאַנץ דאַווענען האָט געפלאַקערט פון גליק איבערן נצח ישראל, וואָס קען זיך נישט צעברעקלען צווישן די דורות — און ער איז געווען פול מיט שמחה דערויף, וואָס מיין נפש איז צוליב דעם נאָך אַלץ געקנופּט מיט זיינעם... זינגט נאָך היינט אין מיר דאָס געזאַנג, אַזויווי איך האָב עס געהערט יענעם ערב־שבת פון דיין מויל, טייערער און אומפאַרגעסלעכער זיידע! דו האָסט אויסגעגאָסן דיין האַרץ פאַרן פאָטער אין הימל און עס האָט אויך אָפּגעקלונגען אין די אויערן פון דיין אייניקל אויף דער ערד:

„— — — מקדש מלך — עיר מלוכה
קומי צאי מתוך ההפכה —
רב לך שבת בעמק הבכא —
והוא יחמול עליך חמלה — — —"

— — — לא תבושי ולא תכלמי —
מה תשתוחחי ומה תהמי —
בך יחסו עניי עמי
ונבנתה העיר על תלה — — —״

נאָך די דאָזיקע טרייסט־ווערטער, וועלכע לאָזן נישט אַריינזינקען אין דער פאַרצווייפלונג — און זאָגן צו, אַז אַלץ וועט נאָך גוט ווערן — איז ער אַריין אין אַ פולשטענדיקער פרידנהאַפטיקייט אַריין. מיט אַן אויבערשטער פאַרשטענדעניש און אַנטשלאָסענער איבערגעבעטנקייט האָט דער זיידע אויסגעבראָכן מיט אַ דאַנק־זמר, וואָס האָט זיך האַרציק־ריטמיש געקייטלט מיט פאַרוואונדערטער דאַנקבאַרקייט:

„...ווייל דו האָסט מיך דערפרייט, גאָט, מיט דיינע ווערק,
פאַר דער טואונג פון דיינע הענט וועל איך זינגען.
ווי גרויס זיינען דיינע מעשים, גאָט!
ווי טיף זיינען דיינע טראַכטונגען!
אַ מענטש וואָס איז אויסגעליידיקט — ווייסט עס נישט —
און אַ נאַר וועט עס נישט פאַרשטיין — — —״.

זיידע וואונדערלעכער! צי ווייסטו דען וואָס דו האָסט מיר געלאָזט ירושה מיט דיין מתנה׳דיקער תפילה — בעת זי האָט אַראָפּגעגנידערט ביז די האַרץ־טיפענישן פון דיין אויפגערודערט אייניקל, צום אייביקן אָנדענק?

...און נאָך אַ מתנה האָט מיר דער זיידע געשענקט, בעת מיר האָבן זיך צעשיידט. די דאָזיקע מתנה, וואָס לאָזט זיך גאָרנישט אָפּשאַצן, האָט ער מיר דערלאַנגט ממש אין די לעצטע מינוטן, איידער דאָס וועגעלע מיינס האָט גערירט פון אָרט. דעם גאַנצן שבתדיקן טאָג און מוצאי שבת — אויף וויפל מיינע חברים האָבן מיך צורו געלאָזט — האָב איך זיך פון אים נישט אָוועקגערירט. ווי וויט איך געדענק, האָבן מיר גערעדט וועגן משפחה־זאַכן און נישט באַרירט די פונקטן, ביי וועלכע מיר זאָלן זיך דאַרפן מתווכח זיין. מיר זיינען ביידע געווען צופרידן, וואָס איך קען נאָך באַווייזן צו זיין אַ מיט־שמועסער זיינער, הגם איך בין געווען מער צוהערער ווי שמועסער. עס האָט זיך מיר אויסגעוויזן, מיט אַ זיכערער קלאָרקייט: סיי ווען ער רעדט פון לומדישער „נגלה״, סיי ווען ער שמועסט מיט די שטיבל־מתפללים, סיי ווען ער רעדט אין לערנען מיט די ישיבה־בחורים, וואָס זיינען געקומען צו אים אַהיים און סיי ווען ער זינגט פאַר זיין באַשעפער זמירות — צילט ער מיט די אַלע רייד אומדירעקט צו מיר. דאָס גיט ער זיי אַן אויפגאַבע אַריינצודרינגען אין מיין האַרץ מיט זייער גאַנצן פאַרנעם און ריח... האָב איך טאַקע צעעפנט מיין גאַנץ האַרץ פאַר זיי אין דער גאַנצער ברייט.

זונטיק אין דער פרי — ווען דער בעל־עגלה איז געקומען נעמען מיין וואַליזע — האָט דער זיידע אָנגעטאָן זיין זומער־מאַנטל (ס'איז געווען אַ הייסער, תמוז'דיקער פרימאָרגן), געעפנט זיין זון־שירעם און ער איז אַרויסגעגאַנגען מיך באַגלייטן צופוס ביז הינטער דער שטאָט. אויפן וועג, נאָך עטלעכע אָפּ־שטעלונגען און שהיות, האָט ער צו מיר געזאָגט אומגעפּער אַזוי:

— מיין קינד, דעם ניגון פון דעם „אַלטן" רבין קענסטו דאָך גוט? וועל איך דיר דערציילן, וואָס איך האָב געהערט ייִנגלוויַיז פון אַלטע חסידים — וואָס זיינען געווען איינגייער ביי אים אין שטוב — וועגן דער באַזונדערער איינגנשאַפט פונעם דאָזיקן ניגון:

עס טרעפט, אַז אַ מענטש וויל זיך דערמאָנען אין אַ ניגון, וואָס אין פלוג קען ער אים געננוי און ווי געהעריק. נאָר דער ניגון באַהאַלט זיך אויס פון אים און ער קען אים נישט צוריקברענגען אין זכרון, כאָטש ער שטרענגט זיך דערביי אָן גאָר שטאַרק. עס טרעפט אָבער אויך, אַז אַ געוויסער ניגון פאַרכאַפּט אַ מענטש און ער הערט אים נישט אויף אונטער־צוברומען אין זיין גדאַנק, אַפילו דאַן ווען ער זוכט אים נישט, האָט אים נישט אין זינען און ער האָט פון דעם ניגון נישט קיין הנאה. אין ביידע פאַלן באַוויַיזט עס, אַז דער דאָזיקער ניגון — ווי ווערטפול ער זאָל פאַר זיך אַליין נישט זיין — איז נישט פון זעלבן נשמה־שורש וואָס זיין זינגער. דער מענטש געהערט צו אַ באַזונדערער וועלט און דער ניגון איז ווידער אַ וועלט פאַר זיך. עס מאַכט זיך אָבער אַמאָל, אַז דער ניגון קומט תיכף, צו יעדער צייט וואָס דער מענטש רופט אים אַרויס. דערביי פאַרשאַפט ער הנאה דעם מענטש יעדעס מאָל, וואָס דער ניגון קומט צו אים. דאָס איז דער צייכן, אַז דער ניגון איז זיינער; און זיין נשמה־שורש איז גענומען פון זעלבן מקור, פון וועלכן עס ציט זיך דער וואָרצל פון באַגערטן ניגון...

און דער זיידע האָט צוגעגעבן:

און איצט זאָלסטו וויסן: מיר האָבן אַ חזקה, אַז דער ניגון פונעם „אַלטן" רבין איז פון יענעם נשמה־שורש, פון וועלכן עס שטאַמען אַלע נשמות פון די חב"דער חסידים; אַזוי זיי און אַזוי זייערע אייניקלעך און אור־אייניקלעך ביזן סוף פון אַלע דורות. ווען עס טרעפט אָבער, אַז אַן ערלעכער חסיד אָדער זיין קינד ווילן זיך דערמאָנען אינעם ניגון און דער הייליקער ניגון באַהאַלט זיך פון אים אויס; ער זוכט אים נאָך אויף אַלע שטעגן פון זיין

מוח און דער ניגון ווידערשפעניקט און מאַכט אומזיסט זיין זוכן — איז אַ סימן, אַז אין דער מינוט זיינען זיינע וועגן פון לעבן פאַרדרייט געוואָרן... דאַרף ער מפשפש־במעשים זיין און תשובה טאָן... נישט אומזיסט, מיין קינד, ווערט דער דאָזיקער ניגון פאַרגעסן פון האַרץ! ער איז פאַר אונז אַ מתנה און אַ פּרואוו־שטיין. געדענק דאָס גוט, מיין זון — — —

און בכדי מקיים צו זיין דעם מאמר „הנפטר מחברו אל יפטר ממנו אלא מתוך דבר הלכה *), האָט ער מיך ראַפּטום אַ פרעג געטאָן — זעענדיק ווי דער בעל־עגלה איילט מיך אונטער — אַ האַרבע קשיא אינעם ענין תרומה פון ארץ־ישראל פּירות. דערנאָך האָט ער פאַרענטפערט די קשיא מיט אַ רמב״ם, וואָס ער האָט ערשט די היינטיקע וואָך דערזען. דאַן האָט ער מיר אַ קוש געגעבן אין מויל און — דער וואָגן האָט אַ ריר געטאָן — — —

אַ סך יאָרן — און שטורעמדיקע — זיינען פאַרביי זינט יענער צייט. אָבער דעם זיידנס געשטאַלט, ווי ער שטייט אין מיטן אַ תמוז'דיקן טאָג, אונטער אַ זון־שירעם אויפן מיטן וועג — נאָך דעם ווי ער האָט זיך איבער־געבעטן מיט זיין צעקריגט אייניקל — זע איך נאָך אַצינד. איך זע, ווי זיינע ליפּן פּרעפּלען נאָך די געזעגענונגס־ברכה, זיינע פייכטע אויגן קוקן גלאַנציק אין דער זייט פונעם וואָגן, וואָס דערווייטערט זיך פון אים אויפן וועג צום לאַנד פון זיינע גלוסטענישן און פון זיין גאַנצן פאָלקס בענקשאַפטן — דאָס איינציקע פאָלק וואָס איז סיי זיינס און סיי זיין אייניקלס... לויכט נאָך זיין לויטער, העל געשטאַלט אין מיין האַרץ כל־זמן דאָס האַרץ וועט נאָר האָבן כוח אויסצוטראָגן ליכטיקייט אין זיך...

און זיין וואונדערלעכע מתנה — איז פאַר מיר אַ מתנה ביזן היינטיקן טאָג.

ווייל יעדעס מאָל, אין מיטן מיינע לעבנס־פּלאָנטערן און די אַנדערשקייטן פון מיינע טעג, ווען איך וויל זיך דערמאָנען אינעם ניגון פון אַלטן רבין — און דער ניגון איז אַזוי גוט מיר צו ענטפערן, ער קומט צו מיר מניה־וביה — אַנטלויפט באַלד מיין צעטומלעניש און עס באַהערשט מיך אַן אינערלעכע זיכערקייט. כ'האָב דערמיט אַ באַלדיקן סימן, אַז מיין וועג איז אַ גלייכער. גיי איך ווייטער אויף מיין באַשטימטן וועג מיט מער מוט... און מיין נשמה ווערט דאַן אַרומגענומען פון גליקלעכער רו.

*) איין מענטש דאַרף זיך נאָר געזעגענען מיטן צווייטן, דורך ריידן אין ענינים פון לערנען.

דאָס ליכט
וואָס זי
האָט פאַרזייט

„ליל ירח אחד ואורו זרוע...״
רחל

א. די פּאַסטושקע אין פרימאָרגן

פופצן יאָר זייִנען אַוועק זינט יענער נאַכט, ווען מ׳האָט מיר טעלעפאָנירט פון „הדסה״־שפּיטאָל אין תל־אָביב: די דיכטערין רחל איז אַנטשלאָפן געוואָרן אויף אייביק. ווען איך וואָלט גאַנצע פופצן יאָר נאָכאַנאַנד נישט געוואוסט אויף זיכער, אַז זי איז באמת מער נישטאָ מיט אונז, וואָלט איך זיכער געווען: הייִנט בייִנאַכט האָט זי מיך באַזוכט אין „הדסה״־שפּיטאָל, וואָס אין ירושלים. זי איז געזעסן אָט־דאָ, לעבן מייִן בעט, אין וויג־שטול וואָס אַנטקעגן מיר, און האָט געהאַלטן מייִן האַנט צווישן אירע הענט.

ריכטיקע, און מיט אַ ציטערנדיקער דערוואַרטונג אויפן נס, וואָס האָט דאָ געדאַרפט געשען.

וועל איך דען מסוגל־זיין צו פאַרגעסן, וויאַזוי איך בין אַרויפגעשטיגן ביינאַכט אויפן באַרג תבור? די פאַריקע נאַכט בין איך אַרומגעגאַנגען, צוזאַמען מיט יוסף נחמני, אַרום דער מויער פון יעמאַ. איין מאָל און נאָך אַמאָל האָבן מיר בודק געווען יעדע פאַרטקע אין הויף און יעדעס לאָך אין פאַרקאַן. ווי אַ רעקרוט, טאַקע גאָר ווי אַן אַמאַטאָר, בין איך איין משך פון איין נאַכט, מעשה־טוריסט, געווען זיין שותף אויף „שמירה". צומאָרגנס בין איך געשלאָפן דעם גאַנצן טאָג און ביינאַכט בין איך אַרויפגעשטיגן אויפן תבור.

אַרויפגעשטיגן בין איך? אויף אַלע פיר בין איך געקראָכן. אַלע מיינע יונגע כוחות האָב איך אָנגעשטרענגט אין געראַנגל מיטן דאַזיקן באַרג, ביז איך בין אים בייגעקומען. פון אונטן זעט אויס דער תבור גלאַט און קיילעכדיק. אָבער ווי נאָר איך האָב אָנגעהויבן קלעטערן, אַזוי איז די שלווהדיקע אומשולד פון קופאָל געוואָרן פאַרפירעריש און אָפּנאַרעריש. וואו מיר גאַנצקייט, וואָס מיר שלווה — נאָר שפּאַלטן און לעכער, בערג און טאָלן און היילן, אַ באַרג קעגן אַ באַרג און אַ באַרג איבער אַ באַרג און נאָך יעדן באַרג ווידער אַ באַרג. און די סטעזשקעס זיינען שמאָלע. זיי שלענגלען זיך, קלעטערן אין דער הויך, לאָזן זיך אַרונטער און פאַרלירן זיך אין דער בלאָסער לבנה־שיין. אין מיינע אויגן איז דער אויפשטייג איצט געוואָרן ווי אַן אויפגאַבע, ווי אַ מוז; ווי נאָר צוליב דעם בין איך געקומען אַהערצו און ווי די גאַנצע ישועה וואָלט געוואַרט אויף מיר דאָרט אויבן. כ'האָב זיך נישט אויפגעהערט צו ראַנגלען; און ווען דער מאָרגנשטערן איז אויפגעגאַנגען, בין איך געווען אויפן סאַמע־שפּיץ באַרג. אָבער ווי גרויס און ביטער איז געווען מיין אַנטוישונג, ווען איך האָב אויפן שפּיץ באַרג נאָר געטראָפן... אַ פּראַוואָסלאַוונעם פּאָפּ מיט אַ גרויסן צלם אויפן האַלז.

צומאָרגנס האָב איך זיך דערוואוסט, אַז ס'איז פאַראַן אַ לייכטער און ברוקירטער וועג, וואָס פירט צום שפּיץ באַרג. איך האָב מיר בכן געקענט איינשפּאָרן מיין גאַנצע מי. און אַ סך יאָרן דאַנק איך דעם צופאַל, וואָס איך האָב נישט געוואוסט פון יענעם לייכטן, אויסברוקירטן וועג; וואָס איך האָב געמוזט דעראָבערן דעם תבור אויף מיין אייגענעם דרך, מיט דעם שוויים פון מיין אָנגעזיכט... און זינט דעמאָלט ביז צום היינטיקן טאָג איז פאַר מיר נישטאָ אַזאַ באַרג ווי דער באַרג תבור.

די צענטראַלע פּונקטן, וואָס אונזער דור האָט געהאַט איבערן לאַנד, האָבן זיך אָפּט געביטן. אין יענער צייט איז דער פּונקט פון אַלע פּונקטן געווען אין מיינע אויגן — כנרת. ס׳איז דאָרט אָקאָרשט פאַרענדיקט גע־וואָרן בערמאַנס שטרייק און די זעלבסטשטענדיקע קבוצה איז אויפגעשטעלט געוואָרן; חנה מייזלס לערן־פאַרם האָט זיך דאָרט דעמאָלט געפונען; אַהינצו האָט עולה געווען מיין חבר יוסף זאַלצמאַן — דער אַלטער פּועלי־ציוניסט, אַן אַרעסטאַנט פון סיביר. אַנטלויפנדיק פון געפענגעניש, איז ער אויפן וועג אָפּגעטראָטן אין ווילנע און האָט מיט מיר צוזאַמען איבערגענעכטיקט אין מיין בעט. צומאָרגנס האָבן מיר אים, געהיימערהייט, אַרויסבאַגלייט קיין ארץ־ישראל.

און דאָרט איז אויך געווען בערל. מיט בערלען האָב איך זיך נאָך פּערזענלעך נישט געקענט. כ׳האָב אָבער אַ סך געהערט וועגן אים. עס האָבן מיר דערציילט וועגן אים מענטשן פון באַברויסק, אונזערע בשותּפותדיקע נאָענטע פריינט. איך האָב געוואוסט, אַז אויך ער האָט געהערט וועגן מיר. איך האָב געוואוסט, אַז ער איז אַמאָל געווען אַן עסעסאָוויעץ; אַז ער איז אַצינד אַ ציוניסט; אַז ער האָט זיין אייגענע תורה וועגן קבוצה־לעבן; אַז ער קריטיקירט אַ סך און אַז ער פירט זייער־שאַרפע וויכוחים מיט מענטשן, וואָס זיינען מיר ליב און טייער. כ׳האָב אויך געוואוסט וועגן דעם שווערן טיפוס, וואָס ער האָט דורכגעמאַכט ערב זיין עליה. און מען האָט געזאָגט, אַז די דאָזיקע קראַנקהייט האָט אים „אינגאַנצן אויסגעלייטערט פון זיין גלותיזם". כ׳האָב אויך געהערט וועגן זיין נייעם לעבנס־שטייגער — דאָס לעבן פון אַן ערד־אַרבעטער אין אַ קבוצה — אַ וועג וואָס ער אַליין גייט אויף אים און אויף וועלכן ער פירט אַנדערע. אין האַרץ האָב איך דאָס אַ נאָמען געגעבן: דער דרך פון כנרת.

מיט אַ ציטער אין האַרץ האָב איך זיך געלאָזט גיין אין דער נאַכט, דעם וועג אַנטקעגן. און לענגאויס דעם וועג — דעם ברעג פון ים כנרת. איך בין נאָך דאַן זייער־נאָענט געווען צו ספרים און ביכער, ווייל כ׳בין אָקאָרשט אַרויס פון דער סביבה פון די חכמי ישראל. אַביסל האָב איך זיך באַשעפ־טיקט מיט דער געשיכטע פון בית־שני און אויך עפּעס פון דער עוואַנגעליע־קריטיק האָב איך שוין געהאַט געלייענט. די געשטאַלטן פון דער פאַרגאַנ־גענהייט האָבן געלעבט אין מיין נשמה. דעריבער האָב איך, אין יענער נאַכט,

איצט מוז איך זיך איבערצייגן, אַז דאָס האָט מיין פאָרשטעלונג מיך פאַרפירט; אַרויסגעצויבערט די דאָזיקע לעצטע און באַגערטע טרעפונג. אָבער אונזער ערשטע באַגעגעניש איז אָפּגעהיט אין מיין זכרון מיט אַ ליכ־טיקער קלאָרקייט; און אַזוי לאַנג ווי איך וועל לעבן, וועל איך טראָגן אין מיין האַרץ אַלע אירע פּרטים.

ווי איבערראַשט בין איך געוואָרן, ווען איך האָב זיך דערוואוסט (אַ סך יאָרן שפּעטער), אַז אויך זי האָט אָפּגעהיט ווי אַ ליכטיקע דערינערונג, אַלע קלייניקייטן פון יענער קורצער, וואונדערלעכער טרעפונג. בשעת־מעשה, אין יענעם שבת, בין איך אַזוי זיכער געווען: זי האָט איר גאַנצע, שטורמישע אויפמערקזאַמקייט געשאָנקען די אַנדערע חברים אַרום; אַז זי האָט בכלל נישט באַוויזן צו האָבן אַ פרייע מינוט אויך פאַר מיר, דעם נייעם און יונגן, וואָס איז ערשט נעכטן דערשינען און צומאָרגנס איז ער פאַרשוואונדן. איך בין דאַן געווען איבערצייגט, אַז זי האָט מיך כמעט ווי נישט באַמערקט. דאָס דאָזיקע געפיל האָט מיר דעמאָלט פאַרשאַפט אַ סך צער; כאָטש נישט צוליב איר בין איך דאַן אַוועק אין דער פאַרם כנרת. איך האָב נאָך גאָרנישט גע־וואוסט וועגן איר, ווען איך האָב זיך געלאָזט גיין אַהינצו. איך בין געגאַנגען זיך טרעפן מיט בערלען. אַ סך האָפענונגען האָב איך געלייגט אויף יענעם געשפּרעך — מיין ערשטער — מיט בערל כצנלסון; און געקראָגן האָב איך פון יענעם געשפּרעך אַ סך מער ווי איך האָב דערוואַרט.

עס האָט אָבער אַזוי פּאַסירט, אַז רחלען האָב איך אין יענעם פרייטיק באַגעגנט נאָך פריער. עס האָט זיך אויך געמאַכט, אַז צומאָרגנס — נאָך מיין לאַנגן שמועס מיט בערלען, ווען ער האָט צוגעגרייט אונזער שבתדיקע נסיעה אין אַ לאָדקע איבערן ים כנרת בכדי מיר צו ווייזן די בערג פון גולן — איז אויך רחל געווען מיט אונז. דעם גאַנצן שבת איז זי געווען מיט אונז: ווען מיר זיינען אַרויפגעשטיגן אויף יענע וויסטע אור־אַלטע בערג, וואָס אויף דער אַנדערער זייט כנרת, און ווען מיר האָבן זיך צוזאַמען געשיפט אין יענער לבנה־נאַכט איבער די וואַסערן פון ים כנרת, אויפן וועג צוריק אין דער פאַרם.

דערפאַר בין איך דערשטוינט געווען צו הערן, ווי קלאָר רחל האָט גע־דענקט יענע לאָדקע, יענע בערג און דעם „בונד פון עכאָ", וואָס די־אַלע פאַרלאָפענע טעג האָבן אים נישט געקענט בייקומען. אָבער אויך זי וואָלט אוודאי געווען איבערראַשט, ווען זי וואָלט געהערט: נאָך פאַר יענער לאָדקע

האָב איך זי שוין געהאַט געזען, איידער איך האָב געוואוסט ווער זי איז און וואָס זי איז. נאָך פֿאַר יענעם „עכאָ“ איז דער בונד געשלאָסן געוואָרן.

ס'איז געווען אין באַגינען פֿון אַ הייסן, זומערדיקן טאָג — סוף אב (תרע״א), ערב יענעם שבת. אַרום און אַרום בין איך דאַן געווען אין לאַנד בערך דריי וואָכן. במשך פֿון דער צייט האָב איך נאָר באַוויזן זיך אַרומצו־קוקן איין טאָג איבער יפו, האַלטן שבת אין ראשון־לציון, אַרומפֿאָרן איבער די מושבות פֿון יהודה און אָפּריכטן תשעה־באב ביים כותל המערבי. עטלעכע טעג האָב איך זיך פֿאַרזאַמט אין דער רעדאַקציע פֿון „אחדות“ אין ירושלים, וואו ברענער האָט געשמייכלט איבער מיין „דבקות“; און צוזאַמען מיט כּאַשין, זרובבל און רחל ינאית האָבן מיר זיך דערמאָנט אין אונזערע ווילנער טעג, וואָס דאָ זיינען זיי אונז פֿאָרגעקומען אַזוי ווייט־ווייט.

און אָט לאָז איך זיך, צוזאַמען מיט יצחק אחדותי, אין גליל אַרויף. יצחקן האָב איך איבערגעלאָזט אין מרחביה. קורץ נאָכדעם האָט ער דאָרט געפֿונען, אויף אַ טראַגישן אופֿן, זיין אייביקע רו. מרחביה איז באַשטימט געוואָרן אויך פֿאַר מיין אַרבעט־פּלאַץ. אָבער איידער איך האָב זיך גע־שטעלט אַרבעטן, בין איך אַוועק — איינער אַליין — קיין צפֿון, בכדי זיך צו זען מיט בערלען אין כנרת.

אין לאַנד זיינען געשטאַנען הייסע טעג. אַזוי ווי איך בין נישט געווען געוואוינט צו דער שווערער היץ — כ'בין דאַן געקומען פֿונעם צפֿון־לאַנד, פֿון דער הויפּט־שטאָט וואָס אויף דער ניעוואַ — האָבן מיינע חברים מיך געראָטן צו גיין אין די נעכט און אין די באַגינענס. בין איך שולדיק געווען אַ דאַנק מיינע חברים פֿאַר דער דאָזיקער גוטער עצה. אין דער שטילקייט פֿון דער נאַכט האָט דאָס לאַנד זיך פֿאַר מיר אַנטפּלעקט מיט דער גאַנצער סודותדיקייט און שיינקייט; און מיט יעדן טריט, וואָס איך האָב געשטעלט אין די קילע פֿאַרטאָגן איבער די וויסטע שטעגלעך, איז אַריינגעקריצט גע־וואָרן אַ נייער אות אין יענעם בונד פֿון לעבן — אין דעם אוראַלטן בונד, וואָס איז באַנייט געוואָרן צווישן לאַנד פֿון די אבות און איינעם פֿון זייערע זין. דאָס איז געווען דער יונגער בחור, וואָס איז צוריקגעקומען פֿון דער־ווייטנס; פֿון עפּעס אַ פֿאַרהונגערטן פּראָנט, פֿול מיט פּלאָנטערן און קאָמ־פּליקאַציעס איז ער צוריקגעקומען. מיט אַ שאַרפֿן דורשט נאָך טרייסטאָפּט אין האַרץ, מיט אַ תפילה אויף די ליפּן, אַז ער זאָל טאָן דאָס געהעריקע און

יענעם שבת איז מיט אונז אין די בערג אויך געווען יוסף זאַלצמאַן, מיין „סיבירער" פריינט פון ווילנע. ער האָט שוין באַוויזן צו „אַסימילירן" זיך איינגאַנצן אין לאַנד. אַ שומר איז ער דאָ געוואָרן; אָבער טאַקע אַ שומר פון שומרים־לאַנד — וואָס רייט אין גאַלאָפּ אויף אַ פערד און טראָגט אַ גאַרטל מיט אַמוניציע אַרום די לענדן. פון דער נאַטור אַ העל־הויטיקער, האָט די ארץ־ישראל־זון אים אָפּגעברוינט. אַ שלאַנקער און פעסט־געבויטער; קערפּערלעך און גייסטיק אַ שטאָלצער, אַ סענסיטיווער און אַ פאַרטרוימטער — איז ער געווען אַ שטיק פראַכט. רחל'ס צויבער האָט געפאַנגען זיין האַרץ און ער איז נאָכגעלאָפן איר שאָטן... טאַקע ממש נאָכגעלאָפן, ווייל פּלוצלונג איז רחל נעלם־געוואָרן צווישן די פעלזן און ער — דער געטרייער — האָט זיך אַזוי דערשראָקן: טאָמער האָט זי פאַרבלאָנדזשעט צווישן די פרעמדע בערג? איז ער אַרויפגעשפּרונגען אויף זיין פערד און נישט זאָגנדיק קיין וואָרט האָט ער אַוועקגאַלאָפּירט, זי צו זוכן צווישן די פאַרריסענע פעלזן. העכער צוויי שעה האָט ער זיך אַרומגעדרייט אין דער שטיינערנער וויסטעניש, בכדי צו זוכן אירע טריט. זי איז דאָ דערווייל געזעסן מיט אונז, ווי זי וואָלט גאָרנישט חושד־געווען. איך האָב דעמאָלט נישט געקענט פאַרשטיין די חכמה פון רייצן זיך מיט אַ גוטן פריינט און אים אַרויספירן פון די כלים.

און אָט האָט אויך יוסף זאַלצמאַן געפונען זיין רו — די מנוחה פון אַ שומר — אויף דעם אָרט וואו ער איז דערמאָרדעט געוואָרן, נישט ווייט פון איר קבר.

אָבער דער הויפּט־„קאָנקורענט", וואָס האָט אויפגעטרייסלט איר גאַנצע נשמה און כמעט נישט געלאָזט קיין שטיקל אָרט פאַר „עפּעס" אַנדערש, איז נישט געווען קיין איינער פון דער דאָזיקער גרופּע. געווען איז עס גאָר דער צויבער פון גליל און דער וואונדערלעכער גייסט פון פאַרצייטנס — דער הערלעכער גייסט פון ישראל'ס קינדהייט — וואָס פילט נאָך אָן די וויסטע־נישן פון יענע בערג, אויף דער אַנדערער זייט כנרת. זי אַליין, רחל, האָט אַכט יאָר שפּעטער — אין איר רוסישער נאָטיץ פאַר דער אָדעסער „יעווריעיס־קאַיאַ מיסל" — געשריבן די פאָלגנדיקע, דערהויבענע ווערטער וועגן יענעם אויספלוג:

„מיר האָבן געשפּאַנט איבער דער ערד, וואָס היט נאָך אויף די פוס־טריט פון אברהם אבינו און מיר האָבן זיך צוגעהערט צום עכאָ פון גאָטס רייד אין די פאַרצייטיקע יאָרן: 'ואגדלה את שמך' — און איך וועל גרויס־

מאַכן דיין נאָמען״ (לויט ב. כ.׳ס העברעאישער איבערזעצונג אין „שירת רחל״, זייט קצ״ה).

וויסט און אָנגעוואָרפן הויבן זיך די בערג, זייערע שיפּועים פאַלן אַראָפּ ווי גלאַטע פעלזן. זינט אייביקייטן האָט דאָ די זון אויסגעראָטן יעדן פלאַנץ. אַרום און אַרום — קיין געוויקס, קיין בלום. בלויז געלע גרודעס, פאַר׳שרפ׳טע אין דער היץ; און אייביקע פעלזן, מיט פאַררייסענע שפּיצן צום הימל.

און אָט האָט בערל געפונען אין זאַמד אַ געטאָקטן, קיילעכדיקן שטיין. ער האָט געהאַט אַ לאָך אין מיטן, ווי דער לויפער פון די וואַסער־מילשטיינער. האָט זיך בערל אָוועקגעשטעלט, באַטראַכט דעם שטיין, אים אַרומגעריבן, אים געבוי געפּאָרשט און בודק געווען. דערנאָך האָט ער אונז אויספירלעך דער־קלערט, אַז דער דאָזיקער שטיין איז אַ רינגעלע פון אַן אור־אַלטער וואַסער־רער, וואָס מען פלעגט צוזאַמענשטעלן פון אַזעלכע שטיינערנע קלעפּקעס. יעדער איינער פון זיי איז גוט אַרומגעטאָקט געוואָרן ביים ראַנד, בכדי ער זאָל זיך גוט אַריינפּאַסן אינעם פאָלגנדיקן רינגעלע און זאָל זיך שליסן ווי געהעריק. אין דער אור־אַלטער געשיכטע פון גליל זיינען אַזעלכע רערן גוט באַקאַנט. און אָט זעט מען נאָך די סימנים פון ראַנד אויך אויף אונזער געפו־נענעם שטיין. דאָס אַלץ איז אַ קלאָרער באַווייז, אַז אויך דאָ, אין די בערג פון גולן, איז אַמאָל געווען אַ באַוואַסערונגס־סיסטעם. ס׳איז דאָ בכן אַמאָל געווען אַ מענטשלעכער ישוב און אַזאַ ישוב קען דאָ אויפגעשטעלט ווערן.

שטאַרקער ווי אַלץ האָט מיך באַאיינדרוקט דער געוואַלטיקער אונטערשיד צווישן די בערגיקע הויכענישן און דעם טאָל צופוסנס. ער איז מיר פאָרגע־קומען ווי אַ וואונדער פון דער נאַטור. אויבן, אויף די פעלזיקע שיפּועים, ברענט דער טאָג ווי אַ קאַלך־אויוון, וואָס פאַרברענט און פאַרטיליקט; און אונטן — אַ שפע פון לעבן, פייגל אוןביימער, קילע שאָטנס און בלומען. אַ קרישטאָלן טייכל שטראָמט אין וואַדי און אַ לייכט ווינטל בלאָזט און דער־פרישט. אָבער אַלטע באָקסער־ביימער — פאַרצווייגטע זקנים — רייסן זיך אויך אויבן אַרויס פון די בערג־שיפּועים. זיי וואַקסן אָבער קרום, די באָק־סער־ביימער; נישט אויבן־אַרויף וואַקסן זיי, נאָר אַראָפּ־צו, ווי אויך זיי וואָלטן קאָקעטירט מיטן טאָל און מיט דעם וואַדי. זיי בויגן די אור־אַלטע קעפּ, בכדי אויפצוכאַפּן די שטיפערישע ברכה פון דער צעגרינטער וועלט צופוסנס.

דער געאָגראַפישער מרחק צווישן די דאָזיקע צוויי פאַרשידענע וועלטן

אַזוי גוט פאַרשטאַנען די שפּראַך פון דעם כנרת און דעם געמורמל פון זיינע וואַסערן. די שאָטנס וואָס האָבן מיך באַגלייט אויפן וועג, זיינען מיר פאַר־געקומען ווי אַלטע באַקאַנטע, וואָס טויכן אויף פון די פאַרצייטישע נעפּלען און באַלייכטן, ווי פאַקלען, די פינצטערניש פון דער נאַכט.

עס האָט שוין געגרויט אויף באַגינען, ווען אויבן, אויף אַ בערגל, האָט זיך פאַר מיינע אויגן אַנטפּלעקט דער הויף פון דער פאַרם כנרת. איך האָב זיך געלאָזט אַהינצו; און וואָס מער איך בין אויפגעשטיגן אויפן בערגל, אַלץ מער האָט דער כנרת זיך אויסגעברייטערט אונטן, אין טאָל, און געשיינט מיט דער לויטערער שלווה׳דיקייט פון זיינע בלויע וואַסערן. דער הויף פון דער קבוצה איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַ פּאַרקאַן. מיינע אויגן האָבן געזוכט דעם טויער פון אַריינגאַנג. אָבער נאָך איידער איך האָב באַוויזן צוצוגיין צום צוים, האָט עמעצער פון אינעווייניק אויפגעמאַכט דעם ריגל פון טויער און אַ לעבעדיקער, קוואַקענדיקער טומל האָט אַ שטראָם געטאָן פון הויף. דאָס ערשטע וואָס מיינע אויערן האָבן אויפגעכאַפּט, איז געווען אַ וואונדער־לעכער כאָר פון גראַגערנדיקע עופות, וואָס ווערט דיריגירט דורך אַ קלינ־גענדיק־קלאָרן העברעאיש. די מענטשלעכע, באַפעלערישע שטימע האָט ווי באַצויבערט. אַ פאַרגאַפטער בין איך שטיין געבליבן און זיך צוגעהערט.

און אָט האָט זיך צעעפנט דער טויער. אַ סטאַדע ווייסע קאַטשקעס האָט זיך אַרויסגעלאָזן אין אַ לאַנגער שערענגע און מיט אַ גראַגערנדיקן ליאַרעם זיך צעשאָטן איבערן בערגל. הינטער דער סטאַדע האָט געשפּאַנט אַ שלאַנקע, בלוי־אויגיקע פאַסטושקע, אין אַ ווייסן קלייד. זי האָט געשפּרייזט לייכט, ווי אַ קינד; און שיין איז זי געווען — ווי דער כנרת. אין האַנט האָט זי געהאַלטן אַ פּאַלמען־צווייג. מיט אַ זינגעוודיקן העברעאיש האָט זי, מיטן אויפלעבן פון באַגינען, אַרויסגעפירט די סטאַדע קאַטשקעס פון דער כנרת־פאַרם אויף פּאַשע. מיט דעם גרינעם סצעפּטער אין איר האַנט, מיט איר וואַרעמער, יונגער שטימע און מיט דער עלאַסטישקייט פון איר פלאַטערנדיקן גוף האָט זי צאַרט און קרעפטיק באַהערשט דעם ליאַרעם, וואָס האָט איצט אָפּגעהילכט אין אַלע זייטן.

מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם האָב איך זיך אויסבאַהאַלטן הינטערן פּאַרקאַן, ביז דער גאַנצער, ווייסער קאַראַוואַן איז פאַרבייגעגאַנגען.

די דאָזיקע פאַסטושקע איז געווען די דיכטערין רחל — — —

ב. דער בונד פון עכאָ

ווי ס'האָט זיך מיר דעמאָלט אויסגעדאַכט, האָב איך געהאַט גענוג גרונט צו האַלטן, אַז זי שענקט מיר בכלל נישט קיין אויפמערקזאַמקייט; נישט ווען מיר זיינען, אין יענעם שבת, געווען אויף די בערג — פון דער אַנדערער זייט כנרת־וואַסערן — און נישט ווען מיר האָבן זיך, אין יענער לבנה־נאַכט, צוזאַמען געשיפט אויף דער לאַדקע, צוריק אין דער פאַרם אַריין. דער איינ־דרוק, אַז אירע געדאַנקען זיינען בעיקר פאַרנומען מיט ב. כ., האָט מיר כלל נישט געשטערט. פאַרקערט: אין אַ געוויסן זין האָט ער אונז אַפילו דער־נענטערט. מיר זיינען געוואָרן ווי קינדער פון איין קליינער עדה, וואָס די ברכה פונעם עלטערן ברודער — אַ ברודער און גלייכצייטיק אַ לערער — שוועבט איבער איר, באַווירקט זי און האַלט זי צוזאַמען.

עס זיינען אָבער געווען מיט אונז אויך אַזעלכע, וואָס האָבן פאַרלאַנגט איר גאַנצע אויפמערקזאַמקייט. צוזאַמען מיט מיר — אויף דער זעלבער שיף — איז געקומען אויף אַ באַזוך אין לאַנד איינער אַ יונגערמאַן, ז. מ., אויך אַ פעטערבורגער. ער איז געווען דער פאַרוואַלטונגס־רעדאַקטאָר פון דעם רוסישן חודש־זשורנאַל פאַר דערציאונג, וואָס די „חברה מפיצי השכלה בישראל" האָט אַרויסגעגעבן. ווי איך האָב געהערט, איז ער אין די שפּע־טערדיקע יאָרן פאַרבליבן אין ראַטנפאַרבאַנד און איז געוואָרן איינער פון די רעדאַקטאָרן פון דער גרויסער סאָוויעטישער ענציקלאָפּעדיע. דעמאָלט, ווען מיר זיינען געפאָרן קיין ארץ־ישראל, האָבן מיר זיך באַפריינדעט און איך האָב אים זייער גערן געהאַט. בעת אונזערע לאַנגע שמועסן אויפן דעק פון שיף האָט ער מערערע מאָל אַ זאָג געטאָן: אויב זיין האַרץ וועט אינגאַנצן פאַרכאַפּט ווערן, וועט ער איבעררייסן זיינע פאַרבינדונגען מיט רוסלאַנד און זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. פון יענע שמועסן האָב איך זיך דערוואוסט: ער האָט אַ פריינדין אין לאַנד, וואָס שטאַמט פון זיין היים־שטאָט. זי איז זייער באַגאַבט. ער האָט זי שוין מערערע יאָרן נישט געזען און אַפילו גאָר־נישט געהערט וועגן איר. אָבער איצט וועט ער זי אויפזוכן און געפינען — האָט ער געזאָגט.

ביים לאַנדן אין יפו האָבן אונזערע וועגן זיך צעשיידט און במשך פון מיינע ערשטע וואָכן אין לאַנד האָב איך אים מער נישט באַגעגנט. אָבער יענעם שבת האָב איך אים געטראָפן אין כנרת און ער האָט מיר דערציילט: די באַקאַנטע, וואָס ער האָט געזוכט, איז נישט קיין אַנדערע ווי רחל.

איז זייער אַ קליינער. אַט האָט זיך רחל געפּעדערט, אַרויפגעקלעטערט און זיך אויסגעצויגן אויפן שטאָם פון אַלטן באָקסער־בוים אויפן סאַמע שפּיץ באַרג. פון דאָרט — אַנגעטאָן אין ווייסן און באַגאָסן מיט ליכט — האָט זי זיך פונאַנדערגעזונגען. איר געזאַנג האָט אַ שטראָם געטאָן צו אונז, צו דער קאָמפּאַניע, וואָס איז פאַרבליבן אין וואַדי. מיר האָבן געהערט יעדן קלאַנג, ווי זי וואָלט געשטאַנען נעבן אונז. און נישט נאָר איר שאַלנדיק געזאַנג האָבן מיר געהערט — צו אונזערע אויערן האָט זיך אויך דערטראָגן דער מעכטיקער עכאָ, וואָס האָט אָפּגעהילכט אין דער גאַנצער אַרומיקער וועלט. באַרג און טאָל האָבן אָפּגעענטפערט אין אַ פאַרצייטיקן, ספרדישן העברעאיש, וואָס האָט זיך דאָ אויפגעהיט אין זיין גאַנצער ריינקייט.

מיר איז פאַרגעקומען, ווי אונזערע קדמונים, די פאַרצייטיקע פאַסטוכער פון יהודה און די בתולות פון ישראל — וואָס פלעגן אַרויסגיין אין די בערג אין טעג פון טרויער און פרייד — ווי יענע יידישע יונגעלייט וואָלטן פאַר אונז באַהאַלטן די אוצרות פון די העברעאישע קלאַנגען מיט זייער קלאָרער שיינקייט און פּינקטלעכער אויסשפּראַך אין די היילן פון די פעלזן, ביז דער טאָג וועט קומען. און אַט האָט זיך אָנגעהויבן דער טאָג. אַט רופט זיי רחל פון שפּיץ־באַרג. זיי פליען אַלע אַרויס פון זייערע באַהעלטענישן. זיי טראָגן זיך צו איר, קלאָרע ווי אין דעם טאָג ווען מ׳האָט זיי באַהאַלטן און פולע מיט פרייד ווי אין די פרילינגס־טעג פון פאָלק.

דער עכאָ האָט מיך באַרוישט ווי שטאַרקער וויין. און ווי דערשטוינט בין איך געוואָרן, ווען איך האָב — זיבעצן יאָר שפּעטער — געלייענט, אַז אויך רחל טראָגט נאָך אין האַרץ דעם זכר פון יענעם וואונדער:

„הד הרים צלול ועז
...הד הרים עתה כאז
זכר אזכר״*).

און אין יאָר תרפ״ח האָט רחל געדענקט צו זאָגן עדות:

„הוא אומר לך ׳קולך כמקדם
קול רועים בהרי יהודה״ **).

*) אַן עכאָ פון בערג, לויטער און שטאַרק,
אַן עכאָ פון באַרג, אַציגד אַזויווי דאַן
טו איך געדענקען...

**) ער זאָגט דיר: דיין קול איז ווי אַמאָל —
דאָס קול פון פאַסטוכער אין די יהודה־בערג.

און אין מיין פנקס פון יאָר תרע״ב האָב איך געפונען פאַרצייכנט:

„ועד ההד, השירה תעיד,
כי יפעתה נשמרה,
מאז שולמית אל הידיד
פה בהרים שרה — — —״***).

איז דען אַ וואונדער וואָס אין האַרצן האָט זיך אויסגעוועבט אַ לעגענדע, וואָס נישט דער שטראָם פון דער צייט און אַפילו נישט די מאַכט פון טויט האָט זי נישט געקענט בייקומען?

***) און עדות איז דער עכאָ,
זאָל ס׳ליד עדות־זאָגן,
אַז איר גלאַנץ איז אויפגעהיטן,
זינט שולמית, צו איר פריינט,
האָט דאָ געזונגען, אין די בערג.

מכל מלמדי (מיינע מלמדים)

די אַקאַדעמיע און אירע לערער

אין בראשית פון מרחביה

מכל מלמדי...

(מיינע מלמדים)

א. פון „פרוזדור" צום „טרקלין"

איך האָב אָנגעשריבן „מכל מלמדי" — נישט בלויז בכדי נישט צו ענדערן פונעם פסוק, וואָס עס האָט אויסגעשטעלט דער מחבר פון „אשרי תמימי דרך" אין ספר תהלים. כ׳האָב דערמיט אויך געוואָלט מרמז זיין, אַז כ׳האָב נישט קיין האָפענונג צו קענען דערציילן וועגן אַלע מלמדים, ביי וועלכע כ׳האָב געלערנט אין מיינע יוגנט־יאָרן; ובפרט וועגן זייער פערזענלעכקייט, שטאַנד, אופן פון לערנען און אייגנשאַפטן.

אויב כ׳וועל כאָטש באַווייזן אַרויסצוברענגען אויף פּאַפּיר עפּעס פונעם לעבן פון די חשובסטע צווישן זיי — וועל איך טאָן אַ חסד של אמת מיט אָט־די טייערע יידן פון מיין שטעטל, וואָס אויף זיי איז אַרויפגעליגט געוואָרן איבערצוגעבן די תורה פון דור צו דור. זיי זיינען געווען און נישטאָ — נישט זיי און נישט זייערס־גליכן. טאָ זאָלן כאָטש די ווייטערדיקע שורות זיין אַ שטיקל אויסדרוק פון דאַנק און אָנערקענונג פאַר זייערטוועגן, ווייל ביי זייער גאַנץ, צעוויטיקט און צרה׳דיק לעבן האָבן זיי פאָרט מצליח געווען איבערצוגעבן מיר — און ענלעכע צו מיר — די ערשטע שליסלען צו אונזערע פאָלקס־אוצרות, אויף שטענדיק.

היות ווי מיין שטעטל שטויבץ איז מיט גאָרנישט אַנדערש געווען פון אַנדערע שטעטלעך אין מינסקער גובערניע; און דאָס וואָס ס׳איז געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר איר, האָט אויך כאַראַקטעריזירט די אַנדערע שטעטלעך פון ווייס־רוסלאַנד — וועט אפשר דאָס דאָזיקע בינטל זכרונות אויך עפּעס ביישטייערן צום קענען פאַרשטיין דעם אופן פון חינוך און לערנען אין די אַלע ערטער פון יענער צייט.

לויט זייער מעמד, האָבן די שטעטל־מלמדים פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ באַזונדער קלאַס — עפּעס אַ מין מיטל־שיכט צווישן דיינים און שוחטים פון איין זייט (וואָס האָבן זיך גערעכנט צווישן די „כלי־קודש״, וואָס קהל איז מחוייב צו געבן פּרנסה) און צווישן קרעמער און בעלי־מלאכה, פון דער צווייטער זייט, וואָס האָבן שטענדיקע דאגות־פּרנסה און זייער אָרעמקייט איז גרויס.

הגם די מלמדים זיינען געווען די אָרעמסטע צווישן די שטעטל־יידן — און זייער פּרנסה איז געווען בדוחק — האָט מען זיך אָבער באַצויגן צו זיי מיט כבוד; און אַ מין אַריסטאָקראַטיע איז געווען אויסגעשפּרייט איבער זייער דלות. אַפילו די סאַמע־באַר׳ימטע מלמדים — וואָס האָבן אין די טעג פוןביידע חול־המועד׳ס באַוויזן צונויפצושטעלן אַ פולן קאָמפּלעט תלמידים, קינדער פון די חשובסטע בעלי־בתים, פאַרן קומענדיקן „זמן״ — זיינען נישט געווען מסוגל צו באַפרידיקן זייערע אַלע הויז־באַדערפענישן פונעם בלויזן שכר־לימוד. נאָך אַ נס, וואָס כמעט אַלע האָבן פאַרמאָגט אשת־חיל׳ס, וואָס האָבן פאַרדינט אַ זייטיקע מטבע און אַריינגעברענגט אין דער משפּחה נישט ווייניקער ווי ס׳האָט באַטראָפן דעם מלמד׳ס הכנסה — כאָטש ער איז דאָס געווען דער „אָפיציעלער״ באַשפּייזער.

די מלמדים גופא זיינען איינגעטיילט געוואָרן לויט דער מדריגה פון זייער לומדות און די לערן־עטאַפּן פון זייערע תלמידים. אַ סך זיינען געווען דרדקי־מלמדים, וואָס אין זייערע „חדרים" האָבן קינדער אָנגעהויבן לערנען „עברי". זיי האָבן געהערט צו די ווינציקער־סטאַבילע און די אָרעמסטע. אַביסל מער באַקאַנט זיינען געווען די „שוואַרבע"־מלמדים, וואָס האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט דעם ווייטערדיקן לערן־עטאַפּ פון יידישן קינד. ביי זיי האָט מען געלערנט תנ"ך. נאָך ווייניקער און מער אויסגעצייכנט זיינען געווען די גמרא־מלמדים — סיי די וואָס האָבן געלערנט תנ"ך און גמרא און סיי אַזעלכע, וואָס האָבן זיך נאָר אָפּגעגעבן מיטן גמרא־לימוד אַליין, איינגעשלאָסן רש"י און תוספות. די לעצטע האָבן זיך שוין באַטראַכט ווי צוגרייטער צו די גרויסע ישיבות — אין נאָענטן שטעטל מיר, אָדער אין די ווייטערע מאַלץ, סלאָבאָדקע און וואָלאָזשין.

און פונקט ווי די מלמדים זיינען געווען פאַרשידן צוליב זייערע מדרי־גות, אַזוי זיינען זיי אויך איינגעטיילט געוואָרן לויט די שולן אין וועלכע זיי האָבן געדאַוונט. אמת: קיין באַזונדערע „שטרעמונגען" זיינען נישט באַ־קאַנט געווען אין שטאָט. אָבער ס'איז געווען אָנגענומען, אַז אַ מענטש וואָס דאַוונט אין „גרויסן בית־המדרש" שיקט זיינען קינדער צו אַ מתנגדישן מלמד, וואָס דאַוונט פונקט ווי ער אין גרויסן בית־המדרש. אַ מענטש ווידער, וואָס דאַוונט אין דעם „נייעם" בית־המדרש, האָט בעסער געשיקט זיינע קינ־דער צו אַ מלמד וואָס דאַוונט דאָרט.

שוין אָפּגערעדט דערפון, אַז אַ שטיבל־דאַוונער איז געווען אָפּגעהיטן, צו שיקן זיינע קינדער בלויז צו אַ חסידישן מלמד, וואָס דאַוונט דווקא אין שטיבל. בלויז די שטעטלשע אָרעמעלייט — וואָס מוזן אָנקומען צו דער „תלמוד־תורה" — האָבן זיך געמוזט צופרידנשטעלן דערמיט, וואָס קהל האָט פאַר זיי באַשטימט.

אויסער די פריער־אויסגערעכנטע, זיינען אין שטעטל אויך געווען די „שרייבערס"; און אין דער לעצטער צײַט — אויך די לערער. זיי האָבן נישט געהאַט קיין אייגן „חדר" מיט כיתות, נאָר זיי פלעגן גיין אין די היימען פון תלמידים און תלמידות „געבן שעה'ן". ביז ס'איז געקומען דער ציוניסט אַלטער און געגרינדעט אַ תרבות־שולע. אים האָט מען דערנאָך ווייטער גערופן „לערער", כאָטש ער האָט שוין געהאַט אויסגעס'סדר'טע און אָרגאַ־ניזירטע קלאַסן.

צווישן די „מלמדים" און די „לערער" איז נישט געווען קיין שום פאַר־בינדונג. די „לערער" זיינען געווען משכילים, שפּראַך־קענער, מומחים פאַר דקדוק — און ביים רב זיינען זיי געווען חשוד אויף ציוניזם און קלות־ראש. די מלמדים ווידער זיינען געווען פאַרשטייער פון גאַנצער יידישקייט, טריי צום רב און היטער פון די יידישע מויערן.

אויב צווישן די תלמידים פון די מלמדים און לערער איז נאָר געווען אַ חילוק אין די קענטעניש — איז צווישן די תלמידים פון מלמדים און „שרייבערס" אויך געווען אַ חילוק אין דעם עלטער און געשלעכט. די מלמדים האָבן געלערנט מיט קינדער פון פריען עלטער, בעת די „שרייבערס" האָבן שוין געלערנט מיט אונטערגעוואַקסענע מיידלעך; באַזונדערס אַזעלכע, וואָס זיינען געשטאַנען אין שידוכים און געדאַרפט שרייבן אַ בריוול צום חתן.

ס'געדענקט זיך צום גוטן — וועליע דער שרייבער. דאָס איז געווען אַ ייד מיט אַ שוואַרצער באָרד, וואָס איז אים פרי גרוילעך געוואָרן. ער איז געווען אַ ספּעציאַליסט אין לערנען מיט דינסטן, וואָס האָבן זיך גע'שדכנ'ט. עס דערמאָנט זיך דער „אַנפיר", וואָס ער פלעגט אָנשרייבן פאַר זייערטוועגן, מיט קיילעכיקע און וואונדערלעך־שיינע אותיות ביים אָנהויב פון פאַפּיר־בייגעלע. די תלמידות האָבן דאָס געדאַרפט איבערשרייבן צענדליקער מאָל, ביז זיי זאָלן דאָס קענען אויף אַ געניטן אופן. די „שורה־גריסלעך" האָבן זיך געלייענט: „צו מיין הייס געליבטן ברויטיגאַם לעבע וואָהל", ווי אויך „צו מיין האַכוואָלגעבאָרענען שוויגער פאַטער לעבע וואָהל".

אָבער נאָך איידער מ'איז געקומען דערצו, האָבן זיי באַקומען לעקציעס אינעם שרייבן די אותיות, לויט אַן אַנדער „אָנפיר", וואָס האָט געלערנט דעם אָנהויב פון אותיות־שרייבן סיי אין יידיש און סיי אין העברעאיש. דער דאָזיקער „אָנפיר" איז צונויפגעשטעלט געוואָרן לויטן סדר פון גלייכן און איבערגעקערטן אלף־בית: פריער כסדר און דערנאָך לויט תשר"ק, ווען מ'הויבט אָן ביים לעצטן אות און מ'גייט אויף צוריק. דער נוסח פון תשר"ק פלעגט זיך ענדיקן מיט די ווערטער „על שולחן מלכים" — מסתמא צוליב מליצה־וועגן (אָבער מען האָט מיר איבערגעגעבן אין נאָמען פון מיין חבר נח נפתולסקי, אַז דער פולער נוסח פון תשר"ק־שלוס איז געווען „והדג בא על שולחן מלכי עולם ואף שרי ארץ"; ווייל אין די ווערטער זיינען פאַראַן די פינף אותיות כ' ם' ן' ף' ץ', וועלכע פעלן אין דעם תשר"ק־סדר).

באַלד נאָכמיטאָג, ווען די בעל־הביתטעס פלעגן זיך אויסרוען, איז וועליע

געקומען אין די קיכן און געקנעלט מיט דער דינסט; אָדער עטלעכע משרת׳־טעס פלעגן זיך צונויפנעמען אויף איין שעה. שפּעט בייַנאַכט פלעגט זיך די דינסט אָוועקזעצן ביים לאַנגן בויגן פּאַפּיר — און איבערשרייבן די שיינע און וואַרעמע שורות פונעם אָנהויב, ביים ליכט פון אַ לעמפּל; און מיר, די „געבילדעטע" קינדער, פלעגן איר העלפן ביים פירן די האַנט איבער די שווערע אָבער הערלעכע אותיות.

האַלב־„שרייבער" און האַלב־„לערער" איז געווען הערצל דוואָרעצקי, וואָס האָט מיך דער ערשטער אַריינגעפירט אינעם סוד פון אלף־בית. פּאַקטיש איז ער געווען מיין ערשטער רבי. דאָס מיינט: קיין אמתער רבי, אָדער כיתה־מלמד, איז ער נישט געווען. אָבער הגם מען האָט נאָך דעמאָלט נישט געוואוסט פון אַזאַ אינסטיטוציע ווי „קינדער־גאָרטן" — און קיינער האָט אַפילו נישט געפילט, אַז מ׳דאַרף אַזוינס — האָבן מיינע עלטערן פאַרשטאַנען: מען דאַרף מיך דערציען צו תורה, נאָך איידער ס׳קומט מיין צייט צו גיין אין חדר. האָט מען די דאָזיקע אויפגאַבע איבערגעגעבן הערצלען.

ער האָט געשטאַמט פון אַ לייטישער משפּחה, געווען אַ משכיל און טאַקע באַגערט דאָס וויסן. נאָר ס׳האָט פּאַסירט אַן אומגליק און ר׳איז פאַרבליבן אַ בעל־מום: הינקעדיק. ער איז געווען אַ מענטש מיט אַן אײדעלער נשמה און אַ ווייכע נאַטור, פון די חשובסטע צווישן די „בכבודיקע אָרעמעלייט" אַרום אונזער הויז.

זיין פאָטער — ר׳ יהושע דוואָרעצקי — איז געווען דער זון פונעם זשעטלער רב און אַ משולח פאַר דער מירער ישיבה. אַ גאַנץ יאָר פלעגט ר׳ יהושע אַרומפאָרן איבער די גובערניע־שטעטלעך און זאַמלען געלט פאַר דער ישיבה. בלויז אויף יום־טוב פלעגט ער קומען אַהיים. היות ווי אונזער שטעטל האָט נישט געהערט צו „זיין" ראַיאָן (ווייל אַן אַנדער משולח פון מירער ישיבה, דער וויסער ר׳ יעקב־מאיר, איז ביי אונז געזעסן בקביעות), האָט ער דאָ קיינמאָל נישט געהאַלטן קיין דרשה. אָבער די גאַנצע שטאָט האָט הנאה געהאַט פון זיינע ניגונים, וואָס ער פלעגט ברענגען פון זיינע נסיעות. אַ סך יאָרן פלעגן מיר זינגען „שישו ושמחו בשמחת תורה" מיט ר׳ יהושע׳ס ניגון.

ר׳ יהושע דוואָרעצקי איז געווען אַ גרויסער למדן און געמיטלעכער מענטש. ער האָט געהאַט אַ סך גרויסע פּלענער. אַזוי למשל האָט ער אויך פּלאַנירט אויסצובויען אַן אייגן הויז פאַר זיין גרויסער משפּחה. אַנטקעגן־

איבער דעם מרחץ האָט מען טאַקע געזען די התחלה פונעם דאָזיקן הויז. אָבער צוליב זיין שטענדיקער דחקות האָט ער אָפּגעלייגט דאָס בויען פון יאָר צו יאָר. אויף „דערווייל" האָט זיך די משפּחה צונויפגעדריקט אין צוויי באַראַקן: אין איינעם האָט געוואוינט ער, זיינע דריי דערוואַקסענע טעכטער און זיין אַלטע מוטער — די רביצין פון זשעטעל. אינעם צווייטן באַראַק האָט געוואוינט זיין זון הערצל, וואָס האָט שוין געהאַט אַ ווייב מיט פינף קינדער — און זיי אַלע האָט ר' יהושע געדאַרפט אויסהאַלטן מיט פּרנסה.

איך געדענק אויך גוט דאָס אומגליק, וואָס האָט אָנגעוואָרפן אַן אימה אויפן גאַנצן שטעטל; און מיין קינדערישער זכרון האָט איינגעזאַפּט אין זיך דעם גאַנצן שוידער. ר' יהושע האָט זוכה־געווען חתונה צו מאַכן זיין עלטסטע טאָכטער (זיי אַלע האָבן שוין געמעגט הערן „כלי־זמר־שפּילן"). דערצו האָט ער נאָך באַקומען פאַר איר אַ וואַזשנעם למדן, וואָס האָט זיך געשניטן אויף אַ משכיל. האָט מען געפּראַוועט די חתונה מיט גרויס פּאַמפּע אינעם נישט־פאַרענדיקטן באַראַק — ווייל ס'האָט געפעלט געלט. אויף די חתונה גופא האָט געקאָסט אַ סך הוצאות, וואָס ער האָט נישט געקענט דעקן.

ר' יהושע איז געקומען צו דער חתונה ממש אינעם חופּה־טאָג, צוזאַמען מיט די פרעמדע מחותנים און די חשובע ישיבה־לייט. אָבער בשעתן אונטער־פירן די טאָכטער צו דער חופּה האָט זיין האַרץ נישט אויסגעהאַלטן אַזויפיל מאַטערניש און ער איז אַוועקגעפאַלן אַ טויטער. האָט מען געשיקט פרעגן דעם רב, וואָס צו טאָן און דער רב האָט געפּסקנט, אַז מ'טאָר נישט אָפּלייגן די חופּה. האָט מען שוין פאַרענדיקט די חתונה אָן כלי־זמר, אָבער מיט געוויינען און יללות. באַלד נאָך דער חופּה האָט מען געמאַכט די לוויה און געהאַלטן הספּדים. איז גרויס געווען דער טרויער.

ווען ר' יהושע איז געשטאָרבן — אין דער טאָכטערס חופּה־טאָג — האָט נאָך זיין מוטער געלעבט און איז שפּעטער געבליבן אויף אויסהאַלטונג ביי זיין אַלמנה. דאָס איז געווען אַ גאַר־אַלטע און איינגעדאַרטע פרוי, איינגאַנצן איינגעהילט אין שעוויסן און אין משונה'דיקע קנופּן. זי איז געווען באַקאַנט אין שטאָט, צוליב איר קענען אָפּשפּרעכן אַן עין־הרע. מיט אַן אָפּשפּרעכעניש האָט זי אויך געהיילט ציין־ווייטיק און זי פלעגט אויך צוגרייטן אַ „וואַסערל" פאַר אויגן־ווייטיק.

דער לומדישער איידעם — וואָס צום שלימזל האָט אויך ער געהייסן יהושע — איז באַלד געוואָרן קראַנק אויף די לונגען. דאָס גאַנצע שטעטל

האָט זיך אָנדערציילט שרעקלעכע זאַכן, באַשר ער שפּייט מיט בלוט און ס'איז נישטאָ קיין האָפענונג פאַר זיין לעבן.

וואָס שייך הערצלען, איז זיין ווייב — הינדע־אסתר — געווען אַ קרענק־לעכע, מיט „געשפּאָלטענע לונגען". האָט זי נישט געטויגט פאַר קיין פּרנסה־געבערין. דערצו איז זי שטענדיק געווען שוואַנגער און צווישן איין קינפּעט און דער צווייטער איז זי געווען פאַרנומען מיט די פּיצלעך קינדער. אין יענעם יאָר פון ר' יהושע'ס טויט, האָט שוין הערצל געהאַט פינף קינדער — צווישן זיי איז דאָס עלטסטע געווען אַ מיידל פון 12 יאָר. אַלע קינדער זיינען געווען קראַנק און זיך כסדר גענויטיקט אין רפואות. דער באַראַק איז נאָך אַלץ געשטאַנען, אויף דערווייל, אומפאַרענדיקט און פון אויוון האָט געטשאַדעט.

דער סוף איז געווען, אַז ביידע גרויסע משפּחות — די אלמנה פון ר' יהושע, זיין מוטער, די דריי טעכטער, דער קראַנקער איידעם, הינדע־אסתר און אירע זיבן קינדער — זיי אַלע האָבן נאָר געהאַט איין פּרנסה־געבער: הערצלען, וואָס איז געווען אַן אינוואַליד, צוגעבונדן צו דער שטול. זיין גאַנצע פּרנסה האָט ער געצויגן דערפון, וואָס ער איז געזעסן און געשטאָפּט טאַבאַק אין גילזן פון דין פּאַפּיר און געמאַכט פּאַפּיראָסן פאַר די רויכערער פונעם שטעטל.

ביז איינמאָל איז הערצל אַוועקגעפאָרן אויף עטלעכע חדשים צו זיין ברודער, מענדל דוואָרעצקי — וואָס איז געווען אַ וואַלד־סוחר אין גראָדנע — און פון דאָרט מיטגעבראַכט פאַר זיך אַ קינסטלעכן פוס, פון האָלץ און אייזן. דאָס איז געווען דער ערשטער קינסטלעכער פוס אין אונזער שטעטל. דערנאָך האָט מען צעטיילט די אַרבעט פון פּאַפּיראָסן־מאַכעריי צווישן די ווייבער; און הערצל, אָנגעטאָן אינעם נייעם פוס, האָט אָנגעהויבן אַרומגיין איבער בעל־הבתישע הייזער „געבן אוראָקן" קליינע קינדער, איידער זיי גייען נאָך אין חדר אַריין.

דאָס איז געווען מיין ערשטער לערער. געדענק איך גוט דעם אופן, ווי־אַזוי ער האָט געלערנט דעם אלף־בית. ער האָט אָנגעהויבן מיט אַ האַרציקן ניגון און בילדלעכער דערקלערונג: „אויבן אַ דאַניצע און אין מיטן אַ קאָראָמיסל, איז עס... אַן אלף". שפּעטער, ווען איך האָב געלייענט ביאַליקס „ספיח", האָב איך זיך דערוואוסט: דער דאָזיקער אופן פון לערנען מיט קינדער איז געווען וויט־פאַרשפּרייט. אָבער קליינערהייט האָב איך געמיינט,

אַז דאָס האָט הערצלס פאַנטאַזיע צוגעטראַכט די אַלע בילדער און כ׳האָב אים דערפאַר ליב־באַקומען. באַזונדערס האָב איך ליב געהאַט די לאַנגע הפסקה זיינע צווישן דעם „איז עס...״ און דעם נאָמען פון אות, בכדי איך זאָל דערווייל האָבן צייט צו טרעפן און נישט האָבן חלילה קיין מכשול.

הכלל: טראָץ זיינע אומצייליקע צרות און זיין דחקות, האָט מיין ערשטער רבי געהאַט אַ פריילעך פנים, אַ גוט געמיט און אַ צאַרטן הומאָר. אַט דורך דער דאָזיקער לעבנס־פרייד פון אַ ביטערן אָרעמאַן — מיט דעם קוק פון אַ הונגעריקן קינסטלער — בין איך אַריין אינעם קאָרידאָר פון דער תורה; און פון דאָרט האָט געפירט דער וועג צום פּאַלאַץ — פון „חדר״. כ׳בין דאַן אַלט געווען פיר און אַ האַלב יאָר.

ב. ר׳ חיים־איטשע באַרסוק

און אין חדר — דאָס ערשטע — האָט געהערשט ר׳ חיים־איטשע. דאָס איז געווען אַ קורץ און מאָגער ייד׳ל, אַ לייכט־באַוועגלעכער און אַ פלינקער אין אַ סך מלאכות. דערצו האָט ער ליב געהאַט קינדער. כ׳בין אַלט געווען פינף יאָר, ווען כ׳בין אָנגעקומען צו אים אין „חדר״ — וואָס האָט זיך געפונען אין זיין הויז, אין אויבערשטן טייל מינסקער גאַס, ביים עק פון שלמה ראַזאָווסקיס הויף. פון יענער זייט הויף האָט זיך אַרויסגעהויבן דער באַקאַנטער באַרג, וואוהין די בעלי־ביתטעס פלעגן קומען יעדן פרייטיק נעמען געלן זאַמד, אויסצושיטן איבער דער פאַדלאָגע. צווישן הויז און דעם באַרג האָט זיך נאָך געפונען אַן אויבסט־גאָרטן, מיט וועלכן דער רבי — צוזאַמען מיט ווייב און קינדער — זיינען געווען פאַרנומען יעדע פרייע שעה.

דאָס „חדר״, אין וועלכן מיר האָבן געלערנט, האָט אויך געדינט ווי אַן עס־צימער פאַרן רבין און זיין הויז־געזינט. דאָרט האָט מען אויך געקאָכט, ווייל אין חדר איז געשטאַנען אַ גרויסער און ברייטער אויוון, וואָס האָט פאַרנומען די ערשטע העלפט פונעם צימער. דעם גאַנצן פאַר־מיטאָג פלעגט דאָרט שטיין די הויכע און דאַרע רביצין, ווייל זי פלעגט באַקן ברויט אָדער קאָכן. מיר האָבן געזען, ווי זי פלעגט אַריינרוקן די פאַרקאָפּטשעטע כלים און זיי צוריק אַרויסנעמען. שטייענדיק ביים אויוון פלעגט זי זיך צוהערן צום רבי׳נס ניגון און צום געזאַנג פון די צוואַנציק תלמידים, וואָס זיינען געווען אויס־געזעצט ביי די צוויי לאַנגע טישן. מיר זיינען געזעסן איינס אַנטקעגן דאָס

אַנדערע, צו צען ביי יעדן טיש. דער רבי, אין אַ לאַנגן און לייכטן כאַלאַט, מיט בײדע הענט פאַרלייגט אויף הינטן, פלעגט אַרומגיין צווישן די טישן — איבער דער ברייט פון חדר. דער קאַנטשיק איז געווען אַריינגעשטעקט אין זיין גאַרטל און ביידע פאָלעס פונעם כאַלאַט האָבן זיך געטרייסלט, צום ריטם פון זיינע טריט. זיי האָבן באַגלייט, מיט זייער געשאָקל, זיין פריילעך קול:

ב־־רוך — ש

אָ־־מר — ו

ה־־יה — ה

עו־־לם — ב

מיר האָבן דערביי אַלע אַריינגעקוקט אין די אָפענע סידורים און נאָכגעזאָגט אויפן קול — און אין כאָר — קלאַנג נאָך קלאַנג. די אונז־אומפאַרשטענדלעכע קלאַנגען האָבן זיך צונויפגעגראַמט, אַזויווי אַ טייער און מאָדנע קינדער־ליד, וואָס זינגט זיך אַזוי שיין, צוליבן וואונדערלעכן ניגון, אַהין און צוריק. דערנאָך האָבן מיר שוין געקענט דאָס גאַנצע פון אויסנווייניק: ב־רוך ש־אמר...

אָט־אַזוי האָב איך אָנגעהויבן לערנען „עברי״. אויפן ערשטן בליק האָט דער אַריינגעשטעקטער קאַנטשיק בלויז אויסגעזען ווי אַ באַצירונג; עפּעס אַ מין קאָמערטאָן פאַרן כאָר. אָבער ווי איז געווען צום קינד, וואָס האָט זיך פאַרקוקט אויפן סופיט, אָדער אויפן פענסטער, און פאַרגעסן דאָס בשותפות־דיקע און ניגונדיקע איינחזרן. דער קאַנטשיק האָט זיך באַלד צעטאַנצט, מיט אַ וואונדערלעכער פלינקשאַפט, גלייך אויפן באַוועגטן פינגער — און דאָס קינד איז שנעל אַרויסגעשלאָגן געוואָרן פון די פאַרטראַכטע רעיונות. דער רבי האָט דערביי נישט אויפגעהערט אויף קיין רגע זיין געזאַנגיק חזרן, אַזויווי ער וואָלט נאָר אָפּגעטריבן אַ פליג פון טיש. בלויז דאָס פאַרטרערטע קול פונעם קינד — וואָס ער האָט געכאַפּט ביי זינד — האָט דערמאָנט דעם גאַנצן כאָר, וואָס דאָ האָט נאָר־וואָס פּאַסירט. דאָס איז געווען אַ וואָרענונג, אַז ס׳זעלבע קען פּאַסירן יעדן איינעם פון אונז, אויב מיר וועלן חלילה אויפהערן אויף אַ רגע דאָס זינגעוודיקע קנעלן.

מיטן לערנען „עברי״ האָט זיך נאָר פאַרנומען דער ערשטער טיש, פון די אָנהויבער, ביי די פענסטער. אָבער אין דער זעלביקער צייט איז שוין געזעסן די אַנדערע כיתה ביים צווייטן טיש און געחזרט אַ פּרשה חומש, וואָס דער רבי האָט מיט איר געלערנט עטלעכע שעה פריער. אויך די

צווייטע כיתה האָט געחזרט דאָס לערנען אויפן הויכן קול, אין כאָר, פּסוק נאָך פּסוק. און כאָטש דער רבי האָט אָנגעפירט מיטן דרדקי־כאָר ביים ערשטן טיש, פלעגט ער — מיט אומגעוויינטלעכער בריה׳שאַפט — באַלד דערשפּירן, אויב איינער פון תלמידים ביים חומש־טיש בלייבט הינטערשטעליק אָדער ער טייטשט שלעכט אָפּ אַ וואָרט. באַלד איז דער קאַנטשיק „אַרויסגעשפּרונגען״ פונעם גאַרטל, אָפּגעשמיסן דעם קינדס פינגער — און דאָס קינד האָט ווידער גענומען חזרן מיט אַ פאַרוויינט קול.

נאָך מיטאָג האָט זיך דער סדר איבערגעקערט און מ׳האָט זיך געטוישט מיט די טישן. אָבער דער פרײלעכער רבי האָט זיך אַרומגעדרייט אַזויווי פריער, מיטן קאַנטשיק אין גאַרטל און די צעפּלאָנטערטע פּאָלעס.

די באַציאונגען צווישן די צוויי כיתות זיינען נישט געווען צו־גוט. די עלטערע חומש׳ניקעס האָבן זיך געלאָזט וואוילגיין איבער די קלענערע עברי־תלמידים. אין דער כיתה גופא האָט זיי דער דרך־ארץ צום רבין אַביסל געצוימט; אָבער אין דרויסן, ווען מ׳פלעגט אַהיים־גיין צוזאַמען, האָבן זיי אָפּגעלאַכט פון די קלענערע און אַפילו דערלאַנגט קלעפּ. בלויז אין די ווינ־טער־חדשים, ווען די נעכט זיינען געווען פינסטערע — און די לאַמטערנעס אין די קינדערישע הענטלעך האָבן נאָך פאַרטיפט די חשכות פון גאַסן — האָט דער בשותפותדיקער פחד אַזויווי געמאַכט שלום צווישן די מחנות. ווי אַ סטאַדע פון קליינע שעפּסעלעך, ווען וועלף לאָקערן אויף זיי פון די זייטן, האָבן ביידע כיתות פאַרגעסן זייערע קריגערייען און זיך צונויפגעקוועטשט אין איין גרופּע — ביים אַדורכברעכן דעם וועג צווישן שרעקלעכע סכנות. מיר האָבן געשפּאַנט פאַראייניקט אין דער שוואַכקייט; אין דער אימה פאַר נאַכטיקע מזיקים.

פון יענע קינדערישע שוידער־מאָמענטן געדענק איך אַ פאַל, וואָס זיין איינדרוק האָט מיך באַגלייט לאַנגע יאָרן. דאָס איז געווען אין אַ ווינטער־„זמן״. דעם רבי׳נס דירה איז געווען אַביסל וויטלעך. דערפאַר איז באַ־שלאָסן געוואָרן צו דינגען אַ חדר נענטער צו די תלמידים׳ס היימען. האָט דער רבי אָפּגעדונגען אַ צימער אינעם הויז פון אַ פרוי, מיטן נאָמען ראַשע — אויפן וועג צום מרחץ, אַנטקעגן דעם אַלטן בית־הקברות אויפן שול־הויף.

אין יענעם טאָג האָט דער רבי געהאַט יאָרצייט און ער איז אַ גאַנצן נאָכמיטאָג נישט געווען אין חדר. די קינדער פון דער גרעסערער כיתה האָבן דעמאָלט גראָד געלערנט די פּרשה פון קרבנות — און זיי האָבן

באַשלאָסן צו שפּילן זיך אינעם „ברענגען אַ קרבן“. איך בין דעמאָלט געווען דער קלענסטער פון דער יינגערער כיתה. איז זיי איינגעפאַלן, אַז איך דאַרף זיין דער קרבן. ס׳האָט דערביי נישט געהאָלפן מיין קעגנערשאַפט און די יינגלעך פון מיין כיתה האָבן מורא געהאַט מיך צו באַשיצן. האָבן מיך די „שטאַרקע“ אַרומגערינגלט און מיך צוגעבונדן צו אַ באַנק.

איינער פון די „שטאַרקע“ אין דער גרעסערער כיתה איז געוואָרן דער כהן־גדול. ער האָט זיך איינגעהילט אינעם טישטעך און געמאַכט עפּעס אַ ברכה מיט גרויס דביקות און ציקלעניש. די גאַנצע כיתה האָט מיך אויפֿ־געהויבן, צוזאַמען מיט דער באַנק, און מיטן געזאַנג פון „צדקה תציל ממות“ האָבן זיי מיך אַרויסגעטראָגן אין דרויסן. זיי האָבן מיך, אַ געבונדענעם צו דער באַנק, אַוועקגעטראָגן אויפֿן בית־עולם, צווישן די נידעריקע און אָפּגע־ריבענע מצבות, וואו קיין מענטשלעכער פוס באַטרעט נישט מער. דאָרט האָבן זיי מיך איבערגעלאָזט, מיט אַ פאַרשטאָפּט מויל — און מיט אַ פייער־לעכן מאַרש האָבן זיי זיך אומגעקערט אין חדר אַריין.

כ׳וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די אימה וואָס איז מיך באַפאַלן און מיין איינזאַמקייט צווישן די טויטע; דעם כעס, וואָס מיך איז באַפאַלן סיי אויף מיינע גרויזאַמע קעגנער און סיי אויף מיינע פּחדנות׳דיקע חברים. בעיקר געדענק איך די פּחדים, וואָס האָבן מיך אַרומגעכאַפּט פאַר די משונה׳דיקע שאָטנס וואָס האָבן אויפגעטויכט צווישן די אַלטע מציבות. און אַפילו די „ברכה“ פונעם „כהן־גדול“ האָט אָנגעוואָרפן אַ בהלה. יענע מינוטן האָבן ביי מיר אויסגעזען ווי אייביקייטן, ביז ס׳איז געקומען אָנצולויפן דער רבי, אין געלויפיקער שרעק — און נאָך אים די חברים פון מיין כיתה — און זיי האָבן מיך אויסגעלייזט.

אַוודאי האָט דער רבי געצאָרנט און געגעבן אַ פּסק דער גאַנצער, גרע־סערער כיתה. איינציקוויז זיינען אָפּגעשמיסן געוואָרן סיי די אָנרייצער און סיי די „כהנים“. דער קאָנטשיק האָט במשך פון אַ גאַנצן טאָג געפייערט זיין טריומף. אָבער די אימה פון יענער שעה איז פון מיר נישט אַוועק גאָר אַ לאַנגע צייט; און אויך מיין ליבשאַפט צו מיין רבין און אויסלייזער — וואָס כ׳האָב געזען זיין ווייטיק און אמתן צער — איז דעמאָלט נאָך שטאַרקער געוואָרן.

בדרך־כלל איז דער רבי — ר׳ חיים־איטשע — געווען אַ ווייכהאַרציקער, מיט גוטע מידות. מיט צוויי זאַכן האָט ער זיך אויסגעצייכנט צווישן די

שטעטלדיקע מלמדים. קודם־כל — מיט זיין חיבת־ציון. דוכט זיך, אַז אין מיין יוגנט איז ער געווען דער איינציקער מלמד, וואָס האָט געהאַט די העזה נישט צו רעכענען זיך מיטן רב'ס פאַרבאָט און געהאַלפן די ציוניסטן. דער נאָמען „מזרחי" איז נאָך נישט געווען באַקאַנט אין שטויבץ. אָבער ער איז געווען אַ „מזרחי" נאָך איידער די דאָזיקע פּאַרטיי איז געקומען אין שטעטל. איינמאָל איז געווען אַ מעשה מיט אַ ציוניסטישן „מטיף", וואָס איז געקומען פאַרקויפן אַקציעס פון דער קאָלאָניאַל־באַנק. האָט ער געהאַלטן אַ דרשה אינעם נייעם בית־המדרש, באַגייסטערט די צוהערער און געבעטן געלטלעכע בײשטייערונגען. אָבער דער עולם — נישט צוגעוואוינט צו אַזעלכע זאַכן — האָט זיך נישט געאײַלט מיטן געבן.

איז ר' חיים־איטשע אַרויף אויפן באַלעמער, אַרויסגענומען פון וועסטל־קעשענע זיין געלן ציבעלע־זייגער (דאָס גאַנצע פאַרמעגן, וואָס ער האָט פאַרמאָגט; און לויט אים האָט ער געפירט דעם סדר פון לערנען מיט זיינע תלמידים) און ער האָט אים אַוועקגעלייגט אויפן טיש. דערנאָך האָט ער געבעטן ביי די בעלי־בתים, אַז זיי זאָלן אים נאָכטאָן, אויך אַוועקגעבן זייערע זייגערס און קויפן „אַקציעס". וועגן דעם האָט מען דערנאָך געשמועסט אין שטאָט.

ביי אונז, תלמידים, איז ער בעיקר באַליבט געוואָרן צוליב זיינס אַ צווייטער אייגנשאַפט: ער איז געווען אַ קינסטלער מיט זיין האַנט און באַוויזן וואונדער מיט זיין מעסערל. ווען מיר זיינען געקומען צום חומש, אין וועלכן מיר האָבן נאָר געלערנט דאָס ערשטע קאַפּיטל פון דער סדרה, אַ פסוק מיט רש"י, האָט ער אונז דערציילט אויסנווייניק דעם סיפור־המעשה פון די ווייטערדיקע קאַפּיטלען. דאָס האָט ער געוואָלט, אַז מיר זאָלן אויפהיטן דעם קאָנטאַקט מיט דער קומענדיקער סדרה, וואָס אויך פון איר האָבן מיר נאָר באַוויזן צו לערנען די ערשטע פרקים. ביים דערציילן בעל־פּה דעם אינהאַלט פון די פּרשה'ס, פלעגט ער דאָס אילוסטרירן מיט זיינע האַנט־שניצערייען. ער פלעגט זיך באַזונדערס אויסצייכענען אויף צוויי באַשטימטע טעמעס (וואָס מיין צווייטער רבי, דער תנ"ך־מלמד, ר' יעקב־מאיר דער גע־לער, האָט פאַרטיפט און פאַרגאַנצט): די פּרשה וועגן חושן־ואפוד און די פּרשה וועגן משכן.

דער חושן מיטן אפוד פלעגן אויסגעשניטן ווערן פון פּאַפּיר. די תלמי־דים פלעגן ברענגען פון זייערע היימען — מיט אַ סך פייערלעכקייט און

באַגייסטערטער געררירטקייט — די גרויסע, ריינע בויגנס פּאַפּיר און די צוויי־קאָלירקע בלייפעדערס; רויט און בלוי פון ביידע שפּיצן. ער, דער רבי, פלעגט זיך דערביי אויסציען אין דער גאַנצער לענג איבער די בויגנס — וואָס זיינען געווען צונויפגעקלעפּט ביי די עקן, ווי אַ ברייטע יריעה וואָס איז אויסגעשפּרייט איבער דער גאַנצער לענג פון טיש. דערנאָך האָט ער גענו־מען אויסשניידן מיט אַ שער, מעשה שניידער־קינסטלער, דאָס ברייטע פאַרטעך פון אפוד און די דינע אַקסל־בענדער, וואָס זיינען געווען צונויפבאַהאָפטן איבער די אַקסל, ווי אויך דעם פיר־עקיקן חושן וואָס איבער דער ברוסט. זיי אַלע זיינען געווען אויסגעשניטן פון איין שטיק, ביז צום קענען פאַרדעקן דאָס גאַנצע געשטאַלט. דערנאָך האָט ער גוט־גוט צוגעשאַרפט די בלייפעדערס פון ביידע עקן, פאַרמאַכט אַביסל דאָס רעכטע אויג און אַרויסגעשטעקט דעם שפּיץ־צונג פון לינקן מויל־ווינקל, צוליב מער קאָנצענטרירונג. מיט שכל־דיקער באַרעכנטקייט און אומגעווייטנטלעכער פּינקטלעכקייט האָט ער צעטיילט דעם חושן אין צוועלף גלייכע קעסטעלעך — לויט דער צאָל שבטים ביי יידן. דערנאָך האָט ער זיי אַלע אויסגעפּולט מיט די בלייפעדער־פאַרבן, מיט גרויס פּראַכט, אָט־פּונקט ווי ער וואָלט דאָ אָפּגעמאָלט אַלע צוועלף טייער־שטיינער פון חומש.

און ווייל איז געווען צו יענעם קינד, וואָס האָט פאַרטוישט „פּטדה" אויף „ברקת" און „לשם" אויף „שוהם". בערך צוויי וואָכן האָבן מיר געאַרבעט אויף דעם מייסטער־שטיק. ער, דער רבי, האָט געמייסטערט מיט זיינע בליי־פעדערס און מיר אַלע זיינען געזעסן צונויפגעדריקט אַרום, בכדי אים צו באַדינען. און ווען ער האָט פאַרענדיקט זיין גאַנצע מלאכה — און דער אפוד איז שוין געווען צונויפגעלייגט און גוט־גוט אַרומגעשניטן, צוזאַמען מיטן חושן, וואָס האָט געגלאַנצט אין זיין פּראַכט, איז אויך דער רבי אַזוי־ווי איינ־געשלאָסן געוואָרן אין דער דאָזיקער שיינקייט. מיר האָבן געפילט, אַזוי־ווי דער רבי וואָלט באַקומען דעם מראה כהן ביי דער עבודה.

נאָך לענגער — ווייל קאָמפּליצירטער — האָט געדויערט די אַרבעט פון „אויסבויען" דעם משכן. דערביי איז אויף אונז אַרויפגעלייגט געוואָרן די מלאכה פון צונויפזאַמלען דעם מאַטעריאַל פאַרן בנין. דאָס „מאַטעריאַל" איז קודם־כל באַשטאַנען פון קאַרטאָפל. דער רבי פלעגט פון זיי אויסשניידן די כלים אויף אַ וואונדערלעכן אופן. ער פלעגט אויסמעסטן און צושאַרפן די זיילן, די ברעטער און שוועלן — לויט אַלע גענויע מאָסן, וואָס זיינען אָנגע־

צייכנט אין דער פרשה תרומה... דערנאָך זיינען אַלע שווּעלן באַדעקט גע־וואָרן מיט זילבער־פּאַפּיר און די ברעטער מיט גאָלד־פּאַפּיר. דאָס דאָזיקע טייערע פּאַפּיר פלעגט ברענגען בערל — דער זון פון ר׳ שמואל־יהושע דער קרעמער — ווי אַ מתנה פון זיינע עלטערן. אויסער דעם זיינען מיר אַלע מאָביליזירט געוואָרן, בכדי אַרויסצובאַקומען פון אונזערע היימען שטיקלעך מאַליקע לייוונט, סאַמעט און זייד פון בלוי־ און פּורפּור־קאָלירן — בכדי צוצוגרייטן די יריעות, די באַראַן־פעלן און די תחש־הויטן... הכל־בכל־כל, אַזוי ווי אויסגערעכנט אין חומש.

לאַנגע וואָכן האָט געדויערט די קינסטלערישע אַרבעט; און מיט אומ־אויסשעפּלעכן תענוג האָבן מיר אַלע זי באַגלייט מיט גרויס התלהבות. מיר האָבן זיך אַלע באַטראַכט ווי שותפים צו דער כישוף׳דיקער אַרבעט.

און דער רבי האָט זיך אויסגעצייכנט מיט נאָך אַ זאַך, צווישן אַלע שטעטל־מלמדים: ער האָט זיינע זין געלערנט אַ מלאכה. איינער איז געווען אַ באַקאַנטער שלאָסער און דער צווייטער איז געווען אַ שמיד. עס איז געווען עפּעס אַ מין געהיימע פאַרבינדונג צווישן דעם רבי׳נס ליבשאַפט צו ארץ־ישראל און זיין ליב־האָבן די מלאכה. איך געדענק נישט, אַז מ׳זאָל דעמאָלט האָבן געשמועסט דערפון; און אַוודאי האָבן מיר דאַן נישט פאַרשטאַנען דעם באַשייד פון אַזאַ פאַרבינדונג. אָבער דער פאַקט האָט גערעדט פאַר זיך אַליין.

ס׳איז אפשר אויך נישט קיין צופאַל, וואָס זיינע אייניקלעך זיינען געווען פון די ערשטע עולים קיין ארץ־ישראל. דאָס זיינען נח בורסוק (נח יאָשקע, חיים־איטשעס) און ער איז געווען פון די ערשטע אַרבעטער אינעם פּאָרט פון תל־אָביב; חנה חולדאית (די איבערזעצונג פון נאָמען בורסוק), וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער אַרבעט פון גרויסן פּרדס אין גדרה; און אויך דער זון פון זיין צווייטן זון — אויך מיטן נאָמען נח — וואָס איז געווען פון די ערשטע גרינדער פון „גורדוניה“ און אירע טרייע אין שטויבץ, ביז די לעצטע טעג וואָס אונזער שטעטל האָט עקזיסטירט.

ג. דער געלער ר׳ יעקב־מאיר

נאָכן פאַרענדיקן מיינע לימודים ביי ר׳ חיים־איטשען אין חדר — מיין ערשטן מלמד, ביי וועלכן כ׳האָב געלערנט דריי „זמנים“ — זיינען אַלע וועגן געווען אָפן צו די עטלעכע באַקאַנטע מלמדים פון תנ״ך און אָנהויב־גמרא.

מ׳האָט מיך געקענט שיקן צום גרויסן שמערל, וואָס די מערהייט דאַוונער אין דער אַלטער שול האָבן צו אים געשיקט זייערע קינדער. כ׳האָב אויך געקענט אָנקומען צו אברהמ׳ל מלמד, וואָס איז געווען אי אונזערס אַ באַנטער שכן און אי אַ געלאַסן־איידעלער מענטש, מיט אַ שיינעם אויסזען. אָבער סיי ער און סיי שמערל זיינען געווען „מתנגדים״; און זעלטן־ווער פון די חסידים האָט געשיקט זיינע קינדער צו זיי.

האָט דער טאַטע באַשלאָסן מיך צו שיקן אין חדר פון ר׳ יעקב־מאיר׳ן, וואָס איז געווען פון די שטיבל־דאַוונער און איז באַקאַנט געווען ווי אַ מלמד, ביי וועלכן די קינדער „האָבן אַ פּעולה״. ער איז געווען אַ בקי אין אבן־עזרא און געניט אין זיין מלאכה. דאָס איז געווען אַ מלמד בן מלמד. ווען זיין פאָטער, דער אַלטער ר׳ משה־לייב, איז אַלט געוואָרן, האָט ער באַשלאָסן צו פאַרמאַכן זיין „חדר״ און עולה־זיין קיין ארץ־ישראל. דאָס איז געווען אַ געוואַלטיקע נייעס אין שטעטל. דאָס איז געווען דער ערשטער עולה, וועלכן כ׳האָב געזען אין מיין לעבן.

ר׳ משה־לייב איז געווען פון נידעריקן וואוקס, מיט אַ ווייסער, נישט־לאַנגער, באָרד. ער איז געגאַנגען ריין אָנגעטאָן און מיט לייכטע טריט. מ׳האָט דערציילט, אַז זיין ווייב האָט נישט געוואָלט מיטפאָרן קיין ארץ־ישראל. האָט ער איר געגעבן אַ גט, ווי דער דין איז און עולה געווען אַליין. כ׳בין אַלט געווען זעקס יאָר, ווען דאָס איז געשען און כ׳געדענק נאָך וויאַזוי די יידן פון גאַס זיינען געגאַנגען, איינס באַיינס, אים געזעגענען. פרימאָרגנס, נאָכן דאַווע־נען, האָט ר׳ משה־לייב געגעבן אַ קוש די מזוזה פון דער אַלטער שול און אַרויסגעגאַנגען מיטן טלית־און־תפילין אונטערן אָרעם. אין זיין נייעם מאַנטל איז ער געגאַנגען צום וואָגן, וואָס האָט אים געדאַרפט אָוועקפירן צו דער באַן־סטאַציע; און גאַנץ קהל איז געווען אַזויווי דערשלאָגן פון פאַרוואונדערונג איבער זיין גרויסער טאַט. ס׳האָט אויסגעזען, אַזויווי דער אַלטער וואָלט זיך — פאַר אונזערע אויגן — דערהויבן צו עפּעס אַ הויכער און וואונדערלעכער וועלט, וואָס מאַכט פול אַלע זיינע אינגעווייידן, הגם דאָס נפש איז נישט בכח צו שילדערן דעם טעם און געשטאַלט פון אַזאַ וועלט; עפּעס אַזויווי די מעשה מיט חנוך, וועגן וועלכן מיר האָבן נאָר־וואָס געהאַט געלערנט, אַז גאָט האָט אים אָוועקגענומען צו זיך פאַר די אויגן פון אַלע מענטשן — — —

מיט צענדליקער יאָרן שפּעטער איז מיר אויסגעקומען צו זיין אין תל־אביבער האָטעל „אַמעריקע״ — און אויף דער וואַנט, אַנטקעגן מיר, האָט

געהאַנגען דאָס בילד פון ר׳ משה־לייב, דער פאָטער פון מיין רבין ר׳ יעקב־מאיר, אַזויווי כ׳האָב אים געזען אין מיין יוגנט פאַר זיין עליה. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ר׳ משה־לייבס בכור האָט באַוויזן צו עמיגרירן קיין אַמעריקע נאָך איידער דער פאָטער האָט עולה־געווען; און טאַקע ער האָט עס געשיקט דאָס געלט פאַרן פאָטער, ער זאָל קענען עולה־זיין. האָט זיך ר׳ משה־לייב געלאָזט פאָטאָגראַפירן פאַר זיין נסיעה, בכדי צו באַקומען אַן אַרויספאַר־פּאַס; און איינע פון די פאָטאָגראַפיעס האָט ער געשיקט צו זיין זון אין אַמעריקע. נאָך אַ סך יאָרן איז די טאָכטער פון יענעם זון געוואָרן אַן אלמנה און זי האָט עולה־געווען אין לאַנד, וואו איר זיידע האָט אַמאָל עולה־געווען. ביים קומען קיין תל־אָביב האָט זי געעפנט אַ האָטעל פאַר טוריסטן און אַמעריקאַנער עולים. דערנאָך האָט זי געלאָזט פאַרגרעסערן דאָס קליינע בילדל פונעם זיידן און עס אויפהענגען אין הויפט־זאַל פון איר האָטעל — „אַמעריקע" — אין תל־אָביב.

איך געדענק אויך, אַז די אַלטע גרושה פון ר׳ משה־לייבן — וואָס האָט נישט געוואָלט עולה־זיין מיט אים אין ווייטן, הייליקן לאַנד — האָט דערנאָך חתונה־געהאַט מיט אונזערס אַ ווייטן קרוב: דעם אַלטן ר׳ יונה, וואָס איז געווען אַ טרייער אַגענט אינעם אַטאַליזער וואַלד פון מיין פעטער. די שטילע חתונה, אָן כלי־זמר און אָן טענץ, איז פאַרגעקומען אין אונזער שטוב. געדענק איך נאָך דעם שווערן טרויער, וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף אונז אַלעמען, בשעת דער דאָזיקער שטומער חתונה פון אַ יידענע, וואָס האָט נישט געוואָלט נאָכפאָרן דעם מאַן אין הייליקן לאַנד און זי האָט בעסער אויסגעקליבן צו גיין מיטן דאָזיקן זקן אין אַ דאָרף צווישן גויים.

בכל־אופן: דער דאָזיקער ר׳ יעקב־מאיר — דער צווייטער זון פון ר׳ משה־לייבן, וואָס האָט איבערגענומען ס׳מלמדות ביים פאָטער — איז געווען אַ שטיקל בן־בית ביי אונז. יעדן פאַרנאַכט, צווישן מנחה און מעריב, פלעגט ער אַריינקומען צו דער מאַמען, טרינקען טיי מיט מילך; און די מאַמע פלעגט דערציילן פאַר אים — און נאָך אַנדערע יידן, וואָס זיינען געקומען מיט אים — דאָס וואָס זי האָט געלייענט ביינאַכט פון די דייטשע און רוסישע ביכער. זי פלעגט דערביי באַווירצן אירע שמועסן מיט מעשה׳ס פון איר שטעטל און פון דער משפחה. נישט די מאַמע איז מיד געוואָרן פון דערציילן און נישט זיי זיינען זאַט געוואָרן פון הערן. אויך איך, דער קליינער, האָב אָנגעשטעלט די אויערן ווען כ׳האָב געהאַט די געלעגנהייט צו זיצן ביים טיש.

און אונטער ר׳ יעקב־מאיר׳ס שטאַרקער האַנט האָב איך פאַרזוכט דעם

טעם פון „חדר" מיט דער גאַנצער האַרבקייט און ערנסט, מיט אַלע זיינע תענוגים און ליידן. פינף זמנים כסדר האָב איך ביי אים געלערנט — צען שעה אַ טאָג, ווינטער און זומער, פרימאָרגנס און פאַרנאַכט.

פונקט ווי אַלע שטעטל־מלמדים איז ער געווען אַ ביטערער אָרעמאַן, אַ טאַטע פון פינף קינדער און אַן אויפגערעגטער פון דער נאַטור. דער שכר־לימוד, וואָס ער האָט באַקומען פון זיינע 12 תלמידים, איז קיינמאָל נישט געווען גענוג פאַר דער גרויסער משפחה. זיין קלוגע און פלייסיקע אשת־חיל, אסתר־רבקה, האָט געמוזט אַרויסהעלפן אויך אין פרנסה־זאַכן. זי פלעגט קויפן הינער פאַר די בעל־הבתישע ווייבער; געפליקט פאַר זיי די געקוילעטע גענז אין די האַרבסט־חדשים; צוגעגרייט פאַר זיי גענזענע גריוון ווינטער־צייט; מעקלערן פאַר זיי דינסטן פון די אַרומיקע דערפער... און צוליב אירע צאָלרייכע עסקים פלעגט זי נישט איינמאָל איבערלאָזן דאָס גאַנצע שטוב־פירונג אויף די הענט פון מאַן, וואָס איז אַ גאַנצן טאָג געפייניקט געוואָרן דורך זיינע צוועלף שטיפערישע תלמידים און אויך זיי האָבן זיך געפּלאָגט אונטער זיין האַנט.

די ערשטע זמנים האָבן מיר געלערנט ביי ר' יעקב־מאירן תנ"ך אין די פרימאָרגנס און גמרא נאָכמיטאָג. דערנאָך האָט זיך דער סדר געענדערט: גמרא פאַר מיטאָג און תנ"ך אין די פאַרנאַכטן. תנ"ך האָבן מיר געלערנט לויט אַ באַזונדערן סדר. ביים אָנהויב האָבן מיר געלערנט „משלי". כ'גע־דענק, ווי יענעם ערשטן ווינטער האָב איך אויסגעחזרט גאַנץ משלי פון אויסנווייניק. מיר האָבן געהאַט אַזאַ מין באַליבט שפּיל — צווישן מנחה און מעריב אין שטיבל — מיט פסוקים. דאָס מיינט: איין קינד האָט געזאָגט אַ האַלבן פסוק און דער צווייטער האָט געדאַרפט פאַרענדיקן די צווייטע העלפט. דערנאָך איז דאָס שפּיל געוואָרן ראַפינירטער: יעדעס קינד האָט געדאַרפט ציטירן אַ פסוק פון משלי, וואָס הויבט זיך אָן מיטן זעלביקן אות מיט וועלכן דער פסוק פונעם פריערדיקן קינד האָט זיך פאַרענדיקט.

אין יענעם ווינטער (כ'בין דאַן אַלט געווען זיבן און אַ האַלב יאָר) האָב איך אָנגעשטריבן אַ מין „ליטעראַרישע שאַפונג" און דער טאַטע האָט לאַנגע יאָרן אָפּגעהיטן מיין דאָזיקן פנקס, וואָס כ'האָב זיך געמאַכט פון לאַנגע בויגנס פּאַפּיר. אינעם דאָזיקן פנקס זיינען געווען 22 בלעטער, לויט די אותיות פון אלף־בית. אין די בלעטער האָב איך אַריינגעשטעלט מיינע באַליבטע פסוקים פון משלי לויטן אות, מיט וועלכן זיי הויבן זיך אָן.

נאָך משלי האָבן מיר געלערנט ישעיהו. דערנאָך לויטן וויטערדיקן סדר: ירמיהו, תרי־עשר און תהלים. יעדער ספר האָט מען געלערנט אַ גאַנצן זמן: פינף ספרים פאַר די פינף זמנים. דער רבי האָט זיך באַנוצט, ביים אויסטייטשן, מיטן אבן־עזרא; אָבער אונז האָט ער געגעבן דערלויבעניש אַריינצוקוקן אויך אין רש״י. אין די שפּעטערדיקע זמנים האָט ער אונז אויך דערלויבט אַריינצוקוקן אין די „מצודות״ (מצודת דוד און מצודת ציון).

אַלע לויטערע פאַרמיטאָג־שעה׳ן זיינען געווען באַשטימט פאַרן גמרא־לימוד. מיר האָבן אָנגעהויבן מיטן פּרק „המניח את הכד״ און געלערנט דעם דאָזיקן פּרק אַ גאַנצן ווינטער. דערנאָך האָבן מיר געלערנט „המפקיד״, שפּעטער „שנים אוחזין״ און דערנאָך „הכונס צאן לדיר״ און „הזהב קונה את הכסף״. פריער האָבן מיר געלערנט איין פּרק איבערן זמן, נאָר שפּעטער האָבן מיר שוין געלערנט עטלעכע פּרקים. ביים אָנהויב — אָן רש״י, אָבער שפּעטער שוין מיט רש״י. ערשט דערנאָך האָט דער רבי אָנגעהויבן עפענען פאַר אונז די פאַרבאָרגענישן פון „תוספות״; און יעדער „ואם תאמר״ אָדער „יש לומר״ האָט זיך ביי אונז אַרויסגעוויזן ווי אַן איבעראַשנדיקע אַנטפּלעקונג.

ווען מיר האָבן פאַרענדיקט ביי ר׳ יעקב מאירן אַלע פינף זמנים — און מיר זיינען אַריין אין דער מחיצה פון בוניע, דעם גמרא־מלמד — האָבן מיר שוין ליב געהאַט די שקלא־וטריא פון דער גמרא מער פון דער משנה; און דעם פּלפּול פון „תוספות״ האָבן מיר ליב געהאַט — נאָכמער פון דער גמרא גופא.

די תלמידים פלעגן זיך בייטן יעדער זמן. איינער אַריין, דער צווייטער אַרויס. אָבער ס׳איז געווען אַ שטענדיקער קערן — מיין חבר מאָטל, דער זון פון ר׳ אליה שוחט; חיים, דער זון פון עזריאל קצב און אַנדערע — וואָס איז געבליבן במשך פון אַלע פינף זמנים און מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ באַזונדער איינהייט. קיין וואָכעדיקע לימודים האָבן מיר בעת יענע פינף זמנים נישט געלערנט. בלויז איין שעה טעגלעך, צווישן איינס און צוויי — איידער מיר זיינען געגאַנגען עסן — האָבן מיר אָפּגעגעבן אויף שרייבן אַ תמימות׳דיקן העברעאיש. דאָס איז געווען די איינציקע קאָנצעסיע פאַרן „צייט־גייסט״.

אינעם ערשטן זמן, ווען מיר האָבן געלערנט משלי, איז דער לימוד פון תנ״ך געווען אַ מין פאַרווייליונג. אָבער ווען מיר זיינען געקומען צו ישעיהו און ירמיהו, האָב איך דאָרט קאָנצענטרירט מיינע אַלע טראַכטענישן. דער רבי פלעגט דערקלערן אַ קאַפּיטל פון די דאָזיקע נביאים; און ס׳האָבן זיך

פאַר מיר אַזויווי געעפנט די הימלישע פענסטער. בעת כ׳האָב געלערנט די פּסוקים פון ירמיהו, בין איך שוין געווען אַ באַהאַלטענער ציוניסט און כ׳האָב בכן נישט געקאָנט פאַרשטיין: וויאַזוי קען דער רבי און די אַנדערע מלמדים — וואָס זיינען דאָך זיכער פאַרגלויבט אין די נביאים אַזויווי דער רבי און איך — זיין קעגנער פון ציוניזם? ווען כ׳בין צוגעקומען, אין ישעיהו, צום „אָשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו", בין איך אַליין געוואָרן אַ מין אויסשטראַפּער „ביים טויער": שבת נאָכמיטאָג האָב איך זיך איינגעהילט אין אַ ליילעך, אַזויווי אין אַ טלית — און כ׳האָב געלאָזט הערן מיינע רייד פאַר אַלע אונזערע שטוב־מענטשן ביים טיש, פּונקט ווי אַ ציוניסטישער מטיף, וואָס האָט אַ פול מויל און האַרץ מיט נבואה׳שע פּסוקים.

ר׳ יעקב־מאיר איז נישט געווען פון די מילדע מלמדים און ער האָט אויך נישט פיינט געהאַט צו דערלאַנגען קלעפּ. אמת: מיר זיינען שוין אַרויס פון דעם עלטער, ווען מ׳באַקומט שמיץ פון קאַנטשיק — ווי ביים דרדקי־מלמד. אָבער אויף זייער אַרט זיינען געקומען ממשות׳דיקע קלעפּ — און טאַקע מיט גרימצאָרן. ער פלעגט באַזונדערס שלאָגן אין די סוף־וואָכן, ווען מ׳האָט געדאַרפט איבערחזרן פאַר זיין געהער די פּרקים, וואָס ער האָט מיט אונז געלערנט אַנהויב פון דער וואָך. אין אַזעלכע טעג פלעגט ער זיין פול צאָרן און כעס. פאַר יעדן וואָרט, וואָס מיר פלעגן צעדרייען דעם טייטש — אָדער פאַר יעדן פּסוק, אויף וועלכן מיר האָבן פאַרגעסן דעם רבי׳נס דער־קלערונג — פלעגט ער אונז שלאָגן מיט די פויסטן; אַזויווי מען שלאָגט דערוואַקסענע.

כ׳דערמאָן זיך איין אופן פון שלאָגן, מיט וועלכן ר׳ יעקב־מאיר האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט — און פאַר וועלכן כ׳האָב מורא געהאַט אימת־מות: ער פלעגט אָנכאַפּן דעם אָרעם פון אַ פאַרזינדיקט קינד, אויסקרומען אים מיטן גאַנצן כח און קלאַפּן מיטן אויסגעקרומטן עלנבויגן איבערן טיש. אַלע קינדער ביים טיש פלעגן אויסברעכן אין אַ יללה, ביים צוזען די יסורים פון שרייענדיקן קינד; אָבער דער רבי האָט יענעם נישט אָפּגעלאָזט ביזביידע זיינען געוואָרן מיד און בלאַס.

דאַקעגן אָנהויב וואָך, ווען ער האָט אָנגעהויבן אַ נייעם פּרק — וועלכן מיר האָבן נאָכנישט געהאַט געלערנט — אָדער ער האָט זיך אַריינגעלאָזט אינעם אויסטייטשן די נבואה־פּסוקים און אונז דערקלערן די זיסע מליצות

וועגן ישראל און זיין גאָט, פֿלעגן מיר פֿאַרגעסן אַלע זיינע רשעותן און גע־שלונגען פֿון זיין מויל דעם נביא׳ס מליצות מיט פֿאַר׳שיכור׳טער התפּעלות.

אין יענעם ווינטער האָט דער רבי אָנגעהויבן געבן שיעורים פֿון תנ״ך אויך אין די וואָכן — מחוץ דעם „חדר״. היות ווי מיין פֿאָטער האָט זיך דאַן פֿאַראינטערעסירט מיטן ציוניזם און אויך דער אינטערעס צו העברעאיש איז געוואַקסן, האָט ער באַשלאָסן: זאָלן אויך מיינע שוועסטערן געניסן פֿונעם לערנען די רייד פֿון אונזערע נביאים. דריי מאָל אין וואָך פֿלעגט קומען דער רבי צו אונז אין שטוב, בכדי צו לערנען מיט מיינע געבילדעטע שוועסטערן ישעיהו און ירמיהו. אוי, האָב איך דאַן מקנא געווען מיינע שוועסטערן! ביי זיינע לעקציעס דאַן איז ער געוואָרן אַן אַנדער מענטש: נישט קיין געשרייען און אַוודאי נישט קיין קלעפּ. ער איז געוואָרן אין גאַנצן גוטמוטיק און געלאַסן, מסביר געווען די פּסוקים און באַוויזן איידעלע מאַניערן. אָבער אין האַרץ האָב איך געהאַט ספיקות, צי מיינע שוועסטערן — וואָס האָבן קיינמאָל נישט געלערנט קיין גמרא און נישט געהאַט קיין הנאה פֿון די אגדות — קענען באמת באַגרייפֿן די גאַנצע טיפֿקייט פֿון חן און פֿאַרגעניגן אין די רייד פֿון די נביאים.

צווישן מנחה און מעריב, ווען מיר האָבן זיך געטראָפֿן מיט אַנדערע קינדער פֿון אונזער עלטער — וואָס האָבן געלערנט אין אַנדערע חדרים — האָבן מיר פֿאַרגליכן די דערקלערונגען פֿון אונזער רבין מיט די דערקלע־רונגען פֿון די מלמדים שמערל און אברהמ׳ל; און אונז האָט זיך אויסגעדוכט, אַז אונזער רבי דערקלערט בעסער פֿאַר אַלע אַנדערע...

„פֿון אַלע אַנדערע״ — אויסער איינעם: ס׳איז געווען אַ מלמד ביי אונז אין שטעטל, צו וועלכן כ׳האָב געהאַט אַ באַהאַלטענעם לעכץ. אָבער כ׳האָב נישט געוואַגט צו זאָגן אָפֿן, אַז כ׳וויל ביי אים לערנען. דאָס איז געווען ר׳ איטשע תנחומ׳ס.

ווי כ׳האָב שוין דערציילט, איז דאָס נישט געווען קיין מלמד — נאָר אַן אמתער „מגיד״, סיי לויט זיין נאַטור און סיי לויט זיין שטרעבונג. שבת־פֿאַרנאַכטן פֿלעגט ער האַלטן זיינע דרשות אין בעלי־מלאכה׳שן בית־המדרש אויף יורזדיקע. אין די חדשים פֿון בין־הזמנים פֿלעגט ער אַרומוואַנדערן אין די אַרומיקע שטעטלעך, האַלטן דאָרט זיינע דרשות און ער איז געווען שטאַרק אָנגענומען ביי זיינע צוהערער. אין אונזער סביבה איז ער געווען באַקאַנט ווי „דער שטויבצער מגיד״. אָבער אַלע אַנדערע טעג פֿון יאָר פֿלעגט

ער קנעלן תורה מיט זיינע תלמידים, על פי רוב טאַקע פון יורזדיקע. די בעלי־בתים פון מאַרק און שולהויף האָבן אים נישט געקענט מוחל זיין אַ געוויסן חטא: ער האָט נישט פיינט געהאַט דעם ביטערן טראָפּן און אויך מיט זיינע מייבונגען איז ער נישט געווען גאָר פרום. האָבן זיך אַלע פרומע לייט פון אים אָפּגעזונדערט. בלויז דאָס האַרץ פון די בעלי־מלאכה איז געפּאַנגען געוואָרן פון זיינע דרשות און זיי זיינען אים אַלעמאָל געבליבן טריי.

איך האָב געהאַט אַ קוזין מיטן נאָמען פּרץ. ער איז געקומען צו אונז פון שטעטל שירווינט ביי ווילנע און איינגעשטאַנען ביי זיינס אַ פעטער, וואָס איז אויך געווען מיין פעטער: דער פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אגודה ביי אונז אין שטעטל. פּרץ איז געווען אַ שאַרפזיניק און פלייסיק יינגל, מיט צוויי יאָר עלטער פון מיר. דער פעטער איז געווען פאַרמעגלעך און אַ „משכיל" זינט זיין יוגנט. האָט ער זיך נישט געשראָקן פאַרן רב און אויך נישט פאַר מיין באָבען. דערפאַר האָט דער פעטער געוואָגט צו נעמען פּרצן און אים שיקן לערנען צו ר׳ איטשע תנחומ׳ס אין חדר אַריין.

ווען מיר האָבן זיך באַגעגנט אין די שבתים נאָכמיטאָג, ביי אונז אין הויף, פלעגט פּרץ זיך פאַרהערן מיט מיר אין אויסטייטשן פסוקים. דערביי האָט ער פאַר מיר אַרויסגעלייגט די פירושים און ניגונים פון זיין רבין — און איך האָב אַוועקגעלייגט מיין געווער. דאָס בין איך פשוט פאַרכאַפּט געוואָרן פון זיינע טייטשן אין וועלכע ס׳איז געווען אויך דרוש און געזאַנג; און פון דעם וואונדערלעכן ניגון און אונטערשטרייכונגען פלעגן אַלע שווערע פסוקים אַזויווי אָפּגעטייטשט ווערן פון זיך אַליין און זיך איינקריצן אין זכרון אויף אייביק:

אוי, ווי, ווינד איז מיר,
כ׳וואָלט עס קיינמאָל ניט גלויבן,
אַז עיר, אַ שטאָט, מלאתי משפט
וואָס צדק ילין בה —
היתה למרצחים!
אוי, ווי, ווינד איז מיר!

און דער „אוי ווי" פלעגט שטאַרק אויסגעצויגן ווערן און צעברעכן דאָס גאַנצע האַרץ. מ׳האָט שוין אייגנטלעך נישט געדאַרפט קיין שום צוגאָב־טייטשן, ווייל דאָס וואונדערן זיך און די בראָך זיינען געווען אָפן פאַרן אויג און מ׳האָט זיך נישט געקענט טרייסטן. אָבער צום הויך־פונקט פון חנדלען

זיך און אײדעלן אױסציקלען די װערטער פלעגט דער קלײנער פּרץ דערגײן בײם אױסזינגען דעם רבי׳נס טײטשן צו שיר־השירים — און דערמיט האָט יענער אָפּגעקױפט מײן האַרץ פון דערװײטנס:

יונתי — מײן טײבעלע
בחגוי הסלע — אין די שפּעלטעלעך פון פעלז
בסתר המדרגה — אין די באַהעלטענישן פון די טרעפּ —
הראיני את מראך!!
השמיעיני את קולך!!!

און װידער האָט מען נישט געדאַרפט קײן צוגאָב־דערקלערונג און נישט קײן אָפּטײטש פון די װערטער „הראיני״ און „השמיעיני״ — װײל ס׳איז נישט געװען קײן עק צו די בענקשאַפטן אינעם געזאַנג און צו דער בעטעניש, װאָס האָט נישט קײן שום האָפענונג באַפרידיקט צו װערן. האָבן מיר גע־טרונקען מיט דורשט די זיסע בענקשאַפטן, צו װעלכע ס׳איז נישטאָ קײן באַשײד.

אָבער דער זײדע האָט פאַרבאָטן צו לערנען בײ אים און דער טאַטע האָט געפאָלגט, װאָס דער זײדע האָט געהײסן. מען האָט געזאָגט, אַז ר׳ איטשע איז נישט מקפּיד אין יראת־שמים און דערפאַר האָב איך נישט זוכה געװען צו געפינען זיך אין זײן מחיצה.

מיט יאָרן שפּעטער האָב איך זיך געחברט מיט אַ ישיבה־בחור, װאָס האָט געהאַלטן בײם „קאַליע־װערן״. האָט ער מיר דערצײלט: אײנמאָל, נאָך ר׳ איטשע תנחומ׳ס אַ דרשה, האָט ער מיט אים געמאַכט אַ לענגערן שפּאַציר. דערבײ האָט ער אױסגעגאָסן פאַר ר׳ איטשען דאָס ביטערע האַרץ, װי שװער ס׳איז פאַר אַ הײנטיקן יונגנמאַן אָפּצוהיטן אַלע מצוות און װיאַזױ דאָס קומט אים אָן מיט גרױסע געראַנגלען. האָט אים ר׳ איטשע תנחומ׳ס דערױף גע־ענטפערט אױף זײן שטײגער, מיט אַ משל:

אַמאָל האָבן זיך צװײ קינדער געשפּילט אין פערד. אײנס איז געװען אַ פערדל און דאָס אַנדערע — דער בעל־עגלה. האָט דער פורמאַן צוגעבונדן „דאָס פערד״ צו אַ בױם און איז אַװעק ברענגען פאַשע. ס׳איז אַװעק אַ שעה און צװײ — אָבער דער חבר האָט זיך מער נישט באַװיזן. דערװײל האָט אָנגעהױבן צו רעגענען. איז דאָס קינד־„פערד״, צוגעבונדן צום בױם, שטאַרק אױסגעװײקט געװאָרן און האָט אױסגעבראָכן אין אַ געװײן.

איז פאַרבײ־געגאַנגען זײן פעטער און געפרעגט: „יאַנקעלע, װאָס װײנס־

טו?״. האָט אים יאַנקעלע געענטפערט מיט טרערן: „וויאַזוי זאָל איך נישט וויינען, אַז דודל מיין בעל־עגלה האָט מיך צוגעבונדן צום בוים, צוגעזאָגט מיר צו ברענגען פאַשע און ער האָט זיך נישט אומגעקערט? איז מיר קאַלט און כ׳בין הונגעריק״. האָט דער פעטער געזאָגט: „יאַנקעלע טיפּש! נעם און בינד אָפּ די שטריק און גיי אַהיים. וועט דיר זיין וואַרעם און וועסט באַקומען צום עסן״. נאָר יאַנקעלע האָט ווידער געוויינט: „אָבער וויבאַלד איך וועל אויפבינדן די שטריקלעך, וועל איך דאָך מער נישט זיין קיין פערדל״...

ווער ס׳פאַרשטייט דעם משל — פאַרשטייט. מיין לייב האָט מיר גענומען שטעכן ביים הערן אָט אַזעלכע כפירה־רייד. במילא האָב איך אויך פאַרשטאַנען דעם סוד פון מיין אָפּגעהיטענעם זיידנס מורא און כ׳האָב, אין מיין האַרץ, שלום־געמאַכט מיט אים.

נחזור לענין: דאָס לערנען נביאים ביי ר׳ יעקב־מאיר׳ן האָט בלויז פאַרנומען דעם צווייטן האַלבן טאָג, בעת די ערשטע העלפט איז געווען אָפּגעגעבן פאַרן לערנען גמרא. ערשט ווען מיר האָבן אָנגעהויבן שפּירן דעם שאַרפן טעם פון תוספות און דאָס לערנען גמרא איז געוואָרן אַן עיקר — סיי ביים רבין, וואָס פלעגט אַריינשמייסן אין די וואָכן־טעג און סיי ביים טאַטן, וואָס פלעגט פאַרהערן אין די שבתים — האָט מען געמוזט אַריבערגיין צו אַ צווייטן מלמד, וואָס האָט זיך בלויז אָפּגעגעבן מיטן לערנען גמרא. ווען די פינף זמנים האָבן זיך פאַרענדיקט, בין איך (צוזאַמען מיט מאָטל דעם שוחט׳ס און דעם גאַנצן הייפל פון די אַלטע תלמידים) איבערגעגעבן געוואָרן צום גמרא־מלמד בוניע.

ד. בוניע, דער גמרא־מלמד

אויך בוניע איז געווען אַ שטיבל־מענטש. צומערשט האָט איך אים נישט באַזונדערס ליב געהאַט. דאָס איז געווען אַ כעסן און אַ ספּעציאַליסט... אויף הוסטן. ווען דער הוסט פלעגט אים באַפאַלן, איז ער געוואָרן אָנגעצונדן־רויט און די דאַווענער אין שטיבל פלעגן איינהאַלטן דעם אָטעם און אַראָפּלאָזן ס׳קול — טאָמער דאָס קען אים שאַטן. פון דער ווייטנס פלעג איך וואַרטן, מיט גרויס שרעק, אַז ער זאָל שוין פאַרענדיקן מיטן שטיקנדיקן הוסט און זיין פּנים זאָל פאַרלירן די דראָענדיקע רויטקייט.

ער איז געווען אַ קוידאַנאָווער חסיד, פרום און קראַנק, מיט אַ שווערן אָטעם און אַ גרויסער למדן. מ׳פלעגט זאָגן, אַז ווען נישט זיין קאַכעדיקייט —

וואָס קומט פונעם הוסטן — וואָלט ער זיכער געקענט זיין דער דיין פון שטאָט. אָבער אַצינד מוז ער זיך צופרידן־שטעלן מיט זיין מעמד; און דער „מעמד" איז געווען קליין. בלויז אַכט קינדער זיינען מיר געווען ביי אים אין חדר און אונזער גאַנצער לימוד איז באַשטאַנען פון גמרא. מיר האָבן געלערנט די מסכת כתובות, במשך פון גאַנצן טאָג.

בלויז אין איינער פון די מיטאָג־שעה'ן פלעגט קומען אַ דרויסנדיקער לערער, אונז צו לערנען העברעאיש; און בלויז איינמאָל אין דער וואָך, פרייטיק, פלעגט דער רבי מפסיק־זיין פונעם גמרא־לימוד און איבערגיין מיט אונז די סדרה, מיטן טראָפּ. אָבער דווקא יענער טאָג איז געווען דער שרעק־לעכסטער טאָג פון פּורעניות און איך פלעג דעמאָלט זיין דער סאַמע־ערגסטער פון אַלע תלמידים. כ'האָב בשום־אופן נישט געקענט אויפכאַפּן דעם ריכטיקן געקרייזל פון „מרכא־טפּחא" און „קדמא־ואזלא". כ'האָב פיינט געהאַט זיין גרילציק־שרייאיק קול און איך האָב מורא געהאַט פאַר יעדער פּזר און שלשלת — ביי וועלכע ס'פלעגט אים אַלעמאָל אָנכאַפּן דער שטיקנ־דיקער הוסט. זיין פּנים איז דאַן געוואָרן אָנגעבלאָזן און רויט ווי אַ בוראַק. היות ווי כ'בין דערביי שטאַרק דערשראָקן געוואָרן, האָב איך בשום־אופן נישט געקענט נאָכקומען זיינע פאָדערונגען אין די נגינה־געזעצן; און ער ווידער, אין זיין שטרענגער פרומקייט, האָט געציטערט אימת־מות טאָמער איך וועל חלילה פאַרפעלן אַ האָר אינעם אויסזינגען דעם טראָפּ. דערפאַר האָט ער זיך כסדר אָנגעשטרענגט און טאַקע ווידער דערלאַנגט אַ קלאַפּ, זיך ווידער פאַרהוסט — נאָך לענגער און פאַר'עקשנ'טער ווי פריער — און ס'איז נישט געווען אויסצוהאַלטן סיי פון זיינע יסורים און סיי פון אונזערע. דער טאָג פון מעביר זיין די סדרה מיטן טראָפּ איז פאַר מיר געווען אַ טאָג פון חיבוט־הקבר און געשפּענסט.

ס'זיינען אָבער געווען צוויי גוטע זאַכן ביים רבין אין הויז, וואָס האָבן געמילדערט די מורא ביים לערנען און זיי האָבן דערנענטערט אונזערע צאַרטע הערצער צום בייזן רבין. דאָס איז געווען די אָרעמע און כשרע רביצין, וואָס פלעגט אויף אונז רחמנות האָבן און זייער קרענקלעכע טאָכ־טער, וואָס מ'האָט חושד געווען אין האָבן שווינדזוכט. זי האָט באַדינט איר פאָטער מיט צאַרטער גוטסקייט און מיר אַלע האָבן זיי גערן געהאַט.

אויך דער רבי איז געווען שטאַרק אָרעם, כאָטש זיין שכר־לימוד איז געווען העכער און מ'האָט אים נאָך באַצאָלט אָנהייב זמן. ער האָט געהאַט

קינדער אין אַמעריקע און זייערע בילדער האָבן געהאַנגען אויף דער וואַנט. יעדן ערב יום־טוב פלעגן זיי זיך דערמאָנען אַריינצושיקן אַ פיינע מתנה די עלטערן, ווי אויך אַ באַמאָלטן טשעק וואָס מ׳פלעגט דאַרפן אויסבייטן ביים גביר פון שטעטל אויף היימישע רובלס. טאַקע דערביי האָבן מיר ס׳ערשטע מאָל געהערט דאָס וואונדער וועגן קורסן, וואָס הויבן זיך און פאַלן.

דער רבי פלעגט דאַווענען לאַנג ביי שחרית, געלייגט צוויי פּאָר תפילין און נאָך געלערנט משניות פאַר די נשמות פון די נפטרים אין שטיבל. דאָס האָט ער געטאָן נאָכן דאַווענען, ווען ער איז ווייטער געבליבן אינעם טלית. דערפאַר פלעגט ער שטענדיק פאַרשפּעטיקן מיטן קומען פון דאַווענען און מיר, די קינדער, האָבן געהאָלפן דער רביצין מיטן צוגרייטן פאַר אים די „מחיה״. דער רבי האָט מער נישט געהאַט קיין ציין און דאָס קייען איז אים אָנגעקומען שווער. די רביצין פלעגט בכן צוגרייטן הייס וואַסער און דער־לאַנגען אים דאָס קאָכיקע וואַסער אין אַ טיפער, בלייענער שיסל. דאָס וואַסער פלעגט זי זיס־מאַכן מיט אַ שטיקל קאַנדל־צוקער און מיר פלעגן דערביי אָנשניידן פאַר אים שטיקלעך טרוקענע חלה און אַלטגעבאַקן ברויט, אינעם זיסן וואַסער אַריין. דאָס איז געווען זיין עסן יעדן טאָג, ווען ער האָט זיך אומגעקערט פון שטיבל, נאָך איידער מיר האָבן זיך געזעצט לערנען די סוגיא אין כתובות.

די רביצין האָט דאָס דאָזיקע אָנבייסן גערופן „מיחה״. אָבער מיר, לומדישע קינדער, האָבן אַליין פאַרשטאַנען די שייכות צווישן איר פאַרגרייזטן וואָרט און דעם וואָרט „מחיה״ פון דער תורה. האָבן מיר הנאה געהאַט פון אונזער פילאָלאָגישער אַנטדעקונג.

כ׳געדענק זייער גוט דעם קלוגן שמועס פון דער פרומער רביצין. ס׳איז דאָן געווען אַ פראָסטיקער ווינטער־טאָג און זי האָט געדונגען אַ קליין פויערל פון דאָרף, אַז ער זאָל איר אָנהאַקן אַ פורל האָלץ, וואָס זי האָט געקויפט אין מאַרק. האָט דער פויער געאַרבעט דעם גאַנצן פרימאָרגן אויף דער ברענענ־דיקער קעלט און דערנאָך איז ער אַריינגעקומען אין שטוב, זיך דערכאַפּן ס׳האַרץ פונעם פעקל וואָס ער האָט מיט זיך געבראַכט. ער האָט זיך געזעצט אויפן דיל און גענומען אויסבינדן זיין פעקל, וואו ער האָט געהאַט אַזאַ מין ברייטן און טרוקענעם הערינג, וואָס מ׳האָט אָנגערופן טאַראַן. שוין פון זיין ריח אַליין זיינען מיר געוואָרן דורשטיק. דערנאָך האָט ער אַרויסגענומען פון פעקל עפּעס אַזוינס, וואָס איז געווען ווייס און פעט און איינגעזייערט. דאָס

האָט נאָך אַ יידיש קינד קיינמאָל נישט אָנגעזען פאַר די אויגן — און ער האָט דאָס אָנגערופן, ווי צום רייצן זיך און מיט אַ נייגעריק־חוזקדיקן אויגן־פינטלען, מיטן נאָמען סאַלאָ (חזיר). מיר האָבן זיך געקרומט פון בלויזן זען און געוואָלט אַנטלויפן. אָבער די רביצין האָט אונז פאַרהאַלטן, פאַרשטעלט דעם וועג צו דער טיר און געזאָגט מיט אַ זיס קול:

— קינדערלעך, לאַנג לעבן זאָלט איר! מען טאָר נישט זאָגן „חזיר איז מיאוס און דערפאַר וויל איך עס נישט". פאַרקערט, קינדערלעך. ס'איז בעסער איר זאָלט זאָגן: „חזיר איז געשמאַק. אָבער הקדוש־ברוך־הוא האָט אונז פאַרבאָטן דאָס צו עסן". אין דעם זכות וועט איר זוכה זיין צו אַ לאַנג לעבן אויף דער וועלט און צו אַ שיינעם שכר אויף יענער וועלט...

אַזויווי לעבעדיק שטייט נאָך איצט פאַר מיר די הויכע, צניעות'דיקע און קלוגע רביצין, וואָס פאַרשטעלט פאַר אונז דעם וועג צו דער טיר און לערנט אונז אין גוטן מוט וויאַזוי איינצוהאַלטן אונזער יצר — אין אָנבליק פון קליינעם גוייעץ, וואָס זיצט אויף דער פאָדלאָגע און שמירט זיך אויס מיטן געמיינעם מאכל פאַר די אויגן פון אַ סטאַדע דערשראָקענע און פאַר'עקל'טע קינדער.

די צווייטע, ווי געזאָגט, וואָס האָט אונז צוגעבונדן צום רבינס הויז — איז געווען ברכה, די טאָכטער. זי איז געווען דין און העכער ווי געוויינטלעך מיידלעך אין איר עלטער. ווען זי פלעגט אָנהויבן צו הוסטן, פלעגט זי לויפן — די אידעלע און האַרציקע — זיך באַהאַלטן אינעם אָפּגעצוימטן צימער. די דערשראָקענע מאַמע פלעגט איר נאָכלויפן און מיר אַלע פלעגן זיך פלייסן נאָכצוטראָגן אַ גלאָז קאַלט וואַסער פונעם קאָרידאָר, מיט אַ שטיקל צוקער פון דער שראַנק. מיר האָבן שוין אויך געוואוסט וואו אָפּצוזוכן דאָס פלעשל, פון וועלכן די רביצין האָט אַרויסגעטריפט עטלעכע טראָפּנס אויפן שטיקל צוקער. מיר האָבן אַלע נאָכגעציילט די טראָפּנס און געאײַלט זיך צו ברענגען דעם וואוילן מיידל די געהאָפטע לינדערונג. יעדנס האַרץ באַזונדער האָט מתפלל געווען, אַז גאָט זאָל זיך דערבאַרעמען צאַרטן מיידל און איר שיקן וואָס גיכער אַ רפואה שלימה. נאָכדעם ווי זי האָט געגאָגט דאָס פייכטע שטיקל צוקער האָבן מיר אַלע מיטאַמאָל געוואונטשן איר „צו רפואה, ברכה! צו רפואה..." און מיר האָבן געגלויבט פון גאַנצן האַרץ, אַז וואָס די רפואה זאָל נישט באַוויזן אויפצוטאָן — וועט אויפטאָן די געטרייע ברכה, וואָס קומט פון די האַרץ־טיפענישן.

טאַקע צוליב אונזער שטאַרקן ווילן איר צו העלפן, האָבן מיר אַלע אַמאָל באַקומען אונזער פּסק, מיט אויסגעצייכנטער סאָלידאַריטעט.

אין יענעם טאָג האָט איינער פון די שטיבל־גבירים געפּראַוועט אַ בר־מצווה. האָט דער רבי אָנגעטאָן די שבת׳דיקע קאַפּאָטע, באַלד נאָכן אָפּעסן די „מחיה" און אַוועק צום גביר. ברכה ווידער האָט זיך געלאָזט גיין צו אַ חברטע און צוגעזאָגט, אַז זי וועט זיך אומקערן 12 אַזייגער. אָבער זי האָט זיך דערנאָך פאַרזוימט ביי דער חברטע. מיטאַמאָל האָט זי דערזען, אַז זי האָט פאַרשפּעטיקט אויף אַ גאַנצער שעה און אַז דער גרויסער זייגער פון צימער וויזט שוין אויף איינס. פון גרויס שרעק האָט זי באַשלאָסן צו פאַרריכטן דעם זייגער. האָט זי אַוועקגעשטעלט אַ שטול אויפן טיש, אַרויף אויף איר און געפּרובירט צוריק־רוקן דעם זייגער אויף אַ שעה. אָבער ווי נאָר זי האָט זיך צוגערירט און געעפנט דאָס טירל פון זייגער, איז אַראָפּגעפאַלן דאָס ציפער־בלאַט און דער זייגער האָט זיך אָפּגעשטעלט.

מיטן לעצטן ביסל כח האָבן מיר געאיילט צוהילף דעם זייגער און צו ראַטעווען ברכה׳ן. זי איז געווען בלייך ווי קאַלך. אָבער מיר זיינען אַלע געווען הילפלאָז. איז געפאַלן דער גורל אויף לייזערן, דער זון פון אַ ישובניק — וואָס האָט געוואוינט ביי זיין שוועסטער און זי איז געווען באַפריינדעט מיטן סובלאָקאַטאָר פונעם זייגערמאַכער קאָנאָפּעי. ס׳האָט זיך געלייגט אויפן שכל, אַז צוליב דער קאָנטשאַפט האָט אויך לייזער אַ שטיקל אָנונג, וויאַזוי מ׳גייט זיך אום מיט אַ זייגער. האָט מען אַוועקגעשטעלט אַ שטול אויפן טיש און לייזער האָט זיך געשטעלט אויף דער שטול. מיר אַלע האָבן זיך אַרומגע־שטעלט, אים צוהילף. האָט ער געעפנט דאָס טירל און זיך גענומען פאָרען ביי דער וואָג. מיטאַמאָל — טראַך! די שווערע וואָג איז אַראָפּגעפאַלן און גע־שפּאָלטן די דנאָ פונעם זייגער, וואָס איז שוין געווען צעפוילט פון אַלטקייט. צו אונזער גרויסער שרעק האָט זיך גראָד געעפנט די טיר און דער רבי, אָנגעטאָן אין זיינע שבת׳דיקע מלבושים, איז אַריינגעקומען און אונז געטראָפן ביי דער שיינער מלאכה...

אומזיסט האָט ברכה געוויינט, זיך געבעטן און גע׳טענה׳ט, אַז נישט מיר זיינען די שולדיקע, נאָר זי אַליין האָט אָנגעמאַכט דאָס גאַנצע אומגליק. דאָס האָבן מיר נאָר געוואָלט ראַטעווען זי פון דער צרה. מיר אַלע האָבן, ווי מיט איין מויל, געשוואוירן, אַז ברכה איז לגמרי נישט שולדיק. לייזער האָט פּרובירט נעמען די שולד אויף זיך, אָבער מיר האָבן אַרויסגעוויזן געהעריקע

סאָלידאַריטעט און גאַרנישט אויסגעזאָגט. דער סוף איז, פאַרשטייט זיך, געווען אַ ביטערער: מיר זיינען אַלע אָפּגעשמיסן געוואָרן, איינער נאָכן אַנדערן.

אַ גאַנץ יאָר האָבן מיר געלערנט ביי ר׳ בוניען. אין פאַרגלייך מיט דער פּעולה, וואָס מיר האָבן געהאַט אין אַנדערע „חדרים״, איז דאָס יאָר נישט געווען געראָטן. אויך דאָס ספר יחזקאל, וואָס מיר האָבן געלערנט אין דער לעצטער און מידסטער שעה פון טאָג, האָט נישט דעראָבערט דאָס האַרץ. האָט דער טאַטע געזען אונזערע יסורים און גענומען זוכן אַ מער־פּאַסיקן מלמד. אָבער אין שטעטל האָט ער אַזעלכן נישט געקענט אָפּזוכן. אמת: ר׳ יהושע דער דיין איז געווען אַ באַקאַנטער למדן און מ׳האָט ביי אים געהאַט אַ פּעולה. אָבער מ׳האָט אויף אים געזאָגט, אַז ער איז אַ צו־גרויסער קפּדן. דערצו איז ער געווען אַ מתנגד און דער זיידע איז פון אים נישט געווען צופרידן. האָט פּאַסירט אַ נס און ס׳איז צו אונז געקומען דער קיידאַנאָווער פּרוש. עטלעכע יאָר איז ער געווען מלמד אין הויף פון רבין ר׳ שלמה־חיים. אָבער ווען זיין תלמיד, ר׳ יוסף, האָט זיך געזעצט אויפן פאָטערס שטול, האָט דער פּרוש פאַרלאָזט קיידאַנאָוו און זיך באַזעצט אין שטיבל פון אונזער שטעטל.

דאָס איז געווען ר׳ יעקב־דוד לעוויטאַן, וואָס זיין זון — ר׳ אליקים־געצל — איז דאַן באַרימט געוואָרן איבער רוסלאַנד ווי דער ביאַליסטאָקער שטאָט־מגיד און שפּעטער דער שטאָט־מגיד פון בריסק־דליטא. ער איז געשטאַנען אין שפּיץ פון די קנאים, וואָס האָבן געקעמפט קעגן ציוניזם און חינוך המתוקן. זיין פאָטער, דער פּרוש, איז געווען אַ גרויסער מתמיד און למדן. ר׳האָט נישט אויפגעהערט צו לערנען טאָג און נאַכט. אָבער ער האָט געדאַרפט געבן פּרנסה דעם ווייב, וואָס ער האָט געלאָזט אין זאַסלאַוו. האָט מיין טאַטע אים איינגעשטעלט אַ תיקון פון דריי תלמידים, וואָס צווישן זיי בין איך געווען און מיין חבר מאָטל.

מיר האָבן ביי אים געלערנט גפ״ת מיט באַנייטער התלהבות. נאָך דריי זמנים האָב איך געדענקט אויסנווייניק אַלע 157 בלעטער פון דער גמרא שבת. כ׳בין אויך אַריין אין דער געדיכטעניש פון די סוגיות אין דער גמרא חולין.

אָבער וועגן אונזער לערנען ביי אים האָב איך שוין דערציילט באַזונדער.

נאָר דער פּרוש איז נישט געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר די שטעטל־מלמדים און אויך מיר האָבן זיך אויפגעהערט באַטראַכטן ווי חדר־יינגלעך. מיר האָבן זיך געזען אויף דער שוועל פון בית־המדרש, וואו מיר גרייטן זיך צו לערנען זעלבסטשטענדיק. די „חדר״־עפּאָכע האָט זיך דערנענטערט צום סוף.

די אַקאַדעמיע און אירע לערער

א.

ביים אָנהויב פונעם איצטיקן יאָרהונדערט איז נאָך „חכמת ישראל" געווען אַ מערב־צווייגל פאַרן רוסישן יידנטום. מחוץ די גרענעצן פונעם גרעסטן גלות האָבן געלעבט אירע שעפער און פאַרשפרייטער; און דאָרט — אין אויסלאַנד — האָט מען אויך אויפגעשטעלט אירע גרויסע און קליינע סעמי־נאַרן, בכדי צו דערציען נייע פאָרשער.

די חכמים פון גאַליציע, וואָס האָבן געשריבן אין העברעאיש — ובפרט

די חכמים פון דייטשלאַנד, וואָס האָבן געשריבן אין דייטש — זיינען נאָך געווען אַזיווי „דרויסנדיקע״ געלערנטע כלפּי דער עפנטלעכקייט (רוסישע, העברעאישע און יידישע), וואָס האָט זיך אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען אין די גייסטיקע צענטערן פון רוסישן יידנטום.

און אויף וויפל ס'האָבן זיך אויפגעכאַוועט אין תחום־המושב טייל דורש־טיקע צום יידישן וויסן, האָבן אויך זיי זיך געצויגן צום מערב — וואו די וואַסערן זיינען זיי דערלאַנגט געוואָרן פון אַ צווייטער כלי. די חודש־זשור־נאַלן, וואָס זיינען געשאַפן געוואָרן אין דער רוסישער שפּראַך, האָבן געשפּייזט זייערע לייענער מיט איבערזעצונגען פון די שאַפונגען, וואָס ס'האָבן געשאַפן די חכמי־ישראל אין דייטשלאַנד. אַ סך פון די אָריגינעלסטע און גרויסע צווישן די העברעאישע משכילים האָבן נאָר איבערגעזעצט, אויסגעטייטשט און פאַרפּולקאָמט די גרונט־ספרים פון די יידישע חכמים אין דייטשלאַנד (הרכבי, שאול־פּנחס ראַבינאָוויטש און אַנדערע).

ווייניק זיינען זיי געווען, די דערהויבענע, וואָס זיינען געשטאַנען אין מיטן: זייערע וואָרצלען און שטאַם זיינען געווען אין מזרח־אייראָפּע און די צווייגן האָבן גענויגט צום מערב. זיי האָבן געשטרעבט צום איבערגעבן בירושה דעם מערב'דיקן און וויסנשאַפטלעכן אופן פון פאַרשונג צו די דערצויגענע אויף דער פאַרוואָרצלטער לומדישקייט פון מזרח־יידנטום. די דאָזיקע האָבן געזען אין אַזאַ אויסגעבענקטן זיווג סיי די גאולה פאַר חכמת־ישראל גופא און סיי אַ ברכה פאַר דער אַנטוויקלונג פונעם גאַנצן רוסישן יידנטום.

איינער פון די געציילטע בני־עליה, צווישן אַזעלכע אויסגעצייכנטע פּער־זענלעכקייטן, איז געווען אונזער לערער — באַראָן דוד גינזבורג ז״ל, דער יינגסטער אָפּצווייג פון דער אַריסטאָקראַטישסטער יידישער משפּחה אין רוס־לאַנד. די משפּחה גינזבורג איז געווען חשוב אין די אויגן פון דער דרויסנדיקער מאַכט; און אויך די יידישע מאַסן האָבן זי באַטראַכט ווי די רעפּרע־זענטאַטיווע זאָרגערין פאַרן רוסישן יידנטום במשך פון דריי דורות — זינט דער נאַפּאָלעאָנישער מלחמה ביזן אויפקום פון דער געזעלשאַפטלעכער דע־מאָקראַטיע אינעם רוסלאַנד, וואָס גרייט זיך צו באַפרייאונג.

דער דאָזיקער געלערנטער עסקן האָט געחלומט וועגן אויפשטעלן אַ טעמפּל פון יידישער וויסנשאַפט אין דער רוסישער הויפּט־שטאָט; און הגם ער האָט געהאַט אויסערגעוויינטלעכע קאָנטאַקטן מיט די מאַכט־שפּיצן, האָט ער נישט באַוויזן צו באַקומען אַ דערלויבעניש דערפאַר. ער האָט זיך געמוזט

צופרידן־שטעלן מיטן אַלגעמיינעם נאָמען „הויכע קורסן פאַר מזרח־לימודים״; און נאָכדעם האָט ער געמוזט מוותר־זיין אויף יעדן מין רעכט פאַר די, וואָס וועלן פאַרענדיקן די דאָזיקע קורסן. ער האָט אויך געמוזט שלום־מאַכן דער־מיט, אַז די תלמידים וועלן נישט האָבן קיין וואוין־רעכט אין פּעטערבורג, אין זייערע שטודיום־יאָרן.

ס'איז איבעריק צוצוגעבן, אַז ער האָט נישט באַקומען קיין שום פינאַנ־סיעלע הילף פון קיין שום געזעלשאַפטלעכן פאָנד, בכדי צו פאַרווירקלעכן זיין ווערק וואָס האָט באַקומען דעם פּאָפּולערן נאָמען „אַקאַדעמיע פאַר יידישע וויסנשאַפטן״. די הילף איז נישט געקומען פון דער חברה „מפיצי השכלה בישראל״, פון וועלכער ער איז געווען דער פּרעזידענט און אויך נישט פון דער ייק״אַ, וואָס ער איז געווען פון אירע שפּיצן. פאַקטיש איז נישט גע־שטאַנען ביי זיין זייט קיין שום פּאָליטישער אָדער געזעלשאַפטלעכער כח — בלויז זיין גוטער נאָמען און גרענעצלאָזע איבערגעגעבנקייט.

און נאָכדעם ווי ער האָט זיך, ווי עס איז, אַן עצה געגעבן מיט די דרויסנדיקע מכשולים, איז אים ערשט קלאָר געוואָרן וויפל גרויסע שוועריקייטן עס דערוואַרטן אים פון אינעווייניק — ביים צוזאַמענשטעלן דאָס לערער־פּערסאָנאַל און צעטיילן די געביטן צווישן די לערער.

אין רוסלאַנד זיינען דאַן געווען צוויי פון די גרעסטע מלומדים אין חכמת ישראל, וואָס זיינען געווען שטאַרק באַרימט סיי אין מזרח און סיי אין מערב. באַראָן גינזבורג איז געווען אַ הייסער חסיד פון ביידנס חכמה; אָבער ער האָט געמוזט מוותר־זיין אויף ביידנס הילף, צו זיין גרויסן האַרץ־ווייטיק.

דער ערשטער איז געווען — דער אַלטיטשקער פּראָפעסאָר דניאל כוואָל־סאָן. דער באַראָן האָט אים געשעצט ווי אַ געלערנטן און אים געהאַלטן פאַרן גרעסטן אָריענטאַליסט אין לאַנד. האָט ער שטאַרק געוואָלט, אַז זיינע תלמידים זאָלן געניסן פון כוואָלסאָנס חכמה. נישט איינמאָל האָט ער דערציילט די תלמידים וועגן יענעמס קענטשאַפטן און זיין מוטיקן באַשיצן יידן און יידיש־קייט בעת די טעג פון עלילת־דם, ווי אויך זיין דערמוטיקן אים צו עפענען די דאָזיקע אַקאַדעמיע, „בכדי די תורה זאָל נישט פאַרגעסן ווערן ביי יידן״. אָבער ער האָט נישט געקענט און נישט געוואָלט איינשליסן כוואָלסאָנען צווישן דער רשימה פון לערער. דער אַלטער געלערנטער איז שוין צענדליקער יאָרן געשטאַנען מחוץ דעם יידישן תחום און ער האָט שוין באַוויזן צו דער־ציען צוויי דורות פון גלחים אין רוסלאַנד.

אַפּילו גרויסע רבנים האָבן אַרויסגעוויזן כלפּי דעם משומד דניאל כוואָל־סאָן אַ געוויסע טאָלעראַנץ. אויך ער אַליין האָט זיך געהאַט פאַרענטפערט מיט זיין באַרימטן וואָרט־שפּיל „ועכשיו שנוצרתי, כאילו לא נוצרתי״ (אין פשוטן זין פון דער תפילה: און אַצינד, ווען איך בין שוין באַשאַפן געוואָרן — איז גלייך אַזוי ווי כ׳וואָלט נישט באַשאַפן געוואָרן. אָבער פּראָפעסאָר כוואָלסאָן האָט דערמיט געוואָלט זאָגן, ברמז: און אַצינד ווען כ׳האָב זיך אָפּגעקריסטלט — צום נוצרי — איז גלייך ווי איך וואָלט זיך נישט אָפּגעקריסטלט). אָבער דאָס האָט מיט גאָרנישט געקענט ענדערן דעם באַראַנס צוגאַנג צו אים. אַ שווערער וואָלקן פלעגט זיך צעלייגן אויף זיין פּנים, בעת ער פלעגט שמועסן וועגן אַלטן געלערנטן, וואָס איז קאַליע־געוואָרן. ער האָט געהאַט גרויס צער און ווייטיק דערויף, וואָס אַזאַ אוצר פון וויסן איז אַוועק אין פרעמדן רשות און „איבערגעקערט די שיסל אויף איר מויל״. ער האָט געהאַסט אַלע סאָרטן משומדים — און ער האָט אים דאָס נישט געוואָלט שענקען.

און דער צווייטער געלערנטער — אויף דער צווייטער זייט פון דער עקסטרעמער ליניע — איז געווען דער פּראָפעסאָר (אָן אַ קאַטעדרע) ר׳ אברהם הרכבי. דער באַראָן פלעגט צו אים ריידן מיטן דרך־ארץ פון אַ תלמיד צו זיין רבין. ער פלעגט דערמוטיקן זיינע תלמידים, אַז זיי זאָלן געפינען אַ געלעגנהייט בכדי צו באַזוכן הרכבי׳ן און הערן תורה פון זיין מויל, ווייל „ער איז אַ יחיד אין זיין דור״. ער פלעגט אויך דערמאָנען, אַז הרכבי איז שוין אַ זקן און „איר וועט שטאַרק באַדויערן, אויב איר וועט חלילה פאַרשפּעטיקן און אים נישט באַקענען פּערזענלעך״.

איך געדענק מיט וועלכער פּעדאַנטישקייט דער באַראָן האָט צונויפגעקליבן און רעדאַגירט דאָס וויסנשאַפטלעכע זאַמלבוך, וואָס איז געווידמעט געוואָרן זיין יובל („זכרון לאברהם אליהו״) און וויפל ער אַליין האָט זיך אָפּגעגעבן — הגם דאָס שרייבן איז אים אָנגעקומען שווער און ער האָט גאָר ווייניק געשריבן — מיט זיין ביישטייער צום זאַמלבוך („והנה טוב מאד״). דערפאַר טאַקע איז ער געווען אַזוי שטאַרק אַנטוישט, ווען אָט־דער אַלטער געלערנטער — וואָס האָט אים געגעבן אַ סך עצות צו פּלאַנירן די אַקאַדעמיע — האָט נישט געוואָלט ווערן דאָרט קיין לערער.

מ׳האָט געשמועסט: ער איז פאַרבונדן מיט אַ תקיעת־כף, וואָס ער האָט איינמאָל געגעבן צו אַ גרויסן רב פון לאַנד. די רבנים פון רוסלאַנד האָבן איינגעזען, אַז ס׳ווערט שטאַרקער די סכנה פון רבנים־סעמינאַרן — אַזוי ווי

אין מערב — און זי נעמט זיך אויסשפּרייטן. די מחלה פון „אָפיציעלע ראַבי־נער" באַווייזט זיך שוין אין רוסישע קהילות און די מאַכט ווייזט זיי אַרויס אַ סך רעספּעקט. דערפאַר האָבן די פרומע רבנים באַשלאָסן, נישט צו דער־לאָזן קיין שום מעגלעכקייט פון שאַפן אַזאַ מאָדערנעם רבנים־סעמינאַר אין רוסלאַנד. זיי האָבן געוואוסט, אַז עס קען נישט געמאָלט זיין אַזאַ סעמינאַר אָנעם אָנטייל פון הרכבי׳ן; אָבער זיי זיינען נישט געווען זיכער, צי ער וועט קענען אָפּזאָגן די בקשה פון די אָנפירער פון דער חברה „מפיצי השכלה", וואָס הערשן אין זיין שטאָט פּעטערבורג. דאָס האָבן זיי דאָך, בשעתו, דער־מעגלעכט הרכבי׳ן אָנצוקומען אין דער רעגירונגס־ביבליאָטעק און דאָרט פאַרבלייבן. דערפאַר האָבן די פרומע רבנים נאָר געהאַט איין באַוואָרעניש: זיי האָבן גענומען ביי הרכבי׳ן אַ תקיעת־כף, אַז ביז צו זיין לעצטן לעבנס־טאָג זאָל זיין פוס נישט איבערטרעטן די שוועל פון אַ ראַבינער־סעמינאַר אין רוסלאַנד.

דערנאָך זיינען זיי רואיק געוואָרן. זיי האָבן געוואוסט: דורך דעם תקיעת־כף האָבן זיי אַ סוף געמאַכט צו דער אינטריגע פון די משכילים במשך פון אַ גאַנצן דור — און דערביי האָבן זיי עס באַוויזן אָן שום עפנטלעכן קאַמף. דער אַלטער געלערנטער האָט טאַקע אָפּגעהיטן זיין דאַזיקע שבועה און ער האָט זיך דערוייטערט פון יעדער שריט, וואָס קען אויסגעטייטשט ווערן ווי אַ צעשטערונג פון זיין צוזאָג.

ס׳האָט נישט געהאָלפן די הבטחה פון באַראָן דוד גינזבורג — זיין פריינט, גוטס־טוער און פאַרבינדעטער,ביים רעדאַגירן די ערשטע יידישע ענציקלאָפּעדיע אין רוסלאַנד, ביי איר אָנהויב — אַז זיין „אַקאַדעמיע" איז בכלל נישט אויסן צו דערציען קיין ראַבינער פאַר רוסלאַנד; אַז ער האָט בכלל נישט קיין אַנדערע כוונה, ווי דאָס דערציען מענטשן פון תורה און וויסן, אָן יעדער פּראָפעסיאָנעלער ריכטונג. ס׳האָבן אויך נישט געהאָלפן די טענות, וואָס עס האָבן פאַר אים — הרכבי׳ן — גע׳טענה׳ט די ערשטע אַקאַדעמיע־תלמידים גופא: זיי האָבן פאַראורטיילט יענע אויפגאַבן, וואָס די רוסישע מאַכט האָט אַרויפגעלייגט אויף די „קאַזיאָננע ראַבינער". ער איז ווייטער געבליבן איינגעשפּאַרט און נישט געוואָלט נאָכגעבן.

דער באַראָן גינזבורג האָט אויך שטאַרק געשעצט דעם מאַגיסטער יעקב איזראַעלסאָן — דער רעדאַקטאָר פון דער רוסישער איבערזעצונג פון יוזעפיוס פלאַוויוס און פאָרשער פון דער יידיש־אַראַבישער ליטעראַטור. דערפאַר האָט

ער אים געוואָלט איינלאַדן צו האַלטן לעקציעס אין דער אַקאַדעמיע. אָבער יענער איז געווען צוגעבונדן צו זיין אַמט, ביי די בראָדסקיס אין קיעוו — און ער האָט נישט געוואָלט אַוועק פון דאָרט. דער באַראָן האָט זיך אויך געפּרובירט פאַרשטענדיקן מיטן פאַרשער פון די תנ״כישע עלעמענטן אין דער אַלט־רוסישער ליטעראַטור — דער אַדוואָקאַט הערמאַן באַראַץ. אָבער יענער איז שוין געווען אַ זקן־מופלג און אויף זיינע אַלטע יאָרן האָט ער נישט געוואָלט אַוועקוואַנדערן צו דער הויפּט־שטאָט אין צפון.

אויך צווישן די, וואָס האָבן אָנגענומען זיין איינלאַדונג, האָבן נישט אַלע מסכים געווען אַזוי לייכט צו דער אויפגאַבע וואָס דער באַראָן האָט אויף זיי אַרויפגעלייגט. אַפילו דער איינגייער צו אים אין שטוב — וואָס איז אַ סך יאָרן געווען דער ביבליאָטעקאַר אין דער פּריוואַטער ביבליאָטעק פונעם באַראָן — האָט אים דאָס מאָל אַנטוישט. שמואל ווינער איז דעמאָלט געווען דירעקטאָר פון דער העברעאישער אָפּטיילונג אינעם אַזיאַטישן מוזעאום, וואָס איז בעיקר געווען געבויט אויף דער זאַמלונג פון משה פרידלענדער. ער האָט שוין דאַן באַוויזן צו פאַרעפנטלעכן זיין ספר „קהלת משה" און אויך באַקומען אַ נאָמען ווי אַ זאַמלער פון הגדות של פסח. דאָס איז געווען אַ מענטש מיט אַ וואונדערלעכן זכרון, אָבער אַ פאַרביטערטער אַלע זיינע יאָרן. ער איז געווען זיכער, אַז באַראָן גינזבורג וועט אים באַשטימען ווי דער לעקטאָר פאַר ליטעראַטור־געשיכטע. אָבער דער באַראָן האָט אים גאָר איינגעלאַדן צו לערנען וועגן דער העברעאישער ביבליאָגראַפיע. האָט זיך ווינער באַליי־דיקט — און אָפּגעזאָגט.

איך געדענק, וואָס דער באַראָן האָט אונז געזאָגט וועגן דעם אין זיין אַרבעטס־צימער: „וואָס שייך דעם שער פון די ספרים — און אויך דאָס באַקענען די שער־בלעטער איז אַ גרויסע תורה, וואָס מען דאַרף לערנען — איז נישטאָ אין לאַנד קיין צווייטער מענטש, וואָס זאָל וועגן דעם קענען רעפע־רירן בעסער פון סאַמועל יערעמייאיטש ווינער. אָבער ווען עס קומט צום אינהאַלט פון די ספרים — און די תורה איז דאָך ביי אונז דער עיקר — דאַרף מען זוכן אַן אַנדערן לערער".

ווען איך בין געקומען קיין פּעטערבורג, אין חשון פון יאָר תרס״ח (1907), האָב איך שוין דאָרט געטראָפן 6־7 סטודענטן, וואָס זיינען געקומען פריער. אַלע זיינען געווען פון דער פּראָווינץ. טייל זיינען פריער געווען בית־המדרש־ניקעס און טייל האָבן שוין באַוויזן צו זיין עסקנים פון ציוניסטישע און

רעוואָלוציאָנערע פּאַרטייען. אָבער אַלע האָבן באַגערט וויסן און כמעט אַלע האָבן נישט געהאַט קיין מיטלען צום לעבן. יאָ, די מערהייט האָט אויך נישט געהאַט קיין וואוין־רעכט מחוץ דעם תחום המושב.

די אַקאַדעמיע האָט נאָך דאַן נישט געהאַט קיין באַזונדערע היים און די לעקציעס זיינען געהאַלטן געוואָרן אין די זאַלן פון דער פּריוואַטער ביבליאָטעק זיינער, וואָס באַראָן דוד גינזבורג האָט צעעפנט פאַר אונז. ער איז געווען סיי דער רבי און סיי דער טאַטע, וואָס זאָרגט פאַר אַלע באַדערפענישן. די תלמידים זיינען אָנגענומען געוואָרן נאָך אַ גאַר־אייגנאַרטיקן פאַרהער. ער האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ לאַנגן און אויספירלעכן שמועס מיט אים אויף פאַרשידענע טעמעס — לומדישע און געזעלשאַפטלעכע, אַלגעמיינע און יידישע.

די תלמידים, וואָס זיינען אָנגענומען געוואָרן — אָבער נישט געהאַט קיין וואוין־רעכט אין דער הויפּט־שטאָט — זיינען איבערגעגעבן געוואָרן צו דער ספּעציעלער השגחה פון זיין הויז־פאַרוואַלטער אַלעקסיי מיכיילאָוויטש. יענער האָט פאַרזאָרגט זייער דירה אין דער ערשטער צייט און ער האָט זיי איינגע־שטעלט ביי אַ מלאכה, וואָס האָט געגעבן די דאָזיקע אויסגעבענקטע רעכט (פאַרשטייט זיך: דורכן געבן אַ שטענדיקע שכירות אין יד אַריין די בעלי־מלאכה און דער פּאָליציי פון יענעם ראַיאָן). עס האָט לאַנג נישט געדויערט און אַלע תלמידים — אָן וואוין־רעכט — זיינען איינגעאָרדנט געוואָרן לויט זייערע „באַרופן". פּלוני איז געוואָרן אַ פאַרבער, אַלמוני האָט „געמאַכט" טינט, אַ דריטער איז געוואָרן אַ וועכטער אין הויז פון אַן אָנגעזעענעם ייד און אַ פערטער איז געוואָרן — אַ קעלנער אין אַ רעסטאָראַן. בכדי אָפּצונאַרן די פּאָליציאַנטן, וואָס זיינען נאָכנישט אונטערגעקויפט געוואָרן, פלעגן די דאָזיקע „לאַמאַנאָסאָווס" זיך באַווייזן — פון צייט צו צייט, אויף באַשטימטע שעה'ן — אין די הייזער פון זייערע „אַרבעטס־געבער". אַ סגולה קעגן אַ בייז אויג.

אָפיציעל האָט זיך די אַקאַדעמיע ערשט געעפנט דעם 1טן יאַנואַר פון 1908. ס'איז געקומען אַ גרויסער עולם, די וויכטיקסטע משכילים פון שטאָט און די שפּיצן פון יידישע שרייבער און געלערנטע. די פייערונג איז פאָרגע־קומען אינעם ספּעציעלן הויז, וואָס איז געקויפט געוואָרן פאַר דער אַקאַדעמיע — אין אַקאַדעמיטשקי פּערעאולאָק נומער 6 — נישט ווייט פונעם באַראָנס פּריוואַטער דירה. אין יענעם הויז פון דער אַקאַדעמיע, אויפן העכסטן גאָרן, האָט מען אויך געעפנט אַ כשרע קיך פאַר די יידישע סטודענטן פון דער הויפּט־

שטאָט; און ביסלעכווייז האָט דאָס הויז קאָנצענטרירט אַרום זיך די יידיש־אַקאַדעמישע יוגנט פון אַלערליי פּאַרטייען און שטרעמונגען.

ביז צום טאָג פון דער דערעפענונג האָבן זיך פאַרצויגן די יסורים פון באַשטימען דאָס לערער־פּערסאָנאַל און די שוועריקייטן פון פאַרטיילן די געביטן. דער באַראָן פלעגט אונז זאָגן: „פאַראַן דריי סאָרטן לעקטאָרן. פאַראַן געלערנטע, וואָס זייער געשריבענע תורה איז גרעסער פון זייער תורה שבעל־פה; און זייערס אַ ווערק קען מער לערנען עמעצן, איידער זיי אַליין. פאַראַן אויך געלערנטע, וואָס די מאָס פון זייער וויסן איז פונקט די זעלביקע ווי די מאָס וויסן, וואָס זיי האָבן אַריינגעלייגט אין זייער ווערק. אָבער עס זיינען פאַראַן געלערנטע, וואָס זייער ווערק — אַפילו דאָס בעסטע — נעמט בלויז אַריין אַ טייל פון זייער תורה; און זיי אַליין ווייסן אַ סך מער ווי זייער ספר. וואָס שייך דעם ערשטן סאָרט געלערנטע — איז ער נישט־פּאַסיק צו האַלטן לעקציעס אויף קיין שום אָרט. דער צווייטער סאָרט איז פּאַסיק צו האַלטן לעקציעס אין יעדער הויכשול — אָבער ביי מיר אין דער אַקאַדעמיע איז ער נישט געוואונטשן. ערשט דעם דריטן סאָרט זוך איך אַרום מיט ליכט — און געפין אים קוים. אָבער מ'טאָר נישט אַריינפאַלן אין יאוש".

היות ווי ער האָט נישט געפונען וואָס ער זוכט צווישן די אַלטע און באַקאַנטע געלערנטע, האָט ער זיך געגעבן אַ קער צו יונגע תלמידי־חכמים און עילויים, צווישן די פאַרשער־אָנהויבער. ער האָט געזאָגט: אויב זיי זיינען נאָך ביז־איצט נישט באַרימט געוואָרן — גלויב איך אָבער, אַז זיי וועלן באַקומען אַ נאָמען. טאָ זאָלן זיי וואַקסן צוזאַמען מיט זייער אויפגאַבע און דערביי אויך דערציען תלמידים.

אָבער דווקא צוליב דעם האָט ער באַקומען זיין פּסק פון דער קריטיק. די יידישע טאָג־צייטונג — דער „פריינד" — איז דאַן דערשינען אין פּעטער־בורג. דער שרייבער שמואל ראָזענפעלד — דער שאַרפזיניקער פעליעטאָניסט — איז דאָרט געווען דער ממונה איבער די גייסטיקע ענינים פון פאָלק. האָט ער דעמאָלט אָנגעשריבן אַ באַשולדיקונגס־אַרטיקל מיטן נאָמען „די נעלמים". דאָס מיינט: הלמאי האָט דער באַראָן גינזבורג פאַרזען די אַלטע שרייבער אין פּעטערבורגער רעדאַקציעס און אַוועק זוכן די נייע מענטשן, וואָס קיינער האָט נאָך זייער נאָמען נישט געהערט?

אַזאַ פּאָלעמיק האָט פאַרדראָסן דעם באַראָן. ענטפערן אין דער צייטונג האָט ער נישט געוואָלט, אָבער צו אונז האָט ער געזאָגט: אויב אַ געלערנטער

האָט נישט זוכה געווען דערצו, אַז אַ מענטש פונעם „פריינד" זאָל אים קענען — איז דען דאָס אַליין אַ סימן, אַז ער איז נישט קיין געלערנטער? שרעקט אייך נישט. כ'וועל פאַר אייך נישט ברענגען קיין לערער, וואָס זיינען נישט פאַסיק צו זייער אַמט. איר דאַרפט נישט קיין באַרימטקייטן, נאָר מענטשן מיט וויסן...

און ער האָט טאַקע יעדן איינעם באַטראַכט זיבן מאָל, ביז ס'איז געקומען דער ערשטער יאַנואַר 1908 — ווען דער לערער־פּערסאָנאַל איז געווען קאָמפּלעט און דער לערן־פּראָגראַם איז באַשטימט געוואָרן. אין יענעם יאָר איז די אַקאַדעמיע רייכער געוואָרן מיט אַ גרופּע סטודענטן פונעם פּעטערבורגער אוניווערזיטעט. מיט אַ יאָר שפּעטער איז אויך אָנגעקומען אַ גרופּע, וואָס האָט געענדיקט די גרויסע אָדעסער ישיבה — אונטער דער אָנפירונג פון „רב צעיר", קלויזנער און ביאַליק. דאָס געשטאַלט פון די תלמידים, אינעם בית־המדרש פון באַראָן דוד גינזבורג, האָט באַקומען אַ פעסטן אויסזען.

ב.

צום טאָג פון דער דערעפענונג איז פאַרעפנטלעכט און פאַרשפּרייט געוואָרן דער גאַנצער לערן־פּראָגראַם. עס האָבן דאָרט פיגורירט גאָר־באַרימטע נעמען, וואָס האָבן אַ סך צוגעזאָגט די תלמידים — וועלכע זיינען געווען בקי אין זייערע ספרים. אָבער עס זיינען אויך געווען נעמען פון יונגע תלמידי־חכמים, וואָס בלויז דעם באַראָנס צוטרוי האָט אויף זיי מגין געווען. עס זיינען דאָרט געווען:

דער רעדאַקטאָר פון דער יידישער ענציקלאָפּעדיע, ד"ר י. ל. קאַצענעלסאָן, וואָס מיר האָבן געקענט און ליב געהאַט אונטער זיין ליטעראַרישן נאָמען „בוקי בן יגלי". ער איז ביי אונז געווען באַליבט צוליב זיין „שירת הזמיר". אָבער אויך די וועלט פון וויסנשאַפטלעכע לייענער האָט ער פאַרכאַפּט מיט זיין ספר „רמ"ח אברים" און מיט זיין סעריע אַרטיקלען אויף רוסיש וועגן טומאה און טהרה („אינסטיטוט ריטואַלנאַי טשיסטאָטי") און וועגן „די צדוקים און פּרושים", וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט — אין אַ סך המשכים — אין „וואָסכאָד". אין די יאָרן, וואָס די אַקאַדעמיע האָט עקזיסטירט, זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער ענציקלאָפּעדיע זיינע אַרטיקלען וועגן די תנאים און אמוראים, ווי אויך וועגן די „מידות, שהתורה נדרשת

בהן״. ער האָט באַקומען די אויפגאַבע צו רעפערירן פאַר אונז וועגן דער געשיכטע פון דער תלמודישער הלכה; און ער האָט מיט אונז אויך געלערנט די מסכת חולין, מיט אויספירלעכע אַנאַטאָמיש־מעדיציניש־דערקלערונגען.

ער איז געווען אַ געניטער מעדיצינער, אַ תלמיד פון פּראָפעסאָר ווירכאָוו און דירעקטאָר פון דער אינערלעכער אָפּטיילונג אינעם מלוכה׳שן שפּיטאָל פון פעטערבורג. פון אַנאַטאָמישן קאַבינעט אין אוניווערזיטעט איז געברענגט געוואָרן אינעם רעפעראַטן־זאַל אונזערן אַ גאַנצע קי־געשטאַלט און וויאַזוי זי ווערט צענומען לויט אירע אברים. לויטן דאָזיקן מאָדעל האָט ער אונז געלערנט אויסטייטשן די שקלא־וטריא אין די דינים פון שחיטה און טרפות.

ווי געזאָגט, זיינען די הויפּט־טעמעס פאַר זיינע לעקציעס געווען — די געשיכטע פון הלכה. מיט אַ סך לאָגיק און קינסטלערישער בילדלעכקייט האָט ער אַנאַליזירט די מחלוקתן פון בבל, ארץ־ישראל און די שכנות׳דיקע פעלקער. די דאָזיקע תלמודישע רעפעראַטן זיינע זיינען באַלד באַליבט געוואָרן ביי די תלמידים — אויך ביי אַזעלכע, וואָס האָבן געקענט לערנען און געווען בקי אין דער גמרא. אָבער ער אַליין האָט זיך נישט ליב געהאַט צו פאַרהאַלטן צו־לאַנג אויפן הויפּט־וועג — אַנטוויקלונג פון דער גאַנצער, תלמודישער געזעץ־געבונג — נאָר עס האָט אים גיכער געצויגן צו זיינע באַליבטע שטעגלעך: די מעדיציניש שליאַכן אינעם תלמוד; די פאָרשונג פון די דינים וועגן טומאה און טהרה אין דער תורה שבכתב און דער תורה שבעל־פה; דער אויספירלעכער און טיפער אַנאַליז וועגן דער השפעה פון דער פּערסישער רעליגיע — און די לערע פון זאראַ־אסטראַן — אויף דער תלמודישער געזעץ־געבונג. ווען ער איז געקומען צו די דאָזיקע קאַפּיטלען — זיינע לעבנס־פאָרשונגען — פלעגט ער אין זיי ווי פאַרזונקען ווערן מיט הנאה און טיילמאָל האָט ער אויך אונז אַריינגעצויגן מיטן כח פון זיין גרויסער פּיקחות, איינפאַלערישער שאַרפקייט און וואונדערלעכער בקיאות.

ס׳איז דאָרט אויך געווען דער באַקאַנטער היסטאָריקער — דער מאַן מיט דער גרעסטער, היסטאָריאָגראַפישער אויטאָריטעט אינעם רוסישן יידנטום — ר׳ שמעון דובנאָוו. לויטן פּראָגראַם האָט ער געדאַרפט — במשך פון דריי לערן־יאָרן — אַרומנעמען אין זיינע לעקציעס די גאַנצע געשיכטע פונעם יידישן פאָלק; פון זיין תנ״כישן אָנהויב ביז צום לעצטן דור. מיט זיין גרויסער סיסטעמאַטישקייט — וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פאַרן אַרכיטעקט־קינסטלער צווישן די יידישע היסטאָריקער — האָט ער אַכטונג געגעבן

אויפן בוי־ווינקל אין זיין האַנט. ער האָט זיך באַמיט אָפּצוהיטן די אינערלעכע פראָפּאָרץ צווישן די אַנטוויקלונגס־קאַפּיטלען פון אונזער פאָלקס־גורל צווישן פעלקער.

ער האָט דאָן געהאַלטן אין מיטן רעדאַגירן זיין גרויס צען־בענדיק ווערק און ער איז געווען לגמרי אַריינגעטאָן אינעם פאַרגאַנצן דעם אַלגעמיינעם געביי, ווי אויך ביים קאָנטראָלירן די פּרטים. די אַריינפירן פלעגט ער פאַר־עפנטלעכן אין זיין דריי־חדשים־שריפט פאַר געשיכטע „יעווריעיסקאַיאַ סטאַ־רינאַ״; און די קאַפּיטלען גופא האָט ער רעפערירט, ווי לעקציעס, אין דער אַקאַדעמיע. אינעם ערשטן יאָר האָט ער זיך לאַנג אָפּגעשטעלט אויף דער געשיכטע פון היסטאָריאָגראַפיע; אויף דער פראַגע פון קלאַסיפיצירן עפּאָכעס און דערציילט וועגן „סאָציאָלאָגישן מעטאָד״, מיט וועלכן ער וויל זיך באַנוצן אין זיינע פאָרשונגען.

הגם זיין גאַנצער כח און זיינע חידושים זיינען געווען אין דער יידישער געשיכטע פון דער לעצטער צייט אין מזרח־אייראָפּע — האָט ער אָנגעהויבן זיינע לעקציעס אין דער אַקאַדעמיע מיט דער געשיכטע פונעם פאָלקס אָנהויב און מיט די תנ״כישע צייטן. אַזוי האָט געפאָדערט דער פּראָגראַם. אָבער דווקא דאָס ביסל פון תנ״ך־פאָרשונג, וואָס ער האָט אַריבערגעטראָגן פון דער מערב־פאָרשונג אין זיינע לעקציעס, האָט געעפנט אַ פענסטער צו אומבאַ־קאַנטע וועלטן. זיינע איבונגען, וואָס זיינען געווען געווידמעט די מקורות פון די לעצטע דורות, האָבן באַלד אָנגעהויבן דערציען תלמידים צו זעלבסט־שטענדיקער פאָרשונג.

ס׳לאָזט זיך נישט פאַרגעסן יענע דערהויבענע פייערלעכקייט, וואָס איז געווען אויסגעשפּרייט איבער זיינע דאָזיקע היסטאָריע־רעפעראַטן אין די שבת־צונאַכטסן און דערנאָך אין די דאָנערשטיק־אָוונטן. אין יענע אָוונטן פלעגט דער גרויסער רעפעראַטן־זאַל פון דער אַקאַדעמיע רוישן מיט יינגלעך און מיידלעך — סיי תלמידים פון אַקאַדעמיע און סיי פרייע צוהערער. די מערהייט איז באַשטאַנען פון סטודענטן אין אוניווערזיטעט און פּאָליטעכניק און סטודענטקעס פון באַסטוזשעבס לעקציעס.

דובנאָוו פלעגט רעפערירן זיצנדיק. אָבער זיין קול איז געווען שטאַרק און זיין רוסישע שפּראַך איז געווען בילדעריש. הגם ער האָט זיך אַ סך פאַרנומען מיט פּרטים, פלעגט אָבער אַרויסשטראַלן פון זיין צוויי־שעה׳דיקער לעקציע זיין באַוואונדערונג פאַרן גורל פונעם דאָזיקן אייגנאַרטיקן פאָלק;

פאַרן צונויפהעפט פון אַזויפיל פילפאַרביקע פאַקטן און פאַקטאָרן צו איין אָרגאַנישער גאַנצקייט.

(איך דערמאָן זיך איין פּרט, וואָס קען בולטער מאַכן דעם ספּעציעלן יראת־הכבוד, וואָס די יוגנט פון מיין דור האָט אַרויסגעוויזן צו די דאָזיקע רעפע־ראַטן פונעם היסטאָריקער דובנאָוו. צווישן די צוהערער אין די דאָנערשטיק־אָוונטן איז אויך געווען אונזער חבר יוסף טרומפּעלדאָר. ווי דער העלד פון פּאָרט־אַרטור איז ער — דער אינוואַליד, מיטן אויסגעגליכענעם געשטאַלט און מוטיקן שריט — געווען באַרימט. מיר האָבן געוואוסט וועגן זיינע חלומות אויפצושטעלן אַן אויטאָקראַטישע קבוצה אין ארץ־ישראל. מיר האָבן צווישן זיך געפירט אַ סך וויכוחים וועגן איר פאָרם און וויאַזוי אויסצופירן די הכשרה פון חברים צו די אויפגאַבן, וואָס זיינען פאַר זיי דאָרט באַשטימט. איינמאָל איז אויסגעפאַלן עפּעס אַ חגא אין גאַטשינא; און טרומפּעלדאָר האָט באַקומען אַ באַפעל צו דערשיינען דאָרט אין זיין אָפיצירישן מונדיר, מיט אַלע זיינע אויס־צייכענונגען פאַר העלדישקייט. פאַרנאַכט, אַ קורצע ווייל איידער ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דובנאָווס לעקציע, איז טרומפּעלדאָר האַסטיק אַריינגעפאַלן אין מיין צימער — אויסגעצירט אין זיין גאַנצער, מיליטערישער פּראַכט. ער האָט מיר דערקלערט: „כ׳בין געקומען איבערטאָן מיינע מלבושים. מיט אַזעלכע פרעמדע בגדים טאָר מען נישט פאַרשוועכן דעם אודיטאָריום, וואו עס רעפערירט אונזער פאָלקס היסטאָריקער וועגן אונזער געשיכטע״).

צווישן די יונגע תלמידי־חכמים, וואָס זיינען געווען לעקטאָרן, האָט זיך שוין אָנגעהויבן צו פאַרשפּרייטן די מיינונג, אַז ס׳ענדיקט זיך די עפּאָכע פון שרייבן די גאַנצע יידישע געשיכטע דורך איין מענטש (די תקופה פון יוסט, גרעץ, דובנאָוו). דאָס געוואַלטיקע וויסן, וואָס ס׳איז נויטיק פאַר יעדער עפּאָכע און לאַנד, פאָדערט מער ספּעציאַליזאַציע. דערפאַר מוז די קומענדיקע געשיכטע זיין קאָלעקטיוו; געשריבן דורך אַ קאָלעגיע פון געלערנטע, ווען יעדער פון זיי ספּעציאַליזירט זיך אויף אַ באַזונדער תקופה. דערפאַר, האָבן זיי געהאַלטן, דאַרפן זיך אויך די תלמידים אויסוויילן באַזונדערע תקופות — וואָס זיינען זיי נאָענט צום האַרץ — און זיי זאָלן זיך דערין ספּעציאַליזירן.

אָבער ער, דובנאָוו, האָט זיך באַמיט — אין זיינע לעקציעס — אַריינ־צודרינגען מיטן באַוואוסטזיין צו די תלמידים, אַז דער עיקר איז דאָס פאַר־שטיין די המשכ׳דיקייט פון דעם פאָלקס געשיכטע; ווייל די גאַנצע יידישע געשיכטע, מיט אַלע אירע באַזונדערע צווייגן, איז בלויז איין גאַנצע אייגענאַרטיקע

שאַפונג. יעדע תקופה שטעקט אין דער צווייטער, שטאַמט פון דער פריער־דיקער און זי געבוירט די ווייטערדיקע. ווער עס פאַרפעלט איין עפּאָכע, איז געגליכן צו איינעם וואָס מעקט אויס איין אַקט פון אַ גאַנצער און קינסטלערי־שער דראַמע. די ספּעציאַליסטן פאַר באַשטימטע עפּאָכעס האָט ער באַטראַכט ווי ציגל־קנעטער פאַר אַ בנין. אָבער ווי אַ היסטאָרישן אַרכיטעקט קען מען בלויז באַטראַכטן דעם, וואָס באַוויזט אויפצושטעלן פון אַזעלכע ציגל דעם איינציקן און גאַנצן בנין, מיט אַלע זיינע גאַרנס און קאַיוטעס. פאַר זיין אמתן תלמיד האָט ער באַטראַכט יענעם, וואָס גרייט זיך צו ווערן היימיש אינעם גאַנצן הויז און זיך אָריענטירן אין אַלע אויסגענג.

אויב די אָפענע לעקציעס פון דובנאָוון זיינען געווען געווידמעט צו די אַלגעמיינע פּראָצעסן פון דער יידישער געשיכטע, זיינען אָבער זיינע איבונגס־לעקציעס געווען געווידמעט צום פאָרשן די באַזונדערע פּרטים. מיר, אַ קליין הייפל תלמידים, פלעגן זיצן אַרום אים אין אַזעלכע אָוונטן. ביי אַזעלכע צונויפקומען פלעגן מיר זיין די רעדנער און ער פלעגט זיך פירן ווי אַן אויסהערנדיקער רבי און באַלערנדיקער אָנפירער פון די טעמעס. די דאָזיקע איבונגען זיינען באַלד שטאַרק באַליבט געוואָרן ביי אונז.

איך דערמאָן זיך, וויפל מי כ׳האָב אַריינגעלייגט אין מיין ערשטן פאָר־טראָג אין יענעם היסטאָריע־סעמינאַר — וועגן בוך זכרונות פון גליקל פון האַמעלן, ווי אַ קוואַל פאַר דער געשיכטע פון די קהילות. דאָס בוך איז דאַן נאָר־וואָס געהאַט דערשינען, אין זיין יידיש־אָריגינאַל, מיט אַן אַריינפיר פון ר׳ דוד קויפמאַן. במשך פון חדשים האָב איך געזאַמלט מאַטעריאַל — פאַר מיין רעפעראַט — פון שאלות־ותשובות, דרוש־ספרים און פנקסים פון קהילות, בכדי צו קענען דערקלערן דעם הינטערגרונט און די פאַקטן אינעם זכרונות־בוך פון אָט־דער וואונדערלעכער פרוי. דערנאָך, מיט יאָרן שפּעטער, ווען איך האָב שטודירט אין די סעמינאַרן פון פרידריך מיינקע אין פרייבורג און פון עדוואַרד מייער אין בערלין, האָב איך ערשט איינגעזען וואָס אַזוינס עס האָבן מיר געגעבן יענע ערשטע היסטאָריע־איבונגען פון שמעון דובנאָוו און זיינע חברים אינעם בית־המדרש פון באַראָן דוד גינזבורג.

דובנאָוו האָט אויך באַנוצט אַ דריטן לערן־מעטאָד — אויסער די עפנטלעכע לעקציעס, אָפן פאַר אַ גרעסערער צאָל צוהערער און די ספּעציעלע איבונגען פאַרן קליינעם קרייז. דאָס זיינען געווען די שפּאַצירן. יעדן טאָג, צווישן פיר און זעקס פאַרנאַכט, פלעגט ער זיך לאָזן אויף אַ שפּאַציר איבער דער שטאָט.

דאָס איז געווען זיין אָפּרו פון לאַנגן אַרבעטס־טאָג, ווען ער האָט זיך אָפּגעגעבן סיי מיטן שליסן זיין גרויס ווערק, סיי מיטן רעדאַגירן זיין היסטאָריע־זשורנאַל — אַ פערטל־יאָר שריפט — ווי אויך מיטן שרייבן זיין געשיכטע פון חסידות און מיטן צוגרייטן די לעקציע פאַר אונז. דערצו האָט ער זיך נאָך פאַרנומען מיט אַ ריי קהלישע ענינים.

צו אַזעלכע שפּאַצירן פלעגט ער אַלעמאָל איינלאַדן איינעם פון תלמידים, וואָס זאָל אים באַגלייטן און פירן אַ שמועס אויפן וועג. מיר זיינען געווען שכנים. די אַקאַדעמיע האָט זיך געהאַט אַריבערגעצויגן אין איר נייער דירה — אויף דער אַכטער ליניע פון וואַסילעווסקי־אָסטראָוו נומער 33; און אין הויף פון יענעם הויז האָט אויך געוואוינט אונזער לערער, ר׳ שמעון דובנאָוו. וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן זיינע שפּאַציר־שעה׳ן, בעת וועלכע כ׳האָב אים נאָכמער דערקענט און נאָך שטאַרקער אים אָפּגעשאַצט.

איינמאָל — ערב די ענדגילטיקע עקזאַמענס — האָבן מיר זיך דערלויבט אַריינצוגיין אין זיין אַרבעטס־צימער און געבעטן, אַז ער זאָל אונז אויסזאָגן אין וועלכער יידישער עפּאָכע ער וויל זיך קאָנצענטרירן, ביים שטעלן זיינע פאַרהער־פראַגעס. דאָס האָבן מיר געוואָלט וויסן אויף וועלכן שטח מיר זאָלן זיך באַזונדערס צוגרייטן אין די לעצטע וואָכן. דער גוטער דובנאָוו האָט אונז געענטפערט, מיט אַ טרויעריקן טאָן, אין רוסיש: „אַ יידישער אינטעליגענט דאַרף זיין היימיש אין יעדער עפּאָכע פון דער יידישער געשיכטע".

ס׳האָט מיך אָנגעכאַפּט אַ ציטער ביים הערן, וועלכע גרויסע „משא" ער לייגט אַרויף אויף אונז. ערשט ווען כ׳בין רייפער געוואָרן, האָב איך פאַרשטאַנען וואָס ער האָט געמיינט ביים שמועסן וועגן דער אינערלעכער גאַנצקייט פון דער יידישער געשיכטע, מיט אַלע אירע אויפשטייגן און ירידות. ער, דער נאַציאָנאַלער היסטאָריקער, האָט אַדורכגעלעבט די דאָזיקע גאַנצקייט מיט זיין גאַנץ וועזן. דערפאַר האָט ער געשטרעבט, אַז אויך זיינע תלמידים זאָלן זי אַדורכלעבן אויפן זעלביקן אופן.

פאַרן לימוד פון תנ״ך איז איינגעלאַדן געוואָרן דער געלערנטער, וועלכער איז דאַן געקומען פון מערב, ד״ר אברהם זראַזאָווסקי. ער האָט דאַן רעדאַגירט — צוזאַמען מיט זיין חבר י. ד. מאַרקאָן — די וויסנשאַפטלעכע דריי־חדשים־שריפט „הקדם". לויט זיין באַרוף איז ער געווען אַן אָריענטאַליסט, אַ מומחה אין אַסיראָלאָגיע און ער האָט אויך געהאַט אַ נטיה צו דקדוק. אָבער בלויז אַ קורצע צייט האָבן מיר געהאַט די זכיה צו הערן זיינע לעקציעס. ער איז

באַלד קראַנק געוואָרן, פאַרלאָזט די הויפּט־שטאָט און געשטאָרבן אין זיינע מיטעלע יאָרן. שפּעטער איז דעם באַראָן אָנגעקומען שווער צו געפינען אַ פאַרטרעטער, אויף זיין אָרט, וואָס זאָל אים זיין צום האַרץ.

ביז ס'איז געקומען פון וואַרשע ד״ר א. ש. קאַמענעצקי, וואָס איז דאַן באַקאַנט געוואָרן מיט זיין פאָרשונג, וועגן שייכות צווישן דער פשיטא און דעם „תרגום השבעים״. ער האָט אויך איבערגעזעצט אויף העברעאיש דעם „תהילות שלמה״ און „עלית משה״. האָט ער איבערגענומען דאָס אָרט פון ד״ר זראַזאָווסקי, סיי ביים רעדאַגירן די תנ״כישע אָפּטיילונג פון דער יידישער ענציקלאָפּעדיע און סיי אויף דער קאַטעדרע אין דער אַקאַדעמיע. דעם אמת־זאָגנדיק, האָבן ביידע נישט־לגמרי באַפרידיקט אונזער דראַנג צו תנ״ך־וויסנשאַפט. מיר זיינען געהאַט אַוועק פון דעם טראַדיציאָנעלן אויסטייטש און צו דער וויסנשאַפטלעכער פאָרשונג זיינען מיר נאָכגעיִשט דערגאַנגען. האָט זיך דער חשק צעשפּילט צום וויסן וואָס־מער.

סיי ד״ר זראַזאָווסקי און סיי ד״ר קאַמענעצקי האָבן געלערנט זייער חכמה אין מערב — אין צוגאָב צו זייער פריערדיקן לערנען אין די ישיבות פון מזרח. דאַקעגן ד״ר זראַזאָווסקיס חבר, ביים רעדאַגירן דעם „הקדם״ — יצחק־דוב מאַרקאָן — איז געווען אַ פּראָדוקט פון דער וויסנשאַפטלעכער דערציאונג אין פּעטערבורג. ער האָט קודם־כל פאַרענדיקט דעם יורידישן פאַקולטעט און דעם מזרח־פאַקולטעט אין דער פּעטערבורגער אוניווערזיטעט. זיינע לערער זיינען געווען: א. א. הרכבי, ד. כוואָלסאָן, קאָקאָווצעוו און ראָזין. דערנאָך איז ער אַוועק, פאַר מער געניטונג, צו פּראָפ. מ. שטיינשניידער. ביים אומקערן זיך, האָט ער באַקומען אַן אַמט אין דער מלוכה־ביבליאָטעק.

ווען דער באַראָן האָט זיך איבערצייגט, אַז ער וועט שוין זיכער נישט באַקומען הרכבי'ס הסכמה — צו ווערן אונזער לערער פון געשיכטע פון דער העברעאישער ליטעראַטור אין מיטל־אַלטער — האָט ער איבערגעגעבן די דאָזיקע אויפגאַבע צו הרכבי'ס תלמיד, מאַרקאָן. און ער, דער יונגער מענטש, האָט זיך געלאָזט אין די טריט פון זיין אַלטן רבין. הרכבי האָט געפאָרשט די געשיכטע פון דער סלאַווישער שפּראַך צווישן די רוסישע יידן. איז געקומען מאַרקאָן און געפאָרשט די סלאַווישע עלעמענטן אין דער ליטעראַטור פון מיטל־אַלטער (אין „אור זרוע״ פון ר׳ יצחק מווינא און אין די שאלות־ותשובות פון ר׳ ישראל איסערליין). הרכבי האָט זיך ספּעציאַליזירט אין סעקטע־פאָרשונג און אין דער געשיכטע פון דער קאַראַאימישער ליטעראַטור —

איז געקומען מאַרקאָן און שטודירט דאָס „ספר העריות״, פונעם קאַראַאימער בן־אליהו בשייצי. אויך אונז האָט ער בעיקר דערפירט, אין זיינע לעקציעס, צו דער געשיכטע פון די שריפטן פון ענן און דניאל אלקומסי און פון בנימין נאַהאַאונדי — וואָס ביז אים האָבן מיר לגמרי נישט געוואוסט פון זיי.

אַוודאי האָבן מיר געהאַט צו אים אַביסל תרעומת, הלמאי ער שטאָפּט אונז גאָר מיט קאַראַאימישער ליטעראַטור — אַנשטאָט מיט דער יידישער ליטע־ראַטור פון מיטל־אַלטער. אָבער ער האָט זיך פאַרט איינגעקויפט אין אונזערע הערצער, ווען ער האָט פאַר אונז אַנטפּלעקט קירקיסני און אונז אַריינגעפירט אין די מקורות פון דער סעקטן־געשיכטע.

אַנדערש ווי זיינע חברים, איז י.ד. מאַרקאָן געווען אַ קינד פון אַ רייכער היים; פון דער פּאָליאַקאָוו־משפחה. ער האָט געהאַט אַ גוטע שטעלע אין אַ באַנק, זיך פיין אָנגעטאָן און אויסגעזען גוט. פון זיין נאַטור איז ער געווען אַ פריילעכער, מיט אַן אַנטוויקלטן חוש פאַר הומאָר. אין סוף פון זיינע טעג — ווען ער איז געווען אויף עמיגראַציע אין האַמבורג — איז ער אויך באַקאַנט געוואָרן ווי אַ שאַרפזיניקער זכרונות־דערציילער און וויצלינג. אָבער בעת ער איז געווען דער לעקטאָר ביי באַראָן גינזבורג — האָט ער זיך באַמיט, ווי וויט מעגלעך, צו „פאַרטריקענען״ זיינע רעפעראַטן און פאַרזיכערן זייער וויסנשאַפטלעכן ניווא... דורכן דערלאַנגען זיי צו אונז ווי טרוקענע ביינער.

נאָך איינער פון די יונגע לערער, יונה גינזבורג, איז געווען אַ גראַדואַנט פון דער פאַקולטעט פאַר אָריענטאַלישע לימודים אין דער פעטערבורגער אוניווערזיטעט. ער איז געווען אונזער לערער פון אַראַביש און סעמיטישער גראַמאַטיק. אויך ער האָט נאָכגעפאָלגט די טריט פון די עלטערע, וואָס האָבן אין דער טרוקנקייט פון שטודיום געזען דעם וויכטיקסטן סימן פון וויסנשאַפט־לעכקייט. נו, האָט טאַקע קיינער פון אונז נישט באַוויזן צו ווערן קיין מומחה אין אַראַביש...

צווישן די ווינציקער־באַקאַנטע לערער — וואָס באַראָן גינזבורג איז קריטיקירט געוואָרן, צוליבן איינלאַדן זיי — זיינען אויך געווען ס. מ. גאָלד־שטיין און מ. ל. ווישניצער. וועגן אַנשליסן ד״ר ווישניצער צום לערער־פּערסאָנאַל האָב איך שוין דערציילט (זע: „העבר״, העפט ד׳, תמוז תשט״ז, ז״ז 58—151). וואָס שייך סאַוולי מאַוריקעוויטש גאָלדשטיין, איז ער געווען אַ וואַרשעווער, וואָס האָט זיך באַזעצט אין פעטערבורג. דאָס איז געווען אַ היסטאָריקער און יוריסט, ספק־פּאָליאַק און ספק־רוס; ספק־יונג און ספק־

אַלט, גלאַט ראַזירט ביזן שיידל. זיין געביט: קוואַלן פאַר דער געשיכטע פון יידן אין רוסלאַנד, פוילן און ליטע.

די הויפּט־ביכער, וואָס ער האָט אונז איבערגעלאָזט, דורך זיינע שטודיע־איבונגען, זיינען געווען: די דריי בענדער „יידיש־רוסישע אַרכיוון" און דאָס געשיכטע־בוך פון י. בערשאַדסקי „יידן פון ליטע". ער איז געווען פון נידע־ריקן וואוקס, צוגעקנעפּלט אויף אַלע זאַוויאַסעס, מיט אַ פּנים פון אַ פּראַנ־ציסקאַנער מאָנאַך. דובנאָוו האָט זיך איינמאָל געוויצלט: לויט זיין פּנים, איז ער אין עלטער צווישן 20 און 60. זיין עטוואָס־פּוילישער אַקצענט אין רוסיש האָט צוגעגעבן פרעמדקייט זיין גאַנצער דערשיינונג. דאָך האָבן אונ־זערע הערצער זיך צעעפנט פאַר די קוועלן פון געריכטלעכע אורטיילן, וואָס די געריכטן פון 16טן און 17טן יאָרהונדערט האָבן אַרויסגעטראָגן וועגן יידישע פאַקטער. אויף יעדער „טזש", וואָס ער האָט פאַר אונז אויסגעטייטשט — אין דער „פּריווילעגיע" פון וויטאָסן — האָט זיך געוואָלט דרשנען גאַנצע בערג.

די רעפעראַטן פון ד"ר ווישניצער און ד"ר גאָלדשטיין האָבן אַרויסגערופן באַזונדערן אינטערעס ביי דובנאָווס תלמידים, וואָס האָבן זיך געוואָלט ספּעציאַ־ליזירן אין יידישער געשיכטע. דאַקעגן דער גרופּע תלמודיסטן — פון ד"ר קאַצענעלסאָנס תלמידים — האָט גיכער געצויגן צו די רעפעראַטן פון ר' אריה קאַרלין און אַדוואָקאַט ה. ב. סליאָזבערג.ביידע זיינען געווען פון צוויי וויטע און באַזונדערע וועלטן. הרב א. ל. קאַרלין איז געווען גאָר אַ באַשיידענער מענטש, אַ נחבא אל הכלים און אַ מאַן פון תורה'דיקן ספר. דאַקעגן סליאָז־בערג איז געווען אַ מענטש פון פּאָליטישן קאָך־קעסל, פול מיט טעטיקייטן און אָן איינגייער אין די „הויכע פענסטער". אָבער דער באַראָן האָט זיי ביידן צונויפגעפּאָרט צו האַלטן בשותפות די רעפעראַטן וועגן יורידישע פראַגן אין תלמוד.

הרב א. ל. קאַרלין (ער איז ערשט נפטר געוואָרן מיט געציילטע יאָרן צוריק, אין הויכן עלטער; און מ'האָט אים נישט מספּיד־געווען ווי געהעריק) איז געווען אַ ליטווישער עילוי. ער איז געווען קלאָר אין ש"ס און פּוסקים, וואָס ער האָט געלערנט אין די בעסטע ישיבות. ער איז געווען פון ר' חיים־עוזר גראָדזענסקיס וויכטיקסטע תלמידים אין ווילנע. בכדי צו זיין אומאָפּ־העננגיק — און זיך קענען אָפּגעבן מיטן פאַרשן די הלכה אָן שום יאָך פון רבנות — האָט ער באַשלאָסן צו שטודירן דענטיסטיק. צוליב דעם האָט ער באַקומען וואוין־רעכט אין פּעטערבורג, וואו ער האָט אָנגעהויבן פאַרעפנטלעכן

(אין דער יידיש־רוסישער ענציקלאָפּעדיע) זיינע אַרטיקלען וועגן יורידישע און היסטאָרישע ענינים אין תלמוד (גניבה און גזילה, ימים־טובים, די רבנן־סבוראי). פון זיינע לעקציעס אין אונזער אַקאַדעמיע האָבן אויך הנאה געהאַט די גרעסטע תלמידי־חכמים צווישן אונז.

ער פלעגט זיצן אויבן־אָן, ביי אַן אָפענער גמרא — מיטן „יד החזקה" פון רמב"ם ביי דער זייט — און קלאָר־מאַכן די סוגיה ווי געהעריק. נעבן אים איז געזעסן דער באַרימטער אַדוואָקאַט סליאָזבערג און זיך שטאַרק צוגעהערט צו הרב קאַרלינס אויסטייטש פון דער סוגיה. ער האָט דערביי נאָכקאָנטראָלירט דעם אויסטייטש — לויטן ש"ס אין דער דייטשער איבער־זעצונג פון אליעזר גאָלדשמידט ; אָדער די אָנהויב־איבערזעצונגען אין רוסיש, פון פּרעפּערקאָוויטשן — און באַלד דערנאָך פלעגט ער האַלטן זיין לעקציע וועגן אָט־דער יורידישער סוגיה, לויטן רוימישן געזעץ און אַנדערע אָנגענו־מענע געזעצן פון אונזער דור, סיי אין מערב און סיי אין רוסלאַנד.

אויך סליאָזבערג איז געבוירן געוואָרן אין אַ שטעטל — און אין זיין יוגנט האָט ער געלערנט אין מירער ישיבה. אָבער ער האָט זיך שוין געהאַט דערווייטערט פון לערנען. ער האָט אָנגעזאַמלט אַ סך יורידיש וויסן און באַקאַנט געוואָרן ווי אַ ספּעציאַליסט אין באַשיצן יידישע רעכט אין רוסלאַנד. ער איז געווען אַ נאָענטער חבר פון מ. מ. ווינאַווער אין דער יידיש־קאַדעטישער פּאַרטיי און אין דער געזעלשאַפט צו דערגרייכן גלייכבאַרעכטיקונג. אַלע זיינע יאָרן איז ער געווען פון באַראָן גינזבורגס הויז־מקורבים, אַ קעגנער פון ציוניזם און שאַרפזיניקער יוריסט. אין זיינע זכרונות, וואָס ער האָט געשריבן אין גלות־פּאַריז, דערציילט ער מיט אַ סך וואַרעמקייט סיי וועגן באַראָנס הויז און סיי וועגן זיינע לעקציעס אין דער אַקאַדעמיע.

ג.

אָבער אין שפּיץ פון אַלעמען איז געשטאַנען באַראָן דוד גיזנבורג אַליין, דער וואָס איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן איינלאַדן אָט־די אַלע און וואָס האָט געזאָרגט פאַר זייער דערפאָלג. ער איז געווען גרינדער און דירעקטאָר ; און ער האָט אויך געגעבן אַ סך לעקציעס אויף פאַרשידענע געביטן. אינעם קליינעם אַרטיקל וועגן אים — אין דער יידיש־רוסישער ענציקלאָפּעדיע, אונ־טער זיין רעדאַקציע — האָט ער, אין זיין גרויסער עניוות, אַפילו נישט געלאָזט

פאַרעפנטלעכן זיין בילד. אויך זיינע וויכטיקע ווערק און אַרטיקלען זיינען דאָרט נישט פאַרנאָטירט געוואָרן. ס׳ווערט דאָרט בלויז געזאָגט, אַז ער האָט געהאַלטן לעקציעס אין זיין בית־המדרש וועגן „דער תלמודישער און רבנישער ליטעראַטור, אַראַבישער ליטעראַטור, סעמיטישע פילאָלאָגיע און רעליגיעזער פילאָזאָפיע״. אין אָט־די אַלע דיסציפּלינען האָט ער געלייענט רעפעראַטן און געפירט סעמינאַרן — און די געביטן האָבן זיך געבונדן איינס מיטן צווייטן.

למען־האמת האָט ער נישט געהאַלטן פונעם איינטיילן די חכמת־ישראל אין באַזונדערע פאַכן. בלויז די אויסנעמלעכע ספּעציאַליזאַציע, וואָס פאָדערט זיך פאַר יעדן לימוד, איז מחייב די באַזונדערקייט פונעם לערער; אָבער וואָס שייך דער טעמע האָט ער זי באַטראַכט ווי עפּעס אַזוינס וואָס פאַרטראָגט בכלל נישט קיין גרענעצן־אָפּזונדערונג. אַלע קאַמערן פון דער תורה זיינען פאַר אים געווען איין פּאַלאַץ — און אַן אמתער חכם שפּאַצירט אין זיי אַלע גלייך און ער פירט אויך זיינע תלמידים איבער אַלע זייערע אוצרות.

ווען די צייט זאָל אים געווען דערלויבן — און ווען דאָס זאָל זיך געווען לייגן אויפן שכל פון מענטשן — וואָלט ער גערן געהאַלטן די לעקציעס פון אַלע געביטן. און טאַקע: אינעם ערשטן יאָר, איידער די אַקאַדעמיע האָט זיך איבערגעצויגן אינעם ספּעציעלן הויז — און די לעקציעס זיינען פאַרגעקומען אין זיין פּריוואַטער ביבליאָטעק — איז ער באמת געווען דער איינציקער לערער. אָבער שפּעטער, ווען די תורה איז איינגעטיילט געוואָרן אין געביטן — זיינען די טעמעס, וועלכע ער האָט באַהאַנדלט, געווען פאַרבונדן איינס מיט דאָס אַנדערע און פאַרגעשטעלט מיט זיך איין ציקל. די צענטראַלע אַקס אין זיי אַלע איז געווען: דער יידישער געדאַנק וועגן גאָט, וועגן דער וועלט און וועגן זיך גופא.

ווען ער האָט מיט אונז, אַ שטיק צייט, געלערנט גמרא, האָט ער בעיקר באַהאַנדלט מעשה־מרכבה און שיעור־קומה. ווען ער האָט געלערנט ליטע־ראַטור־געשיכטע, האָט ער זיך פאַרהאַלטן אַ גאַנצן ווינטער אויף ידידיה האלכסנדרוני (פילאָן) און די געדאַנקלעכע פאַרבינדונגען צווישן אים און פּלאַטאָ׳ן. דערנאָך האָט ער מיט אונז געלערנט אַ גאַנץ יאָר דאָס ספר „אור השם״ פון ר׳ חסדאי קרשקש (קרעסקעס); „מלחמות השם״ פון רלב״ג און „תגמולי הנפש״ פון ר׳ הלל מוועראָנאַ. וועגן די דאָזיקע ספרים פלעגט ער האַלטן לאַנגע רעפעראַטן, בעת די לעקציעס; און דערנאָך, בעת די איבונגען, פלעגן די ספרים פאַרגעלייענט ווערן פּרק ביי פּרק, דורך איינעם פון די

תלמידים — וועלכן ער האָט באַשטימט. דערנאָך האָט ער צוגעגעבן און זיי גוט אויסגעטייטשט, מיט זיין רייכן רוסיש, וואָס האָט געהאַט אַ שטיקל פראַנצויזישן עכאָ אינעם אַקצענט. די אידייען פון די ספרים פלעגט ער איבערגעבן אויפן הינטערגרונט פון דער געשיכטע פונעם רעליגיעז־פילאָזאָפישן געדאַנק אין זייער צייט — ווי אויך אויפן יסוד פון די מקורות ביי זייערע יידישע פאָרגייער.

צו די דאָזיקע לעקציעס — ובפרט צו די איבונגען — פלעגט ער מיטברענגען אַ גאַנצן פּאַק ספרים. זיינע לעקציעס פלעגט ער נישט לייענען פון כתב־יד; אָבער ער האָט זיך צו זיי גוט צוגעגרייט. מיר האָבן דאָס געשפּירט לויטן גרויסן פּאַק ספרים — דיקע און דינע — וואָס זיינע מענטשן פלעגן ברענגען צו אונז. זיי פלעגן זיין באַלייגט מיט שטיקלעך פּאַפּיר, אין יענע קאַפּיטלעך און זייטן, וואו ס׳האָט זיך געשמועסט וועגן די ענינים וואָס ער האָט באַהאַנדלט, אָדער זיי האָבן געהאַט די מינדסטע שייכות מיט זיינע לעקציעס. ער פלעגט אַוועקלייגן פאַר אונז דאָס גאַנצע בערגל ספרים און געהאַט הנאה, ווען מיר האָבן זיך געגריבלט אין זיי און נאָכקאָנטראָלירט זיינע רייד, געבעטן דערקלערונגען און צוגאָבן.

אַ באַזונדערע וועלט האָט זיך פאַר אים צעעפנט, ווען ער האָט רעפערירט וועגן דער העברעאישער שפּראַכלעכקייט. ער פלעגט דאַן אַרומשווימען אין אַ ים ווערטערביכער, אַזוי גרויס ווי זיינע פענאָמענאַלע ידיעות. מ׳האָט געשמועסט, אַז ער באַהערשט פולשטענדיק זעקס און דרייסיק שפּראַכן און אַלע זייערע גראַמאַטיקאַלישע געזעצן. זיין באַדינער פלעגט אים דאַן נאָכטראָגן אין לערן־זאַל אַריין אַלערליי ווערטערביכער און ער האָט אָפּעריִרט מיט זיי פאַר אונזערע אויגן, ווי אַ פּאָליגלאָטישער ווירטואָז.

ער האָט שטאַרק ליב געהאַט זיך אָפּצושטעלן אויפן בשותפותדיקן צווישן לשונות; אָבער אויך אויפן אייגנאַרטיקן אין זיי, וואָס האָט נישט קיין גלייכן אין אַנדערע שפּראַכן. ער פלעגט אויססאָרטירן ווערטער לויט זייערע „משפּחות״, גורל־אַנדערשקייט במשך פון דורות׳דיקן פּראָצעס און די פאַרבינדלעכע באַציאונגען צווישן פעלקער. און בעת ער האָט רעפערירט וועגן דער געשיכטע פון דער העברעאישער — און בכלל סעמיטישער — גראַמאַטיק, ווי אויך וועגן די חילוקי־דעות צווישן די פּאַרציייטישע בעלי־דקדוק, האָבן זיינע פאָרשונגען דערגרייכט ביז צו דעם וויטסטן עק פון מענטשלעכער שפּראַך.

די געציילטע דקדוק־ליבהאָבער צווישן די תלמידים האָבן געשעפּט גרויס

תענוג פון זיינע איבונגען אין אָט־דעם קורס. מיר האָבן אָנגעהויבן מיט „צחות" פון אבן־עזרא און אַריבער צום „ספר הרקמה" פון ר׳ יונה אבן ג׳נח, וואָס איז ביי אים געווען באַליבט אויף אַ גאָר באַזונדערן שטייגער. אויב איינער פון אונז האָט זיך דערין פאַראינטערעסירט — פלעגט ער אים אָנשטאָפּן מיט ספרים און מראי־מקום פון זיינע צאָלרייכע אוצרות, צו יענער צייט.

אָט־די אַלע לעקציעס, איבונגען און נאָכטראַכטענישן זיינען אייגנטלעך נאָר געווען קאָרידאָרן און פאָרהייזער צום עיקר׳דיקן פּאַלאַץ — דעם „מורה נבוכים" פונעם רמב״ם. אים האָט שטאַרק געאַרט, וואָס מיר האָבן אַזוי וויניק געמאַכט פּראָגרעס אין די אַראַבישע לימודים ביי י. א. גינזבורג — און דערפאַר האָט ער נישט געקענט רעאַליזירן זיין חשק צו לערנען מיט אונז דעם „מורה נבוכים" אין אָריגינאַל.

דער צענטראַלער מאָטיוו זיינער איז געווען, אַז דער רמב״ם איז דאָס וויכטיקסטע מוסטער־געשטאַלט אין דער גאַנצער, יידישער מחשבה. זיין מעכ־טיקע ביבליאָטעק, מיט אירע צאָלרייכע זאַלן און קאָרידאָרן, האָט זיך געעפנט מיט אַ קליינעם און אינטימען צימער. דאָס איז געווען זיין וויסנשאַפטלעכער קאַבינעט; און אָט־דער פינסטערלעכער קאַבינעט איז געווען אַ מין פּריוואַטער טויער צום היכל פון אַלגעמיינער מחשבה ביי יידן אין דער וועלט. און אין דאָזיקן אינטימען טויער, איבער זיין אַרבעטס־טיש — וואָס איז געווען איבער־געלאָדן מיט ביכער, העפטן, מאַנוסקריפּטן און קאָרעקטור־בלעטער — האָט, אַנטקעגן דער טיר, געהאָנגען איין נישט־גרויס בילד, אין אַ באַגילדעטער ראַם. דאָס איינציקע בילד אין צימער איז געווען — פון רמב״ם. דאָס איז געווען אַ מין סימבאָלישער שליסל און סטעמפּל פאַר די אַלע אוצרות פון וויסן, וואָס ווערן אויפגעהיטן דאָרט אינעווייניק.

מיט פאָטערלעכער געדולד — אָבער מיט דער געשפּאַנטקייט פון אַלע זיינע חושים — האָט ער נאָכגעפרעגט זיך אויף אונזערע מיינונגען אין אַלגעמיינע און יידישע פראַגן, וואָס מיר פלעגן אויסדריקן מיט אַ שטאַרקן טאָן פון דיסקוסיע און יוגנטלעכן ברען צווישן זיך, בעת די הפסקות און נאָך די לעקציעס. נישט איינמאָל פלעגט ער פאַרבעטן עמעצן פון אונז אויף אַ פּריוואַטן שמועס, בכדי אַדורכצולופטערן געגנויער די באַגריפן און אים קלאָר מאַכן די פּרטים, וואָס ער האָט געהאַלטן פאַר טעות׳דיק. איינמאָל בין איך שטאַרק גערירט געוואָרן פון דער איידלקייט אין זיין דיסקוטירן און פון זיין ציטערן, נישט צו באַליידיקן די עיקרים, וואָס זיינען געווען אָנגענומען ביי

אונז אין אונזער דור — הגם ער האָט געצילט צום אויסוואָרצלען זיי פון אונז.
כ'דערמאָן זיך געגוי אַ געוויסע שעה, אין וועלכער ער האָט פּרובירט — דורך אַ פּריוואַטן שמועס — מיר באַוויזן די „נישט־אַדעקוואַטישקייט" פון די באַגריפן נאַציאָנאַליזם און אַסימילאַציע, מיט וועלכע כ'האָב זיך אָפּט באַנוצט, אין וויכוחים מיט חברים. ער האָט מיר לאַנג דערקלערט, פאַרוואָס ער איז נישט צופרידן פון מיין באַנוצן זיך מיט זיי. ווען ער האָט דערשפּירט, אַז זיינע טענות איבערצייגן מיך נישט ווי געהעריק, האָט ער מיר געברענגט אַ שטאַרקן באַוויז, וואָס לאָזט זיך נישט דערשיטערן: דער רמב"ם! אַדרבא, וויאַזוי וועל איך דאָס פאָרמולירן דעם רמב"ם, לויט די באַגריפן וואָס זיינען אָנגענומען ביי מיר? צי איז דער רמב"ם געווען אַ נאַציאָנאַלער דענקער? אָט האָט ער דאָך מיטגעלעבט דעם געדאַנק פון דער וועלט און זיין דור — ביז צו זיין הויכפּונקט; ער האָט געהאַט אַ פולן מח מיט דער גריכישער חכמה; באַהערשט אַלע אַראַבישע אוצרות; געחברט זיך מיט נישט־יידישע דענקער און הערשער; געשריבן ווערק אין אַראַביש; געקעמפט קעגן אַלע פאַרהייליקטע מאַטעריאַליזאַציעס אין פאָלק זינט דורות — און ער איז אַפילו גע'רודפ'ט געוואָרן פון די טרייסטע אַפּהיטער פון די יידישע מויערן. איז וואָס, איז ער חלילה געווען אַן אַסימילאַטאָר? ווער נאָך ביי יידן, אַזיווי ער, האָט פאַרהערלעכט און פאַרהייליקט דעם יידישן געדאַנק ביי אַלע דענקער אין דער וועלט? ווער האָט נאָך אַזוי דערהויבן די יידישע גאָט־באַגריפן איבער אַלע באַגריפן פון וויסנשאַפט און פילאָזאָפיע? און ווער האָט נאָך אַזוי צעמענטירט און פעסטגעשטעלט די יידישע הלכה סיי פאַר זיין דור און סיי פאַר די קומענדיקע דורות? און ווער דען האָט עס פאָרמולירט די עיקרים פונעם יידישן „אני מאמין", וואָס איז געוואָרן דער גרונט־שטיין פאַרן גאַנצן יידנטום?
און אויב די דאָזיקע באַצייכענונג פאַסט זיך נישט צום עיקר'דיקסטן גדול פון פאָלק — ווי קען זי פאַסיק זיין צום מעסטן קלענערע פערזענלעכקייטן און געשעענישן? איז אַ ראיה, אַז די באַגריפן „נאַציאָנאַלער" און „אַסימילאַטאָר" — וואָס זיינען אַזוי אָנגענומען ביי מיר און מיין דור — שעפּן נישט אויס די גאַנצע קאָמפּליקאַציע פון דאָזיקן ענין; און מ'מוז זוכן צוגאָב־פאָרמולירונגען, אָדער אַנדערע.
און פונקט ווי ער האָט געשעצט און פאַרהערלעכט דעם רמב"ם — ווי דאָס מוסטער־געשטאַלט פון יידישן געדאַנק — אַזוי האָט ער באַטראַכט די פּאָלעמישע באַמערקונגען פון ראב"ד, ווי אַ שטענדיק־יידישע דערשיינונג.

ער האָט געזען אינעם דאָזיקן קריג אַ מין אַקטועלן ענין, וואָס האָט נישט אויפגעהערט און וועט נישט אויפהערן צווישן אונז, ביז די גאַנצע וועלט וועט פול ווערן מיט וויסן, ווי דער ים מיט וואַסער — — —

איך זע אים נאָך ווי לעעבדיק פאַר די אויגן, בעת יענעם לאַנגן שמועס: ער, דער לערער, גרייפט אָן און ער שטייט דערביי אָנגעלענט אויפן ביישטידל פון דער טיר, צווישן זיין פריוואַטן צימער און ביבליאָטעק־זאַל; און איך, דער יונגער, באַשיץ זיך אויף דער צווייטער זייט. ער איז אינערלעך צעשטורעמט, אָבער איינגעהאַלטן אין דער באַלויכטונג און אַריסטאָקראַטיש אין וויכוח — און דעם רמב״ם׳ס געשטאַלט שוועבט איבער אים.

ד.

און אַז איך דערצייל וועגן די שטענדיקע לערער אין אונזער אַקאַדעמיע, וועל איך שוין אויך דערמאָנען די צייטווייליקע; אַ מין סאָרט לערער־געסט, וואָס דער באַראָן פלעגט טיילמאָל פאַרבעטן. וועגן די לעקציעס פון פּראָפעסאָר דניאל כוואָלסאָן האָב איך שוין דערציילט אויף אַן אַנדער אָרט (זע אין קאַפּיטל „דאָס גלות־מיניסטעריום״). ער האָט נישט געהערט צום לערער־פּערסאָנאַל און זיינע לעקציעס האָט ער נישט געהאַלטן אין אונזער אַקאַדעמיע, נאָר אין זיין פּריוואַטער היים, אין לעצטן ווינטער פון זיין לעבן. דער אַלטער איבער־90־יאָריקער פּראָפעסאָר פלעגט אַריינגעטראָגן ווערן — ליגנדיק אין אַ באַוועגלעכער שטול, פון וועלכער ער האָט מער נישט געקענט אַראָפּגיין. זיינע לעקציעס וועגן דקדוק (די אותיות אהו״י) פלעגט ער האַלטן פאַר אונז, ווען ער איז געווען איינגעהילט אין וואָלענע קאָלדרעס. זיין אויסשפּראַך האָט געהאַט אַ שטאַרקן יידיש־רוסישן אַקצענט און זיין קול איז שוין געווען ווי פון טויטן־בעט.

זייער קוריאָז איז געווען דער קורצער ציקל לעקציעס פון אַ גאַסט־פּראָפעסאָר — אַ געלערנטער איראַניסט, וואָס איז געקומען אויף באַזוך קיין פּעטערבורג. ער איז געווען דער גאַסט פון באַראָן גינזבורג און זיין פּריוואַטער לערער פאַר פּערסישע דיאַלעקטן. דער דאָזיקער גוישער געלערנטער האָט פאַר אונז רעפערירט, מיט גרויס ערנסטקייט, וועגן דער מלאכה פון משכן — לויט די געזעצן פון היינט־צייטיקער פיזיק און עלעקטריציטעט. ער האָט געשילדערט די אדנים, קרשים, דעם שולחן און די מנורה ווי כח־

איבערגעבנדיקע חפצים — לויט אַלע אויסרעכענונגען און כללים. צוליבן כבוד פונעם גאַסט איז אויך דער באַראָן געקומען הערן זיינע לעקציעס; אָבער מיט אַלע זיינע מאַניערן, האָט ער טיילמאָל נישט געקענט פאַרבאָרגן זיין שמייכל הינטער די דיקע וואָנצעס.

מחמת דרך־ארץ צו אַלטע תלמידי־חכמים, האָט ער צו אונז איינמאָל אויך געבראַנגט דעם אַלטן העברעאישן שרייבער ר׳ יהושע לעווינסאָן. ער, דער מחבר פון „בין ישראל לעמים״ אינעם זשורנאַל „הבקר אור״, האָט ביים סוף פון זיין לעבן געלעבט ביי זיינע קרובים אין פעטערבורג. געדענק איך, אַז ס׳איז פאַר אונז געווען אַ וואונדער וואָס ער לעבט נאָך — ווייל זיין נאָמען איז שוין לאַנג געווען פאַרגעסן צווישן שרייבער.

מיט גרויס הנאה האָט ער פאַר אונז געבראַנגט דעם אַקאַדעמיקער, דעם סקולפּטאָר אליהו גינזבורג — אַ לאַנג־יאָריקער תלמיד פון גרויסן קינסטלער און ליבלינג פון באַראָנס הויז, מאַרק אַנטאָקאָלסקי. ער איז געווען פון קליי־נעם וואוקס, אַט־דער באַרימטער סקולפּטאָר — וואָס זיינע סקולפּטורן באַ־צירן דעם פּעטערבורגער אַרמיטאַזש; דאַר און גליאיק, ממש בלויז קוועק־זילבער. ער האָט מיט עפּעס דערמאָנט דאָס געשטאַלט פון איזראַעלסן, ווי נחום סאָקאָלאָוו האָט אים געשילדערט. אַן ענלעכן צו אים האָב איך באַ־קענט — און אויך ליב באַקומען — נאָך אַ סך יאָרן, אין ניו־יאָרק. דאָס איז געווען דער קינסטלער הענעך גליצנשטיין. אינעם ציטער פון זיין גע־שפּאַנטן אופן פון שמועסן, האָט זיך געמערקט יענער ציטער וועלכן ער — אליהו בן יעקב גינצבורג — האָט פאַראייביקט אין זיינס אַ בראָנזענער פּי־גור; אַ קליין, יידיש ייִנגל וואָס שטעקט אַריין דעם גראָבן פינגער פון זיין פוס אין קאַלטן טייך, אַנטקעגן אַ כוואַליע. די דאָזיקע סקולפּטור איז געווען שטאַרק באַליבט ביי די באַזוכער אין אַרמיטאַזש.

אַצינד איז פאַר אונז געשטאַנען דער שעפער פונעם פּרעכטיקן ייִנגל און רעפּרעזירט פאַר אונז וועגן וועזן פון יידישער קונסט. ווי דעם קלאַסיקער פון יידישער קונסט — וואָס סימבאַליזירט איר גאַנצן כאַראַקטער און אייגנ־אַרט — האָט ער באַטראַכט זיין רבין, מ. אַנטאָקאָלסקי. די נשמה פון יידישער קונסט האָט ער געזען אינעם דערהויבן דעם גייסט איבערן קערפּער. ביי־שפּילן? אָט איז יעזוס פון אַנטאָקאָלסקי׳ן, וואָס זיין קערפּער איז געבונדן. אָט איז זיין נעסטאָר — אַלט און מאַכטלאָז. אָט איז דער צום־טויט־פאַר־

משפטער סאָקראַטעס: „אַ מין מזמור צום גייסט, וואָס איז גובר די פלאַגן פון מאַטעריע — דאָס איז דער געטרייער סימן פון יידישער קונסט".

כ׳געדענק, וויאַזוי דאָס האַרץ האָט זיך קעגנגעשטעלט אַזאַ שיינעם, אָבער אַלגעמיינעם, פסק. כ׳דערמאָן זיך אָבער אויך, וויאַזוי דאָס האַרץ האָט געשטוינט פון דער אָנשטרענגונג, וואָס עס האָט געמאַכט דער יידישער לערער פון ווילנע אין דער רוסישער אַקאַדעמיע פון פעטערבורג, צו אַנטפּלעקן יידישע אייגנאַרטיקייט אין דער קונסט פון אונזער דור; און דווקא זי דערזען אין די שאַפונגען פון אַנטאָקאָלסקין, וואָס אחד־העם האָט אים נאָר־וואָס אַרויסגעשטעלט אין דער העברעאישער ליטעראַטור ווי דער ביישפּיל פון יידישער פאַרלייקענונג.

און בכדי צו פאַרשאַפן נחת אונז, די ציוניסטישע תלמידים, האָט דער באַראָן אויך איינגעלאַדן באַרימטע ציוניסטישע געסט, וואָס זיינען צו אים געקומען אויף באַזוך. כ׳דערמאָן זיך, למשל, דעם באַזוך פון בן־ציון מאָסינזאָן, ווען ער איז געקומען אין די אינטערעסן פון דער גימנאַזיע אין יפו; ווי אויך פון מרדכי בן־הלל הכהן און פון „רב צעיר" (חיים טשערנאָוויץ). רב צעיר איז דאַן געקומען קיין פעטערבורג וועגן כסא־הרבנות, נאָכן טויט פון הרב דראַבקין און אידער ס׳האָט פאַרנומען זיין אַמט ד״ר מ. א. אייזנשטאַט. ס׳האָבן אונז אויך באַזוכט סיי הרב דראַבקין און סיי ד״ר אייזנשטאַט. כ׳געדענק אויך די באַזוכן פון פרומען רב, ר׳ טוביה קאַצענעלבויגן, און נאָך עטלעכע פון די גרויסע רבנים, בעת ס׳איז פאָרגעקומען די רבנים־קאָנפערענץ אין פעטערבורג.

און ווי דער גרעסטער צווישן אַלע פייערלעכע טעג איז געבליבן אין זכרון דער באַזוך פונעם דיכטער חיים־נחמן ביאַליק. אין יענעם טאָג איז אָפּגעשאַפן געוואָרן די איינגעשטעלטע רוטין און ס׳איז געענדערט געוואָרן דער סדר פון די לימודים. און דאָס האַרץ איז פול געוואָרן מיט ציטערדיקן יראת־הכבוד, ווען אויפן צווייטן פרימאָרגן — נאָכן גרויסן באַנקעט — איז ביאַליק געקומען, געגעסן מיט אונז און געזוכט „צי עס וואַלגערט זיך נישט צווישן אייך קיין צוקונפטיקער צונץ".

און צווישן די שטענדיקע געסט — וואָס האָבן פאַרשאַפן הנאה, באַזונדערס אין חנוכה־אָוונטן און אויף חברים־מסיבות — איז אויך געווען ש. א. אַנסקי. ער פלעגט אונז פאַרוויילן מיט זיינע גבורה־קונצן. ער איז שוין דעמאָלט נישט געווען יונג, דער רעוואָלוציאָנער און שרייבער — וואָס האָט

זיך אומגעקערט פון תפיסה און פון זיין פאַרשיקונג אין סיביר... און דאָך האָט ער צעבראָכן קופערנע מטבעות פאַר אונזערע אויגן; אויפגעהויבן דריי שטולן, וואָס זיינען געווען אַרויפגעשטעלט איינס איבער דאָס אַנדערע, בלויז מיטן גראָבן פינגער פון איין האַנט. צווישן איין שטיפעריי און דער צווייטער פלעגט ער קליבן תלמידים, וואָס זאָלן אים באַגלייטן, אין דער עטנאָגראַפישער עקסקורסיע וואָס ער האָט דאַן צונויפגעשטעלט. עטלעכע תלמידים פון דער אַקאַדעמיע זיינען טאַקע געווען צווישן דער דעלעגאַציע, וואָס האָט אַרומגעוואַנדערט איבער די שטעטלעך פון גאַליציע, פוילן און אוקריינע. צווישן אַנדערן האָט זי אים אויך מיטגעבראַכט דעם סיפור־המעשה, וואָס איז דערנאָך געוואָרן די טעמע פאַר זיין קרוין־ווערק — דער „דיבוק״.

ה.

פון אַלע לערער אין דער אַקאַדעמיע איז שוין היינט קיין איינער נישטאָ צווישן די לעבעדיקע. אַלע האָט פאַרשניטן דער סערפּ; איינעם אין צייט און איינעם פריצייטיק. בוקי בן יגלי (ד״ר י. ל. קאַצענעלסאָן) איז נאָך געשטאָרבן איידער די שלעכטע צייטן זיינען אָנגעקומען — אין די ערשטע טעג פון דער וועלט־מלחמה, אינעם יאָר ווען מ׳האָט זיך געגרייט צו פייערן זיין זיבעציקטן געבוירן־טאָג. דער היסטאָריקער ר׳ שמעון דובנאָוו איז געשטאָרבן מיטן קדושים־טויט — צוזאַמען מיט די מאַסן פון זיין פאָלק — בעת דער נאַצישער שטן האָט געבושעוועט אינעם געטאָ פון ריגע. י. ד. מאַרקאָן און ה. ב. סליאָזבערג זיינען אויסגעגאַנגען אין דער פרעמד (סליאָזבערג אין פּאַריז און מאַרקאָן אין האַמבורג).ביידע זיינען פריער אַרויסגעריסן געוואָרן פון זייער נאַטירלעכן אָרט — וואו זיי האָבן געהאַט כבוד און השפעה — און פאַרמשפּט געוואָרן צו פילפאַכיקן גלות. בלויז ד״ר מ. ל. ווישניצער און הרב א. ל. קאַרלין האָבן געפונען זייער אייביקע רו אין דער ערד פון ארץ־ישראל.

הרב קאַרלין האָט אַפילו באַוויזן אויפצושטעלן אויפסניי זיין הויז אין ארץ־ישראל, וואו ער האָט אויך מחבר געווען זיינע יורידיש־וויסנשאַפטלעכע ווערק. ער האָט אויך זוכה געווען מיטצוהעלפן, ביים איינשטעלן די געזעץ־געבונג אין מדינת ישראל. ד״ר מאַרק ווישניצער האָט זיך, אין זיינע לעצטע יאָרן, אָפּגעפונען זיין אָרט אין ניו־יאָרקער ישיבה־אוניווערזיטעט. ער האָט זוכה געווען עולה צו זיין קיין ישראל אין די לעצטע חדשים פון זיין לעבן.

דאָ האָט ער אויסגעאַרבעט זיין פּלאַן צו פאָרשן די געשיכטע פון רוסישע יידן און נאָך באַוויזן צו געזעגענען זיך מיט זיינע קרובים, פריינט און תלמי־דים וואָס לעבן אין מדינת ישראל.

דער איינציקער וואָס איז נאָך נפטר געוואָרן בעת די אַקאַדעמיע האָט עקזיסטירט — איז געווען איר שעפער און באַגרינדער, דער שפּיץ און ערשטער פון אונזערע לערער, רבינו דוד בן ר׳ האָראַץ גינצבורג ז״ל.

איך בין נישט געווען אין פּעטערבורג אין דער וואַקאַציע־צייט פון סוף־זומער 1910, ווען די שרעקלעכע מחלה איז אים באַפאַלן און אַרויסגעריסן פונעם לעבנס־שטראָם. ווען איך האָב זיך אומגעקערט אַהין, נאָך די ימים־טובים, איז שוין זיין מצב געווען אָן האָפענונג. מ׳האָט אים בלויז געקענט באַזוכן אויף עטלעכע מינוט. ס׳האָט לאַנג נישט גענומען און מיר — זיין תלמידים־בינטל, זיינען געשטאַנען אין אבלות אַרום זיין בעט, אין זיין ספרים־צימער. אָן קיין שום אָנווייזונגען און אָן שום באַשלוס האָבן מיר אָנגעהויבן ספּאָנטאַן צו זאָגן תהלים, במשך פון לאַנגע שעה׳ן — — —

דאָס לעבן האָט שפּעטער צעוואָרפן אין אַלע זייטן יענע תלמידים־גרופּע, אין די גלותן און דאָ אין לאַנד. טייל פון זיי האָבן שפּעטער אַליין איבערגע־נומען קאַטעדרעס און אויפגעשטעלט דורות מיט תלמידים. אַנדערע זיינען געוואָרן שרייבער און פאָרשער; און טייל טראָגן נאָך דעם יאָך, אין וועלכן זיי האָבן זיך איינגעשפּאַנט. אויך פון זיי זיינען שוין אַ סך אַוועק אויף יענער זייט פון לעבן. וועגן טייל פון זיי האָט מען שוין דערציילט און מ׳וועט נאָך דערציילן. אָבער דאָ האָב איך זיך נאָר אָפּגעגעבן מיטן לערער־גרינדער און זיינע חברים, פון לערער־פּערסאָנאַל.

זיין בית־המדרש איז חרוב געוואָרן אין די ערשטע שטורעם־טעג; און אינעם לאַנד, וואו דאָס בית־המדרש איז געשטאַנען, איז נישטאָ מער ווער ס׳זאָל דערמאָנען זיין אָנדענק אין דער עפנטלעכקייט. אויך די אַנדערער לע־רער זיינען מער נישטאָ און אפילו זייערע וויסנשאַפטלעכע שאַפונגען זיינען נאָך על־פּי־רוב צעשפּרייט איבער זשורנאַלן און פאַרשידענע זאַמלביכער. קיינער נעמט זיי נישט צונויף. אָבער ביים רעשטל פון זייערע תלמידים איז אויפגעהיטן זייער געשטאַלט און ירושה מיט דער גאַנצער לעבעדיקייט, אָנערקענונג און דאַנק־געפיל.

און דער ליכטיקער אָנדענק פונעם ראש און לערער וועט שיינען אין די הערצער פון זיינע לעצטע תלמידים.

אין בראשית פון מרחביה

א. פולא איז מרחביה

אין יענעם יחוסדיקן זומער פון מיין לעבן — זומער פון יאָר תרע״א (1911), דאָס יאָר פון מיין ערשטן באַזוך אין לאַנד, ווען איך בין אַריינגעטראָטן אין דער קבוצה פון פעלד־אַרבעטער — איז דער נייער העבּרעאישער נאָמען פונעם פלאַץ „מרחביה״ בלויז געווען באַקאַנט צווישן דעם קליינעם הייפל אַרבעטער פון דער צווייטער עליה. דער גאַנצער ישוב האָט דאָס אָרט אָנגערופן מיטן נאָמען „פולה״, אויפן נאָמען פון דעם נאָענטן אַראַ־

בישן דאָרף, וואָס איז געלעגן ביי די זייטן פון יענעם באַרג; און וואו די געזעלשאַפט „קהלות ציון" האָט מיט צען יאָר שפּעטער אָנגעהויבן אויפשטעלן די היינטיקע שטאָט עפולה.

אָבער יענע, וואָס פלעגן אָנרופן די קבוצה מיטן נייעם העברעאישן נאָמען „מרחביה", האָבן אַרויסגערעדט דעם דאָזיקן נאָמען מיט אַ מין פייערלעכקייט, אָנגעזאָפּט דורך־און־דורך מיט גרויסער, געוואָגטער האָפענונג; הויך געהאַלטן דעם נאָמען, ווי אַ געהויבענע פאָן, וואָס מאָנט און זאָגט־צו אַ סך. יענע באַזעצונג איז געווען דער גרעפּנטער טויער צו אַלע ברייטקייטן פון עמק־יזרעאל, וואָס קיין איינציקער פוס פון אַ אידישן עולה האָט אים נישט באַטראָטן, הגם דאָס איז געווען די גאַרונג פון אַלע אידישע טרוימער.

דעמאָלט איז די דאָזיקע פּולה (מרחביה) געוואָרן דער פייערדיקער טיגל, אין וועלכן ס'איז צום ערשטן מאָל געלייטערט געוואָרן, פון געדאַנק צום טאָט, די אידיי פון קאָאָפּעראַטיווער באַזעצונג, וואָס פּראָפעסאָר אָפּענהיימער האָט געבראַכט צום ציוניסטישן קאָנגרעס, ווי אַ גרויסע מענטשלעך־געזעלשאַפט־לעכע בשורה — און וועגן וועלכער ס'איז אָנגעגאַנגען דער ערשטער סאָציאַלער קאַמף אין אַלע קרייזן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. צו איר דינסט האָט זיך געשטעלט דער יונגער פירער פון וועלט־פאַרבאַנד פון די פּועלי־ציון שלמה קאַפּלאַנסקי — וואָס האָט געזען אינעם גרעאַנגל פון פאַרווירקלעכן אָפּענהיימערס געדאַנק דעם הויפּט־כח פון זיין פאַרבאַנד און די שטאַלץ פון זיין עסטרייכישער פּאַרטיי.

און ווען „דרייקה" איז באַקרוינט געוואָרן מיטן אַמאָליקן העברעאישן נאָמען כנרת און אום־ג'יני האָט באַקומען דעם באַנייטן און שיינעם נאָמען „דגניה" — האָט פּולה אַראָפּגעוואָרפן איר אַלט־אַראַבישן נאָמען און איז געוואָרן מרחביה.

שיין און פיין פּאַסט איר דער דאָזיקער וואונדערלעכער נאָמען, וואָס זיין העברעאישקייט איז זייער אַלט און אויך זייער באַנייט. עס שפּאַרט און רייסט זיך אַרויס פון אים דאָס שפּירעניש פון ברייטע, אָפענע ווייטקייטן, גאָר אָן אַ ברעג. ס'איז געענוג אַרויפצושטייגן אויפן באַרג — און ס'שפּרייטן זיך פאַר דיר אויס אַלע ווייטקייטן פון יזרעאל — ווי אַ מעכטיקער, גרויסער דיוואַן, וואָס האָט נישט קיין שום מחיצות און קיין שום גרענעצן. ס'זעט אויס, ווי ער וואָלט געוואַרט און געהאָפט אויף דעם, וואָס מוז קומען.

דאָס יאָר תרע"א — וועגן וועלכן דאָ ווערט דערציילט — איז געווען דאָס

ערשטע יאָר פון דער עליה פון דער קבוצה, וואָס האָט באַדאַרפט צוגרייטן דעם באָדן פאַר דער אָפּענהיים־באַזעצונג. ס׳איז אויך געווען דאָס יאָר פון דער פייער־פּראָבע, אָנגעזאַפּט מיט בלוט, גבורה און יוגנטלעכע קרבנות. די עליה אויף דער ערד איז אויסגעפאַלן אין חודש טבת תרע״א; און שוין דעם פופצנטן שבט איז דערמאָרדעט געוואָרן יחזקאל ניסענאָוו, אויפן וועג וואָס פירט פון מרחביה קיין מסחה. יחזקאל איז געווען דער באַליבטסטער מענטש צווישן דער גאַנצער שומרים־משפּחה. זיינע ברידער זיינען געזעסן ביים ים און זייער קאַווקאַזישע מוטער איז פּאַקטיש געווען די זאָרגעוודיקע מאַמע פאַר אַלע בחורים פון „השומר״, וואָס זיינען געווען היימלאָז און געלעכצט נאָך אַ היים. דער מאָרד איז אויסגעפירט געוואָרן מיט אַ כיוון. זיין צוועק איז געווען, צו וואַרפן די אימה פון אַראַבישע וועכטער אויף די אידישע מענטשן: זאָלן זיי קיין טעות נישט מאַכן, אַז זיי קענען זיך פאַרלאָזן אויף זעלבסט־שוץ. ס׳זיינען טאַקע נישט אַריבער קיין פאַר חדשים און דער אַטענטאַט האָט זיך איבערגעחזרט.

דאָס מאָל איז מען אָנגעפאַלן אויף דעם מעכטיקסטן פון די שומרים, אויף יגאָלן; און דווקא דער אָנפאַלער איז געפאַלן. ס׳האָבן אויסגעבראָכן נקמה־אָנפאַלן פון די אַראַבישע שכנים אויף די נייע „מאָסקוויטאַנישע״ באַזע־צער; און די טערקישע חיילות האָבן נישט צוגעלייגט קיין פינגער, בכדי זיי צו באַשיצן. ווי אַ פועל־יוצא פון דעם דאָזיקן אָנפאַל, זיינען אַרעסטירט געוואָרן זיבן מענטשן פון די בעסטע חברים פון „השומר״ און איינגעזעצט געוואָרן אין דער תפיסה פון נצרת. צווישן זיי: יגאָל, אליעזר שוחט און ישראל בצר, צבי ניסענאָוו און קוראַקין, צבי נדב און שמואל העפטער. כמעט אַ גאַנץ יאָר האָבן זיי זיך געפּייניקט אין דער תפיסה פון נצרת, אויסקוקנדיק די אויגן אויף זייער משפט אין עכו. דער מאָרד, די אָנפאַלן און די תפיסה האָבן אויפגערודערט די געמיטער פון אַלע מענטשן אין דער פאַרטיי. ס׳זיינען דערגאַנגען ידיעות וועגן געפאַלנקייט אין דער קבוצה און דער נויטיקייט פון פאַרשטאַרקונג, מאַטעריעל און גייסטיק. מיין נייער, יונגער חבר — וועמען כ׳האָב דערקענט אין דער רעדאַקציע פון „אַחדות״ אין ירושלים — יצחק אַחדותי, אַ זיבעצן־יעריקער בחור (וואָס האָט אָנגענומען דעם נאָמען אַחדותי, מחמת זיין אומענדלעכער איבערגעבנקייט צו די מענטשן פון רעדאַקציע און צו דער רעדאַקציע גופא, וואו ער האָט געאַרבעט ווי אַ שליח, עקספּעדיטאָר און געלט־מאַכער) איז געווען איינער פון די ערשטע, וואָס האָט זיך אָפּגע־

רופן צו העלפן. ער האָט זיך שטאַרק געאײַלט, און האָט טאַקע זוכה געווען צו געפינען אַ קבר לעבן יחזקאל ניסענאָווס קבר, ווי אַ קרבן פון אַן אַקצידענט אין שטאָל. ווען כ׳האָב געלאָזט וויסן מײַנע חברים־גאַסט־געבער און דער רעדאַקציע פון „אחדות״, אַז כ׳האָב באַשלאָסן צו פאַרלענגערן מײַן באַזוך אין לאַנד — און אַרבעטן אַ פּאָר חדשים לענגער — האָבן זיי באַהאַנדלט דעם ענין און מיך געלאָזט וויסן, אַז איך ווער געשיקט אין דער קבוצה פון מרחביה. כ׳געדענק נאָך גוט, ווי ס׳האַרץ האָט זיך געצאַפּלט מיט גאווה און מיט דאַנק צו מײַנע חברים, וואָס זיי האָבן מיך מזכה געווען דערמיט. כ׳האָב געזען אין דעם אַ סימן פון באַזונדערן צוטרוי; און דער דאָזיקער באַשלוס איז ביי מיר געווען ווי אַן אויסצייכענונג. פול מיט דערוואַרטונגען האָב איך געמאַכט מײַן וועג, אויף מאָרגן נאָך תשעה־באָב, פון ירושלים קיין תל־אָביב און פון דאָרטן — קיין צפון.

ב. די קונסט וואָס עפנט טיר און טויער...

דער טאָג פון מײַן ערשטער באַגעגעניש מיט דער קבוצה — וואָס מ׳האָט מיר אויסגעמאָלן ווי ערנסט, שווער און וויכטיק — איז מיר פאַרבליבן אין זכרון דווקא ווי אַ טאָג פון יוגנטלעכער פרייִלעכקייט און קינסטלערישער פרייד. די מעשה איז געווען אַזוי:

אַ ייִד אַ פּעדאַגאָג, אַ מענטש מיט אַ גאָלדן האַרץ און אַ גוטן כאַראַקטער, האָט געלעבט אין תל־אָביב. זײַן נאָמען איז געווען לעדערער. ער איז געווען דער ממונה איבער דער אינערלעכער פירונג פון דער גימנאַזיע „הרצליה״. אַ חוץ זײַן אַרבעט אין גימנאַזיע איז ער אויך געווען פאַרבונדן מיטן משרד־העליה, וואָס איז געשטאַנען אונטער דער לייטונג פון מ. שיינקין. ביים קומען אין פּאָרט — אויפצונעמען יונגע תלמידים פון גלות, וואָס זײַנען געקומען לערנען אין גימנאַזיע — האָט ער אויך באַדאַרפט אַכטונג געבן אויף די נײַע עולים און זיי ווײַזן ווי אומצוגיין. דער דאָזיקער ייִד — אַ ווײַכהאַרציקער, מיט שיינע מאַניערן און אַ פרײַנטלעכער — איז געווען דער ערשטער, וואָס מיר איז אויסגעקומען זיך מיט אים צו באַגעגענען. ער האָט מיך איבערגעגעבן אין די הענט פון מײַנע פּאַרטיי־חברים, וואָס האָבן מיך אָפּגעפירט אויף דער בוסטרוס־גאַס אין האָטעל „ספּעקטאָר״. ער איז אויך געווען דער ערשטער, וואָס איז, אין אָוונט פון יענעם טאָג, געקומען מיך באַזוכן אין האָטעל. ער

האָט מיך אַריינגעפירט אין די סודות פון דער ספרדישער הברה, וואָס האָט דעמאָלט ביי מיר אויסגעזען ווי אַ פעסטונג נישט צום באַזיגן. ער האָט פאַר־צייכנט אין מיין נאָטיץ־ביכל די כללים פון דער הברה, וואָס זיינען ביי מיר אין די אויגן געווען מוראדיק פאַרפּלאָנטערט. מיט אַ שטיל געמיט, פון אַ פּעדאַגאָג אַ קינסטלער, האָט ער מיר אויסגעבעסערט מיינע אומצאָליקע גרייזן, אין מיינע ערשטע געשפּרעכן מיט אים. ער האָט אויך איינגעאָרדנט מיינע ערשטע אַרויספאָרן איבערן לאַנד. ער האָט מיך גענומען, צוויי טעג נאָך מיין קומען, צום דילעזשאַנס, וואָס האָט מיך געבראַכט אויף שבת קיין ראשון־לציון. מיט אים בין איך טאַקע געווען פאַרבונדן דורך בריוו במשך פון דער גאַנצער צייט וואָס כ׳בין אַרומגעפאָרן איבער די קאָלאָניעס. ווען כ׳האָב זיך אומגעקערט — אויף מאָרגן נאָך תשעה־באָב — פון ירושלים קיין יפו, בכדי צו פאָרן פון דאָרט צו מיין אַרבעטס־פּלאַץ אין מרחביה, האָב איך ווידער־אַמאָל באַזוכט מיין נייעם פריינט, וואָס איז געווען מיין ערשטער מדריך אין די וועגן און שטעגן פון לאַנד.

אין דער העברעאישער גימנאַזיע — וואו ער איז געווען דער לעבעדיקער גייסט — איז דאַן געווען אַ לערערין פון מאָלעריי. זי איז געקומען מיט אַ שטיקל צייט פריער — פון דער פראַנצויזישער הויפּט־שטאָט — און איז געווען באַקאַנט אין לאַנד ווי אַ מאָלערין און שרייבערין. דאָס איז ד״ר סלעפּיאַן, וואָס איר ליטעראַרישער נאָמען (אירע סקיצן וואָס זי האָט שפּעטער פאַרעפנטלעכט אין „השלוח״, האָבן געפאַנגען די הערצער פון די יונגע לייענער) איז געווען אירה יאַן. איר מאַן איז געווען אַסיסטענט פאַר כעמיע אין סאָרבאָן און זי — לערערין אין אַ פאַריזער הויכשול פאַר מאָלעריי. אירס אַ בילדער־אויסשטעלונג האָט געהאַט אַרויסגערופן לויב מצד די קונסט־קריטיקער און זי איז געקומען אין לאַנד בכדי אַריינצוגעבן איר יונגע טאָכטער אין דער גימנאַזיע „הרצליה״. דאָ איז איר האַרץ פאַרכאַפּט געוואָרן פון ליבע צום לאַנד און צום ציוניזם. זי האָט פאַרלאָזט איר פאַריזער פּאָסטן און פאַרבליבן אין לאַנד ביי איר טאָכטער, ווי אַ לערערין פון מאָלעריי פאַר די אידישע קינדער פון גימנאַזיע. אַזוי ווי זי האָט נאָך נישט באַוויזן צו באַזוכן די קבוצה — און לעדערער האָט שטאַרק גע׳דאגה׳ט צו געפינען פאַר איר אַ באַגלייטער — האָט ער זי געבראַכט צום דילעזשאַנס, וואָס האָט אונזביידע, אַ שפּראַץ אויף טאָג, געפירט פון סטאַנציע יפו צו סטאַנציע עפולה.

כ׳האָב געמאַכט די נסיעה פון ירושלים קיין תל־אָביב אין דער געזעל־

שאָפט פון יצחק בן־צבי׳ס שוועסטער, שולמית. זי איז נאָר־וואָס געהאַט געקומען פון פּאַריז קיין ירושלים; און איז געווען אַ לערערין פון פראַנצויזיש אין דער ירושלימער גימנאַזיע. געוואוינט האָט זי אין דער רעדאַקציע פון „אחדות". טאַקע זי, די פראַנצויזין פון דער חברותא, איז געווען אַ נאָענטע פריינדין פון דער מאָלערין סלעפּיאַן. האָט זי אונז ביידע באַקאַנט־געמאַכט אויף דער דילעזשאַנס־סטאַנציע און מיך פאַרגעשטעלט מיט וואַרעמע ווערטער.

ס׳זיינען דעמאָלט געווען די גרויסע היצן פון האַלבן חודש מנחם־אָב. דער אָטאָמאַנישער דילעזשאַנס האָט זיך געשלעפּט מיט גערויש און טומל; און ס׳איז נישט געווען וואו זיך צו באַהאַלטן פון געדיכטן שטויב. אין דילעזשאַנס זיינען יידן כמעט ווי נישט געווען. די אַראַבער און אַראַבקעס, וואָס האָבן אים אָנגעפילט, זיינען אונז געווען פרעמד. אָבער די געגנט פון שרון און פון שומרון — וואָס האָט זיך אין יענעם פרימאָרגן אַנטפּלעקט צו אונז דורך די פענסטער פון דילעזשאַנס, מיט אַלע אירע טוישונגען און איבעראַשונגען, מיטן גאָלד פון אירע בערג און דעם גרין פון אירע פלאַכן, מיט אירע פאַרבאָרגענע פאַרהוילעניש — האָט געכישופט און באַצוואונגען. אונזערע אויגן האָבן זיך נישט געקענט אָנזעטיקן מיט דער לאַנדשאַפט. ווען מיר זיינען, אין דער פלאַמענדיקער מיטאָג־שעה, געקומען קיין עפולה — און זיך גענומען פרעגן אויפן וועג וואָס פירט קיין מרחביה — האָט קיינער נישט געוואוסט. ערשט דער ספרדישער איד אויף דער סטאַנציע האָט אַראָפּגעבראַכט צו אונז אַן אַראַבישן איזל־טרייבער מיט צוויי אייזלטעס. ער האָט אַרויפגעזעצט אונז מיט אונזערע פּעקלעך אויף זיי, געוויזן דעם איזל־טרייבער דעם וועג און געזאָגט: פולה — איז מרחביה.

ווי נאָר מיר זיינען אויפגעשטיגן, מיטן באַרג־אַרויף, האָט זיך פאַר אונז אַנטפּלעקט די פּולע פּראַכט פון דער יונגער קבוצה. זי איז געבויט געוואָרן אויף די שוועלן פון דעם אַלטן אַראַבישן דאָרף מיט שורות ביידלעך און געצעלטן, וואָס רינגלען אַרום דעם צענטראַלן בנין. די אַראַבישע חושה איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קיך און עס־צימער פאַר דער קבוצה. נישט איך און נישט זי האָבן ווען ס׳איז פריער געזען אַן אַראַבישע חושה. און אַז מיר זיינען אַריין אינעווייניק — איז אונז פינסטער געוואָרן אין די אויגן. פינסטער וואָס פינסטער הייסט. די רונדיק־געוועלבטע ווענט פון דער גרויסער, לאַנגער חושה זיינען געווען שוואַרץ ווי קויל. ס׳האָט מיך דערמאָנט: ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען כ׳האָב באַזוכט אין עלבערס־וואַלדע

די יידישע פליטים פון פוילן, וואָס האָבן געאַרבעט אין די דייטשע שאַכטן, און איך בין דאַן געווען אַ גאַסט־רעדנער ביים „פרץ־פּאַראיין״, וואָס די פּאַרטיי האָט אויפגעשטעלט. כ׳בין דאַן אַרונטער מיט די חברים אין דער טיפעניש פון שאַכטע, וואָס האָט אויסגעזען ווי די חושה פון מרחביה.

מ׳האָט מיר געגעבן צו דערקלערן: אין דאָזיקן צימער איז אַמאָל געווען איין אויוון, אָן פענסטער — און דער רויך פלעגט זיך דאָרט אויפהאַלטן דעם גאַנצן טאָג. זינט דעמאָלט זיינען די ווענט פאַרבליבן שטאָק־שוואַרץ, ווי די ווענט פון שוואַרצע קוימענס. אַרום די דאָזיקע ווענט זיינען געשטאַנען עטלעכע בענק. די חברים זיינען אין חושה ניט געווען. זייער אַרבעטס־פּלאַץ איז געווען ווייט; און בכדי איינצושפּאָרן פאַר זיי דעם גאַנג, אין דער בייטאָגיקער היץ, פלעגט מען זיי ברענגען עסן אין פעלד. זיי פלעגן אָפּעסן און רוען אין שאָטן פון די אָליוון־ביימער, וואָס זיינען דאָרט געווען צעשפּרייט. ערשט אָוונט־צייט פלעגן זיי זיך אומקערן עסן זייער הויפּט־מאָלצייט צווישן די קוילן־ווענט.

די טיפע פינסטערניש האָט מיך צענומען. כ׳האָב אויסגעדריקט מיין צער פאַר מיין באַגלייטערין. אירע צוויי בלויע אויגן האָבן אויפגעבליצט. מיט דער שטיפערישקייט פון טאַלענט האָט זי צו מיר אַ זאָג געטאָן: „ווילסט, כ׳זאָל צוגרייטן אַ שיינע איבעראַשונג פאַר די חברים, איידער זיי קומען?״ און תוך־כדי־דיבור איז זי אַרויפגעשפּרונגען אויפן טיש, וואָס ביי דער לאַנגער וואַנט, אַרויסגענומען פון איר בייטל אַ ווייס פּאַפּיר — און מיט אַ ברייטן מאַך פון אָרעם האָט זי גענומען מאָלן אַ בילד לענג־אויס דער פולער וואַנט. ווי פאַרכאַפּט פון אַ בראַנד־פייער האָט זי געאַרבעט גאַנצע דריי שעה צייט אָן אָפּשטעל, בכדי צו פאַרענדיקן דאָס בילד ביז אָוונט. אויף דעם שוואַרצן הינטערגרונט האָט דאָס ווייסקייט פון פּאַפּיר זיבן־פּאַכיק אָפּגעלויכטן.

ווען דער אָוונט איז צוגעפאַלן, האָט פון דער וואַנט — וואָס האָט פאַר־געסן אין איר פינסטערניש — געשמייכלט אַ טייער יידיש יינגל, מיט צע־פּאַטלטע לאָקן און פאַרשטענדיקע אויגן. זיין פריידיקער בליק איז געווען אָנגעהאָנגען אויף זיין זיידן, מיט דער לאַנגער באָרד און פאַרטיפטן געדאַנק, וואָס האַלט אויסגעשפּרייט זיין האַנט אויפן קאָפּ פון זיין אייניקל מיט גרויס ליבשאַפט און מיט אַ צאַרטער ברכה. איר מאָלעריי (וואָס איז באַוואוסט אין אייניקע נוסחאות) האָט אַ וואַרשעווער פאַרלאַג נאָכדעם אַרויסגעלאָזט

אין אַ קאַרטל־פאָרמאַט און זי איז באַליבט געווען ביי דער ציוניסטישער יוגנט אין די אַנהויבער־טעג פון יידישער קונסט אין לאַנד.

די חברים זיינען אָוונט־צייט אַהיים־געקומען, מיד און אויסגעמאַטערט פון דער בייטאָגיקער היץ, פון דער אָנגעשטרענגטער אַרבעט און פון לאַנגן גאַנג. זיי האָבן זיך אַריינגעריסן, מיט טומל און געפּילדער, דורך דער טיר פון דער חושה — און שטיין געבליבן פאַרגליווערט פון וואונדער, מיט צעעפנטע מיילער. בלויז נאָכדעם, ווי ס'זיינען אַריבער מינוטן פון זיך צוקוקן אויף דער דאָזיקער ליכטיקער פרעסקע — וואָס האָט אַראָפּגעקוקט צו זיי פון דער שוואַרצער וואַנט — האָט אויסגעבראָכן אַ שטורעם פון פרייד און פון חדווה. די מאָלערין, וואָס אַ סך פון זיי האָבן נאָך פריער געקענט ביים נאָמען, האָבן זיי געטראָגן אויף די הענט און די זינגעוודיקע שמחה האָט נישט אויפגעהערט דורך דער גאַנצער צייט פון עסן און לאַנגע שעה'ן נאָכדעם.

אין דאָזיקן טומל פון יוגנטלעכער פריילעכקייט — און פרייד מיט קונסט — האָב איך זיך באַקאַנט צום ערשטן מאָל מיט דער יונגער קבוצה.

ג. די מענטשן פון דער קבוצה

ווי דער צענטראַלער פונקט פון דער קבוצה האָט מיר דעמאָלט אויסגעזען דאָסביידל פון שומר יצחק האָז. ער איז געווען דוב'ס *) עלטערער ברודער. דעמאָלט איז יצחק געווען דאָס האַרץ פון דער חברה. יונג, שלאַנק, געוואַגט און תמיד פאַרוואָרפן מיט אַרבעט. פון טאַטנס הויז, אַ העברעאישער לערער און ביבליאָטעקאַר פון שער־ציון אין יפו, האָט ער מיטגעבראַכט אַ זאַפטיקן העברעאיש. פון דער מאַמע זיינער — וואָס האָט אָפּגעשטאַמט פון דובראָוונע און האָט שפּעטער, אין איר אַלמנה'שאַפט, אָנגעפירט מיט אַ גרויסן רעסטאָראַן ביי זיך אין הויז פאַר דער תל־אָביבער אינטעליגענץ — האָט ער געירשנט יידישע פאָלקסטימלעכקייט, פּראַקטישקייט און קלוגשאַפט. ער איז געווען דער גרונט־זייל פאַרן „שומר" און פאַר דער פּאַרטיי. שפּעטער זיינען זיינע גהזעל־שאַפטלעכע שטעגן געוואָרן פאַרפּלאָנטערט. נאָר איך האָב תמיד אויפגעהיט אין מיין האַרץ דעם חסד פון מרחביה'ער צייטן.

אַגב: דורך די יאָרן פון די געשעענישן, תרצ"ו־תרצ"ח, האָב איך זוכה

---

*) דב הוז, מנהיג פון „הגנה" און שוואָגער פון משה שרת, איז געווען פון די מפא"י־זיילן אין לאַנד.

געווען צו געהערן, צוזאַמען מיט מיינע חברים פון דער רעדאַקציע „דבר״, אין דער אָפּטיילונג פון „הגנה״, וואו ער איז געווען קאָמאַנדיר. מיר האָבן זי אָנגערופן ס. אָ. ס. דאָס מיינט: שרייבער (סופרים), אַדוואָקאַטן און שוסטער (סנדלרים), דער לעצטער צונאָמען אין זיין אייגענעם זכות, מחמת ער איז דעמאָלט געווען בעל־הבית פון אַ שוך־פאַבריקל. דאָן האָב איך אים ווידער געזען. ס׳האָט אויפגעוואַקסן אין אים דער מרחביה׳ער פונק, וואָס איז קיינמאָל נישט טונקל געוואָרן. דאָן, אין זיין יוגנט, איז ער געווען דער ברויזנדיקסטער פון דער קבוצה; און זיין בײדל איז געווען דער הויכפּונקט צו וועלכן אַלע האָבן זיך געווענדט.

דאָרטן, אין זיין בײדל אויפן הויכן באַרג, פלעגן זיך צונויפקומען די באַאַמטע פון דער קבוצה אויף באַראַטונגען. דאָרט פלעגן באַשלאָסן ווערן זאַכן נאָך איידער זיי האָבן דערגרייכט צו דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג. אַהינצו פלעגט אויך קומען מיין פריינט יוסף נחמני און זיינע חברים־שומרים פון מסחה. די ענינים, וואָס זיי האָבן באַהאַנדלט, זיינען געווען פיל און שווער. אין דער תפיסה פון נצרת זיינען נאָך געזעסן פאַרשפּאַרט די חברים בצר, אליעזר שוחט, יגאל און צבי — דער ברודער פון דערמאָרדעטן יחזקאל. די פאַרבינדונגען מיט די אַרעסטירטע זיינען געווען שווער און קאָמפּליצירט; און סעדיה פּין, דער מוכתר פון פלאַץ, האָט אַ סך צייט פאַרבראַכט אין נצרת. די מורא פאַרן פּראָצעס איז געהאַנגען אין דער לופט. יחזקאל׳ס ווייב האָט נאָר־וואָס געהאַט געבוירן אַ טאָכטער. דאָס איז געווען ס׳ערשטע קינד אין דער קבוצה — און מיט דער איינשטימיקער דעה פון אַלע חברים האָט מען איר אַ נאָמען געגעבן „יחזקאלה״. דערצו זיינען די ענינים פון באַלעבאַטישקייט נישט צוגעגאַנגען גאָר לייכט. די געפאַרן האָבן נאָך געלויערט איבער אונז; די פאַרהאָפטע פאַרשטאַרקונג איז נאָר געקומען אין אַ קליינער מאָס. ד״ר רופּין און זיין קאַנטאָר אין תל־אביב האָבן אונז טאַקע געדינט ווי אַ טרייע שטיצע; אָבער דער מרחק צווישן אונז איז געווען גרויס און די פאַרבינדונגען האָבן געפאָדערט צייט.

אויך די פּערספּעקטיוו פון צוגרייטן די ערד פאַר דער אָפּענהיימער־קאָאָפּעראַציע — וואָס האָט נישט באַדאַרפט געבויט ווערן אויף די אָנגענו־מענע יסודות אין לאַנד — ווי אין כנרת און דגניה, און וואָס זיינען געווען איינגעפירט מיט אַלע פּרטים אין דער קבוצה פון מרחביה, האָט קיין כוחות נית צוגעגעבן. דיק׳ס קומען און זיינע ערשטע איינריכטונגען האָבן נית

צוגעזאָגט קיין אידיליע. טיף אין האַרץ האָט געפּיקט די האָפענונג, אַז די דאָזיקע „אָפּנויגן" פון קאָאָפּעראַציע וועלן פאַרבייגייַן. דער ווינט האָט זיי געבראַכט צו טראָגן פון דרויסן און דער ווינט וועט זיי פאַרטראָגן. בלייבן וועט בלויז דער אייביקער פאַקט: די כשרע און פרייע האַנט פון דעם יידישן אַרבעטער, איז די וואָס האָט איינגענומען פאַרן פאָלק דעם אַנהויב פון עמק־יזרעאל.

כ'וועל ניט זיין צו־פּינקטלעך ביים באַהויפּטן, אַז אַלע חברים פון יענער קבוצה און אַלע חברות זיינען אויפגעהיט אין מיין זכרון. אָבער די אויס־געצייכנטע און טייערסטע פון זיי — און זיי זיינען געווען נישט ווייניק — זיינען ביי מיר טיף איינגעקריצט.

אַ נידעריקער און ברייט־ביינערדיקער איז געווען משה שחר. ער האָט, מיט זיין גאַנצן מהות, אויסגעדריקט זיכערקייט. מ'האָט געזאָגט, אַז ער פירט־אָן אַלע שווערע געלט־געשעפטן פון דער קבוצה מיט „פאַרזיכט און פּינקטלעכקייט און מיט סוחרישער הצלחה". איך האָב דעמאָלט ספּעציעל געלערנט טייער צו האַלטן זיין פאָטערלעכע דאגה פאַרן יעדן איינציקן חבר. פאַרוואָס האָט ער שפּעטער געמוזט פאַרלאָזן דאָס לאַנד, עמיגרירן אין די פאַראייניקטע שטאַטן און קיינמאָל מער זיך נישט אומקערן צו אונז? מ'האָט מיר דערציילט, אַז ער איז אַ ציוניסטישער טוער, צי אַ פּועלי־ציון, אין אַן אַמעריקאַנער פּראָווינץ־שטאָט. אָבער ביי מיר איז קיין שום ספק נישט, אַז מיט דער אויסברייטערונג פון אונזער ווירטשאַפט — אין דער צייט פון דער דריטער עליה — זיינען געווען אָנגעגרייט פאַר אים וויכטיקע אויפטועןן און אַרבעטן. וויאַזוי האָבן מיר אים פאַרלוירן?

ווי ס'זעט אויס, האָבן מיר זיך אויך באַצויגן נישט־ריכטיק לגבי דעם טייערן חבר ראַזאָווסקי, וואָס האָט זיך אַ נאָמען געגעבן יזרעאלי — לכבוד דעם עמק־יזרעאל, וואָס ער איז געווען איינער פון זיינע חלוצים־באַצווינגער. פאַרוואָס האָט ער זיך שפּעטער באַהאַלטן אין הינטערגרונט פון דאָרף מלל — און זיין קול איז מער נישט געהערט געוואָרן? איז ער דאָך דעמאָלט געווען אַ מין פּסעוודאָנים פאַר דער גאַנצער מרחביה'ער קבוצה! מיט צוואַנציק יאָר שפּעטער איז קאַפּלאַנסקי אַרויס אין קריג, פאַר דער קריוודע פון דער קבוצה, מיט אָפּענהיימערן אַליין. ער האָט אומגעוואָרפן זיין טענה, אַז די קבוצה פאַרמאָגט נישט קיין אויטאָריטאַטיווע פירערשאַפט. דאָך האָט ער געשריבן אין תרפ"ז: „ווער ס'איז אַ בקי אין די ענינים פון די קבוצות

ווייסט, אַז יאָר נאָך יאָר חזרט זיך איבער און די פירערשאַפט ווערט איבער־געגעבן אין די הענט פון די זעלביקע מענטשן: דגניה איז כמעט אידענטיש מיט באַראַצן, מרחביה מיט יזרעאלין, כנרת מיט בן־ציונען, עין־חרוד מיט לעפקאָוויצן אא״וו". הייסט עס, אַז נאָך מיט צוויי צענדליק יאָר שפּעטער איז יזרעאלי געווען אידענטיפיצירט מיט מרחביה. טאָ וואָס איז געשען מיט אים, דעם האַרציקן און איבערגעגעבענעם, וואָס מיטן פאַרשווינדן פון זיין קבוצה אין מרחביה — איז ער ווי פאַרשטומט געוואָרן און זיך מער נישט אָנגעזען? וויאַזוי האָט אונזער געזעלשאַפטלעכקייט און ווירטשאַפט געקענט פועלן ביי זיך מוותר־צו־זיין אויף אַזאַ טייערן, פלייסיקן חבר?

זאָל דאָ דערמאָנט ווערן: נישט־קוקנדיק אויף אַלע זיינע טרדות, האָט ער געפונען צייט און אינטערעס זיך אָפּצוגעבן מיט אַזאַ איינעם ווי איך און אים לערנען ווי צו אַרבעטן. איך שעם זיך מודה צו זיין, אַז מיט מיין גאַנצן ווילן צו פאָלגן זיינע אָנווייזונגען, האָב איך זיין אַרבעטן אויף מיר נישט גרינגער געמאַכט. זוכנדיק פאַר מיר אַ זכות, פלעגט ער מיך טרייסטן: שולדיק איז די גרויסע היץ, וואָס איז צוויי מאָל אַזויפיל שווער פאַר אַ נייעם מענטש אין לאַנד; און נאָך מער פאַר איינעם וואָס קומט נאָר־וואָס פון צפון. ס'איז געווען די צייט פון דרעשן, און וועלנדיק געפינען פאַר מיר אַ לייכטע אַרבעט — האָט ער מיך אַוועקגעשטעלט ביי דער דרעש־מאַשין מיט אַ קליין ברעטל אין האַנט, צו קירעווען דערמיט דעם שטראָם פון די קערנער. די אַרבעט גופא האָט נישט געפאָדערט קיין שום געניטקייט און אויך נישט קיין ספּעציעלע אָנשטרענגונג. אָבער די מאַשין איז געשטאַנען אונטער אַ ברענענדיקן הימל, אָן קיין שום צודעק און אָן קיין שום אָנדייט פון אַ ברעקל שאָטן. דער שטויב, וואָס האָט זיך געטראָגן פון אַלע זייטן, האָט געוואָרגן אין האַלז. דער חאַמסין האָט געברענט אָן רחמנות, פייערדיקע צונגען האָבן מיר געפּאַטשט אין פּנים — און די אַרבעט האָט דווקא געפאָדערט זיך צו קאָנצענטרירן, אַז קיין איינציק קערנדל זאָל נישט אַרונטער פון וועג און גיין אין ניוועץ. די הויפּט־צרה איז געלעגן אין אָפּגעשניטענעם פעלד: ס'איז געווען באַלד נאָכן שניט און די וואָרצלען זיינען געווען שאַרף ווי געשליפן שטאָל און האַרט ווי די שטעכיקע דערנער. שטיין אויף דעם מיט באָרוועסע פיס איז נישט געווען קיין שום פיזישע מעגלעכקייט; און אין שיך האָט קיין מענטש אַרום נישט געאַרבעט, מחמת דער גרויסער היץ. אויף דער פערטער שעה פון אַרבעט — ווען אַלע כוחות זיינען מיר אויסגעגאַנגען — האָב איך קיין אַנדער ברירה נישט געהאַט

ווי אויסצוטאָן די שיך און ווייטער אַרבעטן אין די זאָקן. אין מיין תמימות האָבן איך געמיינט, אַז כ׳האָב דערמיט פאַרבעסערט מיין מערכה. אָבער אויף מאָרגן האָב איך זיך דערוואוסט, אַז מיין חרפה האָט אַרויסגעבראַכט לייטיש געלעכטער; און נישט נאָר פון מיר, נאָר אויך פון ראָזאָווסקין, מיין מדריך, האָבן די מיידלעך געמאַכט חוזק, מכח דעם סטודענט זיינעם אין זאָקן...

געווען מיט אונז איינער, משה קריגסער (צוליב עפּעס האָט מען אים גערופן „משה האַק אין טשייניק"). מיר איז שטאַרק געפעלן געוואָרן זיין קיילעכדיק, אָפן פּנים און זיין ברייטער, פּשוטער און ערלעכער חיתוך־הדיבור. געווען נאָך איינער ביי אונז מיטן נאָמען „פּאַריזער". ווי מיר דוכט, האָט ער אויך געהאַט אַ ווייב. געווען דאָרט אויך דער חבר הובערמאַן, וואָס מיט יאָרן שפּעטער האָב איך אים געטראָפן אין טבריה. ער איז שוין דאַן געווען אַ יוסטער באַלעבאָס און פאַרמאָגט אַ פּראַכטפולן האָטעל, וואָס האָט געטראָגן זיין נאָמען. מיט אים איז אויך געווען זיין ווייב, אויך אַ חברה אין אונזער קבוצה.

זאָל אויך דערמאָנט זיין צום גוטן מיין חברטע חייקע מלמד, וואָס איז געוואָרן דאָ אין לאַנד חיה יגאל. אין וואָלינער שטעטל מאַלין איז זי געווען מיין תלמידה פאַר העברעאיש און ציוניזם אין די זומערדיקע חדשים פון 1909 און 1910. איך פלעג דאַן קומען פון דער הויפּטשטאָט צו יענעם שטעטל „געבן אוראָקן" און „אָפּכאַפּן דעם אָטעם". איצט, אין תרע״א, האָב איך זי געטראָפן ווי אַן אַרבעטערין אין דער קבוצה פון מרחביה. איז זי געוואָרן מיין לערערין און וועגווייזערין אין לעבן פון קאָלעקטיווער אַרבעט.

אין מאַלין איז זי געווען אַ טאָכטער פון אַ טראַדיציאָנעלער, פרומער משפחה. די נייע ווינטן, וואָס האָבן דעמאָלט געגומען בלאָזן אין שטעטל, האָבן איר איר געפונען אַן אָפן, וואַרעם האַרץ. ווען שרה לישאַנסקי, די שוועסטער פון רחל ינאית, האָט אויפגעשטעלט אַ יידישע שולע פאַר די אָרעמע קינדער פון שטעטל — און מיר, די אָרטיקע לערער, האָבן בייגעשטייערט אונזער הילף, צו לערנען מיט די תלמידים אין די אָוונטיקע שעה׳ן — איז זי, חייקע, געווען שרה׳ס הויפּט־געהילף אין אַלע אַרבעטן. ווען ס׳זיינען געקומען די ידיעות מכח פּאָגראָמען, וואָס גרייטן זיך צו קומען אין די אָרומיקע שטעטלעך — און איך בין געשיקט געוואָרן קיין קאָראָסטין, בכדי צו באַוועגן די יוגנט פאַר זעלבסטשוץ — איז זי אַרויסגעקומען מיט מיר צוזאַמען בכדי צו באַהאַלטן דאָס געווער אין אַ זיכערן פּלאַץ. שוין דעמאָלט זיינען פאַרמירט

געוואָרן אין דאַזיקן וואָלינער מיידל די כאַראַקטער־שטריכן, וואָס האָבן שפּע־טער מיט דרייסיק יאָר זיך אַנטפּלעקט אין די שטעטלשע טעכטער פון פוילן און ליטע, אין דער צייט פון פּאָגראָמען און רעוואָלוציע. במשך פון לאַנגע יאָרן איז ביי מיר געווען אויפגעהיטן יענער באַנד פון „כל שירי ביאַליק" — אַ מתנה פון די טוער פון דער יידישער שולע פון מאַלין, פאַר מיין פאַר־לאָזן דאָס שטעטל — מיט אַן אויפשריפט פון מיין תלמידה חייקע:

און העכער, אַלץ העכער, מיט מוט און מיט גלויבן,
לאָמיר דאָס פייער פון די פאַקלען הויבן,
פאַר די אויגן פון אונזער צעשפּרייטקייט באַווייזן,
דעם וועג וואָס טוט פירן
פאָראויס!

זי האָט דאָס פאַרצייכנט — און האָט עס מקיים געווען אין לעבן. רחל ינאית — אַ טאָכטער פון זעלביקן שטעטל — איז שוין דאַן געווען אייניקע יאָר אין לאַנד. זי האָט געשריבן צו רחלען, און רחל האָט זי דערמוטיקט צו קומען. ווען איך בין געקומען אין דער קבוצה פון מרחביה, איז זי שוין דאָרט געווען פאַרוואָרצלט און איינגעוואָקסן ווי אַ לאַנג־יאָריקע אַרבעטערין, וואָס האָט געטראָגן אויף די פּלייצעס אַ גרויסע שווערקייטן, און געהאַלטן אָפן די אויגן אויף יעדן געשטרויכלטן און געפאַלענעם אין דער קבוצה.

ווען די צייט פון דרעשן איז געווען אַריבער — בין איך געשטעלט געוואָרן צו רייסן די מאָן־געוויקסן. די בייט פון מאָן איז געווען אַ לאַנגע, גאָר אַ לאַנגע; דאָס געוויקס — נידעריק, געדיכט און פעט. און די אַרבעט איז געטאָן געוואָרן מיט אַ געבויגענעם גוף, בעת די אַרונטערגעלאָזטע הענט גרייכן צו די טאָפּטשנדיקע פיס און די פליקנדיקע האַנט־פלאַכן פליסן מיט זאַפט; גאַנצע מחנות בייסנדיקע פליגעלעך טראָגן זיך איבער זיי, ווי בינען איבער האָניק — און דער אויסגעצויגענער רוקן איז הפקר פאַר די פיילן פון דער פלאַקערדיקער זון. די בייט איז לאַנג און דער טראָט פון די איינ־געבויגענע פליקערס, וואָס קוקן אויס ווי זיי וואָלטן געקראָכן אויף אַלע פיר — ציט זיך און ציט זיך ביזקל סוף פון פעלד. ערשט דעמאָלט קערט ער זיך אום הינטערוויילעכץ און גייט אויף צוריק... ווער ווייסט, צי כ'וואָלט געקענט מציל זיין זיך און מיין כבוד — ווען ניט חייקע, וואָס איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר יענעם צווייג. זי פלעגט דערזען מיין פּיין פונווייטנס, פלעגט איילן מיך צו דערגרייכן — און מאַכן אַן איבעררייס אויף פינף מינוט בכדי אויסצוגלייכן דעם רוקן, אָפּטרייבן די מחנות פליגן און אָפּכאַפּן דעם

אָטעם. מיט יאָרן שפּעטער, זייענדיק אין דער רעדאַקציע פון „רונדשוי" אין דייטשלאַנד, האָט דערגרייכט צו מיר די פרײדיקע בשורה דורך דער ארץ־ישראלדיקער פּרעסע: אונזער פריינט עקיבא עטינגער האָט מבטל געווען דאָס רייסן מאַן מיט די הענט. אָנשטאָט דעם האָט ער איינגעפירט דעם קאָמביין, און מיין ליבשאַפט פאַר עטינגערן איז נאָך שטאַרקער געוואָרן.

ד. די רו פון אַרבעטסמאַן

אָבער העכער, טיפער — איבער אַלע פּיינען פון יענע טעג — איז געווען די גרויסע שפע פון תענוג אין די שעה'ן פון אָפּרו. וואָס ווייסט אַ מענטש, וואָס פאַרנעמט זיך מיט גייסטיקע אַרבעטן, פון אַזאַ מין תענוג־שעה?

מחמת דעם גרויסן מרחק פון פעלד צום הויז, פלעגן מיר עסן אין פעלד — אין שאָטן פון איילבירט־בוים מיט די לאַנגע, שווערע צווייגן, וואָס האָט געוואונקען צו אונז ווי אַ געגאַרטער ברעג און וואָס איז ווי לגמרי פאַרשוואונדן פון אונזער האַריזאָנט דורך די שעה'ן פון אונזער שווייסיקער אַרבעט. דער צעבראָכענער, געבויגענער גוף פלעגט צופאַלן אויפן גראָז מיט אויסגעצויגענע הענט און פיס; און די קילע לופט, אין שאָטן פון בוים, איז איינגעזאַפּט געוואָרן ווי גוטער וויין, וואָס דערפרישט און פאַרשיכורט. מיר האָבן זי געטרונקען מיט די פולע לונגען ביז שכרות. און פּלוצים באַפאַלט דיך אַ הונגער, פון וועלכן דו האָסט ביז איצט קיינמאָל נישט געוואוסט. פון די שפּיצן פיס־פינגער ביזקל דעם האַלז אַרויף האָט דער הונגער געשריגן. ס'האָט זיך געדוכט, אַז דו קענסט מער קיין איינציקע מינוט נישט וואַרטן; און ווידער האָט זיך דיר, אין יענער לאַנגער רגע, געדוכט: דאַרפסט נישט מער קיין איינציקע זאַך אין דער וועלט, אַ חוץ דאָס געגאַרטע עסן.

און דעמאָלט האָבן די צענדליקער פאַר אויגן זיך צוגעקלעפּט צו משה שחר, וואָס איז אַרונטערגעקומען צו אונז פון בערגל, רייטנדיק אויף דער איזעליכע — און הינטער אים צוויי אייזלען, די טרעגער פון דעם געגאַרטן מאָלצייט. אויף איין אייזל זיינען געווען אָנגעלאָדן — אויף זיינע ביידע זייטן — פולע קערב מיט ברויטן; און אויפן צווייטן אייזל, ווי אַ מין „באַסילקע" מיט גרויסע עמערס פול מיט... ווײנטרויבן. מיר האָבן לחלוטין נישט באַמערקט, ווען און וויאַזוי חייקע מיט אירע געהילפן האָבן באַוויזן אָוועקצושטעלן בלעכענע שיסלען פאַר יעדן איינעם פון אונז אויפן שטיקל

גראָז. אין איין רגע זיינען די קערב און די עמערס אויסגעליידיקט געוואָרן אין די שיסלען. אין אַ רגע שפּעטער איז דאָס ברויט פאַרצוקט געוואָרן פון די הענט אַרויס און דער זאַפּט פון די קילע, פּעטע וויינטרויבן האָט זיך געגאָסן איבער אַלע פּנימער.

כ'וויל זיך מודה זיין: אין יענער רגע פון וואַרטעניש בין איך געווען מסוגל צו טראַכטן מכּח אַלצדינג וואָס לאָזט זיך נאָר עסן: שטיקער קעז, קאַרטאָפליעס, קאָטלעטן, געבראָטענע גענז, און... דעם שור־הבר — אָבער פון וויינטרויבן? אין שטוב ביי אונז פלעגט דער טאַטע ברענגען אַ הענגל וויינטרויבן ערב ראש־השנה אויף „שהחיינו". שפּעטער, אין דעם רייכן פּעטערבורג, פלעגן מיר האָבן הנאה ביים קוקן אויף די פּראַכטיקע וויינטרויבן מיט זייער רייצנדיקער שיינקייט אין די קרישטאָלענע וואַזעס אין דעם באַרימטן יעליסייעווס שוי־פענסטער — דער פאַרקויפער פון מאכלדיק־דעליקאַטע שפּייזן צו די רייכע פיינשמעקער פון דער צפונדיקער רעזידענץ־שטאָט. אָבער מיר דאָ, אין אונזער הונגער און אין אונזער אָרעמקייט? און די וויינטרויבן זיינען דווקא גרויסע, צייטיקע, קילע, זאַפּטיקע, דורשט־שטילנדיקע און זאַט־מאַכנדיקע, אַ גלוסטיקייט פאַרן אויג. דער טעם זייערער צום גומען האָט אויף דער ערד גאָר קיין גלייכן נישט צו זיך. אין קאָפּ הויבן אָן פינקלען די לעגענדאַרע פּסוקים פון יעקב'ס ברכות: „ער בינדט צום ווינשטאָק זיין יונגאייזל... ער וואַשט אין וויין זיין קלייד, און אין בלוט פון טרויבן זיין בגד..." דאָס איז עס, דאָס איז עס. און בעת די וואונדערלעכע פּסוקים זשומען נאָך אין קאָפּ, און דאָס בלוט פון וויינטרויבן ווערט צעדריקט אין מויל און גיסט זיך איבערן פּעלד — באַפאַלט דיך אַ טיפער, אַבסאָלוטער שלאָף, באַפאַלט דיין גוף און דיין נשמה. אַ מעכטיקער שלאָף, וואָס אַזעלכן האָב איך קיינמאָל פריער נישט באַקענט; נישט פריער און נישט שפּעטער, נאָכדעם — — — דער שלאָף פון די אַרבעטער!

ה. „וואו איז דאָס ביידל דאָ?"...

מכּח אַ סך זאַכן איז געשמועסט געוואָרן אין יענעם געהויבענעם ביידל פון אונזער חבר יצחק האָז. ס'איז געשמועסט געוואָרן מכּח די פּועלי־ציון און „הפּועל הצעיר", מכּח דער אָפענהיימער'ישער קאָאָפּעראַציע און די כּללים פון דער קבוצה; מכּח דעם קליינעם בודזשעט און די אַרעסטירטע חברים

אין נצרת; מכח סורסוקן, דעם הערשער איבערן באָדן פון עמק; און מכח כאַנקינען, וואָס האָט פאַרלאָזט זיין אַרבעט אין דער יק״אַ און זיך געשטעלט אין דינסט פון ארץ־ישראל. אַ סך איז אויך גערעדט געוואָרן, אָפן און פאַר־שטעלט, מכח דעם בייזן קאַיאַקאַם, די העצערישע שייכן און די אַראַבישע ווערטער, וואָס לויערן נאָך נקמה און דעם פּראָגראַם פון „השומר״, אויפצו־שטעלן דעראָבערונגס־קבוצות; און מכח דער נויטיקער באַהערשונג און וועגן „השומר״ וואָס האָט האַרבע פאָדערונגען; מכח יענעם שומר, וואָס איז גע־שטרויכלט געוואָרן און וועגן צווייטן שומר, וואָס זיינע חברים האָבן אים געבראַכט צו שטרויכלען. ווי מיט שטריק איז די נשמה צוגעבונדן געוואָרן צו דער קבוצה און צו איר יעדן איינציקן חבר. ס׳איז געווען אין יעדן איינעם פון זיי עפּעס אַ מין פּשטות פון אַבסאָלוטער איבערגעבעניש, און אַ מין פאַנאַ־טישקייט וואָס אונזער ציוניזם און פּועלי־ציוניזם האָבן אין קיין שום פּלאַץ פריער פון דעם נישט געוואוסט. דאָס איז פאַרחתמעט, מיטן רינג פון די ערשטע קבוצות, אויף אייביק אין מיין זכרון.

במשך פון לאַנגע יאָרן פלעגן מיר זינגען אין די יוגנטלעכע ציוניסטישע פאַרבאַנדן און אין אַלע צייטן פון „החלוץ״ דאָס דעמאַלטיקע ליד פון לאַנד „דאָרט זיינען פוקסן פאַראַנען״ — פלעגן מיר ציען־ציען מיט גרויס דבקות:

וואו איז, זאָג, דער פייערשפייער,
גוטער בחור מיינער?
וואו איז, זאָג, דער פייערשפייער,
דו, געליבטער מיינער?
— אין מיין ביידל, קינד דו מיינס,
אין מיין ביידל, נשמה מיינע — — —

איך האָב דערביי גוט געוואוסט, וואו ס׳איז דאָס פאַרהוילענע ביידל, איבער וואָס זי האַלט וואַך, וואָס פאַר אַ סכנות עס לויערן איבער דעם און אויף וואָס און אויף וועמען עס וואַרט...

בלויז איין זאַך האָב איך נישט געקענט גובר זיין: דעם מאַנגל פון אינטערעס, וואָס יענע טייערע חברים האָבן געוויזן — די שליחים פון די שטעטלעך און די פאַרווירקלעכער פון ציוניזם מיט זייער גאַנצן האַרץ און געדאַנק, טאָג נאָך טאָג און שעה נאָך שעה — אין אַלץ וואָס ס׳טוט זיך דאָרט, אין יענע שטעטלעך און אין ציוניזם; און אַפילו צווישן זייערע נאָענטסטע חברים, וואָס זיינען אייגנטלעך געווען ביין פון זייער ביין און פליש פון זייער פליש.

ס'האָט געטראָפן: אין יענע חדשים, וואָס כ'האָב פאַרבראַכט אין דער קבוצה, איז פאָרגעקומען אין באַזל דער צענטער ציוניסטישער קאָנגרעס (9—15 אויגוסט 1911). כ'האָב גוט געוואוסט, אַז די פראַגן פון פראַקטישער אַרבעט אין לאַנד וועלן באַשלאָסן ווערן אויף יענעם קאָנגרעס. די החלטות וואָס זיינען אָנגענומען געוואָרן אויפן פריערדיקן קאָנגרעס אין האַמבורג — צו געבן בכורה דעם פראַקטישן ציוניזם איבער דעם פּאָליטישן — האָבן זיך געענדיקט אין דעם איצטיקן קאָנגרעס; אין אַ באַשלוס, דורך איבערטראָגן די אָנפירונג פון דער וואָלפסאָנישער קעלן אין דער וואַרבורגישער בערלין. אויף יענעם קאָנגרעס איז אויך געפירט געוואָרן דער קאַמף אַריינצוברענגען דערציעריש־קולטורעלע אַרבעט אין דער ציוניסטישער אַרבעט — און דער מזרחי האָט קעגן דעם געפירט אַ פאַרצווייפלטן קאַמף. שמריה לעווין איז אַרויסגעקומען אין קאָנגרעס מיט אַ רעפעראַט וועגן דערציאונגס־אַרבעט און איז דערוויילט געוואָרן אין שפּיץ פון ועד־הפועל פאַר דער אָפּטיילונג פון דערציאונג און קולטור. אָבער וועגן דעם אַלעמען איז נישט גערעדט געוואָרן קיין איינציק וואָרט, נישט אין יענעם ביידל און נישט אין עס־צימער פון דער חושה. ווען כ'האָב פּרובירט ריידן וועגן דעם — האָב איך ביי קיינעם נישט געפונען קיין אינטערעס אין מיינע רייד. אמת: י. בן־צבי און י. שוחט — וואָס האָבן דעמאָלט שטודירט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל — זיינען געפאָרן פון דאָרט קיין באַזל, בכדי פאַרצושטעלן די פּועלי־ציוניסטישע פּאַרטיי פאַרן קאָנגרעס. אָבער דאָ, אין דער ציוניסטישער קבוצה פון מרחביה, איז געווען ווי מ'וואָלט דעם גאַנצן קאָנגרעס נישט געשפּירט און מ'האָט בכלל וועגן אים נישט גערעדט. די זאַך האָט מיך שטאַרק געערגערט און כ'האָב דאָס נישט געקענט דערקלערן.

אין יענעם יאָר וואָס כ'האָב פאַרבראַכט מיט בערלען אין כנרת, האָב איך אויסגעגאָסן פאַר אים מיין ביטער האַרץ מכח דעם דאָזיקן ענין. ער האָט דערקלערט, געטרייסט, זיך פאַרטיידיקט און געמאָנט. אָבער אויך פון זיינע רייד איז אויסגעקומען: דאָס זיינען אַלץ קינדערישע נאַכוייען. ס'וועט קומען אַ טאָג און מיר וועלן אַריינגעמען אויך די ענינים פון גלות אין אונזערע הענט. און ווירקלעך: זינט ס'איז אויפגעקומען די „אַחדות־עבודה" און בערל איז אַריינגעטראָטן אין האַרץ פונעם קרייז — איז געקומען דער ווענד־פּונקט: ביים „הפועל הצעיר" זינט דעם צוזאַמענפאָר אין פּראַג, ביי די פּועלי־ציון זינט דעם צוזאַמענפאָר אין שטאָקהאָלם.

צו די מרחביה׳ער מיסטעריעזע טריט — וואָס זיינען פאַרבליבן אין הארץ — געהערן אויך די אָפּקלאַנגען פון די גלעקער, וואָס פלעגן זיך הילכיק טראָגן און אָנפילן דעם גאַנצן חלל: די קירכן־גלעקער פון דער נאָענטער נצרת. טאָג ביי טאָג האָבן זיי געוועקט דעם פרימאָרגן; און יעדן זונטיק איז נישט געווען וואו זיך צו באַהאַלטן פון זייער קלינגען. אייגנטלעך איז אין דעם געווען אַ מין דערמוטיקונג. אַט נעבן דיר, אין דיין געבוירנלאַנד, קומט אַ קול פון זיכערקייט און האָפענונג פאַר הונדערטער מיליאָנען מענטשן איבער דער גאַנצער וועלט; און אויף אַ טשיקאַווען אופן קלינגען אין דעם אויך דיינע מעלאָדיעס פון צוריק מיט טויזנטער יאָרן, רייסן זיך אַרויס פון די קלאַנגען פון די פרעמדע רופנדיקע גלעקער. אָבער נאָך אַ מינוט און דו באַנעמסט, אַז נישט וועגן דעם קלינגען די גלעקער. זיי רופן אויס און וואָרענען, אַז פרעמדע הערשן אין דיין לאַנד, מיט אַ שווערער האַנט. אינטערעסאַנט: דער מועזין אויפן טורעם האָט נישט אויסגעזען ווי אַ גרויסע דיסאַנאַנץ. ווי ער וואָלט זיך אַריינגעפּאַסט אין דער אָרטיקער מזרח־לאַנדשאַפט. אָבער יענער קלאַנג — איז פרעמד און פיינטלעך, איז אונז צופיל באַקאַנט. יעדער קלינג און קלאַנג איז געקומען ווי אַ קלאַפּ און ווי אַ שאַנד. איינמאָל האָב איך גערעדט וועגן דעם מיט די חברים איןביידל. האָט איינער זיך אָפּגערופן: „וואָס, אויך דו? איך שפּיר דאָס שוין אַ לאַנגע צייט. איטלעכס מאָל, ווען די גלאָקן פון נצרת קלינגען, פאַרנעמט מיין אויער: נישט פאַר אייך, נישט פאַר אייך״. רעדט אַ צווייטער: „און מיר זינגט זיך דאַן אין הארץ: פאַר אונז, פאַר אונז, צו אונז וועט געהערן דאָס דאָזיקע לאַנד״. און ווי אומגעריכט האָט זיך אַרויסגעריסן פון דער חבריה אויפן בערגל:

ניט פאַרלוירן איז די האָפענונג
ביי די זין פון אונזער דור;
מיר האָבן די מצווה אָנגעהויבן
און מיר וועלן זי דורכפירן אויך!

ו. קאַפּיטלען פון די אָבות (אָפּענהיימער און קאַפּלאַנסקי)

אויב יעדע איינציקע קבוצה אין ישראל קען זיך איבערנעמען, אַז זי האָט געהאַט איבערגעבענע זין און טעכטער — האָט אָבער מרחביה געהאַט אַ באַזונדערן זכות, וואָס זי האָט אויך געהאַט טריי־איבערגעגעבענע טאַטעס; זיי זיינען טאַקע אין איר ניט געזעסן, אָבער זייער דראַנג פאַר איר אַנטשטייאונג

— און זייער קאַמף זי דורכצופירן אין לעבן — זיינען ביי זיי געווען אַ לעבנס־שליחות.

דער פאָטער און געדאַנק־באַשאַפער פון אַ קאָאָפּעראַטיווער מרחביה — פּראָפעסאָר פראַנץ אָפּענהיימער — איז פון די געציילטע גדולים פון ווירט־שאַפטלעכער און סאָציאָלאָגישער וויסנשאַפט. אַ באַזונדער פאָדעם האָט זיך געצויגן צווישן אים און דעם פאָטער פון דער גאַנצער מאָדערנער ציוניס־טישער באַוועגונג ביים פאָלק ישראל.

כמעט אין דער זעלביקער צייט, ווען טעאָדאָר הערצל האָט געשריבן זיין „יודנשטאַט" — ווי די אַנטשיידונג פון דער יידישער פראַגע אין דער וועלט — האָט פראַנץ אָפּענהיימער געשריבן זיין בוך מכח „קיבוצים", ווי די אַנטשיידונג פון דער אַגראַר־פראַגע אין דער וועלט. ווען הערצל האָט אָנגעהויבן פאַרווירקלעכן זיין יידישן פּראָגראַם — מיטן באַזעלער קאָנגרעס — האָט אָפּענהיימער גענומען דורכפירן זיין פּראָגראַם אין דעם גוט בערקענלוי פון פּרייסן; און אין יאָר 1902, ווען הערצל האָט דערזען די פּאָליטישע דערגרייכונג פון דעם אוגאַנדע־פאָרשלאָג, וואָס גרויס־בריטאַניע האָט פאָר־געשלאָגן — האָט אָפּענהיימער געזען די הצלחה פון זיין פּראָגראַם אין דער עפנטלעכער דערקלערונג פון דער פּרייסישער רעגירונג וועגן בערקענלוי, אַז ס'איז אַ מוסטער פאַר גאַנץ דייטשלאַנד. הערצל'ס אוטאָפּיע איז פאַר זיי געווען אַ וועגווייזער; און דאָס דורכפירן זייערע פּראָגראַמען האָבן זיי באַטראַכט ווי אַ דערלייזנדיקן צוועק פון לעבן. דער עצם־געדאַנק פון קאָ־אָפּעראַציע איז שוין אַריינגעלייגט אין יסוד פון הערצל'ס יודנשטאַט, און ס'איז געקומען צו פולער אַנטוויקלונג — אין זיין ציוניסטישער אוטאָפּיע „אַלטניילאַנד" — ניט אָן דער השפעה פון אָפּענהיימערן און זיין בוך „פריי־לאַנד אין גערמאַניע". ספּעציעל דורך זיין מוסטער־גוט. אין די יאָרן ווען הערצל איז אויפגעקומען — איז אָפּענהיימער נאָך געווען ווייט פון ציוניזם. אייגנטלעך, איז ער בכלל ניט געקומען רעפערירן מכח דעם תיקון פון באַזעצן דאָס לאַנד, נאָר ער איז מיט זיין גאַנצן מהות געווען אַ מתקן־עולם. אַוודאי איז ער קיינמאָל נישט געווען אינגאַנצן אויסגעליידיקט פון יידישע געפילן. ער האָט טאַקע נישט גורם געווען די נאַציאָנאַל־יידישע געפילן פון הערצלען און פון די ציוניסטן — אָבער ער איז תמיד געווען שטאָלץ מיט זיין יידישן אָפּשטאַם און זיין גרויסער יחוס־קייט. זיין פאָטער איז געווען פריידיקער אין דעם בערלינער רעפאָרם־טעמפּל, אַן אַסימילירטער נאַציאָנאַל און פּאָלי־

טיש, און אַ וואַרעמער ייד — טעאָלאָגיש. ער אַליין האָט ליב געהאַט צו ריידן וועגן די „צענדליקער דורות רבנים און גאונים" וואָס שטייען הינטער אים. ער איז באמת געווען אַ צווייג פון אַ גרויס־וואַרצלדיקן, שווער־צווייגיקן שטאָם; זיין יחוס גרייכט ביז ר' דוד אָפּענהיים, רב פון וואָרמס — שפּעטער רב פון פּראָג — און באַזיצער פון דער גרעסטער העברעאישער ביבליאָטעק, וואָס איז שפּעטער געוואָרן דער יסוד פון דער אָקספאָרדער באָדלעאַנאַ. ער שטאַמט אויך פונעם ווינער ר' שמואל אָפּענהיים, אַ רייכער הויף־ייד, וואָס האָט מיט זיין געלט געשטיצט די עליה פון ר' יהודה החסיד און זיינע תלמידים קיין ארץ־ישראל, אין יאָר ת"ס. אַרום אים און נעבן אים, פאַר אים און אין זיין דור, איינער נאָכן אַנדערן, פּראָפעסאָרן און מאָלער, באַנקירן און רבנים, קרובים און מחותנים — אַ גרויסע איינזאַמלונג פון יידישער גאונות, פון גרויסן פאַרנעם אין שאַפן, און קינסטלערישע און וויסנשאַפטלעכע אינטואיציע. אַפילו אין דער סאַמע־הויך פון זיין אַסימילאַציע, איז ער געווען אַ געטרייער ייד צו זיין פאָלק. ווען הערצל האָט באַשלאָסן אַרויפצובריינגען אויף דער טאָג־אָרדענונג, אויפן אוגאַנדע־קאָנגרעס, דעם פּראָיעקט מכח קאָלאָניזאַציע — און ער האָט פאַרבעטן אָפּענהיימערן צו האַלטן דעם רעפּעראַט — האָט ער זיך באַלד אָפּגערופן.

פאַר הערצלען איז דאָס דערשיינען פון אָפּענהיימערן אויף אַ ציוניסטישן קאָנגרעס געווען אַן אומגעהויער־פּראָפּאַגאַנדיסטישע דערגרייכונג: זיין נאָמען איז באַוואוסט געווען איבער גאַנץ אייראָפּע און אַ חוץ נאָרדוין, איז ניט געווען אויפן גאַנצן ציוניסטישן קאָנגרעס נאָך איינער מיט אַזאַ וועלט־נאָמען. און הגם לאַנגע יאָרן שפּעטער האָט ער נאָך אַלץ נישט אָנגענומען די ציוניסטישע נאַציאָנאַלע דאָקטרין — און ניט איינמאָל האָט ער דעבאַטירט קעגן איר — האָט ער זיך דאָך באַטראַכט ווי אַ פאַרוואָרצלטער אין יידנטום און שטאָלצירט מיט דעם, מער פון אַ סך נאַציאָנאַליסטן אין ציוניזם. אָבער הערצל'ס איינלאַדונג איז אויך פאַר אָפּענהיימערן געווען אַ גרויסע גייסטיקע באַפרידיקונג סיי צוליב זיין קונסט, זיינע האָפענונגען דורכצופירן דאָס מאָל דעם געדאַנק פון קאָאָפּעראַציע אויף אַ ברייטן מאַסשטאַב, און סיי צוליב דעם זכות וואָס איז אים געגעבן געוואָרן, צו דינען זיינע ברידער, וואָס ער איז געווען פאַרבונדן מיט זיי דורך דורות, דורכגעדרונגען מיט דער גייסטיקער געהויבענער טראַדיציע. ער האָט געטראָגן זיין יידישקייט, ווי מ'טראָגט אַ ריטערלעכן פאַמיליע־צייכן. צום שפּיץ פון אָנערקענען דעם ייִדיש־ריטערלעכן צייכן האָט

ער דערגרייכט, ווען דער ציוניסטישער קאָנגרעס האָט אָנגענומען זיין קאָלאָניזאַציע־פּראָגראַם; געשאַפן פאַר אים די מעגלעכקייט אַדורכצופירן זיין „אוטאָפּיע" אויף די פעלדער פון ארץ־ישראל, אין מרחביה.

און דער טרייער דורכפירער פון מרחביה־געדאַנק, דער וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן — מיט זיין גאַנצן יוגנטלעכן פייער און מיט גרויסער קלוגשאַפט, אין קאַמף אין ציוניזם גופא, ווי אין פּועלי־ציוניזם — אַדורכצופירן דעם פּראָיעקט — איז געווען שלמה קאַפּלאַנסקי. ער איז געווען דער באַשאַפער פון סאָציאַליסטישן פאַרבאַנד פון די פּועלי־ציון; דער וואָס האָט שפּעטער זוכה געווען צו זיין דער ערשטער ציוניסט אין דעם סאָציאַליסטישן אינטערנאַציאָנאַל. אַזויווי ס'איז אוממעגלעך זיך פאַרצושטעלן דאָס ווערן פון מרחביה אָן אָפּענהיימערן — וואָס האָט אויסגעטראָגן דעם געדאַנק פון מרחביה — אַזוי קען מען זיך ניט פאָרשטעלן די דורכפירונג אָן קאַפּלאַנסקין. ער האָט פאַרוואַנדלט דעם קאַמף פאַר איר אין זיין הויפּט־אויפגאַב, פאַר אים, אַזוי אויך פאַר זיין פּאַרטיי.

נאָך אין 1906, אויפן צוזאַמענפאָר פון דער עסטרייכישער פּועלי־ציון־פּאַרטיי אין לעמבערג — אויפן פאָרשלאָג פון דער פּאַרטיי וואָס קאַפּלאַנסקי האָט צונויפגעשטעלט — איז אַריינגעבראַכט אַ פּאַראַגראַף וועגן בשותפות־דיקער קאָלאָניזירונג, ווי אַ פּראָגראַמאַטישער עיקר פון דער יונגער פּאַרטיי. דורך זיין השפּעה איז דאָס דאָזיקע פּראָגראַם אויך אָנגענומען געוואָרן ביי דער פּועלי־ציון־פּאַרטיי פון אַמעריקע.

אויפן ציוניסטישן קאָנגרעס אין האַמבורג — ווען אָפּענהיימער האָט געפאָדערט צו שאַפן אַ פאָנד פון הונדערט טויזנט פראַנק, בכדי דורכצופירן זיין פּראָיעקט — האָט דער קאָנגרעס זיך דערשראָקן פאַר דער געוואַגטקייט פון דער זאַך; און אַפילו די בראַוואָ־פּאַטשערס פאַר זיין רעפעראַט און פאַר זיין פאַרשלאַג האָבן ניט געוואָגט צו נעמען אויף זיך די געלט־פאַרפליכטונג. בלויז דער יונגער קאַפּלאַנסקי האָט אויף זיך גענומען, אין נאָמען פון זיינע ווייניקע נאָכפאָלגער, צו זאַמלען דאָס געלט. זיינע גאַליציאַנער „האַנדלס־אָנגעשטעלטע" — דאָס איז געווען דער גאַנצער אָרגאַניזירטער געביט פון זיין פּאַרטיי — האָבן זיך אונטערגענומען און דאָס דורכגעפירט. דער סעמינאַריסט קאַפּלאַנסקי האָט דעמאָלט, אין גאַליציע, אָרגאַניזירט און געבראַכט אַהין טאַקע אָפּענהיימערן אַליין פאַר אַ ציקל לעקציעס. דאָס איז געווען דער ערשטער ארץ־ישראל־סעמינאַר, וואָס די פּועלי־ציון־באַוועגונג האָט אָרגאַ־

ניזירט. דאָס האָט געדינט ווי אַ ביישפּיל פאַר אַלע ישראל׳דיקע סעמינאַרן פון די ציוניסטישע אַרבעטער־פּאַרטייען און אַלע אָרגאַניזאַציעס פון „החלוץ", וואָס ווערן אָנגעפירט ביז היינטיקן טאָג אין אַלע גלות־לענדער. די פּערציק טויזנט פראַנק, וואָס די פּועלי־ציון פון גאַליציע האָבן געזאַמלט אונטער קאַפּלאַנסקי׳ס פירערשאַפט פאַרן קאָאָפּעראַטיוון פאָנד — נאָך איידער די קבוצה פון מרחביה האָט זיך באַזעצט אויפן לאַנד — איז געווען דער יסוד און דער אָנהויב פון דעם יידישן אַרבעטער־פאַרמעגן, וואָס איז געזאַמלט געוואָרן איבער דער גאַנצער וועלט פאַר ארץ־ישראל דורכן „געצייג"־ און „געווערקשאַפטן"־קאַמפּיין, ביז דעם הסתדרות־קאַמפּיין, און די אַקציעס פון אַרבעטער־באַנק וכדומה, ביז היינטיקן טאָג.

שלמה קאַפּלאַנסקי׳ס אָפן פאַטערלעך אויג האָט זיך אויף קיין איינציקער רגע ניט אָפּגעטאָן פון זיין באַליבט ווערק דורך אַלע יאָרן פון נסיונות, די יסורים פון וואַקסן און די ליידן פון זיין ערשטקייט. און די צייטן פון „מן־המצר" זיינען געווען אָפטע געסט אין מרחביה. קאַפּלאַנסקי אַליין האָט נאָכדעם געזאָגט:

„אַלע יסורים פון צופּאַסן דעם מענטשלעכן מאַטעריאַל צו דער קבוצה און צום עמק — מרחביה האָט זיי דורכגעמאַכט. דורכן משך פון צוואַנציק יאָר איז מרחביה געווען אַ קבוצה וואָס האָט פאַרצערט אירע אַרבעטער. איין קבוצה נאָך דער צווייטער האָט פּרובירט זיך פאַרוואָרצלען אין דאָזיקן פּלאַץ — און ס׳האָט זיי נישט אָפּגעגליקט". „ס׳איז נישט אויסצוציילן און נישט אויסצורעכענען די אַלע ליידן פון צייט און פּלאַץ, די אָפּקומעניש, סיי פון דער נאַטור און סיי פון מענטשן — וואָס האָבן זיך דורכגעטראָגן איבער מרחביה און אירע באַוואוינער" (ש. קאַפּלאַנסקי, חזון והגשמה, 77, 98).

צום גליק זיינען נאָך פאַראַן אַ סך צווישן אונדז, וואָס זיינען מיט דעם אַלעמען געפּרוּווט געוואָרן; טייל פון זיי זיינען געבליבן ביזן סוף; און טייל האָבן געזייט מיט טרערן און געזען מיט זייערע אויגן די־יעניקע וואָס האָבן געשניטן מיט געזאַנג. איז ווערט צו דערציילן, און מ׳מוז דערציילן, מכח די יסורים פון זייער ערשטקייט. איך, וואָס כ׳האָב זוכה געווען אין מיין פריאיקער יוגנט צו זיין בלויז אַ דורכגייער אין טאָל פון דער ווערנדיקער מרחביה — און האָב בלויז געאַרבעט עטלעכע חדשים אין דער קבוצה בעת איר אויפ־גאַנג — האָב נאָר פאַרזוכט אַביסל פון דעם אַלעמען; די זיסקייט און די ביטערקייט.

דורך אַלע צייטן פון נסיונות און שוועריקייטן איז ש. קאַפּלאַנסקי געלאָפן און געאײלט איר צו העלפן; דורך די יאָרן, ווען ער איז געווען לערער אין דער „הרצליה״־גימנאַזיע; ווען ער האָט אָנגעפירט מיט דער קהילה אין האַג, און אַוודאי אין דער פירערשאַפט פון וועלטלעכן פאַרבאַנד פון ועד־הפועל; אין די טעאָרעטישע זאַמלשריפטן „ארץ־ישראל״ און אין דעבאַטע־ליטעראַטור מיט די קעגנער פון דעם קיבוצישטישן געדאַנק. אַלעמאָל האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט די פּראָבלעמען פון מרחביה; אויך דורך דער צייט פון דער גרויסער דעבאַטע צווישן דעם אַגראַנאָם דיק — די דעבאַטע וואָס האָט גורם געווען אויפצוגעבן די ערשטע אָפּענהיימערישע קבוצה — איז געווען קאַפּלאַנסקי דער, וואָס האָט געקעמפט דעם קאַמף פון דער קבוצה און געהאָלפן זי אַרונטערצונעמען פון די אַדמיניסטראַציע־רעלסן צו זעלבסטפאַרוואַלטונג.

ז.

וועןֿ־נאָר איך רייד פון קאַפּלאַנסקין און זיינע באַציאונגען צו דער קבוצה פון מרחביה, דערמאָן איך זיך אין זיין חבר און זיין רעכטע האַנט אין דער דאָזיקער פאַרצויגענער מלחמה — דעם טייערן, באַשיידענעם חבר נתן גראָס. זינט יענעם פאַרשלאַג אויפן קאָנגרעס און ביז דיק׳ס קריזיס — האָט ער נישט אויפגעהערט צו פירן דעם דאָזיקן קאַמף מיט קנאות און איבערגעבונג אין דער פאַרטיי, אין ציוניזם און אין די האַגער קרייזן פון קרן־קימת.

אָפּענהיימער גופא האָט אַלע יאָרן געדענקט קאַפּלאַנסקין זיין איבער־געבנקייט און זיין פאַרערונג צו אים; אַפילו נאָך קאַפּלאַנסקי׳ס גרויסן קאַמף קעגן אים, דורך דער צייט פון קריזיס און נאָך זיין קריטישן דין־וחשבון.

צוויי מאָל האָב איך זוכה געווען צו טרעפן זיך פערזענלעך מיט אָפּענ־היימערן. דאָס ערשטע מאָל בין איך געשיקט געוואָרן צו אים קיין פראַנקפורט אויפן מאַין ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה; פאַר דער ערשטער דערשיינונג פון פועלי־ציון־פאַרבאַנד און סאָציאַליסטישן אינטערנאַציאָנאַל, אויפן בערנער צוזאַמענפאָר, וואו בערל לאָקער האָט פאַרטראָטן דעם פאַר־באַנד. דער נוסח פון באַשלוס־מעמאָראַנדום איז אויך געשיקט געוואָרן צום דייטשן צענטראַל־קאָמיטעט פון דער פאַרטיי — און צוזאַמען מיטן פאַר־שטאָרבענעם אַלפרעד בערגער זיינען מיר געפאָרן זיך באַראָטן מיט פראַנץ אָפּענהיימערן וועגן דעם אינהאַלט פון מעמאָראַנדום. כ׳געדענק גוט, מיט וואָס

פאַר אַ וואַרעמקייט דער דאָזיקער פריסישער דאָצענט האָט אונז אויפגענומען. כאָטש קאַלטבלוטיק און האַרב אין באַנעמונג — אָבער מיט וואָס פאַר אַ פאַטערלעכער שטרענגקייט ער האָט געוואויגן יעדן זאַץ, ס'זאָל חלילה נישט פאַרפעלן דעם פאַרהאָפטן ציל. דעמאָלט האָט ער אונז דערציילט: הגם ער איז ניט קיין חבר פון דער פאַרטיי — פאַרערט ער אָבער זייער שטאַרק זיין פריינט, „דעם שעף פון דער פאַרטיי" (געמיינט קאַפּלאַנסקין). ביז היינט צו טאָג נעמט ער זיך איבער דערמיט, וואָס זיין רעפעראַט אין האַמבורג האָט ער געהאַלטן אויפן יסוד פון אַ דעלעגאַט־קאַרטע, וואָס ער האָט באַקומען פון די עסטרייכישע פועלי־ציון. און ווירקלעך: אין זיין בוך „חזון והגשמה" (וויזיע און פאַרווירקלעכונג) דערציילט קאַפּלאַנסקי, אַז נישט־קוקנדיק אויף אָפּענהיימערס הסכמה צו האַלטן זיין רעפעראַט אויפן קאָנגרעס — האָט אין גאַנצן ציוניסטישן דייטשלאַנד זיך ניט געפונען פאַר אים קיין מאַנדאַט. אין דער לעצטער מינוט איז ער געווען געצוואונגען צו בעטן איינעם פון די גוטע גאַליציאַנישע חברים „ער זאָל אַזוי גוט זיין און זיצן אין דער היים" — און איבערגעבן אָפּענהיימערן זיין מאַנדאַט, פאַר יענעם קאָנגרעס, וואו אָפּענהיימער האָט פאָרגעשלאָגן (און דער קאָנגרעס האָט אָנגענומען) זיין פּראָיעקט פון באַזעצן מרחביה.

כ'געדענק אויך אָפּענהיימער'ס נסיעה איבער די קיבוצים דורך דער צייט פון זיין באַזוך אין לאַנד, אין 1926. ווי אַ חבר פון ועד־הפועל האָב איך אים דעמאָלט באַגלייט אויף זיינע אַרויספאָרן — און כ'בין געווען אַן עדות פון יענעם געשפּרעך אין עס־צימער פון עין־חרוד, וואָס קאַפּלאַנסקי האָט פאַראייביקט אין זיין בוך (זייט 124) אין דער בחינה פון: „איר האָט מיך באַזיגט, מיינע קינדער!"

ווי אַ דענקמאָל פאַר קאַפּלאַנסקי'ס פאַטערלעכקייט, לויכט די מצבה אויף זיין קבר אין מרחביה. אָבער, די ביינער פון דעם שאַפער פון מרחביה־געדאַנק, פּראָפעסאָר פראַנץ אָפּענהיימער, ליגן נאָך אַלץ אין דער פרעמד. האָט נאָך אַלץ ניט געשלאָגן די שעה, אַז אויך פאַר אים זאָל מקויים ווערן דער צוזאָג: „און איר זאָלט אויפברענגען מיינע ביינער פון דאַנען"?